

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 67. ТОМ 2
ISSUE 67. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 19.10.2023 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 67. Том 2. – 396 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Грищенко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко І.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кова Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (дос. ССс., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 12 from 19.10.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2023. – Issue 67. Volume 2. – 396 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhyska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРІЯ

УДК 930:792.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-1>

Сергій ЛИТВИН,

orcid.org/0000-0003-0010-2675

доктор історичних наук, професор,
виконуючий обов'язки завідувача кафедри культурології
та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) serlytvyn@ukr.net

ОБМЕЖЕНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ПРОЯВУ БАЛЕТНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У НЕОБМЕЖЕНІЙ СМИСЛОВІЙ ПАРАДИГМІ

Мета роботи полягає в докладному аналізі та ідентифікації обмежень, що виникають у вимірі балетної традиції з огляду на смислово-парадигму, яка прагне до стилізованої необмеженості, а також у розгляді впливу цих сутнісних обмежень на розвиток балетного мистецтва із визначенням перспектив їх подолання і сприяння творчому росту цього виду мистецтва в умовах постійної трансформації в динаміці. **Методологія.** При проведенні дослідження було трактовано поняття «балет» та «балетне мистецтво», визначено ознаки історичного прояву, означена смислова парадигма як поняття. Аналіз прояву балетного мистецтва визначив декілька щаблів обмеження, які прослідковуються протягом історичного періоду та резонують з необмеженою смисловою парадигмою, а саме: збереження старих традицій; конкуренція із сучасними напрямками; зміна смаків та естетики; експерименти; ідеологічні режими. **Наукова новизна.** Під час проведення цього дослідження була виявлена та окреслена проблема обмеженості історичних проявів балетних тенденцій у контексті необмеженої семантичної парадигми. Крім того, ця наукова стаття розглядає приклади подолання цих обмежень і сприяння розвитку балетного мистецтва, навіть, в умовах безмежних семантичних парадигм. Вона також пропонує нові інсайти щодо динамічного взаємозв'язку між історичними обмеженнями та розвію балету. **Висновок.** Дослідження обмеженості в історичному прояві балетних тенденцій у рамках необмеженої смислової парадигми вказує на те, що балетне мистецтво, як і будь-яка інша форма авторсько-стильової творчості, піддається впливу конкретного історичного, культурного та суспільного контексту. У різні історичні епохи та на різних географічних і культурних ареалах існують певні норми, правила та традиції, які значною мірою обмежують виразові можливості мистецтва. Проте, через динамічний розвиток сучасного світу і швидкі зміни у суспільстві, ці обмеження можуть переходити на другий план або, навіть, змінюватися. В якості стилізованої альтернативи, необмежена смислова парадигма надає митцям більше свободи та можливостей для експерименту з новими ідеями, стилями та підходами. Це сприяє динамічному розвію та пристосовуванню балетного мистецтва до сучасних естетичних вподобань й соціальних реалій, роблячи його більш різноманітним та актуальним. Таким чином, безпосередня взаємодія між обмеженістю історичного контексту та необмеженою смисловою парадигмою відкриває нові можливості для розвитку балетного мистецтва, збагачуючи його і роблячи його більш адаптованим до сучасних викликів і потреб, актуалізуючи цей процес.

Ключові слова: історичний прояв, балетне мистецтво, хореографія, смислова парадигма, класичний танець.

Serhii LYTVYN,

orcid.org/0000-0003-0010-2675

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Acting Head of the Department of Cultural Studies and Informational Communications
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) serlytvyn@ukr.net

LIMITATION OF HISTORICAL MANIFESTATION OF BALLET TRENDS IN AN UNLIMITED SEMANTIC PARADIGM

Objective. The aim of this work is to conduct a thorough analysis and identification of the limitations that arise in the dimension of ballet tradition concerning the semantic paradigm, which strives for stylistic boundlessness. Additionally, it aims to examine the influence of these essential constraints on the development of ballet art, with an emphasis on determining the prospects for overcoming them and promoting the creative growth of this form of art in the context of constant transformation within dynamics. **Methodology.** During the research, the concepts of "ballet"

*and "ballet art" were interpreted, the features of historical manifestations were determined, and the semantic paradigm was defined as a concept. The analysis of ballet art revealed several stages of constraint that can be traced throughout the historical period and resonate with the unlimited semantic paradigm, namely: the preservation of old traditions; competition with contemporary trends; changes in taste and aesthetics; experiments; ideological regimes. **Scientific novelty.** During this study, the issue of limitations in historical manifestations of ballet trends within the context of an unlimited semantic paradigm was identified and delineated. Furthermore, this scientific article examines examples of overcoming these constraints and contributing to the development of ballet art, even within the framework of boundless semantic paradigms. It also offers new insights into the dynamic relationship between historical constraints and the evolution of ballet. **Conclusion.** The research into the limitations in the historical expression of ballet trends within the scope of an unlimited semantic paradigm indicates that ballet art, like any other form of authorial-stylistic creativity, is influenced by specific historical, cultural, and societal contexts. In different historical epochs and across various geographic and cultural areas, certain norms, rules, and traditions significantly limit the expressive possibilities of art. However, due to the dynamic development of the modern world and rapid societal changes, these constraints can recede into the background or even change. As a stylistic alternative, the unlimited semantic paradigm provides artists with more freedom and opportunities to experiment with new ideas, styles, and approaches. This fosters dynamic development and adaptation of ballet art to contemporary aesthetic preferences and societal realities, making it more diverse and relevant. Thus, the direct interaction between the constraints of historical context and the unlimited semantic paradigm opens up new possibilities for the development of ballet art, enriching it and making it more adaptable to modern challenges and needs, thereby actualizing this process.*

Key words: historical manifestation, ballet art, choreography, semantic paradigm, classical dance.

Постановка проблеми. Балетне мистецтво, як одна з найстаріших форм художньої творчості, пройшло незліченні етапи розвитку протягом століть. Вплив культурних, соціальних та технологічних факторів на балетний танець надавав йому унікальність і багатогранність. Однак, історичний прояв балетних тенденцій не є повністю відкритим і всеосяжним, оскільки скрутий рамками обмежень, як внутрішніми, так і зовнішніми. Переважно, ці обмеження є непомітними саме в період їх панування, та з огляду на минуле, вони отримують цілком видимі риси, що в області необмеженої смислової парадигми, яка передбачає відсутність жорстких обмежень чи рамок для сприйняття, розуміння і вираження ідей, концепцій і інформації, вступають в дисонанс та стають проблемою, вирішення якої здійснюється в межах даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Балетне мистецтво є предметом дослідження для багатьох науковців, однак в даному конкретному випадку наша увага зосереджена на публікаціях вітчизняних дослідників О. Плахотнюка, Б. Бойчука, М. Погребняк, О. Чепалова та О. Мерлянової.

Мета статі полягає в докладному аналізі та ідентифікації обмежень, що виникають у контексті балетної традиції та необмеженої смислової парадигми, а також у розгляді впливу цих обмежень на розвиток балетного мистецтва та визначення перспектив їх подолання і сприяння творчому росту цього виду мистецтва в умовах постійної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Стереотипно балет розуміють як консервативний вид мистецтва, який має свою структуру, що формувалось протягом століть. Асоціативний ряд прив'язує балет до

підпорядкування класичному танцю, з його багатотисячолітніми традиціями та цінностями, що ґрунтується виключно на виконавському аспекті. Це фізичний танець, що включає в себе техніку, естетику та є частиною балетного мистецтва. Балетне мистецтво, натомість, охоплює всю сферу творчості, яка створює можливість для створення і виконання балетних вистав, включаючи хореографію, музику, сценографію, костюми і виконавство. Ці два аспекти взаємодоповнюють один одного, створюючи унікальну форму мистецтва.

В умовах сучасного розвитку хореографічного мистецтва, а також і нових парадигм відбувається трансформація балетного мистецтва в сторону сучасних тенденцій, які пройшли через виклики та обмеження вирішальних історичних періодів, є впізнаваними та стрімко розвиваються. Такі трансформації є неминучими, оскільки зміни є невід'ємною частиною розвитку та еволюції будь-якої сфери людської діяльності, і вони відображають не тільки прогрес, а й відмінності від попередніх підходів та концепцій. Зміна подій, ідей, розвитку технологій, мистецтва, культури та/або інших чинників неодмінно закарбовує в історичному прояві характерну рису того чи іншого проміжку часу, який визначає провідну парадигму в контексті часу та мистецьких явищ. Спостереження за тим, як явище, яке розглядається, розвивалося, змінювалося та впливало на події і ситуації в історії є ознакою історичного прояву, що в контексті нашого дослідження має досить широкий діапазон, який не обмежується лише часовим проміжком, а також переплітається із соціально-суспільними факторами, естетичними вподобанням, політичними змінами, філософськими концепціями, смисловими парадигмами тощо.

Під смисловою парадигмою розуміємо набір поглядів, уявлень, цінностей та концепцій, які визначають спосіб сприйняття світу і взаємодії з ним. Вона визначає розуміння реальності та цінності, що в мистецтві акумулюються в художній образ. Залежно від виду мистецтва, художній образ втілюється через специфічні виразні засоби та утворює продукт художньо-образного мислення митця (Літовченко, 2021: 42). Переважно такий продукт підпорядковується вже існуючій парадигмі, однак розвиток свого коріння та цінності може призвести до розриву з попередніми парадигмами та виникнення нових напрямків або стилів, які в свою чергу допомагають розуміти еволюцію і розвиток конкретної галузі або явища.

Якщо говорити про балетне мистецтво, то воно сповнено обмежень: починаючи від обмеженості форми завершуючи умовністю художньої мови. Однак, незалежно від цих обмежень, балетне мистецтво завжди знаходило шляхи для творчого виразу та розвитку. О. Плахотнюк зазначає «З огляду на динамічний розвій останнім часом всієї художньої культури людства, в тому числі прискорений поступ хореографічного мистецтва, постає низка наукових проблем, пов'язаних із важливістю адекватного сприйняття і розуміння понять та категорій розвитку сучасних етапів балетного мистецтва як системи хореографічно-естетичних канонів і зразків для наслідування. Ця проблематика має цілком інтерпретаційну природу, спонукає до адекватної переоцінки естетичних цінностей та виражає всі ознаки свого мінливого характеру, такі як: схильність до ангажованості в різні стильові епохи; переоцінка авторитету постаті митця чи недооцінка його творчого доробку; нестійкість принципів визначення краси та досконалості з плином часу або зі зміною суспільного устрою» (Плахотнюк, 2022: 87).

Всі ці ознаки тим чи іншим чином входять в концепцію необмеженої смислової парадигми, яка може вказувати на ідею розширення меж традиційних поглядів і виразу, розриву з обмеженнями старих смислових конструкцій. Це може включати в себе створення нових асоціацій, тлумачень та зв'язків між різними поняттями або ідеями. Необмежена смислова парадигма відкриває можливість для творчості, експериментів та відкриття нових способів розуміння світу навколо нас.

Це може бути особливо актуально в сучасному хореографічному мистецтві та його формах виразу (в т.ч. балетному мистецтві), де творці прагнуть порушувати та змінювати стандартні рамки, щоб виразити нові ідеї та погляди. Така парадигма підтримує творчий розвиток та сти-

мує дослідження нових можливостей для сприйняття та інтерпретації навколишнього світу. О. Чепалов стверджує, що будь-який твір хореографічного мистецтва може розглядатися як артефакт, у якому головним аспектом вивчення є герменевтична спрямованість, а саме проблема розуміння та інтерпретації. При цьому має значення також культурно-антропологічний аспект, тобто походження конкретних виразальних засобів хореографічного твору і його комунікативна домінанта (виявлення структурних особливостей та семантичних функцій) (Чепалов, 2020: 34).

Виразальні засоби балетного мистецтва і його комунікативна домінанта відображають багатовіковий розвиток балету та вплив різноманітних культурних, історичних і художніх впливів на це мистецтво. В своєму першочерговому значенні «засіб» розуміється як матеріал, інструмент або техніка, яка використовується для створення мистецького твору (хореографічної вистави) (Літовченко, Плахотнюк, 2023: 267). В класичному балеті таким засобами можна вважати специфічні позиції рук, ніг, техніки на пуантах, оберти та стрибки, що є частиною непорушних традицій.

Збереження старих традицій є одним із ключових обмежень, які впливають на балет. Традиції, які сформувалися протягом століть, створюють стандарти та норми, які впливають на підходи до хореографії, техніки та режисури. Класичний балет, з його вже усталеними правилами і стандартами, може утримувати розвиток новаторських підходів. Традиції можуть нав'язувати обмеження на творчість інших напрямків. Однак, як зазначає О. Плахотнюк, усвідомлення важливості збереження класичної спадщини балетного мистецтва не виключає ставлення до розвитку новітнього балету. Це насамперед заміна ролі чоловіка і жінки у класичних партіях балету, демократичне ставлення до расової та гендерної приналежності в розподілі головних партій балетних вистав, нове прочитання класичного балету з використанням багатьох новітніх популярних стилів танцю. Стираються міждержавні ознаки класичного та сучасного балету. Нові творчі вирішення формуються інтернаціональними командами, де головним чинником є індивідуальність митця, а не його національність чи гендерне питання (Plakhotnyuk, 2020: 39–40).

У різних епохах і в різних країнах існували певні очікування від балету, і ці очікування обмежували вільну творчість хореографів. Це явище можна сприймати як результат впливу культурних, історичних, соціальних і політичних факторів на мистецтво балету. Певні культурні норми та традиції можуть зберігатися протягом довгих періодів,

утримуючи балетний мистецтво у певних рамках. Соціокультурні обмеження можуть перешкоджати розвитку новаторських танцювальних підходів і концепцій. Незважаючи на ці обмеження, балетні майстри знайшли способи виразити свою творчість та вдосконалити мистецтво балету.

Погоджуємось з думкою О. Мерлянової, що класичний танець (балет) в теперішньому танцювальному просторі не втрачає провідних позицій, однак заперечуємо, що він змушений конкурувати з сучасними популярними стилями та напрямками хореографічного мистецтва (Мерлянова, 2019: 99). Сучасні стилі і напрямки дійсно дозволяють артистам експериментувати з новими рухами, формами і ідеями, що можуть бути більш експресивними та сучасними. Це не обов'язково конкуренція для класичного балету, але скоріше доповнення до багатогранності танцювального мистецтва. Класичний танець і сучасні напрямки хореографічного мистецтва можуть існувати поруч і навіть взаємодіяти, створюючи різноманітність та багатогранність в світі танцю. Кожен з них має свої унікальні риси та цінності. Таким чином поступово розширюються межі та створюються нові напрямки балету, такі як сучасний балет і неокласичний балет, які дозволили хореографам більшу свободу творчості і виразу.

Смаки та естетичні цінності змінюються з плином часу. М. Погребняк аналізує: «Переоцінка естетичних цінностей, яка, часом доходила до заперечення споконвічних мистецьких канонів у ХХ ст., стала ознакою доби та стрімкою хвилею охопила всі види мистецтва, і в тому числі хореографію. Ширше став тематичний діапазон хореографічних творів; виникли нові балетні жанри, були розроблені нові принципи драматургії балетної вистави та композиції театрального танцю. Саме у першій третині ХХ ст. формуються характерні ознаки нових стильових напрямків театрального танцю, та новий тип балетмейстера – хореографа, ідеї якого спрямовані не тільки на видозміни естетики класичного балету, а, насамперед, на пошуки нових засобів виразності для втілення власних естетико-художніх концепцій» (Погребняк, 2020: 3). Ця думка підкреслює динамічний і еволюційний характер як хореографічного мистецтва загалом, так і балетного зокрема.

Свобода експериментувати з різними підходами, ідеями та концепціями без суворих стандартів або правил стала провідною ідеєю та стала частиною необмеженій смисловій парадигмі, що не відповідала специфіки класичного балету, який сформувавшись протягом трьох століть в самостійний незалежний жанр хореографічного мистецтва,

він увібрав академізм та досконалість виконання, вишуканість форм та класицизм рухів (Мерлянова, 2019: 99). Однак з приходом сучасних хореографічних тенденцій, балет відчув вплив відзначених напрямків і рухів, таких як модерн та постмодернізм, які ставили під сумнів традиційні стандарти та розширили можливості творчості.

Історичні факти вказують на те, що у балетному мистецтві відбувається зміна орієнтирів та парадигм, відслідковування яких потребує розуміння тих умов та режимів, які побутували в той чи інший час, та які визначали тенденції його (балетного мистецтва) розвитку. Вважаючи балет (класичний) європейським мистецтвом, оскільки він зародився в Італії в XVI столітті, а потім розширився у Франції, Англії та Швеції, можна було б вважати, що система сучасних європейських цінностей повпливає на високу художність балету, однак бачимо, що вони не зруйнували повністю всіх сталих канонів, а навпаки розширили межі його розвитку на інші країни, та спонукали до розвитку нових напрямків. Прикладом того, можна вважати балет в Америці, інтерес до якого на початку 1920-х років був мінімальним, оскільки його вважали європейською формою мистецтва, яке не має нічого спільного з американською культурою (Butterworth, 2011: 110). Та після того, як Лінкольн Кірстейн запросив Джорджа Баланчіна – розпочинається епоха неокласицизму, яка і досі є предметом дискусій та вивчення в мистецтвознавчих колах.

Необмежена смислова парадигма може привести до того, що багато ідей і тенденцій залишаються непоміченими або недоступними для балетних творців у деяких регіонах або спільнотах, однак вона також розкриває раніше не пізнанні системи в якості рушійного механізму. Цікавим буде навести до прикладу балет Пілоболус. Б. Бойчук описує: «Назва біологічна, походить від гену фототропічного гриба. В ньому домінували вище згадані біологічні мотиви. Наголос ставлено тоді на скульптурне вживання тіла та на віртуозну акробатику, в якій жінки виявляли себе так само вправно й атлетично, як і чоловіки. Були це витвори чистих форм, без ніякого психологічного чи філософського підтексту, які часом нагадували амебні форми, часом гібридоподібні формації, що плазували й розросталися, вражаючи своєю незвичайною і дивною складністю та оригінальністю. <...> Ці нові хореографічні твори синтезували фабулу з технічною віртуозністю, символіку з пластичністю форми; вони робили сильне враження, мали в собі багато містерійного і під формальним оглядом були вивершені» (Бойчук, 2017: 125–126).

Такий приклад демонструє, що балет може бути дослідницьким і непередбачуваним мистецтвом навіть під формальним оглядом. Однак, на противагу, відкритості до нових ідей, виступає суперечність складної динаміки розвитку вітчизняного балетного мистецтва в умовах накладених рамок.

Балет в Україні почав формуватися у XVIII–XIX ст., однак в період радянського союзу мав набагато більше обмежень та страждав від тогочасного режиму. Б. Бойчук згадує: «Рамки, які офіційна кон'юнктура накладає на мистецтво, – і, не можучи піти поза накинені рамки в простір нових творчих відкриттів, справжній мистець змушений спрямовувати свою енергію на технічну віртуозність. І навіть сьогодні (багато років по тому) про технічну віртуозність радянських балетів, особливо радянських танцюристів, говорить увесь балетний світ, як і досить недвозначно говорить про їхню концептуальну відсталість і брак нових творчих пошуків» (Бойчук, 2017: 104).

Бачимо, що спрямованість на технічну віртуозність супроводжується обмеженнями щодо творчих пошуків і концептуальної розвинутості. Саме цей акцент на технічній віртуозності призвів до створення видовищних вистав і багатого балетного репертуару, який залишає враження на балетному світі й сьогодні.

Говорячи про сьогоднішній день, влучно зазначає О. Плахотнюк, що балет XXI ст. характеризується створенням великої кількості незалежних та по-різному виражених авторських балетних труп, попри те, і далі існують і розвиваються національні театри опери і балету. Так, створюються нові театри балету у країнах, що раніше не мали балетної традиції сценічного мистецтва. Балетний театр початку XXI ст. формує вже нового споживача – глядача широких демократичних та ліберальних поглядів (Plakhotnyuk, 202: 39–40).

Таким чином цей розвиток свідчить про живучість та адаптивність балетного мистецтва, яке продовжує розвиватися, привертаючи нові аудиторії та розширюючи свій вплив на сучасну культуру.

Наукова новизна. В процесі цього дослідження було розкрито проблему обмеженості історичного прояву балетних тенденцій в умовах необмеженої смислової парадигми. Наукова стаття також висвітлює приклади подолання обмежень і сприяння розвитку балетного мистецтва навіть у необмежених смислових парадигмах.

Висновок. Дослідження обмеженості в історичному прояві балетних тенденцій у рамках необмеженої смислової парадигми вказує на те, що балетне мистецтво, як і будь-яка інша форма авторсько-стильової творчості, піддається впливу конкретного історичного, культурного та суспільного контексту. У різні історичні епохи та на різних географічних і культурних ареалах існують певні норми, правила та традиції, які значною мірою обмежують виразові можливості мистецтва. Проте, через динамічний розвиток сучасного світу і швидкі зміни у суспільстві, ці обмеження можуть переходити на другий план або, навіть, змінюватися. В якості стильової альтернативи, необмежена смислова парадигма надає митцям більше свободи та можливостей для експерименту з новими ідеями, стилями та підходами. Це сприяє динамічному розвію та пристосовуванню балетного мистецтва до сучасних естетичних вподобань й соціальних реалій, роблячи його більш різноманітним та актуальним.

Таким чином, безпосередня взаємодія між обмеженістю історичного контексту та необмеженою смисловою парадигмою відкриває нові можливості для розвитку балетного мистецтва, збагачуючи його і роблячи його більш адаптованим до сучасних викликів і потреб, актуалізуючи цей процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Б. Навіщо про це говорю: вибрані статті. *Театр. Балет. Література*. Львів : ЛА «Піраміда», 2017. 430 + XXII с.
2. Літовченко О. Плахотнюк О. Виразальні прийоми в процесі втілення ідейно-художнього вирішення хореографічної вистави. *Scientific method: reality and future trends of researching: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference*, March 24, 2023. Zagreb, Republic of Croatia: European Scientific Platform, 2023. С. 267 – 268. URL: https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/24.03.2023?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=SCIENTIA_Konferenc%D1%96ja_%7C_Status_:_opubl%D1%96kovano&utm_content=1876920590
3. Літовченко О. Художній образ як синтез компонентів хореографічної вистави. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2021. Вип. 38. С. 41–46. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7>
4. Мерлянова О. Про синтез різних видів мистецтв в балетному театрі. *Гілея : науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 145 (№ 6). Ч. 2. С. 9–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_145%282%29_23
- Плахотнюк О. Окреслення понять та категорій сучасних етапів розвитку балетного мистецтва в соціально-суспільній та естетичній площинах. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавни-

чий дiм «Гельветика», 2022. Вип. 58. Том 2. С. 86–92. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_2/58-2_2022.pdf#page=86

5. Погребняк М. Нові напрями театрального танцю ХХ – початку ХХІ ст.: історико-культурні передумови, крос-культурні зв'язки, стильова типологія : монографія. Полтава : ПП «Астрая», 2020. 327 с.

6. Чепалов О. Хореологія : статті та лекції. Київ: Ліра-К, 2020. 228 с.

7. Butterworth Jo. *Dance Studies: The Basics*. London and New York : Routledge, 2011. 224 p.

8. Plakhotnyuk O. *Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet*. *Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzenie*. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2020. № 5 (33). vol. 3. P. 38–43. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.7>. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/jornal/24>

REFERENCES

1. Boychuk B. (2017) *Navishcho pro tse hovoriu: vybrani statii*. *Teatr. Balet. Literatura* [Why am I talking about this: selected articles. Theater. Ballet. Literature]. LA «Piramida». 430 + XXII p. [in Ukrainian]

2. Litovchenko O. Plakhotnyuk O. (2023) *Vyrazhalni priomy v protsesi vtilennia ideino-khudozhnoho vyrishennia khoreorafichnoi vystavy* [Expressive techniques in the process of implementing the ideological and artistic solution of a choreographic performance]. *Scientific method: reality and future trends of researching: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference*. 267 – 268. URL: https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/24.03.2023?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=SCIENTIA_Konferenc%D1%96ja_%7C_Status:_opubl%D1%96kovano&utm_content=1876920590 [in Ukrainian]

3. Litovchenko O. (2021) *Khudozhnii obraz yak syntez komponentiv khoreorafichnoi vystavy* [Artistic image as a synthesis of components of a choreographic performance]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zb.nauk. pr. molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. – Humanities science current issue: interuniversity col. of Drohobych Ivan Franko state pedagogical university young scientists research papers, 38. 41–46 URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/38_2021/part_2/9.pdf DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7> [in Ukrainian].

4. Merlyanova O. (2019) *Pro syntez riznykh vydiv mystetstv v baletnomu teatri* [About the synthesis of different types of arts in the ballet theater]. *Hileia: naukovyi visnyk*. – Gilea: Scientific Bulletin, 145(№6). 99-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_145%282%29_23 [in Ukrainian].

5. Plakhotnyuk O. (2022) *Okreslennia poniat ta katehori suchasnykh etapiv rozvytku baletnoho mystetstva v sotsialno-suspilnii ta estetychnii ploschynakh* [Outline of concepts and categories of modern stages of the development of ballet art in the socio-public and aesthetic planes]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. – Humanities science current issue: interuniversity col. of Drohobych Ivan Franko state pedagogical university young scientists research papers, 58. 86–92. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_2/58-2_2022.pdf#page=86 [in Ukrainian].

6. Pohrebnyak M. (2020) *Novi napriamy teatralnoho tantsiu XX – pochatku ХХІ ст.: istoryko-kulturni peredumovy, kros-kulturni zviazky, stylova typolohiia: monohrafiya* [New directions of theatrical dance of the 20th and early 21st centuries: historical and cultural prerequisites, cross-cultural connections, stylistic typology: monograph]. PP «Astraya». 327. [in Ukrainian].

7. Chepalov O. (2020). *Khoreolohiia : statii ta leksii* [Choreology: articles and lectures]. Lira-K. 228 . [in Ukrainian].

8. Butterworth Jo. (2011). *Dance Studies: The Basics*. Routledge. 224.

9. Plakhotnyuk O. (2020). *Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet*. *Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzenie*, 3. 38–43. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.7>. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/jornal/24>

УДК 930.305-055.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-2>**Сюзанна МОТРУК,**

orcid.org/0000-0003-4135-6137

аспірантка кафедри всесвітньої історії

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) syzannacom327@gmail.com

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ): ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

У статті здійснено спробу дослідити жіночий досвід у Першій світовій війні на прикладі Великої Британії та України, здійснити порівняльний аналіз та визначити основні тенденції та виклики із якими зіткнулись жінки під час Великої війни. Досліджено науковий підхід «виклик-відповідь» відомого англійського науковця А. Тойнбі.

У статті увага приділяється основним викликам з якими зіткнулись жінки та досліджено, яким чином вони їм протистояли. Вперше в українській історичній науці здійснено порівняльний аналіз військового досвіду британок та українок, відображено відмінні та спільні риси, головні тенденції. Дослідження базується на аналізі документів (спогадів, листів, мемуарів), наукових та художніх творах, історіографічних дослідженнях.

До уваги взяті дослідження українських та західноєвропейських авторок щодо ролі жіноцтва під час Першої світової війни. Стаття базується на порівнянні спогадів, використано спогади британок: Мей Синклер, Флори Сандес та спогади українських січових стрільчинь: Олени Степанів та Софії Галечко. Проаналізовано художні твори українських письменниць Ольги Кобилянської та Катрі Гриневицевої.

Дослідження полягає в тому, щоб порівняти жіночий досвід у Першій світовій війні на прикладі британських та українських досліджень та розвідок, проаналізувати нові виклики, які постали перед жінками. Узагальнити психологічний образ тогочасних жінок складно, оскільки він часто змінювався. Не всі жінки були готовими до нових викликів.

Складовою частиною особистого простору жінок стала демонстрація патріотизму. Жінки прагнули отримати незалежне місце в здомінованому чоловіками публічному просторі. Велика війна стала не тільки викликом, але й можливістю трансформації для жінок. Тема відкриває нові дискусійні простори для подальших досліджень та порівнянь.

Ключові слова: жіночий досвід, Велика війна, Велика Британія, Україна.

Siuzanna MOTRUK,

orcid.org/0000-0003-4135-6137

Postgraduate student at the Department of World History

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) syzannacom327@gmail.com

WOMEN'S EXPERIENCE IN THE FIRST WORLD WAR (ON THE EXAMPLE OF GREAT BRITAIN AND UKRAINE): CHALLENGES AND TRENDS

The article attempts to investigate women's experience in the First World War on the example of Great Britain and Ukraine, to carry out a comparative analysis and to determine the main trends and challenges faced by women during the Great War. The scientific approach «challenge-response» of the famous English scientist A. Toynbee was studied.

The article focuses on the main challenges faced by women and examines how they faced them. For the first time in Ukrainian historical science, a comparative analysis of the military experience of British and Ukrainian women was carried out, distinctive and common features and trends were reflected. The research is based on the analysis of documents (memoirs, letters, memoirs), scientific and artistic works, historiographical studies.

The studies of Ukrainian and Western European authors regarding the role of women during the First World War are taken into account. The article is based on a comparison of memories, using the memories of British women: Vera Britten, May Sinclair, Flora Sandes and the memories of Ukrainian Sich shooters: Olena Stepaniv and Sofia Galechko. The artistic works of Ukrainian writers Olga Kobylyanska and Katria Hrynevychyeva.

The purpose of the article is to investigate and compare women's experience in the First World War on the example of British and Ukrainian research and intelligence, to analyze the new challenges faced by women. It is difficult to generalize the psychological image of women at that time, as it often changed. Not all women were ready for new challenges.

Demonstration of patriotism became an integral part of women's personal space. Women sought to gain an independent place in the male-dominated public space. The Great War was not only a challenge but also an opportunity for transformation for women. The topic opens up new discussion spaces for further research and comparisons.

Key words: women's experience, Great War, Great Britain, Ukraine.

Постановка проблеми. Тема є досить актуальною, оскільки розкриває досвід виживання британок та українок під час подій Великої війни. Дослідження гендерного досвіду у бойових діях засвідчило глибокий травматизм пережитого на фронті та в тилу для чоловіків та жінок. Цей дискурсивний підхід засвідчує значущість ірраціональної площини гендерних досліджень для формування нової парадигми в історіографії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця тема досліджена в українській та зарубіжній історіографії. Існує ряд сучасних авторів, які продовжують досліджувати цю проблематику. Серед сучасних українських авторок слід виділити працю відомої львівської історикині М. Байдак, зокерма: монографія «Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни», наукові статті «Жінка із фронту» (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни) та спільна стаття із О. Бежук «Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей». До уваги взято дисертаційне дослідження М. Гук – «Жінки України у Першій світовій війні: історіографія», яке розкриває жіночий досвід українок в ході буремних подій Першої світової війни.

Слід виділити працю відомого британського історика та науковця А. Тойнбі «Дослідження історії» (Байдак, 2021: 319), (Байдак, 2014: 191), (Байдак, Бежук, 2017: 78), (Гук, 2020: 229), (Тойнбі, 1995: 406).

Феміністичну й політичну історію війни на прикладі Великої Британії, яка надала жінкам виборче право написала Н. Галлес. Зміну традиційних норм маскулітності й фемінності у зв'язку з воєнними подіями вивчала С. Грейзел, взято до уваги працю «Жінки і Перша світова війна». До цього переліку слід включити публікації британських дослідниць В. Ньюман, Л. Гослінг, Л. Едлінгтон (Gullace, 2002: 7), (Grayzel, 2002: 193), (Newman, 2016: 224), (Gosling, 2014: 239), (Edlington, 2013: 248).

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити та порівняти жіночий досвід у Першій світовій на прикладі британських та українських досліджень та розвідок, проаналізувати нові виклики, які постали перед жінками та визначити головні тенденції для майбутніх досліджень.

Виклад основного матеріалу. Жіночий досвід війни є особливим та унікальним. Велика війна стала для жінок не тільки викликом, але й можливістю. Простір та буденність в умовах війни продовжує трансформуватись. Геополітичні зміни та події потрясли Європу та занурили її у військову конфронтацію, зміни відбулись і в соціокультурному просторі та вплинули на долю жінок.

Цей вплив прослідковується по-різному, все залежить від соціального статусу, віку, національності та професії, яку обіймали жінки.

Історикиня та дослідниця жіночого досвіду галичанок під час Великої війни Мар'яна Байдак стверджує, що у дослідженні жіночого досвіду війни слід брати до уваги відмінності в підходах української і західноєвропейської традиції історієписання. В англійських виданнях жінки виступають як частина суспільства, війни та «чоловічого світу», учасниці політичних, економічних і культурних процесів. Дослідники звертають увагу на зміни повсякденного життя у тилу і на фронті. У полі їхнього зору політична і національна рівноправність, співвідношення статі та її соціокультурного конструкту.

В українській історичній науці жіноча історія здебільшого відірвана від чоловічої, а також від політичного, економічного, соціального та культурного життя. У центрі уваги досліджень є жіночі організації, які діяли під час війни. Переважає опис громадської активності жінок, діяльність добровільних організацій, тим часом, як місце, роль, причини, прояви, значення, наслідки і реакції як дослідницькі проблеми зміщуються на другий план. Таке зосередження на фактах жіночого життя зумовило замкнутість досліджень – жінки пишуть про жінок і для жінок. Українські дослідниці орієнтуються на національні аспекти жіночої активності, але майже не торкаються проблеми міжнаціональних взаємин. Деяким новаторством є критика поглядів, які ігнорують жінок на війні, і намагання вхопити жіночий стиль мислення, не асоціювати жінок із чеканням та стражданням (Байдак, 2021: 24).

В українській історіографії набуває популярності й тема жінки у війні. Про це свідчать публікації Марти Богачевської-Хом'як, Ольги Бежук, Мирослави Дядюк, Оксани Кісь, Оксани Винник, Тетяни Орлової, Марти Гавришко, Романа Голика, Олега Павлишина. У них йдеться насамперед про національні аспекти жіночої активності. Можна стверджувати, що сучасні українські дослідники гендерної тематики поступово шукають зв'язки між фронтом і тилом, жіночими і чоловічими практиками (Байдак, 2021: 29).

О. Бетлій критично оцінила українську історіографію, акцентувала увагу на національно-державницькій темі. Авторка наголосила, що перед історичною наукою стоїть завдання написання нової європеїзованої історії війни, в якій чимале місце має займати досвід цивільного населення (Гук, 2020: 26).

Історія українок майже відсутня в урбаністичних студіях. Історики в сучасній Україні лише починають вивчати повсякдення жінок у роки Першої світової війни, порушують питання їх національної самоідентифікації, світогляду, сімейних і громадянських обов'язків (Байдак, 2021: 30).

Тема жіночої милосердної діяльності на фронті, в типу, в шпиталях набула популярності в українській історіографії в 90-х рр. XX ст. Досвід сестер-милосердя досліджують В. Оріховський, С. Кармелюк, І. Круковська, Т. Моїсеєва, К. Світич, частково К. Недря. На Західній Україні та в еміграції медсестринську діяльність жінок розглядають М. Байдак, О. Бежук. Історики досліджують загальні питання, залучають матеріали державних архівів у Львові, Києві, Полтаві, Дніпрі, повідомлення преси, спогади самих жінок (Гук, 2020: 35).

Відома французька дослідниця Франсуаса Теббо зазначає про те, що у 1917 р. був створений допоміжний жіночий армійський корпус, в якому у 1918 р. служило 40 тисяч жінок, серед яких 8 тисяч із них були іноземками. Цих жінок дуже критикували, вони навіть більше ніж жінки на виробництві викликали страх маскулітності (Thébaud, 1987: 20).

Дослідження Б. Девіс показало, що саме жінки, які не мали засобів для виживання (women of lesser means) були рушієм економічних та політичних змін у містах, оскільки через їхні бунти влада мусила вирішувати продовольчі питання. У такий спосіб жінки інтегрувались в суспільний, політичний, економічний простір держави.

Вивчення жіночого досвіду базується на джерелах різного типу. Люсінда Гослінг показала домашнє повсякдення жінок на матеріалах британської преси. Про відображення в літературі повсякденні практики жінок, емоції, переживання пише В. Ньюман. Культуру жіночого вбрання і зміни в моді описала Л. Едлінгтон (Байдак, 2021: 33).

Досвід війни ми можемо поділити на тилловий і на фронтний.

Тилловий досвід полягає в тому, що війна стала для жінок своєрідним викликом, жінки почали працювати в тих сферах, які раніше для них були недоступними, зокрема так було у Великій Британії. Жінки стали єдиними годувальницями своїх сімей. Вони працювали на військових підприємствах із виготовлення босприпасів, ризикуючи своїм життям, оскільки така робота була небезпечною.

Якщо аналізувати фронтний досвід британок, то частина із них опинилась в зоні воєнних дій. Жінки працювали в якості сестер-милосердя, оскільки були учасницями організації Британського Червоного Хреста. Окрім сестринської

справи, слід згадати про діяльність британських військовичок, зокрема Флори Сандес, яка була британкою за походженням, воювала на сербській території та отримала звання сержантки сербської армії (Sandes).

Від Сполученого королівства до військових дій була долучена Дороті Лоуренс. Д. Лоуренс була британською журналісткою, вона прагнула долучитись до військових дій для того, щоб отримати матеріали для репортажів. Вона таємно видавала себе за солдата під час Першої світової війни, переконала солдат надати їй уніформу кольору хакі, підстригла волосся, змінила зовнішність та отримала документи рядового Деніса Сміта Лестеширського полку. Після десяти днів служби потрапила під військовий арешт. Її допитували і навіть звинувачували в шпигунстві. Після допиту їй наказали повернутись додому та не писати про свій досвід, який вона пережила на фронті (Grayzel, 2002: 53).

Проблема біженства знайшла своє відображення у спогадах британської медсестри Мей Синклер: «Шок від такої кількості переміщених сімей та окремих людей».

Вона описує, як біженці приходять естафетами, щоб їх нагодували... Вночі їй сниться кошмар, у якому люди смікають її за рукав і благаючи більше їжі (Forster, 2008: 9).

Щоденник найкраще розуміти в цілому, як модерністський текст, щоб дослідити внутрішню реакцію на війну. М. Синклер описує розтерзану війною Бельгію, як туристичне місце. На противагу цьому авторка зображує просторові зони бойових дій.

Жіночі досвіди не можна узагальнювати, вони були індивідуальними. Ці жінки потребують не героїзації, а розуміння. Не можна порівнювати чоловічий і жіночий фронтний досвід. Фронт для жінок був місцем втечі від тієї реальності та буденності, яку вони не хотіли приймати.

В українській історії відомі також героїчні жіночі постаті. Важливо згадати той факт, що напередодні Великої війни українські землі були поділені між двома імперіями (Австро-Угорською та Російською). На західноукраїнських землях (зокрема Східної Галичини) вагому роль відіграла діяльність Українських січових стрільців та стрільчинь (УСС). Серед українок-військовичок, слід згадати про героїчну діяльність: Олени Степанів, Софії Галечко, Ольги Бесараб та інших.

В дослідженнях М. Байдак прослідковується діяльність жінок на фронті. Авторка описує участь у Великій війні відомої січової стрільчині О. Степанів. В історії з фотографом О. Степанів

розповідає, що волосся підбрала і ховала під кашкет (Байдак, 2014: 4).

О. Степанів виступала проти участі жінок у війську. Вона зазначала: «не є я за масову участь жіноцтва у війську. Ні... рішуче я проти масової акції. Не такі це прості і самозрозумілі справи, як збоку може видаватись. Приходять все нові й непередбачувані ускладнення. Зрештою, не мій це тільки погляд» (Байдак, 2014: 6).

«Чи порив молодості, заборона битися в рядах з мужчиною, страхіття переживань, бажання незвичайних пригод, нудьга буденщини, втеча від життєвих обов'язків; чи, може, бажання самопожертви, невтишний голос людської душі, що наказує в деяких моментах життя сповнити цей, а не інший обов'язок; чи, може, охота доказати світові, що ми, жінки, здібні до всього – кинуло нас в обійми війни?» (Байдак, 2014: 35).

О. Степанів виділяла три типи жінок, які пішли на фронті, а відтак і вказувала на їх мотиви: «перший: обов'язковий і працьовитий, як на кожному іншому місці в житті. Другий: легкодушний, але відважний, що легким способом старався здобути славу. Третій: грабіжний, що використовував хаос воєнного безправства для власної наживи» (Байдак, 2014: 2).

Після війни життя стрільчинь склалось по різному, О. Степанів учителювала, Г. Дмитерко намагалась поєднувати сімейне життя із громадською позицією, Трагічно склалась доля Софії Галечко, оскільки надійшла звістка про те, що вона втопилась купаючись у річці. На думку, О. Степанів, це не був нещасний випадок, оскільки після війни С. Галечко не змогла знайти свого місця у житті (Байдак, 2014: 4).

Британки також долучались до війни, оскільки хотіли бути корисними для держави. Британська медсестра Мей Синклер у своїх спогадах зауважила, що відмовилась від письменницької діяльності, оскільки прагнула здійснити поїздку по полях битв. Вона хотіла не тільки інтелектуально (за допомогою розуму і пера) взаємодіяти із зоною бойових дій, але й фізично (Forster, 2008: 16).

Тема жіноцтва під час Першої світової війни була популярна в українській та британській літературі. Творчість авторів та авторок проходила в умовах лихоліття Першої світової війни, яка трагічними акордами відбилася не лише в прозі О. Кобилянської, а й О. Маковея, В. Стефаніка, М. Черемшини, Катрі Гриневичевої та інших письменників. Українська культура, зокрема література переслідувалась, заборонялась. Ті суворі випробування, що випали на долю О. Кобилянської, позначились на її творчості. Роздуми і пере-

живання періоду Першої світової війни знайшли своє художнє відбиття в нарисах та оповіданнях: «Снитись», «Юда», «Лист засудженого на смерть вояка до своєї жінки», «На зустріч долі», «Зійшов з розуму».

У воєнному нарисі О. Кобилянської «Снитись...» зображено повернення солдат додому, жінки описують це повернення так:

«Мовчки ждали, потішаючись, хіба нічними снами, привидами мужів, батьків і братів, що ніби десь здалека... з поля, з ровів, з-поміж скель сунули на них з вихуділими обличчями, з божевільними очима, що бачили червоні страхіття війни, немов понадгризувані дикими звірями, з роззявленими ранами на тілі, одні без рук, другі без ніг, кульгаючи, спотикаючись, падаючи і знов підіймаючись...» (Кобилянська, 1988: 502).

У своєму нарисі О. Кобилянська відображає вплив Великої війни на життя звичайних людей, з фронту повертались інші чоловіки, життя яких було зламане війною.

Досить цікавою є творчість Катрі Гриневичевої, яка є авторкою збірки нарисів та оповідань «Непоборні» (1926 р.). Ця збірка принесла письменниці широке визнання поряд з творами інших авторів. На написання збірки вплинуло те, що письменниця поряд з галичанками-втікачками опинилась в таборі для воєнних виселенців, в Гмюнді (Австрія). В збірці вона описала нелегке табірне життя. У 1917 р. вона повернулася до Львова, де стала свідком листопадових боїв 1918 р. Вона працювала в редакції «Українське слово», а також очолювала «Союз Українок».

Спільні риси британок та українок під час Великої війни: 1) змінилось повсякдення (жінка взяла на себе нові ролі та почала опановувати нові професії), 2) проблема біженства (жінка завжди в культурі асоціювалась із домом, але з приходом війни з'являється таке поняття, як «втрачений дім»), 3) жінки брали участь у військових діях на фронті, з'являється фронтовий досвід, 4) втеча від реальності (якщо взяти до уваги спогади британок (Флори Сандес, Мей Синклер) та спогади українок (Олени Степанів, Софії Галечко та інших) то слід зауважити, що війна стала своєрідною можливістю для того, щоб вийти із зони комфорту та за словами суфражистки М.Фосетт врятуватись від кріпосницької залежності в якій до цього часу перебували жінки, 6) з'являють жінки у військовій формі, українка Олена Степанів стає першим сержантом у світі, а Флора Сандес британка за походженням, стає сержантом сербської армії, 7) емансипація (в ході війни було враховано внесок жінок, жінки отримують

виборчі права, зокрема у Великій Британії завдяки «Акту про народне представництво» (1918 р.), 8) відношення чоловіків до жінок на лінії фронту (в більшості чоловіки засуджували участь жінок у військових діях).

Відмінні риси: 1) українки Галичини опинились в окупації російських військ у 1914 р., тим часом Лондон був відділеним від військових дій, території Великої Британії не були в окупації, 2) різний менталітет та сприйняття війни, 3) різні фронти, Західний і Східний, 4) різний ворог (для Великої Британії цим ворогом була Німеччина, для українців Галичини – Російська імперія, 5) різні території та сценарії війни, 6) різна структура суспільства та соціальна складова, 7) державність, оскільки в британок була своя держава за інтереси

якої вони воювали, а українські землі були поділені між двома імперіями, і тому для українців ця війна була братовбивчою.

Висновки. Жіночий досвід війни є індивідуальним, тому його не слід узагальнювати. Дана порівняльна характеристика допомагає нам детальніше розглянути жіночі образи та визначити їхнє місце у Великій війні. Жінки почали входити в публічний простір, оскільки були не тільки пасивними спостерігачами, але й активними учасниками подій. Вони працювали на заводах, лікували поранених, займались волонтерською діяльністю та навіть воювали. Нагаємось вивчати жіночий військовий досвід крізь призму жіночого воєнного повсякдення та гендерних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байдак М. Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни. Інститут народознавства НАН України. Львів, 2021. 319 с.
2. Байдак М. «Жінка із фронту» (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Історія»*. Тернопіль, 2014. Вип. 1. Ч. 2. С. 191–198.
3. Байдак М., Бежук О., Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей. *Українські жінки у горнілі модернізації / під заг. ред. О. Кісь*. Харків, 2017. С. 78–105.
4. Бежук О. Перша світова війна в системі бінарних опозицій жіночого та чоловічого досвідів. *Народознавчі зошити*. Львів, 2016. С. 1294–1302.
5. Гук М. Жінки України у Першій світовій війні: історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2020. 229 с.
6. Дзюба – Погребняк О. Перша світова війна в літературі південних слов'ян. Київ : Дух і літера, 2014. 496 с.
7. Дрогобицька О. Повсякденне життя галицької інтелігенції (друга половина XIX– 30ті рр. XX ст). Курс лекцій. Івано-Франківськ, 2015. 115 с.
8. Жінки Європи у Першій світовій війні (1914–1918): конспект лекцій Франсуази Тебо. <http://uamodera.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>
9. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністичної методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 165–167
10. Кобилянська О. Царівна. Повесть. Оповідання. Київ : вид. Художньої літератури. Дніпро. том 1. 1988. 541 с.
11. Тойнбі А. Дослідження історії: скорочена версія томів VII–XII. Сомервелла. К.: Основи, 1995. Т. 2. 406 с.
12. Bowser T. The story of British V.A.D. work in the Great War. London : Imperial War Museum, 1917. 300 p.
13. Davis B. Home Fires Burning. Food, Politics and everyday life in World War I Berlin. The University of North Carolina Press, 2000, 350 s.
14. Edlington L. Great War Fashion. Tales from the History Wardrobe. The History Press, 2013. 248 s.
15. Flora Sandes [Electronic resource]. Badass of the Week. Mode of access: <http://goo.gl/u2AUOc>.
16. Gosling L. Great War Britain. The First World War at Home. Stroud, 2014. 239 s.
17. Grayzel S. Women and the First World War. London, New York, 2002. 193 s.
18. Grayzel S. Women's Identities at War: gender, motherhood, and politics in Britain and France during the First World War. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999.
19. Gullace N. Female Patriotism in the Great War [Electronic resource]. Women, War & Society, 1914–1918. Gale Digital Collection. Mode of access: <http://goo.gl/38a7sx>.
20. Gullace N. The 'Blood of Our Sons': men, women and the renegotiation of British citizenship during the Great War. Basingstoke: Palgrave, 2002.
21. Forster L. Women and War Zones: May Sinclair's Personal Negotiation with the First World War. London, 2008. 20 p.
22. Newman W. Tumult and Tears: an anthology of women's first world war poetry, south Yorkshire, 2016. 224 p.
23. Noakes L. Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907–1948. New York : Routledge, 2006. 209 p. 1041.
24. Purvis J. Women's History : Britain, 1850–1945 : An Introduction. London and New York : Routledge, 2008. 352 p.
25. Sandes F. An English woman-sergeant in the Serbian Army. London, 1916.
26. Scott J. Women's history. New perspectives of historiography. Kyiv, 2004. P. 74–84
27. Thébaud F., Great War, who refers her own interviews and to Braybon, Gail / Summer field, Penny: Out of the Cage. Women's Experiences in Two World Wars, London, 1987. p. 23.

REFERENCES

1. Baidak M. Viina yak vyklyk i mozhlyvist: ukrainky v roky Pershoi svitovoi viiny. [War as a challenge and an opportunity: Ukrainian women during the First World War]. Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2021. 319 p. [in Ukrainian]
2. Baidak M. Zhinka iz frontu" (na materialakh osobovykh dzherel Halychyny periodu Pershoi svitovoi viiny). [«A Woman from the Front» (based on personal sources from Galicia during the First World War)]. Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. «History» series. Ternopil, 2014. Vol. 1. Part 2. S. 191–198. [in Ukrainian]
3. Baidak M., Bezhluk O. Ukrainke zhinotstvo v roky Pershoi svitovoi viiny: spektr suspilnykh rolei. Ukrainski zhinky u hornyly modernizatsii [Ukrainian women during the First World War: spectrum of social roles. Ukrainian women in the crucible of modernization] under general ed. O. Kis. Kharkiv, 2017. P. 78–105. [in Ukrainian]
4. Bezhluk O. Persha svitova viina v systemi binarnykh opozyttsii zhinochoho ta cholovichoho dosvidiv [The First World War in the system of binary oppositions of female and male experiences]. Ethnological notebooks. Lviv, 2016. P. 1294–1302. [in Ukrainian]
5. Huk M. Zhinky Ukrainy u Pershii svitovii viini: istoriohrafia [Women of Ukraine in the First World War: historiography] PhD : 07.00.01. Kyiv, 2020. 229 p
6. Dziuba – Pohrebniak O. Persha svitova viina v literaturi pivdennykh slov`ian [The First World War in the Literature of the South Slavs] Kyiv: Duh i Lytra, 2014. 496 p. [in Ukrainian]
7. Drohobytska O. Povsiakdenne zhyttia halytskoi intelihtentsii (druha polovyna XIX – 30ti rr. XX st) [Everyday life of the Galician intelligentsia (second half of the 19th–30s of the 20th century)]. Course of lectures. Ivano-Frankivsk, 2015. 115 p. [in Ukrainian]
8. Zhinky Yevropy u Pershii svitovii viini (1914–1918): konspekt lekttsii Fransuazy Tebo [European women in the First World War (1914–1918): synopsis of lectures by Françoise Tebault]. <http://uamodera.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview> [in Ukrainian]
9. Kis O. Zhinocha istoriia yak napriamok istorychnykh doslidzhen: stanovlennia feministychnoi metodolohii [Women's history as a direction of historical research: the formation of feminist methodology]. Ukrainian historical journal. 2012. N 2. S. 165–167 [in Ukrainian]
10. Kobylanska O. Tsarivna. Povist. Opovidannia [Tsarevna. Story. Story]. Kyiv: ed. Fiction of Dnipro. volume 1. 541 p. [in Ukrainian]
11. Toinbi A. Doslidzhennia istorii: Skorochedna versiia tomiv VII–XII. [Study of history: Abridged version of volumes VII–XII]. Somervell. K.: Basics, 1995. Vol. 2. 406 c.
12. Bowser T. The story of British V.A.D. work in the Great War. London : Imperial War Museum, 1917. 300 p.
13. Davis B. Home Fires Burning. Food, Politics and everyday life in World War I Berlin. The University of North Carolina Press, 2000, 350 s.
14. Edlington L. Great War Fashion. Tales from the History Wardrobe. The History Press, 2013. 248 s.
15. Flora Sandes [Electronic resource]. Badass of the Week. Mode of access: <http://goo.gl/u2AUOc>.
16. Gosling L. Great War Britain. The First World War at Home. Stroud, 2014. 239 s.
17. Grayzel S. Women and the First World War. London, New York, 2002. 193 s.
18. Grayzel S. Women's Identities at War: gender, motherhood, and politics in Britain and France during the First World War. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999.
19. Gullace N. Female Patriotism in the Great War [Electronic resource]. Women, War & Society, 1914–1918. Gale Digital Collection. Mode of access : <http://goo.gl/38a7sx> .
20. Gullace N. The 'Blood of Our Sons': men, women and the renegotiation of British citizenship during the Great War. Basingstoke: Palgrave, 2002.
21. Newman W. Tumult and Tears: an antology of women's first world war poetry, south Yorkshire, 2016. 224 p.
22. Noakes L. Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907–1948. New York : Routledge, 2006. 209 p. 1041.
23. Purvis J. Women's History : Britain, 1850–1945 : An Introduction. London and New York : Routledge, 2008. 352 p.
24. Sandes F. An English woman-sergeant in the Serbian Army. London. 1916
25. Scott J. Women's history. New perspectives of historiography. Kyiv, 2004. P. 74–84.
26. Thébaud F., Great War, who refers her own interviews and to Braybon, Gail / Summerfield, Penny: Out of the Cage. Women's Experiences in Two World Wars, London, 1987. p. 23.

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-3>**Івона Ева ПАВЛОС,**

orcid.org/0009-0000-0961-6133

здобувач кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) iwonaas@onet.eu

ГРУШЕВСЬКИЙ – ПРОСВІТНИК І КУЛЬТУРНИЙ ДІЯЧ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ОБРАЗИ

Мета дослідження полягає у відтворенні сучасної рецепції культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського доби першого заслання. Методологія дослідження передбачає поєднання принципів історизму, об'єктивності і системності та загальнонаукових і спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-психологічний) методів наукової праці. Наукова новизна статті полягає у дослідженні малознаної проблеми сучасної рецепції культурно-просвітницької праці М. Грушевського протягом 1915 – початку 1917 рр. У підсумку відзначено, що дослідження культурно-просвітницької праці М. Грушевського в роки Першої світової війни стало цілковитим здобутком сучасного історіографічного періоду. Адже діаспорне грушевськознавство практично не могло допомогти своїм наступникам з причин відсутності необхідних джерельних матеріалів для реконструкції років заслання. Відтак сучасні дослідники віднаходили й актуалізували чималі поклади джерел (епістолярій, мемуари, щоденники, діловодні документи тощо) та водночас створювали все більш насичені фактами й подіями реконструкції. Дедалі помітнішою їх складовою ставало з'ясування культурно-просвітницької праці М. Грушевського у ті нелегкі часи. Тож на сьогодні ми доволі повно поінформовані як про напрямки цієї діяльності (дидактична, охоронно-публіцистична та організаційна), так і про її рецепцію в українському, російському та західноєвропейському інтелектуальному просторі. Разом із тим, чимало сюжетів культурно-просвітницької праці автора «Історії України-Руси» (приміром, дидактичний феномен підручникотворення вченого в контексті тогочасної науково-педагогічної думки) і по сьогодні перебувають лише на стадії артикуляції проблеми. Ця обставина ускладнює скільки-небудь повне осмислення важливого в житті вченого та всього українства періоду нашої культурно-інтелектуальної історії.

Ключові слова: М. Грушевський, Перша світова війна, культурно-просвітницька діяльність, сучасна українська закордонна історіографія, рецепція.

Ivona Ewa PAVLOS,

orcid.org/0009-0000-0961-6133

Applicant at the Department of History of Ukraine and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) iwonaas@onet.eu

HRUSHEVSKY, AN EDUCATOR AND CULTURAL ACTIVIST IN THE YEARS OF THE FIRST WORLD WAR: MODERN HISTORIOGRAPHIC OUTLINE

The purpose of the study is to reproduce the modern reception of M. Hrushevsky's cultural and educational activities during the period of the first exile. The research methodology is based on the combination of principles of historicism, objectivity and systematicity and general scientific, special and historical (historical and genetic, historical and comparative, historical and typological, historical and psychological) methods of scientific research. The scientific novelty of the article lies in the study of the little-known problem of the modern reception of the cultural and educational work of M. Hrushevsky during 1915 – the beginning of 1917. The article has concluded that the study of the cultural and educational work of M. Hrushevsky during the First World War became a complete achievement of the modern historiographical period. After all, diasporic Hrushevsky studies did not possess the necessary source materials for the reconstruction of the years of exile. Therefore, modern researchers found and actualized a considerable amount of sources (epistolary, memoirs, diaries, office documents, etc.) and at the same time created reconstructions that were filled with facts and events over time. Another noticeable trend was the deeper research of cultural and educational work of M. Hrushevsky in those difficult times. Presently, we are quite informed about the directions of this activity (didactic, journalistic and organizational), and its reception in the Ukrainian, Russian and Western European intellectual space. At the same time, many subjects of the cultural and educational work of the author of "History of Ukraine-Rus" (for example, the didactic phenomenon of a scholar's textbook creation in the context of contemporary scientific and pedagogical thought) are still only at the stage of problem articulation. This circumstance complicates any complete understanding of the period of our cultural and intellectual history that is important in the life of the scientist and of all Ukrainians.

Key words: M. Hrushevsky, the First World War, cultural and educational activity, modern Ukrainian historiography from abroad, reception.

Постановка проблеми. Культурно-просвітницька діяльність Михайла Грушевського, з огляду на її визначний вплив на українство кінця XIX – перших десятиліть XX ст., перебуває у фокусі незмінної уваги дослідників життя та діяльності вченого протягом останнього тридцятиліття. Разом із тим, основний акцент історіографи роблять на «спокійні» окреси біографії вченого, коли він міг зосередитися на реалізації своїх культурних планів у тиші кабінету. Мовиться про те, що стосовно періодів заслань та революційної доби у грушевськознавчому дискурсі надалі громадсько-політичні сюжети помітно домінують над просвітянськими. Це змушує уважніше приглядатися до культурно-просвітницької грушевськіани згаданих періодів з метою виявлення опрацьованих та перспективних історіографічних сюжетів. Вказуючи на потребу такої своєрідної наукової діагностики, нижче з'ясуємо особливості сучасної грушевськознавчої рефлексії стосовно культурно-просвітницької праці Великого Українця в роки його першого заслання (1915 – початок 1917 рр.).

Мета статті – відтворити сучасну рецепцію культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського доби першого заслання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна грушевськіана лише починає приваблювати увагу історіографів. Найменше при цьому опрацьовані саме її культурно-просвітницькі сюжети. Стосовно них надалі домінують стислі інформативного характеру історіографічні огляди у біографічних нарисах. Спеціально на сьогодні сучасну грушевськіану досліджує Наталя Романцова, яка відвела згаданій проблематиці низку статей і ґрунтовну монографію. Втім, в її працях домінують історіографічні сюжети, а проблематика культурно-просвітницького плану проаналізована лише принагідно (Романцова, 2019: 205–217). Цим і зумовлено актуальність теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Українські історіографи протягом 1990-х – початку 2000-х років інтенсивно розбудовували джерельну базу для реконструкції періоду заслання М. Грушевського, вводячи до наукового обігу значну кількість нових епістолярних, мемуарних, щоденникових та ділових документів. Це уможливило створювати дедалі повніші нариси життя та діяльності вченого протягом 1915 – початку 1917 рр. В цих нарисах все повніше обговорювалася й дедалі більше нюансувалася тогочасна культурно-просвітницька праця визначного історика.

Першою такою панорамною студією про роки заслання М. Грушевського стала розвідка Ігоря Верби (Верба, 2002). На підставі широкого кола

новоактуалізованих документів київський грушевськознавець максимально повно відтворив тривожні роки у житті визначного вченого. При цьому він уперше торкнувся його культурно-просвітницької праці, вказавши на її найголовніші напрямки. На слушне переконання І. Верби, це було створення українських підручників зі всесвітньої історії, захист українських культурних інтересів на шпальтах тогочасної періодики й організація культурно-просвітницької праці московських українців в останній період заслання. Ці спостереження знаний історіограф докладно узагальнив і дещо деталізував у першому за незалежної України панорамному життєписі Великого Українця, написаному у співавторстві з Юрієм Шаповалом (Шаповал, Верба, 2005: 128–146). За згаданими вказівками І. Верби й пішли дослідники культурно-просвітницької грушевськіани протягом останніх двадцяти років.

До проблеми підручникотворення М. Грушевського у роки його заслання українські дослідники уперше звернулися при перевиданні перших трьох частин праці «Всесвітня історія в короткім огляді» у 1996 р. Редактор видання Олександр Рибалко стисло ознайомив читача із творчим задумом визначного історика і особливостями його реалізації в неспокійних умовах заслання, а відтак і Української революції. Знаний київський історик культури також уперше вказав на важливість науково-популярних праць М. Грушевського у його творчому життєписі, вказавши на їхній новаторський характер як перших україномовних підручників із всесвітньої історії для народної та середньої школи (Грушевський, 1996: 5–6).

Дидактичних аспектів створення М. Грушевським шкільних підручників з всесвітньої історії торкнулася С. Герасименко. Дрогобицька дослідниця уперше окреслила важливий для розуміння проблеми подієвий контекст. Мовиться про те, що визначний історик передбачив руйнівні для європейських імперій наслідки Першої світової війни. Відтак, переконував він колег, слід бути готовим до швидкої українізації навчального процесу на підросійських теренах. Як власний внесок у цю справу, а також як приклад для інших просвітян, вказує С. Герасименко, і слід розглядати написання М. Грушевським «Всесвітньої історії в короткім огляді». Також історіограф стисло проаналізувала змістове наповнення та методичні особливості створеного в'язнем царату підручника, окреслила особливості його використання у навчальному процесі (Герасименко, 2013: 149–150).

На культурно-історіографічних особливостях «Всесвітньої історії» зосередився Станіслав Куль-

чицький. Київський учений на багатьох прикладах довів, що визначне просвітницьке значення праці полягало у піонерній на той час спробі органічно «вплести» події українського минулого у загальносвітове подієве полотно. Тим самим історія одного із найбільших слов'янських народів набувала суб'єктивності і в очах пересічного читача, і в середовищі європейських інтелектуалів, для яких більш звичним було «розчинення» подій, які відбувалися у хронотопі між Сяном і Доном, у нарративах домінуючих політичних організацій.

Поряд із такими спостереженнями, С. Кульчицький наголосив на особливостях дискурсивних практик Грушевського-популяризатора історичних знань. Історіограф підмітив, що стиль призначеної шкільній аудиторії літератури виразно пізниться від суто наукових студій автора «Історії України-Руси». ««Всесвітня історія в короткім огляді» адресувалася не вченим, а учням. Тому вона відзначається простою і ясною мовою, прозорістю думок, цілковитою доступністю викладу, а інколи – й незвичною для цього завжди серйозного дослідника дотепністю» (Кульчицький, 2002: 14). Все це, висновує історіограф, мало наслідком чимало впливовість праці на розбурхане війною та революцією українство.

Зрештою, цікавої проблеми рецепції шеститомника «Всесвітня історія» у тогочасному педагогічному й історіографічному дискурсі у спеціальній статті торкнулися Віталій та Вікторія Тельваки. Вони довели, що незважаючи на події Першої світової війни і засланицький статус автора праці, її поява одразу зустріла доволі зацікавлене обговорення (Тельвак, Тельвак, 2013). Дрогобицькі грушевськознавці з'ясували, що шеститомник визначного історика був загалом сприйнятий доволі схвально, адже заслужено атестувався першим в історії вітчизняної педагогіки компендіумом, в якому не тільки українською мовою, але й з погляду українського історичного інтересу відтворювалися ключові події минулого людства від найдавніших часів і до останніх десятиліть XIX ст. Разом із тим, як з'ясували історіографи, тогочасні педагогічні практики (М. Зеров, К. Лоський, М. Сагарда) вказували на доволі складний мовно-стилістичний рівень підручника М. Грушевського, що вочевидь створить школярам проблеми для її розуміння. Відзначимо, що попри згадану увагу сучасних історіографів до феномену підручкотворення М. Грушевського в роки заслання, не можемо визнати її відповідною до масштабу проблеми. Тому аналіз дидактичного феномену шести томів «Всесвітньої історії в короткім

огляді» в широкому компаративному контексті тогочасної навчальної літератури надалі є справою майбутнього.

Особливо багато на сьогодні написано стосовно боротьби М. Грушевського за національно-культурні права українців у роки воєнного лихоліття засобами друкованого слова. Мовиться про те, що обсервуючи чергову погромну кампанію проти українства в російській державі, засланець сміливо став на захист тероризованих чорносопцями земляків і розгорнув голосну кампанію в імперській пресі. Діаспорна історіографія практично не досліджувала цей аспект громадсько-культурного служіння історика, адже недоступною була ліберальна російська періодика, в якій з'являлися його тексти. Протягом останнього тридцятиліття було проведено серйозну пошукову працю, орієнтирами в якій нерідко слугували нововиявлені листи М. Грушевського до російських видавців газет, що уможливила відтворити масштабність розгорнутого вченим протистояння засобами публіцистики.

Найбільш методично цю пошукову роботу розгорнула С. Панькова. «Період заслання належить до важливих і, на жаль, мало досліджених періодів публіцистичної діяльності М. Грушевського, – наголосила дослідниця, – про що може свідчити і той факт, що більше третини тогочасних статей не увійшли до бібліографічних покажчиків вченого» (Панькова, 2018: 122). Готуючи публіцистику М. Грушевського до відповідних частин 50-томника праць М. Грушевського, вона віднайшла чимало невідомих раніше статей історика, більшість з яких припадає саме на роки його заслання. Загалом, їй вдалося віднайти 24 публіцистичних тексти того часу, кожен з яких був для М. Грушевського певним громадським подвигом, адже створювався в непростих умовах постійної тривоги та невлаштованості, а також за критичної відсутності потрібної інформації стосовно реалій життя на українських теренах. Метою громадських дописів політв'язня київська історикія вказує потребу опам'ятати російське суспільство перед галопуючою вакханалією антиукраїнської політики. С. Панькова встановила, що більшість публіцистики М. Грушевського воєнного часу з'являлася на шпальтах російських газет «Речь», «Русские ведомости», «Утро», а також єдиних на той час українознавчих журналів «Украинская жизнь» і «Промінь». Українською ж у цей час історик підготував кілька текстів до одеської «Основи», але жоден із них тоді так не вийшов друком (Панькова, 2005: VII–VIII).

Віднайшовши публіцистику М. Грушевського років заслання, С. Панькова також запропонувала найбільш масштабну на сьогодні реконструкцію викладених у ній культурно-просвітних сенсів. Цій проблемі відведена спеціальна увага в її дисертаційному дослідженні. В ньому вона вказала, що попри чималі невгоди засланицьких буднів, у М. Грушевського традиційно «брало верх бажання заявити про пекучі українські потреби» та стати на захист честі всього мордованого воюючими арміями народу. При цьому особливу увагу в публіцистиці вченого воєнного часу, як виявила С. Панькова, було приділено обстоюванню прав українців на національну школу, мову, пресу, традиції тощо (Панькова, 2018: 122). Саме засобами публіцистики, влучно вказує історіограф, М. Грушевському вдалося налагодити безпосередній зв'язок з громадсько-політичним життям українців по обидві сторони Збруча й оперативно реагувати на його культурно-просвітницькі потреби. Підсумовуючи культурно-просвітницький вектор громадських дописів визначного історика 1915 – початку 1917 рр., С. Панькова підкреслила, що М. Грушевський «значно випередив рівень готовності пересічного українського політикуму до змагань, які відкрила перед суспільством доба Української революції 1917–1921 рр.» (Панькова, 2018: 123).

Поряд із С. Паньковою, засланицьку публіцистику М. Грушевського досліджував також В. Ідзьо у вже згадуваній брошурі, присвяченій співпраці львівського професора з журналом «Украинская жизнь» (Ідзьо, 2015). Насамперед, історіограф відтворив багатство проблематики, яку в'язень царату представив на шпальтах найбільш авторитетної друкованої трибуни московських українців. В цьому широкому спектрі тематичних сюжетів він слушно виокремив, як особливо значущі для тогочасного українства, статті культурно-просвітницького змісту. Їхньою метою, аргументовано твердить В. Ідзьо, було вказати шокованим брутальністю національної політики імперських урядів українцям першочергові орієнтири для національного виживання. У баченні М. Грушевського, аргументовано твердить історіограф, вони полягали у консолідованому опорі руйнівним діям чужинецької влади та постійній культурній праці над освідченням широких кіл українства. В підсумку це мало мобілізувати наш народ перед перспективою руйнації імперій і подальшим переформатуванням політичної карти Центрально-Східної Європи.

Публікація публіцистики М. Грушевського років заслання у 50-ти томному зібранні його творів заохотила дослідників до нюансування

викладених у ній культурно-просвітницьких сенсів. Добрим прикладом тут може бути стаття Б. Янишина про національне питання в рецепції царського в'язня. Змальовуючи широкий контекст актуалізованих світовим протистоянням націоналістичних дискусій, київський історіограф всебічно відтворив логіку М. Грушевського у цьому полілозі. Він довів, що визначний учений у своїх громадських дописах у першу чергу підніс саме потребу захисту культурно-просвітницьких прав поділених імперським кордоном українців. Підсумовуючи політематичну публіцистику автора «Історії України-Руси» років першого заслання, Б. Янишин виопукував його поставу українського інтелігента, який незважаючи на чималі небезпеки для власного життя та статус політичного неблагонадійного, послідовно відстоював інтереси українського народу доступною йому зброєю друкованого слова. «Відנותуючи породжені світовим протистоянням чергові небезпеки для екзистенції українства, – висновує сучасний історіограф, – вчений віднаходив потрібні слова для підтримки співвітчизників, які опинилися у скрутних умовах, надихаючи їх власним прикладом для неустанного служіння народу всіма можливими засобами» (Янишин, 2023: 107).

Сучасні історіографи з'ясували, що в роки Першої світової війни публіцистика М. Грушевського з'являлася на сторінках не лише підросійської преси, але й періодичних видань Центральних держав. Мовиться про те, що орієнтовані на цей мілітарний блок діячі Союзу визволення України масово передруковували статті автора «Історії України-Руси», в яких містилося найбільш чітко обґрунтування політичних і культурно-просвітницьких вимог модерного українства. Специфікою цих публікацій було те, що вони перекладалися мовами країн Четвертного блоку, а сам автор про них практично нічого не знав. Це значно поширило впливовість ідей М. Грушевського серед інтелектуалів Центрально-Східної Європи. Відзначимо, що і цей сюжет культурно-просвітницької грушевськіани практично не потрапляв у поле зору діаспорних інтелектуалів. Але і в досліджуваний період іншомовній публіцистиці М. Грушевського років Першої світової війни не відведено належної уваги.

Єдине спеціальне дослідження цього сюжету культурно-просвітницької грушевськіани належить В. Тельваку. Дрогобицький історіограф у статті під промовистою назвою «Історія на службі пропаганди: праці Михайла Грушевського в інформаційній діяльності Союзу Визволення України» уперше вказав на феномен іде-

ологічної інструменталізації публіцистичного доробку автора «Історії України-Руси» у роки Великої війни. Таке використання текстів царського в'язня без його згоди, слушно відзначив дослідник, свідчить про тогочасний лідерський статус М. Грушевського як публічного інтелектуала. На багатьох прикладах В. Тельвак довів значний культурно-просвітницький ефект публіцистики автора «Історії України-Руси», адже в ній з позиції інтересів модерного українства обстоювалися його мовні, освітні та громадські права на всій території проживання від Сяну до Дону (Тельвак, 2011). Виправданість такої популяризації культурно-просвітницьких ідей М. Грушевського діячами СБУ доводить реконструйована дрогобицьким ученим багатомовна рецептивна палітра. Вона засвідчила чималий інтерес представників інтелігенції країн Центрально-Східної Європи до гуманітарних прав одного з найбільших слов'янських народів.

Чимало на сьогодні написано й стосовно розгорнутої М. Грушевським культурно-просвітницької праці після переведення його у вересні 1916 р. з Казані на заслання у Москву. Доволі повно згадану проблему реконструювали у панорамному життєписі вченого Р. Пиріг і В. Тельвак (Пиріг, Тельвак, 2021: 260–270). Вони довели, що в другій російській столиці визначний історик, незважаючи на пильний нагляд поліції та пов'язані з його статусом політв'язня обмеження, розгорнув широкопланову культурно-громадську роботу. Мовиться про налагоджену ним співпрацю з часописом «Украинская жизнь», співредагування з В. Винниченком журналу «Промінь», організацію культурного життя української студентської громади в Москві, упорядкування місцевої книгарні української літератури, активізацію діяльності філії УНТ, підпільну лекційну діяльність та ін.

Втім, особливої культурно-просвітницької вагомості набуло налагодження співпраці М. Грушевського з прогресивними російськими діячами, насамперед, з Максимом Горьким. Знані грушевськознавці вказали на чималий культурно-просвітницький потенціал таких запроєктованих ними видань, як «Огляд українського питання з історичного становища» та «Украина и Россия в их духовной жизни». І хоча реалізувати вдалося небагато, все ж налагоджені взаємини з російськими лібералами, твердять Р. Пиріг і В. Тельвак, чимало заважили на успішності культурно-просвітницької політики М. Грушевського в революційні роки. Тогочасний чималий авторитет вченого, підсумували історіографи, засвідчили численні публікації з нагоди півстоліття життя автора «Історії Укра-

їни-Руси», що з'явилися в українській та російській пресі наприкінці 1916 р.

Найсолідніше на сьогодні московські будні М. Грушевського, втім і його культурно-просвітницьку працю в останній період заслання, реконструював авторитетний дослідник російської глави життєпису вченого Володимир Мельниченко. На підставі віднайденого епістолярію українського історика з російськими колегами він уперше відтворив плідну культурно-просвітницьку працю автора «Історії України-Руси» в широкому контексті інтелектуального життя в другій російській столиці. Вповні виправдано дослідник вказав, що у тогочасній культурній праці М. Грушевського особливе місце посідала «Всесвітня історія в короткому огляді». За спостереженням В. Мельниченка, «цю ґрунтовно-масштабну й лапідарно-блискучу роботу він прагнув завершити в Москві» (Мельниченко, 2016: 154). Дослідник також зауважив, що у цій праці «складні для України часи» висвітлювалися «дуже стисло, проте не менше глибоко» (Мельниченко, 2005: 271). А загалом, твердить учений, в роботі над «Всесвітньою історією» автор зробив чимало «помічень над наукою історії взагалі» та над проблемами викладання історії в школі й історичної самоосвіти, зокрема (Мельниченко, 2005: 275). Насамкінець, історіограф вказав на чималий комунікативний талант М. Грушевського, що попри очевидні обмеження його статусу, зумів налагодити довірливий діалог з ліберальною частиною російської інтелігенції. Підсумком стали як вищезгадані вагомні культурно-просвітницькі акції, так і поступове переосмислення лідерами думок росіян феномену модерного українства.

Зрештою, чимало на сьогодні написано стосовно рецепції культурно-просвітницької праці М. Грушевського у роки заслання. Як уже неодноразово згадувалося вище, найбільш системно у сучасній історіографії до цієї проблеми підійшов В. Тельвак. У своїй монографії та низці спеціальних статей він панорамно реконструював обговорення культурної праці царського в'язня сумління в українській публіцистиці по обидва боки фронту (Тельвак, 2008a; Тельвак, 2008b: 159–183). Що важливо, дрогобицький учений уперше звернув увагу на образ М. Грушевського на сторінках таборової преси, що її видавали інтерновані вояки-наддніпрянци у місцях заслання. Саме в їхньому розумінні культурний чин визначного історика набував особливої глорифікації.

Поряд із цим, В. Тельвак також відтворив широку палітру рецепції культурно-громадського служіння М. Грушевського своєму народу росій-

ськими праворадикальними та ліберальними інтелектуалами, довівши, що в їхньому розумінні вчений до певної міри був символічною постаттю тогочасного українства. Доволі подібно на М. Грушевського, як на найбільш послідовного оборонця культурних прав свого знедоленого народу, дивилися і його західні колеги. Доводячи це, В. Тельвак ввів до наукового обігу солідний пласт польської, чеської, німецької, французької, румунської та ін. публіцистики. В підсумку, переконливо твердить історіограф, М. Грушевського було одностайно визнано за найбільш ефективного культурного менеджера та послідовного захисника гуманітарних прав українців.

Значною мірою щойно наведені висновки В. Тельвака в аспекті з'ясування особливостей рецепції культурно-просвітницької праці М. Грушевського в роки заслання поділяє і С. Панькова. В окремому розділі дисертаційного дослідження вона запропонувала найбільш актуальну на сьогодні реконструкцію проблеми сприйняття сучасниками визначного історика його громадського служіння в часи Першої світової війни. Важливою особливістю її історіографічного аналізу є всебічний аналіз специфіки уваги до культурно-просвітницької праці М. Грушевського з боку царських охоронців. За спостереженнями київської дослідниці, арешт і заслання одного з лідерів українців супроводжувалися «брехливими нагінками», а сам він став «спеціальним об'єктом обмовної какофонії», яку невтомно мультиплікували прибічники об'єднаного довкола часопису «Киевлянин» правомонархічного табору (Панькова, 2018: 170). С. Панькова уперше звернула увагу, що загрози засланицького життя М. Грушевського та безкінечні напади на вченого зі шпальт імперської преси виробили особливості його тогочасного публіцистичного стилю. Мовиться про те, що в'язень царату нерідко шля-

хом алегорій чи інших публіцистичних прийомів сприяв інтенсифікації культурно-національного поступу земляків і за тих складних для себе і свого народу умов «сказав більше, аніж міг сказати». Цим, твердить дослідниця, була зумовлена чимала ефективність культурно-просвітницької боротьби М. Грушевського. Ці ж обставини, підсумовує С. Панькова, визначили лідерський статус ученого в українському русі напередодні краху царату і вибуху Української революції.

Висновки. У підсумку відзначимо, що дослідження культурно-просвітницької праці М. Грушевського в роки Першої світової війни стало цілковитим здобутком сучасного історіографічного періоду. Адже діаспорне грушевськознавство практично не могло допомогти своїм наступникам з причин відсутності необхідних джерельних матеріалів для реконструкції років заслання. Відтак сучасні дослідники віднаходили й актуалізували чималі поклади джерел (епістолярій, мемуари, щоденники, діловодні документи тощо) та водночас створювали все більш насичені фактами й подіями реконструкції. Дедалі помітнішою їх складовою ставало з'ясування культурно-просвітницької праці М. Грушевського у ті нелегкі часи. Тож на сьогодні ми доволі повно поінформовані як про напрямки цієї діяльності (дидактична, охоронно-публіцистична та організаційна), так і про її рецепцію в українському, російському та західноєвропейському інтелектуальному просторі. Разом із тим, чимало сюжетів культурно-просвітницької праці автора «Історії України-Руси» (приміром, дидактичний феномен підручникотворення вченого в контексті тогочасної науково-педагогічної думки) і по сьогодні перебувають лише на стадії артикуляції проблеми. Ця обставина ускладнює скільки-небудь повне осмислення важливого в житті вченого та всього українства періоду нашої культурно-інтелектуальної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верба В. І. Михайло Грушевський: роки російського заслання (1914–1917 рр.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2002. Вип. 6. С. 331–349.
2. Герасименко С. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894–1917 рр.). Дрогобич, 2013. 214 с.
3. Грушевський М. С. *Всесвітня історія в короткім огляді: у шести частинах*. Частина перша / ред. О. Л. Рибалко. Київ: Видавництво «Українознавство», 1996. 123 с.
4. Ідзьо В. «Украинская жизнь» – науково-літературний і громадсько-політичний журнал українців Москви та Росії у 1912–1917 роках. Львів, 2015. 170 с.
5. Кульчицький С. «Всесвітня історія» Михайла Грушевського як історіографічне явище. *Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць*. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2002. С. 10–15.
6. Мельниченко В. *Михайло Грушевський у Москві: авторська енциклопедія-хроноскоп*. Київ: Либідь, 2016. 568 с.
7. Мельниченко В. *Михайло Грушевський: «Я оснувався в Москві, Арбат 55»*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. 448 с.
8. Панькова С. Публіцистика Михайла Грушевського поміж двох революцій (1907 – березень 1917). *Грушевський М. Твори: У 50 т.* Львів, 2005. Т. 3. С. V–XVI.
9. Панькова С. М. Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2018. 305 с.

10. Пиріг Р., Тельвак В. *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон : Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.
11. Романцова Н. І. Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). *Проблема в українській історіографії*. Маріуполь : МДУ, 2019. 528 с.
12. Тельвак В. Історія на службі пропаганди: праці Михайла Грушевського в інформаційній діяльності Союзу Визволення України. *Історія-ментальність-ідентичність. Випуск IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX–першій половині XX століття*: колективна монографія. Львів : ПАІС, 2011. С. 87–96.
13. Тельвак В. Михайло Грушевський у публіцистиці військового часу (1914–1916 рр.). *Український історик*. 2008а. № 3–4. С. 271–292.
14. Тельвак В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич, 2008b. 494 с.
15. Тельвак Віталій, Тельвак Вікторія. «Всесвітня історія в короткім огляді» Михайла Грушевського в оцінках сучасників. *Міжнародна науково-практична конференція «Питання всесвітньої історії»*. Дрогобич, 2013. С. 109–111.
16. Шаповал Ю., Верба І. *Михайло Грушевський*. Київ : Альтернативи, 2005. 351 с.
17. Янишин Б. «Люди смертні, народи вічні»: національне питання в публіцистиці Михайла Грушевського періоду заслання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2023. Випуск 43. С. 101–108.

REFERENCES

1. Verba, V. I. (2002). Mykhailo Hrushevskiy: roky rosiiskoho zaslannia (1914-1917 pp.) [Mykhailo Hrushevskiy: years of Russian exile (1914-1917 pp.)]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. Vyp. 6. S. 331–349. [in Ukrainian].
2. Herasymenko, S. (2013). *Naukovo-pedahohichna ta prosvitnytska diialnist Mykhaila Hrushevskoho (1894–1917 rr.)* [Scientific, pedagogical and educational activities of Mykhailo Hrushevskiy (1894–1917)]. Drohobych. 214 s. [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy, M. S. (1996). *Vsesvitnia istoriia v korotkim ohliadi : u shesty chastynakh. Chastyna persha* [World history in brief: in six parts. Part one] / red. O. L. Rybalko. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainoznavstvo". 123 s. [in Ukrainian].
4. Idzo, V. (2015). *"Ukraynskaia zhyn" – naukovo-literaturnyi i hromadsko-politychnyi zhurnal ukraintsiv Moskvy ta Rosii u 1912–1917 rokakh* ["Ukrainskaya zhizn" is a scientific-literary and public-political journal of Ukrainians in Moscow and Russia in 1912–1917]. Lviv. 170 s. [in Ukrainian].
5. Kulchytskyi, S. (2002). *"Vsesvitnia istoriia" Mykhaila Hrushevskoho yak istoriohrafichne yavyshe* [Mykhailo Hrushevskiy's "World History" as a historiographical phenomenon]. Mykhailo Hrushevskiy – naukovets i polityk u konteksti suchasnosti. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Ukrainka Vydavnycha Spilka. S. 10–15. [in Ukrainian].
6. Melnychenko, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskiy u Moskvi: avtorska entsyklopediia-khronoskop* [Mykhailo Hrushevskiy in Moscow: the author's encyclopedia-chronoscope]. Kyiv : Lybid. 568 s. [in Ukrainian].
7. Melnychenko, V. (2005). *Mykhailo Hrushevskiy: "Ia osnuvavsia v Moskvi, Arbat 55"* [Mykhailo Hrushevskiy: "I settled in Moscow, Arbat 55"]. Moskva: OLMA-PRESS. 448 s. [in Ukrainian].
8. Pankova, S. (2005). Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho pomizh dvokh revoliutsii (1907 – berezen 1917) [Journalism of Mykhailo Hrushevskiy between two revolutions (1907 – March 1917)]. *Hrushevskiy M. Tvory: U 50 t.* Lviv. T. 3. S. V–XVI. [in Ukrainian].
9. Pankova, S. M. (2018). *Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho yak dzherelo doslidzhennia suspilno-politychnoi dumky v Ukraini kintsia XIX – pochatku XX st. : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.06* [Journalism of Mykhailo Hrushevskiy as a source of research on social and political thought in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. : thesis ... candidate history sciences: 07.00.06]. Kyiv. 305 s. [in Ukrainian].
10. Pyrih, R., Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times]. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIU S. 572 s. [in Ukrainian].
11. Romantsova, N. I. (2019). *Mykhailo Hrushevskiy v istorychnii nautsi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriohrafii* [Mykhailo Hrushevskiy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]. Mariupol : MDU. 528 s. [in Ukrainian].
12. Telvak, V. (2011). *Istoriia na sluzhbi propahandy: pratsi Mykhaila Hrushevskoho v informatsiunii diialnosti Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy* [History in the service of propaganda: the works of Mykhailo Hrushevskiy in the information activities of the Union for the Liberation of Ukraine]. *Istoriia-mentalnist-identychnist. Vypusk IV: Istorychna pamiat ukraintsiv i poliakiv u period formuvannia natsionalnoi svidomosti v XX – pershii polovyni XX stolittia: kolektyvna monohrafiia*. Lviv : PAIS. S. 87–96. [in Ukrainian].
13. Telvak, V. (2008a). Mykhailo Hrushevskiy u publitsystytsi viiskovoho chasu (1914-1916 rr.) [Mykhailo Hrushevskiy in wartime journalism (1914–1916)]. *Ukrainskyi istoryk*. 2008. № 3–4. S. 271–292. [in Ukrainian].
14. Telvak, V. (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykyv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative Heritage of Mykhailo Hrushevskiy in judgements of his contemporaries (end XIX c. – 1930s)]. Kyiv–Drohobych. 494 s. [in Ukrainian].
15. Telvak, Vitalii, Telvak, Viktoriia. (2013). "Vsesvitnia istoriia v korotkim ohliadi" Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykyv [Mykhailo Hrushevskiy's "World History in a Brief Review" in the Assessments of Contemporaries]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Pytannia vsesvitnoi istorii"*. Drohobych. S. 109–111. [in Ukrainian].
16. Shapoval, Yu., Verba, I. *Mykhailo Hrushevskiy* [Mykhailo Hrushevskiy]. Kyiv : Alternatyvy, 2005. 351 s. [in Ukrainian].
17. Yanyshyn, B. "Liudy smertni, narody vichni": natsionalne pytannia v publitsystytsi Mykhaila Hrushevskoho periodu zaslannia ["People are mortal, nations are eternal": the national question in the journalism of Mykhailo Hrushevskiy during the period of exile]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia*. 2023. Vypusk 43. S. 101–108. [in Ukrainian].

УДК 94(438):[050:323.1(=161.2=162.1)] «183/184»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-4>

Назар РАДЕЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-0329-0026
аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) azaron35@ukr.net

УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ “TRZECI MAJ” (1839–1848)

У статті проаналізовано українську тематику на сторінках часопису “Trzeci Maj”. Виокремлено головні питання, що порушувалися – релігійні, мовні, політичні. Простежено еволюцію поглядів, яка відбулася протягом існування журналу. На початку існування часопису публікувалися тексти Папи Римського, присвячені релігійним питанням, де йшла мова про греко-католицьку церкву. Публікація цих текстів мала сприяти налагодженню стосунків між Ватиканом та «Готелем Лямбер», який у той час відправляв місії до Риму. Також публікувалися тексти, присвячені мовному питанню, наприклад, лекції А. Міцкевича, у яких письменник аналізував та порівнював «малоруську», «білоруську», та «великоруську» мови. Присутність етнолінгвістичної «козацької ідентичності» та радикалізація настроїв у консервативному таборі сприяла появі нових матеріалів, присвячених українському питанню. Одним з перших до нього звернувся польський суспільно-політичний діяч В. Сабатин. Він, використовуючи руську мову у своїх зверненнях, намагався підкреслити польсько-козацьку єдність та означити, що німці та москалі це головні вороги. Далі з'явилися тексти Т. Олізаровського, де драматург, аналізуючи погляди М. Грабовського, намагався довести польсько-руську єдність та спростувати існування схожості між русинами та Росією. Апогеєм стали статті Ф. Духінського, у яких історик аналізував Переяславську угоду, актуальні події, пов'язані зі скасування Литовських статутів. Упродовж своїх розмірковувань науковець звертав увагу на можливість існування незалежної від Польщі держави на території Лівобережної України, хоч якимось чином пов'язаної з Річчю Посполитою. Території ж, що раніше входили до складу Речі Посполитої, мали б надалі належати до неї. Очевидно, що такі поступки з боку польських суспільно-політичних діячів були спричинені політичною ситуацією та спробою залучити українське населення на свій бік у боротьбі за відновлення Речі Посполитої.

Ключові слова: часопис «Третє травня», Ф. Духінський, Т. Олізаровський, В. Сабатин, А. Міцкевич, русини, козаки.

Nazar RADETSKYI,
orcid.org/0000-0003-0329-0026
Postgraduate student at the Department of History of Central and Eastern Europe
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) azaron35@ukr.net

UKRAINIAN TOPIC ON THE PAGES OF THE POLISH EMIGRATION MAGAZINE “TRZECI MAJ” (1839–1848)

The article analyzes the Ukrainian topic in the journal “Trzeci Maj”. It highlights the main issues discussed within the magazine, including religious, linguistic, and political topics. The article traces the evolution of opinions on these issues over the journal's existence.

At the beginning of the journal's existence, Pope's texts related to religious topics, including those pertaining to the Greek Catholic Church, were published. The publication of these texts aimed to facilitate relations between the Vatican and the “Hotel Lambert” which sent missions to Rome at that time. Additionally, texts dedicated to linguistic issues were published, such as lectures by A. Mickiewicz, in which the writer analyzed and compared the “Little Russian” (“Ukrainian”), “White Russian” (“Belarusian”), and “Great Russian” (“Russian”) languages.

The presence of ethno-linguistic “Cossack identity” and the radicalization of conservative ideas contributed to the emergence of new texts devoted to the Ukrainian question. One of the first to address this issue was the Polish political activist W. Sabatyn. Using the Ruthenian language in his speech, he attempted to emphasize Polish-Cossack unity and to define Germans and Muscovites as the main enemies.

Afterwards, texts by T. Olizarowski appeared, where the playwright analyzed the thoughts of M. Grabowski and strived to prove Polish-Ruthenian unity while refuting the similarity between Ruthenians and Russians. At the end of the “Trzeci Maj” existence, Polish historian F. Duchiniński published a few articles in which he analyzed the Pereyaslav Agreement and the events related to the abolition of the Grand Duchy of Lithuania Statutes. Throughout his reflections, the scholar marked the possibility of an independent state in Left-Bank Ukraine, in some way connected with the Polish-

Lithuanian Commonwealth. The territories that had previously been part of the Polish-Lithuanian Commonwealth would continue to belong to it.

Without a doubt, such shifts on the part of Polish political activists were impacted by the political circumstances and endeavors to enlist the support of the Ukrainian folk in the struggle to restore the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Key words: *Trzeci Maj, F. Duchński, T. Olizarowski, W. Sabatyn, A. Mickiewicz, ruthenians, cossacks.*

Постановка проблеми. Поразка Листопадового повстання (1830–1831) спричинила масову еміграцію польських політичних діячів. Одним із найбільших осередків польських емігрантів стала Франція. Оселяючись там, польські вищі кола – поети, генерали, політики – утворювали нові політичні об'єднання. Генерали, шляхта здебільшого приєднувалися до об'єднання князя Адама Чарторийського, яке в історіографії названо «Готель Лямбер» – від назви резиденції князя в Парижі. Прихильники цього угруповання вірили в можливість відновлення Речі Посполитої завдяки підтримці західних країн та новій масштабній війні на континенті. Балкани та Близький Схід, де в цей час розгортались національні та політичні рухи, перебували у сфері інтересів багатьох європейських країн, тому конфлікт, що міг там виникнути, мав бути використаний для відновлення польської держави. Відновлена Річ Посполита мала бути монархією, яка б спиралася на дещо модифіковані засади Конституції 3 травня 1791 р. (Дильонгова, 2007: 36–38).

Польські емігранти, користуючись свободою слова, почали активно видавати часописи, брошури, книжки, присвячені польському питанню. Представники консервативного спрямування на чолі з Адамом Чарторийським у 1834 р. випустили «Kroniki Emigracji Polskiej» («Хроніки польської еміграції»). Видання відображало життя територій, що колись входили до складу Речі Посполитої, та еміграції. На її сторінках обговорювали стан польської справи в Західній Європі, політичні організації в екзилі, еміграційні товариства та становище польських емігрантів у різних країнах. Були також політичні та історичні статті, критично-полемічні матеріали. Однак, це видання через поміркованість та поляризацію настроїв не змогло стати повноцінним рупором пропаганди для роялістів. У 1835 р. почали випускати ще одне періодичне видання «Kraj i Emigracja» («Батьківщина та еміграція»). Цей часопис також не зміг стати головним органом прихильників А. Чарторийського. Як зазначає польський історик Станіслав Шостаковський, часопис був недостатньо полемічним та герметичним. Уміщені в ньому положення та міркування представляли певний інтерес для польського підпільного руху на колишніх територіях Речі Посполитої та невеликої

частини емігрантів, але він не міг консолідувати польську еміграцію навколо А. Чарторийського. Прихильники князя прагнули створити в середовищі емігрантів орган, який зміг би стати рупором пропаганди в еміграції (Szostakowski, 1970: 121). Тому почалася робота над створенням нового періодичного видання, яка тривала з 1837 р. по 1839 р., а її результатом став вихід часопису «Trzeci Maj» («Третє травня»). Ініціаторами видання були польський аристократ та військовий Владислав Замойський і публіцист та теоретик польського монархізму Януш Воронович (Szostakowski, 1970: 121). Проіснував часопис до 31 травня 1848 р., і за дев'ятирічну історію в ньому було вміщено багато різноманітних розвідок, досліджень. Серед тем, які обговорювали на сторінках видання, були матеріали, присвячені українській тематиці. Зазначимо, що український контекст у поглядах польських консерваторів 1840-х рр. мав певні особливості, однією з яких було поширення етнолінгвістичної козацької ідентичності, яка була цілком визнана в таборі А. Чарторийського (Bilenky, 2012: 113). З'явилася ця ідентичність внаслідок значного нашарування політично-культурних подій. Поділи Речі Посполитої, туга за зниклою Батьківщиною та ідеалізація минулого та козацтва, поява української школи в польській літературі. Весь цей комплекс подій спричинив до активного звернення до козацтва та формування козацької ідентичності. Фактично, у той час можна простежити поділ прихильників А. Чарторийського на адептів «руського питання», яке стосувалася українських земель, що входили колись до Речі Посполитої, та «козацького питання» – територій, що були за її межами (Bilenky, 2012: 112). При огляді українського питання траплялися і термін – «малорос». Ми загалом під термінами «русин», «козак», «малорос» – розуміємо сучасних українців. Адже самі польські політичні діячі, могли цими термінами послуговуватися як синонімами або ж вживати їх, щоб точно пояснити, про яку географічну місцевість йдеться. Термін «українці», «українська» ми вживаємо для компактного узагальнення, коли це доцільно.

Аналіз досліджень. Часопис «Trzeci Maj» був одним із ключових для польських консерваторів в еміграції. Дослідники неодноразово зверталися до матеріалів, які там публікувалися. Належної

уваги не отримав комплексний аналіз української тематики на сторінках журналу. Зазвичай з часопису дослідники брали лише певні статті чи розвідки, присвячені українській тематиці чи певній історичній особі, для своїх досліджень. Наприклад, польський історик Марцелій Гандельсман звертався до публікацій у часописі для розкриття української політики князя Адама Чарторийського (Handelsman, 1937). Історики Ілько Борщак та Іван Лисяк-Рудницький зверталися до публікацій польського історика та публіциста Францішека Духінського для розкриття його як історичної особистості та його поглядів (Лисяк-Рудницький, 1994; Борщак, 1953). Сергій Біленький у дослідженні «Romantic Nationalism in Eastern Europe: Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations» побіжно звертав увагу на вже згаданого Ф. Духінського та іншого політичного діяча – Владислава Сабатина (Bilenky, 2012).

Мета статті – комплексно дослідити еволюцію поглядів на українське питання на сторінках часопису “Trzeci Maj”. Адже якщо на початку його існування публікували переважно дописи на релігійні, історичні, лінгвістичні, культурні теми, пов’язані з українцями, то наприкінці з’явилися тексти щодо політичних аспектів цього питання. Наприклад, поширилися ідеї про можливість утворення незалежної козацької держави на Лівобережній Україні, у якійсь формі пов’язаної з Польщею (Bilenky, 2012: 114), що ми можемо простежити в розвідці Ф. Духінського, викладеній на сторінках часопису у 1848 р. Це було пов’язано з політичною активізацією «Готелю Лямбер» та намаганням залучити руське населення до боротьби за відновлення Речі Посполитої (Handelsman, 1937). Розглянемо еволюцію цих поглядів у хронологічно-тематичному порядку.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу виокремимо релігійний аспект, адже він цікавий тим, що зазвичай редакція “Trzeci Maj” друкувала промови Папи Римського, присвячені релігійній тематиці, у яких також були присутні згадки про русинів. Вже 7 січня 1840 року на сторінках часопису вийшла стаття «Промова святого отця, виголошена в консисторії 22 листопада 1839 р.», яка була повністю присвячена релігійному питанню. Алокуція Папи Римського Григорія XVI добре відома в історіографії, однак показовим є те, що редакція “Trzeci Maj” її опублікувала. Важко визначити, наскільки представники часопису погоджувалися з її тезами, адже папа фактично звинуватив уніатське духовенство Литви та Білої Русі, яке полишило апостольську церкву та приєдналося до табору схизматиків, у ліквідації греко-католиць-

кої церкви на території Російської імперії (1839) (Trzeci Maj, 07.01.1840: 17). При тому автор ігнорувал політичний аспект цього питання, тиск влади російської імперської на духовенство. Загалом Папа не висловлював жодної критики щодо уряду Російської імперії, ймовірно, він побоювався спровокувати репресії проти католиків. Можемо припустити, що публікація алокації на сторінках періодичного видання мала сприяти покращенню стосунків між Римом та прибічниками А. Чарторийського. Адже князь часто відправляв своїх агентів до Риму, наприклад, у 1841 р. туди їздив Міхал Чайковський (Handelsman, 1937: 104), а згодом один з редакторів часопису – Людвіг Орпішевський (Szostakowski, 1970: 122). Якщо представники консервативного спрямування опублікували цей документ, то, ймовірно, він не суперечив їхнім поглядам щодо греко-католицької церкви, а ключовим для них було отримання союзника в боротьбі за незалежність в особі Папи Римського.

22 вересня 1842 року вийшла друком ще одна алокуція Папи Григорія XVI від 22 липня 1842 р., присвячена становищу католицької церкви на території Російської імперії. Якщо попередній текст приділяв менше уваги діям імперської влади, то тут їм було визначене чільне місце. Папа розпачав через жажливе становище католицької церкви в Російській імперії. Священникам забороняли напряму спілкуватися з Римом, а Святий Престол не зміг отримати свого представника при імператорському дворі (Trzeci Maj, 26.09.1842: 400–401). Описуючи проблеми католицької церкви, Георгій XVI торкався і тем, присвячених греко-католицькій церкві. Наприклад, він згадував імперський указ від 22 квітня 1828 р., згідно з яким було створено незалежну від католицької церкви греко-уніатську колегію. Цей указ Римський Єпископ трактував як спробу відірвати греко-католиків від католицької церкви (Trzeci Maj, 26.09.1842: 401). Григорій XVI болісно сприймав знищення ордену Василіан, який називав «блиском, прикрасою і головною опорою греко-унійної церкви на Литві та Білій Русі» (Trzeci Maj, 26.09.1842: 402). Також з боєм описував передачу греко-католицьких церков до відання панівної конфесії (Trzeci Maj, 26.09.1842:402). Греко-католицьке духовенство, у баченні Папи, все ще залишалося відступниками (Trzeci Maj, 26.09.1842: 402). Загалом публікація алокацій такого характеру показує, що польські політичні діячі дуже розраховували на політичну підтримку з боку Ватикану, тому допускали критику греко-католицької церкви на сторінках часопису з боку Папи. З іншого боку, у той час польські еліти вже мали в планах залучати українське насе-

лення до боротьби за відновлення Речі Посполитої. Це показує, що певний консолідований погляд на українське питання серед представників польської аристократії не сформувався. Виникла певна суперечність, адже панувала прихильність до всього козацького серед політичних діячів, а от ставлення до релігії не було чітко пропрацьованим.

На сторінках часопису також можемо зустріти мовні аспекти української тематики. 7 травня 1842 року вийшла стаття «Literatura Sławańska w Collegede France» Адама Міцкевича. Уній руська мова розглядалася як один з діалектів московсько-руської. Південноруська, малоросійська мова, якою говорило близько 10 мільйонів осіб, як зазначав автор, беззаперечно найзначніша, найбільш поетична, але недостатньо розвинута, щоб стати літературною. Мова білоруська, або ж литовсько-руська, якою, згідно з підрахунками А. Міцкевича, спілкувалися 10 мільйонів осіб, була багатшою і чистішою, уповноваженою князями литовськими використовуватися для укладання союзів та угод за часів незалежності Великого князівства литовського. Велико-руська мова багата і чиста, але немає ані величчя й натуральності литовсько-руської, ані гармонії чи музичності малоросійської, стверджував автор (Mickiewicz, 1842: 285). Порівнюючи опублікований на шпальтах часопису текст із текстом збірника лекцій поета 1865 р., можна побачити певну різницю в трактуванні мови. Якщо в часописі «Trzeci Maj» йдеться про три нареччя російської мови, то в збірнику лекцій 1865 р. контекст дещо інший. Слов'янська мова на територіях держави Петра I має «три нареччя» (Mickiewicz, 1842: 84). Така контекстуальна зміна надзвичайно важлива, адже зникає термін московсько-руська мова, який змінено на «слов'янські мови». Якщо в першому варіанті була присутня зачіпка для трактування певної московсько-русько-білоруської єдності, то в другому вона зникає.

28 січня 1841 р. в часописі «Trzeci Maj» вийшла промова одного з прихильників «козацької ідентичності» та політичного діяча Владислава Сабатина, яку він виголосив руською мовою на річній зустрічі представників часопису. Політичний діяч у промові проголосував єдність поляків та козаків: «Брати Ляхи! Не вперше козацьке покоління разом з вами за одну трапезу і за одне застілля, старий звичай наших предків. В недолі чи щасті, під дахом чи під небом, їли ми з одної миски і пили з одної чарки, бо бачите, що ворог козацький і лясський завжди був один, так як і був один король» (Trzeci Maj, 28.01.1841: 10). У промові автора простежується активний заклик до єдності: «...биймо

наших ворогів, як в старі часи...», «...візьмімося до справи – і король буде, і Польща буде, і Запоріжжя» (Trzeci Maj, 28.01.1841: 10). Оратор при акцентуванні на польсько-козацькій єдності не оминув головних ворогів – москалів та німців.

Виступ В. Сабатина спричинив бурхливу критику серед представників Польського Демократичного товариства, яку вони виклали на сторінках журналу «Demokrat Polski» («Польський демократ»). Головна її суть полягала в тому, що В. Сабатин раніше був прибічником демократичного напрямку, однак перейшов на бік консерваторів. У цьому контексті представники демократичного спрямування, критикуючи перебіжчика, зачіпали й козацький аспект. Вплітаючи минуле В. Сабатина, його колись антимонархічні настрої та перехід до роялістів, представники ПДТ намагалися показати антимонархічний контекст козацтва. Козаки, на їхню думку, виступали борцями за свободу, а про Богдана Хмельницького стверджували, що міг дати відкоша і королю, і шляхті за свободи народу. Однак представники демократичного спрямування, подібно до консерваторів, говорили про те, що руська мова завжди зберігала щирість і прив'язаність до Польщі (Demokrata Polski, 1841: 247). Коліївщину (1768) вони сприймали як підступи Москви та вірили, що руська та польська родини разом підуть у бій з ворогами. Цікавий факт, що підписано було це критичне звернення – «українці». В. Сабатин після цих публікацій написав відповідь опонентам – «українцям», у якій пояснював причину свого переходу до табору консерваторів. Для нас важливіші інтерпретації минулого козаків. Козакофіл намагався трактувати повстання на чолі з Хмельницьким як боротьбу з анархією. На підтвердження своєї тези наводив знаменитий лист Владислава IV до Барабаша, у якому йшлося про захист вольностей збройним шляхом (Trzeci Maj, 05.03.1841: 32). Очевидно, що автор намагався пояснити, що Б. Хмельницький та козаки загалом, не боролися проти короля, а просто відстоювали свої вольності, а їх відстоювання збройним шляхом було легітимним і підтвердженим самим королем. В. Сабатина всіяко намагався довести, що народ, в тому числі й український, завжди прагнув короля. На його думку, показовим щодо цього було Листопадове повстання. Нібито всі очікували на короля і коли йшла мова про нього, то найчастіше згадували А. Чарторийського. Однак, переконливої аргументації автору не вдалося навести.

Політична активізація «Готелю Лямбер» та намагання залучити русинів на свій бік через агітацію в університеті св. Володимира в Києві

та інших територіях (Handelsman, 1937: 106–108) корелюються із появою на сторінках часопису статей, розвідок, де автори намагаються чітко відмежовувати русинів від росіян та підкреслювати польсько-руську єдність. Наприклад, у статті, присвяченій Міхалу Грабовському, польський письменник та драматург Томаш Олізаровський заперечував існування спільності між Москвою і русинами та проголошував їх єдність з Польщею. Автор ставив риторичне питання: «Чому він (Міхал Грабовський – ред.) вживає назву Русь і Росія однаково? Чи Русь ще не довела своєї відмінності від Росії Петра, тобто Москви? Чи Русь не показала, чого хоче? Хіба піснями і вчинками вона не виявила своєї волі й себе?» (Olizarowski, 1846: 249). Драматург намагався завдяки поезії та українській школі в польській літературі показати, що Русь стоїть при «серці» Польщі. Однак якоїсь виваженої аргументації автор тексту не навів. Він стверджував, що в частині держав представниками суспільства є нації, а в Русі такими представниками є поети, які є тлумачами почуттів народу та його невід'ємною частиною, «...а оскільки в моральних міркуваннях вони ще на передньому плані, то безперечно свідчать про їхні національні прагнення. І ми бачимо, що Русь за своїми прагненнями, за своїм духом, за своїм майбутнім є цілком польською» (Olizarowski, 1846: 249).

Велику увагу на сторінках часопису «Третьє травня» руській тематиці приділив польський історик Ф. Духінський. Історик був тісно пов'язаний з руськими землями, адже тут народився і прожив значну частину життя. Він, як і його сучасники, збирав український фольклор, захоплювався творчістю Т. Шевченка. Будучи глибоко обізнаним з руською тематикою, швидко здобув прихильність А.Чарторийського (Борщак, 1953: 702). З-під його пера вийшла серія нарисів під назвою «Переяславська угода». Появу цих статей спричинили імперські арешти діячів Кирило-Мефодіївського товариства та публікація указу про перехід Харківського університету під безпосереднє управління генерал-губернатора, як зазначає автор, Малоросійських губерній – Чернігівської, Полтавської, Харківської та Катеринославської (Duchyński, 1848: 626). Ф. Духінський пояснював, що цар був стривожений поширенням ідей «малоросійської» самостійності, адже: «...вимоги вже перейшли межі суто літературної, інтелектуальної незалежності, – з другого, цар боїться відкрити Європі правду, що не тільки польська шляхта, поляки-католики, постійною боротьбою й жертвами, відмовляють Московській державі

в морально-політичній єдності, а їй ті, кого він називав росіянами...» (Duchyński, 1848: 626).

Дослідник вважав, що роль поляків полягала в тому, щоб розповісти про справжній стан справ того народу. Польський історик своїми розвідками хотів пояснити, чим спричинені сучасні йому суспільно-політичні події на українських землях. Він за основу розвідки взяв Переяславську раду та серію подій, пов'язаних зі скасуванням Литовських статутів російською владою. Зазначимо, що Литовські статuti мали для автора певне ідеологічне значення, адже він їм та їх скасуванню приділяв велику увагу в тексті, хоча при цьому висміював тих, для кого статuti були задовільним відгомонам колись незалежної Польщі (Duchyński, 1848: 632). У творі є відчутною політична заангажованість, адже дуже велика увага приділена важливості «польсько-козацької єдності». Проводячи свій аналіз, Ф. Духінський вільно вживав термін «козак» та «малорусин», вважаючи їх тотожними.

Аналізуючи XVII ст., автор підтримав думку П. Мацейовського, що якби в той час змогли розділити релігійні і політичні питання, то не втратили б козаків (Duchyński, 1848: 626). Розглядаючи Переяславську угоду та Березневі статті (1654), дослідник трактує її як добровільну та закликає Малу Русь домагатися дотримання її умов. Ф. Духінський нагадував у статті основні пункти угоди та підкреслював, що всі московські царі та імператори аж до Миколи I підтверджували її чинність. Фактично, на думку публіциста, представники Російської імперії порушили цю угоду. Засуджуючи дії московських царів, автор зазначав, що ще Б.Хмельницький на смертному одрі закликав до взаємопорозуміння з поляками. Московська влада, на думку дослідника, настільки після Переяславських домовленостей набридла козакам, що під час конфліктів між козаками та поляками, перші не хотіли звертатися до неї по допомогу. Коли ж поляки йшли війною на Москву, то козаки завжди охоче приєднувалися до них (Duchyński, 1848: 627).

Водночас Ф. Духінський натякає, що Переяславська угода спричинила згасання козацької ідентичності, Микола I своїми діями спонукав захищати існування Литовських статутів на Малій Русі, які для автора, як ми зазначали, мали ідеологічне значення, і були в певній мірі елементом козацької окремішності, адже відображали один з пунктів Березневих статей, за яким козаки зберігали право власного судочинства. Важливим було також те, що російська влада поширювала ненависть до поляків, особливо в 1832–1837 рр., і саме в цей час утворилася, як зазначає автор,

малоруська література (Duchyński, 1848: 627). Цар підтримав ці ініціативи, і в цей час з'явилися твори, що прославляли діяльність Б. Хмельницького. Як наслідок, поширилася інформація про те, що гетьман закликав до налагодження стосунків з поляками, більше того, в інфопросторі того часу з'явилася інформація про Гадяцьку унію (1658). Саме це спричинило появу логічного, на думку автора, питання: «яку вигоду ми отримали від союзу з Москвою?» (Duchyński, 1848: 627). Після цього посилювалися гоніння на малоросів, заборонили друкувати твори малоруською мовою, бо цар усвідомив, що козаки не хочуть бути москалями. Незважаючи на репресивну політику та скасування чинності Литовських статутів на більшості захоплених територій внаслідок поділів Речі Посполитої, цар, як зазначає Ф. Духінський, зберіг їх чинність в Чернігівській та Полтавській губерніях (Duchyński, 1848: 632). Автор намагався розібратися в причинах збереження цих законів і зводив усе до Переяславських угод, які гарантували їм це (Duchyński, 1848: 635). При цьому Ф. Духінський всіляко намагався підкреслити, що хоч у козаків з Москвою є певні точки дотику – релігія та схожість мов – однак поляки є ближчими, адже їх єднає певна спільна духовність. «Коли Мала Росія, ведучи так довгі криваві війни з Польщею через релігійні відмінності, і з'єднана догматами віри з Москвою, і подібна до Москви мовою більше, ніж до поляків; незважаючи на майже двісті років відокремленості від Польщі і за цей час унії з Москвою, ми бачимо, як ні мова, ні релігія не змогли поєднати Малоросію з Москвою, як знову ж таки ні різниця мов, ні страшні релігійні війни, ні двохсотлітня розлука, не були настільки сильні, щоб розірвати зв'язки Малоросії з Польщею. Якесь таємнича стихія пов'язує духовно козаків з поляками, хоч між ними так багато видимих відмінностей» (Duchyński, 1848: 635). Цей зв'язок дослідник бачив у тому, що поляки й козаки слов'янського походження, яке, стверджував автор, треба шукати серед полян Нестора (Duchyński, 1848: 640). Він заперечував, що початки козацтва пов'язані з Дашкевичем, Лянцкоронським чи хозарами, відстоюючи саме слов'янське їх походження. Краще зрозуміти ідею єдності між поляками та русинами у творчості Ф. Духінського допоможе вивчення його расової концепції, згідно з якою Польща та Русь належали до арійської раси, а Москва – до туранської. Більше того, історик органічну єдність русинів та поляків пов'язував з тотожністю назви племені полян з поляками, єдність яких розірвало правління династії Рюриковичів та монголо-татарська навала (Лисяк-Рудницький, 1994: 265–279).

Ф. Духінський у своїй розвідці також проголошував ідею можливості існування певного незалежного утворення малорусинів: «Якщо малорусини, відділившись від нас на двісті років, зберегли стільки предківської сили, що можуть утворити окрему державу, вирвавшись з-під Москви, ми першими їх підтримаємо та підтвердимо їх окремішність... Ми хочемо мати козаків як наших сусідів, і з цією думкою ми з правдивим захопленням розмірковуємо про їхню боротьбу з Москвою сьогодні» (Duchyński, 1848: 631). При цьому автор не забуває про Гадяцьку унію, згідно з якою поляки визнавали право на існування козацької держави. Імовірно, автор, згадуючи її, намагався підкреслити легітимність своїх слів: «У 1658 р. наші батьки визнали незалежність козацької держави, незалежність на таких самих правах, як Литовської держави» (Duchyński, 1848: 635). З'являється і цікавий термін у тексті «політична Мала Русь», до якої автор відносить Чернігівську, Полтавську, Харківську та Катеринославську губернії. Фактично, Ф. Духінський готовий був визнати незалежність Малої Русі, він мав чітке уявлення про її кордони, які мали обмежуватися згаданими територіями. Підтверджують цю тезу подальші міркування автора: «...деякі кажуть, що Малоросія є частиною польського краю, як і Україна. Не рано, як дехто думає, я встановлю положення і кордони держав. Я вважаю неправильним те, що ми надто пізно почали думати про наше становище і наші справжні кордони, Дніпро – це межа між Польщею і Малоросією. Німці, залишаючись єдиною державою, були б щиро раді бачити непорозуміння між слов'янами, і ці непорозуміння зникнуть, коли ми будемо поважати народності, повні життя. Малоросійські, азовські, уральські козаки утворять державу Козацьку Республіку; Москва отримає свої кордони XV століття з можливістю поширення на схід скільки завгодно і скільки зможе» (Duchyński, 1848: 639–640). Підсумовуючи погляди Ф. Духінського, ми можемо побачити, що дослідник у певній мірі вболівав за національний рух, який розпочався на українських землях, і навіть був готовий визнати незалежність Лівобережної України. Українські землі, що колись належали до складу Речі Посполитої, мали залишатися польськими.

Висновки. Проаналізовані матеріали часопису “Trzeci Maj” дозволили нам простежити зміну поглядів його авторів на українське питання. Якщо на початку діяльності журналу українське питання згадувалося в релігійному чи культурно-лінгвістичному ключі, то вже останніх числах почали з'являтися політичні його аспекти.

В. Сабатин, Т. Олізаровський підкреслювали спорідненість поляків і русинів. Наприкінці існування журналу з'явилися більш радикальні тексти Ф. Духінського, у яких історик, як і попередні автори, говорив про спорідненість поляків та русинів, просував антимосковські настрої і навіть визнавав можливість утворення незалежної держави на частині українських земель. Звичайно, на таку еволюцію поглядів впливала політична

ситуація. Поляки намагалися залучити русинів до спільної боротьби за відновлення Речі Посполитої, а також побороти імперський вплив на них. Відомо, що Російська імперія в цей час також активно намагалася залучити українців на свій бік. Тому поширення ідеї про можливість існування незалежності козацької держави могло бути також одним із вагомих інструментів боротьби для поляків за українську свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Allokucja jego świątobliwości papieża Grzegorza XVI do świętego kolegium, w konsystorzu tajnym 22 lipca 1842. *Trzeci Maj*. Paryż, 1842. (26 IX), S. 399–422.
2. Bilenky S. Romantic Nationalism in Eastern Europe : Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations. Stanford: Stanford University Press, 2012. 389 p.
3. Duchyński F. O kozakach, jako ciąg dalszy umowy Perejasławskiej. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 15 (25 III). S. 639–640.
4. Duchyński F. Umowa Perejasławska. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 13 (11 III). S. 631–632.
5. Duchyński F. Umowa Perejasławska. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 14 (18 III). S. 634–636.
6. Duchyński F. Umowa Perejasławska. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 12 (4 III). S. 626–627.
7. Handelsman M. Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską. Warszaw: Prace ukraińskiego instytutu naukowego, 1937. 174 s.
8. Manifestacja. *Demokrata Polski Pismo Polemiczne*. 1841. T. 3. S. 246–247.
9. Mickiewicz A. Literatura Sławańska w College de France. *Trzeci Maj*. Paryż, 1842. (7 V), S. 283–286.
10. Mickiewicz A. Literatura Sławańska. Poznan, 1865. T. 2. 381 s.
11. Olizarowski T. Michał Grabowski, jego pisma estetyczno-krytyczne; i tak zwana szkoła katolicka. *Trzeci Maj*. Paryż, 1846. № 13 (28 II). S. 247–250.
12. *Trzeci Maj*. Paryż, 1841. (28 I), S. 9–13.
13. Przemowa ojca świętego miana w konsystorzu 22 listopada 1839. *Trzeci Maj*. Paryż, 1840. (7 I). S. 16–17.
14. Sabatyn W. Szanowny Redaktorze. *Trzeci Maj*. Paryż, 1841. (5 III). S. 32
15. Szostakowski S. Główne organy prasowe Hotelu Lambert: zarys dziejów wydawniczych. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia*. 1970. z. 6. S. 113–132.
16. Борщак І. Україна в Парижі. Францішек Духінський. *Україна, українознавство і французьке культурне життя*. 1953. Ч. 9. С. 701–709.
17. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
18. Лисяк-Рудницький І. Францішек Духінський і його вплив на українську політичну думку. Історичні есе: в 2 т. К. : Основи, 1994. Т. 1. С. 265–279.

REFERENCES

1. Allokucja jego świątobliwości papieża Grzegorza XVI do świętego kolegium, w konsystorzu tajnym 22 lipca 1842. [Allokution of His Holiness, Pope Gregory XVI to the Holy Collegium, in the secret consistory of July 22, 1842]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1842. (26 IX), 399–422. [in Polish].
2. Bilenky S. Romantic Nationalism in Eastern Europe : Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations. Stanford: Stanford University Press, 2012. 389.
3. Duchyński F. O kozakach, jako ciąg dalszy umowy Perejasławskiej. [About Cossacks, as a continuation of the Pereyaslav agreement]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 15 (25 III). 639–640. [in Polish].
4. Duchyński F. Umowa Perejasławska. [Pereyaslav Agreement]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 13 (11 III). 631–632. [in Polish].
5. Duchyński F. Umowa Perejasławska. [Pereyaslav Agreement]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 14 (18 III). 634–636. [in Polish].
6. Duchyński F. Umowa Perejasławska. [Pereyaslav Agreement]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1848. № 12 (4 III). 626–627. [in Polish].
7. Handelsman M. Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską. [Ukrainian politics of Fr. Adam Czartoryski before the Crimean War]. Warszaw: Prace ukraińskiego instytutu naukowego, 1937. 174. [in Polish].
8. Manifestacja. [Manifestation]. *Demokrata Polski Pismo Polemiczne*. 1841. T. 3. 246–247. [in Polish].
9. Mickiewicz A. Literatura Sławańska w College de France. [Slavic Literature at College De France]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1842. (7 V). 283–286. [in Polish].
10. Mickiewicz A. Literatura Sławańska. [Slavic literature]. Poznan, 1865. T. 2. 381. [in Polish].
11. Olizarowski T. Michał Grabowski, jego pisma estetyczno-krytyczne; i tak zwana szkoła katolicka. [Michał Grabowski, his aesthetic and critical writings; and the so-called Catholic school]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1846. № 13 (28 II). 247–250. [in Polish].
12. *Trzeci Maj*. Paryż, 1841. (28 I), 9–13. [in Polish].

-
13. Przemowa ojca świętego miana w konsystorzu 22 listopada 1839. [Speech of the Holy Father in the consistory of November 22, 1839]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1840. (7 I). 16–17. [in Polish].
 14. Sabatyn W. Szanowny Redaktorze. [Dear Editor]. *Trzeci Maj*. Paryż, 1841. (5 III). 32. [in Polish].
 15. Szostakowski S. Główne organy prasowe Hotelu Lambert: zarys dziejów wydawniczych. [The main press organs of the Hotel Lambert: an outline of the publishing history] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia*. – Scientific Notebooks of the Nicolaus Copernicus University in Toruń. Humanities and Social Sciences. History. 1970. z. 6. 113–132. [in Polish].
 16. Borshchak I. Ukraina v Paryzhi. Frantsishek Dukhinskyi. [Ukraine in Paris. Franciszek Duchński]. *Ukraina, ukrainoznavstvo i frantsuzke kulturne zhyttia*. 1953. Ch. 9. 701–709. [in Ukrainian].
 17. Dylonhova H. Istoriiia Polshchi 1795–1990. [History of Poland 1795–1990]. Kyiv : Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2007. 239 s. [in Ukrainian].
 18. Lysiak-Rudnytskyi I. Frantsishek Dukhinskyi i yoho vplyv naukrainsku politychnu dumku [Franciszek Duchński and His Impact on Ukrainian Political Thought]. *Istorychniese: v 2 t. K. : Osnovy*, 1994. T. 1. 265–279. [in Ukrainian].

UDC 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-5>

Viktorii TELVAK,

orcid.org/0000-0003-4671-743X

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine), viktoriateltvak75@gmail.com

Vitalii TELVAK,

orcid.org/0000-0002-2445-968X

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine), telvak1@yahoo.com

Sviatoslav ZHURAVLOV,

orcid.org/0000-0001-7875-4038

Candidate of Historical Sciences,

Junior Researcher at the Department of source studies of Modern History of Ukraine

Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine), zuravlovsvatoslav27@gmail.com

IMAGES OF THE UKRAINIAN CLIO OF THE 19TH – 20TH CENTURIES ON THE PAGES OF THE MAGAZINE “KWARTALNIK HISTORYCZNY”

The article's target is to reconstruct the reception of the achievements of Ukrainian historiography at the turn of the 19th – 20th centuries by the authors of the magazine “Kwartalnik Historyczny”. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach. At the same time, methods of philosophical, general-scientific and specific-historical character are applied as well. Scientific novelty is in the research of a little-known topic of the reception of the achievements of Ukrainian historiography at the turn of the 19th – 20th centuries by the authors of the magazine “Kwartalnik Historyczny”. Summarizing the collective image of Ukrainian historiography presented on the pages of “KH”, we can make several conclusions. Firstly, it should be noted that Polish scientists, being under the powerful assimilation influences of the German and Russian states, were quite sympathetic to the efforts of their Ukrainian colleagues to resist the official Russian historical ideology, which did not recognize the independence and originality of the Ukrainian people and their culture. Secondly, the general tone of scientific criticism was rather benevolent and positive than negative, which is explained both by the similarity of the tasks that faced our historiographies on the eve of the war, and by the commonality of theoretical and methodological priorities that were at the heart of the positivist paradigm. Thirdly, the sharpness of the Ukrainian-Polish theoretical debate, which increased significantly at the beginning of the 20th century, never went beyond the academic tone. It should be noted that even at the time of the greatest tension in Ukrainian-Polish relations, associated with the activation of national-democratic forces on both sides, the editorial staff of the magazine did not allow frank politicking and chauvinism to enter its columns. All this confirms the thesis, repeatedly noted in the literature, about the national correctness and tolerance of the “KH” editorial policy. The experience of solving international scientific disputes from the standpoint of universal human values, offered by Polish authors on the pages of the pre-war “KH”, was laid as a basis for the subsequent periods of the periodical existence, which allowed it to take an honorable place in a number of the most respected world historical publications.

Key words: “Kwartalnik Historyczny”, Polish historiography, Ukrainian historiography, scientific press, reception.

Вікторія ТЕЛЬВАК,

orcid.org/0000-0003-4671-743X

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) viktoriatelvak75@gmail.com**Віталій ТЕЛЬВАК,**

orcid.org/0000-0002-2445-968X

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) telvak1@yahoo.com**Святослав ЖУРАВЛЮВ,**

orcid.org/0000-0001-7875-4038

кандидат історичних наук,

молодший науковий співробітник відділу джерелознавства нової історії України
Інституту української археографії та джерелознавства
імені Михайла Грушевського Національної академії наук України
(Київ, Україна) zuravlovsvatoslav27@gmail.com

ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ КЛЮ ЗЛАМУ XIX–XX СТОЛІТЬ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ “KWARTALNIK HISTORYCZNY”

Метою статті є реконструкція рецепції здобутків української історіографії зламу XIX–XX ст. авторами часопису “Kwartalnik Historyczny”. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. При цьому важливу роль відіграли методи філософського, загальнонаукового та конкретно-історичного характеру. Наукова новизна статті полягає у дослідженні малознаної проблеми рецепції здобутків української історіографії зламу XIX–XX ст. авторами часопису “Kwartalnik Historyczny”. Узагальнюючи збірний образ української історіографії, презентований на сторінках “КН”, можемо зробити кілька висновків. По-перше, слід відзначити, що польські вчені, знаходячись під потужними асиміляційними впливами німецької та російської держав, досить співчутливо ставились до намагання українських колег чинити опір офіційній російській історичній ідеології, котра не визнавала самостійності й оригінальності українського народу та його культури. По-друге, загальний тон наукової критики був радше доброзичливим і позитивним, ніж негативним, що пояснюється як подібністю завдань, котрі стояли перед нашими історіографіями напередодні війни, так і спільністю теоретико-методологічних пріоритетів, які знаходились у рідній позитивістській парадигмі. По-третє, гострота українсько-польської теоретичної дискусії, що значно зросла на початку XX ст., ніколи не виходила за межі академічного тону. Зазначимо, що навіть у часи найбільшого напруження українсько-польських стосунків, пов’язаного з активізацією національно-демократичних сил обох сторін, редакція часопису не дозволяла проникати на його шпальта відвертому політиканству та шовінізму. Все це дозволяє підтвердити тезу, неодноразово відзначену у літературі, про національну коректність та толерантність редакційної політики “КН”. Досвід вирішення міжнародних наукових суперечок з позиції загальнолюдських цінностей, запропонований польськими авторами на сторінках довоєнного “КН”, був покладений в основу подальших періодів існування часопису, що дозволило йому зайняти почесне місце у ряді найбільш шанованих світових історичних видань.

Ключові слова: “Kwartalnik Historyczny”, польська історіографія, українська історіографія, наукова преса, рецепція.

Formulation of the problem. In the conditions of multiculturalism of the historiographical environment of Lviv in the second half of the 19th and early 20th centuries professional periodicals have always occupied a special place. Despite its direct tasks related to the representation of the achievements of a certain scientific center, it was also aimed at developing a strategy for relations with representatives of other national environments. To a special extent, what has been said applies to the well-

known Lviv magazine “Kwartalnik Historyczny” (further – “КН”), which appeared in 1887 as a printed organ of the Historical Society in Lviv, founded a year earlier. After all, the collaborators of this publication were Polish, Russian, Jewish, German, and Ukrainian researchers. And if the first of them already had a formed historiographical tradition and an extensive system of scientific institutions, we cannot say the same about Ukrainian scientists. For quite a long time, until the beginning of the 90s of the

19th century, “KH” was almost the only professional platform for them. It is well known that I. Franko, M. Korduba, O. Kolessa, K. Studynskyi published their works on the pages of this publication, and such famous historians as M. Hrushevsky, O. Barvinskyi, I. Beley, Yu. Tselevich, M. Korduba and others. This little-known page of Ukrainian-Polish relations is still waiting for its detailed study.

The purpose of the article is to reconstruct the reception of the achievements of Ukrainian historiography at the turn of the 19th – 20th centuries by the authors of the magazine “Kwartalnik Historyczny”.

Analysis of recent research and publications. Modern researchers of the Lviv historiographic center note the importance of studying the contribution of Polish scientific periodicals to the formation of Ukrainian professional historiography (Maternicki, 1996). However, despite the exceptional role played by “KH” in structuring the Lviv historiographic center (Polish and Ukrainian), we can name only a few articles and memoirs devoted to its past (Руда, 2004; Тельвак, 2005; Лазурко, 2010; Telwak, Łazurko, 2013; Lazurko, Dikhtiiievskiy, 2021). The complete bibliography of the journal has not even been worked out yet; the existing one covers only the first thirty-five years of its publication and does not fully meet modern requirements. This determines the relevance of the topic of our research.

Presenting main material. For domestic researchers of Polish historical journals, the problem of presentation of Ukrainian historiography on their pages is of special interest. In the case of “KH”, this interest is strengthened by the fact of the active participation of Ukrainian scientists themselves in reviewing Slavic literature for the publication. For example, I. Franko and I. Sharanevich were regular reviews of the magazine. The studied period seems extremely interesting and important from several points of view: firstly, in the history of “KH” many traditions were laid at this time, which continued in the following periods; secondly, the studied district was unique from the point of view of the political situation of the Poles – such scientific and socio-political problems were actualized and discussed then, which in many ways allowed our neighbors to rethink their place on the world map and gave a new impetus to the independence struggle; thirdly, the coexistence at the end of the 19th and the beginning of the 20th century seems extremely interesting. of Polish and Ukrainian scientific centers within the same city, contacts between their representatives, mutual conceptual representations, which is a kind of reflection of general international relations. The chronological

limits we have chosen are also explained by the fact that after Poland gained independence, “KH” as a tribune not only of national historiography, but also of social and political ideology performed somewhat different functions, different from previous times. Considering the wide spread and high authority of “KH” in scientific circles, we can rightfully transfer the evaluation characteristics of Ukrainian historiography presented on its pages to the entire Polish historical literature.

The significant attention to Ukrainian history and historiography shown by the authors of “KH” from the very beginning of its foundation was far from accidental. The Historical Society in Lviv, as a regional organization of historians, among its priority tasks reflected in the statute, placed “awakening and helping the development of historical sciences with special attention to the past of Red Rus” (Statut, 1886: 1). That is why the printed organ of the Historical Society – “KH” – was primarily focused on the past of Galicia. Modern researchers of “KH” note that from the very beginning the magazine was theoretically oriented towards the defense of the rights of Poles within the boundaries of the former Polish-Lithuanian Commonwealth (Śreniowska, 1960). It is clear that in such a situation, the most tense line of theoretical discussion was the controversial issues of Ukrainian-Polish historiography.

In the studied period of Ukrainian historical thought, Polish researchers distinguished between the older and younger generations of domestic historians. Among Galician historians, they attributed, first of all, A. Petrushevich, O. Partytsky, I. Sharanevich, O. Ogonovsky, Yu. Tselevich and others to the older generation. In general, the tone of criticism of the scientific production of the older generation of Galician historians was not so much positive as condescending. Polish observers paid tribute to the dedication of their work, considerable erudition and talent, and the effort to investigate the past of their native land as fully and in detail as possible. However, the general evaluations always indicated the obsolescence of the methodological and theoretical tools used by Ukrainian historians. These scholars were considered to belong to a bygone, semi-professional and romantic era in historical thought (Kocowski, 1896: 682–685). Polish scholars attributed excessive micrographism and the lack of a wider civilizational context to the most significant defects of Galician literature. This, according to the commentators of “KH”, made it difficult to adequately understand the key moments of Ukrainian history, their correlation with the events of the European past. L. Dziedzitskyi’s remarks on Yu. Tselevich’s work on the Manyavsky hermitage

can be considered typical of the characteristics of the entire Galician historical literature. The reviewer noted the thoroughness of the source base of intelligence (“...the author perfectly drew in his work from all available sources”), the detail of the story and the considerable erudition of Yu. Tselevich. Along with this, the author was criticized for the narrowness of his research outlook. According to the reviewer, “...the cost of labor would have increased significantly if it had been built on a wider civilizational background” (Dziedzicki, 1887: 627).

The Polish reviewers noted the marked dominance of political and national tendencies as a serious flaw of Galician literature, which they also attributed to the low level of professionalism. In general, Polish scholars were sympathetic to the efforts of their colleagues to resist Russian expansion into Ukrainian cultural heritage. But patriotism, in their opinion, should not turn into chauvinism, as it contradicts itself by doing so. They convinced that party interests and patriotic slogans have little in common with scientific principles, and inflaming Ukrainian-Polish enmity is not beneficial to national understanding in multicultural Galicia. Yu. Tretyak expressed this thesis rather concentratedly, reviewing the essay on the history of Ukrainian literature by O. Ogonovskyi. Giving a general description of the work, he focused on revealing its leading ideas: “What is the tendency of this work? The author himself, when asked about it, would undoubtedly call her patriotic; we cannot recognize her this assessment, because we do not see healthy patriotism in her...”. This patriotism, the reviewer is convinced, would correspond to universal humane principles only if “if all the stories were not dominated by social and tribal hatred of Poles, which deprives the author of a sense of historical justice... and reduces his scientific position to the role of a political agitator” (Tretyak, 1890: 314). In the aspect of identifying political tendencies, the works of A. Petrushevich were a favorite object of Polish scientific criticism. Reviewers wrote about the author’s extreme subjectivity, hatred of everything Polish, sympathy for Russia. The most serious harm of many of his works, according to Polish historians, was the awakening of anti-Polish sentiments and their significant prevalence among broad sections of the people, intelligentsia, and clergy. Such an escalation of national hatred, in their opinion, cannot be acceptable to a historian. Due to a significant influx of tendency and political bias, insufficient understanding of the scientific status of historiography and a distorted interpretation of its social functions, some works of the older generation of Galician historians, according to Polish authors, “received the name of history only through usurpation” (A. L.,

1887: 120). But these “Polish gluttonous tendencies”, according to the words of one of the reviewers, were a thing of the past. The new generation of Ukrainian scientists, who were under the influence of the sociology of positivism, appealed less and less to the need for national accounting. One of the critics of A. Petrushevich’s works noted with hope: “However, since even not only in Polish historiography voices are raised against such a historical vision, but also in Ukrainian (Franko), we hope that this voice is only an echo of the era that is passing.” (A. S., 1890: 184).

The next important problem of the formation of professional Ukrainian historiography in Galicia was considered by Polish scientists to be the instability of scientific style and professional terminology. They were especially bothered by works written by a “heathen”. “...In Russian literature,” noted one of the reviewers, “sometimes there are works written by some kind of linguistic wonder, aptly named by someone as “Palamarschizna”, which no one has ever spoken and will never speak.” (Dziedzicki, 1887: 627). Even university professor I. Sharanevich, the most respected among the older generation of Galician historians, could not avoid this defect, whose works, according to the general recognition of the reviewers, were “unheard of, difficult and boring” (Kwiatkowski, 1887: 422).

The institutional problems of the formation of Galician Ukrainian historiography did not escape the attention of the authors of “KH”. And although Polish historians wrote with great respect about the scientific and publishing activities of one of the oldest Ukrainian institutions in Galicia – Stauropegion Institute, they still noted the need to expand and specialize the structure of historical and scientific institutions. In general, we note that the evidence of the objectivity of Polish historians regarding assessments of Ukrainian historiography in Galicia can be the fact that quite similar to the theses of Polish commentators, Ukrainian scientists themselves wrote about the shortcomings of the scientific output of the older generation of Galician historians.

The authors of “KH” evaluated the Transdnipr tradition of Ukrainian historiography much more seriously, the professional level of which generally corresponded to the state of Polish science at that time. It should be noted that almost no valuable scientific intelligence created in the sub-Russian Ukraine did not pass by the attention of the reviewers of the magazine. Polish scientists were extremely sympathetic to the Polonophile prism of the works of some Ukrainian scientists. The works of O. Konyskyi and P. Kulish were especially popular among the reviewers of “KH”. Thus, T. Korzon, one of the reviewers of P. Kulish’s

well-known work “The Fall of Little Russia from Moscow”, expressed complete agreement with the negative evaluative interpretations of the figure of Bohdan Khmelnytsky and the Cossacks in general as violators of public peace by the Ukrainian researcher. He was impressed by P. Kulish’s views on Poland as a carrier of civilization in the East Slavic lands. However, even the Polish historian was forced to notice in this monograph by P. Kulish some contradictions, evaluative inflections and political tendencies. “Mr. Kulish,” he noted, “could not stand on the heights of ruthless justice and the world-historical background.” (Korzon, 1892: 34).

Among the representatives of the older generation of Ukrainian historians, V. Antonovych, one of the founders of the “new era” policy in Galicia, enjoyed special respect among the columnists of “KH”. Polish historians wrote with great respect about the high professional level of the scientific works of the creator of the Kyiv historical school. The review of V. Antonovych’s essay about the past of Ukrainian lands as part of the Grand Duchy of Lithuania can be called notable here. Among the positive points, “perfect critical method” and “thorough knowledge of the sources” were noted, and the work itself was characterized as extremely “...valuable, excellently written, critical and objective...” (Lewicki, 1888: 133).

It should be noted that Polish scholars pay close attention to the activities of historical institutions in the Transnistrian region. Among the most respected scientific centers, they noted the Faculty of History and Philology of St. Volodymyr University, the Historical Society of Nestor the Chronicler, and others. Scientific periodicals and documentary series published by these institutions were also rated highly. Particularly favorable reviews were received by publications such as “Kyivska Starovyna”, “Archive of South-Western Russia”, “Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler”.

The most significant shortcoming of Transdnieper historiography, as in the case of Galician historians, was called by the reviewers of “KH” the sharp national and social tendency of many works. T. Korzon, a regular reviewer of Ukrainian scientific literature, in one of his reviews even summarized and systematized, as he called it, the phenomena of the “incitement” of the Polish-Ukrainian confrontation in historical literature, starting with M. Kostomarov and ending with the latest historical science. These phenomena, in his opinion, formed a kind of historiosophical tradition of the “entire Kyiv scientific school”, which at the end of the 19th century “groups around the magazine “Kyivska Staryna” and spreads anti-Polish sentiments among young researchers.

If the work of the older representatives of Ukrainian historiography was always evaluated somewhat detachedly – in the context of the tradition and conditions in which they worked, then the work of the younger generation, armed with the theoretical and methodological innovations of the time, was always perceived extremely vividly and reflectively. Among the representatives of the younger generation of Ukrainian historiography, the works of the most prominent Ukrainian scientists of the specified region – I. Franko and M. Hrushevsky – were particularly fond of reviews in the columns of “KH”.

I. Franko, a long-time member of the Historical Society and a regular contributor to its periodical, repeatedly delivered reports at the Society’s meetings, which were later published on the pages of “KH”. Thus, in the 1892, his large treatise on Ukrainian literature of the 16th – 18th centuries was published, and in the 1895 volume, a study on the Union of Brest of 1596 was published. Reviewers of the outstanding writer’s works noted his perfect knowledge of the subject of research, the context of its historical and literary situation, methodology and methods of reconstruction of spiritual phenomena of the past, emphasized the advantages of the style and language of the story. For example, A. Kalina, reviewing I. Franko’s essay on the works of Ivan Vyshenskyi, noted: “The language of the work itself is marked by the same features as all the works of Dr. Franko. Is it clean, clear; the style is clear, understandable; the way of expression is simple, free of any exaggeration and unnecessary emotions. This work can be counted among the best that have recently appeared in the scientific field of Russian literature.” (Kalina, 1895: 714).

Not a single creation of M. Hrushevsky did not pass the attention of the editorial board, especially since almost all of the scientist’s works in one way or another touched on the problem of the situation of Ukrainians within the borders of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. The extreme interest of Polish scientists in the work of M. Hrushevsky is evidenced by the fact that some of the scientist’s works, such as his debut exploration “Southern Russian Economic Castles”, were twice noted in the review section of the magazine. It should be noted that until now a solid layer of Polish Hrushevsky’s scientific publications have not been properly covered in the literature. Already the first steps in the science of V. Antonovych students won extremely high favor from Polish specialists. Already the first steps in the science of V. Antonovych students won extremely high favor from Polish specialists. In the review of the work mentioned above, it was noted that it was

written "...critically, with knowledge of the matter" (Czolowski, 1893: 706). The first monographic study of the beginning historian, dedicated to the history of the Kyiv region, was extremely thoroughly analyzed on the pages of the publication. The reviewer of the work, A. Sharlovski, along with minor remarks of a factual nature, noted the extraordinary solidity of the source and historiographical base of the research, the depth of the analysis of political and socio-economic relations. Concluding the review, he noted: "Although Mr. Hrushevsky's scientific activity does not extend beyond our decade, he has already earned an honorable place among Kyiv historians." (Szarlovski, 1893: 140). Along with high evaluations of the professional level of M. Hrushevsky's early works, we also not infrequently encounter criticism of some concepts proposed by the scientist. Thus, the hypothesis of a novice scientist about the mass voluntary citizenship of Ukrainian communities in the 13th century did not find support among Polish researchers in Tatar government. "KH" commentators, like many Ukrainian scientists, rightly noted the weakness of the source grounds for such an assumption, the imperfection of its evidence base. Polish historians also did not accept M. Hrushevsky's thesis about the causes and ways of denationalization of the Ukrainian nobility in the XVI–XVII centuries, which he presented in his master's thesis, devoted to the past of the Barsky Starostvo.

After his arrival in Lviv, M. Hrushevsky was extremely warmly and optimistically welcomed by the Polish scientific center. To a certain extent, this is explained, perhaps, not so much by the fact of the scientist's scientific achievements, which at that time were not yet so significant, but by the fact that M. Hrushevsky came to Galicia as a supporter of the "new era" policy, a continuation of the political initiatives of O. Konytskyi and V. Antonovych. The reaction of Polish scientists to M. Hrushevsky's first lecture at Lviv University can be called symbolic. "This is the content of this exciting performance," wrote A. Levytskyi in his review. – We welcome in its author a new worker in the field of our common past; we know him from his previous works as a talented and hard-working researcher, possessing an exquisite historiographical method, and above all passionate about a sincere desire to understand the truth, whatever it may be; We also send him a hearty congratulations from the branch of the Jagiellonian University on his new position in our region: God bless you!" (Lewicki, 1895: 565). Polish critics of M. Hrushevsky's works, often disagreeing with the conceptual foundations of the scientist's works, highly praised the professional level of his works,

extraordinary erudition and research talent. It should be noted that somewhat later, when the policy of the "new era" was curtailed, and M. Hrushevsky himself took a principled position on the issues of Polish-Ukrainian relations, the tone of reviews of his works, as well as Ukrainian scientific literature in general, became somewhat sharper and more critical.

In general, the entire range of evaluation interpretations of the younger generation of Ukrainian Clio presented on the pages of "KH" falls into several problematic blocks. The most critical remarks of Polish reviewers of Ukrainian scientific literature, and this is understandable, were caused by works devoted to the coexistence of two peoples as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Thus, Polish historians did not agree with the use of the ethnonym "Ukraine" by domestic scholars in relation to the events of the Eastern European Middle Ages, rejected their negative assessments of the policy of the Polish kings on the Ukrainian Right Bank and in Galicia, denied its expansionist character. It should be noted that the arguments of Polish historians, in terms of evidence, were often much weaker than those of their Ukrainian colleagues. Reviewers were repeatedly forced to refute the given hypotheses with non-scientific ethical arguments. Thus, L. Kolyankovski, reviewing the fourth, fifth and sixth volumes of "History of Ukraine-Rus" by M. Hrushevsky, accused the latter of an excess of negativity regarding Polish policy on Ukrainian lands. Without refuting the testimony of the Ukrainian scientist with any significant factual information, he followed the maxim of the moral plan: "The work of M. Hrushevsky is tendentious, arouses Polish-Ukrainian hatred, which is not suitable for scientific work" (Kolankowski, 1913: 357). Explorations dedicated to the Cossack period caused no less criticism. Polish scientists did not agree with the positive vision of the events of Khmelnytskyi region by their Ukrainian colleagues, the heroization of its leaders, considering the latter to be "violators of public peace." In their opinion, there were no objective grounds for dissatisfaction with the state policy, numerous facts of socio-economic and religious oppression, which Ukrainian researchers cited in their works, were considered exaggerated and insignificant. From similar positions, for example, V. Havlik criticized V. Gerasymchuk's work "Vygovshchyna i Gadyatsky treatise". He noted the author's politicization of the research subject, his excessive admiration for the figure of Hetman Khmelnytskyi and concluded that the work was written "cum ira et studio" (Gawlik, 1912: 353–354). Similar were the views of "KH"

commentators on works devoted to other difficult pages of Ukrainian-Polish relations, for example, Koliiv region. It should be noted that in the Polish-Ukrainian theoretical discussion, the Ukrainian side also often used metascientific vocabulary and various kinds of emotional affects, which can be traced by analyzing the review block in “Notes of the Shevchenko Scientific Society” (Тельвак, Тельвак, 2005: 87–145; Тельвак, 2008: 40–157).

Polish historians highly rated the methodological level of the works of the younger generation of Ukrainian historians, the detailed treatment of the problem by them, the depth of historiographical and source analysis. In the context of the investigated problem, it is extremely interesting to trace the common understanding of scientific theoretical and methodological standards by representatives of the Polish and Ukrainian scientific environment. Young Ukrainian historiography also faced the task of defending the priority of objectivity and scientific correctness of historical research, fighting dilettantism and national chauvinism. This similarity is especially noticeable when comparing the review texts of the same editions posted on the pages of “Notes of the Shevchenko Scientific Society” and “KH”. Let us give a characteristic example – two reviews – the Polish one by A. Cholovskyi and the Ukrainian one by M. Hrushevsky on the work of A. Petrushevich. A comparison of the critical remarks expressed by these researchers reveals the commonality of criteria applied by the reviewers to the work of the famous Galician historian – both write about the lack of systematization and professionalism of A. Petrushevich’s work, criticize the specific language of the author. Another example can be the Polish and Ukrainian reviews of K. Kharlampovich’s work “Western Russian Orthodox schools of the

16th and early 17th centuries” or the work of the German historian Piesker about the innate propensity of Slavs to slavery.

Conclusions. Summarizing the collective image of Ukrainian historiography presented on the pages of “KH”, we can make several conclusions. Firstly, it should be noted that Polish scientists, being under the powerful assimilation influences of the German and Russian states, were quite sympathetic to the efforts of their Ukrainian colleagues to resist the official Russian historical ideology, which did not recognize the independence and originality of the Ukrainian people and their culture. Secondly, the general tone of scientific criticism was rather benevolent and positive than negative, which is explained both by the similarity of the tasks that faced our historiographies on the eve of the war, and by the commonality of theoretical and methodological priorities that were at the heart of the positivist paradigm. Thirdly, the sharpness of the Ukrainian-Polish theoretical debate, which increased significantly at the beginning of the 20th century, never went beyond the academic tone. It should be noted that even at the time of the greatest tension in Ukrainian-Polish relations, associated with the activation of national-democratic forces on both sides, the editorial staff of the magazine did not allow frank politicking and chauvinism to enter its columns. All this confirms the thesis, repeatedly noted in the literature, about the national correctness and tolerance of the “KH” editorial policy. The experience of solving international scientific disputes from the standpoint of universal human values, offered by Polish authors on the pages of the pre-war “KH”, was laid as a basis for the subsequent periods of the periodical existence, which allowed it to take an honorable place in a number of the most respected world historical publications.

BIBLIOGRAPHY

1. Лазурко Л. *Часопис «Kwartalnik Historyczny» і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX ст.* Дрогобич, 2010. 282 с.
2. Руда О.В. Українська тема на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny» («Історичний кварталник») в 1887–1914 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* 2004. Вип. 13. С. 308–321.
3. Тельвак В. «Kwartalnik Historyczny» – феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.). *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки.* Київ, 2005. Вип. 1. С. 317–332.
4. Тельвак Вікторія, Тельвак Віталій. *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії.* Київ–Дрогобич, 2005. 334 с.
5. Тельвак Віталій. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття).* Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.
6. A. L.: *Kaczala. Korotka historia Rusy.* (Ruska historyczna biblioteka...). *Kwartalnik Historyczny.* 1887. S. 120.
7. A. S.: *Petruszewicz. Swodnaja halyczsko-russkaja litopys.* Lwów, 1887 i 1889. *Kwartalnik Historyczny.* 1890. S. 184–187.
8. Czolowski A.: *Gruszewski M. Juznorusskije gosподarskije zamki w polowyni XVI wieka.* Moskwa, 1890. *Kwartalnik Historyczny.* 1893. S. 706.
9. *Dziedzicki L.: Istorija Skitu Maniawskoho... Napisaw i ułoziw Dr. Julian Celewicz.* *Kwartalnik Historyczny.* 1887. S. 627.
10. *Gawlik M.: Герасимчук В. Виговщина і гадацький трактат.* *Kwartalnik Historyczny.* 1912. S. 353–354.
11. *Kalina A.: Franko I. Iwan Wyszenskij I jeho utwory.* *Kwartalnik Historyczny.* 1895. S. 714.

12. Kocowski W.: Partycki O. Starynna istorija Hałyczyny. Tom I. *Kwartalnik Historyczny*. 1896. S. 682–685.
13. Kolankowski L.: Грушевський М. Історія України-Руси. *Kwartalnik Historyczny*. 1913. S. 357.
14. Korzon T. O Chmielnickim sądy pp. Kulisza i Karpowa. *Kwartalnik Historyczny*. 1892. S. 34–39.
15. Kwiatkowski S.: Dr. Izydor Szaraniewicz. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w roku 1884 i 1885. *Kwartalnik Historyczny*. 1887. S. 422.
16. Lazurko L., Dikhtiiivskiy P. From ancient times to Rzeczpospolita: history of the Polish state in the reception of the journal «Kwartalnik Historyczny» (1887–1939). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. № 19. С. 77–86.
17. Lewicki A.: Hruszewskij M. Wstępnyj wykład z dawnoji istoriji Rusy. *Kwartalnik Historyczny*. 1895. S. 565–567.
18. Lewicki A.: Ruska istoryczna biblioteka pod redakcyjeju Oleksandra Barwińskiego. Tom VI. *Kwartalnik Historyczny*. 1888. S. 133–134.
19. Maternicki J. Miejsce i rola “Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej. *Historia jako dialog*. Rzeszów, 1996. S. 273–290.
20. Statut Towarzystwa Historycznego. Lwów, 1886. 14 c.
21. Szarlowski A.: Gruszewski M. Oczerk istorii Kijowskiej ziemi ot śmierci Jarosława do końca XIV wieku. Kijów, 1891; Gruszewski M. Wołyński wopros 1097–1102. *Kwartalnik Historyczny*. 1893. S. 140–145.
22. Śreniowska K. Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I*. 1960. Z. 15. S. 153–163.
23. Telwak W., Łazurko L. Ukrainika na łamach «Kwartalnika Historycznego» w okresie międzywojennym. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. Kraków: wyd. Secesja, 2013. R. LVIII. S. 239–255.
24. Tretiak J. Historia literatury ruskiej Emila Ogonowskiego. Część II. *Kwartalnik Historyczny*. 1890. S. 314–325.

REFERENCES

1. Lazurko, L. (2010). *Chasopys «Kwartalnik Historyczny» i rozvytok polskoi istoriografii ostannoї chverti XIX – pershoї polovyny XX st.* [«Kwartalnik Historyczny» Journal and the Development of Polish Historiography in the Last Quarter of the 19th and the First Half of the 20th Century]. Drohobych. 280 s. [in Ukrainian].
2. Ruda, O. (2004). Ukrainka tema na storinkakh lvivskoho chasopysu «Kwartalnik Historyczny» («Istorychnyi kvartalnik») v 1887–1914 rr. [Ukrainian theme in the pages of the Lviv journal «Kwartalnik Historyczny» in 1887–1914]. *Mizhnarodni zviyazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky*. Kyiv. Vyp. 13. S. 308–321 [in Ukrainian].
3. Telvak, V. (2005). «Kwartalnik Historyczny» – fenomen instytuttsii (kinets XIX – pochatok XX st.) [«Kwartalnik Historyczny» – a phenomenon of the institution (late 19th – early 20th Century)]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*. Kyiv. Vyp. 1. S. 317–332 [in Ukrainian].
4. Telvak, Viktoriia, & Telvak, Vitalii. (2005). *Mykhailo Hrushevskiy yak doslidnyk ukrainskoi istoriografii* [Mykhailo Hrushevskiy as a researcher of Ukrainian historiography]. Kyiv-Drohobych. 334 s. [in Ukrainian].
5. Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative Heritage of Mykhailo Hrushevsky in judgements of his contemporaries (end XIX c. – 1930s)]. Kyiv-Drohobych. 494 s. [in Ukrainian].
6. A. L. (1887). [Review]. Kaczała. Korotka istoriya Rusy [A Brief History of Rus]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 120. [in Polish].
7. A. S. (1890). [Review]. Petruszewicz. Swodnaja hałyczsko-russkaja litopys [Consolidated Galician-Volhynian Chronicle]. Lwów, 1887 i 1889. *Kwartalnik Historyczny*. S. 184–187. [in Polish].
8. Czolowski, A. (1890). [Review]. Gruszewski M. Južnorusskije gospodarskije zamki w połowyni XVI wieku [South Russian manor castles in the half of the 16th century]. Moskwa, *Kwartalnik Historyczny*. 1893. S. 706. [in Polish].
9. Dziedzicki, L. (1887). [Review]. Istorija Skitu Maniawskoho... Napisaw i ułožiw Dr. Julian Celewicz [The History of the Manyavsky Skete... Written and edited by Yulian Tselevich]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 627. [in Polish].
10. Gawlik, M. (1912). [Review]. Herasymchuk V. Vyhovshchyna i hadiatskyi traktat [Wygowszczyna i traktat of Hadiach]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 353–354. [in Polish].
11. Kalina, A. (1895). [Review]. Franko I. Iwan Wyszenskij i jeho utwory [Ivan Vyshensky and his works]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 714. [in Polish].
12. Kocowski, W. (1896). [Review]. Partycki O. Starynna istorija Hałyczyny. Tom I [Ancient history of Galicia. P.1]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 682–685. [in Polish].
13. Kolankowski, L. (1913). [Review]. Hrushevskiy M. Istoriiia Ukrainy-Rusy [Historia Ukrainy-Rusy]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 357. [in Polish].
14. Korzon, T. (1892). O Chmielnickim sądy pp. Kulisza i Karpowa [Kulish and Karpov's judgment about Khmelnytsky]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 34–39. [in Polish].
15. Kwiatkowski, S. (1887). [Review]. Dr. Izydor Szaraniewicz. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza w roku 1884 i 1885 [About the results of archaeological searches in the vicinity of Halych in 1884 and 1885]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 422. [in Polish].
16. Lazurko, L. & Dikhtiiivskiy, P. (2021) From ancient times to Rzeczpospolita: history of the Polish state in the reception of the journal «Kwartalnik Historyczny» (1887–1939). *Східноєвропейський історичний вісник*. Vyp. 19. Pp. 77–86.
17. Lewicki, A. (1895). [Review]. Hruszewskij M. Wstępnyj wykład z dawnoji istoriji Rusy [Introductory lecture on the ancient history of Russia]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 565–567. [in Polish].
18. Lewicki, A. (1888). [Review]. Ruska istoryczna biblioteka pod redakcyjeju Oleksandra Barwińskiego. Tom VI [Russian Historical Library under the editorship of Oleksandr Barvinsky Volume 6.]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 133–134. [in Polish].

19. Maternicki, J. (1996). Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej [The place and role of the “Historical Quarterly” in the history of Polish historiography]. *Historia jako dialog*. Rzeszów. S. 273–290. [in Polish].

20. *Statut Towarzystwa Historycznego [Statutes of the Historical Society]*. Lwów, 1886. 14 c. [in Polish].

21. Szarlowski, A. (1893). [Review]. Gruszeński M. Oczek historii Kijowskiej ziemi od śmierci Jarosława do końca XIV wieku [Essay on the history of the Kyiv land from the death of Yaroslav to the end of the 14th century]. Kijów, 1891; Gruszeński M. Wołyński wopros 1097–1102 [Volyn Question 1097–1102]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 140–145. [in Polish].

22. Śreniowska, K. (1960). Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle «Kwartalnika Historycznego» [Remarks on Polish historical science in the years 1887-1900 in the light of “Kwartalnik Historyczny”]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I. Z. 15*. S. 153–163. [in Polish].

23. Telwak, W. & Łazurko, L. (2013). Ukrainika na łamach «Kwartalnika Historycznego» w okresie międzywojennym [Ukrainian theme in the “Historical Quarterly” in the interwar period]. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. R. LVIII. Kraków: wyd. Secesja, 239–255 [in Polish].

24. Tretiak, J. (1890). *Historia literatury ruskiej Emila Ogonowskiego. Część II* [History of Russian literature by Emil Ogonowski. Part II.]. *Kwartalnik Historyczny*. S. 314–325. [in Polish].

УДК 7.01+7.021.2+7.025.4] ÷378(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-6>

Ірина ТЮТЬКІНА,
orcid.org/0000-0002-9204-0880
аспірантка кафедри дизайну
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) kalinam396@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЯ «ДИДАКТИЧНОГО ДИЗАЙНУ» ДЛЯ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИВАЮЧИХ ОБ'ЄКТІВ

У статті досліджуються проблеми «дидактичного дизайну» як новітні технології проектування дидактичних об'єктів на основі розвиваючих (навчаючих, формуючих відповідні компетенції) засобів що є перспективним міждисциплінарним напрямом дизайнерської практики та наук про освіту.

Працюючи з мультидисциплінарним дизайном, ми вивчаємо, як бути універсальними та адаптивними в сучасному світі за допомогою багатьох скілів. Коли дизайнер або студія створюють проекти в архітектурі та веб, брендингу та медіа. Чим більше скілів, тим більше проектів, з якими можна працювати. Мультидисциплінарність допомагає швидко адаптуватись до процесу та бути ефективним в різних сферах одночасно.

Міждисциплінарний дизайн це: по-перше сучасна креативна практика на стику різних дисциплін і технологій з фокусом на інноваційності та процесах змін в обраному контексті; по-друге, це визначення свого професійного призначення як дизайн активіста та соціального інноватора; по-третє, це експериментальне тренування критичного мислення та власної креативної гнучкості за кордонами канонів традиційного дизайну; в четвертих він є дослідженням свого автентичного дизайн голосу; по-п'яте – він дає здатність синтезувати скіли з різних дисциплін та створювати нові техніки; у шостих, це створення інклюзивних проектів, які піднімають актуальні соціальні, екологічні та економічні проблеми суспільства; у сьомих, це формування спільних цінностей та культури, пошук нових форм комунікації, менторство – непередбачуваний результат, що передбачає інновації.

Виходячи з цих положень автором статті було доведено, що дидактичний дизайн є перспективним напрямом педагогічної науки і важливий розділ дизайн-освіти. Завдання дидактичного дизайну включають забезпечення функціональних, естетичних та технологічних вимог педагогічного процесу. Важливим об'єктом проектування є дидактичне середовище, що підтримує найважливіші та трудомісткі навчальні дії.

Ключові слова: дидактичне моделювальне середовище, дидактичний дизайн, дизайн-освіта, дизайн-об'єкт.

Iryna TYUTKINA,
orcid.org/0000-0002-9204-0880
Doctoral student at the Department of Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkov, Ukraine) kalinam396@gmail.com

TECHNOLOGY OF "DIDACTIC DESIGN" FOR DESIGNING DEVELOPMENT FACILITIES

The article examines the problems of "didactic design" as the latest technologies for designing didactic objects based on developing (teaching, forming relevant competencies) means, which is a promising interdisciplinary direction of design practice and educational sciences.

Working with multidisciplinary design, we learn how to be versatile and adaptable in today's world through many skills. When a designer or studio creates projects in architecture and web, branding and media. The more skills, the more projects you can work with. Multidisciplinary helps to quickly adapt to the process and be effective in different areas at the same time.

Interdisciplinary design is: firstly, modern creative practice at the junction of various disciplines and technologies with a focus on innovation and change processes in the chosen context; secondly, it is the determination of one's professional purpose as a design activist and social innovator; thirdly, it is an experimental training of critical thinking and one's own creative flexibility beyond the boundaries of the canons of traditional design; in the fourth he is a study of his authentic voice design; fifthly, it gives the ability to synthesize skills from different disciplines and create new techniques; sixth: creation of inclusive projects that raise current social, environmental and economic problems of society; seventh, – Formation of common values and culture, search for new forms of communication, mentoring is an unpredictable result that involves innovation.

Based on these provisions, the author of the article proved that didactic design is a promising direction of pedagogical science and an important section of design education. Tasks of didactic design include ensuring the functional, aesthetic and technological requirements of the pedagogical process. An important design object is a didactic environment that supports the most important and time-consuming educational activities.

Key words: didactic simulation environment, didactic design, design education, design object.

Постановка проблеми. В останні роки дослідники (К. Кречетніков, Н. Оганесянц, Б. Мергел, Г. Сіменс, Н. Величко та ін.) звертають увагу на проблеми, що пов'язаний з дизайном дидактичних об'єктів (книги-іграшки, конструктори, головоломки, тощо), які орієнтовані на розвиток таких особливостей мислення, як: просторове, образне, комбінаторне, евристичне. Ці особливості надають дитині (школяру) можливості для соціального та професійного «входження» в майбутню життєдіяльність.

В першу чергу під дидактичним об'єктом ми розуміємо ефективніший спосіб, метод при якому дитина розв'язуючи певні ігрові, або навчальні задачі формує перші уявлення про форму, морфологію, композицію, елементарні прийоми трансформації і все це в процесі художнього формоутворення. Як що говорити про суміжні галузі застосування то саме дослідження в галузі «інструментальної дидактики», і призвели до появи поняття «дидактичний дизайн». «Дидактичний дизайн» можна розглядати і як створений об'єкт, який має на меті навчання які ведуть до набуття відповідних компетенцій та навичок на основі засобів формоутворення.

Аналіз досліджень. Проблемою дослідження та запровадження «методу проектів» та «технологій проектного навчання» в освітньому процесі займалися такі вчені, як В. Х. Кілпатрік (Kilpatrick W. H., 1918: 8), Г. Сіменс (Siemens G., 2002: 10), С. Денисенко (Денисенко С. М., 2015: 5) та ін. Модернізація системи освіти, зумовлена інтенсивним проникненням проектних технологій у всі сфери людської діяльності, виводить технологію «проектного навчання» як найбільш відповідну вимогам розвитку сучасного суспільства на чільне місце серед інших освітніх технологій.

«Дидактичний дизайн», навчальний дизайн (зараз з'явився ще навчальний дизайн. (Instructional design, Instructional systems design) як самостійна наука став формуватися на основі досліджень у галузі когнітивної та поведінкової психології в США, починаючи з середини ХХ ст. Едгар Дейл у 1946 р., Б. Ф. Скіннер, Бенджамін Блум у 1950-ті рр., Роберт Ф. Магер, Роберт Глейзер, Роберт Ганьє, Майкл Скрівен та ін. У 1960-ті рр. досліджували ефективність навчальних методів та матеріалів, цілі, умови, форми зворотного зв'язку та оцінки результатів навчання (Reiser R. A., 2001: 9).

Мета статті полягає у виявленні технології «дидактичного дизайну», як сучасного засобу розробки розвиваючих об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Під «дидактичним дизайном» розуміється проектування освіт-

нього середовища в цілому – від педагогічних систем, процесу та технологій навчання до структурування змісту, форм та інструментарію подачі навчального матеріалу.

«Дидактичний дизайн» призначений для створення дидактичного моделюючого середовища, що підтримує найбільш важливі та трудомісткі навчальні пізнавальні дії, та реалізується на основі принципів багатовимірності та інструментальності.

Об'єкти «дидактичного дизайну» з одного боку, відносяться до соціально-освітньої, з іншого боку, ці дизайн-об'єкти можуть включати графічні, предметні, об'ємно-габаритні елементи, як в середовищному просторі так і одиничні вироби для настільного їх застосування графічного дизайну, дизайну середовища та елементів інтер'єру.

Наприкінці минулого століття «дидактичний дизайн» розглядався в педагогічній науці педагогами як метафора, яка, на нашу думку, поступово набуває реального змісту та визначається тим, що дизайн-проекування освітніх систем та процесів, включаючи їх дидактичне забезпечення, еволюціонує в процесі переходу від традиційних інтуїтивно-експериментальних способів виготовлення наочних дидактичних засобів до розробки спеціальних художніх засобів формування початкових навичок дизайнерської діяльності на відповідних етапах розвитку дитини. Тому розгортається пошук нових підстав розробки дидактичних засобів та перспективних розвиваючих засобів навчання в процесі опанування основ дизайну.

До основних завдань таких об'єктів належить в першу чергу виховання проектно-художньої особистості.

Вважаю за потрібне наголосити, що професійні властивості «дидактичного дизайну» мають бути спрямовані на створення творчого простору, що сприяє активізації емоційно-образного та конструкторського компонента мислення. Сукупність продуктів «дидактичного дизайну», утворює розвиваюче середовище.

Розвиваюче середовище – це спеціально розроблене середовище, яке насичено комплексом дидактичних умов та полегшує процес набуття певних знань, умінь і навичок з конкретної галузі, у якій мети, зміст, методи й організаційні форми навчання стають формотворчими.

Відповідно до трьох інваріантних етапів навчальної пізнавальної діяльності (ознайомчо-предметна, аналітико-мовленнєва та моделююча) основними компонентами дидактичного моделюючого середовища відповідно є логіко-подібні, логіко-сміслові та логіко-знакові моделі уявлення знань та подання умінь.

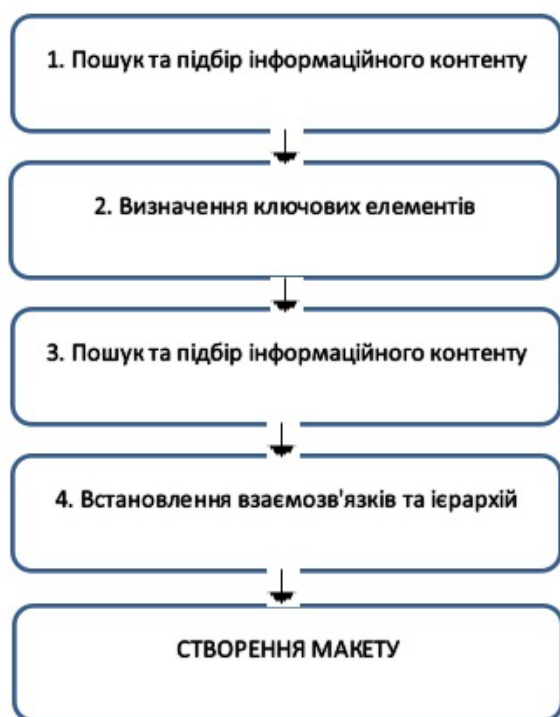

Рис. 1. Технологія створення об'єктів дидактичного дизайну

«Дидактичний дизайн» передбачає використання різноманітних компактних елементів моделей (понятійних, піктограмних, знаково-символічних, символічних тощо), а також узгодження їх при об'єднанні моделі. Задачі дидактичного дизайну охоплюють багато задач педагогіки, проте однією із суттєвих є використання візуалізації. Існує декілька принципів такої візуалізації, це:

1. Принцип лаконічності (врахування особливостей сучасної молоді, яка має «кліпове» мислення);
2. Принцип автономності (чітке обмеження кожної частини інформації і завершеність кожного її блоку);

3. Принцип структурності (якого полягає в об'єднанні опорних моментів в логічно пов'язані смислові блоки, з яких складається весь масив інформації);

4. Принцип якірності (створення спеціальних візуальних якорів на основних смислових елементах, що розкривають зміст та суть досліджуваного питання);

5. Принцип стадійності (відображення інформації у строго визначеній послідовності);

6. Принцип естетичності (створення емоційного і психологічного комфорту людини що навчається);

7. Принцип простоти та доступності (створення такої візуалізації, що буде легкою для розуміння);

8. Принцип впливу на максимальну кількість органів чуття (візуалізація повинна задіювати всі органи чуття) (Житеньова Н. В., 2015: 6).

Виходячи зі сказаного, пропоную наступну загальну схему технології створення об'єктів дидактичного дизайну (рис. 1).

Висновки. Дидактичний дизайн є перспективним напрямом педагогічної науки і важливий розділ дизайн-освіти. Завдання дидактичного дизайну включають забезпечення функціональних, естетичних та технологічних вимог педагогічного процесу. Важливим об'єктом проектування є дидактичне середовище, що підтримує найважливіші та трудомісткі навчальні дії.

Узагальнюючи сказане вище, висловлюємо, що дидактичний дизайн існує на кількох рівнях. З одного боку – як модель ефективного ергономічного навчання, в якій визначено структуру курсу, навчальні діяльності, засоби навчання та ін. З іншого боку – як система, що дозволяє створити якісні та актуальні освітні ресурси. На цьому рівні дидактичний дизайн враховує організацію процесу, розподіл завдань у команді, логістику та механізм прийняття рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук О. Дизайнерська діяльність: стан і перспективи. Київ : УкрНДІ ДЕ НАУ, 2014. 171 с.
2. Бойчук О. Простір дизайну . Харків : Нове слово, 2013. 367 с.
3. Величко Н.В. Інтерактивність як засіб формування дизайну дитячої друкованої книги : дис. ... доктора філософії : 022 / Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2021, 345с.
4. Даниленко В.В. Дизайнерська освіта України: перехід у нову якість. *Вісник ХДАДМ*, 2017. № 3. С. 4–10.
5. Денисенко С. М. Педагогічний дизайн у сучасному освітньому процесі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. Вип. 3. С. 79–83.
6. Житеньова Н. В. Принципи візуалізації як основа дидактичного дизайну: ScienceRise. Pedagogical Education, 2017. № 3. С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/texcped_2017_3_5 (дата звернення 09.08.2023).
7. Пригорницька А. Естетосфера сучасного дизайну: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08 / КНАУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2005, 16 с.
8. Kilpatric W.H. The Project Method. *Teachers College Record*. 1918. 9 September. P. 319-334.
9. Reiser R. A. A History of Instructional Design and Technology : Part 2: A History of Instructional Design Archived 2012-09-15 at the Wayback Machine. *ETR&D*. 2001. Vol. 49, Nr 2. P. 57–67 URL: https://web.archive.org/web/20120915184958/https://files.nyu.edu/jpd247/public/2251/readings/Reiser_2001_History_of_ID.pdf (access: 09.08.2023).
10. Siemens G. (2002). Instructional Design in Elearning. URL : <http://www.elearnspace.org/Articles/InstructionalDesign.htm>.

REFERENCES

1. Boichuk O. (2014) Dyainerska diialnist: stan i perspektyvy. [Design activity: status and prospects.] Kyiv : UkrNDI DE NAU. 171s. [in Ukrainian].
2. Boichuk O. (2013) Prostir dyzainu. [Design space.] Kharkiv : Nove slovo, 2013. 367 s. [in Ukrainian].
3. Velychko N.V. (2021) Interaktyvnist yak zasib formuvannia dyzainu dytiachoi drukovanoi knyhy [Interactivity as a means of shaping the design of a children's printed book] : dys. ... doktora filosofii : 022 / Kharkivska derzhavna akademiia dyzainu i mystetstv. Kharkiv, 345s. [in Ukrainian].
4. Danylenko V.V. (2017) Dyainerska osvita Ukrainy: perekhid u novu yakist. Visnyk [Design education of Ukraine: transition to a new quality.] KhDADM. № 3. S. 4–10. [in Ukrainian]
5. Denysenko S. M. (2015) Pedagogichni dyzain u suchasnomu osvithnomu protsesi. [Pedagogical design in the modern educational process.] Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 3. S. 79–83. [in Ukrainian]
6. Zhytienova N. V. (2017) Pryntsyipy vizualizatsii yak osnova dydaktychnoho dyzainu [Visualization principles as the basis of didactic design]: ScienceRise. Pedagogical Education. № 3. S. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/textped_2017_3_5 (data zvernennia 09.08.2023). [in Ukrainian]
7. Pryhornytska A. (2005) Estetosfera suchasnoho dyzainu [The aesthetic sphere of modern design]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.08 / KNAU im. T. Shevchenka. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian]
8. Kilpatric W.H. (1918) The Project Method. Teachers College Record. 9 September. P. 319-334.
9. Reiser R. A. (2001) A History of Instructional Design and Technology: Part 2: A History of Instructional Design Archived 2012-09-15 at the Wayback Machine. ETR&D. Vol. 49, Nr 2. P. 57–67 URL: https://web.archive.org/web/20120915184958/https://files.nyu.edu/jpd247/public/2251/readings/Reiser_2001_History_of_ID.pdf (access: 09.08.2023).
10. Siemens G. (2002). Instructional Design in Elearning. URL : <http://www.elearnspace.org/Articles/InstructionalDesign.htm>. (access: 09.08.2023).

УДК 94.477 (1918)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-7>

Олена ХОМЕНКО,
 orcid.org/0009-0003-3428-7417
 кандидат історичних наук,
 завідувач кафедри інформаційної, бібліотечної,
 архівної справи та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін
 Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»
 (Київ, Україна) elena83_zt@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р. У ПОДОЛАННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ: СТРУКТУРНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню структурно-організаційного аспекту в організації та функціонуванні роботи уряду Української Держави під час спроби подолання продовольчої кризи 1918 р. У період Гетьманату Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.), як і в період правління Української Народної Ради та Директорії, однією з нагальних проблем у процесі державотворення було врегулювання продовольчої ситуації в Україні.

Наукова новизна статті полягає в системному дослідженні й аналізі урядових кроків, які здійснив Кабінет Міністрів Української Держави 1918 р. шляхом створення спеціальних структурно-організаційних державних механізмів з метою подолання кризової ситуації у секторі продовольства, яка панувала в Україні на той час. У дослідженні висвітлено основні здобутки уряду щодо шляхів подолання складного продовольчого становища 1918 р.: проведення політики державної монополії на хліб, встановлення зовнішньоекономічних зв'язків, відновлення сільськогосподарської техніки, створення ряду відділів, комітетів, комісій, утворення виставки-музею продукції Української Держави 1918 р., виділено значну частину кредитів, асигнувань, а також прийнято низку відповідних законів у сфері економіки. Обґрунтовується думка про те, що незважаючи на короткий термін існування Української Держави П. Скоропадського уряд доклав максимально зусиль, щоб відновити промисловість, яка була фактично зруйнована внаслідок Першої світової війни та революції 1917 р. Однак, не подолання продовольчої ситуації урядом Української Держави 1918 р., за браком часу, було однією з підстав конфлікту між населенням та владою, початком масових страйків та протестів, що стане однією з причин падіння Гетьманату вже в грудні 1918 р.

Таким чином, дослідження допоможе окреслити реальні спроби Кабінету Міністрів у подоланні продовольчої кризи через структурно-організаційний аспект утворення відповідних державних механізмів, а також завдяки виділенню урядових кредитів, асигнувань та прийнятті низки законів у сфері врегулювання тогочасних економічних проблем.

Ключові слова: уряд, Українська Держава, Павло Скоропадський, продовольча криза, шляхи подолання, відділи, комісії, комітети, кредит, асигнування.

Olena KHOMENKO,
 orcid.org/0009-0003-3428-7417
 Candidate of History,
 Head of the Department of Information, Library, Archival Affairs
 and Socio-Political and Humanitarian Disciplines
 European University
 (Kyiv, Ukraine) elena83_zt@ukr.net

ACTIVITIES OF THE GOVERNMENT OF THE UKRAINIAN STATE IN 1918 IN OVERCOMING THE FOOD CRISIS: STRUCTURAL AND ORGANIZATIONAL ASPECT

The article is devoted to the study of the structural and organizational aspect in the organization and functioning of the government of the Ukrainian State during the attempt to overcome the food crisis of 1918. During the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi (April-December 1918), as well as during the rule of the Ukrainian People's Republic and the Directory, one among the urgent problems in the process of state formation was the settlement of the food situation in Ukraine.

The scientific novelty of the article lies in the systematic research and analysis of the governmental steps taken by the Cabinet of Ministers of the Ukrainian State in 1918 through the creation of special structural and organizational state mechanisms in order to overcome the crisis situation in the food sector that prevailed in Ukraine at that time. The main achievements of the government regarding ways to overcome the difficult food situation of 1918 are highlighted

in the study: the implementation of the state monopoly policy on bread, the establishment of foreign economic ties, the restoration of agricultural machinery, the creation of a number of departments, committees, commissions, the creation of an exhibition-museum of the products of the Ukrainian State in 1918, a significant part of loans and appropriations was allocated, and a number of relevant laws in the field of economy were also adopted.

The opinion is substantiated that despite the short existence of the Ukrainian State of P. Skoropadskyi, the government made maximum efforts to restore industry, which was actually destroyed as a result of the First World War and the revolution of 1917. However, the government of the Ukrainian State of 1918 did not overcome the food situation, due to lack of time, was one of the reasons for the conflict between the population and the authorities, the beginning of mass strikes and protests, which would become one of the reasons for the fall of the Hetmanate already in December 1918.

Thus, the study will help outline the real attempts of the Cabinet of Ministers to overcome the food crisis through the structural and organizational aspect of the formation of relevant state mechanisms, as well as through the allocation of government loans, allocations and the adoption of a series of laws in the field of solving the economic problems of that time.

Key words: government, Ukrainian State, Pavlo Skoropadskyi, food crisis, ways to overcome it, departments, commissions, committees, credit, allocation.

Постановка проблеми. Серед подій національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. важливе місце посідає питання основних напрямів державотворення в Українській Державі 1918 р. Не менш важливим залишається питання продовольчої ситуації того періоду та спроб уряду подолати кризу у сфері продовольства шляхом створення відповідних державних механізмів (дослідження структурно-організаційного аспекту) зважаючи на складні тогочасні реалії світової війни та міжнародної політики. Врахування уроків історії, засвоєння важливого і цінного, а також зроблені відповідні висновки мають важливе значення для сучасного українського державотворення, в сучасних реаліях війни та утвердження демократичних принципів розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Висвітленню досліджуваному питанню і періоду Української Держави 1918 р. присвячена низка наукових праць. Проте, практично усі дослідження містять лише підтверджуючий факт продовольчої кризи або опис регіональної ситуації того періоду. Звернення до обраної теми зумовлене тим, що у сучасній історіографії відсутнє комплексне дослідження з діяльності уряду 1918 р. у створенні структурно-організаційного механізму державного апарату щодо врегулювання продовольчої кризи. Частина сучасних істориків охарактеризовує роботу урядів П. Скоропадського як маріонеткового сателіту німецько-австрійської сторони, а питання подолання продовольчої кризи висвітлюється як провал діяльності уряду у внутрішньо-економічній політиці держави, що стало ще однією з причин занепаду гетьманської України. Безперечно, що неподолання важкої продовольчої ситуації вплинуло на причини ліквідації Української держави 1918 р. та оцінюючи об'єктивні причини антигетьманського повстання, яке ще розпочалося влітку 1918 р., варто враховувати і той факт, що Українська Держава, як суб'єкт

міжнародного права та міжнародних відносин мала забезпечити здатність виконання договірних зобов'язань продовольства і сировини згідно Брестського миру, який був укладений ще Українською Народною Республікою 9 лютого 1918 р.

Значний масив інформації стосовно питань продовольчої кризи, страйкового руху, невдоволення населення політикою уряду П. Скоропадського, підготовкою антигетьманського повстання та ін. простежується у дослідженнях: Р. Пирога (Пиріг, 2016, 2018, 2018а), В. Солдатенка (Солдатенко, 2003), Т. Осташко, Ю. Терещенка (Осташко, Терещенко 2019), В. Рафальського (Рафаловський, 2006), О. Дудник (Дудник, 2022), В. Лозового (Лозовий, 2005), О. Любовець (Любовець, 2008, 2008а), П. Гай-Нижника (Гай-Нижник, 2000, 2017, 2021) та ін. Не зважаючи на низку досліджень питань продовольчої кризи 1918 р., є потреба в подальшому дослідженні саме шляхів і створення державних механізмів у подоланні урядом П. Скоропадського досліджуваного питання.

Метою статті є аналіз вивчення архівних матеріалів та історіографічного доробку українських істориків щодо структурно-організаційного та законодавчого аспекту створення допоміжних відділів, комітетів, рад, законів під час спроби подолання продовольчої кризи 1918 р. У даній статті автор простежує процес діяльності уряду Української Держави 1918 р. та створення й функціонування структурно-організаційного механізму у державному апараті тогочасного Кабінету Міністрів під час спроби врегулювання продовольчого питання в Українській Державі.

Виклад основного матеріалу. Криза продовольства 1918 р. не може розглядатися окремо від аграрного питання. Тому насамперед варто зазначити, що серед комплексу внутрішньополітичних проблем в діяльності уряду Української Держави одним з найважливіших залишалось розв'язання аграрного питання, яке покладалось на Міністер-

ство земельних справ на чолі з В. Колокольцевим. Міністерство розпочало свою діяльність одразу після утворення Української Держави. Насамперед на порядок денний було покладено відновлення приватної власності на землю. Реформа передбачала утворення середнього класу селян-землевласників, міністр земельних справ мав також вирішити питання про долю весняного врожаю 1918 р. 27 травня було видано закон про права на врожай на території Української Держави, а також закон «Про право на врожай», «Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року», 14 червня було затверджено закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Цей акт зазначав, що землю можна продавати без обмежень. Одна фізична або юридична особа могла купити через Державний земельний банк ділянки, розміром не більше 25 десятин. У зв'язку з цим були утворені повітові й губерніальні комісії в обов'язок яких входили питання землеустрою (Україна, 2005: 241, 115) (див. Додаток № 1).

Однак прості селяни не мали коштів для придбання землі, а стабілізувати фінансове забезпечення селян уряду не вистачило часу і тому аграрна програма Ради Міністрів, стосовно створення середнього прошарку земельних власників, як опори державного будівництва залишилась не втіленою в життя.

Наприкінці 1918 р. Центральним комітетом Всеукраїнської ради селянських депутатів було прийнято постанову не віддавати хліб «гетьманським та окупаційним властям». Реквізований на той час хліб зі сховищ та млинів, селянам та робітникам пропонувалося самостійно розбирати та переховувати або в крайньому випадку знищувати його. Таким способом селяни нібито самостійно мали забезпечити себе від голоду (Україна, 2005: 250). Однак, такі кроки опозиції лише перешкождали діям уряду спрямованим на нормалізацію економіки.

Для боротьби з розрухою сільського господарства, викликану діями більшовиків і Центральної Ради, уряд ухвалив спеціальний закон про використання Радою Міністрів інвентарю для державних потреб та міри покарання за свідоме перешкодження уряду (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1 спр. 243: 2) (див. Додаток № 2). Такі міри покарання викликали невдоволення тогочасного населення, що використовували у своїх інтересах противники П. Скоропадського.

Для покращення роботи Міністерства у впровадженні земельної реформи було утворено спеціальну комісію, що стало основою для урядових дій по виробленню проєктів земельної реформи.

Замість земельних комітетів, які були ще створені за діяльності Центральної Ради, створювались гетьманські тимчасові земельні комісії, до функцій яких входило підрахунок, відшкодування та повернення власникам їх земель (Лозовий, 2005: 97).

Впроваджуючи земельну реформу Рада Міністрів змушена була працювати та узгоджувати методи своєї політики з першочерговими завданнями сільськогосподарських проблем, продовольчими зобов'язаннями перед союзниками, поміщицько-селянським антагонізмом тощо. Прийняття низки законів з аграрних питань показало не тільки необхідність затвердження цілої низки правових актів, але й гостру потребу створення розгалуженої внутрішньої галузі управлінської вертикалі, яка б змогла забезпечити достойну реалізацію земельної реформи уряду на всіх її рівнях. Діяльність урядової комісії з підготовки земельної реформи була досить плідною та успішною. За час її діяльності було підготовлену найбільшу кількість законопроектів, що склали основу майбутньої земельної реформи (Піріг, 2008а: 10–12).

Дослідник Р. Піріг аналізуючи прорахунки стосовно проведення земельної реформи уряду П. Скоропадського підкреслює, що «...ліквідація латифундистських володінь стримувалася усвідомленням необхідності виконання взятих економічних зобов'язань перед союзниками. Гетьман був змушений відкласти ці елементи реформи до завершення збирання врожаю, суттєво затягуючи процес аграрних перетворень. Навіть при найсприятливішому перебігу подій впровадження основних положень земельної реформи могло стати не раніше весни 1919 року» (Піріг, 2008: 143).

Гетьман у своїх спогадах стверджував, що аграрне питання лише в листопаді 1918 р. мало вирішитися з найкращим результатом для Української Держави. Відомий український урядовець і фінансист Х. Лебідь-Юрчук також вважав земельний законопроект уряду П. Скоропадського найбільш прогресивним на той час, порівнюючи його з новозеландським (Піріг, 2008а: 15). Однак, реально втілити його в життя Кабінету Міністрів не вистачило часу.

Залежність уряду Української Держави від економічних інтересів Четвертого союзу призвела до того, що Кабінет Міністрів і Міністерство земельних справ не могли одразу перейти до реалізації докорінних реформ. Оскільки радикальні зміни поставили б під загрозу отримання сировини та збіжжя центральними державами. Отже, ліквідація латифундистських володінь стримувалася необхідністю виконання економічних зобов'язань перед союзниками, а це суттєво

гальмувало процес аграрних перетворень. Впровадження основних положень земельної реформи могло відбутися не раніше весни 1919 р., однак прихід до влади Директорії не дав такого шансу уряду П. Скоропадського.

Важливе значення в роботі Кабінету Міністрів П. Скоропадського мало встановлення економічних зв'язків, насамперед, з Німеччиною, яка закуповувала сільськогосподарську продукцію та поставляла до України промислові товари. Торгівельна політика Української Держави в першу чергу залежала від тих зобов'язань, що обумовлювалися Берестейським миром, укладеним урядом Центральної Ради. У договорі було передбачено утворення комісії, що мала встановити ціни на продукти обміну (Дорошенко, 2002: 203).

Промисловість в Україні була зруйнована внаслідок війни і «революційних перетворень». Її реалізація вимагала підтримки від уряду і надання необхідних кредитів. 25 травня 1918 р. Радою Міністрів було ухвалено закон про кредит Міністерству продовольчих справ у розмірі 25 млн. крб. (Дорошенко, 2002: 213).

Для покращення роботи у сфері внутрішньоекономічної діяльності уряду Української Держави 1918 року важливу роль мало відіграти врегулювання питання Донецького вугільного басейну, частина якого відійшла до Всевеликого Війська Донського. У результаті домовленостей було утворено Донно-Українську Комісію, яка розглянула проблеми розподілу донецького палива, а також вирішувала важливе питання загального характеру щодо умов торгівлі і перевезення продукції між обома державами. З наведених статистичних даних в праці Д. Дорошенка можна зробити висновок, що продукція 1918 року цілком задовольняла місцеві потреби і давала ще залишок для експорту. За часів Гетьманату відбувалося постійне зростання вуглевидобування, яке на жовтень 1918 р. досягло 50 млн. пудів (Дорошенко, 2002: 214).

У червні 1918 р. між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною було укладено окремий договір про утворення Української Ради для харчових засобів. У середині червня міністр торгівлі і промисловості виступив з доповіддю в Кабінеті Міністрів про необхідність утворення комітету у справах гірничої та фабрично-заводської промисловості для відновлення української промисловості. З цією метою до комітету були залучені представники не лише українських міністерств, а й німецьке та австро-угорське командування (Україна, 2005: 230). Урядом

Української Держави була виділена сума в розмірі 292.600 крб. на утримання комітету фабричної інспекції (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 48: 4).

Законом від 17 липня 1918 р. було утворено Державне Хлібне Бюро, яке мало об'єднати в собі справу всієї хлібно-заготівельної галузі України. Уряд ухвалив законопроекти про Державне Хлібне Бюро та підпорядкування Міністерству торгу та промисловості всіх установ і урядових осіб, в компетенцію яких входило видобування, заготівля та розподіл різних видів палив, окрім дров. Міністерству надавалися виключні повноваження щодо контролю і регулювання видобутку, заготівлі і розподілу палива (Україна, 2005: 260).

Торгівля Української Держави з країнами Почвірного Союзу мала в основному односторонній характер. Україна постачала хліб, цукор, худобу та інші товари, а отримувала обмежену номенклатуру індустриальних виробів. Торгівельні відносини України з іншими державами відбувалися в кращих умовах і в більш регулярних формах. Укладено договір з Доном, Кубанню, Грузією, Білорусією. Були спроби встановити торговельні стосунки з Румунією та радянською Росією. Проте, товарообмін з двома останніми країнами мав невеликий обсяг. В умовах закінчення строку терміну договору (за Берестейським миром до 31 липня 1918 р.) України з Центральними державами, почалась робота спеціальної комісії, яку очолював міністр торгу і промисловості С. Гутник, для складання нового договору. Його основні принципи повторювали умови попереднього, але було відкладено термін постачання української продукції. Така політика Міністерства і уряду значно допомогла вітчизняній промисловості налагодити виробництво та надати необхідну допомогу українському населенню (Дорошенко, 2002: 211).

Для інтенсифікації зовнішньоторговельних відносин при Департаменті закордонної торгівлі Міністерства торгівлі і промисловості, було засновано відділ для підготовки торговельно-економічних договорів. Було також засновано окрему Раду з представників громадських і торговельно-промислових організацій. Згодом утворений був «Комітет для зовнішньої торгівлі», який трансформувався в «Торгівельну Раду» з поширенням його функцій і на внутрішню торгівлю. Для підсилення легітимності дій міністра С. Гутника щодо вдосконалення та розвитку промисловості і торгівлі, 20 серпня 1918 р. урядом був ухвалений закон про надання міністру торгівлі і промисловості особливих прав по регулюванню зовнішнього товарообміну (Дорошенко, 2002: 206).

На засіданні Ради Міністрів від 6 листопада 1918 р. була внесена пропозиція про утворення при Міністерстві торгу і промисловості щоденного часопису «Торгівля й промисловість України». Урядом було асигновано 400.000 крб. на газету, але за умови, щоб 150.000 крб. було повернено із спеціальних коштів газети в кошти Державної Скарбниці до 1 січня 1921 р. У прийнятій постанові окрім утворення відповідного часопису йшлося також про утворення журналу засідань, які вела фінансова комісія при Департаменті Державної Скарбниці. Було складено відповідний статут новоутвореного часопису (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 12: 91; 31, 1-1 зв.) (див. Додаток № 3). Такий крок уряду мав наметі продемонструвати для населення України прозорість своїх дій та вільний доступ до інформації.

У Міністерстві торгу і промисловості здійснювалися й культурно-економічні зв'язки. Так, на початку жовтня в Києві була відкрита постійно діюча виставка-музей при Міністерстві. В експозиції були представлені найкращі зразки продукції промислових і сільськогосподарських підприємств України та країн Почв'їрного Союзу, а також матеріали про кліматичні, природно-географічні та історико-культурні багатства України (Україна, 2005: 334).

Одним з важливих аспектів економічної діяльності уряду було проведення політики державної монополії на хліб та зосередження в руках держави збирання і розподілення харчових продуктів. З цією метою Міністерство продовольчих справ отримало кредит від уряду, який становив понад 1 млрд. крб. на рік. До завдань Міністра продовольчих справ входила підтримка сільського машинобудування в Україні. Таку ж політику державної підтримки Міністерство здійснювало й щодо цукрових заводів (Дорошенко, 2002: 217).

Міністерством продовольчих справ була проведена значна робота щодо корегування цін на хліб. На одному із засідань Ради Міністрів була заслухана доповідь міністра про тверді ціни на хліб та хлібні вироби. Було прийнято рішення, що з 1 серпня до 1 грудня 1918 р. ціни мали бути знижені на 25%, згодом з 15 травня до 1 серпня ціни мали бути ще понижені на 25% (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 11: 12 зв.). Такі дії уряду показували реальні кроки Кабінету Міністрів у подоланні важкої продовольчої ситуації та спробі поліпшення умов життя населення.

30 травня на черговому засіданні уряду Міністр продовольчих справ виступив з доповіддю щодо хлібних заготівель. Урядом було прийнято постанову, згідно якої заборонялася заготівля хлібних

продуктів та зерна врожаю до 1917 р., поза рамками утвореного Державного Хлібного Бюро. На право закупівлі зерна кожний товарний млин після реєстрації в Хлібному Бюро отримував відповідний дозвіл на перемол зерна (Україна, 2005: 213).

Міські управи не змогли забезпечувати великі міста хлібом, так як закупівля державою хліба не проводилася, а транспорт не забезпечував перевезення державного хліба. Результатом таких подій в Українській Державі стала величезна спекуляція. Для покращення продовольчої ситуації, що склалася в державі було утворено Українську Продовольчу Раду, до функції якої входило забезпечення продовольством держави.

Проте, в державі не вистачало коштів для втілення такого проекту в життя. Уряд намагався забезпечити населення найнеобхіднішим продовольством. Почалася заготівля незерновим фуражем, великих розмірів набула приватна заготівля худоби та її транспортування за кордон, розвивалось виробництво цукру. Однак, в державі не вистачало деревини, хліба, сукна. Робились спроби введення монополії на сіль, картоплю, чай але зрештою держава дозволила їх вільний продаж, що лише посилювало спекуляцію серед населення. Також суттєвим чинником, що гальмував продовольчу політику був залізничний страйк, який призвів до розвитку спекуляції цін в м. Одесі та м. Києві (Рафаловський, 2006: 83–86).

У вересні 1918 р. Рада Міністрів прийняла закон про збільшення кредиту Міністерству продовольчих справ для внутрішнього споживання на 385 млн. крб. Важливим завданням у роботі Міністерства була також і політика забезпечення біженців та військовополонених. З цією метою було утворено спеціальні продовольчі пункти, щоденно в державі випікалося 300 пудів хліба для забезпечення тих, хто повертався з фронту (Рафаловський, 2006: 86). Варто відмітити, що такі дії уряду демонструють не лише спроби подолання економічних, але і соціальних проблем держави 1918 р.

Для вдосконалення діяльності в сфері продовольства необхідною умовою була робота техніки. Тому значні кошти було надано Міністерству на відродження сільськогосподарської техніки, яка була зруйнована Першою світовою війною та так званими «революційними перетвореннями». Це підтверджує закон прийнятий урядом П. Скоропадського стосовно відкриття кредиту Міністерству продовольчих справ на відродження сільськогосподарського машинобудування в розмірі 20.500.000 крб. через видачу авансів на закупівлю металу і вугілля заводам, які виробляли сільськогосподарські машини та знаряддя за порукою і

контролем громадських і кооперативних організацій і під заклад майна та інвентаря самих заводів (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 13: 70).

Під час налагодження продовольчої ситуації в державі уряд та Міністерство зіткнулося з проблемою невиконання умов Берестейського договору. Тому у вересні 1918 р. Радою Міністрів був прийнятий закон про збільшення кредиту Міністерству продовольчих справ на виконання договору з Центральними Державами. Було затверджено збільшення суми від 83.000.000 крб. до 230.025.000 крб. (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 182: 1).

Вищезазначений вчинок уряду, а саме збільшення кредиту на виконання умов договору, демонструє професійну діяльність Кабінету Міністрів, так як виконання умов договору є невід'ємною ознакою у системі міжнародних відносин, тому уряд П. Скоропадського намагався максимально відповідати нормам міжнародного права і сумлінно виконувати усі умови Берестейського договору.

Міністерство продовольчих справ забезпечувало й продовольством німецькі війська, які перебували в Україні. Про це свідчить таємна постановка ухвалена Радою Міністрів про асигнування 14.116.470 крб. на постачання німецьким військовим на Україні продовольчих продуктів (ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 92: 9).

Зазначимо, що такий крок був необхідний, цим «український уряд, йдучи назустріч німецьким військам у продовольчому постачанні, сподівається, що вони допоможуть підтримати на Україні той порядок, при якому тільки й можливо виконати поставлені урядом завдання» (Піріг, 2016: 288).

Однак, всі кроки, які були здійснені Кабінетом Міністрів Української Держави у подоланні продовольчої кризи не знайшли підтримки населення та за браком часу не втілилися у систему реформування та розвитку економіки 1918 р.

Висновки. Таким чином, як видно із архівних документів, не зважаючи на важке економічне становище Української Держави в результаті руйнацій, викликані Першою світовою війною та подіями революції 1917 р., уряд П. Скоропадського, окрім виконання умов Берестейського договору, намагався поліпшити і продовольче становище в країні. Було утворено ряд структурно-організаційних механізмів державного апарату, які були спрямовані на подолання продовольчої кризи, а саме: відділ для підготовки торгівельно-економічних договорів, окрему Раду з представників громадських і торгівельно-промислових організацій, Комітет для зовнішньої торгівлі, який трансформувався в Торгівельну Раду, Державне Хлібне Бюро, комітет у справах гірничої та фабрично-заводської промисловості для відновлення української промисловості, Донно-Українську Комісію, яка розглянула проблеми розподілу донецького палива та вирішувала важливе питання перевезення продукції між обома державами, тимчасові земельні комісії, до функцій яких входило підрахунок, відшкодування та повернення власникам їх земель, повітові й губерніяльні комісії в обов'язок яких входили питання землеустрою та ін.

У порівнянні з попереднім урядом Української Народної Республіки в період діяльності уряду Гетьманату більш широко розроблялася економічна програма, що була першопочатковим кроком у майбутній системі реформ, яку планував здійснити Кабінет Міністрів. Також вся структурно-організаційна ієрархія механізму державного апарату, яка була створена урядом Української Держави 1918 р. була покликана подолати продовольчу кризу того часу та врегулювати актуальні аграрні питання.

Однак, коротке існування Української Держави та низка внутрішніх і зовнішніх факторів не дали змогу уряду гетьмана П. Скоропадського повністю вирішити питання продовольчої кризи того періоду, що стане однією з причин падіння Гетьманату вже в грудні 1918 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гай-Нижник П. П. Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату П. Скоропадського 1918 року. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»* / гол. ред. Ю. І. Терещенко. Київ, 2000. КДЛУ. Вип. 4. (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, № 1). С. 264–284.
2. Гай-Нижник П. П. Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917–1918 рр.): становлення і розлад. *Гілея*. 2017. Вип. 124 (№ 9). С. 32–43.
3. Гай-Нижник П. П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). Київ: Саміт-книга, 2021. 808 с.: іл.
4. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: В 2-х т. / Упоряд. : К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. (VitaMemoriae). Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року. К. 352 с., іл.
5. Дудник О. Уманщина під владою гетьмана Павла Скоропадського. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2022. Вип. 39. С. 17–25.
6. Журнали Засідань Ради Міністрів Української Держави 26 серпня–2 грудня. ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1–1зв, 91. Оригінал. Машинопис.

7. Журнали Засідань Ради міністрів Української Держави, 20 липня–3 грудня. ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф.1 064. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 12 зв. Оригінал. Машинопис.
8. Закон про збільшення кредиту Міністерству Продовольчих справ на виконання договору з центральними державами Української Держави, 28 вересня–1 жовтня 1918 р. ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 1. Оригінал. Машинопис.
9. Закон про міри боротьби з розрухою сільського господарства, 8–10 липня 1918 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 2. Оригінал. Машинопис.
10. Лозовий В. Аграрна політика уряду П. Скоропадського і селянство. Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал. 2005. № 3. травень–червень. С. 94–107.
11. Любовець О. Аграрна політика урядових партій Гетьманату П. Скоропадського. Український селянин. 2008. № 11. С. 15–19.
12. Любовець О. Уряди Української Держави П. Скоропадського. *Історичний Журнал*. 2008а. № 4. С. 3–13.
13. Пиріг Р. Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2018. 358 с.
14. Пиріг Р. Я. Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив. *Український селянин*. 2008а. № 11. С. 9–15.
15. Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Інститут історії України НАН України. Київ : 2008, 209 с.
16. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
17. Політична історія України. XX століття : у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін., Київ : ГЕНЕЗА, 2002–2003. Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюкта ін., 448 с.
18. Постанова Ради Міністрів Української Держави про тимчасовий штат фабричної інспекції України та виділення коштів на її утримання, 29 квітня–10 липня 1918 р. ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 4. Оригінал. Машинопис.
19. Постанови Ради Міністрів Української Держави про асигнування коштів на заходи по охороні громадського порядку; на організацію та утримання Південної Армії; на видатки по утриманню Українського козацтва; на таємні видатки; Міністру торгу і промисловості на купівлю військового спорядження і ін., 1 липня–10 грудня 1918 р. ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 9. Оригінал. Машинопис.
20. Постанова Ради Міністрів Української Держави про утворення при Міністерстві торгу й промисловості часопису «Торговельно-промислова Україна». ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 1–1 зв.
21. Рафаловський Є. Основні напрямки продовольчої політики Української Держави 1918 року. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. Вип. 11–12. / гол. ред. Ю. І. Терещенко. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. С. 82–88.
22. Скоропадський Павло. Спомини: кінець 1917 – грудень 1918 року / упоряд. Осташко Т., Терещенко Ю. Київ : Темпора, 2019. 756 с.
23. Статут про Малу Раду Міністрів, постанова Ради Міністрів про утворення державного видавництва, тимчасовий закон про порядок набування і втрату земель на території Української Держави; проект закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави; закон про організацію військово-судових інстанцій та їх компетенція і ін. травень–липень 1918 р. ЦДАВО (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 70. Оригінал. Машинопис.
24. Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1918. / авт. кол. О. Андрощук, О. Бажан, Г. Басара, Н. Барановська, О. Бойко та ін. Київ : 2005, 402 с.

REFERENCES

1. Hay-Nyzhnyk P. P. (2000) Mizhnarodni finansovi uhody Ukrayiny za Het'manatu P. Skoropads'koho 1918 roku. [International financial agreements of Ukraine under the Hetmanate of P. Skoropadskyi in 1918]. *Visnyk Kyivsk'oho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Seriya «Istoriya, ekonomika, filosofiya»* / hol.red. YU. I. Tereshchenko. – Bulletin of the Kyiv State Linguistic University. Series "History, economy, philosophy" / chief editor. Yu. I. Tereshchenko. (Collection of Scientific Works of the Department of History of Ukraine and Foreign Countries, No. 1): coll. of science papers, 4. 264–284. [in Ukrainian].
2. Hay-Nyzhnyk P. P. (2017). Vzaiemny Ukrainy z Frantsiieiu i Velykoiu Brytaniieiu za Tsentralnoi Rady (1917–1918 rr.): stanovlennia i rozlad. [Relations of Ukraine with France and Great Britain under the Central Rada (1917–1918): Formation and Breakdown]. *Hileia: coll. of science papers* 124 (No. 9). 32–43. [in Ukrainian].
3. Hay-Nyzhnyk P. P. (2021). Ukraina: finansy i polityka (1917–1922 rr.) [Ukraine: Finances and Politics (1917–1922)]. Kyiv : Samit-knyha, 808 s. [in Ukrainian].
4. Doroshenko D. (2002) Istoriia Ukrainy, 1917-1923: V 2-kh t. / Uporiad.: K. Yu. Halushko. [History of Ukraine, 1917-1923: In 2 Volumes / Editor: K. Yu. Galushko]. Kyiv : Tempora (Vita Memoriae). Vol. II: The Ukrainian Hetman State of 1918, 352 s. (illustrations included). [in Ukrainian].
5. Dudnyk O. (2022). Umanshchyna pid vladoiu hetmana Pavla Skoropadskoho. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. [Umanshchyna under the Rule of Hetman Pavlo Skoropadskyyi. Scientific Notes of Mykhailo Kotsiubynsky] VDPU. coll. of science papers of History, № 39. S. 17–25. [in Ukrainian].

6. Zhurnaly Zasidan Rady Ministriv Ukrainskoi Derzhavy 26 serpnia–2 hrudnia. TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). [Journals of meetings of the Council of Ministers of the Ukrainian State from August 26 to December 2]. F.1064. Op. 1. Spr. 12. Ark.1–1zv, 91. [in Ukrainian].

7. Zhurnaly Zasidan Rady ministriv Ukrainskoi Derzhavy, 20 lypnia–3 hrudnia. TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). [Journals of meetings of the Council of Ministers of the Ukrainian State, July 20–December 3]. F. 1064. Op. 1. Spr. 11. Ark.12 zv. [in Ukrainian].

8. Zakon pro zbilshennia kredytu Ministerstvu Prodovolchychk sprav na vykonannia dohovoru z tseentralnymy derzhavamy Ukrainskoi Derzhavy, 28 veresnia–1 zhovtnia 1918 r. TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). [Law on increasing the loan to the Ministry of Food Affairs for the implementation of the agreement with the central states of the Ukrainian State, September 28–October 1, 1918]. F. 1064. Op. 1. Spr. 182. Ark. 1. [in Ukrainian].

9. Zakon pro miry borotby z rozrukhoiu silskoho hospodarstva, 8–10 lypnia 1918 r. TsDAVO Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). [Law on measures to combat the destruction of agriculture, July 8–10, 1918]. F. 1064. Op. 1. Spr. 243. Ark. 2. [in Ukrainian].

10. Lozovy V. (2005) Ahrarna polityka uriadu P. Skoropadskoho i selianstvo. [Agrarian Policy of the Government of P. Skoropadskyi and the Peasantry]. Kyivska starovyna. Naukovyi istoryko-filolohichni zhurnal: coll. of science papers, 3. 94–107. [in Ukrainian].

11. Liubovets O. (2008). Ahrarna polityka uriadovykh partii Hetmanatu P. Skoropadskoho. [Agrarian Policy of the Government Parties of the Hetmanate of P. Skoropadsky]. Ukrainyski selianyn. coll. of science papers 11, 15–19. [in Ukrainian].

12. Liubovets O. (2008a). Uriady Ukrainskoi Derzhavy P. Skoropadskoho. [Governments of the Ukrainian State P. Skoropadsky]. Istorychnyi Zhurnal: coll. of science papers. 4. 3–13. [in Ukrainian].

13. Pyrih R. Ya. (2018). Vidnosyny Ukrainy i Tseentralnykh derzhav: netypova okupatsiia 1918 roku [Relations Between Ukraine and the Central Powers: Atypical Occupation of 1918]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy. 358 s. [in Ukrainian].

14. Pyrih R. Ya (2008a). Zemelna reforma Pavla Skoropadskoho: nimetskyi vplyv. [Land Reform of Pavlo Skoropadskyi: German Influence]. Ukrainyski selianyn. coll. of science papers, 11. 9–15. [in Ukrainian].

15. Pyrih R. Ya. (2008). Hetmanat Pavla Skoropadskoho: mizh Nimechchynoiu i Rosiieiu. [The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: Between Germany and Russia]. Kyiv : 209 s. [in Ukrainian].

16. Pyrih R. Ya. Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir. [Activities of the Governments of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: A Personal Dimension]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy. 518 s. [in Ukrainian].

17. Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia: u 6 t. (2002–2003) / redkol.: I. F. Kuras (holova) ta in., T. 2: Revoliutsii v Ukraini: polityko-derzhavnimodeli ta realii (1917–1920) / V. F. Soldatenko (ker.), V. F. Verstiukta in. [Political History of Ukraine. XX Century: In 6 Volumes [Editor: I.F. Kuras (Head) and others, "GENEZA" Volume 2: Revolutions in Ukraine: Political and State Models and Realities (1917–1920). I.F. Soldatenko. (Director), V.F. Verstyuk and others]. Kyiv : HENEZA, 448 s. [in Ukrainian].

18. Postanova Rady Ministriv Ukrainskoi Derzhavy pro tymchasovyi shtat fabrychnoi inspektsii Ukrainy ta vydilennia koshtiv na yii utrymannia, 29 kvitnia–10 lypnia 1918 r. [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian State on the temporary staff of the factory inspection of Ukraine and the allocation of funds for its maintenance, April 29 – July 10, 1918]. TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). F. 1064. Op. 1. Spr. 48. Ark. 4. [in Ukrainian].

19. Postanovy Rady Ministriv Ukrainskoi Derzhavy pro asyhnuvannia koshtiv na zakhody po okhoroni hromadskoho poriadku; na orhanizatsiiu ta utrymannia Pivdennoi Armii; na vydatky po utrymanniu Ukrainskoho kozatsstva; na taiemni vydatky; Ministru torhu i promyslovosti na kupivliu viiskovoho sporiadzhennia i in., 1 lypnia–10 hrudnia 1918 r. [Resolutions of the Council of Ministers of the Ukrainian State on the allocation of funds for measures to protect public order; for the organization and maintenance of the Southern Army; for expenses for the maintenance of the Ukrainian Cossacks; on secret expenses; To the Minister of Trade and Industry for the purchase of military equipment, etc., July 1 – December 10, 1918]. TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). F. 1064. Op. 1. Spr. 92. Ark. 9. [in Ukrainian].

20. Postanova Rady Ministriv Ukrainskoi Derzhavy pro utvorennia pry Ministerstvi torhu y promyslovosti chasopysu «Torhovelno-promyslova Ukraina». TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian State on the establishment of the magazine «Trade and Industry Ukraine» under the Ministry of Trade and Industry]. F. 1064. Op. 1. Spr. 88. Ark. 1–1 zv. [in Ukrainian].

21. Rafalovskiy Ye. (2006). Osnovni napriamky prodovolchoi polityky Ukrainskoi Derzhavy 1918 roku. [The Main Directions of the Food Policy of the Ukrainian State in 1918]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriia «Istoriia, ekonomika, filosofii»: coll. of science papers. 11–12, 82–88. [in Ukrainian].

22. Skoropadskyi Pavlo. Spomyny: kinets 1917–hruden 1918 roku (2019) / uporiad. Ostashko T., Tereshchenko Yu. [Pavlo Skoropadskyi: Memories – The End of 1917–December 1918/ Ostashko, T., Tereshchenko Yu.I. (Ed.)]. Kyiv : Tempora, 756 s. [in Ukrainian].

23. Statut pro Malu Radu Ministriv, postanova Rady Ministriv pro utvorennia derzhavnogo vydavnytstva, tymchasovyi zakon pro poriadok nabuvannia i vtratu zemel na terytorii Ukrainskoi Derzhavy; proekt zakon pro pravo na vrozhai 1918 r. na terytorii Ukrainskoi Derzhavy; zakon pro orhanizatsiiu viiskovo-sudovykh instantsii ta yikh kompetentsiia i in. traven-lypen 1918 r. [The Statute on the Small Council of Ministers, the Council of Ministers' resolution on the establishment of a state publishing house, the temporary law on the procedure for the acquisition and loss of land on the territory of the Ukrainian State; the draft law on the right to harvest in 1918 on the territory of the Ukrainian State; the law on the organization of military courts and their competence, etc., May–July 1918]. TsDAVO (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). F. 1064. Op. 1. Spr. 13. Ark. 70. [in Ukrainian].

24. Ukraina: Khronika XX stolittia. Dovidkove vydannia. Rik 1918. (2005) / avt. kol. O. Androschuk, O. Bazhan, H. Basara, N. Baranovska, O. Boiko ta in. [Ukraine: Chronicle of the 20th century. Reference edition. Year 1918. / author. number O. Androschuk, O. Bazhan, G. Basara, N. Baranovska, O. Boyko, etc.]. Kyiv : 402 s. [in Ukrainian].

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Законопроект про запровадження губернських і повітових земельно-ліквідаційних комісій

За російських часів ці обов'язки виконувались «Землеустроительными Комітетами». Разом з цим були утворені й тимчасові Земельно-ліквідаційні Комісії, які мали спостерігати за порушенням прав власників та орендаторів землі після 1 березня 1918 року, вчинками окремих осіб, сільських громад та різних революційних установ. 1 червня Міністр Земельних Справ представив в Раді Міністрів законопроект про запровадження губернських і повітових земельно-ліквідаційних комісій, який був ухвалений урядом. Однак розгляд і розробку статуту та головних функцій комісії було передано на розробку спеціальній комісії.

Під час своєї діяльності Земельні Комітети допускали багато зловживань. Тому була потреба організувати спеціальні «Земельно-Ліквідаційні Комітети» для розгляду і вирішення справ щодо порушення прав й інтересів власників землі. Контроль над сільським господарством у сфері внутрішнього життя і праці був вміщений в «Тимчасовому законі про міри боротьби з розрухою сільського господарства», який був ухвалений Радою Міністрів 8 липня 1918 року.

А вже 22 жовтня було організовано Вищу Земельну Комісію на чолі якої став сам Гетьман. Виробити основи земельної реформи – це

було головне завдання комісії до якої входили: В. Леонтович, І. Черниш, К. Воблий, Є. Чикаленко, В. Косинський, Е. Гайнезер ті інші. На початку листопада 1918 року новим Міністром Земельних справ – В. Леонтовичем було підготовлено проект реформ, який був затверджений Гетьманом.

Комісія розпочала свою роботу ще 25 березня 1918 року за часів правління Центральної Ради. До її складу входили: з української сторони – М. Порш, з німецької – посол барон Мум, з австро-угорської – посол граф Форгач. Проте фактично робота велася у восьми сформованих підкомісіях. Ще протягом квітня було заключено ряд договорів, а саме: 6 квітня – договір «Про організацію постачання хліба з України»; 9 квітня – «Про розмір постачання хліба». 11 квітня було заключено договір про поставку продуктів до Німеччини строком до 31 липня 1918 року. 13 квітня був підписаний договір і про постачання рогатої худоби. А 20 квітня заключено умови щодо вивозу сирих матеріалів з України: дерева, соломи, льону, залізної руди, марганцю, шкір та багато іншого. За правління уряду Гетьманату продовжувалася вести переговори та укладатися економічні договори ще з багатьма державами: Грузією, Доном, Білорусією та ін. (Україна, 2005: 241).

Додаток № 2

Закон про міри боротьби з розрухою сільського господарства

1. Накласти на Губерніальні Земельні Комісії під керуванням і з затвердженням Міністра Земельних Справ видання обов'язкових постанов про примусове використання живого та мертвого сільськогосподарського інвентарю тих власників, котрі не використовують його у власних господарських цілях, для робіт в других господарствах і для перевізок, які мають державне значення.

2. Комісії затверджують постанови про норми платні за працю та про примусове виконання міс-

цевим населенням строчних сільськогосподарських робіт.

3. Установити кару замкнення в тюрмі на строк до одного року чи призначення до примусових громадських робіт за: псування та знищення посівів, врожаю та зібраного хлібу, за свавільне закриття чи припинення робіт, а також за підбивання за такі вчинки.

*Міністр земельних справ В. Колокольцев.
До газети № 465 від 10 липня 1918 р.
(ЦДАВО, Ф. 1064, Оп. 1, Спр. 243: 2).*

Додаток № 3

Постанова Ради Міністрів Української Держави про утворення при Міністерстві торгівлі й промисловості часопису «Торговельно-промислова Україна»

1. Утворити часопис для висвітлення та обміркування торгово-промислових, фінансових та економічних питань.

2. Друкування статей в часописі дозволяється як українською так і російською мовами.

3. Законодавчі акти, постанови та розпорядження уряду друкуються паралельно українською і російською мовами.

4. Всі підприємства зобов'язані друкувати справоздання, баланси, об'яви на підставі існуючих законів (було лише не обов'язкове друкування балансів для кредитових інституцій).

5. Всі прибутки від видання часопису обертаються в спеціальні кошти Міністерства торгівлі й промисловості і витрачаються виключно на потреби зазначеного видання.

6. Асигнування з коштів Державної скарбниці 400.000 крб. на облаштування друкарні та видання часопису, з тим, щоб ця сума була повернена до Державної Скарбниці протягом чотирьох років рівними частинами в кінці кожного року, починаючи з 1919 р.

Варто відмітити, що товариші (помічники) окремих міністерств такі як: Н. Гаврилов та Г. Курило залишилися при окремій думці, стосовно утворення газети при Міністерстві Торгівлі і Промисловості, вони наголошували на тому, що більш доцільніше було б, щоб проектовану газету видавала яка-небудь організація з субсидією від уряду. Однак, періодичне видання міністерства було затверджено видавати за асигнацією отриманою від Ради Міністрів (ЩДАВО, Ф. 1064, Оп. 1, Спр. 12: 91; там само, Спр. 88: 1–1 зв.).

УДК 94 (477).726.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-8>**Василь ХОМІЦЬКИЙ,**

orcid.org/0000-0002-9505-7266

здобувач кафедри всесвітньої історії і релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
вчитель історіїСтароолексинецької загальноосвітньої школи I–III ступенів
Попушненської сільської ради Кременецького району Тернопільської області
(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА – СВЯТИНЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті досліджується діяльність Почаївського чоловічого монастиря, що на Тернопільщині, з IX століття і до сьогодні. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння та узагальнення. Наукова новизна полягає в тому, що вперше об'єктивно досліджено і апробовано дослідження про історичний шлях ченців від найдавніших часів до сьогодні, на науковій конференції в м. Кременець (28.09.2023 р.). В процесі дослідження виявлено, що чернецтво в Почаєві почало розвиватись ще в IX ст., але до цієї дати є деякі зауваження і цю дилему можна вирішити виключно археологічними розкопками на території лаври і або доповнити артефактами, або заперечити. Звернено увагу на витоки постання келіотського монастиря і жертвність українських дідачів. При зміні конфесійності в монастирі, змінювався внутрішній і зовнішній вигляд монастиря. Встановлено, що в унійний період монастирська друкарня вперше в Україні розпочала друкувати тексти українською мовою. Спочатку народною, а згодом літературною. Із черговою зміною конфесійної приналежності в XIX ст., він став заручником імперських настроїв, як царя, так і президента РФ. Почаївська друкарня стала «лакеєм» російських інтересів. Друк шовіністичних текстів тільки озлоблює віруючих. У міжвоєнний період лаврські монахи лікували і переховували вояків УПА.

З постанням незалежної України Почаївська лавра стала російським центром і продовжувала пропагувати «російський світ». Російсько-українська війна загострила відношення Православної Церкви України і Української Греко-Католицької Церкви до ченців Почаївської лаври, які перебувають в юрисдикції Української Православної Церкви московського патріархату. Обидві вище згадані Церкви включились в інтелектуальну боротьбу, і 28, і 29 вересня провели наукові конференції в Кременці і в Зарваниці, що на Тернопільщині. В процесі наукових досліджень довели, що Почаївська лавра святиня українського народу і задекларували, що не місце в лаврі московським пропагандистам.

Ключові слова: чернецтво, монастир, лавра, УПЦ МП, УГКЦ, ППЦ, ПЦУ, обитель, друкарня.

Vasyl KHOMITSKYI,

orcid.org/0000-0002-9505-7266

Laureate at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
History TeacherStarooleksinetska secondary school of I-III grades Ternopil Region
(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com

POCHAIVSKA LAVRAH SHRINE OF THE UKRAINIAN PEOPLE

The article examines the activity of the Pochaiv monastery in Ternopil region from the 9th century to the present day. The research methodology is based on the principles of historicism, science, objectivity and logic. General scientific methods are used: analysis, comparison and generalization. Scientific news arises from the fact that for the first time the historical path of monks from ancient times to the present has been objectively investigated. During the research, it was found that monasticism in Pochaev began to develop as early as the 9th century, but there are some comments before this date, and this dilemma can be solved exclusively by archaeological excavations on the territory of the Lavra and either supplemented with artifacts, or denied. Attention is drawn to the origins of the Keliot monastery and the sacrifice of Ukrainian patriarchs. Attention is drawn to the origins of the Keliot monastery and the sacrifice of Ukrainian nobles. When the denomination changed in the monastery, the interior and exterior of the monastery changed. It has been established that during the union period, the monastery printing house for the first time in Ukraine began to print texts in the Ukrainian language. First folk, and later literary. With another change of religious affiliation in the 19th century, he became a hostage of the imperial sentiments of both the tsar and the president of the Russian Federation. The Pochaiv printing house became a "footman" of Russian interests. The printing of chauvinistic texts only embittered the believers. In the interwar period, Lavra monks treated and hid UPA soldiers.

With the emergence of independent Ukraine, the Pochaiv Lavra became the "Russian Vatican" and continued to promote the "Russian world". The Russian-Ukrainian war aggravated the relationship of the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Greek Catholic Church to the monks of the Pochaiv Lavra, who are under the jurisdiction of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate. Both of the above-mentioned Churches joined the intellectual struggle, and on September 28 and 29, they held scientific conferences in Kremenets and Zarvanytsia, in the Ternopil Region. In the process of scientific research, they proved that the Pochaiv Lavra is a shrine of the Ukrainian people and declared that there is no place in the Lavra for Moscow propagandists.

Key words: monasticism, monastery, Lavra, UOC MP, UGCC, POC, OCU, monastery, printing house.

Постановка проблеми. Перлиною архітектурного ансамблю в Тернопільській області, безперечно є Почаївська лавра. Її невимовна краса підкреслена самою природою. В центрі міста на горі розкинувся величавий монастир із храмами і вишуканим ландшафтним дизайном, а в підніжжі гори, чернечими садами. Періодично чути потужний, протяжний дзвін, який сповіщає про чергове богослужіння в лаврі.

Але з серпня 1991 р. цей духовний острів став фортецею московського шовінізму. Щоденна боротьба із українською мовою, культурою, історією це стало буденним явищем. «Сортування» віруючих, обмеження їх в молитві, таїнстві Сповіді і Євхаристії, стали криком душі. А скільки питань до Почаївської друкарні, замість того, щоб прославляти рідну мову, пропагують або російську, або російсько-слов'янську.

Монастир це місце постійної праці над станом своєї душі і ближніх. Місяць лютий 2022 р. в Україні став переломним для пересічного українця. Хто не байдужий під час війни, кинув свій погляд на Почаївську гору. Але цього замало, потрібно добре знати історію цього монастиря, розбиратись у тонкощах всіх релігійних процесів, які тут відбувались впродовж багатьох століть. Верховна рада і уряд України мають все зробити, щоб Почаївська лавра була українською святинею. Не через те що розміщена на українській землі, а через те що першими фундаторами, і саме будівництво монастиря звершували українці.

Аналіз дослідження. Зацікавленість Почаївською лаврою була, є і буде. Але потрібно наголосити, що у різні часи коли змінювалось підпорядкування від однієї конфесії на іншу. Ченці отримували чіткі інструкції: українське знищувати. Тому в ті часи багато втрачено різної літератури і інформації. Над історіографією попрацював Дятлов В. (Дятлов, URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html>). Дослідниками Почаївської лаври були: прот. Андрій Хойнацький (Хойнацький, 1897: 400–502), архимандрит Амвросій (Амвросій, 1878: 20–22), Антонович С. (Антонович, 1938: 1–70). Але поміж тим особливий вклад в пропагуванні національної ідентичності Почаївського

монастиря потрібно віддати належне митрополиту Івану Огієнко (Огієнко, 2023: 5–435), невтомному досліднику Волині і Полісся Володимиру Рожко (Рожко, 2002: 81–86). Аналіз документів древньої історії православного монастиря на Волині проаналізував прот. Миколай Трипольський (Трипольський, 1896: 21–36). Книговидання і друкарство дослідив Ісаєвич Я. (Ісаєвич, URL: <https://www/historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-inisiatory-ta-vykonavtsi>). В новітній час над дослідженнями Почаївської лаври працювали: Булига О. (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaivska-pohliad-kriz-stolittia/>), Кралуок П. (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>), Кульчинський О. (Кульчинський, URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/), прот. Василь Хоміцький (Хоміцький, URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf), та інші.

Мета статті передбачає висвітлення української православної ідентичності Почаївської лаври від найдавніших часів до сьогодення на основі наявних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Під час війни між російською федерацією (далі – рф) і Україною, виникає багато запитань до ченців московського патріархату, які прикриваються «ширмою» – Українською Православною Церквою (далі УПЦ МП). Ця назва була викрадена під час Харківського псевдособору в травні 1992 р. і отримала в народі абревіатуру УПЦ МП (московського патріархату). Окрім чернечих обителів, на території України мудро розміщені великі монастирі – лаври. Зокрема, на заході України в Тернопільській обл. – Почаївська, в центрі України, в Києві – Києво-Печерська, на сході в Святогірську Донецькій області – Святогірська. Це розташування було покликане для того, щоб духовно опікуватись українським народом. Але прийшли часи і духовне трансформували в політичну площину, щоб вироджувати українську ідентичність, а натомість впроваджувати спочатку пропольські в XVI ст., а відтак московські настрої.

Досліджуючи матеріал Почаївської лаври, приходять думки, що ряд фактів або замовчані, або сфабриковані. І саме про це стверджував митрополит Іларіон (Іван Огієнко), коли побував в старовинному архіві Почаївської лаври, адже тут у свій час відбувалась боротьба між католицизмом і православ'ям, і в лаврській друкарні руйнувались і фальшувались численні тексти (Огієнко, 2023: 21).

Чернече життя на Почаївській горі зародилось ще за Великоморавської держави у IX ст. (Огієнко, 1928: 179–190, 185–189). Ця місцевість своєю природою здавна манила до себе ченців-келіотів (пустельників), як місце для спасіння, тим самим поклавши початок для пустиножительства (Рожко, 1997: 164). На думку автора дослідження, Почаївська гора була не поодиноким випадком об'явлення Божої Матері і місцем життя ченців. Невтомний дослідник Волині Володимир Рожко вважав, що ще з княжих часів IX–X ст. (Словник, 2008: 129) Божа гора, а відтак і Почаїв, Підкам'янь, Решнівка були місцем чернечого подвижництва, де з'являлась Богородиця і залишила слід своєї стопи (Гора, URL: <https://palomnik.com.ua/gora-bozha/>).

Із рукопису «Монастир скит» Почаївської лаври, відомо, що в кінці XI ст. більш як десяток панів, які володіли землями на Волині і в сусідніх краях, мали звичай двічі на рік (восени і весною) збиратись в супроводі слуг на полювання в межах нинішнього Почаєва. Восени 1197 р., ночуючи на одній із гір, мисливці побачили оленя, який вийшов на полум'я багаття. В нього було випущено 15 стріл, але він стояв непохитно. Як тільки до нього наблизились, олень зник, залишивши за собою вогненний слід до неба. Весною 17 квітня 1198 р. ночуючи на цій горі мисливець Туркул побачив у сні Богородицю (Почаїв, URL: https://nebo.at.ua/publ/miscja_palomnictva_v_ukrajni/pochajv_ternopilshhina_1198/6-1-0-42), яка промовила: «І я полюбила це місце, тому що на ньому з'явилась, і тут буде до віку возноситись хвала і честь до Престолу Отця Небесного». Прокинувшись, Туркул запримітив, що над горою сяють вогні. Він розбудив своїх друзів і разом з ними спостерігав за вогниками, які перелетіли на захід, до сусідньої гори, і повертались назад. В пам'ять про це мисливці викопали на горі нічлігу, печеру, а на другій горі поставили камінь і обсадили його деревами. В 1203 р. Туркул збудував біля печери каплицю. Гору з печерою його друзі назвали Скит-горою. В 1213 р. в цю місцину із Греції прийшов чернець Мефодій. Він перебував у Туркула 8 днів, за які написав ікону Пресвятої

Богородиці з короною на голові, яка стояла у вогнянім стовпі. Згодом, ікону було встановлено в каплиці. Залишаючи Туркула чернець заповів йому відвідати Грецію. Через 2 роки мисливець відправився в дорогу. Під час подорожі Туркул дуже важко захворів і дав заповіт збудувати храм. Отримавши оздоровлення, продовжив свою духовну мандрівку. Туркул відвідав монастирі Греції, разом з горою Афон. На Афоні прочанин зустрівся з о. Мефодієм. Після завершення духовної мандрівки Туркул разом з о. Мефодієм прибули на Скит-гору. Ієромонах сказав: «Це місце гори, як одної, так і другої призначене для хвали і прослави людьми православними». В цьому році о. Мефодій розпочав будівництво монастиря. В 1220 р. монастир був готовий. Його назвали «Монастир-Скит». А місцевість назвали Почаєвом, оскільки тут почав показувати себе Суд Божий» (Дятлов, URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html>). За настоятельства ієромонаха Мефодія на Почаївській горі було 25 ченців пустельників. Преп. Мефодій помер у 1228 р. у віці 137 років. На його могилі встановили великий камінь і надписом: «Тут лежить засновник і страж міста Святого» (Мефодій, URL: blyzhchedoboga.com.ua/glossary/mefodij-pochayivskij/).

Почаївська гора осяяна благодаттю Цариці Небесної приблизно в 1241 р. до Почаївської гори прийшли ченці із Києво-Печерської лаври, налякані татаро-монгольською навалою. Вони бачили, як татарські орди грабували, руйнували, безчестили українські святині, знущались і вбивали місцеве населення. Серця пустельників заповнили горе, від чого вони ще палкіше звертали свої молитви до Господа Бога й Цариці Небесної про милість до їхнього стражденного краю. Одному ченцеві на горі, під час його молитви 15 серпня 1260 р. сталося чудо. Він побачив з короною Богородицю, оповиту великим полум'ям. Цю саму подію вдалось побачити і ще одному ченцеві і пастуху Івану Босому. Вражені цим, очевидці впали на коліна і дивились на чудесне видіння. Коли воно зникло, люди наблизились до цього місця і побачили відбиток на камені правої стопи Пресвятої Діви, яка вмить заповнилась водою з новоявленого джерела. Радість оповила серця молільників і ченці усвідомили, що Богородиця ніколи не залишить українську землю Своєю милістю (Манів, URL: <https://parafia.org.ua/dytyacha-storinka/ukrajnski-ikony/chudo-na-pochajvskij-hori>). Незабаром на місці з'явлення, іноки збудували храм в честь Успіння Божої Матері (Лецишин, 2010: 15, 17).

У 1413 р. Почаївський монастир піддався епідемії, яка припинилась за молитвами ігумена обителя, ієромонаха Модеста (Трипольський, 1896).

Одним із центрів духовності на Волині залишалась Почаївська гора. З плином часу відомості про чернече життя тут, стають насиченими. На місці дерев'яного Успенського храму ченці збудували кам'яний, який і заклав історію храмового свята міста Почаєва (Лавра, URL: rochaevlavra.org?pid=1382). Вони тісно переплітаються із життям місцевого соціуму, поступ якого сприяв розвитку цієї християнської обителі.

Наприкінці XVI ст. у Почаєві започатковується Успенський спільножитній монастир. Ці зміни одночасно відбуваються в житті Київської митрополії Константинопольської патріархії, коли частина православного єпископату приєдналась до католицької Церкви. Саме Волинь розпочала процес творення нової Церкви візантійського обряду, яка постала на Берестейському соборі (1596 р.), визнавши своїм першоієрархом не Константинопольського патріарха, а папу Римського. Відтак розпочинається протистояння Православної (не визнаної владою) та Унійної Церков. Остання утворилась за рахунок православних парафій, поступово включаючи до свого складу нові храми та монастирі.

Неподалік Почаєва в містечку Орля (тепер хутір Вірля) проживала майбутня фундаторка чоловічого монастиря Ганна Гостська, яка давно плекала надію передати подаровану подорожуючим митрополитом грецьким (по вірі) Неофітом ікону, яка мала ряд надписів слов'янською мовою, а відтак, скласти жертву для розвитку монастиря. Нею згідно фундушевого запису був переданий її маєток із зазначенням: «...Ігуменом має бути чоловік християнської віри східної церкви. ... Судити незгоду в монастирі має владика східної церкви. А хто порушить мою волю не на користь монастиря, нехай буде на нього анафема і всяке не благословення з прокляттям...». Цим самим велика жертводавиця стверджувала, що організованого, спільножитного монастиря в Почаєві не було. Монастирський фундуш, це була пряма відповідь на зрадливі дії духовенства підчас унії 1596 р. Це все відбулось 14 листопада 1597 р. через рік після Берестейської унії (Прот. Хойнацький, 1897: 500–502). Фундаторка чітко усвідомлювала загрози унійних процесів, тому шукала освіченого ігумена для Почаївського монастиря. Ним виявився прп. Іов (Іван Залізо), якого, за проханням до Констянтина Острозького, було переведено із Дубенського монастиря. Його невтомна молитва, праця і проповідь заклали наріжний

камінь українського чернецтва і духовності на західноукраїнській землі, в Почаєві (Архимандрит Амвросій, 1878: 20–22). В колишньому маєтку Ганни Гостської тепер вже хутір Вірля, від 27 липня 2012 р. за рішенням Синоду УПЦ КП тут розміщений чоловічий монастир ПЦУ в честь св. Юрія Переможця (Рішення, 2011: 2).

Почаївська обитель у 1626 р. сильно постраждала від пожежі. Порятунку на українській землі не було і 1 травня 1626 р. ігумен Іов звернувся про допомогу до московського царя Михайла Федоровича. Звертання до москви в XVII ст. було звичним явищем, бо в блокам'яній при зверненні про допомогу видавали великі кошти і цим самим прокладали широку дорогу до себе. Московія щедро допомогла Почаївському монастирю (Огієнко, 1955: 114–132).

Українська шляхта, що залишилась при вірі православної, на заклик ігумена Іова охоче жертвувала на користь монастиря гроші, землю та інші речі. Найбільшими добродійцями Почаївського монастиря того часу були Федір і Єва Домашевські, багаті дідичі з Бережечь на Кременеччині, що під впливом ігумена збудували великий мурований трьохпрестольний собор: головний престіл на честь св. Трійці, лівий престіл – на честь Благовіщення, і правий престіл – на честь Успіння в 1649 р., куди була перенесена чудотворна ікона Божої Матері. По правій стороні іконостаса недалеко від вівтаря в стіні розміщувалась стопа Божої Матері з її цілющою водою. Храм був великих розмірів і збудований за візантійським стилем (Архимандрит Амвросій, 1878: 22).

Унія, що тоді наяву зміцнювала свою експансію на православ'я й загортала під свої впливи один за другим православні монастирі на Волині, здавалось, обминує монастир Почаївський. Ігумен о. Іов в 1628 р. брав участь у православному соборі в м. Києві, що його скликав київський митрополит Іов Борецький з метою обміркувати справи православної церкви в зв'язку зі зростаючою унійною акцією. Всі присутні на соборі ієрархи видали постанову «твердо стояти в православної вірі східній, навіть не думати про відступлення до унії і до того ж нахилити весь православний народ». У 1700 р. польський король Август II підтвердив права й фундуші Почаївського монастиря, окремою грамотою, назвавши монастир стародавнім і чудодійним грецького обряду. Згідно цієї грамоти король безперешкодно гарантував ченцям непорушність православної віри і накладав кару у 10 000 червонців на кожного, хто наважиться порушити цей привілей королівський, але надзвичайно скомплі-

ковані політичні, релігійні й національні відносини, що запанували у XVIII ст. на Волині, були сильнішими від бажання почаївських ченців (Архимандрит Амвросій, 1878: 20–22).

У 1720 р. відбувся Замойський собор (Мудрий, 1995: 243). Згідно соборних рішень, греко-католицькому духовенству заборонялось причащатись, молитись у православних храмах та навіть банально спілкуватись з православним духовенством. Унійні священники отримали наказ, всупереч гарантіям римської курії, вилучити всі наявні богослужбові книги та замінити їх новими, а також потрібно було зробити обрядові зміни і впровадити римо-католицькі свята. Рішення Замойського собору стали основоположними для УГКЦ (Мицик, URL: http://resource.history.org.ua/cgibin/eiu/history.exe=Zamoysky_sobor).

На соборі почаївський ігумен не був. Дослідник о. Андрій Хойнацький стверджував, «що греко-католики ... влаштували так справу, що сам монастир не помітив того моменту, коли він став унійним» (Хойнацький, 1897: 80). Почаївська обитель у 1721 р. перейшла в унію і стала греко-католицькою. З приходом унійних ченців документи, які свідчили про приналежність монастиря до православної віри і літературу, було знищено. Собор св. Трійці для монахів-василіян відразу став не до вподоби, а відтак і всі інші храми, але розважливі ченці цю думку заспокоїли (Архимандрит Амвросій, 1878: 73).

У період 1712–1831 рр. відбулась зміна архітектурного обличчя Почаївської лаври. На думку митрополита Іларіона, «монастир набув найщедрішого жертводавця цієї доби Миколая-Василя Потоцького, який коли був на Волині» (Огієнко, 1961: 132). Фундатор виявив бажання на місці Троїцького собору збудувати Успенський собор (1771–1791 рр.), поруч біля нього братський корпус і будинок для себе. Поклопотавсь до Риму про коронацію Почаївської ікони, що було втілено 8 вересня 1773 р. (Архимандрит Амвросій, 1878: 116). Фундації Потоцького перетворили Почаївський монастир на одну із найбільших святинь всієї Речі Посполитої, але потрібно зазначити, що у всьому будівництві брали участь місцеві мешканці, які тоді в переважній більшості працювали безкоштовно (Антонович, 1938: 36). Почаївський монастир у василіянську добу став осередком українського руху (Ісаєвич, URL: <https://www/historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-inisiatory-ta-vykonavtsi>). У 1730 р. розпочала свою роботу друкарня, яка стала одним із най-

більших видавничих центрів України XVIII – початку XIX століть Там, друкували полемічну і богослужбову літературу різними мовами, і в тому числі українською, наближеною до розмовної, з якої згодом постала книжна (Почаївський, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-monastyr/31191614.html>).

Після листопадового повстання 1830 р. відбулась нова хвиля закриттів василіянських монастирів. У Волинській губернії ченці підтримали це повстання. Братія Почаївського монастиря виступила на боці польського генерала Юзефа Дверницького, коли він розпочав наступ на заході Волині й вступив у Почаїв (ЦДІАК, ф. 442, оп. 782, спр. 239 арк. 3 зв.).

На підставі зібраних комісією матеріалів із конфіскації майна учасників Листопадового повстання розпочався процес підготовки до закриття Почаївського монастиря. 3 травня 1831 р. вийшло відповідне розпорядження (ЦДІАК, ф. 467, оп. 1, спр. 61 арк. 2. зв.) про підпорядкування Успенського монастиря Київській митрополії московської патріархії. Одразу постає питання про новий статус обителі, враховуючи архітектурну велич монастирського ансамблю і укріплення позицій москви на теренах Волинсько-Галицького регіону. У 1833 р. Почаївський монастир набув статусу Лаври і став в один ряд із подібними собі обителями в Києві, москві та петербурзі (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/horapochaiivska-pohliad-kriz-stolittia/>). У 1843 р. провід монастиря звернувся до священного Синоду, щоб дозволили на чудотворній іконі зняти ангелів, які тримали корони над Богородицею і Спасителем, як неприйнятних в православ'ї, але Синод рпц відхилив дане прохання (Рождко, 2002: 85).

Після свого закриття Почаївський монастир деякий час залишався пустою, і тому потрібно було подбати про постійну військову охорону монастиря. Згідно прохання, до Почаєва із Одеси було направлено команду егерського полку (ЦДІАК, ф. 442, оп. 782, спр. 281 арк. 202–228). Уряд докладав багато зусиль, щоб ця обитель стала не тільки осередком православ'я, а й русифікації. Треба однак зазначити про особливості утвердження рпц і місіонерсько-русифікаторську роботу за яку, щедро нагороджували владик. Майже всі вони отримували ордени, дорогі хрести з діамантами, високу платню з державної казни. Наприклад: Почаївська лавра виплачувала кошти всім керуючим архиєреям, оскільки вони вважалися її архимандритами а також вікарним архиєреям (ДАЖО. Ф1. Оп. 28. Спр. 274. арк. 94. 125 арк.).

Знову на початку ХХ століття виникає ідея перебудувати Почаївську лавру, бо вона була «занадто католицькою». На місці палацу Потоцького, в 1906–1912 рр. збудували Троїцький собор. Архітектором цього храму був Щусев, якого до речі, через деякий час запросили до проєкту мавзолею Леніна в Москві. Цей собор був копією Троїцького собору Сергієвої лаври, що під Москвою. Впродовж ХІХ ст. Почаївська лавра намагалась змінити архітектурне обличчя і набути ортодоксальних рис. Монастир продовжував займатись друкарством, але вже не досягав унійного рівня і не став освітнім осередком. Лавра в ХІХ ст. потужно займалась господарським життям (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiyamanifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

Напередодні війни під імперськими гаслами ченці лаври вшановували козаків, які полягли у Берестецькій битві (1651 р.). В Почаївській лаврі апологети царського самодержавства пропагували політичні ідеї «Союзу російського народу», при цьому використовували друкарські засоби і створили монастирське братство. У зв'язку з цим монахи грали на почуттях вірних облаштовуючи в Берестечку пантеон слави, одночасно пропагуючи ідеї неподільності російської імперії, тим самим завдячуючи останній за відновлення православ'я в обителі (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochayivska-pohliadkriz-stolittia/>). Значних руйнувань Почаївська лавра зазнала під час І світової війни та визвольних змагань 1917–1921 рр. У вересні 1920 р. Волинь зайняли польські війська, відтак Почаїв опинився у складі Польської держави (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

У міжвоєнній Польщі виникла незалежна Православна церква. Проголошення її відбулося в 1922 р., а Томос отримала від Константинопольського патріархату в 1924 р. Треба наголосити, що 70% вірних цієї церкви становили українці. Відбулось це за підтримки Польської влади, яка прагнула унезалежити віруючих своєї країни від московського патріархату (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

Керівництво Польської Православної Церкви (далі – ППЦ) у першій половині 1920-х років з певним співчуттям ставилося до українзації релігійного життя. В цьому велику роль відіграла і політика Польської держави. У 1921 р. в м. Почаєві викладач Кременецької духовної

семінарії Біднов В. організував з'їзд, який висловився за впровадження у богослужіннях української мови (Хоміцький, URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf), але згодом, все змінилось навпаки. З 1926 р. влада почала остерігатись наростаючого українського національного руху. У ППЦ підтримували російські шовіністичні елементи. Почали вилучати з храмів українську богослужбову літературу, а їхнє місце зайняли російські видання і юліанські (старого стилю) календарі, які є ознаками московського православ'я. Одним із головних осередків поширення шовіністичних настроїв залишалася Почаївська лавра (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

Українські церковні діячі і громадськість були змушені вдатись до акцій тиску. На день прп. Іова 28 серпня 1933 р. на території лаври відбулась грандіозна Почаївська демонстрація. Учасників нараховувалось близько 20 тисяч. До монастиря прибув сам предстоятель ППЦ мирополит Діонісій (Валединський) відзначити 20-літній ювілей свого єпископства. Після завершення богослужіння на лаврській дзвіниці двоє юнаків вивісили жовто-блакитний прапор. На подвір'ї замайорили сотні українських прапорів і велика кількість транспарантів і різними надписами, на кшталт: «Хочемо української церкви!», «Хочемо тільки українського єпископату!», «Почаївська лавра мусить бути українська!» і т. ін. Коли вийшла процесія із мощами прп. Іова. Юнацтво із транспарантами стало у два ряди, Духовенство і весь народ уп'яли свої погляди у бік надписів. Владика Діонісій втратив свідомість, а народ продовжував скандувати. Згодом у центр Почаєва відбулось велелюдне віче, на якому обговорювалось питання українзації Церкви. У ньому взяли участь українські послы (депутати) польського Сейму: Іван Головацький, Степан Скрипник та Михайло Тележинський. Маніфестація на духовенство справила велике враження, бо згодом митрополит Діонісій зрікся Волинської кафедри. І в 1934 р. волинським архиєпископом став Олексій (Громадський). Поступки видимі відбулись із сторони почаївського духовенства. Проповіді в лаврі почали виголошуватись українською мовою, почав виходити журнал «Церква і нарід». Зникли надписи російською мовою і, зважаючи на народні протести потрібно було робити певні кроки в українзації церковного життя (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

З початком II світової війни з 1939 до 1941 р. Почаївська лавра опиняється в радянському союзі, згодом під рейхскомісаріатом «Україна» нациської Німеччини 1941–1944 рр. та знову срср, і знову в юрисдикції московського патріархату. У стінах обителі 8 жовтня 1942 р. був укладений «Акт поєднання» Української Автономної Православної Церкви і Української Автокефальної Православної Церкви. Відповідно їхнє підпорядкування було рпц і Варшавська митрополія (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaivskapohliad-kriz-stolittia/>).

Ченці Почаївської лаври були тісно пов'язані із Українською Поетанською Армією (далі – УПА). На лаврському цвинтарі спочиває ряд монахів на надгробках, яких не вказано їхніх імен. Це репресовані ченці. Могила святого Амфілохія (в миру Йосиф Головатюк) була в оточенні репресованих монахів. Лавра служила в далеких сорокових і місцем для обміну інформацією, і шпиталем для поранених повстанців, а також, скалічені війною бійці УПА за чужими документами легалізувались і виконували різні послухи в обителі. Сам св. Амфілохій родом з села Іловиця, поблизу с. Антонівці штаб УПА-Північ мав відношення до лікування повстанців і в себе вдома в селі, і в лаврі (Кульчинський, URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/).

У радянський період, коли інтенсивно працювала машина атеїзму, почаївські ченці, як інші монастирі зазнають переслідувань. В кінці 50-хх рр. було насильно вивезено монахів з Георгіївського скиту на Козацьких могилах, перестає функціонувати Почаївський Свято-Духівський скит. У лаври конфісковують земельні ділянки, приміщення, виселяють ченців. З постановом незалежної України (1991 р.) намісник Почаївського монастиря Яків (Панчук), уродженець цього краю, розпочав проводити богослужіння українською мовою, але чернецтво не було до цього готове і ввечері великого свята Вознесіння Господнього в травні 1992 р. його проганяють із монастиря в нічній сорочці. Становище в українському православ'ї впродовж 1992–2018 рр. було зумовлене бездержавним станом України. З 15 грудня 2018 р. з постановом Православної Церкви України (далі – ПЦУ) стає стабільним і закономірний процес розвитку рівноправної сестри в сім'ї Православних Церков. Це відбувається всупереч шаленій протидії москви і політичного режиму росії, вплив якого постійно відчував Почаївський монастир і мешканці міста і сіл, та й взагалі західного регіону України.

Російсько-українська війна загострила відношення до православного монастиря розміщеного в м. Почаєві Тернопільської області. З 1991 р. тривалий час лавра своїми діями веде деструктивну діяльність в Україні. Користуючись великими фінансовими надходженнями, намісник із братією не тільки розбудовували інфраструктуру монастиря, але перестраховуючись у своїй неправоті, спонсорували церковні громади московського патріархату в поруч розміщених селах навколо Почаєва, для підтримки лаври, так і в межах України і росії. Монастирська друкарня і недільно-святкові гомілії в лаврі, вносили розбрат серед віруючого народу. Мета псевдоченців була не в духовному зростанні, а в пропагуванні «руського міра». За весь час перебування монастиря в юрисдикції рпц, духовність пересічного українця не зростала, а навпаки регресувала. Своїми діями ченці виховували у віруючих, окрім «своїх» ненависть, злобу, сепаратизм, фанатизм і «послушаніє».

Вибори місцевої, регіональної і державної влади відбувались під пильним оком намісника лаври. Адже братія лаври вносила «вагомий» вплив на результати виборів своїми насельниками. Кандидат на мера Почаєва, проходив «співбесіду» в намісника лаври. Міський бюджет тримається на бюджеті лаври, адже тільки 30% покриває свої видатки, все решта лавра.

Останніми роками почастишали хресні ходи, які провокують місцеве населення, та й загалом весь західний регіон України. Під час пандемії лавра не виконувала приписів санітарної служби, чим наражала на масове поширення вірусу серед населення. З початком війни 2014 р. «проповідувала», що це громадянський конфлікт, а з лютого 2022 р. коли війна ввійшла у фазу повномасштабної, зухвало себе поводи́ла по відношенню до пересічного українця. Коли місцеві люди в страху перебували в своїх домівках без світла, згідно розпорядження місцевої і регіональної влади, лавра освічувала свою територію, як на стадіоні.

Всі богослужіння проводяться на російсько-слов'янській мові. Всі ікони в храмах лаври підписані російською мовою. Святі на фресках переважно святі рпц, хоча лавра підпорядкована Українській Православній Церкві, яка ніколи українською не була. Це філіал рпц.

Духовна «семінарія», яка розміщена у стіп Почаївської лаври, не є духовним навчальним закладом, це структура, яка виховує екстремістів у духовних одежах і масово залучає своїх підопічних у різних деструктивних заходах, як наприклад відстоювання «своїх» храмів, або їх захоплення.

Синод Православної Церкви України, своїм розпорядженням № 25 (Документи, URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznua-2023-r/>), від 28 березня 2023 р. прийняв рішення про затвердження священноархимандритом Почаївської лаври, архієпископа Тернопільського і Кременецького Нестора (Писика) із возведенням його у сан митрополита. Нелегкий шлях випав нам українцям в утвердженні держави і Церкви. Вслухаючись у духовний гімн: «Боже великий єдиний нам Україну храни», усвідомлюємо допоки в Україні не буде єдності, до тих пір, в суспільстві буде панувати розбрат. Верховна Рада України давно, мала б прийняти законопроект про заборону релігійних організацій афільованих в Україні, але на жаль цього не має. І коли гинуть найкращі серед найкращих, ВОЇНИ України, виникає запитання: Чому ми в тилу не можемо визначитись і докласти зусилля, щоб Почаївська лавра була українською?

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що Почаївська лавра це святиня українського народу. Тривалий час її діяльність позиціонувала із захистом православ'я від західних впливів. Почаївська друкарня стала

першою в Україні, яка в XVIII ст. розпочала друк простою народною мовою. Молитовний дух започаткував прп. Мефодій, згодом прп. Іов і їхню подвижницьку працю продовжив прп. Амфілохій. В лаврі не тільки отримували духовну науку, але і спішили до Сповіді і Причастя. Під час II світової війни ченці лаври лікували і переховували повстанців, а коли лютував атеїзм о. Йосиф (Головатюк – прп. Амфілохій) оздоровлював людей. Багато до розбудови монастиря приклався архимандрит Яків (Панчук). Будучи фактично почаївчанином, він прагнув українізувати лавру, але промосковське чернецтво завадило цим задумам. В нинішній час серце обливається кров'ю, коли гинуть найкращі Сини українського народу на російсько-українській війні, Почаївська лавра продовжує залишатись форпостом російського світу. Нам не пробачать нащадки, якщо ми не об'єднаємось науковці, духовенство і прості миряни заради того, щоб цей потужний монастир на заході України став фортецею українського православ'я і криницею для людських душ. Стверджуємо, що Почаївська лавра це велика історико-духовна спадщина українського народу, яка десятки століть утверджувала українське православ'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амвросій архимандрит. Сказання про Почаївську Успенську лавру. Почаїв. 1878. 296 с.
2. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. Крем'янець на Волині, 1938. 70 с.
3. Булига О. Гора Почаївська: погляд крізь століття. URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaivska-pohliad-kriz-stolittia/> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Гора Божа біля Почаєва. URL: <https://palomnik.com.ua/gora-bozha/> (дата звернення: 01.09.2023).
5. ДАЖО. Ф1. Оп. 28. Спр. 274. арк. 94. 125 арк.
6. Дятлов В. Витоки Почаєва: історіографія і традиція. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html> (дата звернення: 02.09.2023).
7. Документи засідання Священного Синоду 28 березня 2023 р. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznua-2023-r/> (02.09.2023).
8. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Фортеця православ'я на Волині Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. К. : Синодальне видавничо-просвітницьке управління ПЦУ. 2023. 436 с.
9. Ісаєвич Я. Книговидання і друкарство в Почаєві: Ініціатори і виконавці. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-inisiatory-ta-vykonavtsi> (дата звернення: 02.09.2023).
10. Кралюк П. Українізація Почаївської лаври у 1920-1930-х роках. Синьо-жовті прапори замайоріли на масовій акції протесту. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html> (дата звернення: 04.09.2023).
11. Кульчинський О. Бандерівська Лавра. URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/ (дата звернення: 04.09.2023).
12. Лещишин А. Почаївська Лавра. Нерелігійний погляд на історію. Місто. 2010. 4 серпня С. 15; 18 серпня С. 15; 25 серпня С. 17.
13. Манів Г. Чудо на Почаївській горі (Почаївська ікона Божої Матері). URL: <https://parafia.org.ua/dytyacha-storinka/ukrajnski-ikony/chudo-na-pochajvskj-hori> (дата звернення: 06.09.2023).
14. Мефодій Почаївський. URL: <https://blyzhchedoboga.com.ua/glossary/mefodij-pochayivskij/> (дата звернення: 06.09.2023).
15. Мицик Ю. Замойський собор Української Греко-Католицької Церкви 1720. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe=Zamoysky_sobor (дата звернення: 07.09.2023).
16. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні, Рим-Львів, 1995. 404 с.
17. Свято-Успенська Почаївська Лавра – Сторінки історії. URL: pochaevlavra.org?pid=1382 (дата звернення: 08.09.2023).
18. Прот. Андрій Хойнацький. Почаївська Успенська лавра. 1897 р. 618 с.

19. Почаївський монастир у XVIII столітті належав греко-католикам і був осередком українського руху. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-monastyr/31191614.html> (дата звернення: 09.09.2023).
20. Почаїв, Тернопільщина, місце з'явлення Богородиці. URL: https://nebo.at.ua/publ/miscja_palomnictva_v_ukrajni/pochajv_ternopilshhina_1198/6-1-0-42 (дата звернення: 10.09.2023).
21. Проф. Іван Огієнко. Констянтин і Мефодій. Варшава. 1928. Т. III.
22. Рішення Священного Синоду від 27.07.2012 р., журнал №22. (2011). *Київський Патріархат*. № 7 (6) (липень), 2.
23. Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся: Історико-Краєзнавчий нарис. Луцьк : Медіа, 2002. 352 с.
24. Рожко В. Є. Православні монастирі Волині: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я. 1997. 348.
25. Тернопільський енциклопедичний словник. Т. 3. Збруч, 2008.
26. Хойнацький А. Почаївська Успенська лавра: історичний опис / випр. і доп. Г. Я. Крижанівський. Почаїв, 1897. 524 с.
27. Хоміцький В. Ієрархія Тернопільсько-Кременецької єпархії. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf (дата звернення: 12.09.2023).
28. ЦДІАК України, ф. 442, оп.782, спр.281 арк. 202–228.
29. ЦДІАК України, ф. 467, оп.1, спр. 61 арк. 2. зв.

REFERENCES

1. Amvrosii arkhymandryt. Skazannia pro Pochaiivsku Uspensku lavru. [The legend about the Pochaiiv Assumption Lavra] Pochaiiv. 1878. 296 s. [in Ukrainian].
2. Antonovych S. Korotkyi istorychnyi narys Pochaiivskoi Uspenskoï Lavry. [A brief historical sketch of the Pochaiiv Assumption Lavra]. Kremianets na Volyni, 1938. 70 s. [in Ukrainian].
3. Bulyha O. Hora Pochaiivska: pohliad kriz stolittia. [Mount Pochaiivska: a view through the centuries]. *websiti*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaiivska-pohliad-kriz-stolittia/> (data zvernennia: 01.09.2023). [in Ukrainian].
4. Hora Bozha bilia Pochaieva. [Mountain of God near Pochaev]. *websiti*. URL: <https://palomnik.com.ua/gora-bozha/> (data zvernennia: 01.09.2023). [in Ukrainian].
5. DAZhO. [EVEN]. F1. Op. 28. Spr. 274. ark. 94. 125 ark. [in Ukrainian].
6. Diatlov V. Vytoky Pochaieva: istoriografii i tradytsii. [Pochaev's origins: historiography and tradition.]. *websiti*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaieva-istoriografiya-i-tradicii.html> (data zvernennia: 02.09.2023). [in Ukrainian].
7. Dokumenty zasidannia Sviashchenoho Synodu 28 bereznia 2023 r. [Documents of the meeting of the Holy Synod on March 28, 2023]. *websiti*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznia-2023-r/> (02.09.2023). [in Ukrainian].
8. Ivan Ohiienko (mytropolyt Ilarion). Fortetsia pravoslavia na Volyni Sviata Pochaiivska lavra [The fortress of Orthodoxy in Volyn, the Holy Pochaiiv Lavra]. / Uporiad., avt. peredm. M. S.Tymoshyk. K.: Synodalne vydavnycho-prosvitnytske upravlinnia PTsU. 2023. 436 s. [in Ukrainian].
9. Isaievych Ya. Knyhovydannia i drukarstvo v Pochaievi: Initsiatory i vykonavtsi. [Book publishing and printing in Pochaev]. *websiti*. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennia/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-initsiatory-ta-vykonavtsi> (data zvernennia: 02.09.2023). [in Ukrainian].
10. Kraliuk P. Ukrainizatsiia Pochaiivskoi lavry u 1920-1930-kh rokakh. Syno-zhovti prapory zamaiorily na mas ovii akt-sii protestu. [Ukrainization of the Pochaiiv Lavra in the 1920s and 1930s. Blue and yellow flags waved at the mass protest]. *websiti*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html> (data zvernennia: 04.09.2023). [in Ukrainian].
11. Kulchynskiy O. Banderivska Lavra. [Banderiv Lavra]. *websiti*. URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/ (data zvernennia: 04.09.2023). [in Ukrainian].
12. Leshchyshyn A. Pochaiivska Lavra. [Pochaiiv Lavra. A non-religious view of history]. Nerelihiinyi pohliad na istoriiu Misto. 2010. 4 serpnia. S. 15; 18 serpnia S. 15; 25 serpnia S. 17. [in Ukrainian].
13. Maniv H. Chudo na Pochaiivskii hori (Pochaiivska ikona Bozhoi Materi). [Miracle on Pochaiiv mountain (Pochaiiv icon of the Mother of God)]. *websiti*. URL: <https://parafia.org.ua/dytyacha-storinka/ukrajnski-ikony/chudo-na-pochajvskij-hori> (data zvernennia: 06.09.2023). [in Ukrainian].
14. Mefodii Pochaiivskiyi. [Methodius Pochaiivskiyi]. *websiti*. URL: blyzhchedoboga.com.ua/glossary/mefodij-pochajvskij/ (data zvernennia: 06.09.2023). [in Ukrainian].
15. Mytsyk Yu. Zamoyskyi sobor Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy 1720. [Zamoy Cathedral of the Ukrainian Greek Catholic Church 1720]. *websiti*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe=Zamoysky_sobor (data zvernennia: 07.09.2023). [in Ukrainian].
16. Mudryi S. Narys istorii Tserkvy v Ukraini. [Essay on the history of the Church in Ukraine, Rome-Lviv]. Rym-Lviv, 1995. 404 s. [in Ukrainian].
17. Sviato-Uspenska Pochaiivska Lavra – Storinky istorii. [Holy Dormition Pochaiiv Lavra - Pages of history]. *websiti*. URL: pochaevlavra.org?pid=1382 (data zvernennia: 08.09.2023). [in Ukrainian].
18. Prot. Andrii Khoynatskyi. Pochaiivska Uspenska lavra. [Pochaiiv Assumption Lavra]. 1897 r. 657 s. [in Ukrainian].
19. Pochaiivskiyi monastyr u XVIII stolitti належав греко-католикам і був осередком українського руху. [In the 18th century, the Pochaiiv monastery belonged to Greek Catholics and was the center of the Ukrainian movement]. *websiti*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-monastyr/31191614.html> (data zvernennia: 09.09.2023). [in Ukrainian].

20. Pochaiv, Ternopilshchyna, mistse z'iaвлен Bohorodytsi. [Pochaiv, Ternopil Oblast, the place of the apparitions of the Virgin]. *websiti*. URL: https://nebo.at.ua/publ/miscja_palomnictva_v_ukrajni/pochajv_ternopilshhina_1198/6-1-0-42 (data zvernennia: 10.09.2023). [in Ukrainian].
21. Prof. Ivan Ohienko. Konstantyn i Mefodii. Varshava. [Constantine and Methodius]. 1928. T. III. [in Ukrainian].
22. Rishennia Sviashchennoho Synodu vid 27.07.2012 r., [Decision of the Holy Synod dated 07/27/2012, Journal No. 22]. zhurnal №22. (2011). Kyivskiy Patriarkhat. №7 (6) (lypen), 2. [in Ukrainian].
23. Rozhko V. Chudotvorni ikony Volyni i Polissia: Istoryko-Kraieznachyi narys. [Miraculous icons of Volhynia and Polissia: Historically and regionally significant essay]. Lutsk: Media, 2002. 352 s. [in Ukrainian].
24. Rozhko V. Ye. Pravoslavni monastyri Volyni: Istorychno-kraieznachyi narys. [Orthodox monasteries of Volyn: Historical and local history essay]. Lutsk: Nadstyria. 1997. – 348. [in Ukrainian].
25. Ternopilskiy entsyklopedychnyi slovnyk. [Ternopil encyclopedic dictionary]. T. 3. Zbruch, 2008. [in Ukrainian].
26. Kheinatskiy A. Pochaivska Uspenska lavra: istorychnyi opys [Pochaiv Assumption Lavra: historical description]. / vypr. i dop. H. Ya. Kryzhanivskiy. Pochaiv, 1897. 524 s. [in Ukrainian].
27. Khomitskiy V. Hierarkhiia Ternopilsko-Kremenetskoï yeparkhii. [Hierarchy of Ternopil-Kremenets Diocese]. *websiti*. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf (data zvernennia: 12.09.2023). [in Ukrainian].
28. TsDIAK Ukrainy. [Central Committee of Ukraine]. f. 442, op.782, spr.281 ark. 202–228. [in Ukrainian].
29. TsDIAK Ukrainy. [Central Committee of Ukraine]. f. 467, op.1, spr. 61 ark. 2. zv. [in Ukrainian].

УДК 94(477.41)''1870/1917'':[373-055.2:2-523.6](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-9>

Олександр ЧУЧАЛІН,
orcid.org/0000-0003-3876-8237
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) aleksandr02.1989@gmail.com

ЖІНОЧА УЧИТЕЛЬСЬКА ШКОЛА РЖИЩІВСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО МОНАСТІРЯ (1870–1917 РР.)

У статті досліджено організацію діяльності жіночої учительської школи Ржищівського Спасо-Преображенського заштатного жіночого монастиря Київської єпархії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Доведено, що на хвилі зростаючого попиту на освіту в пореформений період активізувалася й просвітницька діяльність православних монастирів Київської єпархії, що відіграло значну роль у поширенні освіти серед населення.

З'ясовано, що у 1871 р. при Ржищівському жіночому заштатному монастирі було відкрито початкове жіноче училище для навчання та проживання дітей духовного звання, дітей-сиріт та дітей з бідних родин. З 1874 р. це училище було реорганізовано в трикласне з дворічним курсом навчання в кожному класі та підготовчим класом. В училищі навчали Закону Божому, слов'янських мов, словесності, російської мови, арифметики, географії, історії, педагогіки, церковному співу та рукоділлю. Освоєння цих предметів давало можливість випускницям Ржищівського училища безперешкодного скласти іспити на звання вчительки як домашніх, так і церковно-народних училищ.

На початку ХХ ст. жіноче училище Ржищівського монастиря було перетворено на другокласну монастирську жіночу учительську школу з трирічним терміном навчання, яка набирала учениць на основі отриманих знань і успішно складених випускних іспитах при однокласних церковно-приходських школах. З 1912 р. тут було відкрито четвертий додатковий педагогічний клас. Утримання училища здійснювалося коштом монастиря та його настоятельниць.

На прикладі Ржищівської обителі показано внесок жіночих монастирів Київської єпархії синодального періоду в розвиток освіти та поширення її серед незаможних верств суспільства. Просвітницький досвід православних монастирів дорадянського періоду варто використовувати і сучасним обителям, які активно відроджуються, особливо в цей складний для України та її народу час війни, руйнувань та великої кількості біженців.

Ключові слова: Православна церква, жіночий монастир, Ржищівський Преображенський монастир, училище, учительська школа.

Oleksandr CHUCHALIN,
orcid.org/0000-0003-3876-8237
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University,
(Uman, Cerkasy region, Ukraine) aleksandr02.1989@gmail.com

WOMEN'S TEACHERS' SCHOOL OF RZHYSCHIV TRANSFIGURATION MONASTERY (1870–1917)

The article discusses the activities of the Women's Teachers' School of Rzhyschiv Transfiguration Monastery in the Kyiv Eparchy between the 2nd half of the 19th century and the early 20th century. Evidencing an increase in demand for education in the post-reform era, Orthodox monasteries in the Kyiv Eparchy were highly active in propagating knowledge, thus making a major contribution to the education of the public. In 1871, Rzhyschiv Transfiguration Monastery established a primary school for women to provide religious education and shelter for orphans and children from poverty-stricken backgrounds. By 1874, the school had been restructured into a three-year programme with two years of instruction per class and a preparatory class. As part of the curriculum, students were taught about the Divine Law, Slavic languages, literature, the Russian language, arithmetic, geography, history, pedagogy, church singing and handicrafts. Having achieved mastery in these areas, the Rzhyschiv school graduates encountered no difficulties in passing their exams and becoming teachers in both secular and religious schools. At the onset of the 20th century, the women's school at the Rzhyschiv Monastery was transformed into a second-class women's teachers' school with three years of study. Entrance to the school was determined by the amount of knowledge gained and passing of primary parish school tests. In 1912, a fourth additional pedagogical class was introduced. The school's expenses were funded by the

monastery and its abbess. The Rzhyschiv Monastery exemplifies how the Kyiv Eparchy women's monasteries during the Synodal period aided in the growth of education and its distribution amongst the disadvantaged members of society. Drawing from the educational experience of Orthodox monasteries from the pre-Soviet period can be beneficial to today's monastic communities, especially in times of war, destruction and the presence of numerous refugees in Ukraine.

Key words: *Orthodox Church, women's monastery, Rzhyschiv Transfiguration Monastery, school, teachers' school.*

Постановка проблеми. Чернецтво завжди було невід'ємною частиною української релігійної традиції. Упродовж століть воно суттєво впливало на життя народу, оскільки мешканці обителі були носіями православного світогляду, духовно-моральних та культурних цінностей. Сьогодні спостерігається зростання інтересу до історії українського православного чернецтва як з боку професійних дослідників, так і з боку громадськості. Особлива увага до чернецтва визначається реаліями духовного життя сучасного українського суспільства: запиту на милосердя, співчуття, взаємодопомогитасоціального служіння.

Особливу роль в українській православній традиції відігравало жіноче чернецтво, яке завжди брало на себе зобов'язання благодійницької та просвітницької діяльності. Великої уваги потребує дослідження проблеми внеску жіночих монастирів Київської єпархії синодального періоду в розвиток освіти та поширення її серед незаможних верств суспільства. Питання організації шкіл та училищ відносяться до числа важливих соціальних функцій православних монастирів.

У XIX – на початку XX ст. на території Київської єпархії існували жіночі училища, що перебували у віданні Святійшого синоду Російської православної церкви. Ці навчальні заклади можна поділити на три групи: єпархіальні жіночі училища, жіночі училища духовного відомства та жіночі монастирські училища. До категорії жіночих монастирських училищ відносився і навчальний заклад, що було створено при Ржищівському православному монастирі. Дослідження історії його створення та розвитку представляє сьогодні значний науковий інтерес, оскільки становище та діяльність монастирів і чернецтва Київської єпархії синодального періоду відноситься до малодосліджених тем історії України. Просвітницький досвід православних монастирів дорадянського періоду варто використовувати і сучасним обителям, які активно відроджуються, особливо в цей складний для України та її народу час війни, руйнувань та великої кількості біженців.

Аналіз джерел. Дослідження автором історії жіночих монастирів синодального періоду спонукало звертатися як до накопиченого історичного матеріалу із загальної церковної історії, так і до публікацій з історії окремих обителі

та чернецтва. Праці з дослідження становища Православної церкви і монастирів синодального періоду можна структурувати за проблемно-хронологічним принципом і виділити три основних періоди: дорадянський (до 1917 р.), радянський (1917–1980-і pp.) та пострадянський (сучасний) етап історичної науки (1991–2023 pp.).

Дослідження дорадянського періоду характеризуються досить значною кількістю праць з цієї проблематики, що пов'язано зі зростанням суспільного інтересу до проблеми Православної церкви та її інститутів (Денисов, 1908; Зверинський, 1890; Покровский, 1913). У другій половині XIX ст. набуває поширення діяльність істориків-красзнавців, які зробили значний внесок у дослідження церковної та монастирської історії регіонів. У цьому контексті собливив інтерес для нашого дослідження представляють праці Л. Похилевича (Похилевич, 1864; 1865).

Праці дослідників радянського періоду з історії Православної церкви і чернецтва пов'язані з подіями 1917 р., що перервав розвиток встановленої традиції вивчення церковної історії. Дослідження історико-церковної проблематики здійснювалося в рамках атеїстичної пропаганди (Горев, 1922; Зорин, 1922; Церковь, 1967). Фактично, в радянський період історію Православної церкви та монастирів було перетворено в закриту тему.

У сучасній українській історіографії спостерігаються тенденції переосмислення ролі Церкви та її інституцій у суспільстві, що пов'язано з переглядом багатьох історичних тем і періодів імперського та радянського минулого, з виробленням нових підходів до вивчення православ'я в житті суспільства (Ломачинська, 2015; 2016). З'являються й дослідження з просвітницької діяльності окремих монастирів України синодального періоду (Лавріненко, 2005; Янчук, 2018; Кузнец, 2016; Кузьменко, 2019). Брак наукових розвідок з історії становлення та розвитку жіночої освіти другої половини XIX – початку XX ст., особливо досліджень з історії заснування монастирських жіночих навчальних закладів спонукає до пошуку нових джерел та заповнення лакун у вітчизняній історіографії.

Метою статті є дослідження історії створення та організації діяльності жіночої учительської школи при Ржищівському Спасо-Преображенському монастирі синодального періоду.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння обставин і ситуації, за якої відбувалося створення навчального закладу при Ржищівській жіночій обителі, варто звернути увагу на її історію. Точних відомостей про час заснування Ржищівського Спасо-Преображенського монастиря немає. Відомо лише про те, що він існував ще з часів Київської Русі і був розорений монголо-татарами. Також є окремі відомості, що уже в XV ст. у Ржищеві був діючий чоловічий монастир. Він розташовувався за 80 верст від міста Києва та на відстані 3 верст від самого міста Ржищева, на правому березі Дніпра. У грамоті від 2 травня 1649 р., наданій монастирю власниками Ржищівського маєтку Самуїлом і Олександром Вороничами, підтверджувалося у власності монастиря село Балики. У цьому документі зазначалося, що цей монастир було засновано пращурами Вороничів (Похилевич, 1864: 52).

Як писав М. Грушевський: «У гарній затишній долині над Дніпром притулювся Ржищів і коло нього монастир, заснований українськими панами Вороничами незадовго перед Хмельничиною. Тоді були такі часи, що в вірі православної проявило себе українське життя, пригнетене й задавлене, і хто ще тримався тої української народності з заможних і сильних, старався якомога допомогти широко життю українському, церковному, будував церкви, монастирі, при них – школи для науки дітям і шпиталі для убогих, а при більших – і друкарні для друку книжок» (Грушевський, 2005: 350). У 1687 р. Ржищівську обитель було приписано до Київського Кирилівського монастиря (Памятная, 1882: 101). Після ліквідації останнього, Ржищівський монастир у 1710 р. було приписано до Київського Софійського митрополичого дому.

Однак, після приєднання Правобережної України до Речі Посполитої, монастир було позбавлено матеріальної підтримки, що, згодом, призвело до його запускання. Перехід Правобережжя під владу Російської імперії не покращив матеріальне становище обителі. Упродовж першої половини XIX ст. ця обитель вважалася самою убогою і занедбаною в Київській єпархії (Похилевич, 1864: 53).

У 1852 р. Ржищівський Преображенський заштатний чоловічий монастир було переведено у статус жіночих монастирів (Денисов, 1908: 316). З часом, завдяки старанням першої його ігумені Юлії (Яхонтовій) та пожертвам, які надавалися обителі, монастир почав якісно змінюватися й розбудовувати ся (Памятная. 1882: 101). Уже станом на початок 1870-х рр. тут проживало 47 черниць та 48 послушниць (Женские, 1879: 4).

Згідно зі «Статутом духовних консисторій» редакції 1841 та 1883 рр., керівництво єпархій було зобов'язане спонукати приходське духовенство до створення при церквах і монастирях народних училищ, у яких би «... навчали дітей місцевого населення грамоти, молитов і катехизису» (Устав, 1883: 5). 25 квітня 1866 р. Святійшим синодом також було дано розпорядження про відкриття при новостворюваних монастирях навчальних та благодійницьких закладів (Руководственные, 1879: 85).

На виконання цих розпоряджень у Київській єпархії в різний час було створено 4 жіночих училища духовного відомства: Київське, Лебединське, Києво-Флорівське і Ржищівське (Киевская, 1879: 2). Зокрема, у 1871 р. при Ржищівському жіночому заштатному монастирі було відкрито початкове жіноче училище для навчання дітей духовного звання, дітей-сиріт та дітей з бідних родин. Ще у 1870 р., під час будівництва теплового дерев'яного храму на території монастиря, його ігуменя Марія (Ілляшенкова) задалася цілком під одним дахом з храмом збудувати приміщення майбутнього училища (О Ржищевском, 1879: 568). Планувалося, щоб діти могли не лише навчатися при монастирському храмі, а й проживати там. Задумка була амбітною, але й ризикованою, оскільки монастир був територіально віддалений від містечка Ржищева і найближчих сіл на відстані у кілька верст. Це створювало відповідні логістичні проблеми та перешкоди, але розпорядження вищих органів влади, які потрібно було виконувати, та наполегливість ігумені монастиря у питанні створення при монастирі навчального закладу для місцевих дітей, дали свій результат.

У 1874 р. початкове жіноче училище при Ржищівському Преображенському монастирі було реорганізовано в трикласне з дворічним курсом навчання в кожному класі. Крім того, існував і підготовчий клас. Тому загальний термін навчання становив 7 років. Навчальний курс училища визначався синодальною програмою, що застосовувалася до перших трьох класів Київського жіночого училища (Женское, 1879: 5). В училищі навчали Закону Божому, слов'янських мов, словесності, російської мови, арифметики, педагогіки, церковному співу та рукоділлю. Викладання Закону Божого, що послідовно запроваджували в усіх класах, передбачало навчання молитвам з їх поясненням на прикладах біблійних історій, вивчення катехизису та пояснення процедури і супроводу богослужіння. Однак, викладання цього предмету було проблематичним, оскільки в училищі не було вчителя-священника, що працював би на постійній основі.

Особлива увага в училищі приділялася вивченню мови, чистописання та словесності. Розроблена тамтешніми вчителями програма передбачала вивчення граматики з підкріпленням відповідними вправами та написанням диктантів. Діти вчили напам'ять вірші та уривки з прозових творів, вчилися переказувати прочитаний матеріал. У старших класах вивчали теорію прози та поезії, самостійно писали твори на задану тему. Також приділялася увага вивченню арифметики, практикувалися заняття з розв'язування складних арифметичних задач. На заняттях з географії використовували карти, глобус, також учениць навчали самостійно малювати карти. У другому та третьому класах вивчали історію. На третьому випускному році учениці освоювали педагогіку з акцентом на особливостях фізичного і морального виховання, а також на прийомах початкової освіти.

Церковний спів, вишивка «золотом» і шовком на різних тканинах були особливо переконливим аргументом у підготовці майбутніх вчителів. До речі, особлива увага до церковного співу, постійне тренування вихованок залученням їх до церковних богослужінь формувала навички не лише звичайного, а й партесного співу (О Ржищевском, 1875: 570). Для цього навчали нотній грамоті, використовували п'єси церковного партесного співу, якому навчали ті ж самі вчителі, що й викладали всі решту предметів. Навчання рукоділлю здійснювалося під керівництвом монахині. Учениці освоювали загальні навички шиття, також крою, в'язання та вишивки (Перепелюк, 2020: 84).

Училище користувалося невеликою бібліотекою монастиря, в якій, зрозуміло, що бракувало книг для читання, навчальних посібників. Ігуменя намагалася компенсувати цей дефіцит книгами з власної бібліотеки та пожертвами від небайдужих до життя училища меценатів (Женское, 1879: 6).

Ігуменею було також організовано і медичний нагляд за ученицями. За потреби, до хворих запрошували лікаря зі Ржищева, який надавав монастирю і училищу свої медичні послуги безкоштовно (Женское, 1879: 6). Для зміцнення здоров'я вихованок училища, практикувалися заняття фізичними вправами та праця в саду.

Очоловала училище на той час ігуменя Марія (Ілляшенкова). Безпосередньо організацією навчального процесу займалася наставниця (завідуюча училищем). На цю посаду запрошували випускниць раніше створеного жіночого училища при Лебединському Миколаївському монастирі. Першою такою наставницею стала А. Щербацька, яка, завдяки своїм організаторським та педагогічним здібностям, зуміла вдало налагодити навчаль-

ний процес. Застосовані підходи сприяли перетворенню Ржищівського училища уже за чотири роки в трикласне жіноче училище. Тут викладали не лише обов'язкові три предмети, згідно зі статутом єпархіальних училищ такого типу, а й той набір дисциплін, освоєння яких давало можливість випускницям Ржищівського училища безперешкодно скласти іспити на звання вчительки як домашніх, так і церковно-народних училищ (О Ржищевском, 1875: 569).

Учительський колектив формували священник – вчитель Закону Божого, дві вчительки, наставниця з господарської частини та рукоділля. Дві вчительки забезпечували викладання усіх предметів навчального курсу, а також займалися виховною роботою з ученицями. Оплата їх праці становила від 100 до 120 руб. на рік. Їх харчування та проживання забезпечувалося монастирем. Заняття з рукоділля проводила черниця монастиря безкоштовно. Училище стикалося з проблемою викладання Закону Божого, оскільки ніхто із священників, які служили при монастирі, не хотів працювати безкоштовно.

Священники та інші родини навколишніх сіл із задоволенням стали віддавати своїх доньок у новостворене училище на навчання, та підтримували заклад матеріально. Також до училища приймали на навчання дітей-сиріт та дітей з бідних селянських родин. Складність ситуації для цього училища полягала в тому, що Ржищівський Преображенський монастир був заштатним. Це означало, що обитель не мала державного фінансування і була досить обмеженою в засобах. Контингент монахинь та послушниць, які населяли обитель, формувався переважно із бідних селянок, тому сподіватися на їх внески на розвиток обители, як це відбувалося в інших монастирях, не доводилося. Утримувати ж училище своїм коштом монастирю було дуже складно і це викликало незадоволення і самих черниць (Женское, 1879: 4). Також монастир не мав у своєму розпорядженні угідь, орної землі для обробітку, городів, ставків, за виключенням лише млина. Тому для матеріальної підтримки училища ігуменя Марія часто витрачала власні кошти.

Загалом, економічне становище монастиря, а, відповідно і училища, було складним. Приміщення були невеликого розміру, бракувало житлових площ для зростаючого контингенту черниць. Хоча для училища було відведено приміщення в кращому із монастирських корпусів, де мешкала й сама ігуменя. Однак, це було невелике приміщення, яке мало одну навчальну кімнату, де заняття проводилися для всіх класів разом. Мали

дві маленькі спальні кімнати на всіх учениць. Однак, через відсутність фінансування ситуацію з браком приміщень виправити було неможливо. Ті незначні кошти, які заробляв монастир та училище, витрачали на харчування, а також одяг та інші засоби, яких потребували діти-сироти. Харчування учениць здійснювалося окремо від монастирської кухні і передбачало інколи давання м'яса, молока, фруктів і чаю. Обслуговували дітей дві монастирські послушниці, які, за завданнями ігумені, прибирали спальні кімнати, прали їх одяг та виконували інші господарські роботи.

Чітко визначеної плати за навчання в училищі не було. Платили не всі і хто скільки міг. Ігуменя зважала на прохання про безкоштовне навчання дітей в училищі, тому для переважної більшості учениць, навіть тих, які мали батьків, навчання було безкоштовним або це були незначні кошти. Наприклад, у 1878/1879 н.р. за навчання дітей училище отримало лише 110 руб. Це були кошти, які сплатили: землевласник Полтавської губернії, дворянин М. Харченко за навчання своїх двох доньок у сумі 80 руб., священник І. Базилевич за навчання також двох доньок – 10 руб., ржищівський містянин М. Яценко заплатив за рік навчання своєї доньки 10 руб. За той же навчальний рік училищем було витрачено на опалення, освітлення, харчування і одяг дітей – 473 руб. Різницю в сумі 363 руб. було покрито за рахунок коштів монастиря та власних коштів ігумені (Женское, 1879: 6).

Таке економічне становище училища негативно позначалося й на його освітній діяльності. Постійною була загроза занепаду і закриття навчального закладу. Ревізія, яка здійснювалася в училищі за дорученням київського єпархіального начальства у 1879 р., рекомендувала зберегти це училище і покращити його матеріальний стан, оскільки цього потребували родини з навколишніх сіл та діти-сироти, які не мали змоги навчатися в інших, більш віддалених закладах (Женское, 1879: 4).

Однак, виходом із скрутного матеріального становища, в якому опинилося училище, і головним джерелом цих засобів могла б стати врегульована плата за навчання і утримання учениць, які мали батьків, а також активне залучення благодійницьких коштів. Головою ревізійної комісії, настоятелем Слободо-Кагарлицької церкви священником Василем Іваницьким, пропонувалося до цього питання підійти виважено й диференційовано: на безкоштовне навчання приймати лише третину вихованок із бідних сімей або ж дітей-сиріт, для решти встановити чітко фіксовану оплату у розмірі 50–60 руб. в рік з оплатою наперед за кожних 6 місяців (Женское, 1879: 7).

Усі учениці проживали на території монастиря і перебували на повному його утриманні (Памятная, 1882: 102). Так, для прикладу, у 1878/1879 навчальному році в училищі перебувало 30 учениць віком від 7 до 18 років (в підготовчому класі – 8 дівчаток, в першому класі – 9, у другому – 10, у третьому – 3). Більше половини з них були діти-сироти або напівсироти. За соціальним станом це були діти священників, причетників, дворян, містян, селян і військових, а також із вихрещених євреїв (Женское, 1879: 4).

Попри всі матеріальні труднощі, монастирю вдавалося утримувати училище і активно сприяти поширенню і покращенню жіночої освіти в регіоні. З опублікованих матеріалів «Всепідданішого звіту обер-прокурора Святійшого синоду по відомству православного сповідання» за 1884 р. дізнаємося, що в Київській єпархії жіночі школи знаходилися уже при трьох монастирях: Києво-Флорівському, Лебединському Свято-Миколаївському та Ржищівському Преображенському. У першому навчалася 50 дівчаток, переважно дітей сиріт духовного звання. При Лебединському монастирі було шестикласне училище для дівчаток духовного відомства, в якому до 30 дівчаток перебували на безкоштовному утриманні. Бажаючих навчатися за власний рахунок тут могли набирати на навчання необмежено. У школі при Ржищівському монастирі навчалася 25 дівчаток різних станів (Всеподданейший, 1887: 243). Ці дані засвідчують те, що з п'яти наявних на той час жіночих монастирів Київської єпархії – три обителі мали в своєму складі жіночі навчальні заклади.

Позитивні результати реформ 60–70-х рр. XIX ст. підвищили запит суспільства на освіту і спричинили зростання чисельності церковно-приходських шкіл та загострило потребу в учительських кадрах, підготовлених відповідно до характеру організації діяльності цих шкіл. Вирішення проблеми підготовки вчительських кадрів уже з середини 1890-х рр. поклали на нижчі учительські школи, які в офіційних документах називали другокласними (Полное, 1904: 207). Відповідно до рішення Державної Думи від 5 червня 1895 р. духовне відомство почало організовувати другокласні церковно-учительські школи. Їх завданням було готувати вчителів для шкіл грамоти. До 1907 р. таких шкіл в Російській імперії вже нараховувалося 426 (Луппов, 1909: 30), серед яких і була двокласна церковно-приходська школа Ржищівського жіночого монастиря (Киевские, 1901: 871).

Ситуація зі Ржищівським жіночим училищем змінилася на початку XX ст. Його було перетворено на другокласну монастирську жіночу школу,

яка набирала учениць на основі отриманих знань і успішно складених випускних іспитів при однокласних церковно-приходських школах. Право на навчання тут мали діти віком від 13 до 17 років. Курс навчання складав три роки. До першого класу двокласної школи набирали лише 15 осіб після успішного складання конкурсних ступіньних іспитів в кінці серпня (Киевские, 1909: 323). Обов'язковою умовою була наявність музичного слуху. Осіб, яких були відраховано з навчальних закладів, до Ржищівського училища не приймали (Киевские, 1905: 306). Навчальні заняття в школі розпочиналися традиційно з 1 вересня.

До переліку предметів, які викладалися у другокласних школах, входили Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янська мова, російська мова, загальна та російська церковна історія, вітчизняна історія, арифметика, геометричне креслення та малювання, географія з відомостями про тіла та явища природи, початкові знання з гігієни, чистописання, рукоділля. На старшому відділенні читалася елементарна дидактика. Для практичного ознайомлення з прийомами початкового навчання при них створювалися однокласні церковно-приходські школи. Практичні уроки в другокласних школах переважали над теоретичними (Полное, 1904: 208).

Тому уже в 1912 р. при Ржищівській монастирській жіночій учительській школі було відкрито четвертий додатковий педагогічний курс, опанування навчальної програми якого дозволяло працювати вчителькою однокласної церковно-приходської школи. До цього класу приймали за конкурсом атестатів учениць, які закінчили три класи учительської школи не більше трьох років тому (Киевские, 1912: 240). За наявності вільних вакансій сюди приймалися і випускниці педагогічних класів при Лебединській і Чигиринській двокласній школах на основі конкурсу атестатів (Киевские, 1913: 327).

Змінилися і фінансові умови навчання. Плату за навчання не бралася. Обов'язковою була лише плата за проживання в гуртожитку в розмірі 50 руб. на рік. Крім того, при вступі потрібно було внести плату за пошиття форменого одягу (сукні, два білих і один чорний фартух) і забезпечити одягом та постільними принадлежностями (Киевские, 1904: 347). Поліпшилося і харчування вихованок. Воно було чотириразовим і калорійним.

Стаття доглядача церковнопарафіяльних шкіл Київської митрополії М. Белогорського дає уявлення про режим проживання учнів в гуртожитках, який був майже однаковим для усіх тогочасних двокласних монастирських шкіл: «О 7-й год. ранку учні вставали, о 7.30 год. здій-

снювали ранішню молитву, о 8 год. снідали, а з 8.30 год. до 13.10 відбувалися уроки. О 15.00 учні обідали і проводили вільний час у дворі. О 17.00 розпочиналися вечірні заняття, які тривали до восьмої години вечора. Потім вечеряли і до 21.30 або продовжували виконувати домашні завдання, або читали книги. Потім була вечірня молитва і читалось «Життє денного святого». О 23 годині учні лягали спати. Такий розпорядок міг бути змінений тільки напередодні свят та вихідних днів, коли учні по обіді готувалися до читання та співу в місцевому храмі» (Белогорский, 1909: 18).

Матеріальною основою життя Ржищівського Преображенського монастиря та жіночого училища при ньому було його господарство. На початку ХХ ст. монастир володів 34 дес. орної землі та 20 дес. невдоброк, мав два хутори: Стоянчин поблизу Трипілля з млином на річці Червоній та сінокосом в селі Стайки на острові Дніпра. Чисельність монахинь постійно зростала. Якщо на початку ХХ ст. в монастирі проживало 70 монахинь та 213 послушниць, то станом на 1913 р. тут було 82 черниці та 197 послушниць (Памятная, 1913: 27).

Такий стан речей монастиря зберігався до більшовицького перевороту. Після встановлення радянської влади приміщення Ржищівського Спасо-Преображенського монастиря, як і багатьох інших обителів Київської єпархії того часу, використовували як виробниче приміщення для робітничої артілі, а приміщення жіночої учительської школи було передано для організації сільськогосподарського технікуму.

Отже, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. виникає об'єктивна необхідність поширення освіти серед простого народу, у тому числі і серед жіноцтва. Зібраний та систематизований у цій статті матеріал засвідчив, що на хвилі зростаючого попиту на освіту в пореформений період активізувалася й просвітницька діяльність православних монастирів Київської єпархії, що відіграло значну роль у поширенні освіти серед населення. Важливого значення набувало питання організації жіночих монастирських начальних закладів. У цьому контексті заслуговує на увагу діяльність Ржищівського Спасо-Преображенського заштатного жіночого монастиря та його настоятельниць у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., які докладали значних зусиль для відкриття та організації діяльності жіночого училища, яке згодом було реорганізовано у двокласні жіночу учительську школу. Головним джерелом фінансування його діяльності служили власні засоби монастиря. Окрім знань тут діти отримували і належну професійну підготовку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белогорский Н. Общежития при второклассных школах Киевской епархии. *Западно-Русская начальная школа*. 1909. № 2. Февраль. С. 16–24.
2. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1884 год. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1887. 361, 111 с.
3. Горев М. Церковные богатства и голод. М., 1922. 324 с.
4. Грушевський М.С. Твори у 50-ти томах. Львів: Світ, 2005. Т. 3. 774 с.
5. Денисов Л. И. Православные монастыри Российской Империи. М., 1908. 984 с.
6. Женское училище при Ржищевском женском монастыре. *Киевские епархиальные ведомости*. 1879. № 51. 19 декабря. С. 4–8.
7. Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. Том 1: Преобразования старых и учреждение новых монастырей с 1764–95 по 1 июля 1890 год. С.-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1890. 314 с.
8. Зорин Д. Церковь и революция. Церковь и голод. Ростов-на-Дону, 1922.
9. Киевские епархиальные ведомости. 1901. № 19. 1 октября. С. 871. С. 869–872.
10. Киевские епархиальные ведомости. 1909. № 25. С. 323.
11. Киевские епархиальные ведомости. 1905. № 28. С. 306.
12. Киевские епархиальные ведомости. 1912. № 20. С. 240.
13. Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 21. С. 327.
14. Киевские епархиальные ведомости. 1904. № 29. С. 347.
15. Киевская епархия в 1878 г. *Киевские епархиальные ведомости*. 1879. № 7. 14 февраля. С. 2.
16. Кузнец Т.В. Другокласні та церковно-учительські школи Духовного відомства на початку ХХ століття. *Уманська старовина: Науковий журнал*. 2016. № 1. С. 25–30.
17. Кузьменко Т. Михайлівська церковно-учительська школа при Києво-Золотоверхому монастирі (кін. ХІХ ст.). *Труди Киевской духовной академии*. 2019. № 19(191). С. 88–99.
18. Лавріненко Н.П. Утворення та діяльність навчальних закладів при монастирях Київської єпархії. *Фінанси України*. 2005. № 12. С. 133–146.
19. Лавріненко Н.П. Участь православних монастирів Київської єпархії у системі духовної освіти Російської імперії (ХІХ – початок ХХ ст.). *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. пр.* Вип. 14. К., 2005. С. 18–26.
20. Ломачинська І.М. Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія»*. 2016. № 2. С. 61–70.
21. Ломачинська І. М. Монастирі України. К.: Балтія-Друк, 2015. 208 с.
22. Луппов Н. Второклассные церковные учительские школы в первое десятилетие своего существования (1896–1906 гг.). *Западно-Русская начальная школа*. 1909. № 1. Январь. С. 30–40.
23. О Ржищевском училище. *Киевские епархиальные ведомости*. 1875. № 17. С. 567–570.
24. Памятная книжка Киевской епархии. 1882 год / Сост. А.В. Нов, В. Антонов. Киев: Тип. Т.Г. Новицкого, 1882. 408 с.
25. Памятная книжка Киевской епархии на 1913 г. К.: Типо-Литограф. Киевского университета св. Владимира, 1913. 336 с.
26. Перепелюк О.М. Церковні хори Київської єпархії ХІХ – початку ХХ століття: дис. ... док. філос. : 032 – історія та археологія. Умань, 2020. 229 с.
27. Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание III. Т. XXII. № 21290. С. 207–211.
28. Покровский И.М. Русские епархии в XVI–XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. Казань: Центральная типография, 1913. Том второй (XVIII век). 966 с.
29. Похилевич Л. Монастыри и церкви г. Киева: Прежнее и нынешнее состояние и средства содержания причтов, а также иноверческие молитвенные дома. К.: В типографии губернского управления, 1865. 134 с.
30. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев: Типография Киевопечерской лавры, 1864. 763 с.
31. Руководственные для православного духовенства указы Святейшего правительствующего синода. 1721–1878 г. Москва : Типография М.Н. Лаврова и К°, 1879. 504 с.
32. Устав духовных консисторий. СПб: в синодальной типографии, 1883. 24 с.
33. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.). Критические очерки / А.П. Каждан, С.А. Токарев, А. М. Сахаров, Н. А. Смирнов. М. : Наука, 1967.
34. Янчук М. Підготовка учительських кадрів у церковно-учительських школах наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. *European philosophical and Historical Discourse*. 2018. Volume 4. Issue 3. P. 79–85.

REFERENCES

1. Belohorskyi N. Obshchezhytyia pry vtoroklassnykh shkolakh Kyevskoi eparkhii [Dormitories at second-class schools of the Kyiv diocese]. *Zapadno-Russkaia nachalnaia shkola*. 1909. № 2. Fevral. S. 16–24 [in Russian].
2. Vsepoddanneishyi otchet Ober-prokurora Sviateisheho synoda K. Pobedonostseva po vedomstvu pravoslavnoho yspovedaniya za 1884 hod [The Most Submissive Report of the Chief Prosecutor of the Holy Synod K. Pobedonostsev on the Office of the Orthodox Confession for 1884]. Sankt-Peterburh: Synodalnaia typhografyia, 1887. 361, 111 s. [in Russian].
3. Norev M. Tserkovnye bohatstva i holod [Church wealth and famine]. M., 1922. 324 s. [in Russian].

4. Hrushevskiy M.S. Tvory u 50-ty tomakh [Works in 50 volumes]. Lviv: Svit, 2005. T. 3. 774 s. [in Ukrainian].
5. Denysov L. Y. Pravoslavnye monastyri Rossiyskoi Imperii [Orthodox monasteries of the Russian Empire]. M., 1908. 984 s. [in Russian].
6. Zhenskoe uchylyshche pri Rzhishchevskom zhenskom monastyre [Женское училище при Ржищевском женском монастыре]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*. 1879. № 51. 19 dekabria. S. 4–8 [in Russian].
7. Zverinskii V.V. Material dlia istoriko-topograficheskogo issledovaniya o pravoslavnykh monastyriakh v Rossiiskoi imperii, s byblyohrafycheskym ukazatelem [Material for historical and topographic research on Orthodox monasteries in the Russian Empire, with a bibliographic index]. Tom 1: Preobrazovaniya starykh i uchrezhdenie novykh monastyrej s 1764–95 po 1 iuliia 1890 hod. S.-Peterburh: Tipografya V. Bezobrazova y Komp., 1890. 314 s. [in Russian].
8. Zorin D. Tserkov i revoliutsiya. Tserkov y holod [Church and revolution. Church and famine]. Rostov-na-Donu, 1922 [in Russian].
9. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1901. № 19. 1 oktiabria. S. 871. S. 869–872. [in Russian].
10. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1909. № 25. S. 323 [in Russian].
11. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1905. № 28. S. 306 [in Russian].
12. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1912. № 20. S. 240 [in Russian].
13. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1913. № 21. S. 327. [in Russian].
14. Kievskie eparkhialnye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]. 1904. № 29. S. 347 [in Russian].
15. Kievskaiia yeparkhiia v 1878 h. [Kyiv diocese in 1878]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*. 1879. № 7. 14 fevralia. S. 2 [in Russian].
16. Kuznets T.V. Druhoklasni ta tserkovno-uchytelski shkoly Dukhovnoho vidomstva na pochatku XX stolittia [Second-class and church-teacher schools of the Theological Department at the beginning of the 20th century]. *Umanska starovyna: Naukovyi zhurnal*. 2016. № 1. S. 25–30 [in Ukrainian].
17. Kuzmenko T. Mykhailivska tserkovno-uchytelska shkola pry Kyievo-Zolotoverkhomu monastiri (kin. XIX st.) [St. Michael's Church and Teacher's School at the Kyiv-Zolotoverkhy Monastery (end of the 19th century)]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*. 2019. № 19(191). S. 88–99 [in Ukrainian].
18. Lavrinenko N.P. Utvorennia ta diialnist navchalnykh zakladiv pry monastyriakh Kyivskoi yeparkhii [Formation and activity of educational institutions at the monasteries of the Kyiv Diocese]. *Finansy Ukrainy*. 2005. № 12. S. 133–146 [in Ukrainian].
19. Lavrinenko N.P. Uchast pravoslavnykh monastyriv Kyivskoi yeparkhii u systemi dukhovnoi osvity Rosiiskoi imperii (XIX – pochatok XX st.) [The participation of Orthodox monasteries of the Kyiv Diocese in the system of spiritual education of the Russian Empire (19th - early 20th centuries)]. *Lavrskiy almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: zb. nauk. pr. Vyp. 14. K., 2005. S. 18–26 [in Ukrainian].*
20. Lomachynska I.M. Rol pravoslavnykh monastyriv u formuvanni svitohliadnykh oriientyriv ukrainskoho suspilstva [The role of Orthodox monasteries in the formation of worldview orientations of Ukrainian society]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia «Filosofiiia»*. 2016. № 2. S. 61–70 [in Ukrainian].
21. Lomachynska I. M. Monastyri Ukrainy [Monasteries of Ukraine]. K.: Baltiia-Druk, 2015. 208 s. [in Ukrainian].
22. Luppov N. Vtoroklassnye tserkovnyia uchitelskie shkoly v pervoe desiatylenie svoego sushchestvovaniia (1896–1906 hh.) [Second-class church teachers' schools in the first decade of their existence (1896-1906)]. *Zapadno-Russkaia nachalnaia shkola*. 1909. № 1. Yanvar. S. 30–40 [in Russian].
23. O Rzhishchevskom uchylyshche [About the Rzhishchev School]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*. 1875. № 17. S. 567–570 [in Russian].
24. Pamiatnaia knyzhka Kyevskei eparkhyi. 1882 hod [Commemorative book of the Kyiv diocese. 1882] / Sost. A.V. Nov, V. Antonov. Kyev: Typ. T.H. Novytskoho, 1882. 408 s. [in Russian].
25. Pamiatnaia knyzhka Kyevskei eparkhyi na 1913 h. [Commemorative book of the Kyiv diocese for 1913]. K.: Typo-Lytoh. Kyevskei unyversyteta sv. Vladymyra, 1913. 336 s. [in Russian].
26. Perepeliuk O.M. Tserkovni khory Kyivskoi yeparkhii XIX – pochatku XX stolittia [Church choirs of the Kyiv diocese of the XIX – the beginning of the XX century]: dys.... dok. filos.: 032 – istoriia ta arkhieolohiia. Uman, 2020. 229 s. [in Ukrainian].
27. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. SPb., 1904. Sobranie III. T. XXII. № 21290. S. 207–211.
28. Pokrovskiy Y.M. Russkiye eparkhyi v XVI–XVIII vv., ykh otkrytiye, sostav y predely. Opyt tserkovno-ystorycheskoho, statystycheskoho y heografycheskoho yssledovaniya. Kazan: Tsentralnaia tipografya, 1913. Tom vtoroi (XVIII vek). 966 s. [in Russian].
29. Pokhilevich L. Monastyri i tserkvi h. Kyeva: Prezhnee y nyneshnee sostoianie i sredstva soderzhaniia prichtov, a takzhe inovercheskie molitvennye doma [Monasteries and churches in Kyiv: Former and current state and means of maintaining clergy, as well as non-Christian prayer houses]. K.: Vb tipografii hubernskoho upravleniia, 1865. 134 s. [in Russian].
30. Pokhylevych L. Skazaniia o naseleennykh mestnostiakh Kyevskei hubernii, ili Statystycheskie, istoricheskie i tserkovnye zametki o vsekhn derevniakh, selakh, mestechkakh i horodakh, v predelakh hubernii nakhodiashchikhhsia [Legends about the populated areas of the Kyiv province, or Statistical, historical and church notes about all villages, towns and cities located within the province]. Kiev: Tipografiiia Kievopecherskei lavry, 1864. 763 s. [in Russian].
31. Rukovodstvennye dlia pravoslavnoho dukhovenstva ukazy Sviateisheho pravitelstvuiushcheho sinoda. 1721–1878 h. [Guidelines for the Orthodox clergy decrees of the Holy Governing Synod. 1721–1878]. Moskva: Tipografya M.N. Lavrova y K°, 1879. 504 s. [in Russian].
32. Ustav dukhovnykh konsistorii [Charter of spiritual consistories]. SPb: v synodalnoi tipografii, 1883. 24 s. [in Russian].
33. Tserkov v ystorii Rossii (IX v. – 1917 h.). Kriticheskie ocherki [Church in the history of Russia (IX century – 1917). Critical essays] / A.P. Kazhdan, S.A. Tokarev, A. M. Sakharov, N. A. Smyrnov. M.: Nauka, 1967. [in Russian].
34. Yanchuk M. Pidhotovka uchytelskykh kadriv u tserkovno-uchytelskykh shkolakh naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Training of teaching staff in church teaching schools at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]. *European philosophical and Historical Discourse*. 2018. Volume 4. Issue 3. P. 79–85 [in Ukrainian].

УДК 070.3(477.83-25):070.48(438)«19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-10>

Тарас ЩЕРБАН,
orcid.org/0000-0002-9476-7768
аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) trpjavir@ukr.net

СПІВПРАЦЯ ЮЗЕФА ШУЙСЬКОГО З ЛЬВІВСЬКИМ ЧАСОПИСОМ “PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI” (70–80 РР. XIX СТ.)

У статті на підставі історіографічних джерел (історичних досліджень та матеріалів часопису) показано як розвивалася співпраця Юзефа Шуйського, одного з чолових представників краківської історичної школи, з львівським часописом “Przewodnik Naukowy i Literacki”. Застосовані у дослідженні методи ґрунтуються на принципах історизму, системності, науковості, верифікації та авторської об’єктивності з використанням загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Реорганізований у 1873 р. з інформаційно-статистичного додатку до “Gazety Lwowskiej” часопис “Przewodnik Naukowy i Literacki” був одним з провідних у Галичині літературно-наукових видань, основну частину змісту якого займали питання історії. Це відбулося завдяки тому, що редакція видання, очолювана Владиславом Лозинським, зуміла залучити до співпраці низку відомих дослідників минулого з різних частин розділеної Польщі. Одним з найпомітніших серед них був представник та один із засновників краківської історичної школи Юзеф Шуйський. На шпальтах видання впродовж 70–80-х рр. XIX ст. було опубліковано низку його історичних нарисів, що вповні уособлювали песимістичний погляд автора на минуле польської держави. Суворо оцінюючи вади державної організації Речі Посполитої та засуджуючи занепад її еліт, Ю. Шуйський намагався знайти причини невдач польської держави. Дослідник прагнув створити «формулу», якою можна було б пояснити чому наприкінці XVIII ст. Польща втекла з політичної карти Європи, а в наступному столітті безуспішно і ціною неймовірних втрат намагалася відновити незалежність. Аналіз цих публікацій дозволяє визначити напрямки тематичних зацікавлень Юзефа Шуйського та особливості його дослідницької методи, що поєднувала в собі романтичний спосіб представлення минулого з критицизмом нової історіографії.

Ключові слова: наукова преса, часопис “Przewodnik Naukowy i Literacki”, Юзеф Шуйський, краківська історична школа, польська історіографія.

Taras SHCHERBAN,
orcid.org/0000-0002-9476-7768
Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Jurisprudence
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) trpjavir@ukr.net

COOPERATION OF JUZEF SHUYSKY WITH LVIV JOURNAL “PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI” (70–80 YEARS OF THE XIX CENTURY)

Based on historiographical sources (historical research and journal materials), the article shows how the cooperation of Juzef Shuyski, one of the leading representatives of the Krakow Historical School, with the Lviv journal “Przewodnik Naukowy i Literacki” was developed. Research methods are based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authorial objectivity using general scientific and special historical methods. The journal “Przewodnik Naukowy i Literacki”, reorganized in 1873 from the informational and statistical supplement to “Gazeta Lwowska”, was one of the leading literary and scientific publications in Galicia, the main part of which content was occupied by questions of history. This happened thanks to the fact that the editors of the publication, headed by Władysław Łożyński, managed to attract to cooperation a number of well-known researchers of the past from different parts of the divided Poland. One of the most prominent among them was the representative and one of the founders of the Krakow Historical School, Józef Shuyski. On the pages of the publication during the 70s and 80s of the XIX century a number of his historical essays were published, fully embodying the author's pessimistic view of the past of the Polish state. Strictly assessing the defects of the state organization of the Polish-Lithuanian Commonwealth and condemning the decline of its elites, J. Shuyski tried to find the reasons for the failures of the Polish state. The researcher sought to create a “formula” that could explain why at the end of the 18th century Poland disappeared from the political map of Europe, and in the next century it tried unsuccessfully and at the cost of incredible losses to restore independence. The analysis of these publications allows us to determine the directions of J. Shuyski's thematic interests, the peculiarities of his research method, which combined a romantic way of presenting the past with the criticism of the new historiography.

Key words: scientific press, “Przewodnik Naukowy i Literacki” journal, Juzef Shuyski, Krakow Historical School, Polish historiography.

Постановка проблеми. Модернізаційні процеси, що розпочалися в Галицькій провінції Австрійської імперії після революційних подій середини XIX ст. значно прискорила автономізація краю. Уже наприкінці 60-х рр. XIX ст. окреслені в попередні роки тенденції набули ознак сталого розвитку: капіталізація і технологізація виробництва, створення системи залізничного сполучення, будівництво нових доріг і розвиток торгівлі, реформування системи адміністрування, зміни в освіті. Це до невпізнання змінювало східні землі імперії.

Зазначені зміни, головню виразна полонізація краю, якнайбільше вплинули на політику інформаційної комунікації краю. Майже від початку цього століття рупором місцевої влади був урядовий вісник “Gazeta Lwowska” та її численні додатки були. Одним з додатків, що вирізнявся науково-інформаційною спрямованістю був – присвячений історії, економіці та статистиці – “Dodatek Miesięczny” (1872 р.) У 1873 р. його трансформували у науково-літературне видання – часопис “Przewodnik Naukowy i Literacki” (1873–1919), редакцію якого очолив знаний письменник, публіцист та аматор історії Владислав Лозинський. Значну частину змісту цього журналу, особливо у перше десятиліття діяльності, складала матеріали з історії, що дає можливість трактувати “Przewodnik Naukowy i Literacki” як важливе історичне джерело з розвитку польської історичної науки останньої третини XIX – початку XX ст.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Поява першого ґрунтового, проте не вельми критичного дослідження історії “Gazety Lwowskiej” та її додатків стала наслідком відзначення столітнього ювілею діяльності цього видання. “Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)” за загальною редакцією В. Брюхнальського було видано у Львові впродовж 1911–1914 рр. (Stulecie Gazety Lwowskiej, 1911–1912). З поміж уміщених в три томнику досліджень найбільшою інформативністю вирізнялися праці Ф. Яворського (Jaworski, 1912), Л. Фінкеля (Finkel, 1911), Б. Губриновича (Gubrynowicz, 1911). До питань діяльності “Przewodnika Naukowego i Literackiego” звертався у 30-ті рр. XX ст. Б. Надольський (Nadolski, 1936). У 60–70-х рр. XX ст. з’явилися перші узагальнюючі праці з історії польської, в тому числі й наукової, преси. (Więckowska, 1966; Myśliński, 1969; Kmiecik, 1976). На сучасному етапі спостерігаємо появу досліджень, у яких часописи розглядаються як невід’ємна частина історіографічного процесу та специфічний історіографічний феномен (Toczek, 2005, Лазурко, 2021).

Відзначимо також, що феномен краківської історичної школи до якої належав Ю. Шуйський (у інституційному та персональному вимірах) є темою, що має не лише тривалу історію вивчення, а й узагальнюючі та спеціальні історіографічні опрацювання, зокрема й в українській історіографії (Сінкевич, 2010; Сінкевич, 2006; Руда, 2008).

Мета дослідження – показати на підставі історіографічних джерел (історичних досліджень та матеріалів часопису) як розвивалася співпраця Юзефа Шуйського, одного з чоловічих представників краківської історичної школи, з львівським часописом “Przewodnik Naukowy i Literacki”.

Дослідницька новизна. Вперше, на підставі джерел, здійснено спробу осмислити творчість краківського історика Юзефа Шуйського у контексті його співпраці з львівським часописом “Przewodnik Naukowy i Literacki”.

Методи дослідження ґрунтуються на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об’єктивності з використанням загально-наукових та спеціально-історичних методів.

Виклад основного матеріалу. У час, коли часопис “Przewodnik Naukowy i Literacki” розпочав діяльність у Львові, у Кракові уже отримала інституційне оформлення спільнота істориків, що з легкої руки Владислава Смоленського отримала у 1886 р. назву «краківська історична школа» (Smoleński, 1898), знана також як «критична» школа та краківська «песимістична» школа. Це було об’єднання, згуртоване довкола бачення минулого Польщі, а не певної персони дослідника чи окремої інституції, хоча інституціоналізація відіграла важливу роль у його розвитку. У представленні Ю. Бардаха: «Історична спільнота Кракова сприйняла 1869 рік – дату заснування кафедри польської історії в щойно реполонізованому Ягеллонському університеті – як річницю не стільки постанови школи, скільки моменту, коли вона стала голосом історичних доктрин “ex cathedra” і, у певному сенсі, стала офіційною історіософією станьчиків, що перебрали владу в Галичині» (Bardach, 1973, s. 962).

В умовах галицької автономії було створено сприятливу ситуацію для розвитку історичної науки, що безпосередньо вплинуло і на краківську історичну школу. Науковці Кракова, перебуваючи у тісній взаємодії з львівськими колегами, активно долучалися до творення публічного інтелектуального простору столиці Галичини. Щоправда досліджуючи співпрацю представників краківської історичної школи з “Przewodnikiem Naukowym i Literackim” у персональному вимірі важливо

відзначити, що Валер'ян Калінка, «засновник та духовний батько» критичної школи, у часописі не публікувався. Попри те, що його взаємодія зі Львовом була вельми тісною, припала вона, більшою мірою на 60-ті рр., а коли він з 1880 р. і до своєї смерті у 1886 р. мешкав у Львові, то був зайнятий зовсім іншими проблемами. Назагал у цей час у творчості В. Калінки була тривала пауза: після «Останніх років Станіслава Августа», опублікованих у 1868 р., він вступив до ордену змертвихвстанців і єдиним опублікованим історичним дослідженням (аж до виходу в світ першого тому «Чотирилітнього сейму» (1880 р.) була «Політика австрійського двору в питаннях Конституції 3 травня» (1873 р.) (Smoleński, 1887). І саме це дослідження В. Калінки потрапило на шпальта видання, але у якості матеріалу для рецензії. У виданні зустрічаємо обширний критичний огляд К. Ліске праці В. Калінки «Політика австрійського двору в питаннях Конституції 3 травня» (Liske, 1873), що містила як позитивні відгуки, так і достатньо гострі критичні зауваження, переважно фактологічного характеру.

Допіру у 1882 р. з кількома рецензіями виступив на шпальтах видання “Prowodnik Naukowy i Literacki” яскравий представник краківської критичної школи В. Закшевський. Він також мав доволі тісні зв'язки з галицькою столицею, адже саме сюди переїхав після того свого захисту у Пруссії. У 1871 р. В. Закшевський габілітувався у Львівському університеті і залишився тут працювати. Щоправда на посаді приват-доцента він пропрацював лише впродовж двох семестрів, оскільки у 1872 р. йому вдалося перенести габілітацію до Краківського університету (Starzyński, 1894). На час початку видання “Prowodnika Naukowego i Literackiego” В. Закшевський уже був у Кракові і розпочав підготовку до власного видавничого проєкту – часопису “Przegląd Krytyczny” (1874–1877).

Натомість краківські історики Ю. Шуйський та М. Бобжинський не оминали увагою львівське видання, активно публікуючи невеликі за обсягом, але показові для представлення їхньої творчості нариси. Цікаву характеристику наукової творчості Ю. Шуйського зустрічаємо у першого історіографа “Prowodnika Naukowego i Literackiego” Ю. Клейнера, який представляв його «не стільки як теоретика, оскільки йому йшлося не лише про пізнання, скільки як прагматика, для якого історія була не самоціллю, а засобом; завданням якого було йти разом з життям, шукати і утверджувати ідеали» (Klejner, 1912, s. 16).

На шпальтах видання у 1880 р. було опубліковано нарис Ю. Шуйського «Місце Длугоша

в європейській історіографії» (Szujski, 1880), що був текстовою версією виступу дослідника на першому Польському з'їзді істориків. Це був вельми показовий для характеристики наукової творчості Ю. Шуйського нарис, у якому йому йшлося не стільки про представлення постаті першого польського історіографа, скільки про наділення його рисами, витвореними в уяві самого автора, «ідеального» дослідника: мислителя, патріота й творця. Як вважають сучасні науковці, такий підхід до інтерпретації творчості Яна Длугоша найперше видавав у Ю. Шуйському те, що він був «дитям» романтичної історіографії. З цього приводу А. Вежбіцкі зауважував: «Калінка та Шуйський були цілком незалежні від нього [позитивізму]... Про Шуйського можна сказати, що він... цілком свідомо й на хорошому рівні полемізував із позитивістами» (Wierzbicki, 1997, s. 64).

Це проявлялося у певній, назагал властивій цій ранньопозитивістичній добі, двовимірності наукової творчості Ю. Шуйського, який поєднував у собі любов до поезії з науковою діяльністю, виражаючи власні літературно-поетичні здібності у науково-історичних розвідках. Зокрема у його, написаній високим літературним, місцями патетичним стилем «Характеристиці Казимира Великого», видатного державного діяча, що стояв біля підвалин нового устрою Польщі, читаємо: «Вийшла у білий день Божий коронована голова великого короля, щоби подивитися страшними очима смерті, чи після стількох випробувань ми станемо колись синами життя!» (Szujski, 1876, s. 500).

Але зауважимо також, що цей стиль, у якому поетичність часом домінувала над науковістю, дуже добре пасував для науково-літературного часопису. Такий підхід дозволяв продукувати тексти, що вирізнялися емоційністю, були колоритними та легко сприймалися невибагливим читачем. Так, наприклад, у нарисі про Анну Ягеллонку Ю. Шуйський, розважуючи над її роллю під час першої елекції 1572 р., звертався до внутрішнього світу своєї героїні, фантазуючи про її сподівання та розчарування. Він змальовував шляхетну простоту Анни, протиставляючи її блискучому, удаваному, лицемірному єпископу Жану де Монлюку, що представляв інтереси Генріха Валуа (Szujski, 1877).

Ще одна тема, яку піднімає на сторінках видання Ю. Шуйський – це становище Польщі після повстання Богдана Хмельницького. Описуючи справи в Речі Посполитій після обрання королем Міхала Корибута Вишневецького у 1669 р., дослідник акцентує на зневажливому ставленні профранцузької аристократичної пар-

тії (malkontenci – незадоволені, яким протистояли regaliści – регалісти – прихильники короля). Представники «незадоволених» на чолі з примасом Миколаєм Пражмовським і великим гетьманом коронним Яном Собеським після елекції пішли в опозицію, плануючи скасувати вибори, а згодом навіть скинути Міхала з престолу. У цій історії Ю. Шуйський звертає увагу на постійні дрібні міжусобиці, у яких король був абсолютно безпомічним та вникає у інтриги, пов'язані зі спробами магнатурії посадити на трон графа Сен-Поля де Лонгвіля (Szujski, 1880, s. 289–312, 385–414; Szujski, 1880, s. 481–499, 577–613).

Також у часописі публікувався нарис Ю. Шуйського про Єжи Ожаровського, що шукав у Франції підтримки для Станіслава Лещинського. У цьому тексті бачимо як майстерно автор змальовує протистояння кардинала Флері – досвідченого, дипломатичного, егоїстичного французького політика, що відстоював утилітарні інтереси своєї країни та Єжи Ожаровського – такого не вельми зграбного, але респектабельного (у всіх відношеннях) поляка. Як зауважував Ю. Клейнер: «Ю.Шуйський завжди вирізнявся пишністю характеристик, вмільм вибудовуванням контрастів та емоційним забарвленням оповідей. Але оповідь ніколи не була його метою, його бажання – зазирнути всередину організму Польщі, зокрема у його хвороби» (Klejner, 1912, s. 16). І саме це було однією з головних ознак приналежності до краківської історичної школи.

Основні риси краківської історичної школи проявлялися у двох «генеральних» лініях, що їх обстоював у своїй творчості Ю. Шуйський: критика (чи, радше, засудження) устрою Речі Посполитої та непослідовність політики провідних діячів цієї держави. Це добре проглядається у характеристиках, які він давав першій польській конституції. За словами Ю. Шуйського: «раптово, без задуму, випадково зародилася польська конституція і прокляття нависло над державою» (Szujski, 1882, s. 301). Він доволі тверезо оцінював як її негативні, так і позитивні сторони, хоча в цілому не відзначався надзвичайною точністю чи суворістю об'єктивністю. Це проявлялося хоча б у тому, що Ю. Шуйський трактував першу польську конституцію не як результат розвитку, прискорений певними подіями, а як наслідок випадку. В оцінці шляхетського суспільства Речі Посполитої Ю. Шуйський реальним лихом вважав епікурейське ставлення до життя. Він звинувачував польський політикум у тому, що в гонитві за насолодами його представники губили відчуття реальності. На його думку якнайбільше розхитували основи держави постійне політичне проти-

стояння всередині країни (інтригантство і недолугі компроміси) і відсутність одностайності та рішучості еліт в кризові моменти. У представлених на сторінках видання нарисах Ю. Шуйського ми бачимо як майстерно він це змальовував. Це було настільки талановито і переконливо, що, як іронічно зауважував Ю. Клейнер: «читаючи його слова про інтриги французької партії, є відчуття, що сам автор хотів би організувати державний переворот і створити сильний уряд» (Klejner, 1912, s. 16). Ю. Шуйський робив це навмисно, будучи переконаним, що «Про вади національного характеру необхідно говорити, бо лише так можна їх подолати. Крім того, як порятунок, я вимагаю пристрасного розуміння критичного напрямку, я вимагаю цієї великої амбіції подолати дефекти національного характеру, позбутися цієї національної особливості, яка є смертельною» (Szujski, 1888, s. 218).

Жорстко викриваючи вади Речі Посполитої як держави і її еліт, краківський історик також намагався розібратися у причинах цього. Прагнучи примирити в собі професійного історика і громадянина та щирого патріота, він не просто акцентував на проблемах минулого, а намагався відшукати в історії ключ до розуміння (і виправлення) сьогодення. Ю. Шуйський намагався знайти «формулу», якою можна би було пояснити причини невдач Речі Посполитої, що наприкінці XVIII ст. щезла з політичної карти Європи. У цьому він, у дусі спенсерівського органіцизму, звертається до порівняння державного організму з організмом людським. Наприкінці опублікованого в «Przewodniku Naukowym i Literackim» нарису про Анну Ягеллонку він зауважував: «Ми були молодими – звідси помилки нашого минулого, молодими залишаємося – звідси надія на майбутнє, йдеться лише про те, чи вдасться нам дослухатися до повчань історії, чи остережемося помилок молодості, зберігши її сили, чи після стількох випробувань станемо ми колись синами життя» (Szujski, 1877, s. 1001). Назагал це ще була лелевелівська концепція «молодості і відставання від заходу», яку краківські історики дещо підрихтували, зауважуючи, що до XVI ст. Польща крок у крок йшла за країнами західної Європи, що дозволяло говорити про її відставання як нормальне, а не аномальне. Але все змінилося вже у часи, коли шляхетство розпочало жорстку конкурентну боротьбу за владу з королем, усунувши з цього протистояння усі інші стани (Wierzbicki, 1984, s. 14).

Ю. Шуйський став тим, хто акцентував на проблемах (вадах) польських еліт, що в результаті призвели державу до краху. Як зауважують сучасні

історики: «Потреба моменту виявилася у створенні «психології польської історії», і цю потребу задовольнив не хто інший, як Юзеф Шуйський. ... Анахронічність, «політична незграбність», «відсутність глузду й адміністративних здібностей» – ось польські національні вади, які, на думку Козьмяна, виявив Шуйський під час вивчення рідної історії. На їхній основі мав вирости типово польський різновид «шкідливого патріотизму» – імпульсивного, недалекогоглядного, що дотримувався принципу *liberum conspiro*. Такому патріотизму мав протиставлятися «патріотизм політичний» – розумний, розрахований на знищення бур'яну анархізму, що піниться в польській душі. Головною причиною слави своєї партії він вважав освячення гасла «політичного патріотизму» («політичного розуму») (Wierzbicki, 1997, s. 76).

Висновки. Реорганізований у 1873 р. з інформаційно-статистичного додатку до “Gazety Lwowskiej” часопис “Przewodnik Naukowy i Literacki” незабаром став одним з провідних у Галичині літературно-наукових видань, основну частину змісту якого займали питання історії. Це відбулося завдяки тому, що редакція

видання, очолювана Владиславом Лозинським, зуміла залучити до співпраці низку відомих дослідників минулого з різних частин розділеної Польщі. Одним з найпомітніших серед них був представник та один із засновників краківської історичної школи Юзеф Шуйський. На шпальтах видання впродовж 70–80-х рр. XIX ст. було опубліковано низку його історичних нарисів, що вповні уособлювали песимістичний погляд автора на минуле польської держави. Суворо оцінюючи вади державної організації Речі Посполитої та засуджуючи занепад її еліт, Ю. Шуйський намагався знайти причини невдач польської держави. Дослідник прагнув створити «формулу» якою можна було б пояснити чому наприкінці XVIII ст. Польща щезла з політичної карти Європи, а в наступному столітті безуспішно і ціною неймовірних втрат намагалася відновити незалежність. Аналіз цих публікацій дозволяє визначити напрямки тематичних зацікавлень Юзефа Шуйського, особливості його дослідницької методи, що поєднувала в собі романтичний спосіб представлення минулого з критичизмом нової історіографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bardach J. W stulecie krakowskiej szkoły historycznej. *Kwartalnik Historyczny*, 1973. R. LXXX. Z. 4. S. 962–968.
2. Finkel L. Historia Gazety Lwowskiej 1873–1883. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 1. Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej. 1911. S. 207–248.
3. Gubrynowicz B. Historia Gazety Lwowskiej 1883–1911. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 1. Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej. 1911. S. 249–426.
4. Jaworski F. Historia Dodatku Tygodniowego przy Gazecie Lwowskiej (1850–1862) i (1867–1869). *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 2. Cz. 2. Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego. 1912. 77 s.
5. Kleiner J. Historia “Przewodnika Naukowego i Literackiego”. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 2. Cz.3. Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego. 1912.
6. Kmieciak Z. Prasa polska w latach 1864–1918. *Historia prasy polskiej*. T. 2. Warszawa: PWN. 1976.
7. Liske K. Konstytucja 3 maja i mocarstwa niemieckie. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1873. R.1. S. 468–476.
8. Myśliński J. Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, 1969. T. VIII (4). S. 447–500.
9. Nadolski B. Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie XX w. *Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego. Księga referatów*. Lwów. 1936. S. 453–460.
10. Smoleński W. Szkoły historyczne w Polsce: Główne kierunki poglądów na przeszłość. Warszawa : Wydawca Saturnin Sikorski, 1898. 160 s.
11. Smoleński. W. Stanowisko Waleryana Kalinki w historiografii polskiej. Warszawa, 1887. 44 s.
12. Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894. Lwów. 1894. 442 s.
13. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 1–3. Lwów : Drukarnia Gazety Lwowskiej. 1911–1912.
14. Szujski J. Anna Jagiellonka i Henryk Waleczusz. Epizod z dziejów pierwszej elekcji. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1877. R.5. S. 879–898, 990–1001.
15. Szujski J. Charakterystyka Kazimierza Wielkiego. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1876. R.4. S. 385–399, 481–500.
16. Szujski J. Dawna Polska i jej pogrobowce. *Dziela*. Seria 2. T. 2. Kraków. 1888. S. 218.
17. Szujski J. Opat Paulmiers i dalsze stosunki Polski z hr. Saint Paul de Longueville. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1882. R.X. S. 481–499, 577–613.
18. Szujski J. Pierwsze związki polskie z hr. Saint Paul de Longueville. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1882. R. X. S. 289–312, 385–414.
19. Szujski J. Stanowisko Długosza w historiografii Europejskiej. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1880. R. VIII. S. 577–598.
20. Toczek A. Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918). *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. III*. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2005. S. 175–198.
21. Wierzbicki A. Spory o polską anomalie w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.). *Historyka*. 1984. T. XIV. S. 3–25.

22. Wierzbicki A. Wokół “Czarnej Legendy” historiografii krakowskich konserwatystów. *Kwartalnik Historyczny*, 1997. R. CIV. S. 63–87.

23. Więckowska H. Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce. *Studia i Materiały do dziejów Nauki Polskiej*, 1966. Z. 2. 338 s.

24. Лазурко Л. Створення та організація діяльності часопису “Przewodnik Naukowy i Literacki” у Львові (70-ті рр. XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2021. 8/50. С. 41–57. DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240959

25. Руда О. Руда О. В. Юзеф Шуйський та польсько-українські відносини в Галичині. *Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów, 2008. S. 218–231.

26. Сінкевич Є. Краківська історична школа в польській історіографії. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2010. 357 с.

27. Сінкевич Є. Юзеф Шуйський. Біля витоків краківської історичної школи. *Південний архів. Історичні науки: збірник наукових праць*. 2006. С. 72–76.

REFERENCES

1. Bardach J. W stulecie krakowskiej szkoły historycznej [On the centenary of Krakow's historical school]. *Kwartalnik Historyczny*, 1973. R. LXXX. Z. 4. S. 962–968. [in Polish]

2. Finkel L. Historia Gazety Lwowskiej 1873–1883 [The history of the “Gazeta Lwowska” 1873–1883]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 1. Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej. 1911. S. 207–248. [in Polish]

3. Gubrynowicz B. Historia Gazety Lwowskiej 1883–1911 [The history of the “Gazeta Lwowska” 1883–1911]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 1. Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej. 1911. S. 249–426. [in Polish]

4. Jaworski F. Historia Dodatku Tygodniowego przy Gazecie Lwowskiej (1850–1862) i (1867–1869) [The history of the “Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej” (1850–1862) i (1867–1869)]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 2. Cz. 2. Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego. 1912. 77 s. [in Polish]

5. Kleiner J. Historia “Przewodnika Naukowego i Literackiego” [The history of the “Przewodnik Naukowy i Literacki”]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. T. 2. Cz.3. Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego. 1912. [in Polish]

6. Kmiecik Z. Prasa polska w latach 1864–1918 [Polish press in the years 1864–1918]. *Historia prasy polskiej*. T. 2. Warszawa: PWN. 1976. [in Polish]

7. Liske K. Konstytucja 3 maja i mocarstwa niemieckie [Constitution of 3 May and the German Powers]. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1873. R.1. S. 468–476. [in Polish]

8. Myśliński J. Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej [Scientific journals in Galicia in the autonomous era]. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*. 1969. T. VIII (4). S. 447–500. [in Polish]

9. Nadolski B. Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie XX w. [Lviv literary journals of the 20th century] *Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego. Księga referatów*. Lwów. 1936. S. 453–460. [in Polish]

10. Smoleński W. Szkoły historyczne w Polsce: Główne kierunki poglądów na przeszłość [Historical schools in Poland: Main trends of views on the past]. Warszawa : Wydawca Saturnin Sikorski, 1898. 160 s. [in Polish]

11. Smoleński. W. Stanowisko Waleryana Kalinki w historiografii polskiej [Waleryan Kalinka's position in Polish historiography]. Warszawa, 1887. 44 s. [in Polish]

12. Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894 [History of the University of Lviv 1869–1894]. Lwów. 1894. 442 s. [in Polish]

13. Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911). T. 1–3 [The centenary of the “Gazeta Lwowska” (1811–1911). Vols 1–3]. Lwów : Drukarnia Gazety Lwowskiej. 1911–1912. [in Polish]

14. Szujski J. Anna Jagiellonka i Henryk Waleczusz. Epizod z dziejów pierwszej elekcji [Anna Jagiellon and Henry of Valois. An episode from the history of the first election]. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1877. R.5. S. 879–898, 990–1001. [in Polish]

15. Szujski J. Charakterystyka Kazimierza Wielkiego [Characteristics of Casimir the Great]. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1876. R.4. S. 385–399, 481–500. [in Polish]

16. Szujski J. Dawna Polska i jej pogrobowce [Ancient Poland and its posthumous]. *Dziela*. Seria 2. T. 2. Kraków. 1888. S. 218. [in Polish]

17. Szujski J. Opat Paulmiers i dalsze stosunki Polski z hr. Saint Paul de Longueville [Abbot Paulmiers and further Polish relations with Count Saint Paul de Longueville]. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1882 . R.X. S. 481–499, 577–613. [in Polish]

18. Szujski J. Pierwsze związki polskie z hr. Saint Paul de Longueville [First Polish connections with Count Saint Paul de Longueville]. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1882 . R. X. S. 289–312, 385–414. [in Polish]

19. Szujski J. Stanowisko Długosza w historiografii Europejskiej [Długosz's position in European historiography]. *Przewodnik Naukowy i Literacki*. 1880. R. VIII. S. 577–598. [in Polish]

20. Toczek A. Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918) [Historical periodicals in Lviv (1867–1918)]. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. III*. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2005. S. 175–198. [in Polish]

21. Wierzbicki A. Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.) [Disputes about the Polish anomaly in modern historiography (from the end of the 18th to the beginning of the 20th century)]. *Historyka*. 1984. T. XIV. S. 3–25. [in Polish]

-
22. Wierzbicki A. Wokół “Czarnej Legendy” historiografii krakowskich konserwatystów [Around the “Black Legend” of the historiography of Krakow's conservatives]. *Kwartalnik Historyczny*, 1997. R. CIV. S. 63–87. [in Polish]
23. Więckowska H. Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce [Outline of scientific journalism in Poland]. *Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej*, 1966. Z. 2. 338 s. [in Polish]
24. Lazurko L. Stvorennia ta orhanizatsiia diialnosti chasopysu “Przewodnik Naukowy i Literacki” u Lvovi (70-ti rr. XIX st.) [Creation and organization of the magazine “Przewodnik Naukowy i Literacki” in Lviv (70s of the XIX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History series*, 8/50, 41–57. DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240959 [in Ukrainian].
25. Ruda O. Yuzef Shuiskyi ta polsko-ukrainski vidnosyny v Halychyni [Józef Shuyskiy and Polish-Ukrainian relations in Galicia]. *Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów, 2008. S. 218–231. [in Ukrainian]
26. Sinkevych Ye. Krakivska istorychna shkola v polskii istoriohrafii [The Krakow Historical School in Polish Historiography]. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. P. Mohyly, 2010. 357 s. [in Ukrainian]
27. Sinkevych Ye. Yuzef Shuiskyi. Bilia vytokiv krakivskoi istorychnoi shkoly [Joseph Shuyskiy. Near the origins of the Kraków Historical School]. Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky: zb. nauk. prats, 2006. S. 72–76. [in Ukrainian]

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 746:684.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-11>

Тетяна ПОПОВА,

orcid.org/0000-0001-5952-0682

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дизайну тканин і одягу

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *popova.tetiana@ksada.org*

Владислава ГУРДІНА,

orcid.org/0000-0002-9040-3676

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри дизайну тканин і одягу

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *gurdina.vladyslava@ksada.org*

Марина ВАСИЛЬЄВА,

orcid.org/0000-0002-0470-5687

старший викладач кафедри дизайну тканин і одягу

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *vasylieva.maryna@ksada.org*

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУВАННЯ ЕТНІЧНОГО ЖІНОЧОГО ОДЯГУ СЛОБОЖАНЩИНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. (1900–1930 РР.).

У статті досліджено трансформування етнічного жіночого одягу Слобожанщини у першій третині ХХ ст. (1900–1930 рр.). Виявлено, що український жіночий одяг використовувався для передачі національного образу. В період першої частини ХХ ст. на численних фотоматеріалах представлено класичні компоненти народного строю, але спостерігалось певна особливість – відбулось еkleктичне поєднання народного стилю з модними елементами європейського костюма.

З'ясовано, розвиток промисловості України у ХХ ст., особливо Слобожанського регіону сприяв тому, що стали виготовляти більший асортимент якісних м'яких мануфактурних тканин, ускладнились і змінились особливості крою одягу, поліпилась технологія пошиву, з'явились нові стилі жіночого костюму, силуети та види одягу й оздоблення.

Враховуючи розвиток промислового виробництва продукції, зокрема тканин на Слобожанщині, відбулись певні зміни у формуванні комплексу українського етнічного костюму, а саме замість традиційних плахт, дерг і кольорових запасок поширюються спідниці з фабричних тканин; запаски-попередниці замінюються фартухами («завісами») з фабричних тканин; виник плечовий одяг – шарафан, який підперезували поясом; на Харківщині почали використовувати не типовий для українського костюму комплекс шийно-нагрудних прикрас із спіральної раковини равлика, почали використовувати хустки-шалі з набивним малюнком фабричного виробництва.

В результаті впливу міської моди, виникнення широкого асортименту фабричних тканин з'явились нові форми і види верхнього плечового одягу з рукавами – кохти, баски, холодайки, сачки, плюшки, пальто та ін.

Використання українського етнічного вбрання було більш притаманним для сільської місцевості, де ще довгий час зберігались українські традиції. В містах український одяг використовувався як обрядовий чи святковий.

Визначено, що український етнічний одяг з'єднав, по перше, українську інтелігенцію і селянство, а по друге, – європейські й українські соціокультурні маркери.

З'ясовано, що використання етнічного українського костюму в першій частині ХХ ст. було характерним для приватно-побутового, релігійно-обрядового та культурно-мистецького напрямків.

Ключові слова: український костюм, Слобожанщина, жіночий одяг, виробництво, оздоблення.

Tetiana POPOVA,*orcid.org/0000-0001-5952-0682**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Fabric and Clothing Design**Kharkiv State Academy of Design and Arts**(Kharkiv, Ukraine) popova.tetiana@ksada.org***Vladyslava HURDINA,***orcid.org/0000-0002-9040-3676**Candidate of Art History,**Associate Professor at the Department of Fabric and Clothing Design**Kharkiv State Academy of Design and Arts**(Kharkiv, Ukraine) gurdina.vladyslava@ksada.org***Maryna VASYLIEVA,***orcid.org/0000-0002-0470-5687**Senior Lecturer at the Department of Fabric and Clothing Design**Kharkiv State Academy of Design and Arts**(Kharkiv, Ukraine) vasylieva.maryna@ksada.org*

PECULIARITIES OF ETHNIC WOMEN'S WEAR OF SLOBOZHANSCHYNA IN THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY (1900–1930)

The article researches the transformation of ethnic women's clothing of Slobozhanshchyna (North-East of Ukraine) in the first third of the 20th century. (1900–1930). It was found that Ukrainian women's clothing was used to convey the national image. In the period of the first part of the XX century. numerous photo materials show the classic components of the national costume, but a certain feature was observed – there was an eclectic combination of the national style with fashionable elements of the European costume.

It was found out that the development of Ukrainian industry in the 20th century, especially in the Slobozhan region, contributed to the fact that a larger assortment of high-quality soft manufactured fabrics began to be produced, the features of the cut of clothes became more complicated and changed, sewing technology improved, new styles of women's suits, silhouettes appeared and types of clothing and decoration.

Taking into account the development of industrial production of products, in particular fabrics in the Slobozhan region, there have been certain changes in the formation of a complex of Ukrainian ethnic costumes, namely, instead of traditional sheets, dergs and colored spares, skirts made of factory fabrics are spreading; precursor spare parts are replaced by aprons ("curtains") made of factory fabrics; there was a shoulder garment – sharafan, which was fastened with a belt; in Kharkiv Oblast, they began to use a complex of neck and chest ornaments made of a spiral shell of a snail, which is not typical for Ukrainian costume, and they began to use factory-made handkerchiefs-shawls with a printed pattern.

As a result of the influence of urban fashion, the emergence of a wide range of factory fabrics, new forms and types of upper shoulder clothing with sleeves appeared – coats, basques, cold jackets, nets, buns, coats, etc.

The use of Ukrainian ethnic clothing was more characteristic of rural areas, where Ukrainian traditions were still preserved for a long time. In the cities, Ukrainian clothes were used as ceremonial or festive clothes.

It was determined that Ukrainian ethnic clothing connected, firstly, the Ukrainian intelligentsia and the peasantry, and secondly, European and Ukrainian socio-cultural markers.

It was found that the use of ethnic Ukrainian costume in the first part of the 20th century. was characteristic of private-household, religious-ritual and cultural-artistic directions.

Key words: *Ukrainian costume, Slobozhanshchyna, women's clothing, production, decoration.*

Постановка проблеми. Для України період початку ХХ ст. став часом великих випробувань: першої світової війни, революційних подій, суспільно-політичних коливань, що призвело до руйнування і відновлення економіки, втрачання багатьох цінностей національно-культурного буття, перестрою суспільних правил і норм життя. Та незважаючи на складні катаклізми, суспільство продовжувало розвиватися: було зроблено значні наукові відкриття, відбувся розвиток промисло-

вого виробництва, здійснився перегляд старих поглядів на навколишній світ тощо.

Так, у промислово розвинених районах Слобожанщини (Харківщина, Луганщина) формування капіталістичних відносин відбувалося швидше, ніж у інших регіонах України, що призвело до ліквідації більшої частки дрібного селянського господарства і в тому числі домашнього виробництва сировини та одягу. Раніше, ніж в інших районах, тут з'являються на селі фабричні вироби, зокрема тка-

нини, з яких народ продовжував виготовляти традиційне вбрання. Це істотно позначилось на якості традиційному вбранні, шляхом внесення суттєвих змін у його компоненти (Астахова, 2008: 17).

Отже, костюм віддзеркалює особливості розвитку даної історичної епохи, на культурологічному рівні відтворює репродуктування і трансляцію культурних зразків у життєдіяльності людства, постає як полікультурне утворення і є ідентифікаційним засобом репрезентації особистості.

Аналіз досліджень. Питаннями, щодо модернізації народного вбрання на початку ХХ ст. займались дослідниці Воропай О., Лавренюк О., які констатували, що з індустріалізацією у суспільстві почали виготовляти одяг на швейних підприємствах, тому стало престижним купляти новий одяг, а не шити його самостійно.

Вчені Камінська М. Н. та Нікуленко С. І. визначили основні чинники розвитку та проникнення європейського костюму у суспільство того часу, а саме: демократизація моди, ліквідація її соціальних обмежень; революційна зміна жіночого одягу та спідньої білизни, новий статус довжини в жіночому костюмі, доцільність конструкції одягу; поява нових видів одягу у зв'язку з міцним технічним піднесенням, пануванням промислового виробництва, розвитком транспорту, використання жіночого труда на виробництві, вплив спорту тощо.

Бойко В., Олійник М., Миронов В. та ін. у своїх працях показали процес поступового проникнення міського костюма в побут села і його трансформаційні особливості тощо.

Мета статті – висвітлити особливості побутування етнічного жіночого одягу Слобожанщини у першій третині ХХ століття (1900–1930 рр.).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що у корені трансформаційних процесів на початку ХХ ст. лежать економічні причини (Бойко В., Олійник М.), оскільки на ринку з'явилися широка пропозиція товарів за доступною ціною, а також виник психологічний механізм копіювання, оскільки саморобний одяг став соціально непрестижним. Так, на початку ХХ ст. натомість традиційних плахт, дерг і кольорових запасок на Слобожанщині поширюються спідниці з фабричних тканин (кашеміру, кольорового сатину, мугастого або квітчастого ситцю тощо), шиті із чотирьох-семи пілок (полотнищ), які стали кардинально новим елементом народного строю цієї території. Зможні жінки шили спідниці з більш дорогих – щільних шовкових або вовняних – тканин, а кількість полотнищ іноді досягала дванадцяти. Зверху спідницю збирали на вузькій обшивці (пояс) або на шнур, поділ звичайно декорувався у декілька

рядів плісом, позументом (гнучка і м'яка плетена стрічка, різної ширини і різних кольорів). Також використовували атласні та шовкові стрічки. Нижній край спідниці підшивали «щіточкою», яка захищала край від протирання. Довжина такої спідниці відповідала довжині традиційної запаски і плахти, її шили так, щоб знизу виглядав вишитий край сорочки (Бойко, 1970: 38; Олійник, 2017: 114).

У східних районах Харківщини побутували також спідниці-саяни на лямках, шиті переважно з синьої китайки. Слобожанки спідниці також виготовляли зі шляркою по низу та прикрашали їх широкою тасьмою (рис. 1, Сумська обл.) або низ спідниці оздоблювався мереживом чи вишивкою (рис. 2, Луганська обл.) (Бєбешко, 2019: 68; Воропай, 1996: 354).

Слобожанки також одягали плечовий одяг шарафан, який потрапив у село з міста на початку ХХ ст. Шарафан (шарий) почали вживати від слова «сірий». Хоча носили шарафани різного кольору й чорні, і темно-сині. Підперізували шарафан широким червоним поясом (Врочинська, 2008: 134).

На початку ХХ ст. замість запаски-попердниці з'явилися фартухи («завіси») з фабричних тканин, які з міської моди перейшли в сільську. Фартухи шили з прямокутного шматка білої або кольорової тканини, призбирували біля пояса. Білі фартухи на території оздоблювали «брокарівськими» хрестиковими орнаментами червоними та чорними бавовняними нитками, пізніше, від середини ХХ ст., з'явилися фартухи з вишивкою гладдю різнокольоровими нитками, різними за своїм складом. Крім того, фартухи прикрашали також широкою тасьмою, мережкою, мереживом або рюшами (рис. 3–4) (Бєбешко, 2019: 152).

Дослідниця Лавренюк О. зазначає, що традиційне народне вбрання з рисами регіональної своєрідності на початку ХХ ст. більшою мірою, ніж у великих містах, побутувало у малих містах і містечках. Український одяг носили представники незаможних верств населення, використовуючи окремі компоненти в домашньому побуті, більш повний комплекс – під час обрядових дійств – весілля, хрестин і поховальних церемоній тощо. Наприклад, український колорит був притаманний містечкам Харківщини. У місті Краснокутську Харківської губернії міщанки «носили плахти, червоні чоботи, парчевий очіпок, кожушанку («полушубок») з вусами ззаду – нагольний чи критий китайкою (Лавренюк, 2016: 69–70).

Цінним матеріалом для дослідження костюму Харківщини першої третини ХХ століття є фотографія, мешканців с. Соколово (рис. 5), де також можна побачити повний комплекс україн-

Рис. 1. Село Кузе́мин,
Сумська обл. 1910 р.

Рис. 2. Луганська обл.
Початок XX ст.

ського костюму притаманний цьому регіону. На фото зображені дві дівчини приблизно одного віку у національному вбранні. Костюми практично співпадають. Костюм складається: з верхнього етнічного плечового одягу, до якого належать сорочка та керсетка та поясного – спідниця та фартух. Особливістю є те, що краї керсетки: горловина, пройми, правий борт та поли оброблені окантувальним швом кольоровою світ-

лою тасьмою. Керсетка має особливості в оздобленні – прикрашена кольоровими зубцями у верхній частині правої полочки. Спідниця довжиною трохи нижче лінії коліна з фабричного матеріалу, який має печатний рясний рослинний малюнок – квітки невеликого розміру. Також по низу фартуху, в аплікативній техніці, гармонійно закомпановане стилізоване дубове листя (дані мотиви зустрічаються в слобожанських писан-

Рис. 3. Художньо-історичний фотоальбом
«Фотографы Харьковской губернии», 1917 р.

Рис. 4. Дівчата з села Хорошево. Харківська обл.,
1930 рр. Фото з електронного архіву Панової М. В.

ках) та нашиті, білі гудзики. Виразність костюма досягається і іншими композиційними засобами, це ритми декоративних ліній спідниці, керсетки та запаски. Крім того, на фото видно використання комплексу шийно-нагрудних прикрас із спіральної раковини равлика та річних ракушок, що є нехарактерним явищем для слобожан.

Дослідниця Олійник М. відзначає, що релігійно-обрядовий фактор розповсюдження українського народного вбрання в міських реаліях є наслідками впливу сільської культури, механізмом трансляції якої була «традиція» як засіб самовідновлення етнокультурного явища. Дослідниця відмічає, що серед прихожан траплялися міщани, які до 1930-х рр. зберегли українське позначення у своєму костюмі. Комплекс жіночого міщанського вбрання середньої та старшої вікових груп складався з вишитої сорочки завдовжки до стегон (міщанський одяг, порівняно із сільським, мав менше вишивки на рукавах), короткої керсетки, за кроєм та оздобленням наближеної до міського жилету, одноколірної чи з дрібним малюнком спідниці з фартухом, хустку, яку здебільшого зав'язували під підборіддям, міських черевиків (Олійник, 2017: 92).

Отже, в цей період часу в одязі селян відобразились зміни під впливом міської моди та культури та появою на селі промислових товарів за рахунок сільських мігрантів, які, працювали в місті і продовжували контактувати зі своєю ріднею на селі.

Але через соціально-економічні зв'язки з містом сільське населення впливало на присутність у міському одязі українських індикаторів.

Необхідно зазначити, що хустки-шалі були незмінним і важливим компонентом жіночого українського одягу, оскільки було давнім звичаєм покривати нею голову заміжній жінці. Не випадково хустки найдовше жили в селянських будинках, де вони стали органічною частиною традиційного жіночого костюма. Основною характеристикою хусток була стримана кольорова гама – переважання бежевих, оливкових, кремових, жовтих квітів і графічна, тонка, майже мереживне трактування. Орнамент відрізнявся змішанням квіткових форм з геометричними і «східними», але нерідко був доведений до крайнього ступеня дрібності і сухості (рис. 6) (Воробей, 2017: 154).

Водночас спостерігалось і використання традиційного одягу з появою певних особливостей міщанського костюму: з'явилися нові види одягу (наприклад, сукні), а також розширилися види орнаментально-колеристичних композицій в оздобленні одягу. Суттєво український традиційний костюм на селі почав мінятися тільки після Першої світової війни, на що вплинула також поява журналів і викрійок («Новини мод. Художній щомісячний журнал останніх паризьких мод», «Останні моди. Журнал для жінок», «Моди») (Бойко, 1970: 138).

Рис. 5. Мешканки села Соколово. Харківська обл., 1927 р. Фото з електронного архіву Панової М. В.

Рис. 6. Хустки. Фабрична тканина, лляна нитка, гладь, стebкiвкa

Так, на фото (рис. 7) мешканки села Хорошево Харківська області (1931 р.) видно, що молода жінка одягнена в сучасну сукню того часу з легкої тканини з набивним рисунком у вигляді квітчастого орнаменту, по низу сукня оздоблена тасьмою мереживом. Однак збереження українського строю спостерігається через використання старовинної керсетки, що одягнена поверх сукні. Характер оздоблення керсетки традиційний для Слобожанщини, а саме нашита тасьма зубцями. Крім того, український комплект підкреслюється намистом з різнокольорового скла. Сучасними для того часу також є сандалі з шкарпетками, в які взута жінка.

Весільні фотографії 1930 р. також засвідчують активне побутування елементів традиційного народного одягу серед молоді. На фото (рис. 8) зображені наречені з міста Харкова. Наречена одягнута у білу вишиту сорочку, з широкими вшивними рукавами три чверті, що зібрані у манжету. На рукавах та на горловині сорочки вишитий геометричний орнамент, що є притаманним для етнічного одягу Слобідського краю. Поверх сорочки одягнена плахта, яка по низу оздоблена вишивкою з геометричним орнаментом та запаска, що має рослинний вишитий орнамент. На шії намиста у декілька рядів, на голові – віночок зі штучних квітів зі стрічками, а на ногах – високі чоботи.

Під впливом міської моди на селі, з впровадженням широкого асортименту фабричних тканин стимулювало появу нових форм і видів верхнього плечового одягу. Так, приблизно у 20-х рр. XX ст. відбувся занепад виробництва кожухів. По перше – це пов'язано зі зменшенням поголів'я худоби, шкіру якої використовували для виготовлення кожухів, та їхньою відсутністю в селянських господарствах унаслідок розкуркулення та колективізації.

По друге – відбувся промисловий розвиток краю (створення швейних підприємств з швейними машинами, пресами (наприклад, Харківська швейна фабрика ім. Тінякова була відкрита в 1921 році)).

В результаті поширюється зимовий верхній одяг міського та загальноєвропейського виду. З'явилися види верхнього вбрання – пальтового та піджакового типу із напівсукна та інших фабричних тканин, це пальта, куртки та інші сучасні предмети одягу. Особливостями жіночого та чоловічого верхнього одягу, виготовленого із сукна, є наявність невисокого стоячого коміру.

Крім того, у цей час широкої популярності набули «сачки» (вид верхнього одягу; прямоспинний або приталений піджак, який носили в теплу демісезонну пору) та «плюшки» (верхній вид одягу, що його шили на ватній основі, обшивали

Рис. 7. Фото мешканки села Хорошево. Харківська обл., 1930 рр. Фото з електронного архіву Панової М. В.

Рис. 8. Наречені. Слобідська Україна, м. Харків, 1930 р.

плисовою тканиною темних кольорів) (Астахова, 2008: 56).

Важливе значення при виготовленні одягу у цей час мало декоративне його оздоблення. Так, зменшення працемісткості виготовлення одягу, виникнення психологічних потреб інтеграції в соціокультурну систему міста сприяли швидкому поширенню «брокярівської» псевдонародної вишивки, яка витісняла давні, складні й семантично насичені способи й композиції оздоблення українського вбрання. Введення нових рослинних мотивів троянд, лілей, жоржин тощо, що їх виконання яскравими барвами, сприймалось як відображення краси рідної природи, тому швидко прижилося в широких колах.

Так, заможні інтелігентні жінки задля збереження національного колориту організували роботу творчих майстерень. Майстерня об'єднувала жінок, що добре володіли ремеслом, та відомих українських художників, які делегували вишивальницям відтворення абстрактних ескізів, що розроблялись модельєрами. Так, у 1912 р. у с. Сорочинці було відкрито навчальну майстерню з кравецької та білошвейної справ, де виготовляли традиційний український одяг. Згідно з каталогом також пропонувався модний вишитий одяг з українським маркером: кишені дитячі кольорові, гестки до дамських сорочок, кофточка дамські, сукні, комірці дамські, капоти, дитячі сукні. Модернізацію вишивки народного вбрання здійснювали шляхом адаптації старовинних технік і візерунків до створення тогочасного модного вбрання. Крім того, у 1915 р. видано альбом Зінківського пов. Полтавської губернії зі зразками вишивок народного одягу, який був дуже затребуваний серед населення (Олійник, 2017: 67).

У результаті творчого пошуку майстрів-кустарів та конструкторсько-технологічних пропозицій, професійних модельєрів з'явилися модифіковані варіанти тогочасних чоловічих і жіночих сорочок, які увійшли в міський побут. Так, жіночі сорочки трансформувались в сорочку-блузку. Змінились принципи крою міських блуз, а саме будували конструкції моделей із рукавом покрою реглан, варіювалася довжина рукава від короткого до довгого. Крім того, у блузках залишився традиційним суцільнокроєний перед блузки, а вдягання виробу забезпечував розріз «пазушки». До асортименту жіночих виробів також входили сукні, декорування яких виконували в традиційній техніці вишивки творчо опрацьованого українського орнаменту (Николаєва, 1996: 58).

Дослідниця Олена Звичайна відмічала, що результатом модернізаційних змін української

сорочки стала популярність вишиванок серед широких кіл суспільства та виникненню моди на український стиль: «Фабрики масово випускають товар широкого вжитку в українському стилі: чоловічі вишивані сорочки, жіночі мережані й вишиті сукні» (Звичайна, 1953: 31).

Отже, художньо-виробничий фактор сприяв задоволенню попиту населення в користуванні традиційним українським вбранням та сприяв розробці нового високохудожнього модного одягу, який у своєму художньо-конструктивному вирішенні ніс українську ідентифікацію. Від занепаду автентичного мистецтва оздоблення народного одягу врятувало застосування народних технік для декорування традиційного одягу та поєднання їх з європейським кроєм, що сприяло формуванню унікального зовнішнього іміджу жінки з українським позначенням.

Встановлено, що заможні верстви українського міщанства намагалися наслідувати європейську моду, хоча смаки формували не модні європейські, зокрема французькі й англійські журнали (на них орієнтувалися столична аристократія та провінційна, котра намагалася їй наслідувати), а асортимент місцевих крамниць, побутові взірці, котрі репрезентували смаки й уподобання тієї чи тієї соціальної групи. Наприклад, Харків, Київ ніколи не були центрами моди, вони завжди були її жвавими осередками (Астахова, 2008: 46).

Так, наприклад, дослідниця Олійник М. відзначила: «Найзручнішим вбранням стали блузки і спідниці, які створили нові можливості для комбінування. Оскільки народна сорочка за своїми геометричними параметрами була подібна до довгої сукні, виникла необхідність наблизити її до параметрів блузки завдовжки до лінії стегон. Такі модернізаційні процеси були незворотними, тому це показує, що це був правильний і законний виток еволюції українського вбрання (Олійник, 2017: 145).

Підкреслимо, що розвиток промисловості України у ХХ ст., особливо Слобожанського регіону сприяв тому, що стали виготовляти більший асортимент якісних м'яких мануфактурних тканин (крепдешин, креп-жоржет, файдешин, атлас, муар, маркізет, тафта, вовна, оксамит, плюш, сукно, люстрин, молескін, ситець з малюнками, вовняна та напіввовняна мануфактура), збільшилася ширина тканин, ускладнились і змінились особливості крою одягу (укоротилась лінія плеча, окат рукава збирався у складки та по низу, оброблявся пришивною високою манжетною, що застібалася на гудзики, з'явилися високі види коміру-стійка), поліпшилась технологія пошиву (відбулась посту-

пова заміна ручної техніки на машинну), форма жіночого одягу (овальна на трикутну), покращилась посадка виробів на постаті, з'являються нові стилі жіночого костюму (модерн), силуети одягу (прилягаючий до низу розширений), види оздоблення (мереживом, стрічками, комбінуванням різних тканин, бісером, стеклярусом, бахромою, рюшами, буфами), поступово зникли деякі види одягу (вовняна плахта замінилися спідницею, біла вишиванка – на різноманітні фасони блуз та суконь) і взагалі виникли нові види одягу (жакет, жилет, пальто, спідниця «дзвін», блуза), головні убори (шляпа, шаль, платки фабричного виробництва) та способи їх використання, взуття (з'являються туфлі на підборах, сандалі), а також у заможні жінки почали носити коштовні ювелірні прикраси» (Лавренюк, 2016: 145–163; Олійник, 2017: 124–135).

Розвиток національної моди є важливою умовою одночасної модернізації етнічного та збереження його культурної самобутності. Мода, як і мистецтво, не є національно визначеною, проте вона може актуалізувати саме ті елементи, які сприймаються та оцінюються нацією як «національні». Вишиті елементи ставали частиною новочасних моделей одягу. Найвідомішими митцями, що ангажувались у цей формат, були Олександра Екстер, а також знавець українського народного одягу Євгенія Прибильська (жінки були родом з України). В усій Європі все більшої популярності набирала сукня-сорочка – прямого силуету із виразними геометричними візерунками. В Україні такі костюми створювала Олександра Екстер. Великі однотонні площини суконь були ідеальним

фоном для оздоблення вишивкою і різноманітною тасьмою, які чудово гармоніювали з вигадливими прикрасами та верхнім одягом (рис. 9) (Українська мода 1940–1990, 2017: 50–53).

В кінці 1920-их років тривала боротьба за новий образ жінки і нові форми одягу. Так, у 1925 році моделі Надії Ламанової, Євгенії Прибильської, пошиті з простих рушників і оздоблені народною вишивкою, отримали в Парижі Гран-прі «за оригінальність і своєрідність» (рис. 10) (Олійник, 2017: 124–135; Українська мода 1940–1990, 2017: 50–53).

Діяльність за відродження народного костюма і включення його елементів в модний одяг у різні періоди часу було засобом вираження патріотичних почуттів, одним з важелів розвою національної самосвідомості. Але, в містах Слобожанщини з початку ХХ ст. чудовий народний костюм почав замінюватись або доповнюватись європейським костюмом і поступово стає символом, що поетизує минувшину і стає у ранг історичного костюму.

Так, на фото (рис. 11), представлено три дівчини, дві з яких по краю фото, одягнені в сучасний для того часу міський костюм. Дівчина по центру – дочка коваля одягнена в етнічний український костюм з збереженням спрощеного його комплексу (вишита сорочка, спідниця із запаскою, традиційні разки намиста тощо, але без головного убору). Таке використання народного вбрання дівчиною свідчить про відданість українській культурі, що, безумовно, є позитивним явищем на фоні вагомого впливу міської моди. На фото (рис. 12) можливо простежити у порівнянні етнічний костюм Донеччини початку ХХ ст. (сорочка,

Рис. 9. Ескізи моделей повсякденних костюмів О. Екстер

Рис. 10. Ескізи моделей з колекції Н. Ламанової

Рис. 11. Коростильова, дочка коваля (по центру); Фото А. Занарди, з фонду художньо-меморіального музею І. Є. Рєпіна, м. Чугуїв, 1910 р.

Рис. 12. Мачула з падчеркою. Юзівка (Донецьк), 1904 р.

спідниця, керсетка, хустка, намиста), в який одягнута літня жінка і міський одяг дівчини (блуза сучасного на той час фасону, спідниця).

Цікавим є те, що в побуті у кожної жінки були буденний та святковий варіанти костюма. Головне полягає в тому, що якщо повсякденний одяг означає статус власника, його приналежність до певної соціальної групи тощо, то святковий комплекс укладав у собі символіку, в якій кодувалися глибинні смисли народної культури, багатівкові культурні традиції. Так, передова інтелігенція, розуміючи цінність традиційного народного вбрання, котре поступово зникало з побуту міст і сіл, намагалася підняти престижність такого одягу.

Так, Олійник М. зазначила, що фотографування в українському одязі було модним явищем міської культури, тому у фотосалонах був наявний спеціальний народний реквізит. Фотографування представників української інтелігенції в народному одязі було своєрідним маніфестом їхньої національної позиції. Вчена звернула увагу на те, що одяг добирали прискіпливо з урахуванням усіх нормативно-регулюючих правил його використання в умовах традиційної культури (Олійник, 2017: 134–137).

Так, представники відомої родини Алчевських – Христя з братом Іваном, які проживали у м. Харкові з великою пошаною ставилися до традицій власного народу, що проявлялось зокрема і в одязі. Так, особливу вагу на фото (рис. 13) привертає Христя в ошатному українському вбранні. Вона вдягнена

у довгу сорочку з яскраво вишитими рукавами, низ якої мережаний (що є особливістю декору Слобожанщини). Конструкція сорочки традиційна та складається зі стану, уставок, пришитих по утоку до стану, рукавів з рясною зборкою. Виразність українському комплекту надають плахта, яка виткана квадратами і керсетка, низ якої має оздоблення вишивкою. Плахта спереду закрита фартухом-завісою, який прикрашений по низу тасьмою з зубцями. Прикраси складаються з кількох разків світлого намиста. Дівочість образу підкреслює одягнута на голову стрічка і кінці барвистих стрічок, що викладені вздовж стану.

За цими зображеннями можна припустити, що грамотне використання народного вбрання сестрою та братом свідчить про їх щире зацікавлення українською культурою та глибокі знання ними національних традицій.

Цікавим для вивчення є фото (рис. 14) самої Христини Алчевської – відомої української письменниці, драматурга, прозаїка, поетеси та педагога. Все своє життя вона прожила в Харкові. Враховуючи національну відданість жінки українським традиціям і переконанням, велике значення у цьому сенсі займав її одяг. Так, на світліні Христя одягнена відповідно українському стрію в сукняну юпку, що оздоблена тасьмою, поверх якої одягнута комплекс шийно-нагрудних прикрас (разки намиста з дукачами). Заключним оформленням образу є одягнута на голову вінок з штучних квітів, який вказував на незаміжній статус дівчини.

Рис. 13. Христя Алчевська з братом Іваном, м. Харків

Рис. 14. Христя Алчевська, м. Харків

Рис. 15. Блуза та фартух.
Походження: Україна. Музей мистецтва
«Метрополітен» у Нью-Йорку

Рис. 16. Вишитий міський костюм.
Харків, кінець XIX ст.

Отже, в місцях вибір українського вбрання став засобом передачі етнічної ідентифікації, яка працювала на поширення української ідеї серед усіх соціальних шарів, що сприяло об'єднанню нації.

Цікавим проявом поєднання модної стилістики і традиційних селянських убрань проявилось у створенні виробів «малоросійського стилю».

В основному це були блузи з довгими рукавами, оздоблені мереживом і вишиті в біло-синьо-червоних тонах. До таких блуз і кофт робили повністю вишиті спідниці і фартухи. Подібні ансамблі швидко стали популярними, їх носили з крупним намистом (рис. 15, 16).

Прихильниками такого стилю були Ольга Хоружинська (дружина І. Франка), Н. Н. Шахов-

Рис. 17. Групове фото учасників драматичного гуртка. Село Соколово. Харківська обл., 1926 р. Фото з електронного архіву Панової М. В.

Рис. 18. Акція на користь голодуючих в «День жита колоса», 1912 р.

ська та інші відомі жінки. Цей стиль в одязі відповідав їхньому соціальному стану, громадській позиції і потребі виразити себе саме в такий спосіб (Николаєва, 1996: 153–168).

Отже, власне в цьому одязі відбулось поєднати модний вигляд і підкреслити свою небайдужість до народних традицій.

Використання традиційного українського вбрання здійснювалось через культурно-мистецький напрям, наприклад, акторами театрів, учасниками драматичного гуртка під час виступів перед народом.

Так, учасники драматичного гуртка 1926 р., с. Соколово, які виступали з українськими піснями, на фото (рис. 17) представлені в етнічних костюмах. На фото характерним у вбранні всіх дівчат є лаконізм виражальних засобів: простота силуетної форми одягу та незначна кількість вишивки на сорочках. Увагу на фото викликає декілька моментів:

1. Керсетки, хоча й типові для Харківщини, ми бачимо тільки у однієї дівчини. Хоча, можливо припустити що неповні комплекси жіночих костюмів на груповому фото членів драматичного кружка це варіант сценічного костюму.

2. Традиційне намисто з дукачем ми бачимо тільки у однієї дівчини, і ще у однієї дівчини ми бачимо буси з річних рагликів, що є зовсім нетиповим для традиційних жіночих прикрас України.

Розглядаючи реалізацію громадсько-політичного напрямку через використання традиційного українського одягу, важливо зазначити, що серед української інтелігенції популярним явищем було одягання української вишитої сорочки, з метою вираження громадської позиції.

Наприклад, під час проведення благодійного збору коштів для селян, що голодують, – «Дня колосу жита» у 1912 році, було використано український етнічний одяг (рис. 18).

Так, за допомогою українського вбрання громадські діячі бажали привернути увагу та вирішити соціальну проблему голоду серед селянства. Також важливо зазначити, що у період голоду український одяг став предметом продажу для отримання коштів на харчування.

Висновки. Встановлено, що у ХХ ст. український жіночий одяг використовувався для передачі національного образу, оскільки на численних фотоматеріалах представлено класичні компоненти народного строю та спостерігалось еkleктичне поєднання народного стилю з модними елементами європейського костюма. З'ясовано, розвиток промисловості України у ХХ ст., сприяв тому, що у Слобожанському регіоні стали виготовляти більший асортимент якісних м'яких мануфактурних тканин, ускладнились і змінились особливості крою одягу, поліпшилась технологія пошиву, з'явилися нові стилі жіночого костюму, силуети одягу та види оздоблення. Визначено, що український етнічний одяг з'єднав, по перше, українську інтелігенцію і селянство, а по друге, – європейські й українські соціокультурні маркери. З'ясовано, що використання етнічного українського костюму в першій частині ХХ ст. було характерним для приватно-побутового (в приватному житті, на родинних святах), релігійно-обрядового (під час відвідування храмів, на весіллях, хрестинах, поховальних церемоніях тощо) та культурно-мистецького (драматичні гуртки, театри) напрямків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астахова О. В., Крупа Т. М., Сушко В. А. Свята та побут Слобожанщини : альбом. Вид 2-ге., переробл. і доп. Харків : Колорит, 2008. 143 с.
2. Бебешко Л. Українські вишиванки: орнаменти, композиції. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 127 с.
3. Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі. Київ : Реклама, 1970. 136 с.
4. Воробей О. В. Народне вбрання Поділля: регіональна специфіка, трансформаційні процеси (ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2017. 230с.
5. Воропай О. Український народний одяг. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1996. 590 с.
6. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси ХІХ – початку ХХ століть: монографія. Київ : Родовід, 2008. 230 с.
7. Звичайна О. Миргородський ярмарок. Вінніпег : Тризуб, 1953. 47 с.
8. Лавренюк О. О. Етнонаціональні особливості українського вбрання : дис. ... канд. мист.: 26.00.01 / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2016. 198 с.
9. Николаєва Т. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 171 с.
10. Олійник Марина. Український одяг у системі міської культури Києва (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття) : монографія. Київ, 2017. 312 с.
11. Українська мода 1940–1990. Спільний виставковий проєкт КНУТД та ЦУМу. Легка промисловість. 2017. № 1(248). С. 50–53

REFERENCES

1. Astakhova O. V., Krupa T. M., Sushko V. A. Sviata ta pobut Slobozhanshchyny [Holidays and daily life of Slobozhanshchyna]: albom. Vyd 2-he., pererobl. i dop. Kharkiv : Koloryt, 2008. 143 p. [in Ukrainian]
2. Bebeszko L. Ukrainski vyshyvanky: ornamenti, kompozytsii [Ukrainian embroidery: ornaments, compositions]. Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia, 2019. 127 p. [in Ukrainian]
3. Boiko V. M. Ukrainski narodni tradytsii v suchasnomu odiazi [Ukrainian folk traditions in modern clothes]. Kyiv : Reklama, 1970. 136 p. [in Ukrainian]
4. Vorobiei O. V. Narodne vbrannia Podillia: rehionalna spetsyfika, transformatsiini protsesy (XX – pochatok XXI st.) [Folk dress of Podillia: regional specificity, transformational processes (XX – beginning of XXI centuries)]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.05. Kyiv, 2017. 230 p. [in Ukrainian]
5. Voropai O. Ukrainskyi narodnyi odiah. Zvychai nashoho narodu: etnografichniy narys [Ukrainian folk clothes. Customs of our people]. Kyiv : Oberih, 1996. 590 p. [in Ukrainian]
6. Vrochynska H. Ukrainski narodni zhinochi prykrasy XIX – pochatku XX stolit [Ukrainian folk women's jewelry of the 19th – early 20th centuries]: monohrafiia. Kyiv: Rodovid, 2008. 230 p. [in Ukrainian]
7. Zvychaina O. Myrhorodskyi yarmarok [Myrhorod fair]. Vinnipeh : Tryzub, 1953. 47 p. [in Ukrainian]
8. Lavreniuk O. O. Etnonatsionalni osoblyvosti ukrainskoho vbrannia [Ethno-national features of Ukrainian clothing] : dys. ... kand. myst. : 26.00.01 / Kyivskyi nats. un-t kultury i mystetstv. Kyiv, 2016. 198 p. [in Ukrainian]
9. Nykolaieva T. Istoriia ukrainskoho kostiuma [History of Ukrainian costume]. Kyiv: Lybid, 1996. 171 p. [in Ukrainian]
10. Oliinyk Maryna. Ukrainskyi odiah u systemi miskoi kultury Kyieva (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKhl stolittia) [Ukrainian clothing in the system of urban culture of Kyiv (second half of the 19th – beginning of the 21st century)]: monohrafiia. Kyiv, 2017. 312 p. [in Ukrainian]
11. Ukrainska moda 1940–1990. Spilnyi vystavkovyi proekt KNUTD ta TsUMu [Ukrainian fashion 1940–1990. Joint exhibition project of KNUTD and TSUM]. Lehka promyslovisit – Textiles & Fashion Industry. No. 1(248). P. 50–53 [in Ukrainian]

УДК 687.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-12>**Тетяна ПОПОВА,**

orcid.org/0000-0001-5952-0682

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри харчових технологій, легкої промисловості і дизайну
Української інженерно-педагогічної академії
(Харків, Україна) trpovauipa@gmail.com**Ксенія КУЗНЕЦОВА,**

orcid.org/0009-0003-4709-9239

студентка VI курсу факультету інноваційних технологій
Української інженерно-педагогічної академії
(Харків, Україна) ksyu.rainbow.941@gmail.com

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ БРИТАНСЬКОГО ДИЗАЙНЕРА ОДЯГУ АЛЕКСАНДРА МАККВІНА ЯК МАЙСТРА ШОКА І ЕПОТАЖУ

Стаття присвячена творчості британського дизайнера одягу Александра Макквіна, який відомий своїми експериментами з формами, кольорами та матеріалами. Також, стаття досліджує його внесок у модну індустрію, ключові тенденції його творчості та вплив його робіт на модну культуру та сприйняття естетики в одязі.

У статті описується творчість Макквіна як майстра шока і епатажу, який завжди створював неповторні образи, що привертали увагу глядачів. Він досліджував можливості текстури та структури в одязі, створюючи унікальні та вражаючі образи. Вперше були введені новаторські методи обробки тканин, що відображали авангардний підхід дизайнера до моди. Його роботи можна розглядати як справжні художні шедеври, що перетинають межі моди та мистецтва, вони відкривали нові можливості для інших модельєрів та творчих особистостей, надихаючи їх на створення нових та оригінальних образів.

Крім того, в статті розглядаються особливості колекцій одягу Александра Макквіна, які відобразили сучасні мистецькі, культурні та соціальні тенденції певного часу і залишили помітний слід у світі моди, серед яких: "Jack The Ripper Stalks His Victims" (1992 p.), "The Birds" (1995 p.), "Voss" (2001 p.), "The Dance of The Twisted Bull" (2002 p.), "Widows of culloden" (2006–2007 pp.), "La dame bleue" (2008 p.), "The horn of plenty" (2009–2010 pp.), "Plato's atlantis" (2010 p.), "Untitled" ("Angels and demons") (2010–2011 pp.).

Підкреслимо, що творіння дизайнера стали визнаними на міжнародному рівні, а його колекції були представлені на найбільших подіях модної індустрії, таких як Нью-Йоркський тиждень моди та Паризький тиждень моди.

Отже, у статті досліджується творча діяльність Александра Макквіна, його внесок у модну індустрію та вплив його робіт на модну культуру та сприйняття естетики в одязі. Він став справжнім візіонером в галузі дизайну, який встановив нові стандарти та тенденції в одязі.

Ключові слова: Александр Макквін, дизайнер, колекція, творчість, мода.

Tetiana POPOVA,

orcid.org/0000-0001-5952-0682

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Food Technologies, Light Industry and Design
Ukrainian Engineering Pedagogic Academy
(Kharkiv, Ukraine) trpovauipa@gmail.com**Ksenia KUZNETSOVA,**

orcid.org/0009-0003-4709-9239

student 6th year student at the Faculty of Innovative Technologies
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy
(Kharkiv, Ukraine) ksyu.rainbow.941@gmail.com

THE CREATIVE ACTIVITY OF THE BRITISH CLOTHING DESIGNER ALEXANDER MCQUEEN AS A MASTER OF SHOCK AND OUTRAGE

The article is devoted to the work of the British fashion designer Alexander McQueen, who is known for his experiments with forms, colors and materials. Also, the article explores his contribution to the fashion industry, key trends in his work, and the impact of his work on fashion culture and the perception of aesthetics in clothing.

The article describes the work of McQueen as a master of shock and outrage, who always created unique images that attracted the attention of the audience. He explored the possibilities of texture and structure in clothing, creating unique and striking looks. Innovative methods of processing fabrics were introduced for the first time, reflecting the designer's avant-garde approach to fashion. His works can be considered as true artistic masterpieces, crossing the boundaries of fashion and art, they opened up new opportunities for other fashion designers and creative personalities, inspiring them to create new and original images.

In addition, the article examines the features of Alexander McQueen's clothing collections, which reflected the current artistic, cultural and social trends of a certain time and left a noticeable mark on the fashion world, including: "Jack The Ripper Stalks His Victims" (1992), "The Birds" (1995), "Voss" (2001), "The Dance of The Twisted Bull" (2002), "Widows of Culloden" (2006–2007), "La dame bleue" (2008), "The horn of plenty" (2009–2010), "Plato's atlantis" (2010), "Untitled" ("Angels and demons") (2010–2011).

Let's emphasize that the designer's creations have become internationally recognized, and his collections have been presented at the biggest events of the fashion industry, such as New York Fashion Week and Paris Fashion Week.

Therefore, the article explores the creative activity of Alexander McQueen, his contribution to the fashion industry and the influence of his works on fashion culture and the perception of aesthetics in clothing. He became a real visionary in the field of design, who set new standards and trends in clothing.

Key words: Alexander McQueen, designer, collection, creativity, fashion.

Постановка проблеми. Олександр Макквін в світі моди відомий своїми експериментами з формами, кольорами та матеріалами. Дуже цікавими також були його творчі ідеї та способи реалізації, що вплинуло на модну культуру та сприйняття естетики в одязі. З приводу цього, важливим є дослідження колекцій Макквіна, які відзначалися особливими експериментами з формами та матеріалами, а також використанням нестандартних технологій та неочікуваних елементів дизайну. Творіння дизайнера були визнані на міжнародному рівні, а його колекції були представлені на найбільших подіях модної індустрії, таких як Нью-Йоркський тиждень моди та Паризький тиждень моди (Казковий, 2023).

Отже, питання розгляду творчої діяльності британського дизайнера одягу Олександра Макквіна, як майстра шока і епотажу, та висвітлення впливу його робіт на тренди сучасної моди є актуальними і цінними для дослідження.

Аналіз досліджень. Творча складова діяльності Олександра Макквіна привертає увагу багатьох відомих людей з світу мистецтва та моди. Так, у 2017 році вийшла книга Ендрю Вілсона «Кров під шкірою», в якій висвітлено життя британського модельєра та показано його багатогранний творчий шлях. Крім того, діяльність дизайнера та його модного будинку представлена в документальному фільмі «Олександр МакКвін» (2018 р.), режисерів Пітера Еттедгі та Яни Бонхот, де демонструються рідкісні архівні відео, які дозволяють зануритись в світ одного з найбільш ексцентричних і сміливих дизайнерів. Крім того, багато елементів з колекцій Олександра Макквіна сьогодні можна знайти у музеях та виставках, які присвячені історії моди. Так, наприклад, у лондонському музеї Вікторії і Альберта було представлено ретроспективу робіт дизайнера Олександра Макквіна (Культовий, 2023).

Однак, вивченням діяльності дизайнера Олександра Макквіна в науковому світі не було достатньо висвітлено, що потребує глибокого дослідження і вивчення, оскільки надасть нові імпульси для розвитку сучасного модного мистецтва.

Мета статті – дослідити та проаналізувати творчу діяльність британського дизайнера одягу Олександра Макквіна, як майстра шока і епотажу. Зокрема, розглянути його внесок у модну індустрію, виокремити ключові тенденції його творчості, а також вивчити вплив його робіт на модну культуру та сприйняття естетики в одязі.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Олександр Макквін почав свою кар'єру у світі моди у 1990 році, коли був прийнятий на навчання до Центральної Світової школи дизайну. Родзинкою його професійності був оригінальний підхід до конструкції виробів та способів формотворення одягу. Макквін також працював у відомих модних домах, як Givenchy та Gucci, де його творчість також була високо оцінена.

У 1992 році Макквін представив свою першу колекцію під власним брендом Alexander McQueen. Зазначимо, що його роботи вражали нестандартними силуетами, вишуканістю та інноваційним використанням матеріалів. Він експериментував з формами та кольорами, що дозволяє йому створювати незвичайні та виразні колекції одягу. В результаті чого, він здобув визнання в якості дизайнера і став одним із найважливіших представників британської модної сцени.

Роботи Олександра Макквіна суспільством сприймаються як мистецькі та викликають обговорення в модному світі, оскільки його дизайнерські рішення вражають оригінальністю та нестандартністю. Так, Олександр Макквін завжди намагався розширити межі традиційного модного дизайну за рахунок використання в колекціях нетрадиційних матеріалів, складного крою, увагою

до дрібних деталей одягу та ставив сміливі експерименти зі стилем, формами й структурами, що спряло створенню образів, які вражали своєю проникливістю та глибиною і нагадували арт-інсталяції (Неприборкана, 2023).

Відзначимо, що талант дизайнера розкривався через використання у колекціях неочікуваних матеріалів та технік і надало йому статусу першовідкривача в галузі дизайну одягу. Він впроваджував концептуальні ідеї та сюрреалістичні елементи у свої роботи, створюючи унікальні образи, які привертати увагу шанувальників мистецтва та викликали обговорення в модній індустрії. Його внесок в світ моди полягає у тому, що він постійно спонукав спостерігачів та інших дизайнерів думати за межами звичайного та шукати нові шляхи в творчості.

Крім того, Александр Макквін створював одяг, який виражає сміливість і самовпевненість, відображає соціокультурні тенденції та важливі питання суспільства, висвічує протест та ангажованість, нагадуючи про важливість самовираження

через моду. Так, своєю творчістю він підтверджував те, що мода – це не тільки одяг, а й мова виразу, мистецтво самовираження та спосіб вразити світ.

Відомо, що результатом творчої діяльності Александра Макквіна є створення цікавих і унікальних колекцій одягу, які відобразили сучасні мистецькі, культурні та соціальні тенденції певного часу і залишили помітний слід у світі моди, серед яких:

– колекція одягу “Jack The Ripper Stalks His Victims” (1992 р.), відображає події, пов’язані з зловмисником Джеком-розправником, який діяв у Лондоні в кінці XIX ст. Так, з одного боку, колекція вражає оригінальністю, а з іншого, провокаційною та ексцентричною естетикою. Колекція виділилася унікальним підходом до моди та мистецтва, в якій Александр Макквін використовував неординарні тканини, фактури та кольори для жакетів, щоб відтворити атмосферу та настрій Лондона того часу; креативною рисою виробу була вшита плексигласова кишенька з людським волоссям усередині, на знак пам’яті про жертв маніяка (рис. 1);

– колекція одягу “The Birds” (1995 р.), в якій дизайнер використовував образи птахів та природничі мотиви для створення унікальної та надзвичайно креативної арт-проекції в одязі. Він експериментував з фактурою та кольорами, створюючи вражаючу гру відтінків та текстур; використовував чучела різних пернатих птахів для підкреслення та доповнення кожного образу.

Одяг з цієї колекції нагадував справжні шедеври мистецтва, що приголомшило весь світ своєю красою та нестандартністю рішення (рис. 2);

– колекція “Voss” (2001 р.), в якій Макквін використав елементи сюрреалізму, що додало показу арт-характер. Так, креативним рішенням став показ моделей за скляною стіною, де моделі нервово переміщалися по скляній кімнаті та створювали враження пацієнтів божевільного будинку. В колекції Макквін використовував незвичайні тканини, текстильні комбінації та нестандартні елементи оздоблення, що додало одягу особливу оригінальність, роблячи акцент на важливості експериментів та творчості в моді (рис. 3);

– колекція одягу “The Dance of The Twisted Bull” (2002 р.) була визнана однією з найвиразніших та провокаційних у кар’єрі Александра Макквіна, підкреслюючи його майстерність

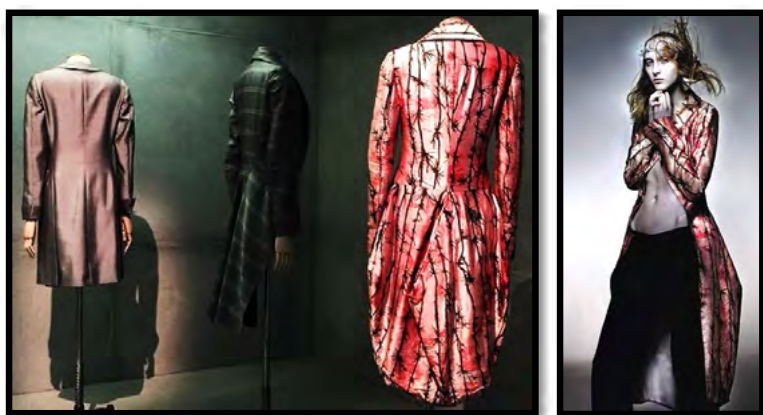

Рис. 1. Колекція “Jack The Ripper Stalks His Victims”, 1992 р.

Рис. 2. Колекція “The Birds”, весна-літо 1995 р.

Рис. 3. Колекція "Voss", весна-літо 2001 р.

та унікальний підхід до моди. Дизайнер використовував незвичайні тканини та матеріали, вражаючі геометричні форми, витончену вишивку та складні деталі, щоб створити враження танцюючого, пере-

крученого бика, відображаючи дух руху та енергії. Макквін вдало поєднав у своїх роботах вишуканість та провокаційність, створивши моделі, які вразили своєю сміливістю та неповторністю;

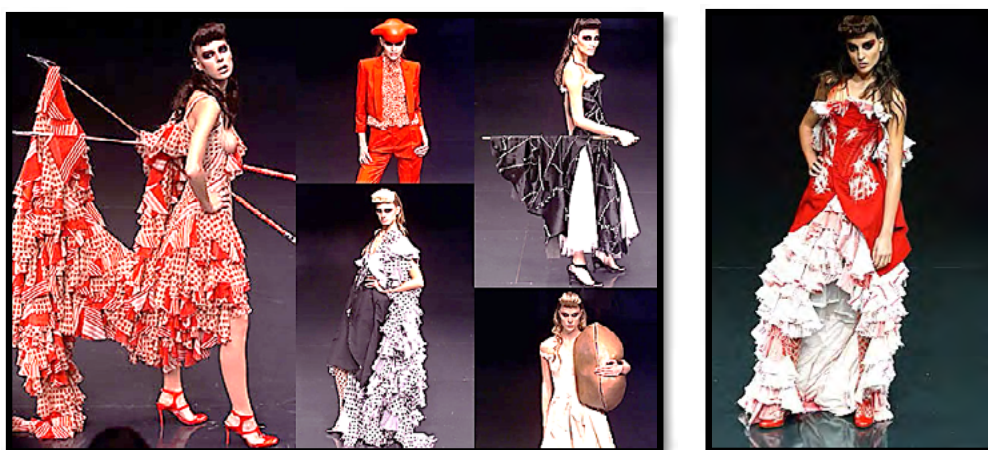

Рис. 4. Колекція "The Dance of The Twisted Bull", весна-літо 2002 р.

Рис. 5. Колекція "Deliverance", весна-літо 2004 р.

– колекція одягу “Deliverance” (2004 р.) тлумачиться як «Визволення», що вражала своєю сміливістю та елегантністю, відтворює концепцію відчуття свободи та визволення через моду. Александр Макквін показав, що треба просто танцювати, забути про усі проблеми та просто віддатися пориву.

У цій колекції дизайнер вдало поєднав елементи різних епох та стилів, створивши унікальні сукні; використав різні тканини, візерунки, бісер та оздоблювальні елементи, що надало кожній моделі індивідуальний характер, невагомість та летючість. Колекція вражала сексуальністю та відчуттям свободи, експресивністю та глибиною емоцій, які вкладалися в кожен наряд (рис. 5);

– колекція одягу “Widows of culloden” (2006–2007 рр.), назва якої посилається на події після битви при Каллодені в Шотландії, що стали

символом горя та втрати; вражає містичною та меланхолійною ауру, вишуканістю та глибоким почуттям стилю.

У цій колекції Макквін використовував темні та глибокі відтінки, щоб створити атмосферу таємничості та драми. Використання важких тканин та вишуканих деталей підкреслювало міцний образ жінок, які пережили трагічні події. Колекція відзначилася своєрідним поєднанням елегантності та сумної естетики (рис. 6);

– колекція одягу “La dame bleue” (2008 р.), що перекладається як «Синя леді», натякає на використання синього кольору та елегантного стилю. Колекція “La dame bleue” Дизайнер вдало поєднав різні відтінки синього, пір’я та використовував їх для створення елегантних та витончених образів. Макквін віддавав велику увагу деталям та тка-

нинам, надаючи кожному образу виразного характеру. Колекція відзначалася жіночністю, загадковістю та вишуканістю кожного образу (рис. 7);

– “The Girl Who Lived in the Tree” (2008 р.), назва якої перекладається як «Дівчина, яка жила на дереві» має магічну ауру, яка може натякати на казковий та екзотичний характер цієї колекції. В колекції можна було побачити використання природних елементів та натуральних матеріалів, що надавало образам органічність та екологічну врівноваженість. Макквін вдало вплітав в одяг елементи рослинності та структури, надаючи кожному наряду особливий шарм, що показувало його здатність трансформувати природу в моду та створювати образи, що зберігають загадковий дотик (рис. 8);

Рис. 6. Колекція “Widows of culloden”, осінь-зима 2006–2007 рр.

Рис. 7. Колекція “La dame bleue”, весна-літо 2008 р.

Рис. 8. Колекція “The Girl Who Lived in the Tree”, осінь-зима 2008 р.

– колекція одягу “The horn of plenty” (2009–2010 рр.), концепція якої базувалася на темі розкішного та розмаїтого багатства. Дизайнер використовував різні елементи та мотиви, щоб створити враження великого асортименту та розкішності, експериментував з формами та тканинами, яскравими кольорами та нестандарт-

ними кроями, декорував деталі вишивкою ручної роботи, аплікаціями, вживав природні матеріали та елементи природи, що підкреслювало екологічну спрямованість дизайнера.

Колекція була визнана у модному середовищі як витвір мистецтва, який відображає багатство та різноманіття моди того часу (рис. 9);

Рис. 9. Колекція “The horn of plenty”, осінь-зима 2009–2010 рр.

– колекція одягу “Plato’s atlantis” (2010 р.) натхненна ідеєю острова Атлантида, що затонув, описаного в діалогах Платона, яка акцентує увагу на тому, що люди походять від інопланетних створінь. Колекція включала нестандартні силуети, унікальні принти та незвичайні кольори; а також були використані сміливі геометричні форми та інноваційні технічні рішення, що зробило цю колекцію яскравим прикладом художньої моди. Колекція “Plato’s Atlantis” представила оригіналь-

ний погляд на моду, поєднуючи в собі футуристичні елементи з міфічними мотивами (рис. 10).

– колекція одягу “Untitled” (“Angels and demons”) (2010–2011 рр.), назва якої натякає на таємничість та конфлікт протилежностей, поєднувала містику та елегантність. Дизайнер використовував контраст між світлом та темрявою, небесними та адськими відтінками для створення образів, що вражали своєю драматичністю та вишуканістю; експериментував зі структурами,

Рис. 10. Колекція “Plato’s atlantis”, весна-літо 2010 р.

Рис. 11. Колекція “Untitled” (“Angels and demons”), осінь-зима 2010–2011 рр.

використовуючи шаровість та об’ємність, щоб додати глибину кожному образу.

Колекція була останньою в житті Александра Макквіна поглибила його репутацію як дизайнера, що вміє поєднувати естетичність та концептуальність, відобразила його талант у створенні одягу, що вражає та залишає слід у серцях шанувальників моди (рис. 11) (Неприборкана, 2023; Олександр, 2023).

Отже, кожна колекція Александра Макквіна має свою унікальну концепцію та власну ауру. Він експериментує з кольорами, тканинами та деталями, щоб створити моду, що залишило невимірний слід в історії та підкреслило його статус видатного дизайнера.

Усі колекції дизайнера є доказом того, що стиль може бути вираженням творчого бачення та власної неповторності. Його внесок у світ моди залишається невід’ємним та надихає інших дизайнерів на творчість та експерименти.

Висновки. Таким чином, Александр Макквін вніс значний внесок у світову моду не лише через самі його творіння, але й через його відкритість до новаторських підходів, співпрацю з іншими творчими особистостями, що зробило його цінним членом глобальної модної спільноти. Він відкривав нові можливості для розмови та діалогу за допомогою одягу, поєднуючи елементи шоку та епатажу, перетинаючи межі моди та мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Культовий дизайнер Олександр Макквін. URL: <https://suspilne.media/149127-kultovij-dizajner-aleksandr-makkvin-u-dokumentalnomu-filmi-na-ua-kultura/> (дата звернення: 23.09.2023).
2. Казковий морок дизайнера Олександра Макквіна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-46474221> (дата звернення: 23.09.2023).
3. Неприборкана краса: шедеври Олександра Макквіна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2015/02/150209_gallery_savage_beauty_it (дата звернення: 23.09.2023).
4. Олександр Маккуїн та його казкові колекції. Трагедії, яких він не пережив. URL: <https://cesaarean.ru/uk/the-hospital/li-makkuin-aleksandr-makkuin-i-ego-skazochnye-kollekcii-tragedii/> (дата звернення: 23.09.2023).

REFERENCES

1. Kultovyi dyzainer Aleksandr Makkvin. (2023, September 23). [Cult designer Alexander McQueen]. URL: <https://suspilne.media/149127-kultovij-dizajner-aleksandr-makkvin-u-dokumentalnomu-filmi-na-ua-kultura/> [in Ukrainian]
2. Kazkovi morok dyzainera Aleksandra Makkvina. (2023, September 23). [The fabulous darkness of designer Alexander McQueen]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-46474221> [in Ukrainian]
3. Netryborkana краса: shedevry Aleksandra Makkvina. (2023, September 23). [Untamed Beauty: Alexander McQueen's Masterpieces]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2015/02/150209_gallery_savage_beauty_it [in Ukrainian]
4. Oleksandr Makkuin ta yoho kazkovi kolektsii. Tragedii, yakykh vin ne perezhyv. (2023, September 23). [Alexander McQueen and his fabulous collections]. URL: <https://cesaarean.ru/uk/the-hospital/li-makkuin-aleksandr-makkuin-i-ego-skazochnye-kollekcii-tragedii/> [in Ukrainian]

УДК 792.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-13>**Гаррі СЕВОЯН,**

orcid.org/0000-0001-7836-2106

аспірант кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) sevoyan@ua.fm

ФОРМУВАННЯ БАЛЕТНОЇ ТРУПИ ОДЕСЬКОГО ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті розглянуто різноманітні сторони балетної творчості в Одесі у зазначену добу та представлений історичний обрис вистав і концертів на сценах не тільки Миського театру, але й театру А. Сибірякова, театру Т. Шевченка, Нового театру, літнього залізничного театру та Художнього театру. Серед гастрольних виступів відмічена діяльність артистів Санкт-Петербурзької, петроградської балетних труп та артистів варшавської хореографічної школи. Висвітлені гастролі Айседори Дункан та Артемід Колони, М. Бауерзакс, О. Преображенської, К. Гельцер, М. Кшесинської та інших. Окремлено розмаїття танцювальних жанрів, у яких проявляли себе артисти, – від дивертисментів, вільних танцювальних номерів до повноцінної балетної вистави або закінчених танцювальних номерів в оперних спектаклях. Представлена діяльність низки балетмейстерів, серед яких особлива увага приділена С. Вакарцю, А. Люїзінському, Р. Реміславському та Р. Баланотті. Прослідковано вплив рівня професійної майстерності окремих місцевих солістів (сестри Гамсахурдія, Є. Каросо, О. Чаплигіної, П. Карсавіна) та балетмейстерів на формування стильових засад майбутньої хореографічної школи Одеси. Освітлена діяльність танцювальних навчальних закладів міста, зокрема балетної школи С. Холодної, хореографічної школи К. Пушкіної та хореографічного відділення Музично-драматичного інституту під керівництвом В. Преснякова. Прослідковано їх вплив на формування постійної балетної трупи майбутнього Одеського театру опери та балету. Охоплено репертуарне коло одеської балетної трупи. Окремлено суперечливі оцінки її стану у повоєнні роки, означені основні вектори змістовних змін та напрямки розвитку балетного мистецтва у контексті нової ідеології. Поставлена проблематика визначення дати виникнення одеської балетної трупи та запропоновані дві відповідні точки цієї дати: 1) кінець 90-х років XIX століття, коли в Одесі працював Ф. Ніжинський та 2) 1906 рік, коли антрепризою керував А. Бернаді.

Ключові слова: хореографія, балетмейстер, артист, балет, постановка, театр, мистецтво, балетна трупа.

Garri SEVOYAN,

orcid.org/0000-0001-7836-2106

Postgraduate at the Department of Directing and Choreography

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) sevoyan@ua.fm

FORMATION OF THE BALLET TROUP OF THE ODESSA OPERA AND BALLET THEATER IN THE FIRST QUARTER OF THE XX CENTURY

The article considered various aspects of ballet art in Odesa in the specified era and presents a historical outline of performances and concerts on the stages not only of the City Theater, but also of the A. Sibiriyakov Theater, the T. Shevchenko Theater, the New Theater, the Summer Railway Theater, and the Art Theater. Among the touring performances, the activities of the artists of the St. Petersburg and Petrograd ballet troupes and the artists of the Warsaw Choreographic School were noted. The tours of Isadora Duncan and Artemis Kolona, M. Bauersachs, O. Preobrazhenska, K. Geltser, M. Kshesynska and others are highlighted. The variety of dance genres in which the artists showed themselves is outlined – from divertissements, free dance numbers to a full-fledged ballet performance or finished dance numbers in opera performances. The activities of a number of ballet masters are presented, among which special attention is paid to S. Vakarets, A. Luizinskyi, R. Remyslavskyi and R. Balanott. The level of professional skill of individual local soloists (sisters Gamsakhurdia, E. Karosso, O. Chaplygina, P. Karsavina) and ballet masters was followed by the formation of the stylistic foundations of the future choreographic school of Odesa. The activity of the dance educational institutions of the city, in particular the ballet school of S. Kholodnaya, the choreographic school of K. Pushkina, and the choreographic department of the Music and Drama Institute of the leadership of V. Presnyakov, are highlighted. Their influence on the formation of the permanent ballet troupe of the future Odesa Opera and Ballet Theater is traced. The repertoire circle of the Odesa ballet troupe is covered. Contradictory assessments of its state in the years after October Revolution are outlined, the main vectors of meaningful changes and directions of ballet art development in the context of the new ideology are defined. The problem of determining the date of the Odesa ballet troupe's origin is presented, and two starting points for this date are proposed: 1) the end of the 1990s, when F. Nizhynskyi worked in Odessa, and 2) 1906, when A. Bernardi was in charge of the enterprise.

Key words: choreography, choreographer, artist, ballet, performance, theater, art, ballet troupe.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Архівні фактологічні матеріали початку ХХ століття та перші спроби аналізу мистецьких подій того часу подані доволі суперечливо та мають риси неузгодженості: дані місцевої преси не зберіглись у повному обсязі, а особисті думки науковців доволі суб'єктивні.

Багато історичних архівних фактів міститься у книзі Н. Остроухової «Одеський оперний театр в історичному просторі і часі» (Остроухова, 2018), яка видана в трьох томах та охоплює період від 1804 до 1926 року. Авторка відтворює хронологію становлення театрального мистецтва в Одесі, враховуючи усе різноманіття драматичних, оперних, балетних вистав та концертів, як місцевих музикантів, так і гастрольних труп, які виступали у різних театрах міста. Інформацію авторка збирає по крихтах, спираючись, переважно, на відомості преси: газета «Одеський вісник» є основним джерелом відомостей; звіряє факти з іншими працями. Окремі фрагментарні відомості щодо цього періоду можна знайти у роботах Ю. Станішевського «Балетний театр Радянської України» (Станішевський, 1986) та С. Когана «Диригент Й. Прібік та Одеський оперний театр» (Коган, 2002). Також до розгляду теми були залучені праці А. Дем'янчука та Р. Кундиса, які розкривають питання хореографії в системі синтезу мистецтв (Дем'янчук, Кундис, 2022: 88–95).

Мета статті – визначення передумов виникнення постійної балетної трупи в Міському, а з часом Одеському театрі опери та балету; означення репертуарного кола, навчальних закладів, провідних хореографів та артистів балету, які активно цьому сприяли; окреслення провідних жанрів, представлених на одеській сцені та визначення вектору подальшого їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Разом з активною діяльністю місцевих танцівників та балетмейстерів, на початку ХХ століття (у дорадянську добу) в Одесі продовжуються також й часті гастрольні виступи. Так, на одеській сцені починають з'являтися балети у постановках Льва Іванова та Маріуса Петіпа. Під час антрепризи М. М. Лубковської та М. Ф. Багрова (1905–1906) виконувався одноактний балет «Чарівна флейта, або Танцівник мимоволі» Р. Дріго та дивертисмент (Остроухова, 2018: 235). Неодноразово до Одеси приїздили й артисти Санкт-Петербурзької балетної трупи під керівництвом Г. Г. Кякшта – у 1900 р. та у травні 1906 р. під час антрепризи А. А. Бернарді. Одеська сцена побачила комічний балет Ж. Доберваля «Марна обережність» на музику Л. Гертеля у постановці О. В. Ширяєва.

Окрім самого балетмейстера, балет виконували: Л. Кякшт та Г. Кякшт, В. Пресняков та О. Облаков. У наступній постановці О. В. Ширяєва – фантастичному балеті «Лебедине озеро» (друга картина) – до вищезгаданого складу приєдналась Тамара Карсавіна. Ця ж трупа разом з Л. Леонтьєвим виконала одноактний балет «Наяда та рибалка» на музику Ц. Пуні. Кульмінацією гастролей цієї трупи стали виступи Тамари Карсавіної у балетах, які поставив Маріус Петіпа: «Пахіта» у трьох діях на музику Е. Дельдеве та Л. Мінкуса за лібрето П. Фуше, та характерний одноактний балет «Привал кавалерії» на музику І. Армсгеймера. На думку Н. Остроухової, антреприза Бернарді 1906 року стала прообразом структури майбутнього Одеського театру опери та балету, який отримав таку назву у середині 20-х років ХХ століття. Причиною тому стали продумана репертуарна політика, повноправне чергування вітчизняних та закордонних опер із балетними спектаклями (Остроухова, 2018: 244–245).

У наступні роки в пресі згадується ціла низка різних балетмейстерів. Під час антрепризи М. К. Максакова (1907 р.) – це балетмейстер І. Б. Бучинський, під час гастролей італійської опери Ф. Кастеллано (1910 р.) – це К. Д. Казіміров, в сезон руських труп (1910–1911 рр.) – це балетмейстер М. Новаковський (згадуються також схвальні відгуки й про солісток Н. Лазареву та Н. Середницьку), а в театрі А. І. Сибірякова (1912 р.) йшов балет «Весела вдова» під керівництвом Адамчевського. Солісти імператорського балету Є. Смирнова та Є. Обухова виконали на одеській сцені балети «Копелія», «Чарівна флейта», «Марна обережність», «Лебедине озеро», «Привал кавалерії», «Пахіта» та низку дивертисментів. Скромні відомості про ці події говорять про певне посередницьке місце балетних вистав у цей час, також зустрічаються згадки про невдалі сезони (Остроухова, 2018: 246–296).

Мабуть, найяскравішою подією в той час стали гастролі Айседори Дункан, яка виступала з 2 по 4 квітня 1908 року у театрі А. Сибірякова. Вона танцювала на музику «Іфігенії в Авліді» К. Глюка та *Danses Idylles* у виконанні симфонічного оркестру. На думку А. Я. Головіна, А. Дункан створила зовсім новий вид танцю, який навіть не можна назвати звичайним словом «танець» (Остроухова, 2018: 275). Це було ніби відродження античного танцю, у всій його чистоті та простоті. Пізніше вона приїздить вже з «Вакханалією» на музику з опер «Тангейзер» Р. Вагнера та «Іфігенія в Тавриді» К. Глюка. Останній її візит до Одеси був 1924 року. А 26 березня в театрі вона

танцювала у супроводі симфонічного оркестру під керівництвом Г. Столярова (на музику Шостої симфонії П. Чайковського, Слов'янського маршу та Похоронного маршу, а на завершення виконувався «Інтернаціонал»). 28 березня концерт відбувся у театрі Т. Шевченка, а останній її концерт був 2 квітня, де програма складалась з музики Ф. Шопена: прелюд, соната, дві мазурки, колицька та вальси у супроводі піаніста Марка Мейчика (Остроухова, 2018: 275–433).

У 1911–1913 роках під час антрепризи М. Ф. Багрова яскраво проявили себе балетмейстер С. Ф. Вакарець та прима-балерина М. Е. Бауерзакс. До його трупи входили солістки О. С. Басіна, Є. П. Каросса, А. Г. Петрова, Н. А. Средницька та кордебалет з 18 артистів. С. Вакарець поставив витончений та красивий балет «Князь Ігор» та балет «Фауст», в якому сам приймав участь. Він став й хореографом прем'єрного балету «Ялинка» (або «Зима») Антона Олександровича Ейхенвальда, який виступив у якості диригента та постановника. С. Вакарець також ставив окремі танцювальні номери до вистав та дивертисменти, як наприклад для гастролей Ольги Преображенської («Слов'янський танець»), який вона виконувала разом з балетом Міського театру, солісткою М. Бауерзакс та самим С. Вакарцом. О. Преображенська також гастролювала на одеській сцені й з солістом Г. Кякштом, який вже згадувався вище (Остроухова, 2018: 296–327).

У листопаді 1912 року у Міському театрі виступала знаменита грецька «босоніжка» Артеміс Колона (Остроухова, 2018: 327). Її часто порівнювали з Айседорою Дункан, сприймали як її послідовницю. Відгуки публіки щодо її виступів були дуже різні – він критичних зауважень щодо невеликого наслідування Дункан до підвищеного ажіотажу та скандальної репутації через надмірно відверте «грецьке» вбрання. Виконувала вона свої пантоміми під музику Х. Глюка, Ф. Шопена («Похоронний марш»), Дж. Верді (Єгипетський танець з опери «Аїда»), Ш. Гуно (вальс з опери «Фауст»), Г. Венявського (мазурка), Ж. Бізе (Іспанський танець з опери «Кармен») та інших.

У наступні роки одним з провідних балетмейстерів одеської сцени був А. Люїзінський. У 1913 році він поставив танцювальну частину дитячої опери-казки «Ріпка» В. І. Сокальського та балет «Фея ляльок» на музику Й. Баєра за зразком Віденського театру. Диригував виставами А. Ейхенвальд. Прима-балерина А. М. Макарова виконувала роль і танці Феї ляльок. В балеті також брали участь солістки Н. А. Средницька, О. В. Феродова та артисти балету (до 24 танців-

ників). До бенефісів А. Макарової А. Люїзінський поставив «літаючі» балети «Поцілунок богині» і «Вампір» та різні танці за участю І. Кремер та Бірса. Також до списку його робіт належать танці до низки оперних вистав: «Пікова дама» (1914), «Кармен», «Казки Гофмана» (1916), «Хованщина» (1919), що свідчить про часте його перебування в Одесі у якості постійного балетмейстера (Остроухова, 2018: 336–392).

«Літаючий» балет був доволі розповсюдженою формою вистави, де використовувались спеціальні канати та інші стенографічні прийоми, які дозволяли артисткам балету здійматись над поверхнею сцени, що створювало ілюзію того, що вони «літають».

Не менш яскравою подією стали гастролі прима-балерини імператорських театрів Катерини Василівни Гельцер у 1912–1914 та 1918 роках. У 1912 році на одеській сцені балетмейстер О. Горський поставив балет «Корсар» на музику А. Адана. Його виконували артисти В. А. Рябцев, В. Д. Тихомиров, І. Є. Сідоров, Л. А. Жуков, В. А. Мосолова, а головну партію Медори – К. Гельцер. У березні 1913 року К. Гельцер зі своїм партнером Л. А. Жуковим виступала у театрі А. Сибірякова. Її програма спиралась на музику Ф. Шопена (ноктюрни, етюд, вальс № 7), А. Глазунова (Вакханалія), К. Сен-Санса (Єврейський танець, Па-де-де). А у травні того ж року відбувся творчий вечір К. Гельцер за участю Л. Жукова та музикантів імператорської опери М. Вольфа-Ізраєля (скрипка) та Ю. Кольберга (фортепіано). Спочатку К. Гельцер та Л. Жуков виконали «Вальс» на музику Ф. Шопена, «Вальс-каприс» на музику А. Рубінштейна та «Вакханалію» на музику К. Сен-Санса з опери «Самсон і Даліла», потім Л. Жуков – «Варіації» з балету «Лебедине озеро», Prelude lirique Ю. Кольберга танцював сам автор, а «Вальс» із опери «Ялинка» В. Ребікова представив кордебалет. Вечір закінчився сольним номером скрипаля Вольфа-Ізраєля. К. Гельцер та Л. Жуков виступатимуть разом на одеській сцені ще наприкінці липня 1918 року (Остроухова, 2018: 351–390). Подібне розмаїття музичного супроводу для танцювальних номерів, які не поєднуються у сюжетну виставу, свідчить про потребу у публіки цього різновиду мистецтва.

Тогочасна преса пам'ятає імена й інших артистів. Поряд з А. Люїзінським в Одесі працювали й такі балетмейстери, як І. Ковалевський та В. Д. Тихомиров, артисти балету: прима-балерина Л. Гамбетті, балерина К. П. Макмецова та інші. В Одесі гастролювала й петроградська трупа, яка складалась з балетної молоді, що ставила своїм

завданням пошук нових шляхів розвитку жанру. У постановці Бориса Романова виконувалися: «Лебедине озеро» П. Чайковського, «Жизель» А. Адана, «Принц свинопас» А. Давидова, «Пробудження Пана» («Козлоногі») І. Саца, «Андалузiana» та різні балетні номери. У 1920 році петроградська трупа разом з одеською трупю представили публіці «Танці народів світу» та «Вальпургієву ніч». Солісткою трупи була молода та дуже талановита актриса Олена Смирнова, дружина танцівника та балетмейстера Б. Г. Романова. Сам Б. Романов був одним із творців та керівників Руського романтичного театру, характерно-гротесковим танцівником, актором, обдарованим фантазією і здатністю до імпровізації, та успішним балетмейстером. З 1909 до 1920 року працював у Маріїнському театрі, з 1919 – на посаді завідувача балету. Величезний успіх очікував в Одесі на його ефектне інсценування сьюті Ж. Бізе. Спочатку цей балет було поставлено у 1915 році для благодійної вистави, а потім балет було перенесено до Маріїнського театру (Остроухова, 2018: 336–389).

У квітні 1915 року відбулася єдина гастроль прима-балерини заслуженої артистки імператорських театрів Матильди Кшесинської. У травні 1915 року у Миському театрі виступали Віра та Михайло Фокіні – усі танці у постановці М. Фокіна. Антреприза А. І. Гомберга у 1916–1917 роках використовувала балет в основному для участі в операх, проте вже в ці роки на одеській сцені створюються дивертисменти з окремих балетних номерів й навіть одноактні балети (як, наприклад, «Свято Афродіти», створене 1916 року) (Коган, 2002: 254). Також є згадки про виступ з великим успіхом танцівниці Е. Е. Кругер у Новому театрі, яку глядачі називали першою виконавицею танго в Російській імперії й «королевою танго». Вона представила публіці моновиставу у «геометричних» костюмах художниці А. Екстер. У 1917–1918 роках примою-балериною була Зеєберг, яка брала участь в балеті «Прокази Арлекіна» та в багатьох танцях в операх. Зокрема в «Хованщині», де окрім неї брали участь й солістки балету Тамара та Валентина Гамсахурдія, Павлішева, К. Пушкіна, Н. Середницька, Тіпель та інші (Остроухова, 2018: 336–392).

Також в цей час в Одесі працював балетмейстер Р. К. Реміславський, який поставив танці в опері «Черевички» та балети «Андалузiana» (на музику Ж. Бізе до драми «Арлезіанка»), «Стенька Разін» (на музику симфонічної поеми А. К. Глазунова) і «Пісня кохання» (на музику Ф. Ліста). Реміслав Реміславський народився у Варшаві, закінчив балетну школу, працював у театрах

Кієва, Петербургу, Тбілісі та Одеси (з 1917 року). Протягом чотирьох сезонів був танцюристом та хореографом Празького Національного театру. У 1922 році в Одесі він заснував свою балетну студію та продовжував викладацьку діяльність до глибокої старості (помер у Празі у віці 76 років) (Остроухова, 2018: 396–421).

Вже з початку ХХ століття з'являються відомості, що музика та танці входили до навчальної програми гімназій, шкіл, студій та училищ, інституту шляхетних дівчат, кадетського корпусу та юнкерського училища, танцкласів Казимірова та балетмейстера пані Теттон. Однією з балетних шкіл керувала сестра легендарної Віри Холодної – Софія Холодна. Багато талановитих балерин виховала й Віра Геннадіївна Преснякова (Коган, 2002: 255). У 1920 році організовується хореографічна школа під керівництвом Катерини Антонівни Пушкіної (випускниці Петербурзької хореографічної школи за класом Ольги Преображенської). Прима-балерина К. Пушкіна виділялася в класичному танці як яскрава характерна балерина, її часто порівнювали з Євгенією Павлівною Кароссо, яка дещо поступалась К. Пушкіній у балеті «Жидівка». 12 червня 1923 року у приміщенні літнього залізничного театру з великим успіхом пройшов балетний вечір К. Пушкіної. Виконувався «Карнавал» з балету Р. Дріго «Арлекінада», де вона бездоганно виступила в ролі П'єретти. Балерина Л. Аренська (Потехіна) продемонструвала легкість, а артист П. Павлов (Арлекін) танцював із великим художнім підйомом (Остроухова, 2018: 406–411). У постановці К. Пушкіної виконувався «літаючий» балет на музику «Сплячої красуні» П. Чайковського у класичному стилі, балети «Польський акт» та «Вальпургієва ніч» на музику Ш. Гуно, танець годинників та балетний дивертисмент (імена композиторів в архівних даних не збереглися).

Артистами балетних антреприз на той час були як вихованці різних хореографічних шкіл – Петербурзької, Московської, Варшавської, так і випускники одеських приватних закладів. Вихованці школи К. Пушкіної та балетної студії при театрі, що очолювалася Р. Реміславським, стали базою для розширення маленької балетної трупи при Миському театрі та створення зусиллями К. Пушкіної та Є. Кароссо у 1923 році постійної трупи, яка могла ставити самостійні балетні вистави (Коган, 2002: 254).

Пізніше склад трупи будуть розширювати вихованці хореографічного відділення Музично-драматичного інституту під керівництвом Валентина Преснякова (1924–1932 рр.). Він був характерним

танцівником з великим досвідом роботи у Маріїнському театрі, учасником Руських сезонів С. Дягілева у Парижі. У 1904–1919 роках він викладав пластику та сценічний рух у Санкт-Петербурзькій консерваторії, з 1914 року – працював на посаді професора. В. Пресняков зробив великий внесок у справу організації музичної та хореографічної освіти (Остроухова, 2018: 422).

У 1923 році одеський балет очолив обдарований хореограф, учень Е. Чекетті – Роберт Йосипович Баланотті, який ще у 1922 році був головним балетмейстером київської опери (Остроухова, 2018: 422). Р. Баланотті ставив танці в операх «Аїда», «Князь Ігор» (блискучі «Половецькі танці»), «Фауст» («Вальпургієва ніч»), «Черевички», «Нерон» («Викрадення сабінянок» для 3-го акту опери), «Руслан і Людмила» (де сам Р. Баланотті танцював дуже вдало), «Лакме» та готував концертні програми за участю примібалерини К. Пушкіної, О. С. Чаплигіної, С. Холодної, Е. М. Штейнберг, Віри та Валентини Мерхасіних, П. Д. Павлова, П. С. Карсавіної, солістками балету також виступали Тамара і Валентина Гамсахурдіа та Л. Трусова.

Отже, перша саме балетна вистава щойно створеної трупи відбулась 7 грудня 1923 року – це фантастичний балет «Лебедине озеро», у якому Р. Баланотті у співдружності з диригентом М. Крамером здійснив спробу відтворити хореографічне рішення Л. Іванова та М. Петіпа. Ю. Станішевський у своїй монографії «Балетний театр Радянської України» доволі скептично описує стан новоствореної балетної трупи на той час, називаючи кордебалет недосвідченим для складних класичних композицій, проте він відмічає, що солісти – К. Пушкіна (Одетта – Оділія), Р. Баланотті, А. Смоляр, юний соліст П. Павлов-Ківко (принц Зігфрід) та темпераментна молода характерна солістка Л. Алідорт (Іспанський танець) – «справили позитивне враження на публіку». Він також звертає увагу на те, що місцева критика дала високу оцінку цій виставі, що підкреслила гарно зроблену хореографічну роботу постановника, який «вклав багато вигадки у компоновання окремих сцен», а також наявність гарних солістів та «непоганого кордебалету, що складається виключно з молоді». Також посилаючись на місцеву критику він зауважив, що цей балет – «поки що перша спроба створення справжньої балетної вистави за весь час існування оперних сезонів у міському Одеському театрі» (Станішевський, 1986). З цим твердженням можна погодитись, лише якщо розглядати цей балет як перший у радянську добу, оскільки до того одеська сцена

вже бачила повні балетні вистави, виконані силами постійної трупи театру.

Після цієї постановки «Лебединого озера» колектив балету повірив у свої сили і вже наступного, 1924 року, у постановці того ж таки Р. Баланотті (диригент Таль) з'являються поспіль дві балетні прем'єри – «Горбоконики» Ц. Пуні та «Копелія» Л. Деліба (Коган, 2002: 256).

Тож, другою балетною постановкою зимового сезону став казковий балет «Горбоконики» на 5 дій та 11 картин, диригентом був Н. А. Гольдман. Прем'єра цього балету відбулась 9 лютого 1924 року в бенефісі постановника Р. Баланотті, який виступав у ролі Іванушки. Рецензія на той час відрізнялася соціальною спрямованістю.

Наприклад, Віктор Вісмонт писав про балет «Горбоконики» А. Сен-Леона та Ц. Пуні як свого часу найбільш зразкову виставу на імператорській сцені: «Багато чого в ньому не узгоджується з нашим сьогоденням, але завдяки простому сюжету та прозорій музиці постановка балету може зіграти позитивну роль у справі залучення нового глядача до краси балету». Він влучно звернув увагу на те, що «Горбоконики» є більш життєрадісним балетом, ніж «Лебедине озеро», пояснюючи це наявністю в ньому меншої кількості класичних та більшої популярних характерних танців, оскільки «легковажна форма сприймається й недосвідченим глядачем». Також він згадує: «Вистава викликала живий відгук глядацької зали, а постановник Баланотті досить вдало впорався зі своїм завданням. Цікаво поставлені масові “балабіле”, за винятком сцени “на дні моря-океану”, в якій ансамблі були недостатньо масивні та злиті. Баланотті у ролі Іванушки досить майстерно мімував, але йому, як режисеру, не варто було порушувати стрункість враження. Партія Цар-Дівиці не зовсім вдалася прима-балерині Чаплигіній, не було зовнішності руської красуні. Особливість цієї партії полягає у легкій зміні посмішки та лукавої радості. Вона ж зосередилася на техніці танцю, і це їй вдалося. Добре виступив молодий здібний танцюрист Карчагін. Сподобалася і Тютчева у ролі дружини Хана. Запамяталися виконавці танців різних народів. У дивертисменті найбільш вдалими були татарський, уральський та польський танці» (Остроухова, 2018: 431–432).

Балет «Копелія» виконували навесні до бенефісу директора театру М. Крамера. Критика щодо вистави була помірною – цей балет сподобався менше, ніж попередні. Відмічали його уривчастість та нецікавість: музика Л. Деліба мало чим відрізняється від музики Ч. Пуні, Л. Мінкуса та інших;

Р. Баланотті, який чудово мімував, іноді нагадував Іванушку з «Горбоконики»; у виконанні О. Чаплигіної не вистачило яскравості; публіка відмітила ляльки та Муратова у ролі Копеліуса; К. Пушкіна та Льодів танцювали рухомо та граціозно.

У цей же вечір виконали пантоміму «Поцілунок П'єретти», 3-й акт «Лебединого озера» (солісти К. Пушкіна та Павлов-Ківко), музичний антракт під назвою «Неаполітанські сцени» Ж. Масне (ймовірно, на музику його однойменної сюїти) та «Революційні ескізи». «Революційні ескізи» не мали сполучного начала: гарно задуманий і чудово виконаний перший ескіз-символ, в танці якого втілена згода чотирьох літер СРСР, і заключний, у якому радісно сплітаються до піраміди представники різних націй. На закінчення виконувався живий «Інтернаціонал», але було невдало підібрано музику, оскільки для танців не підходить марш (Остроухова 2018: 431–433).

У цей же час є згадки про виконання «літаючого» балету на музику однойменної симфонічної поеми «Ніч на Лисій горі» М. П. Мусоргського та балетного дивертисменту, в якому сестри Мерхасіні виконали Японський танець, Р. Баланотті станцював Матлот, чіткість танцю виявила К. Пушкіна, О. Чаплигіна сподобалася технічною стороною зміїного танцю. Проте найкраще враження залишило інсценування «Музичної табакерки» у виконанні В. Гамсахурдія та П. Карсавіної.

У березні відбувся бенефіс прима-балерини К. Пушкіної та О. Чаплигіної у ролях Цар-Дівичі та Сванільди. Обдарована класична танцівниця К. Пушкіна у сцені «Острів нереїд» («Горбоконики») дала строгий й чіткий малюнок та легко долала технічні труднощі. У «Східних ескізах» велику увагу було приділено Р. Баланотті, який із дрібниці зробив красиву картинку. Гарні були Л. Трусова та Льодів. О. Чаплигіна виступила в «Неаполітанських танцях».

У травні в оперному театрі відбулися два балетні вечори Вікторини Крігер та Михайла Мордкіна за участю артистів московського балету Б. Пожицької, М. Оршанського та вільного художника М. Флорова (фортепіано). У програмі були танці та уривки з останніх постановок: балет «Саламбо» А. Ф. Арендса за романом Г. Флобера, постановка М. Мордкіна з використанням іспанських, єврейських та характерних танців.

У липні у Художньому театрі відбувся вечір артистів балету держтеатру за участю В. Гамсахурдія та П. Карсавіна. У програмі були: «Вальпургієва ніч», Угорська рапсодія №2 Ф. Ліста та великий дивертисмент. У залі Муздраміна відбувся вечір, присвячений еволюціям балету. Завдяки пояснен-

ням професора Б. Варнеке перед глядачем в образах пройшла історія танцю. Прекрасні здобутки показав клас викладача Є. Я. Яковлевої: «Олімпійські ігри», «Бахус і Вакханка», «Гавот», класичний «Танець журавлів» (Остроухова, 2018: 416–438).

21 листопада 1924 року вперше в Одесі Р. Баланотті у якості режисера та диригент Н. Гольдман представили конструктивну постановку опери та балету під назвою «Вечір синтезу» (Остроухова, 2018: 441). Ю. Станішевський доволі скептично розповідає про цю ініціативу: він зауважив, що «традиційні спектаклі не задовольняли балетмейстера, і він створив експериментальний балет-дивертисмент із претензійною назвою». «Вечір синтезу» вміщував в себе класичний танець, уривки з постановок в хореографії Фокіна, номери в хореографічному стилі Айседори Дункан, а також вокально-танцювальні сцени з віршованими текстами (Станішевський, 1986). Зокрема у другому відділенні виконувався балет у напівмістичних тонах «Дівчина та смерть» на музику Лео Гебена за участю С. Холодної та М. Мусатова; гротесковий «Танець впевненого футуриста» представив Р. Баланотті; оригінальний танець-акробатика «Композиція механіки» – Гамсахурдія, Бересина, Бардишевська, Долохова, Оснес, Муллер, П. Вірський та Заревський, а на закінчення був виконаний «Інтернаціонал» – колективна декламація у жестах у стилі А. Дункан (Остроухова, 2018: 442). Ю. Станішевський пояснив подібні прагнення бажанням «орієнтуватися на перші досягнення молодого радянського балету» (Станішевський, 1986). Проте «претензійна назва» балету цілком відповідає сутності театрального мистецтва в цілому – синтезу різних видів мистецтв. Й критика такого еkleктичного балету говорить про вже визнану розгалуженість різних видів танців, серед яких вже не всі можуть називатись балетом, що свідчить про формування синтезу пластичних мистецтв за Д. Бернадською, про що влучно наголошується у статті «Хореографія в системі синтезу мистецтв: поняття універсального мистецького твору» (Дем'янчук, Кундис, 2022). Тож можна сказати, що Р. Баланотті у цьому балетному експерименті обумовлює майбутні вектори розвитку балету.

Але дійсне заслужене визнання молодому балетному колективу принесли балети «Лебедине озеро», «Корсар», «Копелія» та «Горбоконики», поставлені на одеській сцені Р. Баланотті за період з 1923 по 1925 рік (Коган, 2002: 255).

А 10 січня 1925 року у бенефіс балетмейстера Р. Баланотті відбулося виконання балету «Корсар» на музику А. Адана за поемою Дж. Бай-

рона, диригентом був також Н. Гольдман. Художньо-режисерське рішення балету було втілено із урахуванням історичної автентичності твору. Головну партію Гюльнари виконували Д. Алідорт та С. Холодна, Р. Баланотті (Конрад), О. Чаплигіна (Медора), М. Мусатов (Біранто), П. Карсавін (Крістіан), Оснес (Хан Сеїд) (Остроухова, 2018: 447).

Висновки. У перші два десятиліття ХХ століття в Одеському театрі вживалися заходи щодо створення постійного балетного колективу. При Одеській консерваторії (Музично-драматичного інституту імені Бетховена) на спеціальному хореографічному факультеті навчалися майбутні солісти балету Р. Коп, Н. Тамбюте, Л. Аренська, М. Кармазіна, Є. Штейберг, К. Єрмакова. За наявності яскравих акторських індивідуальностей (Є. Каросо, К. Пушкіна, Л. Микільська, сестри Т. та В. Гамсакурдія) балетна трупа, за думкою С. Когана, створювалась доволі важко. Рівень одеського балету підтримували поодинокі виступи таких великих балерин, як Л. Гектен, В'єрджинія, В. Цуккі або Є. Гельцер. Тому в Одесі стало можливою поява балетного колективу як самостійної творчої одиниці зі своїми принципами самовираження, зі своєю естетикою національного балетного театру. Такий театр виник як логічний результат усієї попередньої історії балетного театру Одеси імперської доби.

Після Жовтневої революції балетній трупі та одеському театру загалом довелося пережити значні зміни: перед ним були поставлені важкі завдання реалізовувати нові ідеологічні настанови, тому основу діяльності починає складати нова культура, нові форми сценічної виразності, новий репертуар тощо. Події 1917 року вплинули на розвиток балетного мистецтва в Одесі сильніше, ніж усі попередні (включаючи війни та пожежі). Тому цей рік можна визначити як умовну дату переходу від балету царських часів до балету майбутніх радянських часів. У дореволюційні часи, а у найвищому своєму втіленні можна назвати кінець ХІХ – початок ХХ століття, концепція балету досягла рівня взаємозумовленого ланцюга фабульних, жанрових та танцювально-архітектонічних зв'язків (хрестоматійними стали шедеври хореографії Петіпа). Під впливом падіння худож-

нього та інтелектуального рівня балетної публіки, а радше – зміною цієї публіки, виникає нова спрощена художня концепція: балет – це оповідальне видовище з танцями. Це стосується, передусім, такого напрямку хореографічного мистецтва, як класичний балет. І всі вищезгадані майстри належали до балетмейстерів, які володіли досконало та розвивали саме класичний танець.

У той же час Ю. Станішевський підмічає, що «балетне життя республіки в перші повоєнні роки, позначені великими економічними труднощами, розвивалося повільно, хоча й було досить строкатим», а «балетні трупи при оперних театрах Києва, Харкова й Одеси все ще були доволі нечисельними». Ймовірно, його критичне ставлення до балету того періоду виходить з порівняння його з майбутніми підйомами та з позиції радянського автора. Зокрема, в Одесі, посилюючись на свідчення критиків, «так званий балет, що його культивує оперний театр, – жалюгідна пародія на хореографічне мистецтво і складається він з чималої кількості безпорадних учениць, які чомусь зуться “балеринами”».

Позиції С. Когана та Ю. Станішевського видаються протилежними. Проте попередній огляд формування балетної школи в Одесі свідчить про наявність достатньої бази для створення постійної трупи, попри певні кризові періоди та невдалі сезони. Тому ймовірно критика стану балетної трупи Ю. Станішевським будується або на порівнянні з минулим періодом підйому балетного мистецтва в Одесі, або відносно майбутнього професійного розвитку радянського театру.

Та хоча «Лебедине озеро» 1923 року й зазначалося в афішах як перша балетна вистава в Одесі, історія одеського балету все ж таки почалася задовго до цього – ще наприкінці 90-х років ХІХ століття (цьому періоду була присвячена стаття «Розквіт балету в Одеському театрі у другій половині ХІХ століття»), коли в приватній антрепризі Любіна та Салтикова у якості балетмейстера служив Ф. Ніжинський – батько відомого танцівника та хореографа Вацлава Ніжинського. Створені ним танці в багатьох оперних виставах, у тому числі в «Кармен» та «Демон» (1898 р.) жили довгим сценічним життям, переходячи з однієї постановки до іншої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'янчук А., Кундис Р. Хореографія в системі синтезу мистецтв: поняття універсального мистецького твору. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 54. Том 1. С. 88–95.
2. Коган С. *Дирижёр И.В. Прибик и Одесский оперный театр*. Одеса: Астропринт, 2002. 344 с.
3. Остроухова Н. *Одесский оперный театр в историческом пространстве и времени: в 3 кн.* Кн. 3. 1887 – 1926. Одеса: Астропринт, 2018. 660 с.
4. Станішевський Ю. *Балетний театр Радянської України, 1925–1985: Шляхи і проблеми розвитку*. Київ : Музична Україна, 1986. 240 с.
5. Bronislava, N. *Early Memoirs*. Durham : Duke University Press, 1992. 556 с.

REFERENCES

1. Demianchuk, A., Kundys, R. (2002). *Khoreohrafiia v systemi syntezy mystetstv: poniattia universalnoho mystetskoho tvoruu* [Choreography in the system of art synthesis: the concept of a universal work of art.]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka* / [red.-uporiad. M. Pantiuk, A. Dushniy, V. Ilnytskyi, I. Zymomria]. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helyvetyka». Vyp. 54. Tom 1. Pp. 88–95. [in Ukrainian].
2. Kogan, S. (2002) *Dirizhyor I.V. Pribik i Odesskiy opernyiy teatr* [Conductor I.V. Pribik and the Odessa Opera House]. Odessa: Astroprint. 344 s. [in Russian].
3. Ostroukhova, N. (2018). *Odesskiy opernyiy teatr v istoricheskoy prostranstve i vremeni* [Odessa Opera House in Historical Space and Time]: in 3 vols. Book three. 1887–1926. Odessa: Astroprint. 660 s. [in Russian].
4. Stanishevsky, Yu. (1986). *Baletnyi teatr Radianskoi Ukrainy, 1925–1985 : Shliakhy i problemy rozvytku* [Ballet Theater of Soviet Ukraine, 1925–1985: Ways and Problems of Development]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 240 s. [in Russian].
5. Bronislava, N. (1992). *Early Memoirs*. Durham : Duke University Press. 556 s.

УДК 76.038.6:711(477.41):7.03(477)-058.53
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-14>

Ірина СОРОКОПУД,
 orcid.org/0000-0003-2781-2263
 аспірантка кафедри аудіовізуального мистецтва
 Харківської державної академії дизайну та мистецтв
 (Харків, Україна) iren-sorokopud@ukr.net

ПОСТМОДЕРНОВА СТАНКОВА ГРАФІКА: КИЇВ ОДИН ІЗ ЦЕНТРІВ НОНКОНФОРМІЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Проблема трансформацій художньої мови сучасного українського мистецтва є актуальною для мистецтвознавства. Розглянуто історіографічний доробок з питань нонконформістського мистецтва України. Окреслено історичні витоки та основні передумови формування постмодернового мистецтва. Висвітлено, що головними засадами постмодернового мистецтва стало відродження першооснов фольклорних традицій та національної культури. У новій репрезентації художньої картини світу розглянуто питання самовираження митців; в руслі постмодернізму досліджено роль авторських здобутків у поступі української графіки. Простежено, що залучення історичних мотивів було важливою рисою творчості нонконформістів.

Охарактеризовано основні художні погляди представників неоавангардного мистецтва Києва та визначено, що характерною особливістю київських митців-нонконформістів було більш радикальніше протистояння академічному мистецтву. Розкрито художню специфіку київського регіонального постмодернізму, виявлено його особливості.

Охарактеризовано особливості експонування творів представниками постмодернового мистецтва Києва.

Серед характерних ознак київської мистецької школи нонконформістів виділено поєднання традицій народного мистецтва з європейською естетикою, чітке національне підґрунтя, тяжіння до академізму, поєднання простоти виконання з високою майстерністю, ідеалізм, абстрактність форм і фігур.

Визначено, що новаторство митців київської школи нонконформістів полягало в трагізмі, який був викликаний репресіями проти творчої інтелігенції. Доведено, що аналіз розвитку та оновлення сучасних візуальних мистецтв, наразі є фрагментарним та не надто системним, за винятком окремих досліджень. Стаття адресована студентам та аспірантам, митцям та науковцям, яких цікавить постмодернове графічне мистецтво.

Ключові слова: мистецтво, український нонконформізм, графіка, національність.

Irina SOROKOPUD,
 orcid.org/0000-0003-2781-2263
 Graduate student at the Department of Audiovisual Art
 Kharkiv State Academy of Design and Arts
 (Kharkiv, Ukraine) iren-sorokopud@ukr.net

POSTMODERN DESKTOP GRAPHICS: KYIV IS ONE OF THE CENTERS OF NONCONFORMISM (THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY)

The problem of transformations of the artistic language of modern Ukrainian art is relevant for art history. The historiographic work on issues of non-conformist art of Ukraine is considered. The historical origins and basic prerequisites for the formation of postmodern art are outlined. It is highlighted that the main foundations of postmodern art were the revival of the original foundations of folklore traditions and national culture. In the new representation of the artistic picture of the world, the issue of self-expression of artists is considered; in the direction of postmodernism, the role of author's achievements in the progress of Ukrainian graphics is investigated. It was observed that the involvement of historical motifs was an important feature of the work of nonconformists.

The main artistic views of the representatives of neo-avant-garde art in Kyiv were characterized and it was determined that a characteristic feature of Kyiv non-conformist artists was a more radical opposition to academic art. The artistic specificity of Kyiv regional postmodernism is revealed, its features are revealed.

The peculiarities of exhibiting works by representatives of postmodern art in Kyiv are characterized.

Among the characteristic features of the Kyiv nonconformist art school, a combination of folk art traditions with European aesthetics, a clear national background, a tendency towards academicism, a combination of simplicity of execution with high skill, idealism, abstract forms and figures are highlighted.

It was determined that the innovation of the artists of the Kyiv school of nonconformists consisted in the tragedy that was caused by repressions against the creative intelligentsia. It has been proven that the analysis of the development and renewal of modern visual arts is currently fragmentary and not very systematic, except for individual studies. The article is addressed to students and post-graduate students, artists and scientists who are interested in postmodern graphic art.

Key words: art, Ukrainian nonconformism, graphic arts, nationality.

Постановка проблеми. Постійна зміна напрямів й орієнтирів у мистецтві, швидкоплинність тенденцій розвитку сучасної станкової графіки напряму залежить від економічних, політичних та соціокультурних чинників.

Зміна культурних парадигм, затяжна криза радянської культури за часів незалежності України яскраво виявили бажання вітчизняних художників творити своє нове мистецтво. Це врешті призвело до його жанрового та стилістичного розмаїття.

Отже, постає завдання виявити чи має місце вплив ідеології постмодернізму на творчість провідних українських художників – графіків Києва.

Аналіз останніх досліджень. На думку дослідників Л. Турчак, О. Петрова, В. Сидоренко, прагнення визначити професійну цінність образотворчого мистецтва межі століть призвело до ситуації «перехідного часу». Л. Турчак пише, що твори сучасних митців «несуть у собі відбиток часу, настрої суспільства, адекватну реаліям сьогодення форму і, безумовно, оцінку історичних подій, а наш час, незважаючи на загальну кризу суспільства, відмічений появою талановитих, оригінальних і емоційно виразних творів». Для історіографії проблеми розвитку мистецького процесу в Україні 1990–2020-х рр. таке бачення можна вважати традиційним.

В образотворчому мистецтві у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., в еволюції художньої мови В. Сидоренко виділяє вплив одразу кількох чинників, а саме: 1) розпад системи ідеологічного контролю і швидке руйнування пріоритетів єдиного творчого методу – соцреалізму; 2) виразний прогрес у пошуку історичного національного підґрунтя на противагу інтернаціоналізму; 3) відкриття безкінечного розмаїття форм сучасного світового мистецтва (Сидоренко, 2008: 52).

При видимій розмаїтості форм, жанрів, методів та підходів нині бракує цілісного образу сучасної української образотворчості, в якій поступово виокремлюються щонайменше три гетерогенних складових (contemporary art, нефігуративне мистецтво, фігуративне мистецтво).

Слід відмітити, що естетика модернізму і постмодернізму, завдяки потенціалу молодих митців, попри духу неоднозначності та протиріччя, втілилася у виразній мові та в художніх прийомах, в технології зображення у творах сучасного образотворчого мистецтва, а амбітні інтенції нового покоління митців призвели до масштабних експериментальних пошуків засобів художньої виразності.

В роботах З. Алфьорової, А. Гончаренко, Г. Меднікової, Б. Пінчевської, О. Федорука,

Н. Мархайчук та ін. проаналізовано феномен нових медійних мистецтв та специфіку візуальних практик межі ХХ–ХХІ ст.

Як стверджує Л. Турчак, «більшість творів сучасного мистецтва кардинально змінюють усталені погляди і частіше всього являють собою поєднання різних стилів чи навіть жанрів» (Сидоренко, 2008: 194). Але жодна з тем не існує окремо від інших: навпаки, вони постійно перетинаються та доповнюють одна одну; в певні періоди домінує найбільш актуальна.

Л. Турчак вважає, що мистецтвознавці заговорили про «українську хвилю», «український постмодернізм» після знаменитої «манежної виставки» 1988 р.

В незалежній Україні однією з перших спроб систематизувати загальний розвиток української естетики, вказати основні тенденції розвитку та окреслити її історичний досвід, стала монографія Л. Левчук «Українська естетика: традиції та сучасний стан». Дослідниця описує загальні аспекти формування естетичних уявлень в рамках національної культури та виокремлює проблеми, порушені сучасними дослідниками. У науковій розробці «“Contemporary Art”: симуляція мистецтва» здійснює аналіз сучасного українського мистецтва кінця ХХ – початку ХХІ ст. мистецтвознавець Ю. Юхимик.

Серед вітчизняних науковців, зазначену тему (дослідження стосовно проблем сучасного мистецтва) розробляли: О. Авраменко, О. Баршинова, Г. Вишеславський, О. Голуб, А. Ложкіна, Н. Мусієнко, О. Сидор-Гібелінда, О. Соловійов та багато інших.

Мета: виявлення особливостей постмодернізму в станковій графіці на прикінці ХХ століття, на основі досвіду провідних українських митців Києва та їхніх творчих здобутків в процесі взаємодії європейських художніх впливів та національних традицій. Також метою статті є аналіз художньої діяльності представників постмодернового мистецтва м. Києва і визначення характерних рис київського осередку нонконформізму (друга половина ХХ ст. – початку ХХІ ст.).

Виклад основного матеріалу. Нонконформізм – явище, притаманне не лише нашому часові, а саме першій половині ХХ – початку ХХІ століття. У річищі цього поняття можна розглядати поведінкові, світоглядні феномени різних часових вимірів. Щоправда, його сутність і прояви найбільше увиразнюються за часів шаленого тоталітарного тиску на митців як виразників потаємних етнознань, тож будь-яка система, влада намагалися приручити художників, поетів, бардів,

філософів, театральну, музичну еліту, а водночас чинити репресії над ними, коли вони силкувалися вирватися поза межі усталених доктрин, поглядів і світоглядів.

Нонконформізм – саме та культурна матриця, яка накладається на живе тіло тодішнього радянського мистецтва і разом з ним витворює тогочасну модель української культури як такої. На відміну від настанов соцреалістичного радянського мистецтва, український мистецький нонконформізм віддзеркалював національні, духовні та світоглядні орієнтири нації. Завдяки ментальному підґрунтю він постає найбільш виразним, всеохоплюючим і найпереконливішим мистецьким явищем, що протистояло офіційній доктрині соцреалізму. Означення ціннісних орієнтацій митця-нонконформіста передбачає більш глибоке розуміння єдності і взаємозв'язку соціально-онтологічних і діяльнісних вимірів національної культури, її причинних і телеологічних характеристик, що, зокрема, уже в нашому часі породжує своєрідну проблему культурного ставлення до природи мистецтва. Проблему національного у нонконформізмі слід розглядати як проекцію українського культурного, історичного та географічного типоландшафтів у виявах творчості вітчизняних митців різного етнокультурного походження.

У західних країнах «революція у мистецтві» 1960-х відбувалася за принципом «ми не протестуємо – ми святкуємо», тобто йшлося про свято свободи. В Україні у цей період тривало, так би мовити, «свято несвободи», і лише у 1990–2000-х постало усвідомлення: ми не святкуємо, не протестуємо, ми, працюючи, шукаємо витоків і тривання власної ідентичності у загальносвітовому контексті. Ще побутовали уявлення, що західна форма життя це «суспільство споживання», а пострадянська форма життя це «суспільство виживання», і що західний зразок реалізації митця у суспільстві докорінно відрізняється від нашої моделі. Та все ж, форма нонконформістського протесту поволі відходила у минуле, й натомість йшлося про входження у загальносвітовий мистецький контекст з українською барвою. Нонконформізм перетворився на мейнстрім. Отже, історія українського мистецького нонконформізму охоплює майже усе ХХ століття. В Україні нонконформізм був насамперед формою жорсткої боротьби не так з імперським офіціозом та «совком», скільки за національні прояви у мистецтві, повернення в культуру української традиції, що довгий час замовчувалася і нищилася.

У понятті нонконформізму слід виокремлювати два напрями, що і перетинаються, і можуть існувати (а відтак і розглядатися) окремо.

З одного боку, маємо справу з нонконформізмом як моделлю громадянської позиції у суспільстві, zagrożеному ідеологічним насильством; з іншого – із власне художнім нонконформізмом, що проявляється у конкретних мистецьких творах, в їхній візуальній мові, у прийомах композиції, у натяках, алегоріях, символах тощо, тобто у всьому тому, що художник абсорбував і репрезентував за допомогою художньої форми. Для художника незгода з ідеологічними заборонами не буває чимось абстрактним, вона завжди є конкретною формою спротиву у спосіб, що цьому художникові притаманний. В українському мистецтві нонконформізм виник як спротив усіляким заборонам національного творчествияву і став найбільш всеохопним явищем. Вже за радянських часів історію українського мистецтва було «перекреслено» ідеологічними приписами, а увесь дореволюційний період його розвитку був розкритикований (І. Вроною та ін.) за доморослий побутовий етнографізм, «шароварщину», «хуторянство», національну й етнографічну обмеженість, злісний провінціалізм, вузький «просвітянський» патріотизм, міщанську обмеженість.

Отже, український нонконформізм кінця 1920-х – початку 1990-х постав конкретний часовий прояв української культури, як особливе мистецьке явище, що явило багатовікові протестні традиції і спричинилося до збереження національної ідентичності. Відсутність усталеної думки, що ж є феномен українського нонконформізму у вітчизняному мистецтві, досі породжує певні сум'яття серед науковців. Враховуючи природу цього явища, сьогодні постала необхідність поставити його в історико-теоретичний контекст та дослідити його специфіку як історично цілісного, виявивши його характерні особливості і динаміку соціокультурного поступу. Український мистецький нонконформізм – як вияв прихованого бунту проти ідеології соцреалізму – являв собою дуже складне і суперечливе явище. На відміну від свого опонента – соцреалізму – він відбивав ментальні, світоглядні та духовні орієнтації українства, намагався відновити цілісний національний образ української культури, відстоював пріоритети української мови та національної історії.

Лексема «нонконформізм» довгий час залишалася «аутсайдером» у вітчизняному наукомистецькому дискурсі. В Україні цей термін за радянської доби зі зрозумілих причин не вживався. До форм і творів цього мистецтва завжди ставилися з великою обережністю, і вже у пізнорадянський період і далі іменували його «мистецтвом асоціативних структур», «лівим»,

«інноваційним», «експериментальним», а згодом – «підпільним», «авангардним». Сьогодні часто вживають терміни «неофіційне», «незалежне», «катакомбне», «заборонене», «альтернативне», «паралельне», «інше», «дисидентське», «протестне», «мистецтво опору», «інша культура» та ін. В одній з критичних рефлексій на виставку, яка з'явилася в газеті «Шлях перемоги» у Мюнхені у 1979-му році, термін нонконформізм був трактований українською як «неконформізм», але в подальшому використовувалася та ж версія терміну – нонконформізм. Автор рецензії акцентує увагу на його пропагандистсько-публіцистичному характері, як на засобі «пробити своє українське вікно в західний світ». На його думку, «сучасні творці неофіційного мистецтва в Україні утворюють окрему групу, яка має цілком самостійні мистецькі й національні ознаки».

Для того, аби зрозуміти значеннєву природу поняття «нонконформізм», на нашу думку, слід звернутися до розгляду понять, які є до нього опозиційними: наприклад, конформність, конформізм тощо.

З аналітичної геометрії відомо, що, скажімо, під конформним відображенням прийнято розуміти здатність будь-яких складних залежностей між елементами евклідової геометрії зберігати свою подібність (наприклад, характеристики кутів) за умови їх трансформацій або перетворення. Кажучи мовою гуманітарних дисциплін та перефразовуючи Ігоря Губермана, це здатність радянської людини «гнути разом з генеральною лінією партії». Відтак, поняття конформність у соціальному сенсі це свідомо форма поступливості людини, здатності поділяти думку більшості стратифікаційної групи задля уникнення конфлікту з політичним ладом як таким. Нонконформізм – за визначенням і природою явища – обов'язково передбачає наявність конформізму як його бінарної опозиції. Інакше кажучи, митець за конформної доби набував побутової мотивації, яку можна назвати «подвійною лояльністю». З одного боку, він мав матеріально забезпечувати себе і рідних, працюючи в рамках соціального конформізму. До конформістів належали досить яскраві особистості, що втілювали загальні суспільні настрої і поведінку. Це насамперед творчі особистості, котрі свідомо або вдавано свідомо приймали існуючу ідеологію і, просто кажучи, «творили» на замовлення. З іншого боку, певна матеріальна забезпеченість надавала митцеві можливість справжньої реалізації не коштом державного замовлення, а за покликом внутрішньої свободи, переконань та усвідомлення причетності

до світової і національної культури. Таким чином, у контексті нашого дослідження змістовно термін «нонконформізм» можна розширити, залучивши такі поняття, як «шістдесятництво», «дисидентство». Шістдесятники – це покоління творчої нонконформістськи налаштованої інтелігенції, яка наснажувалася засадами вільної творчості (не без впливу західної демократії), відроджувала пріоритети національної культури, мови тощо. До дисидентів належать творчі особистості, що світоглядно й на практиці (видання й розповсюдження дисидентської літератури, утворення політичних груп, навіть партій) відверто виступали проти радянської влади.

Шістдесятники – загальна назва цілого покоління радянської та української національної інтелігенції, що ввійшла в культуру (мистецтво, літературу, кінематограф) та політику в СРСР у другій половині 50-х років ХХ ст. Це був період «хрущовської відлиги», тобто десталінізації й деякої лібералізації, що розпочалися з другої половини 50-х років ХХ ст. й найповніше проявилися саме в шістдесятих роках ХХ ст. Історично доба шістдесятництва – це період з другої половини 1950-х років до початку 1970-х років (до 1972 року, якщо точно, адже друга хвиля арештів, що була в 1972 році, вважається закінченням доби). В історії українського мистецтва доба шістдесятництва – це епоха від «відлиги» до «перебудови», тобто період часу із середини 1950-х років до першої половини 1980-х. Українські шістдесятники виступали на захист української мови й культури, свободи художньої творчості. Значний вплив на їхнє становлення справила західна гуманістична культура, традиції «розстріляного відродження» та здобутки української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Шістдесятники відновили традиції класичної дореволюційної інтелігенції з її прагненням до духовної незалежності, політичної відчуженості, ідеалів громадського суспільства й служіння народів. Така культурна діяльність виходила за межі дозволеного владою, і вже в самому початку 60-х років ХХ ст. почався масовий тиск на нонконформістську інтелігенцію. Вбачаючи у пошуках творчої молоді зародки опозиційності, відступ від основних канонів, влада перейшла у наступ на шістдесятників. Сигнал надійшов із Москви, де Микита Хрущов піддав брутальному цькуванню представників творчої інтелігенції. Побувши наприкінці 1962 року на виставці молодих художників, він не зрозумів і різко розкритикував модерністське мистецтво. Вердикт був однозначним: «Все заборонити!» В Україні своєрідною точкою відліку гонінь на

художників було знищення вітража «Шевченко. Мати» 1964 року, що його було зроблено у співавторстві Аллою Горською, Опанасом Заливахою, Людмилою Семикиною, Галиною Севрук. Галиною Зубченко цей твір було визнано, що не відповідає вимогам соціалістичного реалізму й ідейне ворожим. Попри гоніння, частина художників-шістдесятників не відмовилася від своєї позиції і пішла на загострення стосунків із владою; інша частина творчої інтелігенції відійшла від громадської діяльності й зайнялася суто фаховими справами.

Більшість художників була репресована, посаджена в тюрми, табори і «психушки». З 1980-х термін «нонконформізм» уже активно вживався на Заході «советологами», журналістами, політологами, емігрантами так званої «третьої хвилі».

На початку 1980-х термін був використаний для означення польського руху «Солідарність». Сьогодні ми можемо стверджувати, що нонконформізм як явище української мистецької культури зосереджувався на пошуках інтелектуального змісту, на такій смисловій наповненості творчості, яка йшла урозтіч зі штампами і методами соцреалізму. Багатоликість спадщини нонконформізму, різноманіття стилістичних течій, мистецьких програм і локальних особливостей зумовлюють складність його інтерпретації. Комуś може здатися можливим назвати нонконформізм або стилем, або напрямом, або одним із різновидів певної мистецької течії, який має власні характерні окреслення і заслуговує на незаперечне енциклопедичне визначення. Це не так.

Київ один із провідних центрів творчості нонконформістів. Нонконформізм як цілком закономірне явище був викликаний кардинальними суспільно-політичними трансформаціями та примусовими деформаціями основоположних, усталених у мистецьких сферах понять. Однією із найголовніших заслуг художників-нонконформістів було виховання в нелегальних умовах нових поколінь творчої молоді, залучення їх до осмислення розвитку світового мистецтва поза межами тоталітарної системи.

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. у сфері розвитку візуального мистецтва в Україні спостерігаються суперечливі трансформаційні тенденції.

Постмодернізм, що виник спочатку в західній культурі, в образотворчому мистецтві України виявився дещо пізніше.

Постмодерна стилістика була помічена у творах українських художників у 1960-х – середині 1970-х років, а на початку 1990-х років виявила себе в образотворчому мистецтві окремих регіонів України. Протягом наступних десяти – п'ятнадцяти

років у регіональному мистецтві постмодерні тенденції стають провідними, практика створення творів у постмодерністській стилістиці затверджується майже повсюдно. Про це свідчать виставки сучасного образотворчого мистецтва із постмодерністською тематикою.

Постмодернізм у мистецтві означає відхід від модерністського екстремізму, осмислення і синтез досвіду всіх попередніх мистецько-стильових традицій.

Новий принцип та статус створення твору постмодерністського мистецтва дозволяють художникам створювати артефакти процесуального мистецтва, оскільки розподіл образотворчого мистецтва на види та жанри (з другої половини ХХ століття) стає достатньо умовним.

В 1960-х рр. в Україні були сформовані основні центри позаофіційного мистецтва: Київ, Харків, Львів, Одеса. (Сорокопуд, 2023: 278). Одним із головних центрів нового мистецького явища став Київ. Дослідниця О. Котова визначає розвиток нонконформістського мистецтва 1960-х рр. як «трансгресію «розстріляного відродження» 1920-х – початку 1930-х рр., яка стала можливою завдяки пом'якшенню суспільного та культурного життя в роки «відлиги» (Котова, 2014: 72). Головними засадами неофіційного мистецтва стало відродження першооснов національної культури, фольклорних традицій, посилення зв'язку зі світовим мистецтвом. Характерною особливістю київських митців була більша політизованість і радикальніше протистояння офіційному мистецтву. Крім митців-шістдесятників Г. Гавриленка, А. Горської, В. Зарецького, А. Зубка, В. Куткіна, В. Кушніра, Л. Панченка, Г. Севрук, Л. Семикиної, М. Стороженка, Г. Якутовича, до київської школи нонконформістів також входили О. Дубовик, В. Ламах, Я. Левич, А. Лимарева, А. Суммар, Ф. Тетянич та інші.

Аналізу ідейних мистецьких засад і творчості київських художників-нонконформістів і окремим їхнім представникам присвячені наукові публікації О. Авраменко, Н. Горової, Т. Лупак, Г. Склярєнко та Л. Смирної. У цих роботах дослідники розробили нові методологічні підходи до вивчення нонконформістського мистецтва.

Серед характерних ознак київської мистецької школи нонконформістів варто виділити чітке національне підґрунтя, поєднання традицій народного мистецтва з європейською естетикою, тяжіння до академізму, зумовлене тривалою освітньою традицією, драматизм, ідеалізм, колажність, абстрактність форм і фігур. Під впливом лібералізації суспільного життя в роки хрущовської «від-

лиги» у 1960-ті у київських молодих художників з'являється інтерес до опанування фольклоризму у власній творчості. Із цього часу Київ стає одним із провідних центрів художників-нонконформістів. Ідейними натхненниками цього процесу стали митці Західної України. Фольклоризм був всеукраїнським явищем протесту проти естетичного консерватизму та моралізаторства соціалістичного реалізму. Мистецький акцент на кольори та «примітивність» форми, притаманні фольклорному стилю, використовувались і в роботах «офіційних» художників. Важливою рисою творчості нонконформістів було залучення історичних мотивів. Наприклад, твори І.В. Задорожного стилізовані під бойчукізм, а самі картини митця сприймалися як ікони.

Власний варіант «фольклорного стилю» репрезентує Г. Якутович, творчість якого позначена зверненням до карпатських художніх традицій. Характерними рисами його творчості були монументальність і структурованість композиції, суворість форми (Малежик, 2021: 102). Митці В. Куткін і Г. Якутович у своїх ранніх творах звернулися до надбань мексиканської графічної школи – експресивної і різкої за виявом емоційного стану героїв.

Важливою ознакою неофіційного мистецтва цього періоду стало його міське спрямування на відміну від етнографізму та фольклоризму 1960-х рр. Фактично йдеться про виокремлення нової течії нонконформізму, головним центром якої став Київ. Цей напрям орієнтувався на інтелектуально-концептуальні практики і мав космополітичний характер.

У 1970-ті рр. сформувалось угруповання «Бермудський трикутник» («Бермуди»), авторство назви котрого належить угорському поетові Я. Селлею. До об'єднання належали І. Вайсбург, В. Дишлюк, С. Зорук, В. Костур, В. Мінько, Г. Хорошилов, В. Шемотюк та ін. Молоді нонконформісти збирались на Львівській площі, не створюючи естетичних програм діяльності та не плануючи спеціальних мистецьких заходів (Малежик, 2021: 103).

Представники радикального нонконформізму влаштували акціонізм чи перформанс вуличного типу, які сприймалися працівниками органів правопорядку як хуліганство.

Для легалізації проведення виставок неофіційних митців у Києві в 1970-х рр. створювались клуби: при міській бібліотеці мистецтв – «Екслібрис», при літературному музеї, Будинку вчених, Київському політехнічному інституті – «Клуб молодих вчених» тощо. Свідченням поступового виходу неофіційного мистецтва з підпілля стало

приурочене до святкування Дня Києва в 1984 р. свято мистецтв на Андріївському узвозі. Попри те, що головною умовою участі для митців було одержання цілого ряду дозволів, насамперед Художньої ради в Спілці художників України, частина учасників змогла уникнути цієї процедури і продемонструвати власні твори. Підготовка молодих митців-нонконформістів відбувалась також нелегально. Приміром, у 1978 році В. Зарецький відкрив власну художню студію, в якій навчалося понад 200 учнів, серед яких були Т. Лобода, Л. Піша, А. Савадов, М. Соченко, А. Твердий, М. Шкарапута та ін. Водночас одним із першочергових завдань приватної школи була не лише підготовка до вступу до Київського державного художнього інституту, а насамперед навчання молоді малюванню, опанування мистецьких законів і принципів, розуміння мистецької естетики, образного сприймання світу. Все це в поєднанні з високою моральністю педагога, любов'ю до роботи з молоддю гарантувало учням В. Зарецького вступ до інституту. Проте через неофіційний статус діяльність було приречено на закриття після доносу в радянські органи. Від переслідувань художника В. Зарецького врятував його вчитель С. Григор'єв. Частина власних педагогічних напрацювань у студії митець згодом виклав у праці «Роздуми біля полотна», яка є важливою для опанування техніки мистецтва та розуміння його принципів. Проте значна частина митців не уникнула переслідувань за власну творчість. Одним із них став Г. Гавриленко, професійний колорист і майстер сміливого експерименту. В умовах політичного тиску він, подібно до багатьох художників, самостійно освоював шлях європейської візуальної культури століття. Сьогодні можна сміливо стверджувати, що ледь не в повній ізоляції вони працювали в контексті світового мистецтва.

Новаторство київської школи нонконформістів полягало в тому, що в роботах її представників виражалися риси позаідеологічності, відходу від свідомості «радянського типу людини», символіки форм. У 1970–1980-ті рр. до цих рис у київській школі додаються трагізм, викликаний репресіями проти творчої інтелігенції, використання міфологічних образів.

Основними засадами київської художньої школи нонконформізму стало поєднання двох складників: професійного («мистецтво заради мистецтва») та національного (Малежик, 2021: 104).

З 2000-х нонконформізм перетворився на явище музеальне, а його артефакти посіли місце в музеях і приватних зібраннях, експонуються у виставкових проектах (Смирна, 2017: 43).

Початок ХХІ ст. є періодом здобування українськими майстрами візуального мистецтва позицій, які вони втратили на початку ХХ ст.

Найвищі здобутки українського мистецтва сьогодні фіксують проекти, представлені Україною на останніх міжнародних Бієнале.

Висновки. Виявлено, що джерелом творчої наснаги художників – постмодерністів стало мистецтво періоду модерну (початок ХХ століття). Встановлено, що постмодерна станкова графіка має модернові коріння.

Доказано, що вітчизняні постмодерністи – графіки крокують в ногу з часом й демонструють на міжнародних майданчиках інноваційні роботи.

Аналіз показав, що сьогодні постмодерністська стилістика характеризує твори багатьох українських художників.

Виявлено: на відміну від думки, що постмодерністський художник не намагається встановлювати зв'язок з реальністю в принципі, молоді українські митці – графіки доводять зворотне, політизуючи своє мистецтво на рівні форми і змісту. В цьому є новаторство українського постмодерністського руху.

Проаналізовано художню діяльність представників постмодернового мистецтва м. Києва, визначено характерні риси київського осередку нонконформізму (друга половина ХХ ст. – початку ХХІ ст.).

Подальшого дослідження потребує аналізування творчих здобутків митців київської та харківської шкіл станкової графіки з метою встановлення загальних тенденцій і відмінностей у розвитку постмодернового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Терези долі Віктора Зарецького. Київ : Інтертехнологія, 2006. 256 с.
2. Котова О.О. Культуротворчі інтенції українського мистецького нонконформізму в світовому контексті 60–80-х рр. ХХ ст. *Вісник ХДАДМ* № 2, 2014. С. 72–74.
3. Малезик Д. І. Київський осередок нонконформістського мистецтва в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Том 32(71) № 3. С. 102–104.
4. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століття. Київ : ВХ студіо, 2008. С 52.
5. Смирна Л. В. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: монографія / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. – Київ: «Видавництво «Фенікс», 2017. С 43.
6. Сорокопуд І. О. ЕВОЛЮЦІЯ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.). КИЇВ ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ ЦЕНТРІВ ТВОРЧОСТІ НОНКОНФОРМІСТІВ : зб. матеріалів доп. учасн. І Міжнар. наук.- практ. конф. Таврійського національного університету до 160-ї річниці від дня народження В. І. Вернадського, м. Київ. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 278 – 281.

REFERENCES

1. Avramenko O. (2006) Terezy doli Viktora Zaretskoho. [The scales of Viktor Zaretskyi's fate] Kyiv : Intertekhnolohiia, 256 s. [in Ukrainian].
2. Kotova O.O. (2014) Kulturotvorchii intentsii ukrainskoho mystetskoho nonkonformizmu v svitovomu konteksti 60–80-kh [Cultural intentions of Ukrainian artistic nonconformism in the world context of the 60s-80s of the 20th century rr.] *KHKH st. Visnyk KHDADM* № 2, s. 72–74. [in Ukrainian].
3. Malezyk D. I. (2021) Kyivskii oseredok nonkonformistskoho mystetstva v druhii polovyni 1960-kh – pershii polovyni 1980-kh rr. [Kyiv center of non-conformist art in the second half of the 1960s – the first half of the 1980s.] *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*. Tom 32(71) № 3. S. 102–104. [in Ukrainian].
4. Sydorenko V. (2008) Vizualne mystetstvo vid avanhardnykh zrushen do novitnikh spriamuvan: rozvytok vizualnoho mystetstva Ukrainy XX–XXI stolittia. [Visual art from avant-garde movements to the latest directions: the development of visual art of Ukraine in the 20th–21st centuries]. Kyiv : VKH studio. S. 52. [in Ukrainian].
5. Smyrna L. V. (2017) Stolittia nonkonformizmu v ukrainskomu vizualnomu mystetstvi: monohrafiia / In-t problem suchasnoho mystetstva NAM Ukrainy. [A century of nonconformism in Ukrainian visual art: a monograph / Institute of Problems of Modern Art of the National Academy of Sciences of Ukraine]. – Kyiv: «Vydavnytstvo «Feniks», 43 s. [in Ukrainian].
6. Sorokopud I. O. (2023) Evoliutsiia vizualnoho mystetstva ukrainy (druga polovyna khkh – pocyatok khkhi st.). Kyiv odyin iz providnykh tsentriv tvorchosti nonkonformistiv [Evolution of the visual arts of ukraine (second half of the xx – beginning of the xxi century). Kyiv is one of the leading centers of creativity of nonconformists] : zb. materialiv dop. uchasn. I Mizhnar. nauk.- prakt. konf. Tavriiskoho natsionalnoho universytetu do 160-yi richnytsi vid dnia narodzhennia V. I. Vernadskoho, m. Kyiv – Lviv – Torun : Liha-Pres, s. 278–281. [in Ukrainian].

Олександр СОШАЛЬСЬКИЙ,

orcid.org/0009-0002-1942-9870

старший викладач кафедри музичного продакшну
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *ososhalskyi@dakkim.edu.ua*

МУЗИКА КІНО: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено сутність і значення музики кіно в культурно-історичному та художньо-естетичному аспектах. Охарактеризовано роль кіно як засобу образного пізнання дійсності, що ґрунтується на синтезі мистецтв. Визначено статус кіномузики як невід'ємної складової фільму, виявлено її вплив на культурний розвиток суспільства. Обґрунтовано доцільність аксіологічного підходу в дослідженні ролі музики в кіно. Аксіологічний підхід реалізовано засобами: теоретичного аналізу сутності музичного мистецтва; виявлення естетичної цінності музики та її впливу на духовну й емоційну сфери особистості; визначення аксіологічних функцій кіномузики. Розкрито філософські та мистецтвознавчі основи музики як явища та сфери людської діяльності. Охарактеризовано її звукоінтонаційну природу та невербальні властивості. Виявлено аксіологічну особливість кіномузики, яка розкривається через поняття «естетичний ідеал». Проаналізовано наукові праці з проблем формування й розвитку кіномузики у вітчизняному й зарубіжному кінематографі. Наведено різні трактування науковцями функцій кіномузики (ілюстративна, художньо-комунікаційна, контрапунктична, інтертекстуальна, самостійна, сюжетна, фонові, кульмінаційна, експресивна, саспенсова, аксесуарна або атрибутивна). Охарактеризовано специфіку та цінність діяльності кінокомпозитора як учасника творчого процесу зі створення фільму, виокремлено соціальний та індивідуально-творчий аспекти його роботи. На основі ціннісних характеристик музики та кіномистецтва визначено аксіологічні функції музики кіно. Сформульовано висновки: 1) музика є рівноправною і невід'ємною складовою ігрового кіно та важливим виражальним засобом кіномистецтва; 2) аксіологічний аспект дослідження ролі музики в кіно реалізується через теорію цінностей, що визначає позитивну соціальну значущість кіномузики; 3) якість музичного контенту фільму забезпечується високопрофесійною роботою кінокомпозитора; 4) цінність музики кіно визначається її аксіологічними функціями – художньо-естетичною, пізнавальною, інтелектуальною, виховною, морально-етичною.

Ключові слова: музика кіно, музичний контент фільму, аксіологічний підхід, ціннісні характеристики музичного мистецтва, аксіологічні функції кіномузики.

Oleksandr SOSHALSKYI,

orcid.org/0009-0002-1942-9870

Senior Lecturer at the Department of Music Production
National Academy of Management Personnel of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) *ososhalskyi@dakkim.edu.ua*

FILM MUSIC: AN AXIOLOGICAL ASPECT OF RESEARCH

The article examines the essence and significance of film music in cultural, historical, artistic and aesthetic aspects. The role of cinema as a means of figurative cognition of reality based on the synthesis of arts is characterized. The status of film music as an integral part of the film is determined, its influence on the cultural development of society is revealed. The expediency of the axiological approach to the study of the role of music in cinema is substantiated. The axiological approach is realized by means of: theoretical analysis of the essence of musical art; identification of the aesthetic value of music and its influence on the spiritual and emotional spheres of the individual; determination of the axiological functions of film music. The philosophical and art historical foundations of music as a phenomenon and sphere of human activity are determined. Its sound-intonation nature and non-verbal properties are characterized. The article reveals the axiological feature of film music, which is revealed through the concept of «aesthetic ideal». The scientific works on the problems of formation and development of film music in domestic and foreign cinema are analyzed. The article presents different interpretations of the functions of film music by scholars (illustrative, artistic-communicative, counterpoint, intertextual, independent, plot, background, culmination, expressive, suspense, accessory or attribute). The specifics and value of the film composer's activity as a participant in the creative process of film creation are characterized, the social and individual-creative aspects of his work are emphasized. On the basis of the value characteristics of music and film art, the axiological functions of film music are determined. Conclusions: 1. Music is an equal and integral part of feature films and an important expressive means of cinema. 2. The axiological aspect of the study of the role of music in cinema is realized through the theory of values, which determines the positive social significance of film music. 3. The quality of the film's musical content is ensured by the highly professional work of the film composer. 4. The value of film music is determined by its axiological functions – artistic and aesthetic, cognitive, intellectual, educational, moral and ethical.

Key words: film music, film music content, axiological approach, value characteristics of musical art, axiological functions of film music.

Постановка проблеми. Роль кіно у розвитку суспільства важко переоцінити. Кіно в сучасному світі, як і телебачення та Інтернет, є могутнім засобом впливу на особистість, вихователем системи цінностей та моделей поведінки, творцем мрій та ідеалів, важливим чинником формування загальної культури та естетичних смаків глядачів.

Будучи засобом образного пізнання дійсності, кіно ґрунтується на синтезі мистецтв. Його неможливо уявити без музики, оскільки саме музика надає фільму оригінальності та допомагає глибше розкрити характер і внутрішній світ героїв, створюючи неповторну емоційну атмосферу, відтворюючи дух певної епохи.

Музичний контент фільмів формувався паралельно з розвитком кінематографу і пройшов більш як столітній шлях: від імпровізації таперів (піаністів, гітаристів) та оркестрового супроводу у німому кіно (що давало змогу перекрити шум кінопроектора та посилити вплив екранного мистецтва на глядачів) – до спеціально написаної композиції музики у звуковому кіно (з головною музичною темою фільму та системою лейтмотивів для різних дійових осіб, характеристики їхнього емоційного стану або психологічних ситуацій).

Відродження у кіномистецтві національної самобутності та неповторного українського мелосу є актуальним завданням вітчизняних композиторів і режисерів, що доводить необхідність наукових розробок у цій галузі.

Аналіз досліджень. У наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених та митців висвітлені окремі аспекти досліджуваної проблеми, зокрема: історія розвитку музики в кінематографі (Г. Фількевич); драматургічні функції та концепції кіномузики (О. Бут); специфіка функціонування музики в сучасному українському ігровому кіно (А. Кузьменко); творчий доробок українських кінокомпозиторів (А. Казарян, О. Литвинова); синтез мистецтв та принципи функціональної класифікації музики в кіно (П. Харченко); філософські основи музичного мистецтва (Л. Тарапата-Більченко); сучасні технології саундтреку та специфічні звукові ефекти в кіно (М. Chion) та інші. Водночас, малодослідженим є аксіологічний аспект кіномузики як складової сучасного музичного мистецтва, що й визначило завдання нашого дослідження.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу ціннісних характеристик музичного мистецтва та сутності кіномузики визначити основні аксіологічні функції музики сучасного кіно.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності і суспільного значення кіномузики має здійснюватися на аксіологічних засадах, оскільки

музика є джерелом натхнення й естетичної насолоди, вона є видом мистецтва, яке здійснює вплив на емоційно-чуттєву і духовну сфери людини.

Теоретичний аналіз предмета нашого дослідження ґрунтується на тому, що музика відображає дійсність засобами звукових художніх образів, а *кіномузика* є музичним компонентом кінофільму та одним із важливих виражальних засобів кіномистецтва. Сучасний етап музичного оформлення кінофільму характеризується рівноправним значенням музики у розкритті художнього змісту твору кіномистецтва (Юцевич, 2003: 115). Тому доцільним є визначення функцій кіномузики у взаємозв'язку з особливостями розвитку кіно як виду мистецтва.

Аксіологічний аспект дослідження музики кіно реалізується через теорію цінностей. Аксіологія є розділом філософії, що вивчає цінності людської діяльності, які визначають спрямованість і вмотивованість людського життя, осмисленість діянь і вчинків. Під цінностями розуміють те, що має позитивну значущість. Цінності більшою мірою характеризують функцію предметів та результатів художньої творчості (творів мистецтва, явищ культури), аніж їх сутність. Але для визначення аксіологічних функцій музики кіно необхідно з'ясувати значення основних понять нашого дослідження.

Культура (з аксіологічної точки зору) є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, складною ієрархією ідеалів і смислів, а *мистецтво* орієнтується й орієнтує на цінності (культурно-історичні, естетичні, виховні) та висвітлює реальність у співвідношенні з ними. Усвідомлення мистецтва і всього естетичного як цінності формувалось у процесі розвитку культури в цілому. Ціннісне ставлення людини до предмета мистецтва (музики, живопису, архітектури, кіно) виявляється у здатності твору мистецтва привертати увагу та вражати своєю красою, оригінальністю, співзвучністю із внутрішнім станом людини, прагненням до чогось нового, ідеального тощо. Відтак, цінності виступають духовними феноменами, які мають особистісний смисл, є орієнтирами людської поведінки та формування життєвих і професійних установок.

З урахуванням цього аксіологічний підхід у визначенні цінності музики кіно ми реалізуємо засобами: а) дослідження філософських основ музичного мистецтва як субстанції та способу взаємодії людини із світом; б) виявлення естетичної цінності музики та її впливу на духовну й емоційну сфери особистості; в) визначення аксіологічних функцій кіномузики.

Аксіологічний аспект філософії музики інтегрує естетичну, музикознавчу, філософську та культурологічну складові. Важливим питанням цієї галузі філософії є розуміння музики як самодостатньої субстанції, як способу буття у світі людини і людини у світі музики.

Музика є однією із найзагадковіших сфер людської діяльності. Дослідники філософії музики пояснюють її природу тим, що вібраційні зв'язки універсуму перетворюються на відчутні акустичні коливання, а звуко-інтонація та організований час кодує інформацію про глибинні засади людського «Я» та фундаментальні закони світобудови. Музика є мовою, яка об'єктивує все те, що не можна висловити словами. Музика має безпосереднє відношення до творення космосу культури. Як сукупність звуків-явищ музика створює художній образ світу, розкриває таємниці особистості, організує духовне спілкування між людьми, відображає естетичний досвід людства. Як сукупність звуків-символів музика містить унікальну інформацію про усталені зв'язки і принципи будови глобального, соціального та індивідуального рівнів буття (Тарапата-Більченко, 2004: 4).

В естетиці та мистецтвознавстві музику трактують як вид мистецтва, як суспільне, соціальне й комунікаційне явище. У цьому контексті доречно згадати вислів Б. Асаф'єва, який у своїй статті «Цінність музики» (1923) зазначає, що музика за своєю глибинною сутністю є чимось більшим, ніж мистецтво, тому її слід розглядати як унікальне багатогранне явище.

На підтвердження думки відомого композитора й музикознавця наведемо тлумачення *сутності музики* філософами й музикознавцями різних часів, які розглядали її як символ гармонійно узгодженого всесвіту та акустично-геометрично-астрономічний синтез (Аристотель, Платон, Піфагор), як предмет логіки (О. Лосєв), як предмет культури (Л. Закс), як вид мистецтва (А. Сохор), як естетичну цінність у системі музикознавства (Ю. Холопов), як світ людини (В. Суханцева), як носій цінностей та спосіб спілкування людей (М. Каган), як самодостатню субстанцію, що має надкомунікативне значення та виконує світоглядну, етичну й естетичну функції (Г. Коломієць), як криптограму розвитку соціуму, соціальний шифр, закодований у музичному тексті (Т. Адорно), як еквівалент світової волі (А. Шопенгауер).

Означені характеристики є актуальними для обґрунтування значення кіномузики, аксіологічна сутність якої розкривається також і через поняття «*естетичний ідеал*». Із філософської точки зору ідеал є ціннісною характеристикою певного

явища та виконує роль стратегічного орієнтира на шляху досягнення мети. Ідеал не ототожнюється з метою, планом або нормою, тому що він є цінністю. Ідеали виявляються в емоційно-насичених образах або уявленнях, у яких синтезуються вищі досягнення культури. На відміну від норм, ідеали є не стільки результатом досвіду минулого, скільки передбаченням майбутнього, його бажаною моделлю. Тому ідеал є найбільш значущим для соціального прогресу видом моральних цінностей (Філософія: 2004: 515).

Естетичний ідеал створюється на основі продуктивної творчої уяви, формує особливе духовне утворення, в якому ідеально співвідносяться цілісність, творчість і досконалість. Саме цими критеріями керується композитор у процесі роботи над музикою до кінофільму, яка має гармонійно поєднуватись із головною ідеєю фільму, органічно доповнювати його зміст та розкривати внутрішній світ його героїв, оскільки є важливою складовою кінотвору як єдиного цілого.

Дослідники музики кіно по-різному визначають її роль у кінокартині. Так, приміром, К. Сечіна виокремлює такі функції: музика як інтерес одного або кількох персонажів («У цьому світі я більше не відчуваю себе як вдома», режисер М. Блер, 2016; «Народження зірки», режисер Б. Купер, 2018); музика як елемент уваги, коли герої вмикають радіо або магнітофон («Тіло і душа», режисер І. Еньєді, 2017; «Діана», режисер О. Гіршбігель, 2013); музика як елемент підсилення національного колориту («Повернення», 2006, «Шкіра, в якій я живу», 2011, режисер П. Альмодовар); музика як репрезентація епохи («Бродвейська мелодія сорокових», режисер Н. Таурог, 1940; «Анна Кареніна», режисер Д. Райт, 2012); музика як елемент зображення простору (війна – «Дюнкерк», режисер К. Нолан, 2017; космос – «Перша людина», режисер Д. Шазелл, 2018). До інших функцій авторка відносить: сюжетну, фонову, кульмінаційну, саспенсову (підсилення ефектів напруги у трилерах та фільмах жахів), самостійну (живе виконання музики як одного із елементів сюжету фільму) тощо (Сечіна, 2019).

Досліджуючи історію розвитку музики кіно, Г. Фількевич визначає її як виразника самої ідеї кінотвору, як характеристику епохи та місця подій, як засіб характеристики героїв фільму. Прикладом музичної характеристики кіногероїв дослідниця наводить: образи кобзарів в українських історичних кінокартинах «Богдан Хмельницький» (режисер І. Савченко, музика С. Потоцького, 1941), «Полум'я гніву» (режисер Т. Левчук, музика Б. Лятошинського, 1955); інструментальну тему

Іванка і Марічки у кінофільмі «Тіні забутих предків» (режисери С. Параджанов та В. Луговський, музика М. Скорика, 1964) та інші (Фількевич, 2020).

Музику кіно, яка характеризує епоху та місце дії називають аксесуарною або атрибутною. Працюючи над таким музичним матеріалом, композитори або використовують музику, притаманну певній історичній епосі (народну, твори професійних композиторів), або створюють нову, дотримуючись стилю та музичних традицій певної країни. Ілюстрацією цієї тези можуть слугувати музика Б. Лятошинського у кінострічці «Іван Франко» (режисер Т. Левчук, 1956), музика В. Дашкевича до телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона» (режисер І. Масленніков, 1979–1986), музика К. Дембського в художньому фільмі «Вогнем і мечем» (режисер Є. Гоффман, 1999) та інші.

Важливим елементом створення вірогідності дії в кінокартині є використання національної музики – як автентичної народної, так і стилізованої авторської. До таких національних музичних характеристик відносять специфічну мелодику або гармонічні та ритмічні фігурації, притаманні музиці певного народу чи регіону. Яскравим прикладом цього можуть слугувати: музика Г. Бреговича до кінофільмів Е. Кустуриці; музичні фрагменти Н. Рота у фільмі «Хрещений батько» (режисер Ф. Коппола, 1972); музика В. Гомоляки у фільмі «Анничка» (режисер Б. Івченко, 1968) та «За двома зайцями» (режисер В. Иванов, за п'єсою М. Старицького, 1961); музика В. Губи до кінофільму «Камінний хрест» (режисер Л. Осика, 1968); музика Є. Доги до художнього фільму «Табір іде в небо» (режисер Е. Лотяну, 1975) та інші.

У кінофільмі музика часто виступає засобом вираження внутрішньої дії, тобто того, що не можна передати словами, що впливає із самої природи музичного мистецтва. Втілюючи у звуках переживання кіногероїв, музика відображає їх душевний стан – кохання і радість, сум і розпач, тривожність і страх, мрії і фантазії. Це добре простежується у кіномузиці Д. Шостаковича («Овід», режисер О. Файнцимер, 1955), М. Таривердієва («Сімнадцять миттєвостей весни», режисер Т. Ліознова, 1973), А. Шнітке («Сходження», режисер Л. Шепітько, 1976), Є. Доги («Мій ласкавий і ніжний звір», режисер Е. Лотяну, 1978), Е. Морріконе («Професіонал», режисер Ж. Лотнер, 1981), М. Скорика («Високий перевал», режисер В. Денисенко, 1981), В. Сильвестрова («Граки», режисер К. Єршов, 1981), Дж. Уільямса («Щелепи», 1975, «Список Шиндлера», 1993, режисер С. Спілберг), Дж. Горнера («Титанік», режисер Дж. Камерон, 1997) та інших композиторів.

Наведені приклади органічного поєднання музики, сюжету фільму та емоційного стану кіногероїв свідчать про те, що музика є невід'ємною складовою ігрового кіно, а процес її створення передбачає володіння сучасними технологіями написання, аранжування, обробки та звукозапису музичного матеріалу.

Французький композитор і теоретик експериментальної музики кіно М. Шіон, досліджуючи сучасні технології саундтреку та специфічні звукові ефекти, які слід враховувати при створенні та виконанні музики для кіно, виокремлює ілюстративну та контрапунктичну *функції музики* в аудіовізуальному просторі. Дослідник зазначає, що музика у фільмі має утверджувати та зберігати свою ідентичність (не бути простим повторенням відеоряду і водночас уникати надмірності), вона має бути структурним компонентом фільму (Chion, 2009).

На *ролі музики в кіно* акцентували увагу у своїх публічних виступах всесвітньо відомі кінорежисери та композитори. Характеризуючи трансформації кіномузики, польський кінорежисер К. Зануссі визначає її вплив на культурний розвиток суспільства, а також висловлює вимоги щодо її високого професійного рівня, опори на фольклор та врахування особливостей національного мелосу. До найважливіших функцій кіномузики він відносить збереження та поширення національних музичних традицій у єдності з музичними досягненнями різних культур світу. В одному із своїх інтерв'ю про кіномузику польський композитор і диригент К. Пендерецький характеризував функціональну підпорядкованість музики зображенню, зазначаючи, що музичний супровід до фільму не може бути абстрактним і незалежним, що головна функція музики – встановлювати внутрішні змістові зв'язки між різними подіями на екрані, тому співпраця з режисером обмежує творчий потенціал композитора. Така думка простежується і в сучасних дослідженнях, присвячених структурній організації медіатекстів, дискретності, вторинності, компілятивності, багатофункціональності, залежності від екранного контексту, що характеризує типологічні та функціональні особливості кіномузики (Kharchenko, 2020).

Досліджуючи принципи функціональної класифікації музики в кіно, П. Харченко констатує, що в сучасних художніх фільмах функціональне навантаження музики визначається основними завданнями, які ставлять перед собою творці фільму (реалізація їхніх ідей та загальної концепції твору), а використання музики у фільмах

базується на принципах взаємного підсилення та контрапункту взаємодії звука й зображення. До основних *функцій музики в кіно* дослідниця відносить: посилення емоційного впливу на глядача; художню комунікацію (специфічний, прихований невербальний діалог між творцями фільму та глядачами); розвиток інтертекстуальності у просторі-часі фільму; побудову відповідного фонового супроводу для основної сюжетної лінії; об'єднання всіх елементів структури фільму – зображення, руху, звуку, слова. Музика до фільму, на думку авторки, є наративною, роз'яснювальною, оскільки може або передавати певну думку, або відображати сюжетну лінію. Музика до фільму уособлює енергію, внутрішню силу дії, додає невербальні деталі до образів персонажів, характеризує їхні риси та особливості (Kharchenko, 2020: 194–195).

Виходячи із функцій музики кіно, можемо стверджувати, що робота її автора – кінокомпозитора – є цікавим і водночас складним творчим процесом, який ґрунтується на асоціативному мисленні, досконалому володінні композиторськими засобами і прийомами, художньо доцільному застосуванні різних стилів і жанрів музики, а також передбачає знання сценарію фільму та його драматургії, характеристики дійових осіб та особливостей їх взаємодії, розуміння і сприйняття вимог кінорежисера та здатність працювати у творчому тандемі з ним.

Таке широке коло фахових компетенцій свідчить про специфіку та *цінність діяльності кінокомпозитора*, яка виявляється у: а) соціальній престижності цієї роботи (коли композитор стає відомим та затребуваним після широкого кінопрокату фільму, а його музика набула популярності); б) реалізації індивідуальних здібностей та умінь композитора (музично-творчих, інтелектуальних, конструктивних, комунікативних); в) можливості творчого самовираження (у створенні оригінальної музики до фільму, вираженні авторського стилю і творчої самобутності композитора, володінні різними засобами звукового втілення художніх образів фільму); г) реалізації творчого потенціалу та актуалізації професійного досвіду композитора у різножанрових кінокартинах.

Керуючись аксіологічною тріадою «Істина – Добро – Краса», ми визначили основні *аксіологічні функції музики кіно*:

1. Художньо-естетична функція забезпечує розуміння музики як невід'ємної складової

фільму, що наповнює його різнобарвною звуковою палітрою; формування у глядачів естетичного смаку, мистецьких уподобань та ціннісних орієнтацій у галузі музичного мистецтва; здатність оцінювати музичний контент фільму та надавати перевагу високохудожнім творам музичного мистецтва.

2. Пізнавальна функція спрямована на: формування у глядачів інтересу до класичної, народної, естрадної або джазової музики – оригінальної та стилізованої; розвиток навичок орієнтації в музичних стилях і жанрах, напрямках і течіях у взаємозв'язку з певною історичною епохою; зацікавлення творчістю конкретного композитора і виконавців музики після перегляду улюбленого фільму та пошук інформації про їхню діяльність і творчий доробок.

3. Інтелектуальна функція передбачає розвиток інтелектуальної сфери глядачів засобами образного мислення, творчої уяви та музичних асоціацій у процесі сприймання, аналізу й оцінювання музичного контенту фільму.

4. Виховна функція полягає у: вихованні у глядачів культури сприймання та розуміння музики у взаємозв'язку із драматургією фільму; розумінні цінності музики та ролі музично-виражальних засобів у характеристиці героїв фільму; розвитку загальної культури особистості засобами музичного мистецтва.

5. Морально-етична функція реалізується засобом: формування у глядачів відчуття емоційного піднесення, духовного збагачення та катарсису (морального очищення душі через мистецтво), яке виникає у процесі співпереживання (емпатії) та співчуття; розуміння впливу музики на емоційний і душевний стан людини; усвідомлення музичного мистецтва як засобу духовного розвитку особистості.

Висновки. Дослідження аксіологічних основ музики кіно дає підстави для таких висновків: 1) музика є рівноправною і невід'ємною складовою ігрового кіно та важливим виражальним засобом кіномистецтва; 2) аксіологічний аспект дослідження ролі музики в кіно реалізується через теорію цінностей, що визначає позитивну соціальну значущість кіномузики; 3) якість музичного контенту фільму забезпечується високопрофесійною роботою кінокомпозитора; 4) цінність музики кіно визначається її аксіологічними функціями – художньо-естетичною, пізнавальною, інтелектуальною, виховною, морально-етичною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бут О. Драматургічні функції та концепції кіномузики. *Кіно – Театр*. Київ, 2010. № 2. URL : http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1284 (дата звернення: 23.09.2023).
2. Казарян А. Р. Кіномузику українських композиторів у дослідженнях вітчизняних мистецтвознавців. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 242–247.
3. Кузьменко А. М. Музику в українському ігровому кіно останньої третини ХХ – початку ХХІ століття: специфіка функціонування в художній структурі фільму : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2021. 17 с.
4. Литвинова О. Музику в кінематографі України : каталог. Ч. I : Автори музики художньо-ігрових фільмів, які створювалися на кіностудіях України. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 2009. 456 с.
5. Сечіна К. Музику в кіно: засоби впливу та приховані сенси. 2019. URL : <https://moviegram.com.ua/music-in-cinema/> (дата звернення: 20.09.2023).
6. Тарапата-Більченко Л. Г. Філософія музики : навч. посіб. для студентів та магістрантів ф-ту мистецтв. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 76 с.
7. Філософія : підручник для вищої школи / за заг. ред. В. Г. Кременя, М. І. Горлача. Харків : Прапор, 2004. 736 с.
8. Фількевич Г. М. Музику і кіно : статті, лекції, нариси, спогади. Київ : ПП Кльоц А. О., 2014. 192 с.
9. Фількевич Г. М. Музику кіно. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 22. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL : <https://esu.com.ua/article-70494/> (дата звернення: 23.09.2023).
10. Харченко П. Музику в кіно та проблематика синтезу мистецтв. *Сучасне мистецтво*. 2021. Вип. 17. С. 243–255. URL : <https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248469> (дата звернення: 22.09.2023).
11. Юцевич Ю. Є. Музику : словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 352 с.
12. Chion M. *Film: A Sound Art* / Translated by C. Gorbman. New York : Columbia University Press, 2009. 560 p.
13. Kharchenko P. Principles of Functional Classification of Music in Cinema *Artistic Culture: Topical issues*. Vol. 16. No. 1. 2020. pp. 191–198.
14. Kolomic G. The Axiological Status of Musik. *World Congress of Philosophy Rethinking Philosophy today*. Seoul : Abstracts, 2008. P. 30.

REFERENCES

1. But O. (2010). Dramaturhichni funksii ta kontseptsii kinomuzyky [Dramatic functions and concepts of film music]. *Kino – Teatr*. Kyiv. No 2. URL : http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1284 (last accessed: 23.09.2023) [in Ukrainian].
2. Kazarian A. R. (2014). Kinomuzyka ukrainskykh kompozytoriv u doslidzhenniakh vitchyznianskykh mystetstvovnavtsiv [Film Music of Ukrainian Composers in the Studies of National Art Critics]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. No 2. S. 242–247 [in Ukrainian].
3. Kuzmenko A. M. (2021) Muzyka v ukrainskomu ihrovomu kino ostannoi tretyny KhKh – pochatku KhKhI stolittia: spetsyfika funktsionuvannia v khudozhnii strukturi filmu [Music in Ukrainian Feature Cinema of the Last Third of the Twentieth and the Beginning of the Twenty-First Century: Specifics of Functioning in the Artistic Structure of the Film] : avtoref. dys. ... kand. mystetstvovnavstva : 17.00.03 / Nats. muz. akademiia Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
4. Lytvynova O. (2009). Muzyka v kinematohrafi Ukrainy [Music in Ukrainian Cinematography] : kataloh. Ch. I : Avtory muzyky khudozhno-ihrovykh filmiv, yaki stvoriuvались na kinostudiiakh Ukrainy. Kyiv : Instytut mystetstvovnavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho. 456 s. [in Ukrainian].
5. Siechina K. (2019). Muzyka v kino: zasoby vplyvu ta prykhovani sensy [Music in Cinema: Means of Influence and Hidden Meanings]. URL : <https://moviegram.com.ua/music-in-cinema/> (last accessed: 20.09.2023) [in Ukrainian].
6. Tarapata-Bilchenko L. H. (2004). Filosofiia muzyky [Philosophy of music] : navch. posib. dlia studentiv ta mahistrantiv f-tu mystetstv. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka. 76 s. [in Ukrainian].
7. Filosofiia (2004). [Philosophy] : pidruchnyk dlia vyshchoi shkoly / za zah. red. V. H. Kremenia, M. I. Horlacha. Kharkiv : Prapor. 736 s. [in Ukrainian].
8. Filkevych H. M. (2014). Muzyka i kino : Statti, lektsii, narysy, spohady [Music and cinema : articles, lectures, essays, memoirs]. Kyiv : PP Klots A. O. 192 s. [in Ukrainian].
9. Filkevych H. M. (2020). Muzyka kino [Music of the cinema]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. T. 22. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL : <https://esu.com.ua/article-70494/> (last accessed: 23.09.2023) [in Ukrainian].
10. Kharchenko P. (2021). Muzyka v kino ta problematyka syntezy mystetstv [Music in cinema and problems of synthesis of arts]. *Suchasne mystetstvo*. Vyp. 17. pp. 243–255. URL : <https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248469> (last accessed: 22.09.2023) [in Ukrainian].
11. Iutsevych Yu. Ye. (2003). Muzyka : slovnyk-dovidnyk [Music : a dictionary reference]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 352 s. [in Ukrainian].
12. Chion M. (2009). *Film: A Sound Art* / Translated by C. Gorbman. New York : Columbia University Press. 560 p.
13. Kharchenko P. (2020). Principles of Functional Classification of Music in Cinema *Artistic Culture: Topical issues*. Vol. 16. No. 1. pp. 191–198
14. Kolomic G. (2008). The Axiological Status of Musik. *World Congress of Philosophy Rethinking Philosophy today*. Seoul : Abstracts. P. 30.

Олена СПАССКОВА,

orcid.org/0000-0002-2004-8402

кандидат мистецтвознавства,

асистент кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *spasskova.elena1990@gmail.com*

Тетяна ГОРАНЬСЬКА,

orcid.org/0000-0002-7839-181X

старший викладач кафедри української та зарубіжної літератур

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *tatyanagoranskaya@gmail.com*

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗІВ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ» В ІЛЮСТРАЦІЯХ В. ЄФІМЕНКА

У статті вперше досліджено ілюстрації одеського художника Віктора Єфименка (1933–1994) до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», виконаних у 1970–1971 роках. Проаналізовано графічне втілення основних тем драматичної поеми: кохання головних героїв, гармонії між людиною і природою, взаємозв'язок життя та смерті. Проведено композиційний аналіз ліногравюру. Виявлено, що для В. Єфименка властиве глибоке проникнення у духовний світ літературних персонажів. Показано, що одеський графік демонструє високу майстерність у техніці ліногравюру, з притаманним їй контрастом чорного та білого, що якнайкраще допомагає передати драматургію літературного твору.

Проаналізовано 9 ліногравюру одеського художника, присвячених драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», а саме: «Пробудження Мавки», «Лукашева сопілка», «Заколот ворожих сил», «Танець перелесника», «Той, що в скалі сидить», «Не зневажай душі своєї цвіту...», «Мавка, хрест», «Заклинання Килини», «Останній сон Лукаша», що становлять закінчений художній цикл.

Важливим аспектом дослідження є компаративний аналіз; вищенаведені ілюстрації розглядаються в порівнянні з циклом робіт В. Єфименка до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», оскільки на думку авторів, вони мають багато спільних рис як на рівні поетики, так і на рівні проблематики. Зазначається, що важливим аспектом драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» та повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» є використання образів української міфології, що знайшло також яскраве відображення і в ілюстраціях В. Єфименка.

Аналіз ліногравюру у контексті особистого переосмислення художником-графіком драми-феєрії української письменниці дозволив зробити висновок, що В. Єфименко не зупиняється на вирішенні стилізованих проблем зображення, а робить акцент на ідейно-змістовому сенсі ілюстрації.

Ключові слова: ілюстрація, ліногравюра, драма-феєрія, міфологія, поетика, художній образ.

Olena SPASSKOVA,

orcid.org/0000-0002-2004-8402

Candidate of Art Studies,

Assistant at the Department of Theory and Methods of Decorative
and Applied Arts and Graphics

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) *spasskova.elena1990@gmail.com*

Tetiana HORANSKA,

orcid.org/0000-0002-7839-181X

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) *tatyanagoranskaya@gmail.com*

ARTISTIC RECEPTION OF THE IMAGES OF LESIA UKRAINKA'S FÉERIE DRAMA "THE FOREST SONG" IN THE ILLUSTRATIONS BY V. YEFYMENKO

The article examines for the first time the illustrations by the Odesa artist Viktor Yefymenko (1933–1994) for Lesia Ukrainka's féerie drama "Forest Song" performed in 1970–1971. The graphic embodiment of the main themes of the dramatic poem is analyzed: the love of the main characters, the harmony between man and nature, the relationship between

life and death. A compositional analysis of linocuts was carried out. It was revealed that V. Yefymenko is characterized by a deep penetration into the spiritual world of literary characters. It is shown that the Odesa graphic artist demonstrates high skill in the linocut technique, with its inherent contrast of black and white, which helps to convey the drama of the literary work in the best possible way.

The article analyzes 9 linocuts by the Odesa artist dedicated to Lesia Ukrainka's féerie drama "The Forest Song", namely: "The Awakening of Mavka", "Lukash's Pipe", "Mutiny of the Enemy Forces", "Dance of the Perelesnyk", "The One Sitting in the Rock", "Do not disrespect the bloom of your soul...", "Mavka, the Cross", "The Spell of Kylyna", "Lukash's Last Dream", which constitute the completed artistic cycle.

An important aspect of the research is comparative analysis; the above illustrations are considered in comparison with the cycle of works by V. Yefymenko to M. Kotsyubynskyi's novel "Shadows of Forgotten Ancestors", since, according to the authors, they have many common features both at the level of poetics and at the level of issues. It is noted that an important aspect of Lesia Ukrainka's féerie drama "The Forest Song" and M. Kotsyubynskyi's novel "Shadows of Forgotten Ancestors" is the use of images of Ukrainian mythology, which was also vividly reflected in the illustrations by V. Yefymenko.

The analysis of linocuts in the context of the graphic artist's personal reinterpretation of the féerie drama of the Ukrainian writer made it possible to conclude that V. Yefymenko does not stop at solving the stylistic problems of the image, but emphasizes the ideological and substantive meaning of the illustration.

Key words: illustration, linocut, drama extravaganza, mythology, poetics, artistic image.

Постановка проблеми. У одеській графіці останньої чверті ХХ століття особливе місце займають ілюстрації Віктора Георгійовича Єфименка (1933–1994). Для творчості цього митця був притаманним глибокий інтерес до художньої літератури, особливо до творчості українських письменників, таких як Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський. Можемо сказати, що створення ілюстрацій до їх творів стало справою життя для художника.

У 1970–1971 роках В. Єфименко працював над серією ліногравюр до драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. Ілюстрації були експоновані у 1971 році на виставці у Києві, присвяченій 100-річчю від дня народження письменниці. В сімейних архівах художника зазначається, що було створено 14 ліногравюр, але до нашого часу збереглися лише 9.

На нашу думку, драма-феєрія «Лісова пісня» має багато спільних рис із написаною приблизно в той же час повістю «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, що проявляється як на рівні поезики, так і на рівні проблематики. Особливо впадає у вічі, що обидва автори широко використовують у згаданих творах міфологічні образи, що в цілому було характерним для неоромантичного напрямку в літературі початку ХХ ст. Тому не дивно, що після ілюстрування у 60-х роках повісті «Тіні забутих предків», Єфименко звернувся до «Лісової пісні». Очевидно, що художника продовжували цікавити неоромантичні сюжети та образи української літератури, пошук утраченого зв'язку між природою та людиною, український фольклор та міфологія. Теми життя та смерті, кохання, вірності, зради отримали гідне осмислення у творах українських класиків. Спостерігається також співзвучність образів повісті М. Коцюбинського

та драми Л. Українки: Івана й Лукаша, Марічки й Мавки, Палагни та Килини. Збігаються й ідейна спрямованість творів – оспівування краси української природи, чистоти людських взаємин і почуттів, засудження бездуховного життя, обмеженого дрібними побутовими потребами й інтересами. Віктор Петров (Домонтович) охарактеризував «Лісову пісню» як «спробу символістичного відтворення міфу про природу, що перебуваючи в становищі одриву, перемагає цей розлад і повертається до первісної єдності людського й стихійного» (Петров, 1954: 159).

Аналіз досліджень. Творчість Лесі Українки, зокрема драма-феєрія «Лісова пісня», була детально досліджена в українському літературознавстві. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговують монографії В. Агеевої «Поетеса на зламі століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації», О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій», С. Кочерги «Культурософія Лесі Українки», М. Моклиці «Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму)», Л. Скупейко «Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки».

Художній доробок В. Єфименка, а саме ескізи, що раніше не були оприлюднені, було надруковано у 6 каталогах під керівництвом кандидата мистецтвознавства А. Тарасенко.

Мета статті – дослідити художню рецепцію образів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» в ілюстраціях Віктора Єфименка.

Виклад основного матеріалу. Одеський художник Віктор Єфименко був одним із засновників художньо-графічного факультету Одеського педагогічного інституту, нині Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, де викладав різноманітні

мистецькі дисципліни, такі як графіка, малюнок, композиція та інші. Одночасно з цим, з кінця 60-х до кінця 70-х, художник працював у одеському книжковому видавництві «Маяк», де виконував державні замовлення. Ним було проілюстровано безліч книг, але, на жаль, більшість з них не відображали його світосприйняття. У той же час, твори, що самостійно були обрані графіком для ілюстрування – це перевірена часом класика української та світової літератури: «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Слово о полку Ігоревім», сонети В. Шекспіра та інші. Художник обирав складні та різнопланові твори, які відповідали його мистецьким смакам та внутрішній філософії. Тому не дивно, що предметом його творчого зацікавлення стала драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня».

Ілюстрації до «Лісової пісні» були створені у популярній серед художників книги 60–70 років техніці ліногравюри, чому сприяло два фактори: доступність та пластичні можливості лінолеуму. Виготовлення друкарської форми з цього матеріалу виявилось дешевшим, ніж з дерева або металу. Також на лінолеумі можна вирізати гравюри великого розміру і він зручний в обробці. Ця техніка має багаті можливості та цікаві особливості штампу, що дозволяє легко створювати різноманітні текстури. Єфименко обрав для себе чорно-білу ліногравюру, через лаконізм її художньої мови, різкі контрасти чорного та білого, живописний штрих, який створюється завдяки м'якості матеріалу. Професор Ольга Лагутенко так описує захоплення ліногравюрою: «Художники прагнули посилити графізм лінії, енергійної, плинної чи рвучкої, здобутої штихелем, підкреслити площинність чорної плями на білому тлі» (Лагутенко, 2011: 51).

У сімейному архіві художника збереглися записи з точною нумерацією та назвами ілюстрацій: 1. «Пробудження Мавки», 2. «Лукашева сопілка», 3. «Лукаш і Мавка біля озера», 4. «Заколот ворожих сил», 5. «Корови, Лукаш, Мавка», 6. «Мавка з русалкою польовою», 7. «Лукаш і Килина», 8. «Танець перелесника», 9. «Той, що в скалі сидить», 10. «Не зневажай душі своєї цвіту...», 11. «Мавка, хрест», 12. «Заклинання Килини», 13. «Пожежа», 14. «Останній сон Лукаша».

Перша ілюстрація «Пробудження Мавки» зображує розповідь Мавки Лукашу про те, як вона зимувала у старій вербі:

«І снилися мені все білі сні:
на сріблі сяяли ясні самоцвіти,

стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба – білі, непрозорі...»

(Українка, 2021: 258).

Художник майстерно зображує снігову хуртовину, що оточує сплячу дівчину. Білі сніжинки немовби танцюють на чорному тлі. Техніка чорно-білої ліногравюри ідеально підходить для зображення зимової казки, яку створює Єфименко у цій ілюстрації. Цікаво, що для першої ілюстрації художник обирає саме цей невеличкий фрагмент діалогу, а не більш розповсюджене зображення зустрічі двох закоханих, яке ми побачимо далі.

Наступна ілюстрація «Лукашева сопілка» – це ще одна варіація на тему канонічного, пасторального зображення закоханих на лоні природи, яке своїм корінням прямує до відомих античних образів Дафніса і Хлої – героїв однойменного роману Лонга.

«Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається тихесенько на голос мелодії.
<...>

Мавка

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди, серденько виймає!»

(Українка, 2021: 259).

Змальовуючи закохану пару, Єфименко використовує художній прийом, який вже застосовував у схожій сюжетній композиції, а саме в зображенні Івана з «Тіней забутих предків». В обох ілюстраціях головні герої показані чітким силуетом на фоні містичного, таємничого світу природи, на той час як міфічні створіння, такі як цезник або мавка немовби розчиняються, стають напівпрозорими у сонячному світлі. Завдяки музиці Лукаша Мавка відкриває для себе особливості двох світів: природи та людей. І саме цю різницю підкреслює художник.

Творча спадщина В. Єфименка свідчить, що його дуже цікавила тема слов'янської міфології, він неодноразово обирав твори, які дозволяли йому працювати над образами потойбічних створінь. Тому, не дивно, що для наступної ілюстрації «Заколот ворожих сил», він обирає уривок твору, в якому фігурують міфологічні істоти, що за фольклорними переказами населяли волинські ліси: русалка (дух потопельниці), потерчата (діти, що померли нехрещеними), куць (чорт). За віруваннями предків вони доволі вороже ставились до людей, що вторглися у їх володіння, тому й намагалися вбити Лукаша, заманивши хлопця у трясовину болота, що й зображено на ілюстрації.

Ліногравюра «Танець перелесника» відтворює один із епізодів другої дії драми-феєрії. Мавка, кохання якої зраджує Лукаш, повертається до лісу, де зустрічає Перелесника. О. Кольберг зазначає, що перелесник найчастіше уявляється в подібні молодого, ставного, високого й вродливого парубка з рудим волоссям. Ті, хто любляться з перелесником, поволі марніють, сохнуть, втрачають тямку й зрештою вмирають, найчастіше задушені міцними обіймами демонічного коханця (Українка, 2021: 579). Перелесник, тобто спокусник, відчуває трагедію Мавки, яка втратила кохання. Вона вже не належить ні до світу природи, ні до світу людей.

В драмі-феєрії Л. Українки читаємо: «Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору, мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника. <...> Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу» (Українка, 2021: 305). Саме цей момент танцю зображує Єфименко в ілюстрації. Перелесник, оточений полум'ям, кружить непритомну Мавку у своєму смертельному хороводі. Постать головної героїні немовби розчиняється на темному тлі ліногравюри, в той же час білий вогонь дуже чітко зображено.

Вбивчий танок викликає «Того, що в скалі сидить» або Марище – духа мороку й смерті. На думку дослідника В. Давидюка, цей образ драми «нагадує гуцульського тератоморфного діда Капуша, що так само сидить у скалі і постійно вимагає собі жертв у вигляді молодих вродливих дівчат» (Давидюк, 2007: 216).

Марище відчуває тимчасову слабкість духу Мавки і тому звертається до неї з такими словами: «Я поведу тебе в далекий край, незнаний край, де тихі, темні води спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі, мовчазні скелі там стоять над ними німими свідками подій, що вмерли» (Українка, 2021: 306).

На ілюстрації «Той, що в скалі сидить» Єфименко зображує химерну постать потойбічних сил у вигляді чорного моноліту з обличчям мерця. В цій чорній порожнечі глядач бачить ув'язнену постать Мавки, яка немовби благає про допомогу. Художнику вдалося створити дійсно жахливий образ безвиході, пастки в яку потрапила молода дівчина.

Зображення «Не зневажай душі своєї цвіту...» не має конкретної прив'язки до тексту, але носить доволі символічний характер, ілюструючи зраду Лукаша, в першу чергу, самому собі. Художник показує як побут знищує творчу особистість.

У центрі ліногравюри розташована згорблена постать Лукаша. Його обличчя опущено донизу, замість очей чорне провалля, як свідчення про те, що воля до життя вже покинула чоловіка. Про відстороненість героя від оточуючого світу свідчать також перехрещені руки. Позаду Лукаша стоять Килина та його мати. Вони чітко контрастують з понурим чоловіком своєю впевненою поставою. Персонажів оточують атрибути сільського побуту: свійські тварини, тин з глечиком. Схожа сюжетна композиція була також в ілюстраціях Єфименка до «Тіней забутих предків», а саме в зображенні сімейного життя Івана та Палагни, де жінка виступала сильною, вольовою особистістю, а чоловік був невпевненим у собі.

Ілюстрація «Мавка, хрест» переносить глядачів до третьої дії драми. Тепер Мавку ледве можна упізнати, це більше не молода, чарівна дівчина у вінку. З ніг до голови вона вбрана в чорний, траурний одяг. В її постаті можна відчутти весь смуток і жаль, який їй довелося пережити, а тепер ще й доводиться оплакувати смерть близької людини. Навіть природа сумує разом з нею. На тлі ліногравюри Єфименко зображує похмуре небо, вкрите темними хмарами, що вибухнули дощем.

На передньому плані зображено усміхнену постать чорта (куць), йому байдуже до горя Мавки. Його безтурботну поведінку підкреслено також тим, як вільно він себе почуває, сидячи на пеньку від прадавнього дуба, що був важливим символом первісного лісу. Між двома персонажами відбувається діалог:

«М а в к а
Як? Дядько Лев умер?
К у ц ь
Он і могила.
Під дубом поховали, а прийшлося
коло пенька старому спочивати»
(Українка, 2021: 312).

Художнику вдалося дуже тонко передати душевний стан героїні, яка втратила свою духовну сутність. Не дарма її зустрічає нечиста сила, яка прагне заволодіти Мавкою. В цій ілюстрації В. Єфименко застосовує психологічний паралелізм, передаючи душевний стан героїні за допомогою відповідного стану природи.

Ілюстрація «Заклинання Килини» зображує перевтілення Мавки на плакучу вербу через прокльон Килини:

«...А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка змінюється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

Килина
(оговтавшись від здуміння, ворожо)
Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!»

(Українка, 2021: 317).

На першому плані художник розташовує постать Килини. Її впевнена поза показує, хто справжня господиня, і що чужинцям з лісу тут не раді. Вона зображена спиною до глядача, але обличчя – в профіль. Погляд Килини вказує на композиційний центр ілюстрації, а саме Мавку, яка обертається на дерево. Художник передає красу верби за допомогою дрібних деталей розлогих гілок дерева з дрібними листочками, що опускаються дотолу. У молодому дереві вгадується постать дівчини. Біле дерево прекрасно прочитується на тлі чорних дощових хмар, що несуть негоду та смуток. Ми бачимо на гравюрі, що В. Єфименко прочитує образи Мавки і Килини як контрастні, оскільки, відповідно до замислу поеми, вони втілюють протилежні погляди на світ: Мавка є уособленням краси природи та кохання, а Килина – приземленої життєвої філософії, орієнтованої на накопичення матеріальних благ. Така бінарна опозиція була притаманною багатьом представникам романтичного напрямку літератури, згадаємо хоча б твори Е. Т. Гофмана.

Ліногравюра «Останній сон Лукаша» ілюструє трагічний фінал драми-феєрії: «...видко знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запрошив усю постать і падає, падає без кінця...» (Українка, 2021: 329).

На першому плані художник зображує Лукаша, що босоніж сидить у снігу. Єфименко досить чітко слідуює опису цієї сцени у тексті: очі юнака заплю-

щені, в руках він тримає сопілку. Постать припрошена снігом, який все продовжує йти – з дерева, прямо на Лукаша, падають сніжинки. Сніг у цьому випадку відіграє глибоко символічну функцію, у художній літературі – це символ чистоти, неперорочності. Сніг ніби очищує головного героя і разом з тим ховає його від ворожого оточуючого світу. Отже, фізична смерть героя є лише логічним завершенням його душевної загибелі, вона сприймається як його повернення до самого себе, саме тому він помирає з усмішкою на устах.

Композиційно зображення нагадує другу за рахунком ілюстрацію – «Лукашева сопілка». Але, якщо там зображення було немовби просякнуте музикою і сонячним світлом, то тут панує тиша, а чорні силуети дерев на задньому плані виступають мовчазними охоронцями Лукашевого спокою.

Першою і останньою ілюстраціями Єфименко замикає коло. Пробудження Мавки від зимового сну, її трагічна історія кохання з Лукашем, завершується смертю хлопця, його останнім зимовим сном.

Висновки. Художній аналіз ілюстрацій В. Єфименка в контексті рецепції драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» свідчить про глибоке проникнення одеського художника-графіка у духовний світ літературних персонажів та створення їм переконливих образів. Можемо зробити висновок, що концептуальне осмислення твору письменниці вивело ілюстратора на розуміння глибинних архетипів повісті, поетичних образів і сцен. В зображенні персонажів проявлений психологізм. Творчий метод Єфименка заснований на особистісному сприйнятті твору української письменниці. Використання техніки ліногравюри, з притаманним їй контрастом чорного та білого, допомогло майстру виразити драматургію художнього твору. Таким чином, гравюрам одеського художника характерний синтез літератури та графіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидюк В. Позатекстова міфологія «Лісової пісні». *Концепції і рецепції*. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. С. 128–135.
2. Лагутенко О. Українська графіка ХХ століття. Київ: Грані-Т, 2011. 184 с.
3. Петров В. «Лісова пісня». *Лесья Українка. Твори*: у 12 т. Нью-Йорк, 1954. Т. 8. С. 157–176. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainka/Tvory_Tom_8_Dramy/
4. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 3. Драматичні твори (1909–1911). 656 с.

REFERENCES

1. Davydiuk V. (2007). Pozatekstova mifolohiia "Lisovoi pisni". [Extratextual mythology of "Forest Song"] *Kontseptsii i retseptsii – Concepts and receptions*. Lutsk: "Tverdynia". 128–135. [in Ukrainian].
2. Lahutenko O. (2011). *Ukrainska hrafika XX stolittia*. [Ukrainian graphics of the 20th century] Kyiv: Hrani-T. 184. [in Ukrainian].
3. Petrov V. (1954). "Lisova pisnia". ["Forest Song"] *Lesya Ukrainka. Tvory: u 12 t.* – Lesya Ukrainka. Works: in 12 volumes. New-York. T. 8. 157–176. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainka/Tvory_Tom_8_Dramy/ [in Ukrainian].
4. Ukrainka L. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 t.* [Complete academic collection of works: in 14 volumes] Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. T. 3. *Dramatychni tvory (1909–1911)*. 656. [in Ukrainian].

УДК 7.071.1:378.091.12.011.3-051(477.81)(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-17>

Олександр СТАШУК,
orcid.org/0000-0001-8646-185X
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) ol.stashuk@gmail.com

ТВОРЧО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН СТЕПАНА ШЕВЧУКА

У статті висвітлюється діяльність рівненського дослідника традиційної народної культури поліського регіону, краєзнавця, етнографа та педагога Степана Шевчука. Його величезна наукова спадщина, яка створювалася упродовж десятиліть на основі досліджень духовної культури поліського регіону і яка спрямовувалася на збереження реліктових пам'яток краю, потребує належного вивчення, узагальнення та систематизації. Як відомо, нині у зв'язку з процесами глобалізації потенційні носії традиційної поліської культури не завжди здатні відтворити давні звичаї та світоглядні елементи. Наші культурні надбання, які мають неоціненне значення для відтворення етнічної історії слов'ян в цілому сьогодні в небезпеці, існує реальна загроза втрати першооснови. У межах статті на конкретних фактах висвітлюються окремі віхи діяльності Степана Шевчука, спрямовані на всебічне вивчення, збереження та примноження культурних надбань поліського краю. Також зроблена спроба систематизації та узагальнення дослідницьких та педагогічних набуток відомого науковця та педагога, виявлення джерел його різноманітних науково-дослідницьких інтересів.

В статті йдеться й про насичену та результативну педагогічну діяльність на посаді професора, завідувача кафедрою, директора Інституту мистецтв, проректора Рівненського державного гуманітарного університету, про організацію та проведення заходів навчально-методичного та науково-творчого спрямувань. Згадується й про роботу в редакційних колегіях науково-популярних та мистецьких видань в якості редактора, члена редакційної групи, відповідального за випуск тощо. В результаті послідовного опису життєвого та професійного шляху, виявлення характерних особливостей і напрямів науково-творчої та педагогічної діяльності та особистості вченого-митця, постає своєрідний «портрет» людини неабияких здібностей, а в цілому діяльність Степана Шевчука характеризується як феноменальна, тобто особлива, незвичайна, як важливе та значиме соціальне явище.

Ключові слова: культурна спадщина, духовна культура, педагогічна діяльність.

Oleksandr STASHUK,
orcid.org/0000-0001-8646-185X
Candidate of Pedagogical Sciences,
Professor at the Departments of Fine and Decorative Arts
Rivne State Humanitarian University
(Rivne, Ukraine) ol.stashuk@gmail.com

CREATIVE AND PEDAGOGICAL PHENOMENON OF STEPAN SHEVCHUK

This article highlights the activities of the Rivne researcher of traditional folk culture of the Polissya region, local historian, ethnographer and teacher Stepan Shevchuk. His great scientific heritage, which has been created for ten years on the basis of research on the spiritual culture of the Polissya region and which was focused on the preservation of relict monuments of the region, requires proper study, consolidation and systematization. As it is known, due to the processes of globalization the potentialities of traditional polity culture are not always able to create old customs and worldview elements. Our cultural heritage, which is of unappreciated value for the creation of the ethnic history of the Slovenians as a whole, is not safe today, there is a real threat of loss of the primary basis. According to the article specific facts are used to describe some of the activities of Stepan Shevchuk aimed at universal study, preservation and multiplication of the cultural heritage of the Polissya region. The article also attempts to systematize and consolidate the research and pedagogical experience of the famous scientist and teacher, and to identify the sources of his varied scientific and research interests.

The article refers to the sustained and effective pedagogical activity of a professor, head of department, director of the Institute of Arts, vice-rector of the Rivne State Humanitarian University, the organization and conduct of educational and methodological, scientific and creative spheres of activity. It is also worth mentioning the work in the editorial boards of popular science and art publications as an editor, member of the editorial group, or as a person in charge of the publication, etc. As a result of the successive description of the life and professional way, identification of characteristic features and lines of scientific and creative and pedagogical activity and personality of the scientist-mitician, The characteristic "portrait" of a person of unbelievable abilities, and in general, the activity of Stepan Shevchuk is characterized as phenomenal, that is special, extraordinary, as an important and significant social phenomenon.

Key words: cultural heritage, religious culture, pedagogical activity.

Постановка проблеми. Питання збереження культурної спадщини є одночасно й питаннями її подальшого розвитку. Велике зацікавлення у дослідників-науковців при вивченні традиційної народної культури викликає поліський регіон. Але стан традиційної поліської культури викликає занепокоєння, потенційні носії не завжди здатні відтворити давні звичаї та світоглядні елементи, існує реальна загроза втрати першооснови. Вкрай недостатньо використовуються надбання духовної культури поліщуків, їх виховні та педагогічні потенціали. Саме тому ряд науковців звертаються до поглибленого дослідження народної культури поліського регіону, вивчення усіх її аспектів. Серед них чільне місце належить відомому рівненському досліднику-краєзнавцю, етнографу, педагогу Степану Шевчуку (1944–2020 рр.), велика теоретична та практична спадщина якого потребує належної систематизації та узагальнення.

Зусилля Степана Шевчука спрямовувалися переважно на дослідження духовної спадщини поліського регіону, на збереження реліктових пам'яток краю, які мають неоціненне значення для відтворення етнічної історії слов'ян в цілому.

Аналіз досліджень. Творчі та педагогічні аспекти діяльності висвітлювалася в публікаціях відомих вчених-дослідників Раїси Захарчук-Чугай, Ганни Скрипник, Михайла Селівачова, Галини Стельмащук та інших. Чималою кількістю опублікованих у різних джерелах матеріалів знаходимо в публікаціях вчених та педагогів, які довгі роки працювали поряд із Степаном Шевчуком. Серед них – відомі діячі науки та культури України Анатолій Литвинчук, Надія Супрун, Григорій Дем'янчук, Надія Ковальчук, Ярослава Вернюк, Ярослав Сверлюк, Валерій Сидорук та інші. Доволі широко дослідницька та педагогічна сфера діяльності висвітлена у колективній монографії «Творчістю та наукою утверджуєм» (Рівне, 2013), а також у інших публікаціях. Переважна більшість із них створювалися у співпраці з Степаном Шевчуком, у багатьох випадках – в комунікації та безпосередньому спілкуванні із ним. Але загальної цілісної картини його діяльності на сьогоднішній день не створено.

Мета статті – запропонувати послідовний опис життєвого та професійного шляху, характерних особливостей і напрямів науково-творчої та педагогічної діяльності Степана Шевчука з метою розкриття творчих та педагогічних потенціалів, виявлення джерел різноманітних науково-дослідницьких інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівненське Полісся уславлене багатьма носіями та дослідниками культурних традицій, зокрема,

пісенної творчості, народного декоративного мистецтва, фольклорних та етнографічних особливостей. Попри складні та доволі тривожні часи, у які ми живемо, у сучасному суспільстві зростає інтерес до поглибленого вивчення народної культури, до відомих та знаменитих її представників. Чільне місце у когорті визначних діячів краю – дослідників, краєзнавців, митців належить Степану Івановичу Шевчуку.

Працюючи довгі роки з неординарною особистістю, не завжди помітні окремі віхи її життєдіяльності, наповнені звичайними подіями на кшталт організації, досягнення, звершення тощо. Та й часто вони не помітні за великим працелюбством, скромною вдачею, небажанням виділятися. Не помічаються й цілком «буденні» звичні діла та робота викладача, дослідника, фольклориста, етнографа, краєзнавця, мистецтвознавця, усе те, чим було наповнене життя. Невблаганна хвороба та передчасна смерть безжалюно зупинила недокінчені діла, недовершені плани, невтілені мрії. Для Степана Шевчука постійна самовіддана праця була творчою необхідністю, смыслом та метою життя. Насичена постійними ділами, наповнена важливістю та необхідністю досягати, стверджувати, звершувати та втілювати, служити людям і Богу. Для нього звичайним та буденним було те, що сьогодні вважаємо звичайним, непересічним, надважливим у контексті утвердження й розбудови української державності, національної культури, мистецтва. Досліджуючи його внесок в загальноукраїнську науково-дослідницьку спадщину, мимоволі стаємо свідками величезної кількості різногалузевих напрацювань у вигляді публікацій – заміток у періодичних виданнях, статей, монографій, посібників. Важко віднайти проблемне питання в фольклористиці, етнографії чи мистецтвознавстві, до якого не звертався б відомий дослідник. Так, наприклад, організовані та проведені ним наукові фольклорно-етнологічні та мистецтвознавчі студії трансформувалися у серію значимих публікацій під загальною назвою «Поліссезнавство». Помітною також є його діяльність з утвердження Помісної Української Православної Церкви, про що, окрім низки усіх інших нагород, свідчить нагородження «Орденем Христа Спасителя».

Значимою є й діяльність Степана Шевчука в якості організатора, педагога, керівника, завідувача, директора, про що свідчать не лише скупі записи в трудовій книжці, а й цілком конкретні діла – організація й утвердження структурного відділу університету (Кошарний, 2002: 13), напрацювання чималої кількості матеріалів й висвітлення

в публікаціях не до кінця вивчених важливих явищ і відомих особистостей української та світової культури, реорганізація кафедр та відкриття нових спеціальностей у вузі відповідно до реорганізації вищої освіти та входження її в загальноєвропейський освітній простір (Скрипник, 1999: 13).

Як можемо означити феноменальні науково-творчі та педагогічні характеристики Степана Шевчука, й у чому вбачаємо джерела його феноменальної працездатності, різноманітних науково-дослідницьких інтересів?

Після завершення в 1969 році філологічного факультету Рівненського державного педагогічного інституту за спеціальністю «викладач української мови та літератури», відразу ж розпочав трудову діяльність в якості вчителя та завуча Білятинської середньої школи Сарненського району. Прагнення до народних звичаїв, традицій, до пісенної та мистецької творчості приводять до роботи на посаді завідувача відділу фольклору, етнографії Рівненського обласного Будинку народної творчості, пізніше – Рівненського обласного науково-методичного Центру народної творчості і культурно-освітньої роботи. З 1989 року розпочав трудову діяльність в одному з провідних вузів Рівного – в Рівненському державному інституті культури, на початку завідувачем кафедри фольклору і народного співу, пізніше – проктором з наукової та творчої роботи (Скрипник, 1999: 368). В 1999 році очолив новоутворений Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (Дем'янчук, 1999: 197).

Підготовка величезної кількості дослідницького матеріалу та захист кандидатської дисертації утвердив Степана Шевчука як науковця-дослідника етнографічних особливостей та фольклору Поліського краю, його дисертація так і називалась – «Розвиток фольклористики північно-західних областей України (1800–1987 рр.)». Присвоєння ступеня кандидата філологічних наук дозволило успішно працювати у вузі, очолювати керівні посади, і саме з тих пір розпочалася найбільш активна фаза його діяльності як непересічного вченого, дослідника, ентузіаста, керівника.

Вивчення, збір та напрацювання дослідницького матеріалу відбувалось завдяки численним експедиціям, поїздкам, ознайомленням із визначними пам'ятками народного мистецтва, знайомству та спільною працею з визначними вченими і митцями, серед яких Т.В. Кара-Васильєва, В.Т. Скуратівський, Р.В. Захарчук-Чугай, Ю.П. Лашук, Д.П. Кривавич, М.Р. Селівачов, Г.А. Скрипник та багато інших. Активний інтерес та велика любов до надбань української культури,

до витоків народного мистецтва завжди слугували «двигуном» творчої активності та енергії, були важливою основою та джерелом різносторонньої діяльності. Адже збереження та примноження традиційної поліської культури здатне протистояти реальним загрозам втрати першооснови. Видатний український етнограф Ганна Скрипник писала: «Якщо не протидіяти подібним тенденціям, то упродовж найближчого десятиріччя унікальні прояви духовності поліщуків в новому середовищі будуть втрачені назавжди, ...що приведе до втрати нацією її оригінальних культурних набутоків, до уніфікації культури та втрати поліморфізму» (Скрипник, 1996: 47).

З ініціативи Степана Шевчука ще в 90-х роках минулого століття розроблено та введено в дію Програму комплексного дослідження духовної та матеріальної культури північних районів Рівненщини. Її мета – виявлення, фіксація та збереження пам'яток самотньої традиційної культури. В рамках цієї Програми співробітниками лабораторії поліссезнавства, разом із студентами Рівненського державного гуманітарного університету проведено дослідницьку роботу більше як в 60-ти селах Рівненського Полісся, зафіксовано інформацію від майже півтисячі респондентів, переважно похилого віку. Десятки комплексних експедицій підтвердили збереженість широкого спектру архаїчних елементів родинно-побутової та календарної обрядовості, різножанровість пісенного фольклору. Нерідко в умовах експедиційної роботи фіксувалися побутуючі явища матеріальної та духовної культури під час їх спонтанного відтворення (Лобас, 2001: 101). В результаті цієї масштабної роботи зібрано та систематизовано велику кількість наукових матеріалів, що знайшли своє відтворення у численних публікаціях як Степана Шевчука, так і інших науковців університету.

Втілення результатів напрацювань реалізовувалось в практичній педагогічній роботі в якості викладача, професора, керівника-організатора, ентузіаста-подвижника, а також в численних публікаціях, роздумах-нотатках про демократичну реорганізацію та поглиблене вивчення вітчизняної культурної спадщини. Однією із основних характерних рис діяльності Степана Шевчука вважаємо його прагнення до передачі набутих знань та досвіду молодому поколінню. Педагогічна практична діяльність не мислилася без особистих експедиційних напрацювань, без практичної демонстрації окремих архаїчних елементів родинно-побутової чи календарної обрядовості українців, безпосереднього показу різножанровості традиційного пісенного фольклору.

Тут важко провести чітку межу між науково-творчою та педагогічною роботою, для обдарованої особистості подібних граней не існує: як не відкрити студентам таїни задушевної поліської щедрівки, примовки, їх локальних особливостей! Для прикладу назвемо записану С. Шевчуком щедрівку з села Крупове Дубровицького району Рівненської області «У печі пироги сиділи» (Лобас, 2001: 138). І таких записів – десятки, сотні, а у колекції лабораторії полісезнавства накопичено величезний фактичний матеріал.

Не зважаючи на постійну зайнятість та насичену різносторонню діяльність, в полі зору Степана Івановича завжди знаходилася студентська молодь, якій віддавав усі свої сили та величезний досвід. Комунікація з молодими людьми додавала життєвої енергії та насаги, сприяла пошуку новітніх форм та засобів у педагогічній роботі. Так, в результаті великої аналітичної роботи та на основі спілкування з молодими людьми визріла ідея створення в університеті ще однієї структурної одиниці – творчо-мистецького спрямування. У 1992 році утворена кафедра українознавства, яка з 2010 року функціонує як кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Кафедра утворена для реалізації комплексу завдань, пов'язаних з проголошенням незалежності України, коли перед вищою освітою постало багато складних питань навчального і виховного спрямування. Творча молодь випускних класів Рівненщини та інших областей України набула можливість опановувати мистецьку спеціальність напряму 0202 «Мистецтво». Для підвищення фахового рівня спеціальних дисциплін, читання лекційних курсів та проведення майстер-класів запрошувалися провідні митці – Народний художник України, академік, доктор мистецтвознавства, лауреат Шевченківської премії України Д.П. Кривавич, доктор мистецтвознавства, професор Г.Г. Стельмашук, професор, Заслужений діяч мистецтв України М.В. Токар (Львів), доктори мистецтвознавства, професори Т.В. Кара-Васильєва, М.Р. Селівачов (Київ), та інші. Упродовж усіх років функціонування кафедри її опорою та постійною підтримкою був Степан Шевчук.

Великого значення також надавав і сімейно-родинним стосункам, завжди доволі тепло та щиро відгукувався про дружину, дітей, онуків. Передчасна смерть дружини, Заслуженого майстра народної творчості Марії Шевчук не зламала та не зупинила прагнення до праці, до виконання поставлених цілей. Монографія «Червоними і чорними нитками» виявилася сво-

єрідним пам'ятником дорогій та близькій людині (Шевчук, 2008: 76).

Постійно відчував потребу у систематичному навчанні, поглибленні й розширенні пізнань, усвідомлення сутності загальнолюдських духовних і культурних цінностей. Постійне прагнення до самоосвіти, неймовірна вимогливість та працездатність Степана Івановича не лише дозволили йому проводити численні дослідження, викладати у вузі, а й бути членом низки редакційних колегій, серед яких журнал «Берегиня», науково-краєзнавчий альманах «Волинські дзвони», наукові збірники «Українська культура в іменах і дослідженнях», «Етнокультура Волинського Полісся і Чорнобильська трагедія», «Слово молодим дослідникам», «Творчістю й наукою утверджуєм» та багатьох інших (Литвинчук, 1999: 197). Окрім цього, він організовував та проводив міжнародні, всеукраїнські та регіональні конференції, неодноразово був членом журі міжнародних та всеукраїнських фольклорно-етнографічних фестивалів та конкурсів. Традиційне мистецтво Рівненщини неодноразово презентував на ВВДНГ РРФСР (Москва), ВДНГ України (Київ), Музеї народної архітектури і побуту, інституті мистецтвознавства, фольклористики ім. М.Т. Рильського НАН України (Київ) (Вернюк, 2013: 144).

Висновки. Отже, наукова діяльність Степана Шевчука базувалася на власному практичному досвіді – експедиційних дослідженнях, творчих відрядженнях, комунікації з відомими вченими та митцями, проведенні різноманітних форм педагогічної роботи. Наукові зусилля обов'язково пов'язувалися з активною педагогічною роботою, з діяльною турботою про збереження та примноження культурної і духовної спадщини. Пріоритетним та визначальним в усіх напрямках роботи відзначаємо наявність неординарних творчих підходів, які дозволяли здійснювати грандіозні проекти, залучати до їх виконання чималу кількість інших науковців, студентів, митців. Тому діяльність Степана Шевчука завдяки різносторонності наукових, творчих, педагогічних спрямувань, втіленню набутих досягнень в педагогічній практиці в усій своїй цілісності та спрямуванню в майбутнє, на подальші дослідження культурної спадщини поліського регіону можемо вважати феноменальною, вагомою, значимою для суспільства, або ж прирівняти до важливого соціального явища (Кошарний, 2002: 665). Вважаємо, що в таких аспектах варто продовжити дослідження його діяльності, виявляючи значні виховні та педагогічні потенціали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Від пошуку – до визнання / за ред. С.І.Шевчука. Рівне : Волинські обереги, 1999. 311 с.
2. Вернюк Я.С. Творчістю та наукою утверджуєм : уклад. С.І.Шевчук. Рівне : Волинські обереги, 2013. 204 с.
3. Кошарний С. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
4. Поліссезнавство: наукові фольклорно-етнологічні та мистецтвознавчі студії : уклад. С.І. Шевчук. Рівне : Волинські обереги, 2005. 236 с.
5. Скрипник Т. До проблеми етнокультурної та соціально-психологічної адаптації поліщуків-переселенців. Вип. 1. Львів, 1996. 172 с.
6. Столярчук Б.Й. Митці Рівненщини : енциклопедичний довідник. 2-е вид., Рівне : вид. О.Зень, 2011. 386 с.
7. Творчістю та наукою утверджуєм / за ред. С.І. Шевчука. Рівне : Волинські обереги, 2013. 204 с.
8. Шевчук С.І. «Червоними і чорними нитками...». Рівне : Волинські обереги, 2008. 98 с.

REFERENCES

1. Vid poshuku – do vyznannia. [From search to recognition] / za red. S.I.Shevchuka. Rivne : Volynski oberehy, 1999. 311 s. [in Ukrainian].
2. Verniuk Ya.S. Tvorchistiu ta naukoiu utverdzhuiem [We confirm with creativity and science] uklad. S.I.Shevchuk. Rivne : Volynski oberehy, 2013. 204 s. [in Ukrainian].
3. Kosharnyi S. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary] Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, 2002. 742 s. [in Ukrainian].
4. Polissieznavstvo: naukovi folklorno-etnologichni ta mystetstvoznnavchi studii [Political science: scientific folklore-ethnological and art studies] uklad. S.I.Shevchuk. Rivne : Volynski oberehy, 2005. 236 s. [in Ukrainian].
5. Skrypnyk T. Do problemy etnokulturnoi ta sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii polishchukiv-pereselentsiv [To the problem of ethnocultural and socio-psychological adaptation of Polish pike settlers] Vyp.1. Lviv, 1996. 172 s. [in Ukrainian].
6. Stoliarchuk B.I. Myttsi Rivnenshchyny : entsyklopedychnyi dovidnyk. 2-e vyd., [Artists of the Rivne region: an encyclopedic guide] Rivne : vyd. O.Zen, 2011. 386 s. [in Ukrainian].
7. Tvorchistiu ta naukoiu utverdzhuiem [We confirm with creativity and science] za red. S.I.Shevchuka. Rivne: Volynski oberehy, 2013. 204 s. [in Ukrainian].
8. Shevchuk S.I. «Chervonimy i chornymy nytkamy...» [Red and black threads] Rivne : Volynski oberehy, 2008. 98 s. [in Ukrainian].

УДК 7.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-18>

Тетяна СТРИТЬЄВИЧ,

orcid.org/0000-0001-6655-678X

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) *tanya_strit@ukr.net*

АРТ-МЕНЕДЖМЕНТ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті автор розглядає сутність поняття «арт-менеджмент», його види, функції та перспективи розвитку. Автор трактує арт-менеджмент як один з функціонально-рольових видів діяльності, пов'язаний з процесами відбору, зберігання, виробництва і поширення культурних цінностей.

На думку автора, арт-менеджмент – це процес управління виробництвом продукту ринку культурних послуг, що включає всі структурні елементи управління (планування, організацію, мотивацію, контроль) організацією людей, зайнятих цим виробництвом, тому можна стверджувати, що арт-менеджмент являє собою сукупність управлінських прийомів (планування, організація, мотивація, контроль), характерних для класичного менеджменту, та є особливим видом управлінської діяльності в сфері мистецтва, який включає процес створення і поширення художньої продукції і виконує проектно-технологічну, художньо-творчу, організаційно-управлінську та маркетингову функції.

Автор зазначає, що арт-менеджмент сьогодні розглядається як один з функціонально-рольових видів діяльності, пов'язаний з процесами відбору, зберігання, виробництва і поширення культурних цінностей.

На основі системного аналізу сучасної управлінської практики у сфері мистецтва автор виділяє наступні різновиди арт-менеджменту: менеджмент виконавських та сценічних мистецтв (музичний, театральний, хореографічний, цирковий, концертно-фестивальний та гастрольний менеджмент) та менеджмент візуальних мистецтв (менеджмент кіно та телебачення, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, музейний та галерейно-виставковий) тощо.

На думку автора, арт-менеджмент – це процес управління виробництвом продукту ринку культурних послуг, що включає всі структурні елементи управління (планування, організацію, мотивацію, контроль) організацією людей, зайнятих цим виробництвом, тому можна стверджувати, що арт-менеджмент являє собою сукупність управлінських прийомів (планування, організація, мотивація, контроль), характерних для класичного менеджменту та є особливим видом управлінської діяльності в сфері мистецтва, який включає процес створення і поширення художньої продукції.

Отже, в наш час культура і мистецтво є ресурсами відновлення активного економічного життя та не тільки потужними засобами збереження єдності поколінь народу, підвищення престижу та створення інвестиційної привабливості країни чи регіону, а також важливим інструментом національної безпеки й формування демократичного громадянського суспільства.

Ключові слова: арт-менеджмент, мистецька освіта, соціокультурна діяльність, культурно-мистецькі цінності, культурно-мистецькі послуги.

Tetiana STRITIYEVYCH,

orcid.org/0000-0001-6655-678X

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Head of the Department of Art Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) *tanya_strit@ukr.net*

ART MANAGEMENT: THE ESSENCE OF THE CONCEPT, TYPES, FUNCTIONS, DEVELOPMENT PERSPECTIVES

In the article, the author examines the essence of the concept of "art management", its types, functions and prospects for development. The author interprets art management as one of the functional and role-based activities related to the processes of selection, storage, production and distribution of cultural values.

The prospect of our country entering the European market of creative industries, which is currently actively demonstrating competitiveness and the enormous possibilities of modern culture, has caused a clear tendency to rethink the role of management in the field of national culture. This means that Ukraine, which has firmly embarked on the path of

progressive reforms, today needs reformatting of all, including state and non-state, levers of influence on the management of the cultural and artistic sphere. The decisive role in solving these issues belongs to the field of education, in particular, art education, which prepares competent specialists in the field of various types of arts and art managers.

According to the author, art management is the process of managing the production of a product of the market of cultural services, which includes all structural elements of management (planning, organization, motivation, control) by the organization of people engaged in this production, so it can be argued that art management is a set management techniques (planning, organization, motivation, control), characteristic of classical management, and is a special type of management activity in the field of art, which includes the process of creating and distributing artistic products and performs project-technological, artistic-creative, organizational-management and marketing functions.

Varieties of art management are performing and scenic arts management (musical, choreographic, theater, circus, concert-festival and tour management) and visual arts management (film and television management, fine and decorative arts, museum and gallery-exhibition management).

Nowadays, culture and art are resources for the restoration of active economic life and not only powerful means of preserving the unity of generations of the people, increasing prestige and creating investment attractiveness of a country or region, as well as an important instrument of national security and the formation of a democratic civil society.

Key words: *art management, art education, socio-cultural activity, cultural and artistic values, cultural and artistic services.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Одним з пріоритетів стратегічного розвитку України визнано інтеграцію нашої держави в Європейське співтовариство. У перспективі Україна має узгодити та наблизити свої соціально-економічні інституції до стандартів країн ЄС та зробити їх відповідними загальноєвропейським вимогам. Важливими умовами цього є розвиток демократичного суспільства, громадянська освіченість, компетентність, виховання поваги до прав людини, професійна підготовленість, формування активної життєвої позиції. У зв'язку з цим, культура і освіта стають стратегічним ресурсом соціально-економічного, культурного й духовного розвитку суспільства.

Економічний прогрес розвинених країн опирається на концепцію розвитку людського потенціалу, що обумовлює потребу інвестицій у головну продуктивну силу – людину. В країнах Європи все більшого розуміння знаходить підхід до культури як фактора, що сприяє розвитку національної ідентичності, добробуту громадян, зайнятості, відродження й сталого розвитку міського середовища та регіонів країни. Культурна продукція визнана особливим економічним товаром, який потребує законодавчих інструментів, що спрямовані на вдосконалення системи підтримки культурного сектора.

Як відомо, успішність будь-якої країни визначають не тільки за економічними показниками, але й за рівнем розвитку культури, яка формує завтрашній день і надає людям відчуття власної гідності. Культура як поняття в уяві багатьох співвідноситься з почуттям прекрасного, яке викликають високохудожні твори в галузі літератури, музики, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, скульптури, архітектури тощо. Разом з тим, успіх митця неможливий без професійного

менеджменту, що забезпечує умови для створення і популяризації того чи іншого культурного продукту. Це – фундаментальний принцип сучасних культурних практик усіх провідних країн світу.

Перспектива виходу нашої держави на європейський ринок творчих індустрій, який наразі активно демонструє конкурентоздатність та величезні можливості сучасної культури, зумовила чітку тенденцію до переосмислення ролі менеджменту в галузі національної культури. Це означає, що Україна, яка твердо стала на шлях прогресивних реформ, потребує сьогодні реформатування всіх без виключення державних і недержавних важелів впливу на управління культурно-мистецькою сферою.

Вирішальна роль у вирішенні означених питань належить галузі освіти, зокрема мистецькій освіті, яка готує компетентних фахівців в галузі різних видів мистецтв та арт-менеджерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну роботу за означеною проблематикою було проведено як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, державне регулювання діяльності культурно-мистецької сфери серед світових науковців досліджували Г. Костандаке, М. Драгичевич-Шешич, С. Смітгуйсен, Р. Фішер, Г. Чар-тренд та ін.

Питання менеджменту в галузі культури і мистецтв розглядали й вітчизняні науковці, зокрема, О. Антонюк, О. Кузьмук, Л. Танюк, Н. Фесенко та ін.

Основні сучасні світові тенденції розвитку освітніх програм, зокрема з мистецької освіти та менеджменту культури досліджували О. Безгін та О. Успенська, образотворче мистецтво як об'єкт соціокультурного менеджменту розглядали М. Либо та Л. Самчук, особливостям організації системи менеджменту сфери та культури та мистецтв присвячено наукові доробки А. Грушиної.

Отже, сучасні умови вимагають перегляду основних положень науки й освіти та їхньої адаптації до сьогодення. Занепад закладів культури як базису розвитку культури та мистецтва зумовлений відсутністю відповідної системи менеджменту в цій галузі, а мінімізація державної підтримки позбавляє їх життєздатності. Отже, нині питання менеджменту в галузі культури та мистецтв є недостатньо дослідженими, а проблема формування адекватної ринковим умовам системи менеджменту у сфері культури та мистецтв не вирішеною.

Мета статті – дослідити роль та значення арт-менеджмента, визначити його сутність, специфіку, функції та види.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ролі та значення менеджменту в мистецтві особливо актуалізується у зв'язку з тим, що сфера культури та мистецтва поступово переходить на ринкові відносини, які вимагають наукового аналізу та теоретичного узагальнення управлінських механізмів на рівні позиціонування та просування соціокультурних освітніх послуг.

Відповідно до етимології, в синтетичній лінгвістичній одиниці «арт-менеджмент» елемент «арт», по-перше, детермінує основне смислове навантаження, по-друге, позначає конкретну галузь, в якій здійснюються управлінські процеси, тобто конкретний вид мистецтва або всі види мистецтва як квінтесенція художньої культури та ширше – сфери культури загалом.

«Арт» трактується як віртуозність; майстерність; артистизм; високий рівень майстерності; мистецтво (Арістотель); спокуса (Казимір Малевич) тощо.

«Менеджмент» як другий елемент лексичної одиниці в контексті варіативних історико-культурних трансформацій і реалій деяких країн трактувався по-різному. Так, наприклад, у перекладі з давньогрецької мови це мистецтво управління людьми; з латинської «*manus*» – влада, сфера повноважень; з італійської «*maneggiare*» та французької мови «*manegerie*» – управління власністю та комерційними підприємствами; з англійської мови «*management*» – управління комерційними справами (з 1670).

Категорія «менеджмент в мистецтві» або «арт-менеджмент» вбирає в себе низку параметрів, що розкривають особливості даного явища й дозволяють знайти цілісне уявлення про його сутність, специфіку, функції та механізми. До таких параметрів відносяться: – аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто моніторинг умов, в яких виконується соціокультурна діяль-

ність для виявлення, оцінки та регулювання ризиків, пов'язаних із зацікавленими сторонами та їхніми змінними інтересами, потребами та очікуваннями; – місія та бачення, тобто вираження філософії та сенсу існування, просування та позиціонування основних базових принципів соціокультурного призначення культурно-мистецьких інституцій, культурно-мистецької продукції; – цілепокладання та планування, тобто розробка та проектування соціокультурних та мистецьких заходів, що адекватно відображають потреби суспільства у захисті життєво важливих прав та інтересів особистості у сфері освіти, культури, мистецтва та дозвілля, формування необхідних умов для їхнього всебічного розвитку; – система управлінської діяльності, тобто сукупність механізмів, які забезпечують процес здійснення цілей, завдань та функцій менеджменту; підготовки та реалізації управлінських рішень у сфері культури та мистецтва; – методи та технології організації та реалізації, тобто способи та механізми реалізації управлінської діяльності, постановки й досягнення поставлених цілей та завдань, вирішення різноманітних соціокультурних освітніх проблем; засоби розробки, апробації та впровадження у художню практику творчих, рекреативних, анімаційних, освітніх проектів та програм; – арт-маркетинг, тобто специфічна функція арт-менеджменту, сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб споживачів за допомогою продукту (товару або послуги) та цілого ряду факторів, пов'язаних із створенням, постачанням та споживанням соціокультурного продукту тощо (Оленіна, 2020: 45).

На основі аналізу наукової літератури можна дати наступне узагальнене уявлення про цілі арт-менеджменту на сучасному етапі та виділити його основні риси та пріоритети:

- організація процесу функціонування та розвитку мистецтва у суспільстві, розробка та реалізація мистецько-творчих заходів та подій (фестивалів, концертів, спектаклів, постановок, виставок, конкурсів, майстер-класів та ін.);
- забезпечення творчо-виробничої та рекламно-маркетингової діяльності, спрямованої на ефективну реалізацію цільових соціокультурних проектів та програм;
- сприяння процесу впливу творів мистецтва на соціокультурне середовище суспільства;
- популяризація пам'яток мистецтва та культури, що належать до художньо-історичної спадщини;
- формування художньо-естетичних цінностей, ідеалів та поглядів особистості за допомо-

гою професійної, соціальної та просвітницької діяльності;

- реалізація інноваційного потенціалу молоді на користь суспільного розвитку та розвитку самої молоді;

- створення умов для успішного особистісно-професійного становлення та розвитку фахівців сфери культури та мистецтва;

- забезпечення розробки та прийняття обґрунтованих рішень з питань розвитку мистецтва, формування соціокультурного середовища, художньої освіти та виховання тощо (Оленіна, 2020: 37).

На основі системного аналізу сучасної управлінської практики у сфері мистецтва можна виділити основні різновиди арт-менеджменту:

1. Менеджмент виконавських та сценічних мистецтв.

Музичний менеджмент – організація, планування та управління процесами зі створення та освоєння музичної продукції у сфері культури, звукозаписуючої індустрії, теле- та радіомовлення, клубного просування, продюсування. Обґрунтування та здійснення техніко-економічних розрахунків конкурентоспроможності та ефективності маркетингової стратегії у шоу-бізнесі.

Театральний менеджмент – управлінський процес планування, організації, мотивації та контролю, спрямований на матеріально-технічне, фінансове, кадрове забезпечення творчо-виробничого процесу у театральних-видовищних організаціях. Управління експлуатацією театральної будівлі та сценічного обладнання.

Хореографічний менеджмент – вид управлінської діяльності, що забезпечує творчо-постановчий та технологічний процеси підготовки постановки, просування та прокату хореографічних постановок та вистав.

Цирковий менеджмент – організація планування та управління створенням у процесі художньо-творчої та виробничої роботи циркової програми та її подання користувачам.

Концертно-фестивальний та гастрольний менеджмент – організаційно-управлінська діяльність, спрямована на продюсування масових заходів, спектаклів, театралізованих вистав та свят, концертів, шоу та прокат художніх програм.

2. Менеджмент візуальних мистецтв.

Менеджмент кіно та телебачення – підготовка та реалізація знімального процесу фільмів, телесеріалів, телепередач, телепрограм. Організація дистрибуції та кінотеатрального показу. Здійснення оцінки художньої цінності та глядацького потенціалу кіно-, медіа- та телепроєкту.

Менеджмент образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва – планування та організація діяльності у сфері створення, зберігання та просування художніх картин, інсталяцій, прикрас, творів декоративно-прикладної творчості.

Музейний та галерейно-виставковий менеджмент – проектування та реалізація арт-проєктів, арт-продукції у сфері музейного бізнесу та арт-індустрії: аукціони, артдилери, експерти, колекціонери, музеї, художні галереї. Організація та проведення виставок різної спрямованості, перформансів, хепенінгів та інших інноваційних форм.

Отже, сутність арт-менеджменту проявляється у процесі його функціонування. Виходячи з методологічних соціокультурних основ арт-менеджменту, його функції є реалізацією властивостей і якостей управлінського процесу в загальній структурі суспільства, що забезпечують баланс, узгодження та підтримку розвитку художньої культури (Оленіна, 2020: 62).

Визначимо наступні цілі арт-менеджмента та їхні базові характеристики:

Цілепокладання – процес формування мети як ідеального образу передбачуваного стану сфери мистецтва та втілення її в об'єктивно-реальному результаті художньої практики.

Прогнозування – визначення тенденцій, перспектив та стратегій розвитку мистецтва на основі аналізу даних про їхнє минуле, актуальне функціонування та зміни.

Планування – процес, спрямований на визначення цілей, завдань, показників, критеріїв, завдань, темпів, термінів реалізації проєктів та програм у сфері культури та мистецтва, соціокультурних систем та їхніх компонентів з урахуванням оптимізації їхнього розвитку, підпорядкування цілеспрямованому регулюванню ресурсів та факторів.

Прийняття рішення – науково обґрунтований вибір одного з варіантів вирішення задачі чи проблеми, в основу якої покладено системний аналіз соціокультурної ситуації та інформаційне забезпечення.

Організація – сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення та вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; зведення діяльності суб'єктів художнього процесу у єдину систему функціонування та розвитку галузі мистецтва.

Реалізація – здійснення, проведення у художню практику плану, проєкту, програми, ідеї, наміру тощо.

Координування – встановлення та узгодження функціональної взаємозалежності дій установ культури, мистецтва, професійних виконавців, творчих колективів та засобів досягнення цілей.

Мотивація – усвідомлення суб'єктом художньої діяльності ситуації, вибір та оцінка різних моделей поведінки, їхніх очікуваних результатів та формування на цій основі мотивів.

Стимулювання – процес спонукання суб'єкта художньої діяльності до дії, зовнішня активізація діяльності.

Контроль – нагляд та моніторинг з метою забезпечення функціонування та розвитку соціокультурної системи відповідно до прийнятих правил та норм (Оленіна, 2020: 78).

Отже, на думку науковців, поєднання культури, бізнесу, освіти та успішності – це і є сучасний менеджмент, який має стати основним пріоритетом розбудови культурно-мистецької галузі нашої країни (Оглядова довідка, 2020).

На думку зарубіжних учених, сьогодення реальність трансформувалася зі SPOD-світу зі стійкістю (S – steady), передбачуваністю (P – predictable), простотою (O – ordinary) та визначеністю (D – definite) у VUCA-світ із нестабільністю, мінливістю (V – Volatility), невизначеністю, неясністю (U – Uncertainty), складністю (C – Complexity), аморфністю, неоднозначністю, двоїстістю (A – Ambiguity) (Bennett, 2014: 312).

В контексті сучасного рівня буття культури, тобто культури «ноубрау» (англ. nobrow) відбувається нівелювання розуміння та сприйняття елітарної (високої), масової (низької) та середньої культури. Це призводить до «розчинення» гарного та поганого смаку споживача різної продукції, в даному випадку – арт-продукції.

В основі буття та розвитку простору культури ноубрау знаходиться маркетинг-мікс (продукт-ціна-місце-промоушн) та грамотні технології управління маркетингом, що сприяють генерації особливого супермаркету зі спектром товарів на будь-який смак та достаток реципієнта/публіки/глядача, який бажає платити та отримувати задоволення в тому числі і від купівлі конкретного художнього тексту, художньої інформації або символічної продукції (Сібрук, 2005: 11).

У сучасному економіко-правовому просторі наразі акцент робиться на креативність та творчість як ресурс реалізації того чи іншого автора (художника, актора, співака, танцюриста, фотографа тощо), з якого можна створити «зірку» та отримувати прибуток, капіталізуючи його талант, що дозволяє сприймати ринкову вільну економіку з акцентом на здійснення підприємницької діяльності та грамотного менеджменту креативною економікою, що в свою чергу впливає на самоактуалізацію діячів культури та мистецтва, створення нових робочих місць, розвиток конкретних

територій, синергію та взаємозбагачення сфери культури та мистецтва технологіями та ресурсами.

Креативна економіка сприяє динаміці розвитку малого та середнього бізнесу в галузі культури та мистецтва як творчого підприємництва, креативних кластерів та активізації творчої діяльності як митців, так і управлінської страти (Зеленцова, 2010: 35).

У цих умовах і в контексті відсутності грані між елітарною та масовою культурою, вельми актуальним та затребуваним стає арт-менеджмент як значуща технологія, що сприяє формуванню «багатомірної»/ «багатогранної» людини. Доцільним є використання слова «арт-менеджмент» у контексті просторових видів мистецтва, у сфері мистецтва (артосфері) загалом, в арт-індустрії, в арт-бізнесі, у соціально-культурній «системі координат».

У виконавських видах мистецтва (театр, музика, танець, цирк, радіо, телебачення, кінематограф) та у шоу-бізнесі як «дзеркалі» масової комерційної культури із розвагою у центрі, арт-менеджмент означає управління артистами сцени, їхньою кар'єрою та творчою діяльністю.

Наразі арт-менеджмент – це один із актуальних та затребуваних напрямів (і/або профілів) підготовки управлінців для сфери культури та мистецтва в умовах креативної економіки, креативних індустрій, культурної політики.

Ще у 1960-х роках в країнах Європи та США почалося розроблення та впровадження як освітніх програм, так і навчальної дисципліни «Арт-менеджмент». Художньою Радою Великобританії були створені короткострокові курси з арт-менеджменту для практикуючих фахівців. Першу магістерську програму з арт-менеджменту відкрили в Єльському університеті у 1966 році. Пізніше аналогічні програми розробили в державному дослідному Лондонському міському університеті у 1967 році та у Йоркському університеті (Канада) у 1969 році. До 2000 року існувало вже близько 400 подібних програм (Колбер, Еврар, 2002: 6).

Цікавою є перша в світі програма магістра бізнес-адміністрування в галузі управління мистецтвом, медіа та розвагами в Школі бізнесу Шуліч (the Master of Business Administration in Arts, Media & Entertainment Management at the Schulich School of Business) Йоркського університету, якій у 2020 році виповнилося 50 років. Це комплексна навчальна програма, яка спеціалізується на арт-менеджменті та культурній політиці.

Сьогодні освітні програми з арт-менеджменту (Arts Management), згідно з аналізом інформації міжнародної мережі управління мистецтвом – Arts Management Network, розроблені та успішно

функціонують в освітніх установах/інституціях спектру зарубіжних країн – Австралії, Великої Британії, Угорщини, Італії, Канади, Китаю, Монголії, Сінгапуру, США, Туреччини, Фінляндії, Чехії, Японії тощо (Arts Management Network, 2019).

В Україні стандарт вищої освіти за спеціальністю 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» галузі Знань 02 «Культура і мистецтво» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України № 870 від 20. 06. 2019 р. (Наказ Міністерства освіти і науки України, 2019).

З 2019–2020 н. р. у багатьох закладах вищої освіти України проводиться набір здобувачів освіти на освітньо-професійну програму «Арт-менеджмент», яка орієнтована на підготовку кваліфікованих фахівців у сфері різних видів мистецтва, керівників проектами сучасних арт-інституцій. Освітньо-професійна програма «Арт-менеджмент» дає можливість навчитися вести власну справу у сфері мистецтва, організовувати взаємодію із закладами мистецтв та митцями, створювати довготривалі мистецькі проекти у взаємодії з державними та приватними організаціями. У процесі підготовки здобувачі освіти навчаються орієнтуватися у класичному та сучасному мистецтві, основних тенденціях світового ринку мистецтва, створювати власні концепції та реалізовувати проекти в галузі мистецтва, галерейної, виставкової, музейної, бібліотечної справи тощо.

Отже, як було зазначено раніше, перспектива виходу нашої держави на європейський ринок творчих індустрій, який наразі активно демонструє конкурентоздатність та величезні можливості сучасної культури, зумовила чітку тенденцію до переосмислення ролі менеджменту в галузі національної культури. Для успішної інкорпорації української культури до європейського гуманітарного простору першочерговим завданням є забезпечення її репрезентативності на міжнародному рівні, що неможливо без реального наповнення культурного продукту власним національним змістом (Пахлова, 2021: 6).

Великим професійним викликом для культурних менеджерів, експертів, митців стало приєднання нашої країни до фонду рамкової програми Європейського Союзу «Креативна Європа», що дала старт практичному втіленню переваг, які програма надає для культурних інституцій, цілих індустрій та власне інтеграції української культури до культурного процесу Європи. Це другий прецедент участі нашої держави у великій програмі ЄС, оскільки з липня 2015 року вона вже долучилася до програми «Горизонт – 2022».

Теза про те, що культура може не тільки виховувати, але й заробляти, бо є найпотужнішим чинником розвитку економіки, поки що досить нова для українського культурного простору. Натомість на думку багатьох іноземних експертів, українська культура має величезний потенціал, який необхідно навчитися ефективно використовувати і в нашій країні є вдалі приклади того, як культурні ініціативи об'єднують людей і роблять їх кращими.

Наприклад, одним з найяскравіших можна вважати ГОГОЛЬFEST. У 2018 році його відвідало понад 100 тис. осіб за 11 днів. Щороку для створення 15 великих програм фестиваль приваблює сотні організацій: посольства, культурні центри, галереї, театри, музичні колективи і безліч інших.

Культурні події на зразок такого фестивалю спрямовано на гуманізацію суспільства, адже там люди можуть взаємодіяти не на побутовому, а на творчому рівні.

Цікавим вбачаємо і Creative Management Camp 2.0 – навчальний курс для менеджерів культурних проектів і міських підприємців, старт якого вперше відбувся у 2015 році. Тоді цільовою аудиторією стали 30 людей: івент-менеджери, маркетологи, піарщики, менеджери культурних відділів, організатори фестивалів, концертів і навчальних ініціатив, керівники проектів і арт-директори.

В основі даної програми полягають три принципи: Creative (кореляція з кращими представниками креативної індустрії, вивчення кейсів і стажування); Management (сучасна теорія та інтенсивна практика з управління проектами, організації подій та розробки бізнес-теорії); Camp (практика генерації ідей, командна робота, індивідуальні задачі). Новий проект Creative Management Camp 2.0 спрямовано на формування у молодих спеціалістів навичок і досвіду командної роботи, фінансового та бізнес-моделювання ідеї. Під час Creative Management Camp 2.0 плануються зустрічі з відомими менеджерами та аналітиками творчих індустрій, щоб ознайомитися з підприємчими компетенціями для оптимізації майбутньої роботи в галузі культури, мистецтва та бізнесу. Заплановано дослідження кейсів проектів: Арт-центр Павла Гудімова «Я Галерея», Port Creative hub, Art Management, CANactions, OK Project, BOtaN, Comma, всеукраїнська платформа соціальних інновацій Big Idea, Культура-2025 і Конгрес Активістів Культури; фестивалів ГОГОЛЬFEST, Docudays UA, Ulichnaya Eda, Don't Take Fake, The New Old і Кураж Базар, Hackraft Software Conference та ін. (Creative Management Camp).

Цікавим є і мистецький рух «Alla prima», який щорічно проводиться з 2003 року в м. Кропивницький викладачами та студентами факультету педагогіки, психології та мистецтв Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Захід передбачає міні-експозиції студентів факультету, міні-майстерні різних видів образотворчого мистецтва, відкриті майстер-класи та виставки творчих робіт студентів. Головна мета мистецького руху «Alla prima» – розвиток ціннісних орієнтацій в процесі практично-творчої діяльності, адже майбутній фахівець в галузі образотворчого мистецтва може виступати в якості художника, представляючи власні роботи; в якості педагога – навчаючи всіх бажаючих отримати знання щодо окремих технік образотворчого мистецтва та в якості волонтера – сприяючи популяризації й підвищенню інтересу до мистецтва тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, підсумовуючи зазначимо, що арт-менеджмент сьогодні розглядається як один з функціонально-рольових видів діяльності,

пов'язаний з процесами відбору, зберігання, виробництва і поширення культурних цінностей. Виходячи з того, що арт-менеджмент – це ще і процес управління виробництвом продукту ринку культурних послуг, що включає всі структурні елементи управління (планування, організацію, мотивацію, контроль) організацією людей, зайнятих цим виробництвом, можна стверджувати, що арт-менеджмент являє собою сукупність управлінських прийомів (планування, організація, мотивація, контроль), характерних для класичного менеджменту та є особливим видом управлінської діяльності в сфері мистецтва, який включає процес створення і поширення художньої продукції.

У наш час культура і мистецтво є ресурсами відновлення активного економічного життя та не тільки потужними засобами збереження єдності поколінь народу, підвищення престижу та створення інвестиційної привабливості країни чи регіону, а також важливим інструментом національної безпеки й формування демократичного громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зеленцова О. В. Творчі індустрії: теорії та практики. Л., 2010. 240 с.
2. Колбер Ф., Еврар І. Арт-менеджмент – наука третього тисячоліття. *Арт-менеджер*. 2002. № 3. С. 3–10.
3. Наказ Міністерства освіти і науки України № 870 від 20. 06. 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/028-menedzhment-sotsiokulturnoi-diyalnosti-bakalavr.pdf> (дата звернення: 02.07.2023).
4. Оглядова довідка. URL https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2020/modern.pdf (дата звернення: 12.07.2023).
5. Оленіна О. Ю. Арт-менеджмент у соціально-культурній динаміці. URL <http://eprints.kname.edu.ua/61729/1/Оленіна%2C%206Н%2C%202018%3В%208Н%2C%202021%2C%20pdf.pdf> (дата звернення: 23.07.2023).
6. Пахлова С. Європейські тенденції в культурній політиці України. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/7op-1&z=420>. (дата звернення: 19.07.2023).
7. Сібрук Дж. Nobrow. Культура маркетинга. Маркетинг культури : пер. з англ. Х., 2005. 304 с.
8. Arts Management Network. URL: <https://www.artsmanagement.net>. (дата звернення: 09.07.2023).
9. Bennett N. What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons*. 2014. No. 57 (3). P. 311–317.
10. Creative Management Camp: нове слово у розвитку креативної економіки України? URL: <http://artzavodplatforma.com/ua/news/creative-management-camp-nove-slovo-u-rozvytku-kreatyvnoyi-ekonomiky-ukrayiny>. (дата звернення: 19.07.2023).

REFERENCES

1. Zelentsova, O. V. (2010). *Tvorchi industrii: teorii ta praktyky*. [Creative industries: theories and practices]. Lviv. 240 p. [in Ukrainian].
2. Kolber F., Evrar I. (2002). Art-menedzhment – nauka tretoho tysiacholittia. [Art management – the science of the third millennium]. *Art-menedzher*. 2002. № 3. Art manager. 2002. No. 3. P. 3–10. [in Ukrainian].
3. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 870 vid 20. 06. 2019 r. [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 870 dated June 20, 2019.]. Kyiv. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/028-menedzhment-sotsiokulturnoi-diyalnosti-bakalavr.pdf> [in Ukrainian].
4. Ohliadova dovidka. (2020). [Overview reference.]. Kyiv. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2020/modern.pdf [in Ukrainian].
5. Olenina, O. YU. (2021). Art-menedzhment u sotsialno-kulturnii dynamitsi. [Art management in social and cultural dynamics] Kyiv. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/61729/1/Оленіна%2C%206Н%2C%202018%3В%208Н%2C%202021%2C%20pdf.pdf> [in Ukrainian].
6. Pakhlova S. Yevropeiski tendentsii v kulturnii politysi Ukrainy. [European trends in the cultural policy of Ukraine]. Kyiv. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/7op-1&z=420>. [in Ukrainian].

7. Sibruk Dzh. (2005). Nobrow. Kultura marketynha. Marketynh kultury. [Nobrow. Marketing culture. Marketing of culture]. Kharkiv. 304 p. [in Ukrainian].

8. Arts Management Network. URL: <https://www.artsmanagement.net>.

9. Bennett N. (2014). What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons*. 2014. No. 57 (3). P. 311–317.

10. *Creative Management Camp: nove slovo u rozvytku kreatyvnoyi ekonomiky Ukrainy* [Creative Management Camp: a new word in the development of the creative economy of Ukraine]. Kyiv. URL: <http://artzavodplatforma.com/ua/news/creative-management-camp-nove-slovo-u-rozvytku-kreatyvnoyi-ekonomiky-ukrainy>[in Ukrainian].

УДК 78.071.5:378.093.5(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-19>

Vira СУМАРОКОВА,
orcid.org/0000-0002-1495-5786
кандидат мистецтвознавства,
професор кафедри теорії музики
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Україна, Київ) sumarokova_vera@ukr.net

НАВЧАЛЬНІ КУРСИ «ОСНОВИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ» ТА «МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ» НА ВИКОНАВСЬКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ МУЗИЧНИХ ВИШІВ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ, СУЧАСНІ КОНТЕКСТИ ТА РЕАЛІЇ

В сучасних умовах розвитку науки виконавська школа, виступаючи регулятором процесу навчання творчості як явища практики, повинна бути оснащена передовою методологією. Технологічне удосконалення, яке відірване від становлення професійного навчання на науковій основі, не може відповідати сучасним вимогам виховання музикантів-виконавців. Важливою складовою частиною загальнотеоретичної підготовки студентів, які отримують освіту бакалаврів та магістрів, є курси ОНДР (Основи науково-дослідної роботи) та МНД (Методологія наукового дослідження).

В даній роботі розглянуто еволюцію та трансформаційні зміни, що відбувалися й продовжують відбуватися в навчальному процесі музичних вишів України з восьмидесятих років минулого століття по наш час. Проаналізовано зміст і структуру курсів ОНДР та МНД для виконавських факультетів, що спрямовані на виховання громадянської позиції студентів, розширення їх наукового світогляду, підвищення рівня інтелектуальної компетенції як важливої складової освіти високопрофесійного діяча – майбутнього інтерпретатора музичного мистецтва. На прикладі аналізу змісту відповідних курсів для виконавських факультетів у Національній музичній академії України імені П. Чайковського (до 1995 року Київській консерваторії) доведено, що їх еволюція відбувається в контексті трансформаційних процесів, спрямованих на актуальні виклики сучасності. Джерелом інформації стосовно вибору та розкриття теми бакалаврської й магістерської роботи студентів-виконавців, яка є центральним елементом дослідження, є наукові тематичні збірники, наукові конференції та семінари, щорічні наукові зібрання різних форматів українських дослідників

Доведено необхідність реформування навчальних курсів у зв'язку з продовженням інтегрування в Європейські освітні системи та наповненням їх національною, українською, тематикою.

Ключові слова: оптимізація навчання, науковий світогляд, інтелектуальні компетенції студентів-виконавців.

Vira SUMAROKOVA,
orcid.org/0000-0002-1495-5786
Ph.D. in Art,
Professor at the Department of Music Theory
National Petro Tchaikovsky Music Academy of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) sumarokova_vera@ukr.net

EDUCATIONAL COURSES “BASES OF SCIENTIFIC AND RESEARCH WORK” AND “METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH” AT EXECUTIVE FACULTIES OF MUSIC UNIVERSITIES OF UKRAINE: EVOLUTION, TRANSFORMATION, CURRENT CONTEXTS AND REALITIES

In modern conditions of development of science, the performing school, acting as a regulator of the process of teaching creativity as a phenomenon of practice, should be equipped with advanced methodology. Technological improvement, which is divorced from the formation of vocational training on a scientific basis, cannot meet the modern requirements of the education of musicians-performers. An important part of the general theoretical training of students receiving bachelor's and master's degrees are the courses of Fundamentals of Research Work and Methodology of Scientific Research.

This paper considers the evolution and transformational changes that have occurred and continue to occur in the educational process of music universities of Ukraine from the eighties of the last century to our time. The content and structure of Fundamentals of Research Work and Methodology of Scientific Research courses for performing faculties

aimed at fostering students' civic position, expanding their scientific worldview, increasing the level of intellectual competence as an important component of education of a highly professional figure – the future interpreter of musical art – are analyzed. On the example of analyzing the content of relevant courses for performing faculties at the National Petro Tchaikovsky Music Academy of Ukraine (until 1995, the Kyiv Conservatory), it is proved that their evolution takes place in the context of transformation processes aimed at the actual challenges of our time. The source of information on the selection and disclosure of the topic of bachelor's and master's work of students-performers, which is the central element of the study, are scientific thematic collections, scientific conferences and seminars, annual scientific meetings of various formats of Ukrainian researchers.

The necessity of reforming training courses in connection with the continuation of integration into European educational systems and filling them with national, Ukrainian, topics has been proved.

Key words: optimization of training, scientific worldview, intellectual competencies of performing students.

Постановка проблеми. Методологічною основою парадигми інноваційної музичної освіти є переорієнтація ціннісних базисів у змісті освітніх систем, важливу роль яких у музичному мистецтві відіграють виконавські школи. В сучасних умовах розвитку науки виконавська школа, яка претендує на прогресивність своїх характеристик, професійну мобільність, виступаючи регулятором виконавського процесу (творчості та навчання творчості) як явища практики, повинна бути оснащена передовою методологією. Технологічне удосконалення, яке відірване від становлення професійного навчання на науковій основі, не може відповідати сучасним вимогам, що є найбільш актуальним в навчанні бакалаврів та магістрів-виконавців, які на випуску захищають кваліфікаційну наукову роботу.

Аналіз досліджень. В напрямку розуміння трансформаційних процесів навчальних курсів музичних вишів, їх еволюції та спрямованості на оптимізацію, накопичено певний науково-методичний досвід, який висвітлює нагальні проблеми та перспективи розвитку у зв'язку з реаліями сьогодення. Серед джерел, що наповнюють зміст курсів ОНДР («Основи науково-дослідної роботи») та МНД («Методологія наукового дослідження») для студентів-виконавців і на які спирається авторка даної статті, виділяємо навчально-методичну літературу українських авторів (Котляревський, 2008; Ніколаєва, 2003; Сокол, 1991), які розкривають основні теми курсів ОНДР (Ніколаєва) та МНД (Котляревський); їх ключові теми (наприклад, тему «Структура музикознавства», що розглядається Соколом в контексті визначення понять «наука», «музикологія», «музикознавство», становлення складових, типологізації та структуризації музикознавства, що побудовані на дослідженнях відомих українських та польських вчених). Джерелом інформації та роздумів авторки статті є також актуальне дослідницьке поле наукових форумів (Музикознавче слово ..., 2018), та наслідків їх роботи (Андрієвський, 1999; Мельніченко, 2019; Самойленко, 2018; Черноїваненко, 1999).

Розв'язання порушеної у статті проблеми бачимо у використанні та подальшому розвитку вітчизняного практичного досвіду викладачів у розробці та вдосконаленню навчальних курсів ОНДР та МНД з введенням в лекційні та семінарські заняття наукових досліджень українських та закордонних вчених, присвячених вивченню актуальних питань виконавського мистецтва.

Метою статті є висвітлення еволюції навчальних курсів ОНДР та МНД для виконавських факультетів Національної музичної академії України імені П. Чайковського в контексті трансформаційних процесів, спрямованих на актуальні виклики сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою частиною загальнотеоретичної підготовки студентів, які отримують освіту бакалаврів, є курс ОНДР. Поряд з іншими музично-теоретичними та історичними дисциплінами він є необхідним для професійної підготовки студентів виконавських факультетів, які будуть продовжувати навчання в магістратурі. Враховуючи спрямованість курсу та вимоги щодо вступних іспитів до магістратури, при укладанні його програми, визначено коло методичних питань початкового етапу оволодіння студентами виконавських факультетів науково-дослідницької роботи.

Курс орієнтований на здобуття студентами знань з основ наукового дослідження та їх практичне використання при підготовці бакалаврської кваліфікаційної роботи (в НМАУ імені П. І. Чайковського – з 2023 року), доповідей на засіданнях секцій, конференцій Студентського науково-творчого товариства (СНТТ), написанні планів-проспектів майбутньої кваліфікаційної роботи для вступу до магістратури, у подальшій науково-педагогічній діяльності. Розширення інтелектуального потенціалу, спрямованість на логіку наукового процесу та творчі завдання щодо визначення й розробки теми майбутнього дослідження допомагають студентам орієнтуватися у сучасних явищах художнього, мистецького та наукового життя, сприяють творчому роз-

виту майбутніх виконавців – інтерпретаторів музичного мистецтва.

Як і вся освітня система України, курс ОНДР для виконавських факультетів у НМАУ (до 1995 року Київській консерваторії) трансформувався декілька разів:

Входив до циклу обов'язкових загально-теоретичних дисциплін у другій половині восьмидесятих років минулого століття (програма розроблена авторкою цієї статті).

Був органічною складовою комплексу, в якому об'єдналися загально-теоретичні й спеціалізовані фахові дисципліни на початку дев'яностих. Так, наприклад, в курсі «Методика-практика та основи наукового дослідження», який викладався на кафедрі струнно-смічкових інструментів НМАУ, вивчалися особливості комплексного методу художнього виховання й навчання музиканта на проблемах розвитку виконавської техніки, оволодінні стильовими системами минулого й сучасності. Студенти писали наукові реферати з актуальних проблем музичної педагогіки та історії й теорії музичного виконавства, які захищали на державному іспиті (наукові керівники робіт – викладачі-музикознавці та викладачі-виконавці). Це, по суті, був концептуальний авторський курс, що будувався на міжпредметних зв'язках та викладався теоретиками й педагогами-виконавцями на кафедрах струнно-смічкових, народних інструментів, фортепіано (наприклад, на кафедрі струнно-смічкових інструментів – кандидатами мистецтвознавства Ю. Полянським та В. Сумароковою);

Довгий час навчальний курс ОНДР відносився до дисциплін за вибором студентів. Як правило, його обирали майбутні виконавці-магістранти, які потребували допомоги викладача-теоретика у підготовці плану-проспекту магістерської роботи (програми розроблялися фахівцями, які викладали курс на виконавських кафедрах, серед них кандидати мистецтвознавства професор В. Сумарокова, доценти В. Романко, Б. Стронько та ін.). Характерною рисою цього періоду була спрямованість курсів на дослідження актуальних проблем, пов'язаних з інтерпретацією творів з репертуару студентів. Виникали тісні контакти теоретиків з викладачами фахових дисциплін.

Суттєвих змін курс ОНДР зазнав цього навчального року (2022–2023). Це пов'язано з введенням на виконавських факультетах захисту кваліфікаційної бакалаврської роботи. Він знову став обов'язковим. Зменшилася загально-теоретична частина за рахунок введення індивідуальних годин, які проводять викладачі-виконавці за профілем.

В зв'язку з цим актуалізувалися проблеми:

а) теоретичного обґрунтування обраної теми, що повинна бути пов'язаною з виконавською програмою студентів та включає в себе твори, які, як правило, повторюються із року в рік та вже мають достатньо варіантів щодо наукового дослідження;

б) оновлення джерельної бази досліджень за рахунок української й закордонної літератури, що потребує значних зусиль у сфері створення українських підручників (посібників та методичних розробок) й перекладання відповідних закордонних видань.

Щодо курсу МНД в НМАУ імені П. І. Чайковського, він викладається магістрантам виконавських спеціалізацій усіх факультетів, продовжуючи попередній курс ОНДР для виконавських спеціальностей вищих навчальних музичних закладів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр».

Усвідомлюючи всю широкомасштабність постановки питання вивчення методологічної основи цілої наукової галузі, при укладанні його програми виділено обмежене коло методологічних проблем, які є найпоширенішими у музикознавстві і становлять для молодих науковців першочерговий інтерес (програма розроблена доктором мистецтвознавства, професором І. Котляревським та авторкою цієї статті; оновлена доктором мистецтвознавства, професором Б. Сютюю та кандидатом мистецтвознавства, професором В. Сумароковою).

Тож, метою курсу є надання магістрантам уявлення про методологічну основу музикознавчого дослідження, яка є його необхідним складником і має певні особливості функціонування. Для успішного засвоєння студентами навчального змісту дисципліни необхідні базові компетенції та знання курсів теорії музики, гармонії, поліфонії, музичної форми, музичної акустики, інструментознавства та оркестровки, музично-теоретичних систем, історії музики, основ теоретичного та історичного музикознавства, історії та теорії музичного виконавства, історії стилів у мистецтві, історії світової та української культури, філософії, естетики, психології, соціології та педагогіки.

Курс орієнтований на здобуття студентами знань з методології науково-дослідної роботи та їх практичне використання або творчий розвиток теоретичних настанов, отриманих на лекціях. Зокрема, одним із важливих завдань є розширення інтелектуального та художнього світогляду студента, можливість орієнтуватися у сучасних явищах художнього, мистецького та наукового життя.

Удосконалення і систематизація знань з основ науково-дослідної роботи як важливої складової освіти високопрофесійного музичного діяча, під-

вищення рівня його інтелектуальної компетенції, оптимізація наукового дослідження – головні завдання курсу. Він має на меті формування та виховання громадянської позиції студентів, розширення їх наукового світогляду.

Розглядаючи трансформацію навчальних курсів ОНДР та МНД для виконавських факультетів музичних вишів в контексті актуальних викликів сьогодення, згадаємо минулі часи. Характеризуючи ситуацію, що виникла в музичній освіті у зв'язку з введенням Болонської системи, багато з провідних викладачів творчих вишів підкреслювали, що прийняття її без належної модернізації могло стати не лише кроком назад, але й кроком до руйнування системи музичної освіти в нашій країні. Тому їх позиції були зрозумілими для діячів, які намагалися зберегти національні пріоритети у цій важливій сфері діяльності, намагаючись на тому, що запроваджувати Болонську систему потрібно дуже гнучко та розумно, щоб не втратити здобутки за довгі роки вітчизняної школи, що посідає гідне місце не лише в Україні, а й на теренах Європи.

В наш час з зрозумілих причин реформування навчальних курсів пов'язано не тільки з продовженням інтегрування в Європейські освітні системи (доречи координаційні процеси є необхідною складовою індивідуальних програм українських студентів, які під час війни навчаються та живуть в Європі, або живуть в Європі, а навчаються і в Європі, і в Україні), але й з наповненням їх національною, українською, тематикою.

Щодо заміни російськомовної літератури в програмах навчальних курсів, чого потребує, із зрозумілих причин, сьогодення, потрібно про акцентувати, що саме курси ОНДР та МНД окрім розроблених вимог до написання бакалаврських та магістерських робіт забезпечені українськими підручниками й надрукованими програмами (Котляревський (2008); Ніколаєва (2003); Сокол (1991)).

Для студентів-виконавців джерелом інформації і стосовно вибору теми бакалаврської та магістерської роботи, і стосовно матеріалів для її розкриття може також бути популярна в Україні серія тематичних збірників «Наукового вісника» НМАУ «Музичне виконавство» (пізніше – «Виконавське музикознавство»), авторами проекту та редакторами-упорядниками якої був доктор мистецтвознавства, професор М. Давидов та кандидат мистецтвознавства, професор В. Сумарокова.

Проект з самого початку був спрямований на розв'язання актуальних проблем виконавства, розвиток історії та теорії українського виконавського мистецтва, формування наукової

української музичної термінології. Так, наприклад, рубрикація видань (з 1999 по 2014 рік надруковано двадцять збірників) засвідчує оптимальність аспектів наукового осмислення як глибинної художньо-естетичної та технологічної сутності виконавства та прагнень щодо теоретичного забезпечення, так і висвітлення фрагментів з його історії, найчастіше пов'язаної з осмисленням **творчого діалогу з композиторською школою** (минулого й сучасності). Йдеться, наприклад, про формування нових методологічних принципів розгляду інтерпретаторських традицій, пов'язаних з «ною фольклорною хвилею» музики ХХ століття (у статті скрипаля, диригента, музикознавця, професора І. Андрієвського (1999, 85–96)). Автор досліджує складний взаємозв'язок композиторського та виконавського фольклоризму, акцентуючи його роль у подальшому розвитку українського національного мистецтва.

Доречи, саме у магістерських роботах можна знайти цікаве продовження та розвиток провідних ідей цього напрямку. Наприклад, у магістерській роботі О. Мельніченка (2019) на тему «Чотири єврейські мелодії» для скрипки та фортепіано Юрія Іщенка у контексті академічної та народної виконавських традицій», захищеної на кафедрі скрипки НМАУ у 2019 році (науковий керівник – професор В. Г. Сумарокова).

До тем, які активно розробляються на сторінках збірників серії «Виконавського музикознавства» відносяться такі, що досліджують **культурологічні проблеми вітчизняної композиторської та виконавської творчості**. Так, з позиції нашої теми цікавою є робота баяністки, музикознавиці А. Черноіваненко (1999, 95–109) «Про втілення виражальних засобів джазу в музиці для баяна», в якій авторка аналізує оригінальну баянну музику К. Волкова, А. Кусякова, В. Власова, В. Зубицького, А. Білошицького та ін., що втілює джазові стилі або їх елементи, та висвітлює інтерпретаційні можливості багатотембрового готово-виборного баяну в її виконанні. Цей напрямок також є актуальним для розробки проблематики магістерських робіт студентів-виконавців.

Органічною складовою частиною серії тематичних збірників «Наукового вісника» НМАУ «Музичне виконавство» («Виконавське музикознавство») є **біографічні дослідження**. І якщо раніше з біографіями музикантів-виконавців (українських зокрема) можна було ознайомитися на сторінках популярних видань (монографічних брошур, публікацій у журналах, газетах, спрямованих на широке коло читачів), то чимдалі век-

тор біографіки змінюється в бік наукових досліджень (дисертації, наукові монографії, статті в наукових збірниках).

У дванадцяти з двадцяти збірок містяться роботи, в яких висвітлюються постаті відомих в українській культурі музикантів – виконавців та педагогів (загалом дев'ятнадцять статей). В них цілісно представлено не тільки життєвий шлях, педагогічна й творча діяльність видатних митців у контексті становлення й розвитку виконавських шкіл України, але й зняти ідеологічні нашарування минулої епохи, спростованні їх деривативні стереотипи, а також висвітлені найбільш важливі риси виконавського стилю та педагогічної майстерності, завдяки яким українське музичне мистецтво стає знаним та впливовим у світі.

Біографістика, розглянута в контексті творчого діалогу композиторської та виконавської творчості, жанрово-стильової системи музики минулого та сучасності, національної складової творів з кожним роком стає більш вагомим у тематиці бакалаврських та магістерських наукових робіт.

Приклади можна продовжити.

В повній мірі демонструє зрілість музикознавчої школи України, її творчий характер, спрямованість на розробку складних тем, нових напрямків активна діяльність дослідників у форматі наукових конференцій та семінарів. Саме тут відбувається спілкування, що має формат «мозкових штурмів», а тому нові ідеї й наукові розвідки представляють актуальний, іноді навіть випереджаючий, вектор досліджень. Знаковими серед багатьох наукових подій останніх років можна назвати міжнародні, всеукраїнські конференції та методологічні семінари кафедри теорії музики НМАУ (автор проєктів – професор І. М. Коханик), кафедри історії та теорії музичного виконавства НМАУ (автор проєктів В. Г. Москаленко); круглі столи, наукові конференції, присвячені Мирославу Скоріку (автор проєктів – професор А. Я. Скорик) та щорічні наукові зібрання дослідників Одеси, Львова, Харкова, ін.

На прикладі Міжнародного музикознавчого семінару «Музикознавче слово в інформативному контенті (пост) сучасності» (2018) спробуємо довести, що його актуальні матеріали (як й інших семінарів подібного типу) можуть бути спроектовані в курси лекцій, а також в методику написання магістерських робіт музикантів-виконавців.

Цінними щодо включення в курс лекцій з МНД, на наш погляд, можуть бути наукові розвідки провідних вчених України – професорів, докторів музикознавства, одеситки О. Самойленко та львів'янки Л. Кияновської (Музикознавче слово в інформативному контенті (пост) сучасності,

2018). Умовно класифікуючи їх на культурологічні («Музична антропологія та її перспективи в сучасній гуманістичній науці» Л. Кияновської; «Автор і герой в музикознавчій діяльності» О. Самойленко) та історико-теоретичні («Часові епістемі музики й темпоральні категорії історичного музикознавства», «Теорія музикознавчої інтерпретації як напрям сучасної герменевтики» О. Самойленко; «Який сьогодні стиль надворі?» Л. Кияновської), відмітимо їх міждисциплінарний характер, що є характерною рисою музикознавчих досліджень (пост) сучасності.

Кожна з представлених робіт не тільки має наукову новизну та оригінальність, але й демонструє підходи, що розробляють нові напрями музикознавства. Яскравим прикладом є розробка типологічних характеристик композиторської та музикознавчої форм інтерпретації, розвиток поняття стилю інтерпретації і «тональності розуміння» як складових музикознавчої герменевтики (О. Самойленко); стилю актуального мистецтва як «стилю ейдоса» (Л. Кияновська).

Особливої уваги заслуговує розробка теорії авторства, авторологічних підходів як музикознавчої задачі, представлена в роботі О. Самойленко «Автор і герой у музикознавчій діяльності» (2018).

Завдяки специфіці мислення музиканта-виконавця питання, що пов'язані з авторством композитора та *співавторством* інтерпретатора в процесі вивчення, розуміння та присвоєння живого тексту завжди знаходяться у центрі уваги студентів виконавських факультетів, в тому числі й при написанні магістерської роботи. В лекційному курсі МНД на прикладі аналізу цієї роботи можна показати сучасні тенденції розширення границь музикознавства та охарактеризувати особливості побудови нових самостійних теорій (теорії авторства в даному випадку).

Безмежні можливості розширення лекційного курсу надає вивчення нової термінології, яку створюють або уточнюють у відповідності до своєї концепції автори проаналізованих робіт. В тому числі: «стиль ейдосу»; «когнітивний трикутник»; «тональність розуміння»; «ноосферна реальність» та ін.

Роботи О. Самойленко та Л. Кияновської (2018), які рекомендуються для вивчення магістрантам, корисні також завдяки бездоганному науковому апарату дослідниць, логіки їх побудови, науковому стилю. На роботах О. Самойленко (2018) також можна логічно проілюструвати метод моделювання (схеми художнього «конвенціонального кола», «часових епістем музично-історичного процесу», трьох «когнітивних трикутників»).

Висновки. В сучасних умовах навчання студентів музичних закладів вищої освіти України потребує подальшого розвитку на науковій основі. Як показує дослідження історії курсів «Основи науково-дослідної роботи» та «Методологія наукового дослідження» у НМАУ імені П. І. Чайковського, етапи їх трансформації пов'язані із змінами пріоритетів в освітній системі України, яка у свою чергу, еволюціонує в залежності від тих викликів, які висуває суспільство і які пов'язані зі зміною його потреб та ідеалів.

Необхідність реформування навчальних курсів ОНДР та МНД для студентів виконавських факультетів вишів України пов'язана з продовженням інтегрування в Європейські освітні системи та наповненням їх національною, українською, тематикою. Значний потенціал у реформуванні курсів належить українському практичному досвіду. Курси ОНДР та МНД забезпечені підручниками й програмами українських авторів. Нау-

кові дослідження українських вчених, присвячені вивченню актуальних питань виконавського мистецтва, використовуються у матеріалах лекцій та рекомендуються для самостійної роботи студентів. Джерелом інформації стосовно вибору теми бакалаврської й магістерської робіт та її розкриття є наукові тематичні збірники (наприклад – «Виконавське музикознавство»), наукові конференції та семінари, щорічні наукові зібрання різних форматів дослідників Києва, Одеси, Львова, Харкова, ін.

Можливості розширення лекційних курсів ОНДР та МНД для виконавських факультетів музичних ЗВО України за рахунок практичного досвіду українських викладачів, наповнення змісту семінарсько-практичних занять, вивчення студентами нової термінології актуального масиву новітніх наукових досліджень українських та закордонних музикознавців надає перспективи їх (навчальних курсів) оптимізації та подальших розвідок у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський І. Проблеми фольклористики та сучасна українська скрипкова школа. *Музичне виконавство. Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського*. Київ, 1999. Вип. 2. С. 85 – 96.
2. Котляревський І. Загальні основи науково-дослідної роботи: навчальний посібник для вищих музичних навчальних закладів. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського, 2008. 96 с.
3. Мельніченко О. «Чотири єврейські мелодії» для скрипки та фортепіано Юрія Іщенка у контексті академічної та народної виконавських традицій. *Робота освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр», спеціальності 025 «Музичне мистецтво», рукопис*. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського, 2019. 105 с.
4. Музикознавче слово в інформаційному контенті (пост) сучасності (Одеса, 11–17 червня 2018 року). *Міжнародний музикознавчий семінар*. Одеса, 2018. URL: <https://odma.edu.ua/nauka/konferencziyi-ta-seminary-2/seminary/mizhnarodnyj-muzykoznavchij-seminar-muzykoznavche-slovo-v-informacijnomu-kontenti-postsuchasnosti/>
5. Ніколаєва Л. Основи науково-дослідницької роботи: навчальний посібник. Львів: ЛНМА імені М. Лисенка, 2003. 171 с.
6. Самойленко О. Автор і герой у музикознавській діяльності. Музикознавче слово в інформаційному контенті (пост) сучасності. *Міжнародний музикознавчий семінар*. Одеса, 2018. URL: <https://odma.edu.ua/nauka/konferencziyi-ta-seminary-2/seminary/mizhnarodnyj-muzykoznavchij-seminar-muzykoznavche-slovo-v-informacijnomu-kontenti-postsuchasnosti/>
7. Сокол О. Структура музикознавства. Одеса: ОДК імені А. В. Нежданової, 1991. 65 с.
8. Черноіваненко А. Про втілення виражальних засобів джазу в музиці для баяна. *Музичне виконавство. Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 95–109.

REFERENCES

1. Andriievskiy, I. (1999). *Problemy folklorystyky ta suchasna ukrainska skrypкова shkola* [Problems of folklore and modern Ukrainian violin school.] *Muzychne vykonavstvo. Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. Vyp. 2. Pp. 85–96. [in Ukrainian].
2. Kotliarevskiy, I. (2008). *Zahalni osnovy naukovo-doslidnoi roboty* [General basics of research work]: *navchalnyi posibnyk dlia vyshchyykh muzychnyykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: NMAU imeni P. I. Chaikovskoho. 96 s. [in Ukrainian].
3. Melnichenko, O. (2019). «Chotyry yevreyski melodii» dlia skrypky ta fortepiano Yuriia Ishchenka u konteksti akademichnoi ta narodnoi vykonavskyykh tradytsii [«Four Jewish melodies» for violin and piano by Yuri Ishchenko in the context of academic and folk performing traditions.]. *Robota osvithno-kvalifikatsiinoho rivnia «Mahistr», spetsialnosti 025 «Muzychne mystetstvo», rukopys*. Kyiv: NMAU imeni P. I. Chaikovskoho. 105 s. [in Ukrainian].
4. *Muzykoznavche slovo v informatsiinomu kontenti (post) suchasnosti (Odesa, 11–17 chervnia 2018 roku)* (2018) [Musicological word in modern information content (post) (Odesa, June 11–17, 2018)]. *Mizhnarodnyi muzykoznavchij seminar*. Odesa. URL: <https://odma.edu.ua/nauka/konferencziyi-ta-seminary-2/seminary/mizhnarodnyj-muzykoznavchij-seminar-muzykoznavche-slovo-v-informacijnomu-kontenti-postsuchasnosti/> [in Ukrainian].
5. Nikolaieva, L. (2003). *Osnovy naukovo-doslidnytskoi roboty* [Fundamentals of research work]: *navchalnyi posibnyk*. Lviv: LNMA imeni M. Lysenka. 171 s. [in Ukrainian].

6. Samoilenko, O. (2018). *Avtor i heroi u muzykoznavskii diialnosti* [Author and hero in musicological activity]. *Muzykoznavche slovo v informatsiinomu kontenti (post) suchasnosti. Mizhnarodnyi muzykoznavchyi seminar*. Odesa. URL: <https://odma.edu.ua/nauka/konferencziyi-ta-seminary-2/seminary/mizhnarodnyj-muzykoznavchij-seminar-muzykoznavche-slovo-v-informacijnomu-kontenti-postsuchasnosti/> [in Ukrainian].

7. Sokol, O. (1991). *Struktura muzykoznavstva* [The structure of musicology]. Odesa: ODK imeni A. V. Nezhdanovoi. 65 s. [in Ukrainian].

8. Chernovanenko, A. (1999). Pro vtivnennia vyrazhalnykh zasobiv dzhazu v muzytsi dlia baiana [On the embodiment of expressive means of jazz in music for accordion.]. *Muzychne vykonavstvo. Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. Vyp. 3. Pp. 95–109. [in Ukrainian].

УДК 7.032.51+7.071.3(1)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-20>**Чжан СЯ,***orcid.org/0009-0001-2896-7673**аспірант кафедри аудіовізуального мистецтва
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) 597155065@qq.com*

СУЧАСНИЙ КИТАЙСЬКИЙ ПОРТРЕТ: ПРЕДСТАВНИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ

Аналізуючи сучасне китайське портретне мистецтво було виявлено, що ця галузь грає важливу роль у відображенні еволюції культури, суспільних трансформацій та художньої експериментальності в Китаї. Під впливом глобалізації сучасне китайське портретне мистецтво стає більш доступним для світового глядача та викликає зростаючий інтерес серед дослідників мистецтва.

*Метою статті є дослідження сучасного китайського портрету, визначення основних представників та характерних особливостей тем та художньої мови. Дослідники, такі як Клер Робертс, Феруезер та Китаї, Барбара Поллак, *Wu Hung* та *Gao Minglu*, вже активно вивчають проблематику сучасного китайського мистецтва, присвячуючи увагу різноманітним аспектам цієї галузі.*

*У статті розглянуті видатні представники сучасного китайського портретного мистецтва, такі як Лю Сяодун (*Liu Xiaodong*), Жао Каїлін (*Zhao Kailin*), Цуй Жучжоу (*Cui Ruzhuo*) та інші. Кожен з них відзначається своєю унікальною художньою мовою та підходом до створення портретів. Зокрема, Лю Сяодун славиться своєю реалістичною творчістю та здатністю передати реалістичність своїх робіт, в яких він зображує звичайних людей та їхні щоденні життєві ситуації. Його творчість вражає деталями та емоційним вираженням зображуваних осіб. Жао Каїлін славиться деталізованими портретами та здатністю передати емоції своїх суб'єктів. Він досліджує теми ідентичності та психології через виразність обличчя та вирази очей. Цуй Жучжоу використовує класичні китайські техніки живопису для створення деталізованих портретів та володіє унікальним поєднанням традиційного і сучасного в мистецтві.*

Ця стаття відкриває широкий спектр творчості сучасних китайських портретистів та допомагає краще зрозуміти цей важливий аспект сучасного китайського мистецтва.

Ключові слова: *художня мова, реалістичне мистецтво, традиційні і сучасні техніки, емоційний вираз, міжкультурний обмін, ідентичність і портрет, сучасні китайські художники, портретні зображення.*

Zhang XIA,*orcid.org/0009-0001-2896-7673**Graduate student at the Department of Audiovisual Arts
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) 597155065@qq.com*

CONTEMPORARY CHINESE PORTRAIT: REPRESENTATIVES, TRENDS, CHARACTERISTICS OF ARTISTIC LANGUAGE

Analyzing contemporary Chinese portrait art, it has been observed that this field plays a crucial role in reflecting the evolution of culture, societal transformations, and artistic experimentation in China. Due to the influence of globalization, contemporary Chinese portrait art has become more accessible to a global audience, sparking increasing interest among art researchers.

The aim of the article is to explore contemporary Chinese portraiture, identify its key representatives, and highlight characteristic themes and artistic language. Researchers such as Claire Roberts, Fraser and China, Barbara Pollack, Wu Hung, and Gao Minglu have actively delved into the issues surrounding contemporary Chinese art, focusing on various aspects of this field.

The article discusses prominent figures in contemporary Chinese portrait art, such as Liu Xiaodong, Zhao Kailin, Cui Ruzhuo, and others. Each of these artists is distinguished by their unique artistic language and approach to portraiture. For instance, Liu Xiaodong is renowned for his realistic approach and ability to convey the realism of his subjects, often depicting ordinary people in everyday life situations with remarkable attention to detail and emotional expression. Zhao Kailin is celebrated for his detailed portraits and his talent for capturing the emotions of his subjects, particularly through facial expressions. Cui Ruzhuo employs classical Chinese painting techniques to create detailed portraits, blending traditional and contemporary elements in his art.

This article sheds light on the diverse spectrum of contemporary Chinese portrait artists' creativity and contributes to a deeper understanding of this significant aspect of contemporary Chinese art.

Key words: *artistic language, realistic art, traditional and contemporary techniques, emotional expression, intercultural exchange, identity and portraiture, contemporary Chinese artists, portrait representations.*

Постановка проблеми. Сучасне китайське портретне мистецтво відіграє важливу роль у відображенні еволюції культури, суспільних трансформацій та художньої експериментальності в Китаї. Завдяки впливу глобалізації, ця галузь стає більш доступною світовому глядачеві та викликає зростаючий інтерес серед дослідників мистецтва. Проте існує необхідність глибшого розуміння сучасного китайського портрету, його характерних особливостей, впливу національної та світової культури на творчість художників, а також тенденцій, що притаманні цьому мистецтву.

Мета статті. Дослідити сучасний китайський портрет, визначити основних представників та характерні особливості тем та художньої мови.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблематика китайського сучасного мистецтва активно досліджується у наукових колах. Зокрема Клер Робертс, дослідниця мельбурського університету присвятила низку праць та публікацій проблематиці сучасного китайського портрету. У своїй праці Ферузезер та Китай, дослідниця розглядає питання, пов'язані з мистецтвом регіону Великого Китаю, що охоплює материковий Китай, Гонконг і Тайвань, а також китайські діаспори. Тут Великий Китай розуміється як активний культурний простір, визначений історичними, різноспрямованими потоками людей та ідей, а не територіальними кордонами, з китайською діаспорою, що з'єднує Китай з усіма частинами світу (Roberts, 2021, 2019, 2015).

Серед інших дослідників Барбара Поллак, авторка книги «Нове мистецтво Китаю: покоління на підйомі» (Pollock, 2018) яка вивчає розвиток сучасного мистецтва в Китаї. У своєму дослідженні вона пише про унікальне та далекоглядне покоління молодих китайських художників яке стає відомим у світі мистецтва – так само, як Китай цементує своє місце як другий за величиною ринок мистецтва на планеті. Авторка зазначає, що: «Спираючись на нові кордони, які відкрили китайські художники кінця 1980-х і 1990-х років, такі митці, як Ай Вей Вей, які прийшли на Захід і стали відомими іменами, це нове покоління є провокативним, хвилюючим і сміливим. Але що означає бути китайським художником сьогодні? І як ми можемо краще зрозуміти їхню роботу?» (Pollock, 2018: 176). Серед китайських джерел можна виділити праці Wu Hung (吳虹) (Wu Hung, 2001, 2010) китайського художнього критика і куратора, який вивчає сучасне і сучасне мистецтво Китаю, Gao Minglu (高名潞) (Gao Minglu 1998, 2011) китайського дослідника мистецтва, який присвятив багато часу вивченню сучасного мистецтва в Китаї та за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Аналіз основних тенденцій, та мистців що визначають напрями та стилі у цьому мистецтві протягом останніх двадцятирічч, особливостей художньої мови та техніки в сучасному китайському портретному мистецтві, вивчення специфіки використовуваних елементів, символіки, технік, кольорових рішень та інших аспектів, які визначають художню мову сучасних художників. Дають змогу скласти перелік художників-портретистів, чиє мистецтво є основотворчим у галузі портрету на сьогоднішній день.

Серед таких Лю Сяодун (Liu Xiaodong 劉小東), відомий своєю реалістичною творчістю, що включаючає портрети і сцени з реального життя. Лю Сяодун славиться своєю здатністю передати реалістичність своїх робіт. Він спеціалізується на створенні портретів та живопису сцен з повсякденного життя. Його портрети надзвичайно живі та виразні, і вони нерідко захоплюють деталями та емоційним вираженням зображуваних осіб. Багато з творів Лю Сяодун вражають своєю здатністю відобразити соціальні та культурні аспекти сучасного китайського суспільства. Він часто зображує звичайних людей, їхні щоденні життєві ситуації та проблеми, що стосуються сучасного життя. В творчості Лю Сяодун можна помітити поєднання традиційних китайських мистецьких технік із сучасним підходом (Pollock, 2018: 187). Він використовує яскраві кольори та майстерно володіє світлотінню, створюючи вражаючі образи. Лю Сяодун також працює за межами Китаю і має міжнародне визнання. Його творчість відзначається впливом різних культур та сприймається як міжкультурний обмін. Він постійно експериментує з різними техніками та підходами, щоб розширювати межі своєї мистецької творчості. Лю Сяодун є видатним сучасним китайським художником, чиї твори відзначаються не лише технічною майстерністю, але й глибоким сенсом спільності та взаємодії між людьми та їхнім оточенням.

Іншим художником, що працює в портретному жанрі є Жао Каїлін (Zhao Kailin 趙凱琳). Цей художник створює дуже деталізовані портрети з використанням різних технік.

Один із найбільших чинників, що робить творчість Zhao Kailin такою вражаючою, – це його вміння захопити і передати емоції своїх суб'єктів. Він працює в різних медіа, включаючи олійні фарби, акварель та карандаш, і завжди звертає особливу увагу на деталі обличчя та вирази очей. Це дозволяє йому створювати портрети, які мають виразність та глибокий емоційний зміст. У своїх роботах Жао Каїлін часто досліджує теми іден-

тичності, людських відносин та психології. Він намагається зафіксувати митця в моменті, коли його суб'єкт відкриває свої думки та почуття перед глядачем. Це робить його твори дуже особистими та емоційно збагаченими.

Творчість Жао Каїлін має великий вплив на світове портретне мистецтво. Його роботи були представлені на численних мистецьких виставках та визнані критиками за їхню глибоку емоційну змістовність і художню майстерність. У своїх роботах Жао Каїлін дарує нам можливість поглянути глибше у світ почуттів та емоцій людей.

Не менш цікавою є творчість Цуй Жучжоу (Cui Ruzhuo (崔如琢): Знаменитий своєю майстерністю у китайському класичному малюнку та портретах з історичним змістом. Цуй Жучжоу відомий своїм майстерним володінням китайськими традиційними техніками живопису, такими як мазок мокрого червоного мастила і використання різних видів паперу та шишок для створення текстур і глибини в своїх роботах. Його стиль можна описати як комбінацію класичного китайського живопису та сучасних впливів. У своїх портретах Цуй Жучжоу часто зображує людей з різних соціальних шарів, від звичайних селян до видатних осіб і культурних фігур. Він прагне відобразити їхню особистість та душу через виразність обличчя і докладний ренесанс створення деталей. Також у його роботах можна знайти портрети жінок, дітей та старших осіб, що свідчить про широкий спектр його творчості (Gao Minglu 2011: 286).

Цуй Жучжоу завжди був вірний китайській художній традиції, і це відображається в його використанні класичних елементів, таких як мотиви природи, квіти, птахи, і символічні образи. Він поєднує ці традиційні елементи з сучасними впливами, створюючи унікальний стиль. Роботи Цуй Жучжоу також можна розглядати як важливий засіб культурного відображення. Він часто відображає різноманітні аспекти китайського суспільства, віддзеркалюючи його історію, традиції, а також сучасний шлях розвитку. Його портрети часто мають глибокий психологічний аспект та намагаються розкрити внутрішній світ зображуваних осіб. Твори Цуй Жучжоу отримали визнання як в Китаї, так і за кордоном. Він є лауреатом численних мистецьких нагород і виставляв свої роботи на багатьох міжнародних виставках.

Загалом, портретне мистецтво Цуй Жучжоу є важливим аспектом сучасного китайського художнього руху. Його роботи допомагають зберігати та передавати культурну спадщину Китаю, а також висвітлюють соціальні й культурні аспекти життя у країні.

Мистецтво Цуй Жучжоу ілюструє важливий аспект сучасного китайського портретного мистецтва, який відображає поєднання стародавніх традицій з новаторськими ідеями (Pollock, 2018: 156). Цей художник створює вражаючі портрети, які не лише віддзеркалюють індивідуальність зображуваних осіб, але й розкривають багатогранність китайської культури та сучасних реалій суспільства.

Портрети Цуй Жучжоу стали значущим елементом китайської сучасної живопису і відзначаються своєрідністю, докладністю деталей та глибоким художнім вираженням. Ці роботи не лише покращують розуміння культурної ідентичності Китаю, але й сприяють міжнародному визнанню та розумінню багатогранності китайського мистецтва у всьому світі.

Ванг Юйдонг (Wang Yidong 王沂東) художник, який поєднує елементи традиційного китайського живопису зі сучасними тенденціями, створюючи унікальні портрети. Портретне мистецтво Ванг Юйдонг представляє цікавий аспект сучасного китайського мистецтва. Відомий своєю експресивною стилізацією та витонченою технікою, Ванг Юйдонг створює портрети, які привертають увагу глядачів і запитують їхню увагу. Важливі аспекти його творчості включають: експресивність стилізації, психологічну глибину, поєднання старого і нового, спілкування з глядачем та ін. Ванг Юйдонг володіє унікальним стилізованим підходом до портретного живопису. Його роботи часто відрізняються насиченими кольорами, графічними лініями та абстрактними елементами, які надають його творам виразність і емоційну силу (Gao Minglu 2011: 276). У своїх портретах автор звертає увагу на внутрішній світ зображуваних осіб. Він намагається передати їхні емоції, настрої та індивідуальність. Це робить його твори більш глибокими та інтимними. Він часто використовує елементи традиційного китайського мистецтва у своїх роботах, такі як каліграфія або мотиви шаньсі. Однак він також поєднує ці традиційні елементи з сучасними техніками і стилями, створюючи унікальний синтез. Творчість мистця може бути сприйнята різними способами глядачами. Його роботи залишають місце для інтерпретації та власних вражень, що дозволяє кожному глядачеві знайти щось особливе у картині. В його роботах часто можна відзначити відсилання до китайської культурної спадщини та історії, що робить його творчість цікавою для тих, хто цінує культурний контекст. Висловлюючи нові ідеї та творчі підходи в живопису портретів, Ванг Юйдонг робить важливий внесок у розвиток сучасного китайського мистецтва і продовжує захоплювати глядачів своєю унікальною майстерністю.

Іншим мистцем чий вплив на розвиток сучасного портрету важко переоцінити це Чень Іфей (Chen Yifei 陳逸飛): Відомий своєю реалістичною манерою у створенні портретів та живопису в загальному. Портретне мистецтво Чень Іфей є важливою частиною сучасної китайської та світової живописної сцени. Він відомий своєю романтичною та реалістичною манерою та витонченою технікою. Мистець володіє високою майстерністю техніки масла на полотні. Він вдосконалив свою здатність передавати найдрібніші деталі і створювати реалістичні образи (Roberts 2019: 145). Його портрети відомі своєю здатністю передати атмосферу та настрої. Через деталі, кольорову палітру та світлотінь, він може створити глибокий емоційний зв'язок між глядачем і образом на полотні. У роботах художника часто можна знайти символічні та метафоричні елементи. Він використовує ці елементи для підсилення сюжету та підкреслення ідей, які він намагається висловити через свої твори. Художник неодноразово посилається на китайську культурну спадщину у своїх творах. Він може використовувати традиційні костюми, архітектурні деталі або образи з історії Китаю для створення багат шарових та значущих робіт. Через свою талановитість та індивідуальний підхід, автор залишає свій слід в світовому мистецтві, роблячи вагомий внесок у розвиток портретного мистецтва і продовжуючи вразити глядачів своєю майстерністю.

Серед інших виділяється і Ся Сяо Ван (Xia Xiaowan 夏小萬), знаменитий своєю унікальною технікою тривимірного рисунка.

Портретне мистецтво художника відзначається своєю незвичайною інтерпретацією і революційним підходом до живопису. Автор відомий використанням особливої техніки, яка надає його роботам тривимірний вигляд. Він використовує серії

переплетених шарів акрилового скла і створює враження глибини і тривимірності у своїх портретах.

Його роботи є відмінною альтернативою традиційному підходу до живопису. Він експериментує зі звичайними ідеями про портрет і створює відмінну художню мову. Твори Xia Xiaowan не лише вражають своєю технікою, але й мають глибокий смисл. Вони можуть бути спростовані як вивченням форми і структури обличчя, так і рефлексією над сутністю людської ідентичності та існування.

Унікальний підхід Xia Xiaowan може створювати ілюзію руху або зміни в залежності від точки огляду (Roberts 2021: 187). Глядачі можуть досліджувати його роботи з різних кутів, що надає їм інтерактивний аспект. Твори Xia Xiaowan отримали визнання та зацікавленість великих музеїв і колекціонерів. Його інноваційний підхід до портретного мистецтва відкрив нові можливості для художників у всьому світі.

Завдяки своїй індивідуальності та амбіціям, Xia Xiaowan залишає важливий слід в світовому портретному мистецтві і продовжує вразити світ своєю художньою виразністю.

Висновки. Сучасний китайський портретне мистецтво є динамічною та різноманітною галуззю, яка відображає складний розвиток сучасного Китаю, та включає в себе такі напрями як різноманітність художніх практик, впровадження сучасних тенденцій, вплив культури і суспільства, спадщина і сучасність. Китайське портретне мистецтво розцвітає завдяки роботі різних художників, кожен з яких має свій власний унікальний стиль та підходи до створення портретів. Усі ці аспекти демонструють багатогранність та живучість сучасного китайського портретного мистецтва, яке продовжує розвиватися і привертати увагу глядачів як в Китаї, так і за його межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gao Minglu / 高名潞. Inside/out : new Chinese art by Editor, 1998. 205S.
2. Gao Minglu / 高名潞. Total modernity and the avant-garde in twentieth-century Chinese art, 2011. 345S.
3. Pollock B. Brand New Art From China: A Generation on the Rise Paperback – September 4, 2018. 217S.
4. Roberts C. Fairweather and China. Melbourne: Melbourne University Press, 2021. 204S.
5. Roberts C. Ian Fairweather: A Life in Letters. Melbourne: Text Publishing, 2019. 176S.
6. Roberts C. Yang Zhichao: Chinese Bible. Sydney: Art Gallery of New South Wales & Sherman Contemporary Art Foundation, 2015. 107S.
7. Wu Hung. Chinese Art at the Crossroads: Between Past and Future, Between East and West. Hong Kong: New Art Media Ltd., 2001. 217S.
8. Wu Hung. WANG Peggy. Contemporary Chinese Art Primary Documents. Durham (NC) : DUKE University Press-Moma Primary Documents, 2010. 145S.

REFERENCES

1. Gao Minglu / 高名潞 (1998) Inside/out : new Chinese art by Editor, 205S.
2. Gao Minglu / 高名潞 (2011) Total modernity and the avant-garde in twentieth-century Chinese art, 345S.
3. Pollock B. (2018) Brand New Art From China: A Generation on the Rise Paperback – September 4, 217S.
4. Roberts C. (2021) Fairweather and China. Melbourne: Melbourne University Press, 204S.

5. Roberts C. (2019) *Ian Fairweather: A Life in Letters*. Melbourne: Text Publishing, 176S.
6. Roberts C. (2015) *Yang Zhichao: Chinese Bible*. Sydney: Art Gallery of New South Wales & Sherman Contemporary Art Foundation, 107S.
7. Wu Hung (2001) *Chinese Art at the Crossroads: Between Past and Future, Between East and West*. Hong Kong: New Art Media Ltd., 217S.
8. Wu Hung (2010) *WANG Peggy. Contemporary Chinese Art Primary Documents*. Durham (NC) : DUKE University Press-Moma Primary Documents, 145S.

УДК 7.01:78.072|(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-21>

Софія ТРУСЕНКО,

orcid.org/0000-0002-8629-8607

*аспірантка кафедри історії української музики та музичної фольклористики
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) sofia_trusenko@ukr.net*

СЕМАНТИКА ЦІЛІСНОСТІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ФІЛОСОФІЄЮ ТА МИСТЕЦТВОМ

У статті досліджено семантику поняття «цілісності», розглянуто різні теоретичні підходи до досягнення цієї категорії у філософії та їх позначення на розумінні та аналізі мистецьких творів. Окреслено ідеї, що демонструють вплив цілісності на наш погляд на світ, разом з тим розкриваючи його складність і спільні зв'язки між явищами та процесами. Зазначені міркування стають основою для наукових досліджень, філософськими засадами для розуміння глибшого сенсу природи і буття та джерелом інспірації для творців мистецтва.

Виявлено, що для того, щоб досягнути основну ідею «цілого» потрібно опанувати вміння конструювати цілісні значення, які об'єднують різні і навіть протилежні факти, реалії, теоретичні об'єкти і причинні фактори в одну гармонійну систему, що призводить до розуміння через логічну організацію та взаємодію елементів.

Розглядаючи проблему цілісності крізь призму різних наук впливає важлива умова складення цілісного уявлення про предмет – комплексне та системне його вивчення. У процесі дослідження з'ясовано, що цілісності твору надає саме його системність, тому основним завданням сучасного музикознавства стає визначення закономірностей та принципів створення та структурування музичних творів як складових системних цілей. У музичному аналізі цілісність, перш за все, виражається через концепцію «органічності» структури композиції, де різні компоненти є не просто сумою окремих елементів, вони тісно взаємодіють між собою, створюючи новий інтегрований образ.

Як результат, у статті доведено, що дослідження категорії цілісності в контексті музикознавства сприяє розширенню теоретичних підходів до аналізу музичних творів. Основною ідеєю виступає пошук системності та аналогій, що прослідковується на рівні макро та мікросв'язків.

Ключові слова: цілісність, семантика цілісності, художня цілісність, системність, аналогії.

Sofia TRUSENKO,

orcid.org/0000-0002-8629-8607

*Post graduate student at the Department of the History
of Ukrainian Music and Musical Folklore
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) sofia_trusenko@ukr.net*

SEMANTICS OF INTEGRITY: THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND ART

The article explores the semantics of the concept of «integrity», considers various theoretical approaches to the comprehension of this category in philosophy and their implications for the understanding and analysis of artistic works. Ideas that demonstrate the influence of integrity on our view of the world, while revealing its complexity and common links between phenomena and processes, are outlined. These considerations become the basis for scientific research, philosophical foundations for understanding the deeper meaning of nature and existence, and a source of inspiration for artists.

It has been discovered that in order to comprehend the basic idea of the «whole», it is necessary to master the ability to construct holistic meanings that combine different and even opposite facts, realities, theoretical objects and causal factors into one harmonious system, which leads to understanding through the logical organisation and interaction of elements.

Considering the problem of integrity through the prism of different sciences, an important condition for forming a holistic view of the subject is its comprehensive and systematic study. In the course of the study, it was found that it is the systematic nature of a work that gives integrity to it, so the main task of modern musicology is to determine the regularities and principles of creating and structuring musical works as components of systemic goals. In musical analysis, integrity is primarily expressed through the concept of «organic» structure of a composition, where various components are not just the sum of individual elements, but they closely interact with each other, creating a new integrated image.

As a result, the article proves that the study of the category of integrity in the context of musicology contributes to the expansion of theoretical approaches to the analysis of musical works. The main idea is the search for consistency and analogies, which can be traced at the level of macro and micro relationships.

Key words: integrity, semantics of integrity, artistic integrity, systematicity, analogies.

Постановка проблеми. Дослідження поняття «цілого» є однією з ключових когнітивних проблем у науці. Це питання вимагає розгляду поза межами конкретних онтологічних і гносеологічних категорій, тож для її розуміння необхідно застосовувати різні підходи, такі зокрема, як науково-теоретичний і релігійно-міфологічний. Це означає, що для правильного розуміння цілого потрібно об'єднувати природничі і гуманітарні знання, враховувати ціннісно-нормативні і описово-фактологічні аспекти людського буття, а також розглядати дійсне і можливе, потенційно-можливе і актуально-дійсне.

Основний задум нашого дослідження передбачає вивчення важливого аспекту взаємозв'язку між філософією та мистецтвом, а саме, значення поняття цілісності в цих двох сферах. Важливо представити та проаналізувати спільні риси та взаємодію філософського та мистецького підходів до цілісності, а також, як цей зв'язок впливає на розуміння та інтерпретацію явищ і творів у філософському та мистецькому контекстах. Така постановка проблеми дозволяє суттєво розширити теоретичні погляди на музикознавчий аналіз.

Аналіз досліджень. Вивчення цілісності відображається у філософії, науці, мистецтві, психології та інших сферах, адже це поняття є суттєвим для розуміння всього навколишнього світу. Для нашого дослідження основними стали праці, присвячені теоретичним аспектам та визначенню філософських концепцій категорії цілісності Г. Гегеля, А. Бергсона, В. Кизими, О. Вознюк. Серед усього різноманіття наукових розвідок широку історичну панораму розвитку філософської думки дають підручники В. Кременя, В. Овчаренко та І. Надольного. Також розглядаємо естетичні, загальногуманітарні та музикознавчі аспекти цілісності у площині українського мистецтвознавства крізь призму бачення В. Іванишина, Г. Клочака, А. Лісовського та Б. Сюті.

Мета статті – дослідити семантику поняття «цілісності» та прослідкувати його взаємозв'язки у галузі філософії та мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Ідея цілісності була досліджена і висловлена в різноманітних формах у філософських традиціях різних культур і епох. Прагнення віднайти та кристалізувати «душу світу», яке об'єднало всі існуючі реалії, в минулому призвело до формування концепцій уособлених гносеологічними поняттями Логос і Дао, а також до розробки ідей абсолютного блага за платонівською доктриною, яке розглядається як джерело гармонії, істини та краси. Ці ідеї також відображаються в аристотелівському уявленні про

космічний першодвигун, який виступає як форма для всіх інших форм (Кремень, 2005).

Однак ідея цілісності набула особливого розвитку та значущості у філософії видатного німецького філософа XIX століття – Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Він впровадив концепцію цілісності в свою систему діалектики і філософського мислення, що стало першопочатковим імпульсом для наступних філософських досліджень і розвитку цієї категорії.

Г. Гегель розробив систематичну теорію діалектики, яка відчутно вплинула на розвиток сучасної філософії та науки. Цілісність є однією з фундаментальних концепцій мислителя, яка відіграє ключову роль у його діалектичному методі. Філософ розглядав світ як систему взаємозв'язаних та взаємозалежних елементів, де кожен елемент не може існувати сам по собі і має сенс лише в контексті цілої системи. Він вважав, що світ є цілісністю, або абсолютною ідеєю, яка розкривається через процес діалектики (Овчаренко, 2013).

Філософська система Г. Гегеля набуває розвитку через діалектичний метод, який забезпечує постійний рух та зміну. Цей метод складається з трьох етапів: теза, антитеза та синтез. На першому етапі є формула певного поняття або теза, на другому етапі протиставляється протилежне поняття або антитеза, а на третьому етапі ці дві протилежності об'єднуються у нове, більш високорозвинене поняття – синтез (Надольний, 1997: 97). Цей процес перманентного розвитку та переходу від абстрактного до конкретного відображає цілісність у філософії Г. Гегеля. Тобто, розкриття категорії «цілого» відбувається саме тоді, коли протилежність і конфліктність в системі створюють необхідні передумови для оптимального досягнення істини.

Філософія Г. Гегеля також має важливий аспект суб'єкт-об'єктного підходу, який він розвивав у своєму вченні про абсолютну діяльність. Він стверджував, що об'єктивний світ і суб'єктивне мислення пов'язані між собою і не можуть розглядатися окремо. Цілісність включає в себе не лише об'єктивний світ, але і суб'єктивну свідомість, і лише в їх взаємодії можливе максимально повне розкриття істини, зокрема в естетичному аспекті через досягнення гармонії і краси.

Поняття цілісності, закладені у міркуваннях Г. Гегеля, залишаються актуальними і цікавими для сучасної науки в різних аспектах філософського дискурсу. Він зробив важливий внесок у розвиток діалектичного мислення, яке дозволяє розглядати заплутані проблеми і парадокси крізь призму всіх їх складностей та взаємозв'язків.

Зазначимо деякі з головних причин, чому проблема цілісності Г. Гегеля стала основою для подальшого філософського розвитку:

- через впроваджений ним *діалектичний метод розвитку ідеї* у філософію, який забезпечує постійну взаємодію протилежностей та переходів від абстрактного до конкретного, а також сприяє розкриттю цілісності як основного принципу розвитку ідеї і використовується у філософських системах для аналізу та розв'язання складних проблем.

- *через ідею системи*, де всі елементи взаємодіють і формують цілісну структуру. Ідея системи ключових ролей розвивається надалі у філософській думці інших мислителів, наприклад, марксизм, структуралізм та інші філософські школи, які вибирають ідею системи для аналізу суспільства, культури та інших областей.

- *через суб'єктно - об'єктний підхід* за допомогою якого Г. Гегель підкреслював взаємозв'язок між об'єктивним світом і суб'єктивною свідомістю, що стало основою для подальшого розвитку аналогічного підходу у філософії та науці. Такі філософи, як Юрген Габермас та Ніколас Луман розвинули цей підхід, використовуючи його для аналізу соціальної комунікації та стратифікації суспільства.

- *через трактування ролі історії як процесу розвитку ідеї*. Ця концепція має принципово важливе значення для таких наук як філософія, історія та соціологія. Інші філософи, у майбутньому продовжили розвивати цю ідею, наприклад, Карл Маркс застосовував її до аналізу класової боротьби і соціального розвитку.

через критику та реакцію на ідеї Г. Гегеля. Дискусії та протиріччя, які виникали стосовно філософського вчення Г. Гегеля безумовно давали поштовх для нових роздумів. Яскравим прикладом є критика висловленого ним абсолютного ідеалізму матеріалістами та іншими філософами.

Сучасні філософи і науковці в різних галузях звертаються до ідеї Г. Гегеля про цілісність та розвивають її у своїх дослідженнях. Крізь призму «цілого» розглядаються складні етичні проблеми та сутність справедливості, у соціальних науках – здійснюється аналіз соціокультурних та політичних процесів у всіх їх складнощах та взаємодії, у науках про природу цілісність кристалізується через концепцію системного підходу і вивчення екосистем, у мистецтвознавстві актуальною темою є дослідження цілісного художнього сприйняття.

Завдяки ідеям Г. Гегеля, ми розуміємо, що світ неможливо зрозуміти, розглядаючи окремі

його частини ізолювано від інших, - він завжди більше, ніж сума своїх складових. І лише шляхом вивчення їх взаємозв'язків та взаємодії ми можемо досягти глибокого розуміння природи та сутності речей. Отже, цілісність у діалектиці Г. Гегеля постає фундаментальним фактором, який забезпечує оптимальні передумови для розуміння світу та мислення.

Ідея цілісності віддзеркалює бажання сучасного суспільства об'єднати різні форми пізнання і досягти стану, який Г. Гегель назвав «єдністю протилежностей», що можна охарактеризувати як досягнення «моменту істини» (Надольний 1997: 222). Ця ідея виражає принцип спільного прагнення у всьому, що існує. За відсутності такого підходу світ був би неможливим для сприйняття як чогось логічно впорядкованого та закономірного. Цей принцип особливо помітний в живій матерії, де інтуїтивне відчуття особливого порядку біологічних структур ґрунтується на усвідомленні того факту, що цей порядок має певний сенс. Сенс в цьому контексті є телеологічним поняттям – порядок є осмисленим і має певну мету¹. Іншими словами, результат впливає на систему імперативно. Включення результату як інтегруючого фактора відкриває шляхи до упорядкованості в системах, а доцільність полягає у відповідності окремих частин до цілого та їхньому підпорядкуванні йому.

Осягнення поняття цілісності людством пройшло досить складну еволюцію, після Г. Гегеля до вивчення його особливостей зверталися багато вчених у різних наукових сферах.

Одним із основних сенсів цілісності – соборність – розглядають у своїх працях М. Бердяєв, В. Соловйов, П. Флоренський, С. Хоружий, І. Воцинін. Осмислення цілісності апріорними формами пізнання, які є впорядковуючою силою описані Е. Гусселем, Х. Плеснерою, М. Мамардашвілі, М. Мерло-Понті.

«Ціле» у площині розуміння та розкриття свого внутрішнього «Я» (самовдосконалення, саморозвитку) розкриті у роботах С. Франка, М. Лоського, С. Левицького. У психоаналітичній галузі вивченню цієї проблеми представлені дослідження З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера, В. Франкла, Е. Еріксона, С. Грофа та ін. У нашому дослідженні вважаємо доречним виокремити деякі важливі ідеї розвитку цілісності, які допоможуть глибше осягнути її проблематику.

¹ Телеологія – релігійно-ідеалістичне вчення, згідно з яким уся історія світу є здійсненням наперед визначеної, даної богом мети, й усе в розвитку природи та суспільства доцільне (Словник української мови, 1979: 62).

Окреслені підходи до з'ясування феномену цілісності обумовили формування нових аналітичних параметрів, пов'язаних з дослідженням загальних законів природи та єдиних принципів мислення, як у Середньовіччі, коли матерія розглядалася як абстрактне явище, так і в Новому часі, коли поруч з бажанням з'єднання розвивалася методологія позитивізму з його акцентом на розкриття деталей та частинок.

Мислителі релігійно-філософського напрямку XIX – початку XX ст. критично висловлюються щодо неї і основою їх суджень є пізнання будь-якої речі у її відношенні до цілого, всеєдності. Вони вважають за єдине концепцію істини, Абсолютне, що відповідає Богу. У процесі формування це єдине перетворюється у світ, відповідно процес розвитку світу характеризується двома етапами: еволюцією природи та історією людства. Важливо підкреслити, що за цими поглядами, менш вищий рівень створення не зникає, він злагоджується з вищим рівнем, і процес еволюції відображає не тільки розвиток і удосконалення, а й прогрес Всесвіту (Надольний, 1997: 302–303).

Ідея цілісності також є центральною у доктрині А. Бергсона, а саме у його концепції тривалості. Автором розкривається новий погляд на свідомість як «послідовність без розбіжностей» і «взаємопроникнення, співпереживання», де факти свідомості взаємно проникають один в одного, що формує цей процес в «автентичну тривалість» (Бергсон, 2010: 19–20). Подібний напрямок досліджень простежується у роботах В. Джеймса (концепція «потоків свідомості»), представників напрямку неогегеліанства та «філософії життя» (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммерман та ін.).

Після другої світової війни поняття «цілісність» трактувалося як єдине ціле в розумінні об'єктив-взаємозалежних елементів. На початку 80-х років системний підхід все більше акцентує увагу на аспектах холізму² та емерджентності³. Такий системний підхід згодом виявився проблемним, адже виникали деякі труднощі, зокрема з принципом «цілого, яке є більше частин». Автор цієї формули південноафриканський філософ Я. Сметс вважає цілісність найвищою філософською категорією,

² Холізм (голізм) – методологічний принцип та світоглядна концепція, що стверджують цілісність і неподільність матеріального і духовного світу. Цей термін вперше запроваджений південноафриканським філософом Я. Сметсом у 1926 р. (Філософський енциклопедичний словник).

³ Емерджентність – наявність в будь-якій системі особливих властивостей, не властивих її підсистемам і блокам, а також сумі елементів, не пов'язаних системоутвірними зв'язками; неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів. В теорії систем аналогічне поняття до Холізму (Словник іншомовних слів).

яка синтезує суб'єктивне і об'єктивне та є останньою реальністю буття (Smuts, 1927: 10–12).

Згодом з'явилася новітня філософська розробка концепції цілісності, яка нівелює логічні труднощі попередників, що виникли у відношенні цілого і частин – тоталлогія. Основа такої ідеї в рівноправності частин і цілого, в даному випадку вони є взаємовідповідні і не можуть існувати один без одного. В. Кизима роз'яснює цей принцип так: «Елементаризм виходить з первинності елементів (частин) стосовно цілого. Холізм базується на ідеї первинності цілого. Вони протистоять один одному в рішенні таких антиномій, як: частини передують цілому – ціле передує частинам; ціле причинно обумовлене частинами – цілісний підхід не передбачає класичної причинності; ціле пізнається через частини – частини пізнаються на основі знання про ціле» (Кизима, 1996: 49). Це у певній мірі відображає концепцію Г. Гегеля, де життя розглядається як єдність, повнота, де кожна складова, незважаючи на свою відмінність від інших, виступає як мета і засіб одночасно.

Для того, щоб досягнути основну ідею «цілого» потрібно опанувати вміння конструювати цілісні значення, які об'єднують різні і навіть протилежні факти, реалії, теоретичні об'єкти і причинні фактори в одну гармонійну систему, що призводить до розуміння через логічну організацію та взаємодію елементів.

Дослідниця О. Вознюк (Вознюк, 2005: 20) зазначає, що розуміння певного явища чи об'єкта як вияву єдиного вимагає розробки універсальної мови, що ґрунтується на загальній семантиці. В цьому контексті ми використовуємо лише обмежену кількість гносеологічних категорій, що уособлюють основні принципи досягнення різноманітних аспектів феноменального світу. Ці категорії включають статичний і динамічний аспекти, які, по суті, є ідентичними в структурному відношенні між статичними і динамічними явищами. Це дозволяє концептуалізувати головну структурну та процесуальну універсальність, яка стає фундаментальними пояснювальними принципами сутності, і виразити різноманітність нашого світу через обмежену кількість теоретичних об'єктів. При цьому ми намагаємось думати цілісно, парадоксально і використовувати аналогії, які є важливими не тільки в філософському знанні, але й у точних науках. До прикладу, як зазначав С. Банах: «математик – це той, хто вміє знаходити аналогії між твердженнями; кращий математик – той, хто встановлює аналогії доказів; сильніший математик – той, хто помічає аналогії теорій; але можна уявити собі і такого, хто між аналогіями бачить аналогії» (Дарієнко).

На нашу думку, наведену цитату С. Банаха щодо математиків можна аналогічно трактувати застосовуючи до мистецтвознавчих професій. До прикладу, музикознавці справді працюють із філософською і математичною складовою музики, а також із іншими численними аспектами цієї мистецької форми. Тому, що лише такий комплексний підхід готовий розкрити глибоку природу музики та її вплив на суспільство, культуру, індивідуальний досвід. У розгляді ідеї цілісності в музичному творі дослідник звертається до її математичної складової в контексті музичної теорії та гармонії, вивчаючи закономірності, які допомагають розкрити цілісну структуру та логіку композиції. Пошук аналогій у музичному творі є методом для визначення засобів організації його цілісності.

У музичному аналізі цілісність, перш за все, виражається через концепцію «органічності» структури композиції, де різні компоненти є не просто сумою окремих елементів, вони тісно взаємодіють між собою, створюючи новий інтегрований образ. Ця внутрішня гармонія підкреслюється складними глибинними зв'язками: через розвиток інтонацій, тем та музичних ідей, які надають твору структурованості та логічності, а також через виразність спільної концепції, яку композитор прагне втілити.

У дослідженні Б. Сюти (Сюта, 2005) підкреслюється, що органічний підхід до структури музичних творів зумовлений зростаючою аналітичністю процесу компонування музики. Цей підхід забезпечує обов'язкову чіткість та ієрархічну організацію внутрішніх зв'язків у творах як художніх системах. Тому основним завданням сучасного музикознавства стає визначення закономірностей та принципів створення та структурування музичних творів як складових системних цілей. У будь-якому разі, розглядаючи проблему цілісності крізь призму різних наук (у викладених нами вище тезах) впливає важлива умова складення цілісного уявлення про предмет – комплексне та системне його вивчення.

У науковому полі українського мистецтвознавства проблема цілісності художнього твору широко розкривається у галузі літературознавства. Відомий літературознавець В. Іванишин зазначає, що цілісності твору надає саме його системність: «[...] літературний твір – не просто сукупність елементів, а художня система елементів різного рівня, пов'язаних між собою відношеннями ієрархії, взаємозв'язку та взаємозумовленості і спільною функцією.» (В. Іванишин, 2010: 137). За Іванишином, системність у художньому творі складають наступні аспекти:

– кожен художній твір постає складною системою, що виражає авторський задум та слугує засобом взаємодії між митцем і споживачем;

– твір має чітку структуру, складається із взаємопов'язаних елементів різних рівнів;

– структурні компоненти твору включають зовнішню та внутрішню форму, зміст та сенс, а також мікро- та макрообрази, які мають цілісний мегаобразтвору та несуть ідейно-естетичний зміст;

– елементи твору перебувають в ієрархічних співвідношеннях і певним чином формують внутрішні системи, що взаємодіють через взаємозв'язок та взаємозумовленість;

– кожен елемент твору має свою визначену функцію і, поряд з цим часто є поліфункціональним. Як результат, спільно всі елементи спрямовані на реалізацію основної функції твору як єдиного цілого;

– мовні ресурси у творі працюють для створення образів, через які здійснюється художня комунікація між митцем і споживачем.

Дослідник також вказує, що важливим для аналізу мистецько-творчого цілого як результату вже є сам процес створення. Основними формантами літературної творчості через які можна усвідомити складність, шляхи формування та функціонування твору як художнього цілого є: творчий імпульс, задум, натхнення, робочий стан, пошук, сам акт та процес творчості, творчий експеримент, психологія, філософія та методологія творчості, а також історія твору і його функціонування (В. Іванишин, 2010: 138–143).

Щоб простежити мислення автором твору як цілого у процесі його аналізу важливо зрозуміти задум митця, як етап у процесі творчості, коли представлена ідея розробляється, уточнюється та вибирається мовна, виразова та жанрова форми. За можливості – відслідкувати підготовчий етап творчого процесу, який охоплює пошук нових способів вираження, методів втілення образів, різновидів жанрового стилю, технічних інновацій та інших аспектів. Збір інформації про об'єкт охоплює також пізнання історичного контексту та особистої інформації. І звичайно ж, пошук у межах обраної теми містить аналіз різних підходів, глибше розуміння суті зображуваного, реінтерпретацію інших цінностей тощо.

Підтверджуючи важливість викладених положень Іванишина про значення розуміння «контексту творення» наведемо цитату А. Лісовського: «[...] цілісність аналізу – це не послідовний розгляд всіх без винятку елементів, які лише може виділити у творі сучасний дослідник, а відкриття тієї художньо-естетичної сутності, яка спону-

кала автора до творчості і підпорядкувала своєму вираженню і деталі, і ситуації, і образи, і композицію твору» (Лісовський, 2002: 222). Автор цих рядків у своїй статті також особливо підкреслює якість емерджентності мистецтва ототожнюючи її із художністю. Таким чином маємо можливість провести паралель із згаданими вище у нашому тексті роздумами Я. Сметса про «ціле, що є більше ніж сума частин». У даному випадку, художня цілісність постає новою якістю, вираженням якої є «естетична невичерпність» (Лісовський, 2002: 220).

Цікавою для нас постає робота Г. Клочека про «Внутрішню гармонізацію художнього твору як чинник його цілісності та художньої довершеності» (Клочек, 2012). Дослідник вказує, що неможливо досягнути всезагальний процес гармонізації всіх підрівнів твору, якщо не розкрити всі закони, що утворюють його як цілісність. Гармонію літературного твору як художнього організму складає взаємоузгодження «технічних» та «змістових» компонентів. Першими є засоби словесного вираження (ритміка, композиція та ін.) а до наступних належать всі інші складники художнього світу, такі як система образів-персонажів.

Все це визначає характер відносин між існуючими компонентами: художній світ – слово – ритміка – композиція. Варто не забувати, що домінантним фактором, який і утворює всю систему є мовний. При цьому, складні внутрішні зв'язки об'єднуються спільною потребою взаємодії для досягнення запрограмованого автором результату «художнього цілого» (Клочек, 2012: 2–7).

Створені митцем зв'язки за ступенем прояву можуть бути різними – слабшими або сильнішими, поодинокими або груповими, одночасними або розосередженими, що дозволяє корегувати процес сприймання твору. Як приклад, Г. Клочек наводить власні спостереження за мовою письменника 60-х років В. Шевчука, який навмисне позбавляє вербальний ряд зовнішніх ефектів (мається на увазі простота висловлювань) задля наголошення інших, «немовних» засобів. Таким чином увиразнюється майстерне володіння

письменника мистецтвом сугестії⁴: «[...] З цією метою у художній текст вводяться різні деталі, кожна з яких подана “у своїй обгортці”, але смисл деталей одновекторний – тобто вони б'ють в одну і ту ж точку. Більшість з них звернуті до підсвідомості читача – він і не помічає, як владно письменник “заряджає” його тим чи іншим смисловим настроєм» (Клочек, 2012: 10).

Літературні методи та концепції підходять для аналізу та дослідження музичних творів, особливо в контексті літературознавства та музикознавства як суміжних галузей гуманітарних наук, хоча музика і має свою унікальність і специфіку. Насамперед, через структурну схожість (як літературні, так і музичні твори мають структуру і форму), семіотику (мова, символи і зміст, аналіз семантики та символіки допомагає розкрити глибину музичних творів), культурний контекст, системність (аналіз системи музичних елементів та їх взаємодії важливий для розуміння структури музичного твору) та аналогію (через аналогії між літературними та музичними явищами можна досягти глибшого розуміння всіх видів мистецтва). Особливістю аналізу літературного та музичного тексту є фокусування на мові (вербальній або музичній), її засобах виразності та способах створення образів.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо зробити висновок, що усі ці аспекти демонструють, як ідея цілісності впливає на наш погляд на світ, разом з тим розкриваючи його складність і спільні зв'язки між явищами та процесами. Вони можуть стати джерелом інспірації для творців мистецтва, фундаментом для наукових досліджень, і філософськими основами для розуміння глибшого сенсу природи та буття.

Отже, дослідження категорії цілісності в контексті музикознавства сприяє розширенню теоретичних підходів до аналізу музичних творів. Основною ідеєю виступає пошук системності та аналогій, що прослідковується на рівні макро та мікрозв'язків.

⁴ Вплив на волю і почуття людини; навіювання (Словник української мови).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бергсон А. Творча еволюція. Перекл. з фр. Осадчук Р. Київ : Видавництво Жупанського, 2010. 302 с.
2. Вознюк О. Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань. Житомир : Рута-Волинь, 2005. 654 с.
3. Гегель Г. Феноменологія духу. перекл. з нім. Таращук П. Наук ред. пер. Кушаков Ю. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
4. Дар'єнко Л. Цитати відомих математиків. URL: <https://westudymath.com/?p=1116> (дата звернення: 10.09.2023)
5. Іванишин В. Нариси з теорії літератури: навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 253 с.
6. Кизима В. Totallogical illusions. *Totallogy. Постнекласичні дослідження*. Київ : ЦГО НАН України, 1996. С. 20–131.
7. Клочек Г. Внутрішня гармонізація художнього твору як чинник його цілісності та художньої довершеності. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Літературознавство)*. Кіровоград, 2012. Вип. 111. С. 3–11.

8. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: підручник. Київ: Книга, 2005. 525 с.
9. Лісовський А. Цілісність художнього твору і його сприйняття. *Волинсько-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир: 2002. Вип. 9. С. 220–223. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38259/46-Lisovsky.pdf?sequence=1> (дата звернення: 6.09.2023).
10. Овчаренко В. Філософія В. Г. Ф. Гегеля: конспект лекції. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 26 с.
11. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=7381&action=show> (дата звернення: 20.09.2023).
12. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://slovyk.me/dict/newsum/%D1%81%D1%83%D0%B3%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 20.09.2023).
13. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 62. URL: <http://sum.in.ua/s/teleoghija> (дата звернення: 6.09.2023).
14. Сюта Б. Деякі аспекти організації художньої цілісності у композиторській творчості останньої третини ХХ ст. *Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. Київ, 2005. Вип. 51: збірка статей. С. 24–31.
15. Сюта Б. Процеси в культурі як чинник організації художньої цілісності в сучасній музиці. Київ : УБСП «Комора», 2006. 59 с.
16. Філософія: навч. посіб. / Надольний І., Андрущенко В., Бойченко І., Розумний В. та ін.; за ред. І. Надольного. Київ: Вікар, 1997. 584 с.
17. Філософський енциклопедичний словник. URL: <http://slovedia.org.ua/104/53413/1085702.html> (дата звернення: 20.09.2023).
18. Smuts J. Holism And Evolution. London, 1927. 398 p. URL: <https://archive.org/details/holismandevoluti032439mbp/page/n125/mode/2up> (дата звернення: 10.09.2023).

REFERENCES

1. Slovyk ukraïnskoi movy u 11 tomakh. (1979) [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] Vol. 10. P. 62. URL: <http://sum.in.ua/s/teleoghija> (date of application: 6.09.2023). [in Ukrainian]
2. Bergson A. (2010) *Tvorcha evoliutsiia*. [Creative evolution] Transl. from Fr. Osadchuk R. Kyiv : Vydavnytstvo Zhupanskoï, 2010. 302 p. [in Ukrainian]
3. Dariienko L. Tsytyaty vidomykh matematykyv. [Quotes from famous mathematicians] URL: <https://westudymath.com/?p=1116> (date of application: 10.09.2023). [in Ukrainian]
4. Filofosofskyi entsyklopedychnyi slovyk. [Philosophical encyclopedic dictionary] URL: <http://slovedia.org.ua/104/53413/1085702.html> (date of application: 20.09.2023). [in Ukrainian]
5. Hegel G. (2004) *Fenomenolohiia dukhu*. [The Phenomenology of Spirit] Transl. from Germ. Tarashchuk P. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy". 548 p. [in Ukrainian]
6. Ivanyshyn V. (2010) *Narysy z teorii literatury* [Essays on the theory of literature]: navch. posib. Kyiv: Akademiia. 253 p. [in Ukrainian]
7. Klochek H. (2012) *Vnutrishnia harmonizatsiia khudozhnoho tvoruh yak chynnyk yoho tsilisnosti ta khudozhnoi dovershenosti*. [Internal harmonization of an artistic work as a factor of its integrity and artistic perfection] *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (Literaturoznavstvo)*. Kirovohrad. Iss. 111. P. 3–11. [in Ukrainian]
8. Kremen V. (2005) *Filosofii: Myslyteli. Idei. Kontseptsii* [Philosophy: Thinkers. Ideas. Concepts]: pidruchnyk. Kyiv: Knyha. 525 p. [in Ukrainian]
9. Kyzyma V. (1996) *Totallogical illusions. Totallogy. Postneklasychni doslidzhennia*. Kyiv: TSHO NAN Ukrainy. P. 20–131. [in Ukrainian]
10. Lisovskyi A. (2002) *Tsilisnist khudozhnoho tvoruh i yoho spryiniattia*. [The integrity of the work of art and its perception] *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichni zbirnyk z rehionalnykh problem*. Zhytomyr. Iss. 9. P. 220–223. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38259/46-Lisovsky.pdf?sequence=1> (date of application: 6.09.2023). [in Ukrainian]
11. Nadolnyi I. (1997) *Filosofii* [Philosophy]: navch. posib. Kyiv: Vikar. 584 p. [in Ukrainian]
12. Ovcharenko V. (2013) *Filosofii V. H. F. Hegelia* [Philosophy of V. G. F. Hegel]: konspekt lektsii. Kharkiv: UkrDAZT. 26 p. [in Ukrainian]
13. Siuta B. (2005) *Deiaki aspekty orhanizatsii khudozhnoi tsilisnosti u kompozytorskii tvorchoosti ostannoï tretyni XX st.* [Some aspects of the organization of artistic integrity in the composer's work of the last third of the 20th century] *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. Iss. 51: zbirka statei. P. 24–31. [in Ukrainian]
14. Siuta B. (2006) *Protsesy v kulturi yak chynnyk orhanizatsii khudozhnoi tsilisnosti v suchasniï muzytsi*. [Processes in culture as a factor in the organization of artistic integrity in modern music] Kyiv: UBSP «Komora». 59 p. [in Ukrainian]
15. Slovyk inshomovnykh sliv. [Dictionary of foreign words] URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=7381&action=show> (date of application: 20.09.2023). [in Ukrainian]
16. Slovyk ukraïnskoi movy u 20 tomakh. [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes] URL: <https://slovyk.me/dict/newsum/%D1%81%D1%83%D0%B3%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%96%D1%8F> (date of application: 20.09.2023). [in Ukrainian]
17. Smuts J. (1927) *Holism And Evolution*. London. 398 p. URL: <https://archive.org/details/holismandevoluti032439mbp/page/n125/mode/2up> (date of application: 10.09.2023).
18. Vozniuk O. (2005) *Kontseptsiia tsilisnosti yak osnova filofosfokoho syntezu znan*. [The concept of integrity as the basis of the philosophical synthesis of knowledge] *Zhytomyr: Ruta-Volyn*, 2005. 654 p. [in Ukrainian]

УДК 78.071.2/.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-22>**Лі ЧЖИЧАО,***orcid.org/0009-0008-3145-5004*аспірант кафедри історії музики та етнографії
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) *zhichao.l@yahoo.com***СУПЕРАДИТИВНИЙ АСПЕКТ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПЛАСІДО ДОМІНГО**

У статті розглянуті прояви творчої синергії оперного співака-актора (і диригента) – всесвітньо відомого тенора і баритона Пласідо Домінго.

Оперний співак Домінго репрезентує італійський вердієвсько-веристський різновид стилю *bel canto*. Заразом він з молодості співає в іспанському ліріко-драматичному жанрі сарсуели, що синтезує в собі розмовні діалоги, танець, пісню, а також оперу. Тобто саме жанровий простір опери і сарсуели дозволяє реалізовувати Домінго його суперадитивні устремління.

Встановлено, що суперадитивність співака-актора Домінго певною мірою обумовлена специфікою роботи в оперному театрі, що передбачає постійну налаштованість вокаліста на взаємодію з іншими виконавцями та залом. Найбільш значущою в кар'єрі Домінго стає праця в Ла Скала – театрі, який виховав не одно покоління співаків *bel canto*. На цю сцену Домінго-вокаліст вперше вийшов в 28 років в 1969 році, і продовжує виступати на ній до цього дня – в ролях Рудольфа, Дона Хосе, де Гріє, Калафа, Лориса, Самсона, Парсифаля, Зигмунда та багатьох інших.

Міцний вибух творчої синергії, спрямований на розширення аудиторії, що слухає оперу, та на зближення академічного та естрадного мистецтва, був створений в 1900–2003 роки концертами «Трьох тенорів», коли до Пласідо Домінго приєдналися Лучано Паваротті та Хосе Каррерас.

Синергійною опорою Домінго як виконавця є постійне поширення репертуару. Виданий Sony Classical в 2014 року альбом під назвою «Безмежне кохання» складається з 12 пісень, написаних Домінго на тексти Кароля Войтили, перекладені на італійську, іспанську та англійську мови.

Мета дослідження – на прикладі творчої діяльності Пласідо Домінго розкрити суперадитивні потенціал і можливості сучасного оперного співака.

В свою чергу у статті піднімаються проблеми виконавського стилю та виконавської стратегії, у зв'язку з чим приводяться положення Ю. Ніколаєвської та О. Сидоренко.

Ключові слова: *bel canto*, суперадитивність, творча синергія, виконавська діяльність, виконавський стиль.

Li ZHICHAO,*orcid.org/0009-0008-3145-5004*Postgraduate at the Department of History of Music and Ethnography
Odessa National A.V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) *zhichao.l@yahoo.com***SUPERADITIVE ASPECT OF EXECUTIVE ACTIVITIES OF PLACIDO DOMINGO**

The article examines the manifestations of the creative synergy of the opera singer-actor (and conductor), the world-famous tenor and baritone Plácido Domingo.

The opera singer Domingo represents the Italian Verdi-Verista variety of *bel canto* style. Since his youth, he has been singing in the Spanish lyrical-dramatic genre of zarzuela, which synthesizes conversational dialogues, dance, song, and opera. That is, it is the genre space of opera and zarzuela that allows Domingo to realize his superaditive aspirations.

It was established that the superaditivity of the singer-actor Domingo is to some extent due to the specifics of work in the opera house, which requires the vocalist to be constantly attuned to interaction with other performers and the audience. The most significant for Domingo's career is his work at La Scala, a theater that has trained more than one generation of *bel canto* singers. The vocalist Domingo appeared on this stage for the first time at the age of 28 in 1969, and continues to perform on it to this day – in the roles of Rudolph, Don Jose, de Grief, Calaf, Loris, Samson, Parsifal, Sigmund and many others.

A strong explosion of creative synergy, aimed at expanding the audience listening to opera and at the convergence of academic and pop art, was created in the years 1900 – 2003 with the Three Tenors concerts, when Plácido Domingo was joined by Luciano Pavarotti and José Carreras.

The synergistic support of Domingo as a performer is the constant expansion of the repertoire. Released by Sony Classical in 2014, the album titled “Endless Love” consists of 12 songs written by Domingo to lyrics by Karol Wojtyła, translated into Italian, Spanish and English.

The purpose of the study is to reveal the superaditive potential and possibilities of a modern opera singer using the example of Placido Domingo's creative activity.

In turn, the article raises the problems of performance style and performance strategy, in connection with which the positions of Yu. Nikolaevska and O. Sydorenko are cited.

Key words: *bel canto, superaditivity, creative synergy, performing activity, performing style.*

Якщо я відпочиваю, я іржавію.

П. Домінго

Постановка проблеми та аналіз джерельної бази. Суперадитивний, або синергійний ефект дуже важливий для оперного співака, який постійно взаємодіє з іншими музикантами (концертмейстером, іншими вокалістами, хором, оркестром) і з публікою. Тим не менш, ця проблема залишається сьогодні в музикознавстві маловивченою. До того ж зовсім мало є в належності або взагалі відсутні україномовні дослідження, присвячені артистам-вокалістам, навіть відомим.

Більшість інформації фактологічного характеру про життя та творчі досягнення Пласідо Домінго знаходимо в англійськомовних джерелах – на його офіційному особистому сайті, що постійно оновлюється, і в автобіографії 1983 року «Мої перші сорок років» (My First Forty Years). Існують поодинокі дослідження, не присвячені спеціально Домінго, але в яких розглядаються деякі окремі, досить вузькі питання. Наприклад, в роботі Ляна Цзітао проаналізовані особливості виконавської інтерпретації Домінго тенорових партій Шеньє та Лориса з опер У. Джорджано (Лян Цзітао, 2019). В дисертації Джона Вайта вивчається питання процесу переходу вокалістів з баритонної партії на тенорову, між іншими – тому, як це відбувалося у молодого Домінго, який на початку своєї кар'єри декілька років співав в теситурі баритону (White, 2018).

Категорію творчої синергії зустрічаємо в статтях І. Єргієва, Ю. Раденко і Б. Раденко, Т. Молчанової.

Відомий в Україні та за кордоном «модерн»-баяніст Іван Дмитрович Єргієв цікавиться природою психоенергетичного інструмента виконавця, що полягає, за думкою дослідника, у синергії різних видів мистецтва та сфер культури (Єргієв, 2016). Єдиний психоемоційний простір та паритетну взаємодію, виникаючі у спільному музикуванні соліста-вокаліста або соліста-інструменталіста з концертмейстером, розглядає Т. Молчанова (Молчанова, 2021). Ю. Раденко і Б. Раденко вивчають синергійний ефект музичної інтонації, стверджуючи, що «оперні канони наближаються» сьогодні до «яскравих видовищ», що призводить до зміни типу інтонації: окрім тра-

диційних вокальних формується лексикон досить формалізованих «інтонацій-емодзі» (Раденко Ю., Раденко Б., 2018).

Мета статті – на прикладі творчої діяльності Пласідо Домінго розкрити суперадитивні потенціал і можливості сучасного оперного співака.

Вклад основного матеріалу. Оперний співак світового рівня, Пласідо Домінго (нар. в 1941 р. в Мадриді) виконав більш ніж 150 ролей, продиригував більш ніж 600 виставами. Як вокаліст успішно поєднує участь у оперних спектаклях з концертною діяльністю.

Один з останніх виступів Домінго відбувся 6 серпня 2023 на гала-концерті в Арені ді Верона, яку співак щороку прикрашає вже понад півстоліття. На святковому вечорі до Домінго приєдналися Джулія Маццола, Джессіка Пратт, Дарія Рибак, Анджело Вільярі, Мікеле Пертусі та лауреати конкурсу Operalia Маріанджела Сіцілія та Амартувшин Енхбат. Франческо Іван Чампа диригував Orchestra della Fondazione Arena di Verona. Програма складалася з арій та дуетів Дж. Верді, У. Джорджано, Ф. Чілеа, Р. Леонкавалло, В. Белліні, Г. Доніцетті, Дж. Пуччіні, Ф. Легара та ін. (Placido Domingo, 2023).

Пласідо Домінго, як відомо, є представником вокальної школи *bel canto*.

Мистецтво *bel canto* за час свого існування видозмінилося, а визначення самого слова набуло розмірів складної дефініції. Чжоу Ї зазначає, що сьогодні під *bel canto* мають на увазі, передусім, оперний стиль та техніку співу (Чжоу Ї, 2021: 35).

В нашій роботі *bel canto* постає як *оперний за походженням і переважним застосуванням стиль виконання, який орієнтується на італійське «співуче» звучання.*

Відомо, що класичне *bel canto* найбільш яскраво репрезентовано в творчості Г. Доніцетті («Лучія ді Ляммермур») і В. Белліні («Норма», «Сомнамбула», «Пуритани») та ін.

Поетично, разом з тим точно узагальнює риси класичного *bel canto* С. Бень, підкреслюючи наступні властивості цього стилю:

- 1) «ніжність, повітряність, гнучкість кантилени»;
- 2) ефектність;
- 3) театральність;
- 4) піднесеність почуттів (Бень, 2007).

Найбільш відомими співаками епохи класичного *bel canto* XIX століття вважаються Дж. Паста, М. Малібран, Дж. Б. Рубіні, Дж. Грізі (Бень, 2007).

Вокальний стиль героїв опер Дж. Верді на початку перебуває під впливом стилю Белліні та Доніцетті. Але пізніше він оформлюється в самостійний «вердієвський» різновид, що відповідає наступному етапу розвитку *bel canto*. Для Верді набуває особливого значення можливість втілення в партіях оперних героїв різних «найтонших драматичних відтінків музичної мови» (Бень, 2007), що переконливо доводять виконання Ф. Таманьо (тенор), М. Баттістіні (баритон), Ф. Наварріні (бас).

Посилення експресії в манері виконання, поєднання розспіваної мелодики з драматичним речитативом, залучання наскрізного симфонічного розвитку та аріозної манери висловлювання створили наприкінці XIX – початку XX століття композитори-веристи, передусім, Р. Леонкавалло, П. Масканьї, У. Джордано, Дж. Пуччіні.

Далі, протягом XX століття саме вердієвсько-веристський стиль (напрямок) *bel canto* стає домінуючим у світовому академічному вокальному мистецтві. Його представниками є Е. Карузо, Р. Тебальді, Т. Руффо, М. дель Монако, Т. Гоббі, Л. Паваротті, а також Пласідо Домінго.

Наведемо тільки один приклад, котрий підтверджує цю приналежність. У своїй виконавській інтерпретації образу Шеньє з опери Джордано «Андре Шеньє») співак посилює героя Джордано як драматичного персонажа. Також дуже емоційним і «рухливим» (всі темпи трактуються артистом трохи швидше від прийнятих) постає у виконанні Домінго Лорис з опери «Федора» (Лян Цзітао, 2019).

Аналізуючи партії і акторську гру Домінго, Лян Цзітао підкреслює наступні властивості інтерпретацій співака образів Шеньє та Лориса: «ритмізована подача вербального тексту», «акцентування важливих слів, їхнє темброве забарвлення», «чітка артикуляція та вибудовування сценічної драматургії», а, в цілому, – акцент на створенні «драматургічної єдності образу» (Лян Цзітао, 2019: 13–14).

Також Домінго використовує «прийом ритмічної свободи», що Лян Цзітао описує як зміну рівного ритму на пунктирний, особливо коли дрібні ноти розташовані перед довгою високою (Лян Цзітао, 2019: 15). Автор також зіставляє виконання Домінго тенорових партій Джордано з виконаннями багатьох інших співаків, серед яких – ще два всесвітньо відомих тенора – Хосе Каррерас і Лучано Паваротті. Автор зауважує, що Шеньє Каррераса і Паваротті в порівнянні з виконаннями Домінго можна назвати більш ліричними.

Місцем максимальної реалізації творчого синергійного потенціала для оперного співака є *оперний театр*. Для Домінго цим театром є, передусім, *Ла Скала*.

Відомо, що *Ла Скала* був відкритий в 1778 році оперою Сальєрі «Визнана Європа». Дж. Россіні, Г. Доніцетті, В. Белліні, Дж. Верді, Дж. Пуччіні та багато інших композиторів створювали свої опери спеціально для цього театру; виступали тут більшість найкращих співаків і диригентів світу.

Зокрема, в *Ла Скала* працювали такі диригенти, як Ф. Фаччо (1871–1879), А. Тосканіні (1898–1908; 1921–1929), К. М. Джуліні (1953–1956), К. Аббадо (1968–1986), Р. Муті (1986–2005), Д. Баренбойм (*Maestro scaligero* у 2007–2011), Р. Шайї (2015–2022).

На сцені *Ла Скала* співали представники та представниці різних національностей та культур, але, в основному, західноєвропейці: М. Баттістіні, К. Бергонці, Дж. Гайяре, Ф. Галлі, Дж. Грассіні, Т. Гоббі, Джулія і Джудітта Грізі, Н. Гяуров, Б. Джильї, А. Дідур, М. Кабальє, М. Каллас, П. Капучілі, Е. Карузо, Ф. Касотто, А. Каталані, С. Крушельницька, М. Ф. Малібран-Гарсія, М. дель Монако, В. Морель, Б. Нільссон, Р. Панерайї, А. Патті, А. Пертіле, Л. Прайс, Дж. Раймонді, Дж. Б. Рубіні, Т. Руффо, Дж. Сазерленд, Дж. Семіонатто, Т. Скіпа, Р. Скотто, Л. Собінов, Дж. Стреппоні, Ф. Таманьо, Л. Тетрацціні, М. Френі, Б. Хрістов, Ф. Шаляпін, Е. Шварцкопф та багато ін.

Пласідо Домінго вперше виступив у *Ла Скала* у віці двадцяти восьми років у опері Верді «Ернані» 7 грудня 1969 року – на прем'єрі сезону 1969–1970 років. Кількість спектаклів, в яких приймав участь Домінго як вокаліст в цьому театрі, важко порахувати. Але відомо, наприклад, що тільки у 2018 році Домінго мав 135 виступів в різних операх і ролях (Placido Domingo, 2023).

На особистому сайті *Маестро* приводиться список всіх ролей, виконаних Домінго на сцені *Ла Скала* за цілу його кар'єру, між іншим – Рудольфа з «Богемі», Дона Хосе з «Кармен», де Гріє з «Манон Леско», Калафа з «Турандот», Лориса з «Федори», Самсона, Парсифаля, Зигмунда та ін. (Placido Domingo., 2023).

Оперні артисти *Ла Скала* дбають про утримання єдиного еталонного (італійського) звучання академічного вокалу. Особлива увага приділяється якості співацького тону, правильному звуковибудовуванню, передусім, верхнім звукам, в яких проявляється краса та сила звучання. Техніка голосу, звуковедення, краса тембру, тривалість дихання складають засади італійської вокальної педагогіки. Акцент робиться скоріш

не на тим, що буде співати актор, а як він це буде робити. Так відбувається тому, що ролі та партії опер основного репертуару апіорі вважаються вивченими і цілком зрозумілі з точки зору драматургії. Сюжет відомий, партитуру всі знають напам'ять. Отже найбільш вагомим постає саме стиль виконання. Фраза і слово у італійських співаків народжуються нібито самі, коли звук є добре оформленим, легким, округленим.

Обов'язковою вимогою до «італійського голосу», пов'язаною із загальною *суперадитивністю оперного виконавця, постійно налаштованого на взаємодію з іншими виконавцями та залом*, є пристосованість до умов театру, тобто він повинен бути міцним, прорізати звучання оркестру, бути дзвінким протягом всього діапазону. Ця міцність досягається володінням грудного та головного резонування. Зрозуміло, що голос Домінго відповідає всім вищезначеним вимогам.

Творча синергія яскраво проявила себе у *виступах групи за участю Пласідо Домінго, Хосе Каррераса та Лучано Паваротті, що отримала загальновідому назву «Три тенори»* та проіснувала з 1990 до 2003 роки.

«Три тенори» виконували відомі оперні арії, народні (іспанські, італійські) та естрадні пісні. Ця група збирала велику аудиторію на різних сценічних майданчиках та стадіонах, та здійснила світове турне, що охопило чотири континенти.

В цілому, на прикладі творчої діяльності тріо трьох тенорів можна спостерігати, як стираються границі академічного та естрадного мистецтва, як змінюється ставлення до академічної музики, яка стає більш доступною для широкої аудиторії.

Чжоу Ї стверджує, що сучасний співак має зробити вибір щодо стратегії взаємодії з публікою (Чжоу Ї, 2021). В свою чергу, Ю. Ніколаєвська трактує виконавську стратегію як здійснюваний виконавцем вибір щодо «організації акустичної (звукової) форми музичного твору», що може бути, наприклад, «актуалізуючою», «охоронною», «моделюючою», «конотативною» (Ніколаєвська, 2017: 185–186).

За думкою О. Сидоренко, існують стабільні і мобільні параметри виконавського стилю. До стабільних належать психофізичні дані виконавця, вокальна школа, до якої він належить, індивідуально-особистісні художньо-естетичні настанови, «виконавський тип (раціональний, емоційний, інтелектуальний, віртуозний), що виявляється через «генеральну інтонацію» і принципи формотворення» (Сидоренко, 2018: 75–76).

Мобільними параметрами виконавського стилю можна визнати «здатність до коригування надзавдання», комунікативний тип, «креативне усвідомлення «звукового образу інструменту» в його впливі на акустичний аспект виконавської техніки», нарешті, здатність до суперадитивності (Сидоренко, 2018: 76).

Як утриматися в рамках академічності оперному співаку, який виходить на естрадну сцену? На це питання відповідають самі артисти, наприклад, Каррерас, або Домінго, – з одного боку, вибором відповідного репертуару, який залишається класичним в широкому сенсі цього слова, з іншого – збереженням манери та стилю співу, тобто, в цілому – дотриманням засад *bel canto*.

Творча синергія Пласідо Домінго проявляє себе в його *незгасаючому протягом життя інтересі до сарсуели, маргінальною за суттю* – поєднуючою в собі елементи танцю, народних пісень, розмовних діалогів та опери. У 2017 році співак зіграв головну роль у гала-концерті «Антології Сарсуели», де прозвучала добірка найвідоміших мелодій в цьому жанрі.

«Для мене це задоволення, і я дуже пишаюся тим, що представляю Іспанію та несу її ім'я всюди, де б я був. Слідуючи стопами моїх батьків, я провів Сарсуелу в усі куточки світу, і без винятку публіка, яка слухає нашу музику, назавжди зворушена нашою радістю та пристрасстю. Я продовжуватиму показувати та поширювати це, наш скарб, доки мені дозволить Бог», – сказав Домінго кілька років тому (Placido Domingo, 2023).

Також Пласідо Домінго постійно розширює свій репертуар завдяки *засвоєнню (різними способами) незнайомого йому раніше матеріалу*, що теж безсумнівно посилює суперадитивний ефект його творчості. Наведемо тільки один з багатьох прикладів.

В 2014 році Sony Classical видає маловідомий широкий аудиторії альбом Домінго під назвою «Безмежне кохання», в якому виконано 12 пісень, написаних співаком на тексти Кароля Войтили, перекладені на італійській, іспанській та англійській мови. Підготовка цього видання зайняла чотири роки. Домінго вибрав вірші Іоанна Павла II, присвячені найбільш універсальним проблемам людства, пов'язаним з концептами свободи, війни, сім'ї та ін. Пояснюючи свій вибір, Маєстро зауважив: «У його (Кароля Войтили – Л. Ч.) поезії є така велика глибина. Ми дійсно повинні шукати його послання любові. Запитати себе, що таке любов» (Reichert, 2016).

У записі альбому також брали участь інші великі артисти: Джош Гробан, Андреа Бочеллі, Кетрін Дженкінс, Ванесса Вільямс і Пласідо Домініор (син Домінго).

Напередодні видання альбому Домінго записав пісні з нього в Польщі, у день канонізації Івана Павла II на Познанському Міжнародному ярмарку. В залі були присутні близько 7 тис. людей (Zarodniak, 2014).

Висновки. Сучасні умови розширених комунікативних можливостей створюють для виконавців, і співаків у тому числі, додатковий безпрецедентний до цього простір для творчої синергії. Але суперадитивність музикантів інспірована й самим розвитком музично-історичного процесу.

Як співак Домінго репрезентує італійський вердієвсько-веристський різновид стилю *bel canto*. Заразом він з молодості співає в іспанському лірико-драматичному жанрі сарсуели, що синтезує в собі розмовні діалоги, танець, пісню, а

також оперу. Тобто саме жанровий простір опери і сарсуели дозволяє реалізовувати Домінго його суперадитивні устремління.

Суперадитивність співака-актора Домінго певною мірою обумовлена специфікою роботи в оперному театрі, що передбачає постійну налаштованість вокаліста на взаємодію з іншими виконавцями та залом. Найбільш значущою в кар'єрі Домінго стає праця в Ла Скала – театрі, який виховав не одно покоління співаків *bel canto*. На цю сцену Домінго-вокаліст вперше вийшов в 28 років, і продовжує виступати на ній до цього дня.

Міцний вибух творчої синергії, спрямований на розширення аудиторії, що слухає оперу, та на зближення академічного та естрадного мистецтва, був створений в 1900–2003 роки концертами «Трьох тенорів», коли до Пласідо Домінго приєдналися Лучано Паваротті та Хосе Каррерас.

Синергійною опорою Домінго як виконавця є здійснюване їм постійне поширення репертуару.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенъ С. *Bel canto* в еволюції оперного вокального мистецтва: розвиток тези та антитеза. *Музикознавчі студії Інституту мистецтв Волинського державного університету ім. Лесі Українки та Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*; [редкол.: М. А. Давидов (голова) та ін.; уклад. О. І. Коменда]. Луцьк, 2007. Вип. 1. С. 111–123. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4064/1/ben.pdf>
2. Єргієв І. Артистичний універсум музиканта-інструменталіста кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... док. мистецтв: 17.00. 03. К., 2016. 454 с.
3. Іваницька Я. Вікторія Лук'янець: сходження на оперний Олімп (співпраця з Лучано Паваротті, Пласідо Домінго, Хосе Каррерасом). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Серія: Музичне мистецтво, 6 (1). С. 89–99.
4. Лян Цзітао. Оперна творчість Умберто Джордано як текст епохи: інтерпретологічний підхід : авторефер. дис. ... канд. мист.: 17.00.03. Харків, 2019. 19 с.
5. Молчанова Т. Ефект синергії у спільному виконавському процесі. *Вісник КНУКіМ*. Серія: Мистецтвознавство. Вип. 44. Музичне мистецтво. 2021. С. 79–85.
6. Ніколаєвська Ю. Аутентична виконавська стратегія та її сучасні трансформації. *Аспекти історичного музикознавства* : зб. наук. ст. Харків, 2017. Вип. 10. С. 180–198.
7. Раденко Ю. Раденко Б. Синергія мовно-музичної інтонації актора та співака як шлях розкриття творчого задуму драматурга. *Молодий вчений*. № 2 (54). Лютий, 2018. С. 155–159.
8. Сидоренко О. Індивідуальний виконавський стиль в системі ансамблевого музикування (на прикладі камерної скрипкової сонати) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2018. 215 с.
9. Таран Л. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки. *Укр. істор. журн*. 1999. № 1. С. 85–91.
10. Чжоу Ї. Індивідуальний виконавський стиль в умовах глобалізації (на прикладі творчості китайських співаків) : дис. ... канд. мист. : 025 Музичне мистецтво. Х., 2021. 205 с.
11. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. К. : МП “БМТ”, 1996. 240 с.
12. Lavin Ch. Three tenors. *Chicago Tribune*. Published: Dec 10, 2000. URL: <https://www.chicagotribune.com/news/st-xpm-2000-12-10-0012100429-story.html>
13. Placido Domingo. Офіційний сайт. URL: <https://www.placidodomingo.com/>
14. Reichert L. Album “Amore Infinito” przemienia poezję św. Jana Pawła II w piękną muzykę. *Edycja Polska*, 22.10.16. URL: <https://pl.aletia.org/2016/10/22/album-amore-infinito-przemienia-poezje-sw-jana-pawla-ii-w-piekna-muzyke/>
15. Sweeting A. A crisp tenor. *The Guardian* (U.K.). 14th August 1998. URL: <https://web.archive.org/web/20051110031931/http://www.tenorissimo.com/domingo/Articles/tg081498.htm>
16. White J. The baritone to tenor transition: diss. University of Southern Mississippi. 2018. 132 p.
17. Zarodniak M. Placido Domingo – Najpierw Poznań, a potem premiera płyty “Amore Infinito”. *Głos Wielkopolski*, 15 kwietnia 2014. URL: <https://gloswielkopolski.pl/placido-domingo-najpierw-poznan-a-potem-premiera-plyty-amore-infinito/ar/3404049>

REFERENCES

1. Ben S. (2007) Bel canto v evoliutsii opernoho vokalnogo mystetstva: rozvytok tezy ta antyteza. [Bel canto in the evolution of operatic vocal art: development of thesis and antithesis] Muzykoznavchi studii Instytutu mystetstv Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky ta Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. – Musicological studios of Lesya Ukrainka Volyn National University and Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music. Lutsk. Vol. 1, 111–123 URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4064/1/ben.pdf> [in Ukrainian].
2. Yergiev I. (2016) Artystychnyi universum muzykanta-instrumentalista kintsia XX – pochatku XXI stolittia. [The artistic universe of the musician-instrumentalist of the late 20th – early 21st centuries] Dis. ... dok. mist. – Diss. ... doct. of arts: 17.00. 03. Kyiv [in Ukrainian].
3. Ivanytska Ya. (2023) Viktoriia Lukianets: skhodzhennia na opernyi Olimp (spivpratsia z Luchano Pavarotti, Placido Domingo, Khose Karrerasom). [Victoria Lukyanets: climbing the opera Olympus (collaboration with Luciano Pavarotti, Placido Domingo, Jose Carreras)] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. – Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Musical art, 89–99 [in Ukrainian].
4. Liang Jitao (2019). Opera tvorchist Umberto Dzhordano yak tekst epokhy: interpretoloichni pidkhyd. [The opera works of Umberto Giordano as a text of the era: an interpretive approach] Avtofer. dys. ... kand. myst. – Author's reference thesis of diss. ... of art criticism (doctor of philosophy) in specialty 17.00.03 – Musical Art. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Molchanova T. (2021) Efekt synerhii u spilnomu vykonavskom protsesi. [The effect of synergy in the common Sykonavsky process] Visnyk KNUKiM. – Bulletin of KNUKaA. Series: Art science. Vol. 44. Musical art, 79–85 [in Ukrainian].
6. Nikolaevska Yu. (2017) Autentychna vykonavska stratchiia ta yii suchasni transformatsii. [Authentic executive strategy and its modern transformations] Aspekty istorychnoho muzykoznavstva: zb. nauk. st. – Aspects of historical musicology: coll. of science art. Kharkiv. Issue 10, 180–198 [in Ukrainian].
7. Radenko Yu. Radenko B. (2018) Synerhiia movno-muzychnoi intonatsii aktora ta spivaka yak shliakh rozkryttia tvorchoho zadumu dramaturha. [Synergy of the speech and music intonation of an actor and a singer as a way of revealing the playwright's creative idea] Molodyi vchenyi. – A young scientist. №2 (54). 155–159 [in Ukrainian].
8. Sydorenko O. (2018) Indyvidualnyi vykonavskiy styl v systemi ansamblevoho muzykuvannia (na prykladi kamernoi skrypkovoi sonaty). [Individual performance style in the ensemble music-making system (on the example of a chamber violin sonata)] Dys. ... kand. mystetst. – Diss. ... candidate of art criticism (doctor of philosophy) in specialty 17.00.03 – Musical Art.. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Taran L. (1999) Providni tendentsii svitovoi istoriohrafii v KhKh st. ta problemy kryzy suchasnoi ukrainskoi istorychnoi nauky. [Leading trends of world historiography in the 20th century. and problems of the crisis of modern Ukrainian historical science] Ukr. istor. Zhurn. – Ukrainian historical magazine. № 1. 85–91 [in Ukrainian].
10. Zhou Yi. (2021) Indyvidualnyi vykonavskiy styl v umovakh hlobalizatsii (na prykladi tvorchosti kytais'kykh spivakiv). [Individual performance style in the conditions of globalization (on the example of the creativity of Chinese singers)] Dys. ... kand. mystetst. – Diss. ... candidate of art criticism (doctor of philosophy) in specialty 17.00.03 – Musical Art.. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Chyshko V. (1996) Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy. [Biographical tradition and scientific biography in the history and modernity of Ukraine] Kyiv : MP “BMT” [in Ukrainian].
12. Lavin Cheryl (2000) Three tenors. Chicago Tribune. Published: Dec 10. URL: <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-2000-12-10-0012100429-story.html>
13. Placido Domingo. Official website (2023). URL: <https://www.placidodomingo.com/>
14. Reichert L. (2016) Album “Amore Infinito” przemienia poezję św. Jana Pawła II w piękną muzykę. Edycja Polska. URL: <https://pl.aleteia.org/2016/10/22/album-amore-infinito-przemienia-poezje-sw-jana-pawla-ii-w-piekna-muzyke/> [in Poland].
15. Sweeting Adam (1998). A crisp tenor. The Guardian (U.K.). URL: <https://web.archive.org/web/20051110031931/http://www.tenorissimo.com/domingo/Articles/tg081498.htm>
16. White J. (2018) The bariton to tenor transition: diss. University of Southern Mississippi.
17. Zarodniak M. (2014) Placido Domingo – First Poznań, then the premiere of the album “Amore Infinito”. Głos Wielkopolski. URL: <https://gloswielkopolski.pl/placido-domingo-naj-first-poznan-a-potem-premiera-ptyty-amore-infinito/ar/3404049> [in Poland].

УДК 738.3/.8(477.86-21)-057.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-23>**Микола ЧОРНИЙ,**

orcid.org/0000-0002-0711-046X

аспірант кафедри теорії та історії мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури

(Київ, Україна) mikolchornii@gmail.com

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОСІВСЬКОЇ МАЛЬОВАНОЇ КЕРАМІКИ XXI СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу вивчити та проаналізувати літературні, історичні, краєзнавчі та мистецтвознавчі джерела, котрі містять інформацію про історичний аспект розвитку косівської мальованої кераміки. Розглянуто праці відомих українських та зарубіжних знавців, зокрема, Ю. Лащука, К. Матейко, С. Брайчевського, Л. Данченко, Г. Івашків, Р. Мотиль, А. Колупаєвої, Н. Манучарової, Т. Романець, М. Селівачова, О. Соломченка, О. Слободяна, М. Гринюк, Л. Вербицького, Р. Кайндаля, Е. Кауфмана, Т. Северина.

Важливе значення в науковому дослідженні відіграє аналіз мистецтвознавчої літератури, де загалом висвітлено мистецько – культурні процеси, пов'язанні з європейським та українським мистецтвом XX – XXI століття.

Косівська мальована кераміка стала мистецьким явищем, який внесено у 2019 році до Репрезентативного переліку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства. Побутування косівської мальованої кераміки у своєму історичному розвитку укладається великим числом різноманітних форм і заходів, які детермінуються життєвою потребою. Форми і заходи набувають сталого процесу і згодом стають традиційними для косівських майстрів. У цій цілісній традиційності свій сегмент займає надання естетичного оздоблення кераміки. Фрагментарне оздоблення переростає, еволюціонує у повноцінну форму збереження та розвитку наслідки якого ми називаємо декоративно ужитковим мистецтвом, яке вбирає у себе, за естетичним та й сюжетним змістом, притаманне народу чи тій локальній його частині, набуто світоглядність і світобачення, які виконують маркерну, пізнавальну місію народу.

Багатий та різноплановий спадок ще розлого не досліджений мистецтвознавцями, вимагає ґрунтовного аналізу, вивчення історіографії, чим і зумовлена актуальність наукового дослідження.

Ключові слова: косівська мальована кераміка, мистецтвознавча література, народні майстри, професійні майстри, мистецькі процеси, наукові дослідження, історія походження, мистецький простір.

Mykola CHORNYI,

orcid.org/0000-0002-0711-046X

Graduate student at the Department Theory and History of Art

National Academy fine arts and architecture

(Kyiv, Ukraine) mikolchornii@gmail.com

THE HISTORIOGRAPHY OF THE STUDY OF THE PAINTED CERAMICS OF KOSIV OF THE 21ST CENTURY

The article attempts to study and analyze literary, historical, local history, and art history sources that contain information about the historical aspect of the development of Kosiv-painted ceramics. The works of well-known Ukrainian and foreign experts were considered, particularly Yu. Laschuk, K. Mateyk, S. Brychevskiy, L. Danchenko, G. Ivashkiy, R. Motil, A. Kolupaeva, N. Manucharova, T. Romanets, M. Selivachova, O. Solomchenko, O. Slobodian, M. Hryniuk, D. Goberman, L. Verbytskyi, R. Kaindal, E. Kaufman, T. Severin.

The analysis of art history literature, which generally highlights the artistic and cultural processes associated with European and Ukrainian art of the 20th and 21st centuries, plays an important role in scientific research.

Kosiv painted ceramics has become an artistic phenomenon that was inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2019. In its historical development, the use of Kosovo painted ceramics is characterized by a large number of different forms and activities that are determined by the need of life. Forms and activities acquire a steady process and eventually become traditional for Kosiv masters. The aesthetic decoration of ceramics occupies its own segment in this holistic tradition. Fragmentary decoration grows, evolves into a full-fledged form of preservation and development; the consequences of which we call decorative and applied art, which absorbs the aesthetic and narrative content inherent in the people or that local part of it, the acquired worldview and worldview that fulfill the marker, cognitive mission of the people.

The rich and diverse heritage has not yet been extensively studied by art historians, and requires a thorough analysis and study of historiography, which is why this research is relevant.

Key words: Kosiv painted ceramics, art history literature, folk craftsmen, professional craftsmen, artistic processes, scientific research, history of origin, artistic space.

Постановка проблеми: По при різні погляди на процес засвоєння традиційної мистецької спадщини варто зазначити, що необхідною ланкою, яка забезпечує життєдіяльність нових творів в культурі є народне декоративно прикладне мистецтво. В нашому випадку, косівська мальована кераміка. В Україні на сьогодні, доволі відчутна сильна централізація не тільки суспільно політичного, але й культурно мистецького життя. Видається, що посиленої уваги варто привертати до унікальних мистецьких осередків, де існують живі явища народного декоративно – ужиткового мистецтва, які своїми надбаннями зробили вагомий внесок в історію українського мистецтва і культури.

Власне, таким мистецьким явищем є косівська мальована кераміка яка у 2019 році внесена до Репрезентативного переліку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства. Багатий та різноплановий спадок ще недосліджений розлого фахівцями, вимагає ґрунтовного мистецтвознавчого аналізу; вивчення історіографії, чим обумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті: вивчити і проаналізувати літературні, історичні, краєзнавчі та мистецтвознавчі джерела косівської мальованої кераміки визначеного періоду.

Метою дослідження є вивчення реального стану українського декоративно – ужиткового мистецтва та вивчення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу: Основою становить комплекс матеріалів у результаті вивчення яких виділено такі групи: загальні праці з історії декоративно – ужиткового мистецтва; монографії; періодичні видання; архівні матеріали.

З огляду на завдання, поставлені у дослідженні, звернемо увагу на українські історичні та культурні проблеми ХХ століття, які досі подавалися тенденційно. Опрацьовано дотичні до теми праці, що стосуються державотворення, зокрема в Західній Україні 30–70-х років ХХ століття.

Вагоме значення для дисертаційного дослідження має аналіз мистецтвознавчої літератури, де загалом розкриваються мистецькі процеси, пов'язані з європейським та українським мистецтвом ХХ століття. Все це дало змогу з'ясувати в контексті яких історичних і культурно – мистецьких процесів формувалася косівська мальована кераміка.

Ціним для дослідження стали монографічні розробки відомих мистецтвознавців Ю. Лащука (Лащук, 1966: 4), О. Слободяна (Слободян, 1982: 6), М. Гринюк (Гринюк, 2002: 1), А. Колупаєвої (Колупаєва, 2001: 3), Р. Мотиль (Мотиль, 2018: 5), Г. Івашків (Івашків, 2015: 15). Проте цим науковим працям властивий здебільшого вибірко-

вий фактологічно – описовий підхід без глибокого аналізу творчості народних та професійних майстрів довоєнного та післявоєнного періоду, урахування історико культурних чинників.

З огляду на поставленні завдання важливим було дослідження витоків виникнення промислу, виявлення творчих досягнень народних майстрів кожної епохи, зокрема, періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття, в якому черпаємо погляд та оцінки тогочасним мистецьким і суспільним подіям.

Дослідження художньої мови та унікальності косівської мальованої кераміки є важливим усвідомлення і переосмислення дослідницької бази попередніх наукових знахідок, в яких простежуються різні проблеми, що існують. Однак, у вивченні косівської мальованої кераміки є проблеми, які потребують перегляду та детального вивчення.

Зокрема, історії походження народного промислу, етапів розвитку стилістичних особливостей формотворення та декорування гончарних виробів.

Аналізуючи наукові дослідження останніх десятиріч, не знаходимо систематизованого викладу про творчість народних і професійних майстрів – керамістів ХХ – ХХІ століття, адже їхні твори суттєво впливали на розвиток стилістичних та художніх особливостей косівської мальованої кераміки. Безліч чинників (історичних, мистецьких, звичаєво – побутових), які чітко простежуються на різноманітних традиційних формах, властивих для косівської мальованої кераміки (дзбанки, вази, свічники, горнята, тарелі, миски а також, декоративні плитки, кахлі), ще досі не вивчені.

На сьогодні існує прогалина у вивченні побутування традицій косівської мальованої кераміки в умовах радянської ідеології 70–80-х років ХХ століття.

В сучасному мистецькому просторі України давно визріла основна проблематика: історія вивчення та сучасний стан знань про гончарство Гуцульщини та Покуття, історію гончарних осередків Гуцульщини, виникнення й розвиток гончарства в Гуцульщині від найдавніших часів до сьогодення, дефініції «гуцульська кераміка», «косівська кераміка», «покутська кераміка», зрештою, «косівська мальована кераміка».

З другої половини ХІХ ст. формується розуміння необхідності детального й ретельного дослідження художньої кераміки, народної технології виготовлення. Зокрема, проблематику технології місцевого гончарного виробництва висвітлив польський етнограф Тадеуш Северин у своїй праці, «*Pokutska majolik ludowa*», яка була видана у 1929 році.

Своїми науковими дослідженнями Ю. П. Лащук наполегливо утверджує власний погляд на працю гончара як на високе мистецтво народопису, показує світові велич і унікальність українського гончарства.

Частина фактологічно цінної інформації була віднайдена у публікаціях що стосуються пізнання її джерел, локальних особливостей, провідних майстрів, це відноситься до праць сучасних мистецтвознавців, таких як О. Слободян (Слободян, 2002: 12), (Слободян, 2004: 13), М. Гринюк (Гринюк, 2002: 1), Г. Івашків (Івашків, 2008: 2), А. Колупаєвої (Колупаєва, 2001: 16), (Колупаєва, 1988: 17).

Майже понад століття увагу етнографів, етнологів та мистецтвознавців цікавлять питання, пов'язанні з історичним розвитком, технологією, типологією, локальними і національними відмінностями, а також художніми й стилістичними особливостями косівської мальованої кераміки. На перший погляд видається що в цій галузі мистецтвознавчої науки вже все досліджено. Навіть досить значна кількість наукових видань та розвідок не дає відповіді на нез'ясовані проблеми. Хоча українські мистецтвознавці й торкалися окремих суттєвих моментів походження косівської мальованої кераміки, орнаментики гончарних виробів, тому й дотепер не визначено провідних майстрів ХХ–ХХІ ст., орнаментальні мотиви й елементи декоративного оздоблення. Актуальним залишається осмислення специфіки декору та формотворення в загальнонаціональному та загальноєвропейському контексті.

Звичайно, основне завдання цього дослідження – простежити художні та стилістичні особливості декоративного оздоблення кераміки в еволюції основних орнаментальних, технологічних і типологічних структур, визначити місце і роль косівської мальованої кераміки у культурному середовищі гуцулів ХХ–ХХІ століття, а також окреслити осередки, виокремити майстрів, визначити художні ідеї майстрів керамічних виробів.

У комплексному аналізі формотворення і декору розширюються характеристики його абстрагованих форм (прямих і хвилястих ліній, знаків зигзага, ромба, трикутника, сітки, прямого та скісного хрестів, свастики, спіралі, безконечника тощо), витоки яких сягають доісторичної доби і прослідковуються на низці пам'яток різних археологічних культур. Важливе значення носить проблема дослідження та вивчення рослинних, орнітоморфних і зооморфних мотивів: гілки, розетки, букета «вазона», волошки, ромашки, виноградні грона, гірлянди, «вінка», оленя, коня, корови, вівці, барана, вола, риби, птаха, а також сакральних та міфологічних образів.

Дослідження зображення святих не лише на кахлях, як це розглядалося досі у мистецтвознавстві, а й на мисках, полу мисках, дзбанках, плесканцях та інших предметах, дає можливість розширити коло цих образів, поглибити їхні художні характеристики, доєднати зображення сакральних споруд (церков, дзвіниць, каплиць), виокремити місця побутування таких гончарних виробів у керамічних осередках Гуцульщини та Покуття, а відтак встановити коло майстрів, які культивували такі художні образи. Визначення провідних та рідкісних орнаментальних мотивів та елементів, низки іконографічних структур у косівській мальованій кераміці сприяє її ідентифікації, глибокому осягненню декоративного оздоблення гончарних виробів як цілісної мистецької та орнаментальної системи.

Акцентуємо увагу на мистецтвознавчих процесах радянського часу і періоду кінця ХХ–ХХІ століття, коли Україна стала незалежною, і потреба у вивченні художньої кераміки стала на часі.

Дослідження відомої вченої Катерини Матейко та інших дослідників в повній мірі заповнили прогалину у вивченні народної художньої кераміки західних областей України. Катерина Матейко – автор низки статей, зокрема про фонд кераміки в музеї етнографії та художнього промислу, де знаходяться окремі згадки про кераміку Косова і Пістиня (Матейко, 1959: 18).

Фундаментальним історико-порівняльним аналізом вирізняється книга К. Матейко «Народна кераміка західних областей України РСР» (Матейко, 1959: 18).

Авторка ретельно простежує композиційні та художні технологічні риси народної кераміки окремих районів, зокрема й Гуцульщини – Кутів, Косова, Пістиня. Одночасно, вчена, дослідниця торкається і питання її історичного розвитку. Особливо цінним є термінологічний словник народної кераміки, розміщений в кінці книги (Матейко, 1959: 18).

Косівський гончарний осередок локально висвітлює Юрій Лащук (Лащук, 1956: 7), аналізує стильові особливості косівської мальованої кераміки, її еволюцію від найдавніших часів. Дослідник, у порівнянні з його попередниками, глибше характеризує вироби визначних народних майстрів Косова і Пістиня, підкреслює їх індивідуальний внесок у формування художньої мови цих гончарних осередків, вказуючи на їхню своєрідну мистецьку школу. Великий обсяг фактологічного матеріалу не дав можливості вченому докладніше розкрити розвиток керамічного виробництва, зупинитися на виникненні та фор-

мування творчої спадщини в Кутах, Коломиї, Снятині і зокрема в Пістині. В іншій праці Ю. Лашука (Лашук, 1966: 9), коротко довідуємося про розмаїття і неповторність асортименту косівських і пістинських гончарних виробів, зокрема посуду, де чільне місце займало виробництво глеків, дзбанків, мисок (Лашук, 1966: 9). За багатством і розкішністю орнаментальних і тематичних композицій керамічні вироби Гуцульщини не мають аналогів у гончарстві України, підкреслює Юрій Лашук (Лашук, 1966: 9).

Особливу увагу привертає дослідження Юрія Лашука «Покутська кераміка» (Лашук, 1998: 10), що вийшло у видавництві Державного музею запоріздника в Опішному, «Українське народознавство» (1998 р.). В ній конкретно в історико-мистецькому плані розглядаються осередки гончарства на Покутті (Косів, Пістинь, Коломия), відтворено загальну схему історії розвитку цієї галузі в краї, виокремлено її багату і коштовну художню спадщину, що дійшла до наших часів. Проте, відзначаючи багато позитивних сторін цієї цінної і потрібної праці, сьогодні неможливо погодитися з автором в тому, що знамениті осередки гуцульської кераміки – Косів і Пістинь – є покутськими.

В розділі четвертому «Незалежний Пістинь» Юрій Лашук, один із перших дослідників критикує і заперечує спроби румунських етнографів видавати твори гончарів Пістиня й Косова, «що серед людності Молдови та Румунії здавна називається «де Кутті» – з Кутів, як вироби румунського народного мистецтва (Лашук, 1998: 10). Дослідник, спростовує такі твердження, ще раз слушно зауважує про унікальність декоративної системи розпису Косова і Пістиня, виникнення та розвиток якої, пояснюється місцевими давніми покутсько-гуцульськими традиціями, передусім іконописом на склі та різьбярством (Лашук, 1998: 11).

Автор монографії подає перелік асортименту гончарних виробів, проводить аналіз їх форм та орнаментальних композицій, визначаючи почерк кожного майстра, зокрема, що в свою чергу дає підставу правильно атрибутувати чимало інших, непідписаних творів групи гончарів (Лашук, 1998: 11).

Сьогодні існує багато підходів, де кожний з них найближче до пізнання предмету: генетична теорія, герменевтичний спосіб пізнання, семіотичні дослідження. Постнекласичний підхід, який нівелює різноманітні перепони, дає можливість науково підійти до такого складного явища, як косівська мальована кераміка ХХ–ХХІ століття.

Методологічною основою даного наукового дослідження стає історико-культурологічний підхід, метою якого є поєднання системно – струк-

турного аналізу з принципом історизму на діалектичній основі. Загальна картина розвитку косівської мальованої кераміки означеної доби постає як складна цілісність. У дослідженні в цій складній цілісності виявлено наскрізні лінії і відступи від них, позначено певні напрями у кожному напрямі розкрита ієрархія і детермінацію мистецьких явищ. Мистецькі явище розглянуто не тільки у статичному стані, але і в процесі становлення і розвитку, іноді в процесі перетворення, переходу на інший шлях.

Загальну картину розвитку косівської мальованої кераміки показано як існування відкритих систем, сприйнятливих до впливів і взаємодії з іншими видами мистецтва. Чітко простежується процес дивергенції – зростання багатоманітності. У цьому рухливому процесі незмінною залишаються категорії «художній образ», що традиційно є цілісністю, що здатна проявити або зробити легітимними особистісну і загальну світосприймальну, етичну і естетичну позиції народного майстра та художника – професіонала.

Смислом наукового дослідження є визначення неповторної своєрідності такого конкретного художнього явища, як косівська мальована кераміка, оцінювання естетичних і мистецьких якостей керамічних творів. При тому багато нових аспектів відкриває компаративістика, порівняльний аналіз, проведений не тільки синхронно, але й діахронічно.

Вивчення місця та ролі косівської мальованої кераміки у культурному середовищі гуцулів ХХ–ХХІ століття має не тільки теоретико-методологічний, але й історичний аспект. Воно спонукає до збирання значного фактологічного матеріалу, відомостей про майстрів, про художній процес, про розвиток промислового виробництва. Невід'ємною частиною дослідження стала пошукова робота з виявлення маловідомих творів косівської мальованої кераміки.

У загальноісторичному осмисленні проблем, які мають місце у дисертації, автор спирається на концептуальні дослідження провідних українських та зарубіжних вчених В. Щербака, М. Станкевича, О. Соломченка, Н. Манучарової, К. Матейко, Ю. Лашука, Р. Мотиль, А. Колупаєвої, Г. Івашків, С. Брайчевського, Б. Бутнік-Сіверського, А. Жука, Л. Вербицького, Р. Кайндайля, Т. Северина, В. Шухевича, О. Слободяна, О. Кушнір, М. Гринюк, М. Іванчук та інших.

Джерельною базою для написання наукової роботи стали матеріали, здобуті внаслідок наукових експедицій відділу художньої кераміки КУПДМ ЛНАМ та індивідуальних польо-

вих студії автора упродовж 2020–2022-х років на Гуцульщину в етноконтактні смуги, під час яких отримано відомості від місцевих респондентів, зафіксовано форми, декоративне оздоблення керамічних виробів косівської мальованої кераміки. Наукові розвідки проведено в населених пунктах Косівського району, Івано-Франківської області (м. Косів, смт Кути, с. Пістинь, с. Вербо-вель, с. Старий Косів). Систематизовані автором ці матеріали стали підґрунтям для обґрунтування основних концепцій такого мистецького явища, як косівська мальована кераміка.

Основним джерелом цього наукового дослідження стали колекції української кераміки України та Польщі, а саме: Археологічного музею Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Археологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка, Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, Коломийського Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини, музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, Музею Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської Національної академії мистецтв, Збірка Г. і В. Міхалевичів у Новому Санчі (Польща).

Важливим джерелом дослідження є унікальна збірка кахель XIV–XVIII ст. та ужиткової кераміки XVI – першої половини XX ст. (близько 1000 предметів) відомого колекціонера Михайла Струтинського (1937–2011) в Косові, яку він формував протягом тридцяти років і 19 січня 2019 р. подарував місту Косову, де й відкрили музей М. Струтинського.

Великою джерельною базою в дослідженні є колекції косівських колекціонерів Віктора Стовби (1950–2002) та Миколи Корнелюка (1942–2011). В них знаходяться унікальні за формою й декором свічники, тарелі, вази, куманці, сервізи, скульптура малих форм, кахлі, набори для напоїв тощо.

Міцним підґрунтям для дослідницького аналізу і реконструкції творчого процесу сьогодення стали обстеження приватних майстерень, де виготовляють сучасні гончарні вироби. Це майстерні таких знаних майстрів-художників, як Оксана Вербівська-Кабін (м. Косів, вул. С. Бандери, 12 кв. 2), Олександр Вербівський (м. Косів, вул. Степана Бандери, 40), Марія Гринюк (м. Косів, вул. Я. Галана, 36), Валентина Джуранюк (м. Косів, вул. Незалежності, 200), Іванни Козак – Ділеті (м. Косів, вул. Я. Мудрого, 28), Василя Івасюка (м. Косів, вул. Незалежності, 34а, кв. 4), Марії

Корнелюк-Гривінської і Петра Гривінського (м. Косів, вул. Т. Шевченка), Василя Стрипка (м. Косів, вул. М. Гоголя, 42), Юрія Стрипка (м. Косів, вул. М. Ірчана, 98), Миколи Фустова (м. Косів, вул. Чорновола, 3а, кв. 7), Миколи Ткача (м. Косів, вул. Б. Хмельницького, 66), Христини Урбанської (м. Косів, вул. Учителівська, 3), Ірини Цвілик-Серьогіної (м. Косів, вул. Т. Шевченка, 25, кв. 2), Уляни Шкромюк (м. Косів, вул. Т. Шевченка, 1, кв. 2), Романа і Людмили Якібчуків (Косівський р-н., с. Сводна, вул. Т. Шевченка, 15), Оксани Бейсюк (м. Косів, вул. Середня, 21), Ореста, Марії та Миколи Чорних (м. Косів, вул. Небесної Сотні, 6).

Записи, зроблені у майстернях, дали змогу створити чітке уявлення про індивідуальний художній та технологічний процес виготовлення косівської мальованої кераміки. Систематизований фактологічний матеріал (записи бесід, світлини) дає можливість створити цілісну картину про сучасний стан косівської мальованої кераміки і про творчість майстрів, художні ідеї, проблеми і перспективи. Сучасні косівські майстри-художники, залучені до творення та збереження цього виду декоративно – ужиткового мистецтва, а сучасна косівська мальована кераміка в руках майстрів набуває нового художньо-стилістичного забарвлення. Твори, виконані знаними майстрами-керамістами є дивовижним прикладом поєднання народного мистецтва із професійним, що базується на глибинних хрестоматійних витоках.

Аналіз видань проводиться з огляду на посилення в тексті наукової роботи та є підтверджуючим фактором ступеня актуальності теми. Виявлені думки авторів на розкриття проблематики, тому взято до уваги праці сучасників та минулого століття, а також іноземних дослідників, які розглядають дотичне питання.

В українському мистецтвознавстві немає праці котра була б присвячена косівській мальованій кераміці. Існує література, що лише принагідно торкається цього визначного мистецького явища. Перші згадки про гончарство осередки та його майстрів містять праці істориків кінця XVIII–XIX ст. Б. Гакета (1781), І. Вагилевича (1830), М. Вербицького (1882), В. Шухевича (1899).

Водночас, в цих творах зазначається, що серед дослідників поступово утверджується думка про мистецьку цінність керамічних творів майстрів косівської мальованої кераміки.

Окремі важливі фактори про косівському мальовану кераміку містять дослідження другої половини XX ст. початку XXI ст. К. Матейко /1956,

1957, 1959/, Ю. Лашука /1966, 1968/, О. Слободяна /2004/, Г. Івашків /2007/, Р. Мотиль /2011/, А. Колупаєвої /2001, 2009/, М. Іванчук /2006, 2007, 2010/, М. Гринюк /2020/.

Отже, в працях, що розглядалися, лише частково висвітлюється художні особливості косівської мальованої кераміки. Залишається, нерозв'язаною низка важливих питань.

Основними джерелами дослідження стали експедиції, польові матеріали, зібрані автором у 2021–2022 роках у м. Косів Івано-Франківської області та селах, які межують із Косовом.

А також, систематизацію джерельних і фактологічних матеріалів, отриманих в приватних майстернях художників – керамістів, які творчо працюють сьогодні.

Автором використані архівні матеріали Коломийського Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, музею Косівського інституту декоративного та прикладного мистецтва ЛНАМ, Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини та приватної збірки Г. Михальцевича у Новому Санчі (Польща).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринюк М. М. Роль традицій в професійному мистецтві: мистецькі студії 02. Косів : Писаний камінь, 2002. С. 35–39.
2. Івашків Г. Функція, типологія та художні особливості глиняних хрестів в Україні. *Народознавчі зошити*. 2008. № 1-2. С. 97–105
3. Колупаєва А. Гуцульські кахлі: композиції на релігійну тему. Історія Гуцульщини. Т. VI. Чикаго–Львів, 2001. С. 446–457.
4. Лашук Ю. Косівська кераміка: навчальний посібник. Київ: Мистецтво. 1966. 61 с., іл.
5. Мотиль Р. Традиційна кераміка в системі художньої освіти (на прикладі КУПДМ ЛНАМ). *Народознавчі зошити*, 2018. № 2 (140). с. 463–469.
6. Слободяна О. О. Павлина Цвілик : альбом. Київ : Мистецтво, 1982. с. 100, іл.
7. Лашук Ю. Гуцульська кераміка. Київ : державне видавництво літератури з будівництва і архітектури Української РСР, 1956. 82 с. іл.
8. Лашук Ю. Косівські гончарі. Народна творчість та етнографія. 1957. № 1. с. 63–66.
9. Лашук Ю. Косівська кераміка. Київ: Мистецтво. 1966. 61 с., іл.
10. Лашук Ю. Покутська кераміка. Опішне : Українське народознавство, 1998. 160 с., іл.
11. Severun T. Pokucka majolica ludowa / T. Severun. Krakow, 1929.
12. Слободяна О. До історії пістинської кераміки. Львів: Вісник львівської національної академії мистецтв, 2002. 322–332 с.
13. Слободяна О. Пістинська кераміка ХІХ – першої половини ХХ століття : навчальний посібник. Косів : Писаний камінь, 2004. 479 с., іл.
14. Гринюк М. Косівську мальовану кераміку визнав світ. *Образотворче мистецтво*. № 1. 2020. К. С. 88–90.
15. Івашків Г. Пластика малих форм в інтер'єрі приміщень. Народознавчі зошити. 2015. №5. С. 1099–1120.
16. Колупаєва А. Гуцульські кахлі: композиції на релігійну тему. Історія Гуцульщини. Т. VI. Чикаго–Львів, 2001. С. 446–457.
17. Колупаєва А. До питання еволюції кохляної печі в Україні. *Народознавчі зошити*. 1988-#5-с.515.
18. Матейко К. Народна кераміка західних областей України РСР (ХІХ – ХХ ст.): навчальний посібник. Київ : АН Української РСР, 1959. 45 с.

REFERENCES

1. Hryniuk M.M. (2002) Rol tradytsii v profesiinomu mystetstvi [The role of traditions in professional art] mystetski studii 02. Kosiv : Pysanyi kamin, 35-39. [in Ukrainian].
2. Ivashkiv H. (2008) Funktsiia, typolohiia ta khudozhni osoblyvosti hlynianykh khrestiv v Ukraini. [Function, typology and artistic features of clay crosses in Ukraine]. *Narodoznavechi zoshyty*. № 1-2, 97–105. [in Ukrainian].
3. Kolupaeva A. (2001) Hutsulski kakhli: kompozytsii na relihiinu temu. [Hutsul tiles: compositions on a religious theme]. *Istoriia Hutsulshchyny*. T. VI. Chykhah-Lviv, 446–457. [in Ukrainian].
4. Lashchuk Y. (1966) Kosivska keramika: navchalnyi posibnyk. [Kosiv ceramics: study guide] Kyiv : Mystetstvo. 61. [in Ukrainian].
5. Motyl R. (2018) Tradytsiina keramika v systemi khudozhnoi osvity (na prykladi KUPDM LNAM), [Traditional ceramics in the system of art education (on the example of KUPDM LNAM)] *Narodoznavechi zoshyty*. 2018. № 2 (140). 463–469. [in Ukrainian].
6. Slobodian O. O. (1982) Pavlyna Tsvilyk: albom. [Pavlyna Tsvilyk: album.] Kyiv : Mystetstvo. 100. [in Ukrainian].
7. Lashchuk Yu. (1956) Hutsulska keramika. [Hutsul ceramics.] Kyiv: derzhavne vydavnytstvo literatury z budivnytstva i arkhitektury Ukrainskoi RSR. 82. [in Ukrainian].
8. Lashchuk Yu. (1957) Kosivski honchary. [Kosiv potters.] *Narodna tvorchist ta etnografia*. 1. 63–66. [in Ukrainian].
9. Lashchuk Yu. (1966) Kosivska keramika. [Kosiv ceramics.] Kyiv: Mystetstvo. 61. [in Ukrainian].
10. Lashchuk Yu. (1998) Pokutska keramika. [Pokutska ceramics] *Opishnia: Ukrainske narodoznavechtvo*, 160. [in Ukrainian].
11. Severun T. (1929.) *Pokutska narodna maiolika [Pokucka majolica ludowa]* Cracow, 98. [in Polska]

12. Slobodian O. (2002) Do istorii pistynskoi keramiky [To the history of desert ceramics] Lviv: Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv, 322. [in Ukrainian].
13. Slobodian O. (2004) Pistynska keramika XIX – pershoi polovyny XX stolittia: navchalnyi posibnyk. [Pistyna ceramics of the 19th – first half of the 20th century: a study guide.] Kosiv : Pysanyi kamin, 479. [in Ukrainian].
14. Hryniuk M. (2020) Kosivsku malovanu keramiku vyznav svit [Kosiv painted ceramics recognized by the world] Kyiv: Obrazotvorche mystetstvo, № 1, 88–90. [in Ukrainian].
15. Ivashkiv H. (2015) Plastyka malykh form v interieri prymishchen. [Plastics of small forms in the interior of premises.] Narodoznavchi zoshyty. № 5, 1099–1120. [in Ukrainian].
16. Kolupaeva A. (2001) Hutsulski kakhli: kompozytsii na relihiinu temu [Hutsul tiles: compositions on a religious theme] Istoriiia Hutsulshchyny. Chykhah – Lviv, 446–457. [in Ukrainian].
17. Kolupaeva A. (1988) Do pytannia evoliutsii kakhlianoi pechi v Ukraini. [To the question of the evolution of the tiled stove in Ukraine], Narodoznavchi zoshyty. № 5, 515. [in Ukrainian].
18. Mateiko K. (1959) Narodna keramika zakhidnykh oblastei Ukrainy RSR (XIX–XX), [Folk ceramics of the western regions of the Ukrainian SSR (XIX–XX centuries)] Kyiv : AN Ukrainskoi RSR, 45, [in Ukrainian].

Denys SHARYKOV,

orcid.org/0000-0002-3757-5559

PhD in Arts, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Circus Genres

Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts

(Kyiv, Ukraine) d.ballet77@gmail.com

ON QUESTIONS OF CIRCOLOGY AND STUNTOGRAPHY IN THE CONTEMPORARY CIRCUS SPACE: SCIENTIFIC ANALYSIS AND APPLIED COMPONENT

The article outlines and analyzes the scientific basis and definition of circology and stuntography. The terms today are quite well-known in the everyday life of the world and domestic circus space, both practitioners and theorists, but have not been clarified and have not received a clear assessment in scientific research circles among artistic criticism.

The purpose of the article is to define the definition, conceptual foundations and specifics of circology, as an art science and stuntography, as an important component of contemporary circus directing.

Circology is considered in the scientific paradigm as an art science about the theory, history and practice of circus art in all its varieties, varieties, genres and personalities. Also, the ways of circology research are determined: details and features of the diversity of contemporary circus genres; history of circus art; the uniqueness of its semiotics of a circus trick; artistic imagery of a circus act in a specific genre; performative component – outstanding directorial productions; unique devices and details; outstanding personalities of circus art in genres: acrobatics, aerial gymnastics, tightrope balancing, juggling, pantomime, illusion and manipulation, clowning, as well as animal training.

The development of the trick is carried out in stages that are analogous to growth. Planting grain in the ground is an idea. Then the seed-idea germinates and develops, turns into a trick event, it is a “prank”, reaches its best state, and then this trick does not win in the future, but withers. But it is remembered as an event in memory. Mastery shows how to learn and see the most striking tricks and explain them in mixed trick diagrams.

Stuntography, is a demonstration to the viewer by drawing a circus trick. This is the communication of a circus performer with a spectator who is watching a circus act or program in the stunt language of a specific circus genre – acrobatics, aerial gymnastics, tightrope balancing, juggling, illusion, clowning. The trick in this case acts as a basis that helps to clearly demonstrate the individuality of the performer, reveal his emotions and feelings in the performance, and also demonstrate the uniqueness of the construction of trick combinations and their semiotic meaning.

The tools for such influence are tricks and trickgrams (trick combinations), which have a wide range of means of transmitting information. Later they are integrated into a full-fledged performance. The priority is not to demonstrate exclusively dexterity, courage and impeccable mastery of a certain genre, but to create on their basis a full-fledged figurative conversation between the performer and the audience in the language of genre skill.

Key words: *circology, contemporary circus genres, circus directing, circus trick, stuntography.*

Денис ШАРИКОВ,

orcid.org/0000-0002-3757-5559

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри циркових жанрів

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва

(Київ, Україна) d.ballet77@gmail.com

ДО ПИТАНЬ ЦИРКОЛОГІЇ І ТРЮКОГРАФІЇ У СУЧАСНОМУ ЦИРКОВОМУ ПРОСТОРІ: НАУКОВИЙ АНАЛІЗ І ПРИКЛАДНА СКЛАДОВА

У статті викладено та проаналізовано наукові засади та визначення циркології та трюкографії. Ці поняття сьогодні досить відомі в побуті світового та вітчизняного циркового простору як у практиків, так і теоретиків, але не уточнені і не отримали чіткого визначення в науково-дослідних колах серед мистецтвознавчої критики.

Метою статті є визначити дефініцію, концептуальні засади та специфіку циркології, як арт науки про циркове мистецтво культуру та трюкографії, як важливу складову сучасної циркової режисури.

Циркологія розглядається в науковій парадигмі, як – арт наука про теорію, історію та практику циркового мистецтва і культури у всіх його розмаїттях, різновидах, жанрах та персоналіях. Також визначаються шляхи досліджень циркології: деталі та особливості різноманітності сучасних циркових жанрів; історія циркового мистецтва; унікальності її семіотики циркового трюку; художню образність циркового номера у конкретному

жанрі; перформативну складову – видатні режисерські постановки; унікальні апарати та реквізити; видатні персоналії циркового мистецтва за жанрами: акробатикою, повітряною гімнастикою, еквілібристикою, жонглюванням, пантомімою, ілюзією та маніпуляцією, клоунадою, а також дресурою з тваринами.

Розвиток трюку здійснюється поетапно, аналогічно до росту рослин. Посадити зерно у землю – це ідея. Тоді зародок-ідея проростає і розвивається, перетворюється на трюкову подію, це «витівка», досягає свого найкращого стану, і тоді цей трюк надалі цвіте, а потім засихає. Але воно запам'ятовується як подія у пам'яті. Майстерність показує, як вивчити та побачити найяскравіші трюки, а також пояснити їх у змішаних схемах трюків.

Трюкографія – демонстрація глядачеві шляхом показу циркових трюків. Це спілкування виконавця – артиста цирку з глядачем, який дивиться цирковий номер чи програму трюковою мовою конкретного циркового жанру – акробатики, повітряної гімнастики, еквілібристики, жонглювання, ілюзії, клоунади. Трюк у цьому випадку виступає як основа, яка допомагає чітко проявити індивідуальність виконавця, розкрити його емоції та почуття у виступі, а також продемонструвати унікальність побудови трюкових комбінацій та їх семіотичне значення.

Інструментарієм такого впливу є трюки та трюкограми (трюкові комбінації), які мають широкий діапазон засобів передачі інформації. Надалі вони інтегруються у повноцінний виступ. Пріоритетом стає не демонстрація винятково спритності, відваги та бездоганного володіння певним жанром, а створення на їх основі повноцінної образної розмови виконавця з глядачем мовою жанрового вміння.

Ключові слова: *циркологія, сучасні циркові жанри, циркова режисура, цирковий трюк, трюкографія.*

Formulation of the problem. The problem of the article is to clarify and define the principles of circology, as an art science about circus art, as well as stuntography, as an integral part of circus directing.

Research analysis. It is important to note that circological studies in contemporary Art Criticism on the theory and history of circus genres are represented by the following works: (Ernest Albrecht, 2006), (Inessa Lvova, 2021), (Dmytro Orel, 2018), (Yulia Romanenkova, 2018), (Denys Sharykov, 2023), (Lyudmila Shevchenko, 2023). However, in these studies of circus art and culture, the features, specificity and clear definition of professional terminology, conceptual and categorical apparatus were not specified, and the characteristics and conceptual factors of “Circology” and “Stuntography”.

Purpose of the article – is to define the definition, conceptual foundations and specifics of circology, as an art science and stuntography, as an important component of contemporary circus directing.

Narration of the main material. And so, let's conduct an ontological analysis of “Circology” and “Trickography”. Let's define their essence, give them specific characteristics based on their specificity and subject area of purpose. Let us clarify the differentiation of these concepts. We will give characteristics of types and types in these areas of circus art and culture. The lack of clarity in the conceptual apparatus of “Circology” and “Stuntography” creates natural problems and a lack of accuracy of understanding for both practitioners and theorists in the contemporary circus world today (Albrecht, 2006).

Circology is a branch of art science that studies circus art in the complex of its species, genre and style manifestations, the patterns of circus creativity, its relationship with other types and genres of art – theater, performative types, choreography and ballet, as well

as the humanities: culturology, philosophy, psychology (interdisciplinary aspect) (Sharykov, 2023).

In the areas of artistic research, circology addresses the following:

1. Circus art as an integrity and place in world artistic culture and modern scientific discourse.

2. Methodological foundations of circology as a theory of circus genres, development of their conceptual and categorical apparatus and a specific professional terminology system.

3. Updating the source base for circus art research.

4. Current aspects and problems of the history of domestic and world circus art (world and domestic circus schools and dynasties).

5. Classification of styles, types, types and genres of circus art during evolutionary processes and aesthetic modifications from classical tardaic to modern conceptual and innovative.

6. Semiotics of circus speech (stunts by genre) and principles of constructing spatial-plastic forms of stuntography in circus directing.

7. Innovative methods for training pedagogical personnel in circus education in Ukraine, problems of the integrity of circus schools and the formation of a repertoire in a circus group (Romanenkova, 2018).

As already mentioned, one of the areas of circology – the semiotics of circus speech (stunts by genre) and the principles of constructing spatial-plastic forms of stuntography in circus directing, is a little-studied, but very important object of research today in the field of circus and its genres. Precisely because the circus language or its vocabulary, namely “Trick”, is the fundamental part of both a separate circus act and a specific circus show or performance (Shevchenko, 2023).

And so, now we can focus on one of the areas of circology research, namely on *“The Semiotics of cir-*

cus speech (stunts by genre) and the principles of constructing spatial-plastic forms of stuntography in circus directing”.

Semiotics in circus vocabulary or speech, these are specifically tricks that make up their part.

For example:

In ***circus acrobatics*** – run-up, valset, roundabout, 3 somersault blanche, somersault-double pirouette (Orel, 2018).

In ***aerial gymnastics with belts*** – wrapping on two hands, going into a handstand, leaning on 2 belts, moving to a corner (Orel, 2019).

In balance ***balancing on rolls*** – a gradual approach and two outstretched legs standing on 4 rolls (reels) (Albrecht, 2006).

In ring ***juggling***, select and catch 6 rings at the usual pace.

In ***circus pantomime*** – step against the wind, stretching out conventional props, performing plastic waves with the body, head, arms, hands and legs.

In the ***illusion of manipulation*** – a combination with 4 small balls that gradually appear between the fingers and also disappear imperceptibly (Albrecht, 2006).

In ***circus clowning*** – reprise is interactive, working with the viewer to find a suitable viewer, teach him the necessary movements and words, and perform a circus element with him (The Three-ring Circus of Academia...).

The principle of constructing a stunt part in a circus act or program follows a specific principle (Lvova, 2021).

First, a beautiful, bright trick is made to surprise and impress the viewer, getting him interested in a genre or several genres. All this must be accompanied by bright music and lighting in the arena (Romanenkova, 2018).

Next comes the development from simple and light circus numbers or tricks, which alternate with plastic and dance transitions in the number or reprises of clowning in a circus show performance. Towards the end of the first act, a strong number or trick is launched to excite and capture the viewer's attention. And for the finale there remains a strong big number or attraction. It could be “Illusion” or “Training with Animals” (Pas Tait...).

It is also important to note circus directing in principle, which has its own clear tradition developed over many years. Rules for constructing a circus act: the performer's entrance, trick combinations, focusing the viewer's attention on the key (strong) trick of the act. Principles for increasing the complexity of tricks in constructing a circus act. The construction of a circus act depends on the physical, psycho-

logical, and stunt training of the performer. Stylistic unity of expressive means in circus acts by genre. Dance fragments and combinations, as well as plastic expressiveness as an additional means in a plotless circus act. Artistic charisma: the importance of demonstrating emotions and feelings (personal and excitement) when performing stunts (The Three-ring Circus of Academia...).

Now we can move on to stuntography and ***stuntographer*** – trick writing. This is the author and director of tricks and trick forms (trick diagrams) in performances. He creates a system of tricks in circus and stage spaces and subordinates them to the main idea that reveals characters, relationships and images (Shevchenko, 2023).

The principle is to create an individual stunt style, formed on the basis of a person's personal uniqueness, body composition and specific features that belong only to him, taking into account the requirements of his chosen genre of performance.

The result of a stunt artist's activity should be considered the creation of emotionally charged and imagery-filled tricks. He is also a stunt stylist, psychologist and marketer rolled into one. If necessary, he creates or invents unique props or unusually updates an existing one.

He embodies the director's idea, analyzes the target audience and adapts stunt solutions to previously made calculations. By developing a complete stunt image, which includes: the appearance of the trick, its content and manner of execution.

What's the difference between a circus director and a stunt artist?

Firstly, not all directors are stunt artists, just as not all stunt artists are full-fledged directors. This profession is confused with a director – stage director, choreographer, stuntman, coach or teacher of a specific genre in the circus (Pas Tait...).

Directors are good at coming up with global concepts and plots, but sometimes they fail to cope with some short and bright mise-en-scenes, in which certain tricks are needed to develop the idea. For such tasks they find a specially trained person. This person will most likely be a specialist in some related profession. So he undertakes to implement the director's task to the best of his knowledge and capabilities. If you are a director and the bulk of the tricks, for small or large forms, are created and personified by you yourself, then you are the most valuable and unique professional (Orel, 2018).

Interesting: In cinema and variety shows there has been such a profession as a stuntman for many years, but to this day there is no clear definition of the profession of a stunt artist. Gegmen creates elements

with a comedic base, while the stunt artist is not limited to one type of emotion or performance.

In cinema there is also the profession of stunt coordinator (coordinator). This is the leader of the stunt team. This profession is similar only in that it is associated with stunts, but still significantly different (Lvova, 2021).

Thus, we can state that stuntography, with the help of specific trickgraphic fragments of the “trickogram” that the stuntographer creates, builds a stuntographic composition, after which it is embodied in artistic images by the circus director. As already mentioned, the production director can be a stunt artist, or they can work together with him.

Conclusions. In this article, for the first time, we made an attempt to give a clear justification and define the definition of the terms “Circology” and “Stuntography”. Give an analysis and characteristics of their existence as objects of circus art in artistic culture. Circology is defined as an art science about the theory, history and practice of circus art by genre. *Stuntography* is defined as an important component of circus directing and the semiotics of circus language and tricks. Further study and research in this area is very important today for the qualitative development and understanding of the specific features, theoretical basis, conceptual apparatus and scientific component of circus art and culture by genre.

BIBLIOGRAPHY

1. Ernest Albrecht. *The Contemporary Circus: Art of the Spectacular*. USA. The Scarecrow Press. 2006. P. 261.
2. Львова І. Циркова режисура та шоу-бізнес у полі розважальної галузі. Роль PR у просуванні циркового шоу. Київ : АРТ-платФОРМА, 2021. № 3. С. 85–106.
3. Романенкова Ю. До питання про місце циркознавства у сучасній українській гуманітаристиці. *Сучасні тенденції розвитку науки*. Ужгород, Херсон, 2018. № 4. С. 150–153.
4. Orel, A. Specificity of architectonics and artistic image in circus representation. *Innovative solutions in modern science*. UAE, 2019. № 8 (35), 80-89.
5. Orel D. (2018). Aerial gymnastics – cord-de-parille: formal, technical the signs. *Paradigm of Knowledge*, 5 (31). P. 124–132.
6. Sharykov D.I., Orel D.V., Herasyenko K.M. (2023) Features of the specificity and uniqueness of the contemporary Canadian Cirque du Soleil in the context of circology research. *ART-platFORM*, № 7. С. 344–358.
7. Ludmila Shevchenko. Current status of circus direct ion and its adaptation in the educational process of a Higher Educational Institution in the field of Culture and Art. Modern methods of applying scientific theories. Lisbon, Portugal, 2023. P. 46–49.
8. Pas Tait, Katie Lavers. The Routledge Circus Studies URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=qvT6DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT19&dq=Circus&ots>.
9. Circus Krone. URL: <http://circuskrone.de/de/index.html>
10. The Three-ring Circus of Academia: How to Become the Ringmaster. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10755-007-9046-8>.

REFERENCES

1. Ernest Albrecht. (2006). *The Contemporary Circus: Art of the Spectacular*. The Scarecrow Press. USA, P. 261.
2. Lvova, I. (2021). Tsyrkova rezhysura ta shou-biznes u poli rozvazhalnoi haluzi. Rol PR u prosuvanni tsyrkovoho shou [Circus directing and show business in the entertainment industry]. *ART-platFORM*, 3, P. 85–106 [in Ukrainian].
3. Romanenkova, YU. (2018). Do pytannia pro mistse tsyrkoznavstva u suchasni ukrainiskii humanitarystytsi [To the question of the place of circus studies in modern Ukrainian humanities]. *Suchasni tendentsiyi rozvytku nauky*. Uzhhorod, Kherson. P. 150–153 [in Ukrainian].
4. Orel, A. (2019). Specificity of architectonics and artistic image in circus representation. *Innovative solutions in modern science*. UAE, 8 (35), P. 80–89
5. Orel D. (2018). Aerial gymnastics – cord-de-parille: formal, technical the signs. *Paradigm of Knowledge*, 5 (31), P. 124–132
6. Sharykov D.I., Orel D.V., Herasyenko K.M. (2023). Features of the specificity and uniqueness of the contemporary Canadian Cirque du Soleil in the context of circology research. *ART-platFORM*, 7, 344–358
7. Ludmila Shevchenko. (2023). Current status of circus direction and its adaptation in the educational process of a Higher Educational Institution in the field of Culture and Art. Modern methods of applying scientific theories. Lisbon, Portugal, 46–49
8. Peta Tait, Katie Lavers. The Routledge Circus Studies URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=qvT6DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT19&dq=Circus&ots>
9. Circus Krone. Available at: <http://circuskrone.de/de/index.html>
10. The Three-ring Circus of Academia: How to Become the Ringmaster: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10755-007-9046-8>

УДК 78.079(436)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-25>

Шань ЮЙНАНЬ,

orcid.org/0000-0003-0908-5509

аспірант кафедри історії світової музики

Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського

(Київ, Україна) shangyunan1@gmail.com

ТВОРЧИЙ ДІАЛОГ ДАРІЮСА МІЙО З ЛЕО ЛАТІЛЕМ: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СТИЛЬОВОЇ СИСТЕМИ КОМПОЗИТОРА

Дослідження має на меті виявлення актуальних аспектів становлення стильової системи одного з провідних французьких митців ХХ століття Даріюса Мійо. Зазначено, що творчість композитора свідчить про його постійні й численні творчі контакти з літераторами. Наголошено, що особливу роль на ранньому етапі творчості Мійо мала його дружба з поетом Лео Латілем (1890–1915). Проакцентовано, що поезія Латіля мала великий вплив на композитора, хоча кількість творів, написаних на тексти Латіля, є відносно невеликою: «Три поеми» оп. 2, 1909–1916; «Чотири поеми» оп. 20, 1914), Третій квартет оп. 32 (1916) і «Поема» оп. 73 (1921). Наголошено, що всі композиції на тексти Лео Латіля є свідченням глибокої духовної спорідненості двох молодих людей. Доведено, що, вивчення цих опусів є важливою складовою розуміння принципів організації художньо-естетичної і стильової системи Даріюса Мійо, адже саме сфера вокальної музики виконувала функцію «творчої лабораторії», в якій композитор шукав засоби власної музичної мови і втілював оригінальні погляди на завдання сучасної музики загалом. Наголошено, що Мійо долає традиційні у французькій культурі вимоги до «стриманої і врівноваженої» композиції і впевнено рухається власними шляхами, синтезуючи особливості різних жанрових і стильових феноменів музичної культури останніх століть, об'єднуючи прийоми розвитку, що затвердились у вокальній і інструментальній сферах; у царині камерних і великих жанрів. Доведено, що здатність Мійо відчутти справжній ритм розгортання вербального тексту стає важливою умовою пошуку відповідних засобів музичної мови, а творчість Лео Латіля має непересічну роль в цьому процесі. Зазначено, що у «Поемі» становлення творчих настанов отримує певний підсумок.

Ключові слова: Даріус Мійо, Лео Латіль, французька музика ХХ ст., камерно-вокальна музика, слово і музика.

Shang YUNAN,

orcid.org/0000-0003-0908-5509

Postgraduate student at the Department of History of World Music

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) shangyunan1@gmail.com

CREATIVE DIALOGUE OF DARIUS MILO WITH LEO LATILE: PRINCIPLES OF FORMATION OF THE COMPOSER'S STYLE SYSTEM

The research aims to reveal the actual aspects of the formation of the stylistic system of one of the leading French artists of the 20th century, Darius Millau. It is noted that the composer's work testifies to his constant and numerous creative contacts with writers. It is emphasized that his friendship with the poet Leo Latil (1890–1915) played a special role in the early stage of Millau's work. It is noted that Latil's poetry had a great influence on the composer, although the number of works written to Latil's texts is relatively small: "Three Poems" op. 2 (1909–1916), "Four Poems" op. 20 (1914), Third Quartet op. 32 (1916) and "Poem" op. 73 (1921). It is emphasized that all the compositions based on Leo Latil's texts are evidence of the deep spiritual kinship of the two young people. It is proved that the study of these opuses is an important component of understanding the principles of the organization of the artistic-aesthetic and stylistic system of Darius Miho, because it was the sphere of vocal music that performed the function of a "creative laboratory" in which the composer searched for the means of his own musical language and embodied original views on the tasks of modern music in general. It is noted that Millau overcomes the traditional French culture requirements for a "restrained and balanced" composition and confidently moves in his own way, synthesizing the features of various genre and style phenomena of musical culture of recent centuries, combining development methods that have become established in the vocal and instrumental spheres; in the realm of chamber and large genres. It has been proven that Millot's ability to feel the true rhythm of the unfolding of a verbal text becomes an important condition for finding appropriate means of musical language, and Leo Latille's work has a unique role in this process.

Key words: Darius Millau, Leo Latil, French music of the 20th century, chamber and vocal music, word and music.

Постановка проблеми. До камерно-вокальних жанрів Даріус Мійо звертався протягом усього життя. Його великий доробок у цій сфері свідчить про постійні й численні творчі контакти з літераторами. Близько 100 імен поетів різних епох, культур і національних шкіл можна побачити в каталозі творів композитора. Але особливу роль на ранньому етапі творчості Мійо мала його дружба з поетом **Лео Латілем** (1890–1915), яка розпочалась ще у дитячі роки перебування митця в Ексі. Передчасна смерть поета у Першій світовій війні (у 1915 році) перервала його музу, але дружба двох молодих людей і талановиті тексти Латіля назавжди залишили відбиток у душі й творчості Мійо.

Поезія Латіля мала великий вплив на композитора, хоча кількість творів, написаних на тексти Латіля, є відносно невеликою. Це – *сім поем*, («Три поеми» ор. 2, 1909–1916; «Чотири поеми» ор. 20, 1914, на тексти із «Щоденника»), *Третій квартет* ор. 32 (1916) і «*Поема*» ор. 73 (Роете), створена у 1921 році.

Вивчення цих опусів є важливою складовою розуміння принципів організації художньо-естетичної і стильової системи Даріуса Мійо, адже саме сфера вокальної музики виконувала функцію «творчої лабораторії», в якій композитор шукав засоби власної музичної мови і втілював оригінальні погляди на завдання сучасної музики загалом. За підрахунками авторитетної західної дослідниці Барбари Келлі, між 1910 і 1919 роками 72 відсотки творчої продукції Мійо склали саме *вокальні композиції*. Ця цифра майже вдвічі зменшується (до 43 відсотків) у період діяльності митця у 20-ті роки, а після 30-х років звернення до камерно-вокальних жанрів стає ще більш винятковим і рідким (Kelly, 2003: 180). Тож, безсумнівною є актуальність і важливість вивчення цієї складової творчого доробку Мійо у період формування його творчої особистості. Це і визначає основні завдання презентованої статті.

Аналіз досліджень. Хоча постать Даріуса Мійо представлена фактично в усіх енциклопедичних виданнях й історичних оглядах західної європейської музичної культури ХХ століття, спеціальні дослідження, присвячені видатному митцю, в українському музикознавстві відсутні. У полі уваги українських музикознавців творчість Д. Мійо потрапляє лише окремими аспектами, найчастіше пов'язаними з «екзотичною» складовою його музичної мови і зверненнями до неєвропейських музичних джерел, зокрема, бразильського фольклору й американського джазу. Саме

в такому ракурсі розглядають деякі твори композитора Владимирова Н., Гринишна М. (Владимирова, 2020), Лю Кетін (Лю, 2017), Максименко Д. (Максименко, 2021), Полянський Т. (Полянський, 2017) та ін.

У зарубіжному музикознавчому дискурсі проблемні зони навколо творчості Даріуса Мійо визначено значно ширше і докладно. Серед фундаментальних досліджень західних авторів, слід назвати монографії відомого французького музикознавця Жана Ройя «Даріус Мійо: Людина і її творчість» (Roy, 1968) й Рікаві Мішлен «Даріус Мійо: французький композитор-гуманіст. Подорож крізь 20 століття» (Ricavy, 2013), колективну монографію французьких авторів Арбек Жасінт й Лавуа Марі-Ноель «Даріус Мійо, композитор і експериментатор» (Harbes, 2014), роботу Роберта Дебора Хейзела «Рання камерна музика Даріуса Мійо: стиль і структура» (Hazel, 1991), потужну розвідку Дебори Мавер «Даріус Мійо: модальність і структури в музиці 1920-х років» (Mawer, 1997), а також монографію Барбари Келлі «Традиція і стиль у творчості Даріуса Мійо 1912–1939 років» (Kelly, 2003).

Звертаються дослідники різних країн і до вивчення вокального доробку Даріуса Мійо. У рідному Екс-на-Провансі у 2013 році відбулась Міжнародна конференція «Мійо і голос», організована «Товариством друзів Мійо», матеріали якої були надруковані (Milhaud, 2013). Особливо цінною для нашої роботи є докторська дисертація П'єра Корто «Даріус Мійо і поети» (Cortot, 2003), яка є найбільш потужним сучасним усвідомленням вокальної спадщини композитора.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайне значення літератури й поезії у духовному житті Мійо виявилось вже у ранні роки його творчої діяльності. Його друзями були поет Лео Латіль, який був однокурсником композитора у ліцеї, а також Арман Люнель, що пізніше став лібретистом опер Мійо. Особливо важливою була дружба з Лео Латілем. Коли Мійо в 1909 році поїхав у Париж вчитися в консерваторії, їхнє спілкування не перервалося, а перейшло в активне листування й обмін враженнями, який продовжувався до трагічної смерті поета. Саме Латіль порадив Мійо вибрати для першої опери шойно надрукований текст Франсіса Жамма «Вівця, що заблукала» (1910), а бажання показати музичний варіант автору (відомому поету-символісту, який жив в Іспанії) ініціювало подорож двох друзів до Іспанії. В результаті молоді митці отримали схвальні відгуки авторитетного представника літературного світу.

Коли почалась війна, Лео Латіль сприйняв її, за словами Д. Мійо, «як місію» і відразу почав готуватися до відправлення на фронт. Поет потрапив у Бріансон в гарнізон альпійської стрілецької роти, і двоє молодих людей назавжди розлучились. Проте листування Мійо і Латіля продовжувалось. Воно містить теплі згадки про минуле мирне життя, а також фіксує важливі моменти емоційного й душевного станів обох митців. Фраза «Я думаю про тебе» з'являється дуже часто в посланнях Латіля з фронту. Зокрема, Латіль звертається до Мійо: «Дада, знову звинувачую себе, що пішов, покинув тебе, я постійно думаю про тебе, асоціюючи тебе у своєму серці з рухом таких високих снігових гір» (Corto, 2003: 351).

27 вересня 1915 року Лео Латіль був убитий під час штурму біля Суену. Ця трагічна дата знайшла відлуння в душі композитора, який згадував пізніше: «27 вересня 1915 року, коли я перетинав площу Вільє, я відчув надзвичайно сильну фізичну слабкість, що тривала кілька секунд. У цей момент я згадав Лео і подумав, чи не сталося з ним нещастя. Пізніше я дізнався, що ця туга була безпосередньо пов'язана з його смертю. У момент наступу в Шампані він був поранений і, хоча не міг більше тримати рушницю, відмовився евакуюватися, бажаючи йти на штурм разом з товаришами. На чолі своєї роти, піднімаючи за собою солдатів, він був скошений німецькими кулеметами... Його сім'я надіслала мені копію його заповіту: він заповів мені свій "Щоденник"» (Corto, 2003: 329).

На згадку про друга через кілька місяців після його смерті Мійо написав Третій струнний квартет. Присвята Квартету Мійо пам'яті загиблого друга визначила особливості структури твору: він має дві частини у повільному темпі, і в другій частині сопрано доручено співати сторінку з «Щоденника» Лео Латіля, яка закінчується словами: «Що таке бажання смерті і про яку смерть йдеться?». Як зізнається Мійо в автобіографії, ця фраза невідступно переслідувала його з того моменту, як він її прочитав.

Вже на початку Квартету проступає відчутна згадка про Латіля, адже в основна тема першої частини – автоцитата із раніше написаної поеми «Соловейко» (Le Rossignol, op. 20 № 3) на вірші Лео Латіля. У вокальній поемі ця мелодична фраза звучить із словами «Ми стоїмо на порозі весни» і розгортається у виразну вокальну лінію, яку підтримує зображальна партія фортепіано, що імітує трелі соловейка. Використання композитором цієї ремінісценції до свого раннього вокального твору посилює насиченість смисловими потоками інтимного «Томбо» (гробниці, приношення) заги-

блому другу, адже образи природи завжди протистояли смутку і самотності душі героя в поезіях Латіля. Звертає увагу також активний поліфонічний розвиток цієї теми в Квартеті, який свідчить про зміну її жанрової природи і надзвичайну професійну майстерність композитора. Слід підкреслити, що широке вживання поліфонічних прийомів буде характерною ознакою мислення Мійо з самих ранніх творів.

Використання теми з поеми «Соловейко» в Квартеті тонко коментує П. Корто, називаючи її «частиною свого роду таємного коду, що стосується щастя спільної дружби» (Corto, 2003: 355) та «ключем, що відкриває тиху присутність поета в творчості композитора» (Corto, 2003: 402).

Погляд Латіля на природу навіть під час війни залишається чистим і вражає глибиною. Як згадає їх спільний друг французький письменник Моріс Баррес, «цей маленький солдатик вирішує протиріччя, які існують між поклонінням природі та героїчним християнством. Жертва, дух, жертвенність здавалася нам непримиренною з обоженням цієї чарівниці (природи – Ш.Ю.). Як легко він віддає великого Пана в божественну жертву! Краса неба, лісів і річок французької землі давала йому додаткові мотиви для виконання свого обов'язку» (Corto, 2003: 323). Таке переплетення різних змістовних шарів утворює широку смисловою зону розуміння цитати із вокальної поеми в Квартеті і проявляє художньо-естетичні орієнтири молодого композитора, який обирає найбільш напружені емоційні переживання.

Всі вокальні поеми 1910-х років, які Мійо написав на тексти Латіля, свідчать про глибокий духовний зв'язок двох митців. Зокрема, наведемо промовисте звернення Мійо до друга у листі: «О, твій вірш! Я так добре це розумію. Ти знаєш, я хочу взяти всі теми і розробки мого анданте і приєднати їх до твоїх слів... Тепер усе сконцентровано у твоїй поезії, і все, чого я хочу, щоб моя музика виконувала своє послання ще сильніше. Але я хочу, щоб моя музика смиренно підтримувала твої слова, щоб усі знали, що я написав її для тебе» (Kelly, 2003: 107).

Останній раз Мійо звертається до текстів Лео Латіля приблизно через два роки після повернення із Бразилії. В подальшому, не зважаючи на вірність композитора пам'яті друга і натяки на втраченого друга, мистецькі шляхи двох митців не будуть пересікатись. Здається, що духовні інтенції самих ранніх років було вичерпано і композитор йшов далі іншими напрямками. Епілогом творчої дружби стала «Поема» op. 73 (Le Poème op. 73), створена у 1921 році.

Початок 20-х років – надзвичайно активний період творчості Мійо. Якщо брати тільки поверхневий шар його біографії і епатажну поведінку в Парижі, пов'язану із діяльністю в групі «Шістки», то важко уявити, що Мійо переживав дуже темний період. В 1920 році його бразильська подруга Нінінья Веллосо-Герра приїхала до Парижу на лікування туберкульозу і повільно вмирала на очах у композитора. Вона відійшла від земного життя 15 листопада 1921 року. Мійо постійно був біля ліжка молодої жінки і знову (після 1915 року і смерті Лео Латіля) переживав трагедію втрати близької людини. Навіть Жан Кокто згадує, що робота на «Биком на даху» гальмувалась через те, що Мійо щоденно відвідував шпиталь і проводив там багато часу. Тож, композиція «Поєми» ор. 73 народжується із атмосфери смутку й страждань, коли Мійо з великим болем переживав ще одну особисту втрату.

Мійо пояснює задум «Поєми» своєму другу Полю Коллару і пише про відчуття самотності: «Я переживаю поганий і темний період, і цього року я буду жити дуже замкнуто, працюючи, далеко від маленької групи товаришів. Вірш Лео Латіля, який я поклав на музику, не є справжнім віршем. Це сторінка з його щоденника, який був переданий мені на його прохання після його смерті і містить шість великих зошитів, де його серце виражене зворушливими деталями. Не кажіть, що я на нього схожий. Він був святим, і люди, які бачили його хоча б годину, були відзначені цим. Ви повинні уявити, якою для мене була ця ексклюзивна п'ятнадцятирічна дружба. Єдина різниця між моїми товаришами і мною в тому, що я вважаю, що у них все завжди легко і вони спокійно живуть без страждань» (Corto, 2003: 412).

Зберігаючи ці важливі для нього внутрішні смислові потоки, Мійо вказує у підзаголовку твору, що цей вірш «запозичено з особистісного щоденника Лео Латіля (неділя, 2 червня 1912)» і в такий спосіб маркує *інтимний характер твору* й зв'язки із обома близькими йому людьми – Лео та Нініньою. В цьому контексті природним є визначення характеру твору на початку – «із стражданням» (*douloureux*), а також загальний напружений емоційний фон мініатюри і потужні динамічні кульмінації, що «вибухають» болем, відчаєм та переживаннями автора музики. Як вказує П. Корто, в основі композиції є контраст між прославленням краси людей у їхній біді і зверненням до Господа як «причини всього смутку», коли поет дорікає Господу за те, що він «важить усім своїм тягарем» на тіла і душі людей, встановлюючи невблаганний час смерті.

Дана поема написана у тричастинній формі із скороченою репризою. Для неї характерним є наскрізний розвиток, який побудований на інтонаціях, що закладені в початкових тактах. Це визначає значну внутрішню єдність всіх розділів твору і цілісність композиції.

Перший розділ (тт. 1–14) побудований як мініатюрна тричастинна форма, яка має структуру аа₁а (6 т. + 4 т. + 4 т.). Подібна організація музичного матеріалу повторює структуру літературного тексту, що використовує прийом анафори. Всі три рядки цього розділу починаються з екзальтованого твердження «Як же прекрасні ці людські діти» (“Qu’ils sont beaux ces enfants des homes”), що має різні продовження – «з їх сумними обличчями», «з їх втомою на обличчях», «у стані тиші й смирення». Авторська ремарка *douloureux* (із стражданням) і графічний гострий фактурний малюнок створюють відповідний зажурений характер звучання із загальною лінією динамічного згасання від початкового мецо форте (1 т.) до піаніссімо у 12–13 тактах, що резонує із словами про тишу, в якій людські чада перебувають.

Звертає увагу характерний для Мійо принцип поєднання відносно діатонічної вокальної мелодії з насиченими хроматизмами у фортепіанній партії. Подібний ладовий мікст (діатоніка-хроматика) підсилює емоційну напругу вербального тексту.

Середній розділ (з 14 такту) побудований з трьох строф, які відтворюють звернення до Господа. Зміст середнього розділу визначають сумні скарги і докори Господу, що він є причиною всіх печалей і тягарів, що далять на плечі людей. Він примушує «закривати їх очі» і робить їх обличчя хворобливими: «Господь, Ви причини усіх смутків цих дітей», «Ви живете в самій сутності їхнього ества». Якщо перший розділ поеми виконував функцію експозиції й утворював «об'єктивований» дискурс, заснований на принципі повтору, то середній розділ виконує функцію розвитку і має схвильований експресивний характер, який виявляє біль і відчай героя.

Для середнього розділу Мійо створює примхливий синкопований фактурний малюнок із шістнадцятих нот, чим вдвічі пришвидшує загальний рух музичного матеріалу (у першому розділі переважав рух вісімками). У фортепіанному супроводі у 15 такті звертають увагу дві низхідних секунди «мі бемоль-ре» і «до-сі», що звучать одночасно, але в різному ритмі і пов'язані з початковою інтонацією вступу «мі-ре». Тут виділяються дві мелодичні лінії: у верхньому шарі – низхідна «мі бемоль-ре», у середньому голосі – візерункова, що звучить з синкопою шістнадцятками в об'ємі

малої терції «до-ля» з хроматичним заповненням, яка теж видається пов'язаною із терцією вступу. Розвиток активізується у 16 такті: голос інтонує мотив «ре-соль бемоль-фа-ре», який також пов'язаний із вступом, а супровід транспонується на тритон догори. У такий спосіб утворюється вертикально-рухомий контрапункт, коли матеріал лівої руки переходить в праву руку і навпаки. Здається, що таке переплетіння різних фактурних шарів за правилами контрапункту підкреслює той нероздільний зв'язок живих істот і божественної волі, про яку пише у «Щоденнику» Латіль.

45–46 такти розпочинають кульмінаційну зону не тільки середнього розділу, але всієї поеми, яка інструментально побудована на матеріалі початку середнього розділу з вертикально-рухомим контрапунктом, а вокальна партія побудована як речитація на звуці «мі», що переходить у стрибок на малу терцію догори і низхідну октаву «соль-соль» («Ви, що живете у самій сутності їхнього ества»). Наступні такти 47–49 («Ім слід померти, щоб Ви жили») є продовженням кульмінації. Тут у вокальній партії вперше в композиції скандується текст чвертками («Ім слід померти»), наче гальмуючи життєвий потік, який має зупинитись. Фортепіанній партії Мійо доручає низхідний хроматичний рух із тритоновими стрибками (пов'язаний з початковим мотивом середини), викладений *паралельними великими септімами у діапазоні чотирьох октав із лякаючою динамікою форте*. Зловистий образ смерті, який є долею усіх живих істот, заповнює увесь смисловий простір кульмінації і визначає її глибоко трагічний характер.

Поверненням мелодії, фактури, тональності першого розділу поеми починається *третій розділ* – скорочена реприза (з 50 такту). Її перші два такти повторюють початковий матеріал поеми з незначним ущільненням фактури фортепіано. В подальшому (в т. 53–54) композитор у вокальній партії повторює основний мотив «мі-ре-соль-ля-мі». У фортепіанній партії на фортіссімо звучать два мотиви: у верхньому регістрі – переінтовований основний вокальний мотив «мі-ре-соль», який викладається паралельними тризвуками, а в середньому регістрі – висхідний хроматичний хід в основі якого великі септіми, що залишились як згадка про трагічну кульмінацію середини. Слова «Наскільки ж прекрасні ці людські діти в їхньому нещасті» скандуються вісімками і чвертками із потужним динамічним зростанням від мецо форте до трьох форте на слові «нещастя». Так Мійо утворює ще одну куль-

мінацію, свідомо порушуючи структурний баланс накопичення-розсіяння напруження на користь експресивного потужного вибуху емоцій.

У 55–56 тактах повертається матеріал фортепіанної партії 4–5 тактів поеми, але він вже проходить *без вокальної партії, що створює драматичний ефект*. У 57 такті повертається матеріал 6 такту в Ля бемоль мажорі. У тактах 58–61 ніби продовжується реприза, але є ознаки синтетичної коди. Вокальна партія у 58–59 тактах побудована як речитація на звуках низхідної секунди «фа-мі», а у фортепіанній партії з'являється гармонічна основа з другої строфи середнього розділу, яка викладається акордами, вже без мелодичної лінії і привносить жанрові ознаки *скорботної ходи*. Це підкреслює і динаміка (три піано).

Остання фраза вокальної партії побудована як відозмінений мотив шістнадцятками початку середнього розділу. Разом з акордом фортепіанного супроводу «до-мі-соль-ля» створюється звучання До мажору лідійського. Остання фраза фортепіанного закінчення побудована на початкових мотивах поеми і є остаточним розчиненням в тиші на три піано. Тож, почуття глибокої скорботи, що позбавлена будь-якої надії, зневіра у можливості подолати життєві перешкоди і страждання заповнює увесь простір і переводить звучання у небуття.

«Поема» завершує певний творчий етап у житті Мійо. Композитор ніби «зачиняє двері у свою поранену втратами юність» (П. Корто) і оплакує нездійснені надії, сподівання і розчарування. Період становлення творчих настанов отримує свій певний підсумок, адже композиція поеми концентрує характерні риси стильової системи Мійо, що будуть далі виявлятися у вокальних жанрах:

1. Використання літературного тексту у прозі, який не є відкритий усім, а проявляє інтимні духовні перетини композитора і поета (фрагмент із «Щоденника»).

2. Насичена емоційна палітра музичного прочитання тексту із виявленням надзвичайно контрастних образних полюсів.

3. Трагування фортепіанної партії як самостійного і головного учасника музичної комунікації, і внаслідок цього – утворення складної взаємодії вокального і інструментального шарів твору. Основні драматургічні акценти у формі розставляє саме фортепіанна партія.

4. Декламаційна основа вокальної партії, її зв'язок із інструментальною природою інтонування, що специфічно виокремлює вербальний ряд мініатюри.

5. Вільне трактування «ритмічного потенціалу мови» (Б. Келлі), який відкриває нові горизонти експериментів із нормами втілення французької просодії.

6. Активна поліфонізація фактури, широке використання поліфонічних прийомів розвитку, зокрема, вертикально-рухомого і дзеркального контрапунктів, що відразу виділяє музичне мислення Мійо із загального контексту французької камерно-вокальної музики кінця XIX – початку XX ст.

7. Постійне утворення політональних ліній у музичній тканині, що стає «візитівкою» композитора і створює значні труднощі для співаків, які мають зберігати протягом твору автономні звукові орієнтири і переконливо вступати із фортепіано у діалог за принципом одночасного контрасту.

8. Використання значної кількості різних тематичних утворень, які об'єднуються єдиною лінією наскрізного розвитку.

Висновок. Інтерес Мійо до сучасної літератури відіграв важливу роль у формуванні його власного стилю. Завдяки тісній дружбі з Лео Латілем і Арманом Люнелем, які були письменниками-початківцями, він добре знав найновішу

літературу, від Метерлінка до творів Ф. Жамма, П. Клоделя, А. Жида. Саме література давала основні імпульси для творчого натхнення композитора. Здатність Мійо відчувати справжній ритм розгортання вербального тексту стає важливою умовою пошуку відповідних засобів музичної мови, а творчість Лео Латілля має непересічну роль в цьому процесі.

На прикладі аналізу «Поєми», написаної на слова Лео Латілля, яскраво видно, як сміливо Мійо долає традиційні у французькій культурі вимоги до «стриманої і врівноваженої» композиції і як увиразнюються його особливі стильові параметри, що будуть яскраво виділяти його на культурному обрії XX ст. Композитор впевнено рухається власними шляхами, синтезуючи особливості різних жанрових і стильових феноменів музичної культури останніх століть, об'єднуючи прийоми розвитку, що затвердились у вокальній і інструментальній сферах; у царині камерних і великих жанрів. Подібний «глобалізм» мислення митця позиціонує його як знакового представника буремного XX століття і робить його творчий доробок актуальним і цінним для нашого сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владимирова Н., Гринишна М. Формування «ексцентричної» поетики авангардистського театру: «Бик на даху» Жана Кокто – Дар'юса Мійо. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Сценічне мистецтво*. 2020. Т. 3. № 1. С. 46–53.
2. Лю Кетін. Провансальський «провінціалізм» у творчості Д.Мійо (на матеріалі «Бразильських танців» і 2-ї сюїти «Скарамуш»). *Мистецтвознавчі записки*: Зб. наук. праць. Київ : Міленіум, 2017. Вип. 31. С. 109–117.
3. Максименко Д. «Скарамуш» для саксофона з оркестром Д. Мійо: Інноваційні риси програмної романтичної сюїти. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України і Зарубіжжя*. 2021. Рівне. Вип. 13. С. 117–122.
4. Полянський Т. Регтайм у творчості композиторів академічної традиції. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2017. № 2. С. 78–85.
5. Cortot Pierre. Darius Milhaud et les poètes. Thèse Pour obtenir le grade de docteur de l'ehech. Histoire et théorie de la musique. Paris : Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), 2003. 1001 p.
6. Harbec Jacinthe, Lavoie Marie-Noëlle. Darius Milhaud, compositeur et expérimentateur. Paris : Vrin, 2014. 288 p.
7. Hazel, Deborah Robert. The early chamber music of Darius Milhaud : style and structure. London : Faculty of music King's college London, 1991. 338 p.
8. Kelly Barbara. Tradition and Style in the Works of Darius Milhaud 1912-1939. Aldershot : Ashgate, 2003. 212 p.
9. Mawer Deborah. Darius Milhaud: Modality and Structure in Music of the 1920s. Ashgate : Aldershot, 1997. 408 p.
10. Milhaud et la voix : colloque international / organisé par l'Association Les amis de Darius Milhaud. Aix-en-Provence : Association Les amis de Darius Milhaud, 2013. 225 p.
11. Portrait (s) of Darius Milhaud. / French version ed. by Myriam Chimènes and Catherine Massip; English transl. by Jeremy Drake. Ohio : Darius Milhaud Society, 2002. 157 p.
12. Ricavy Micheline. Darius Milhaud : un compositeur français humaniste : sa traversée du XXe siècle. Paris : Editions Van de Velde, 2013. 251 p.
13. Roy Jean. Darius Milhaud: L'homme et son œuvre. Paris : Editions Seghers, 1968. 192 p.

REFERENCES

1. Vladymyrova, Hrynyshna (2020). Formuvannia "ekstsentrychnoi" poetyky avanhardystskoho teatru: "Byk na dakhu" Zhana Kokto – Dariusia Miiio. [The formation of "eccentric" poetics of the avant-garde theater: "The Bull on the Roof" by Jean Cocteau – Darius Milhaud]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. Seriiia : Stsenichne mystetstvo. T. 3. № 1. S. 46–53. [in Ukrainian].

2. Liu (2017). Provansalskyi “provintsializm” u tvorchosti D.Miio (na materialy “Brazyls'kykh tantsiv» i 2-yi siuity “Skaramush”). [Provençal “provincialism” in the work of D. Milhaud (on the material of “Brazilian Dances” and the 2nd suite “Scaramouche”).] *Mystetstvoznavchi zapysky*: Zb. nauk. prats. Kyiv : Milenium. Vyp. 31. S. 109–117. [in Ukrainian].
3. Maksymenko (2021). «Skaramush» dlia saksofona z orkestrom D. Miio: Innovatsiini rysy prohramnoi romantychnoi siuity. [“Scaramouche” for saxophone and orchestra by D. Milhaud: Innovative features of the program romantic suite.]. *Istoriia stanovlennia ta perspektyvy rozvytku dukhovoï muzyky v konteksti natsionalnoi kultury Ukrainy i Zarubizhzhia*. Rivne. Vyp. 13. S. 117–122. [in Ukrainian].
4. Polianskyi (2017). Rehtaim u tvorchosti kompozytoriv akademichnoi tradytsii. [Ragtime in the work of composers of the academic tradition]. *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi*. № 2. S.78–85. [in Ukrainian].
5. Cortot (2003). Darius Milhaud et les poètes. Thèse Pour obtenir le grade de docteur de l’ehess. [Darius Milhaud and the poets. Thesis to obtain the degree of doctor from EHESS]. Paris : Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS). 1001 p. [in French].
6. Harbec, Lavoie (2014). Darius Milhaud, compositeur et expérimentateur. [Darius Milhaud, composer and experimenter]. Paris : Vrin. 288 p. [in French].
7. Hazel (1991). The early chamber music of Darius Milhaud : style and stucture. [The early chamber music of Darius Milhaud : style and stucture]. London : Faculty of music King's college London. 338 p.
8. Kelly (2012). Tradition and Style in the Works of Darius Milhaud 1912–1939. [Tradition and Style in the Works of Darius Milhaud 1912–1939]. Aldershot : Ashgate. 212 p.
9. Mawer (1997). Darius Milhaud: Modality and Structure in Music of the 1920s. [Darius Milhaud: Modality and Structure in Music of the 1920s.]. Ashgate : Aldershot. 408 p.
10. Milhaud (2013). Milhaud et la voix : colloque international / organisé par l'Association Les amis de Darius Milhaud. [Milhaud and the voice: international conference / organized by the Association Friends of Darius Milhaud]. Aix-en-Provence : Association Les amis de Darius Milhaud. 225 p. [in French].
11. Milhaud (2002). Portrait (s) of Darius Milhaud / French version ed. by Myriam Chimènes and Catherine Massip; English transl. by Jeremy Drake. [Portrait (s) of Darius Milhaud / French version ed. by Myriam Chimènes and Catherine Massip; English transl. by Jeremy Drake] Ohio : Darius Milhaud Society. 157 p.
12. Ricavy (2013). Darius Milhaud : un compositeur français humaniste : sa traversée du XXe siècle. [Darius Milhaud: a French humanist composer: his journey through the 20th century]. Paris : Editions Van de Velde. 251 p.
13. Roy (1968). Darius Milhaud: L’homme et son œuvre. [Darius Milhaud: The man and his work]. Paris : Editions Seghers. 192 p. [in French].

УДК 793.3:792.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-26>**Євгенія ЯНИНА-ЛЕДОВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-2333-2695*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри сучасної та бальної хореографії

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *evgeniya_ledovskaya@ukr.net***ВТІЛЕННЯ СЮЖЕТУ В СУЧАСНОМУ ХОРЕОГРАФІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ**

У статті проаналізовано специфіку втілення сюжету в різних формах та жанрах сучасного хореографічного мистецтва, як одного з основних засобів реалізації виховної функції мистецтва. Виявлено особливості реалізації сюжетних танців у контексті історичного розвитку даного виду мистецтва як соціокультурного явища, досліджено процес становлення сюжетних танців в контексті календарно-обрядових та сімейно-побутових комплексів свят. Проведено компетентний аналіз попередніх науково-методичних розробок видатних дослідників-етнохореологів минулого та сучасності, як вітчизняних, так й іноземних авторів: О. Бойка, К. Василенка, О. Голдріча, А. Гуменюка, Л. Козинко, Ж. Сміт-Отард, К. Флат, С. Андерсон. Концептуалізовано поняття «сюжет», «лейтмотив», відповідно до загальнозживаних визначень та вимог окресленої мети даного наукового дослідження. Підкреслюючи важливість створення лейтмотивів для персонажів, доведена комунікативна функція танцю та розглянуто танець в якості невербального каналу комунікації. Відповідно до формування чіткого розуміння алгоритму роботи з поняттям «сюжетності», осмислено методологічні засади створення сюжетних танців, а також конкретизовано основний понятійно-категоріальний апарат. Вивчено специфіку хореографічної роботи балетмейстера з музичним матеріалом: реалізація лейттем, тембральних нюансів, ритмоутворень. Визначено ознаки втілення сюжету у сучасному танцювальному мистецтві відповідно до певного виду хореографії: народно-сценічного, сучасного, бального (компаративний аналіз проведено на основі репертуару хореографічних колективів ХДАК). В статті також надані рекомендації щодо формування хореографічного тексту, використання додаткових виразних засобів та прийомів просторової композиції, що покликані поліпшити втілення балетмейстерами надскладних сюжетних завдань.

Ключові слова: сюжетний танець, сучасне танцювальне мистецтво, хореографія.

Yevheniia YANYNA-LEDOVSKA,*orcid.org/0000-0002-2333-2695*

Candidate of Art Criticism,

Associate Professor at the Department of Modern and Ballroom Choreography

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *evgeniya_ledovskaya@ukr.net***EMBODIMENT OF THE PLOT IN MODERN CHOREOGRAPHIC ART**

The article analyzes the specifics of the embodiment of the plot in various forms and genres of contemporary choreographic art as one of the main means of realizing the educational function of art. The peculiarities of the realization of plot dances in the context of the historical development of this art form as a socio-cultural phenomenon are revealed, the process of formation of plot dances in the context of calendar and ritual and family and household complexes of holidays is investigated. A competent analysis of previous scientific and methodological developments of prominent ethnochoreologists of the past and present, both domestic and foreign authors, is carried out: O. Boyko, K. Vasylenko, O. Goldrich, A. Humeniuk, L. Kozynko, J. Smith-Othard, K. Flatt, S. Anderson. The concepts of "plot" and "leitmotif" are conceptualized in accordance with the generally accepted definitions and requirements of the stated purpose of this research. Emphasizing the importance of creating leitmotifs for characters, the communicative function of dance is proved and dance is considered as a non-verbal communication channel. In accordance with the formation of a clear understanding of the algorithm for working with the concept of "plot", the methodological principles of creating plot dances are comprehended, and the basic conceptual and categorical apparatus is specified. The specifics of the choreographer's work with musical material are studied: the realization of leitmotifs, timbral nuances, rhythmic formations. The signs of the plot's embodiment in contemporary dance art in accordance with a certain type of choreography: folk-stage, modern, ballroom (comparative analysis is based on the repertoire of the KhDAC choreographic groups) are determined. The article also provides recommendations on the formation of choreographic text, the use of additional expressive means and techniques of spatial composition, which are intended to improve the realization of extremely complex plot tasks by choreographers.

Key words: story dance, contemporary dance art, choreography.

Постановка проблеми. У сучасному соціокультурному просторі відбувається багато як позитивних, так і негативних змін: нівелювання необхідності розвитку естетичних смаків дітей та молоді; спрощення етики поведінки; послаблення комунікативних функцій, урбанізація мистецтва та ін. Відповідно до сучасних мистецьких тенденцій починає знецінюватись виховна функція мистецтва, що торкається і хореографічного мистецтва зокрема. Посилення виховної функції у хореографічному мистецтві бачиться саме через звернення балетмейстерів до створення сюжетних танців та підкреслене прагнення до формування у молоді естетичних смаків. Саме з цієї позиції актуалізується необхідність звернення до методики створення сюжетного танцю в рамках розвитку сучасного хореографічного мистецтва: підбір виразних засобів, створення образного хореографічного тексту, взаємодія між різними компоненти композиції танцю, тощо.

Аналіз досліджень. Фундаментальними працями, що в них досліджено теоретичні основи українського сюжетного танцю взагалі. До вивчення цього питання в різні часи зверталось багато видатних науковців-етнологів та етнохореологів. Перша виразна спроба визначити сюжетний танець, як форму українського танцювального фольклору та схарактеризувати його відбулась у науковій роботі А. І. Гуменюка «Українські народні танці» (Гуменюк, 1969), надавши визначення сюжетним танцям та зробивши їх диференціацію за темою, яка в них розкривається. Більш ретельно сюжетний танець зображено у роботі К. Ю. Василенка «Український народний танець. Підручник» (Василенко, 1997). Автор пропонує більш чітко структуровану класифікацію сюжетних танців за темою, яка в них відображається, пропонує характеристику більшості сюжетних танців, які були зібрані та зафіксовані на Україні. Подальші дослідження сюжетних танців знайшли відображення в роботах Б. М. Колногузенка (Колногузенко, 2018) та О. С. Голдрича (Голдрич, 2006).

Безпосередньо до проблеми вирішення сюжету виражальними засобами народно-сценічного танцю, а також аналізу семіотичних властивостей хореографічного мистецтва займались наступні науковці: П. Фриз «Мова танцю як засіб виявлення смислових цінностей хореографічної культури» (Фриз, 2013), О. С. Бойко «Художній образ в українському народно-сценічному танці» (Бойко, 2008), Л. Л. Козинко «Трансмісія фольклорних танцювальних традицій у діяльності професійних колективів народно-сценічного

танцю України» (Козинко, 2012). У запропонованих дослідницьких роботах з різних сторін розглядається питання втілення сюжету засобами хореографічного мистецтва.

До питань втілення сюжетного танцю у сучасному хореографічному мистецтві зверталися Н. Ю. Лісовська та В. М. Трощенко у статті «Втілення музично-хореографічного образу в сюжетному танці» (Лісовська, Трощенко, 2018), де визначили особливості створення хореографічного образу та засоби його подальшої реалізації, а також І. С. Мостова, Є. В. Янина-Ледовська, Н. М. Семенова у статті «An analysis of a choreographic work: fundamental and innovative methodology» (Мостова, Янина-Ледовська, Семенова, 2022), у якій авторки не лише представили методи аналізу хореографічного твору, але зосредили увагу на втіленні сюжету.

Важливою частиною дослідження стали методичні доробки закордонних авторів, які звертали свою увагу на вивчення структури хореографічного твору та особливостей аналізу хореографічного твору, розглядаючи сюжет, як невіддільну частину танцю: Жаклін М. Сміт-Отард в монографії «Dance Composition: A practical guide to creative success in dance making» (Сміт-Отард, 2010), Памела Андерсон Софрас «Dance Composition Basics: Capturing the Choreographer's Craft. First Edition» (Андерсон Софрас, 2006), Кейт Флет «Choreography: Creating and Developing Dance for Performance» (Флет, 2020). Автори приділили багато уваги створенню мотиву, взаємодії стилю та ідеї твору, аналізу семантики танцювального руху та інтерпретації побутового.

Мета статті – дослідження специфіки створення сюжетних хореографічних танців відповідно до певного виду (народно-сценічний, сучасний, бальний), а також враховуючи соціокультурні фактори та вплив постаті балетмейстера, його світоглядну, практичного, теоретичного та життєвого досвіду (представлено в результатах аналізу репертуару хореографічних колективів ХДАК).

Виклад основного матеріалу. В традиційній танцювальній культурі багатьох етносів сюжетні танці займають одне з найважливіших місць, і саме вони становлять базу для виникнення даної форми танців у сучасному хореографічному мистецтві. Вони не тільки зберігають особливості традиційної танцювальної культури (особливості виконання рухів та специфіку композиційної побудови танців), але і є ретранслятором особливостей побуту, специфічних ознак трудової діяльності, рис характеру народу.

Академічний тлумачний словник дає таку характеристику терміну «сюжет» – система подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору. Даний термін повністю відповідає і вимогам хореографічного твору, адже у сюжетних танцях хореограф (народ або балетмейстер-створювач) розкриває характери людей, які є основними героями сюжетного танцю, висвітлює події у хронологічному порядку, які відбуваються під час трудового процесу, під час виконання певної обрядодії та ін.

До характеристики сюжетних танців, як форми традиційного танцювального мистецтва українського народу зверталось багато етнохореологів. Як самостійна форма українського народного танцю, сюжетний танець з'явився у найбільш пізній період становлення традиційної танцювальної культури народу (Гуменюк, 1969: 21). Але такий пізній період формування не відгалужує його сакрального та естетичного значення. Як і інші танцювальні форми сюжетний танець зберігав духовність та етичні цінності цілої нації, був засобом ретрансляції гуманістичної сутності українців (Козинко, 2012).

Виникнення сюжетних танців було обумовлено розвитком хороводних форм, в процесі виконання яких пісня почала втрачати свої зображальні якості (Бойко, 2008). Процес, який віддзеркалювався у пісенному змісті зберігався, тому багато сюжетних танців мають з хороводами спільну назву, послідовність виконання фігур, тему та ідею. Відмова від пісенного супроводу спонукала до ускладнення та удосконалення пластичних виражальних засобів. «Мова тіла» повинна була замінити вербальну передачу змісту, тому рухи стають більш свідомими: з'явилися професійні рухи, рухи-імітації, зображальні та образні рухи (Фриз, 2013).

Найбільш доступними та простими були наслідувальні рухи, їх відтворення не потребувало значного ускладнення танцювальних рухів за формою та технікою виконання. Такими рухами у сюжетних танцях зображали певні явища навколишнього середовища (інколи ці явища відтворювалися задля послідовного відображення обрядової дії), імітували поведінку тварин та птахів з різних ситуацій та природних умовах, відтворювали поведінку людей (Голдрич, 2006). Паралельно з цими рухами з'являються рухи-імітації, до яких можна віднести рухи, що були характерними для певного трудового процесу та рухи, які відтворювали завдання військової підготовки та полювання.

У процесі адаптації народного танцю до сценічних умов та розвитку народно-сценічного танцю, у балетмейстерській діяльності міцно

закріпився термін «лейтмотив» (Василенко, 1997). Саме він став характеризувати образні рухи, які є невіддільною частиною сюжетних народно-сценічних, сучасних чи бальних танців. Термін «лейтмотив» було позичено з музичної терміносистеми. Музичний енциклопедичний словник дає таке тлумачення: «лейтмотив» – музичний обіг (мотив, фраза, рідше ціла тема, іноді гармонійна послідовність), неодноразово повторюється протягом музичного твору, виступає позначенням та характеристикою певного персонажа, предмета, явища, емоції твору. Під час творення сюжетного танцю лейтмотив дозволяє балетмейстеру наділити героїв свого твору характеристиками, які будуть допомагати глядачу зрозуміти сутність персонажа, його внутрішній світ та його реакцію на певні сюжетні події (Мостова, Янина-Ледовська, Семенова, 2022: 279). Створений лейтмотив дозволяє сюжетному танцю виступати невербальним засобом комунікації, а отже передавати тему, ідею та зміст хореографічного твору глядачу. Більшість лейтмотивів є сукупністю характеристик представників певної професії, етнографічної групи, людей з однаковим темпераментом тощо (Флет, 2020). Аналізуючи навколишнє життя, спостерігаючи за багатьма процесами та поведінкою людей, балетмейстер відтворює найбільш типові ознаки для створення лейтмотивів, щоб характеристика героїв найбільш точно відповідала вигаданому ним хореографічному образу. За визначенням Жаклін М. Сміт-Отард основний мотив – танцювальна фраза, що формується з заданих на початку композиції рухів (або руху) і проходить художню оцінку та удосконалення автором (Сміт-Отард, 2010). Надалі вихідний мотив розвивається, варіюється та уточнюється автором, засобами імпровізації та використання накопиченого виконавського досвіду.

В залежності від змісту сюжетних танців, в них часто використовуються певні атрибути побуту, знаряддя, праці, елементи одягу, інтер'єру та ін. (Фриз, 2013).

Музика до сюжетних танців – їх органічна складова, яка передає необхідний характер та створює неповторний настрій до кожного окремого сюжетного танцю (Лісовська, Трошенко, 2018: 220). Саме тому мелодії до сюжетних танців мають ті ж самі назви, що і самі танці. Їх ритмо-структура та ладово-інтонаційні особливості підкреслюються у рухах сюжетного танцю, створюючи неповторну композиційну структуру.

У сучасному хореографічному мистецтві сюжет відіграє майже першочергову роль, адже серед безлічі різноманітних стилів, технік та

виконавської майстерності балетмейстеру необхідно сформувати свій власний, індивідуальний та впізнаваний почерк. Поняття «сюжету» у сценічних творах та перформансах різняться: інколи під «сюжетом» розуміють класичну послідовність подій, а інколи «сюжетом» може опинитися відсутність подій, емоційний стан, опосередкована паралельна дія та ін. (Андерсон Софрас, 2006). В будь-якому випадку, сюжет формує сприйняття глядачем хореографічного твору і полишає після завершення виконання важливе для сучасності відчуття необхідності аналізу та постперформативного осмислення. Балетмейстери, які створюють хореографічні твори на основі сучасного танцю можуть черпати ідеї для своєї творчості з різних сфер життя: види мистецтва, історія, медицина, власні почуття, світогляд, релігія, філософія тощо. Реалізація сюжету, майже в усіх випадках спирається на процес формування хореографічного образу різними виразними засобами. У сучасному мистецтві хореографічний текст не константно виступає головним виразним засобом, але здебільшого саме через нього автор формує лейтмотив, втілює основну ідею, розвиває зміст. Важливим фактором у реалізації сюжету сучасного танцю стає вміння балетмейстера використовувати прийоми просторової композиції, що покликані сфокусувати, або навпаки, розфокусувати увагу глядача, відповідно до основного задуму автора. В пригоді також стають режисерські компетентності, якими може володіти балетмейстер, адже сучасне хореографічне мистецтво виходить далеко за межі звичайного танцю, що виконуються групою танцівників на сцені (Колногузенко, 2018).

Серед робіт представників балетмейстерської школи ХДАК танці з наявним насиченим сюжетом посідають визначне місце. Саме створення малих та великих хореографічних полотен із складним сюжетом відрізняється мистецька школа Колногузенка Б. М., учні та послідовники якого у різні часи працювали над створення репертуару хореографічних колективів факультету хореографічного мистецтва. Б. М. Колногузенко у своїй роботі з театром народного танцю «Заповіт» створив цілі програми, з сюжетними хореографічними танцями різної форми. Особливої уваги потребують створені автором хореографічні сюїти та композиції: «Буде весілля», «Гості степу», «Закликання весни», «Вітає «Заповіт»». Хореографічна сюїта «Буде весілля» створена на основі танцювальної традиції Слобожанщини і комплексно зображує українські заручини з деталізацією сімейно-побутової звичаєвості. Сюжет у творі розкривається завдяки чудовій реалізації хореографічних обра-

зів, виразному хореографічному тексту, гармонійним переходам від приватного до загального, зміщенням глядацької уваги у необхідні моменти (Колногузенко, 2018).

Сюїта циганських танців «Гості степу» репрезентує складний сюжет, побудований на взаємовідносинах між чоловіком та жінкою, у циганському соціумі. Достеменно вивчення циганського фольклору, моральних та етичних цінностей, естетичних вподобань – формує у глядача відчуття присутності у місці подій та реалістичності обставин. Хореографічні образи створені неймовірно виразними, темпераментними, експресивними. Саме вони стають основним індикатором розвитку сюжету у танці. Повільні, м'які, заворожуюче елегантні рухи жіночого танцю контрастують зі стрімким, динамічним, темпераментним чоловічим танцем, додатково підсилюючи кульмінацію розвитку сюжету. Б. М. Колногузенко вдало використовує засоби стоп-кадру, темпу, акапельне виконання рухів. Глядач спостерігає історію боротьби між двома циганами за прихильність молодій вродливої циганки, яка зрештою звертається до ватажка, щоб припинити конфлікт. Танець завершується запальними масовим дійством, веселощами та загальною радістю, що і притаманно будь-якому циганському святу.

Хореографічна композиція «Закликання весни» відтворює картинку зустрічі весни дівчатами: вони звертають до весни свої руки, втішаючись появою квітів, птахів, пробудженням природи. З появою дівчини-весни танець набуває більшої динаміки, хореографічний текст отримує розвиток (з'являються стрибки, швидкі переміщення та контрастна зміна малюнків) – все це допомагає змінити настрій на піднесений та підсилити кульмінацію танцю. Розвиток сюжету також підсилюється за допомогою додавання реквізиту, що створює відчуття об'ємності сценічної дії.

Сюїта «Вітає «Заповіт»» хоч і немає яскраво вираженої сюжетної лінії, але змальовує свято в українському селі, учасниками якого є молодь різних соціальних груп населення, а також детально передає обрядову звичаєвість, транслює елементи побуту, відтворює типові взаємовідносини у суспільстві. Все це дозволяє визнавати даний хореографічний твір – сюжетною сюїтою. Наявні у репертуарі театру народного танцю «Заповіт» сюжетні хореографічні твори зберігають та популяризують традиційну культурно-мистецьку спадщину, виконують виховну функцію, комунікативну, гедоністичну.

Репертуар ансамблю сучасного танцю «ЕСТЕТ» також вміщує значну кількість сюжетних творів, а також повноцінних хореографічних

вистав. Взагалі, у даному хореографічному колективі відводиться значна роль втіленню сюжету виразними засобами сучасного танцю. Хореографи креативно підходять до реалізації кожного художнього образу. Сюжетний танець вважається одним з головних способів формування світогляду дітей та молоді, в умовах його сучасної популярності та актуальності серед реципієнтів. Сьогодні до активного репертуару ансамблю входять такі сюжетні номери, як «Французький бульвар» (хореограф – Євгенія Янина-Ледовська), хореографічна композиція «Друг» (хореограф – Денис Паукштелло), хореографічна композиція «Крик душі» (хореограф – Ольга Дробиш), хореографічна композиція «Почуття» (хореограф – Анна Корчик), а також хореографічна вистава «ЕОН» (хореографи – Євгенія Янина-Ледовська, Денис Паукштелло, Ольга Гнізділова, Олексій Машкін, Микита Конюхов). Для створення хореографічного твору авторами завжди обираються теми, актуальні сьогоденню, що турбують будь-якого пересічного глядача та стосуються кожного. Саме завдяки соціальній значущості та впізнаваності тем, репертуар колективу не залишає байдужим. Для розкриття сюжету підбираються певні хореографічні стилі, комбінуються танцювальні форми, активно використовується сценічний простір, світлові та звукові елементи, реквізит та декорації. Провідне місце займає створення хореографічного образу та лейтмотиву, що дозволяє формувати сюжетну канву та розвивати драматургію хореографічного твору.

Репертуар ансамблю бального танцю «Креатив» перебуває у періоді свого оновлення. З появою нових керівників та балетмейстерів, ансамбль повністю змінив своє обличчя. У репертуарі ансамблю з'явилися такі номери як вальс

«Обійми», формейшн латиноамериканських бальних танців “Latina party”, вальс «Красуня та чудовисько». Для реалізації сюжету використовуються виразні засоби бального танцю, костюми, реквізит, елементи антуражу. Темати для майбутніх танців стають події сучасного життя, літературні та інші твори мистецтва.

Висновки. Сюжетні танці з часів свого формування у фольклорному середовищі формують сьогодні репертуар багатьох професійних та аматорських колективів. Сюжетами для фольклорних танців були обрядові дії, побут, праця, відтворення навколишнього середовища. Деякі з цих тем продовжують і сьогодні лишатись актуальним, але поряд із ними на авансцену виходять сюжети, що втілюють події сьогодення, особливості сучасних взаємовідносин. Також, виправданим стає перенесення сюжетних тем з різних видів мистецтва, що виправдовується високими естетичними вподобаннями глядача та розвитком культури у суспільстві. Сюжетні танці відіграють провідну роль у процесі виховання дітей та молоді саме через те, що в них обов'язковим є втілення повчального компонента.

У репертуарах хореографічних колективів ХДАК сюжетні танці також представлені широким спектром тем та втілюються різними видами хореографічного мистецтва.

Перспективними напрямками подальших досліджень даної теми вбачається вивчення особливостей аналізу сюжетних танців, а також специфіка реалізації сюжетних танців у навчальному процесі. Результати дослідження можуть бути використані балетмейстерами-практиками, при створенні навчально-методичного забезпечення дисциплін, що викладаються за спеціальністю 024 Хореографія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. С. Художній образ в українському народно-сценічному танці : дис. канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2008. 189 с.
2. Василенко К.Ю. Український танець: Підручник. Київ: ІПКГІК, 1997. 282 с.
3. Голдріч О. С. Хореографія : Посібник з основ хореографічного мистецтва та композиції танцю. Львів : СПОЛОМ, 2006. 172 с.
4. Гуменюк А. І. Українські народні танці. К. : Наук. думка, 1969. Вип. 2. 612 с.
5. Козинко Л. Л. Традиції фольклорної культури в сучасному народно-сценічному танці та балетному театрі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.02 «Театральне мистецтво». Київ, 2012. 18 с.
6. Колногузенко Б. М. Хореографічна композиція: методичний посібник з курсу «Мистецтво балетмейстера». Х. : ХДАК, 2018. 208 с.
7. Лісовська Н. Ю., Троценко В. М. Втілення музично-хореографічного образу в сюжетному танці. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*. 2018. Вип. 2 (12), С. 217–225.
8. Mostova I. S., Yanyna-Ledovska Ye. V., Semenova N. M. An analysis of a choreographic work: fundamental and innovative methodology. *Revista Amazonia Investiga*. 2022. № 11(49), P. 277–284.
9. Фриз П. Мова танцю як засіб виявлення смислових цінностей хореографічної культури. Рідне слово в етнокультурному вимірі. зб. наук. пр. 2013. С. 537–543.
10. Anderson Sofras, P. Dance Composition Basics: Capturing the Choreographer's Craft. DVD. First Edition. Champaign, IL: Human Kinetics. 2006.

11. Flatt, K. *Choreography: Creating and Developing Dance for Performance*. Ramsbury: The Crowood Press. 2020. 176 p.
12. Smith-Autard, J. *Dance Composition: A practical guide to creative success in dance making*. New York : Methuen Drama. 2010. 220 p.

REFERENCES

1. Boiko O. S. (2008) *Khudozhnii obraz v ukrainskomu narodno-stsenichnomu tantsi*. : dys. kand. mystetstvoznavstva : 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury». [Artistic image in Ukrainian folk dance : dys. ... Ph.D. Art criticism : 26.00.01 «Theory and history of culture»]. 189 p. [in Ukrainian].
2. Vasylenko, K. Yu. (1997) *Ukrainskyi tanets* : Pidruchnyk. [Ukrainian dance: studentbook]. IPK PK. 282 s. [in Ukrainian].
3. Holdrych O. S. (2006) *Khoreohrafiia* : Posibnyk z osnov khoreohrafichnoho mystetstva ta kompozytsii tantsiu. [Choreography: Manual on the basics of choreographic art and dance composition]. SPOLOM, 172 p. [in Ukrainian].
4. Humeniuk, A. I. (1963) *Ukrainski narodni tantsi*. [Folk choreographic art of Ukraine]. Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainkoi RSR, 2. 612 p. [in Ukrainian].
5. Kozynko L. L. (2012) *Tradytsii folklornoï kultury v suchasnomu narodno-stsenichnomu tantsi ta baletnomu teatri Ukrainy* : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva : spets. 17.00.02 «Teatralne mystetstvo». [Traditions of folk culture in modern folk stage dance and ballet theater of Ukraine : avtoref. dys. ... Ph.D. Art criticism : 17.00.02 «Art of theatre»]. 18 p. [in Ukrainian].
6. Kolnohuzenko B. M. (2018) *Khoreohrafichna kompozytsiia: metodychni posibnyk z kursu «Mystetstvo baletmeitera»*. [Choreographic composition: methodological manual for the course «Art of the choreographer»]. KhDAK. 208 p. [in Ukrainian].
7. Lisovska N. Yu. , Troshchenko V. M. (2018) *Vtillennia muzychno-khoreohrafichnoho obrazu v siuzhetnomu tantsi*. [Embodiment of musical and choreographic image in the plot dance]. Aktualni pytannia mystetskoï osvity ta vykhovannia – Topical issues of art education and upbringing, 2 (12), P. 217–225. [in Ukrainian].
8. Mostova I. S., Yanyina-Ledovska Ye. V., Semenova N. M. (2022) An analysis of a choreographic work: fundamental and innovative methodology. *Revista Amazonia Investiga*, № 11(49), P. 277-284.
9. Fryz P. (2013) *Mova tantsiu yak zasib vyivlennia smyslovykh tsinnosti khoreohrafichnoï kultury*. [The language of dance as a means of revealing the semantic values of choreographic culture] *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. zb. nauk. pr. – The native word in the ethno-cultural dimension: coll. of science papers. P. 537–543. [in Ukrainian].
10. Anderson Sofras, P. (2006) *Dance Composition Basics: Capturing the Choreographer's Craft*. First Edition. Champaign, IL: Human Kinetics.
11. Flatt, K. (2020) *Choreography: Creating and Developing Dance for Performance*. Ramsbury: The Crowood Press. 176 p.
12. Smith-Autard, J. (2010) *Dance Composition: A practical guide to creative success in dance making*. New York : Methuen Drama. 220 p.

УДК 78.034.7:78.071.2:780.614.334
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-27>

Наталія ЯРОПУД,
 orcid.org/0000-0003-4307-3421
 творча аспірантка кафедри струнно-смічкових інструментів
 Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
 (Київ, Україна) yaropud.n@gmail.com

ВИКОНАВСЬКА СТИЛІСТИКА БАРОКО У ПОДВІЙНИХ КОНЦЕРТАХ АНТОНІО ВІВАЛЬДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ВІОЛОНЧЕЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА

У статті досліджено подвійні концерти Антоніо Вівальді для двох віолончелей, струнних та клавесину g-moll, RV 531 та для скрипки, віолончелі, струнних та клавесину F-dur, RV 544 в контексті наслідування стилістики епохи Бароко в умовах сучасного віолончельного виконавства. Визначено мету дослідження, що передбачила висвітлення музичної культури часів Бароко як багатомірною явища, наповненого високою художньою цінністю, прикладом чого слугують подвійні концерти А. Вівальді, реставраційне відтворення барокової стилістики яких є актуальним в умовах сучасного віолончельного виконавства.

Встановлено, що незмінна актуальність барокової інструментальної музики у сучасній віолончельній практиці виявляється в створенні різноманітних транскрипцій жанру інструментального концерту, у пошуку та відтворенні відповідних добі Бароко засобів музичної виразності, у наслідуванні манери автентичного виконання. Визначено риси стилістики Бароко у подвійних концертах А. Вівальді (імпровазаційність, риторика та виконавські засоби виразності), які висувають сучасному віолончелістові-виконавцю певні вимоги до прочитання нотного тексту.

Застосовано кілька методів: історико-типологічний – для з'ясування логічного осмислення композиторського стилю А. Вівальді в контексті художніх процесів, які відбуваються в сучасному віолончельному виконавстві; компаративний – для зіставлення дослідницьких позицій у вивченні барокової стилістики авторами минулого та українськими музикознавцями; теоретичний – для систематизації та певних узагальнень стосовно жанрово-стильових модифікацій подвійних концертів.

Введено у науковий обіг інформацію про новітні дослідження та інтерпретаційні підходи до виконання подвійних концертів А. Вівальді.

Таким чином, жанр подвійного концерту у творчості А. Вівальді, побудований на принципах сольного дуєтного виконавства, в умовах сучасного віолончельного виконавського мистецтва потребує «авторського інтонаційного виконання» як манери індивідуального трактування художньої концепції твору відповідно до світоглядних настанов й виконавського мислення віолончеліста-інтерпретатора.

Ключові слова: *подвійний концерт, стилістика бароко, риторичні фігури, імпровазаційність, віолончельне виконавство.*

Natalia YAROPUD,
 orcid.org/0000-0003-4307-3421
 Creative Postgraduate Student at the Department String Instruments
 National Petro Tchaikovsky Music Academy of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine) yaropud.n@gmail.com

BAROQUE PERFORMANCE STYLE IN ANTONIO VIVALDI'S DOUBLE CONCERTOS IN THE CONDITIONS OF MODERN CELLO PERFORMANCE

The article examines Antonio Vivaldi double concertos for two cellos, strings and harpsichord in g-moll, RV 531 and for violin, cello, strings and harpsichord F-dur, RV 544 in the context of imitating the stylistics of the Baroque era in the conditions of modern cello performance. The purpose of the research is defined, that provided for the coverage of the musical culture of the Baroque era as a multidimensional phenomenon filled with high artistic value, an example of which is the double concertos of A. Vivaldi, the restoration reproduction of the baroque style of which is relevant in the conditions of modern cello performance.

Installed, that the unchanging relevance of baroque instrumental music in modern cello practice it turns out in the creation of various transcriptions of the instrumental concerto genre, in the search and reproduction of means of musical expressiveness appropriate to the Baroque era, in imitation of the manner of authentic performance. Features of Baroque style in A. Vivaldi double concertos are identified (improvisation, rhetoric and executive means of expression), which present certain requirements to the modern cellist-performer for reading the musical text.

Several methods have been used: historical and typological – to clarify the logical understanding of A. Vivaldi compositional style in the context of artistic processes, that take place in modern cello performance; comparative – to compare research positions in the study of baroque stylistics by the authors of the past and by Ukrainian musicologists; theoretical – for systematization and certain generalizations regarding genre and style modifications of double concerts.

Information has been introduced into scientific circulation about the latest research and interpretive approaches to the performance of A. Vivaldi double concerts.

So, genre of double concerto in A. Vivaldi work, built on the principles of solo duet performance, in the conditions of modern cello performance art requires «author intonation performance» as manners of individual interpretation of the artistic concept of the work in accordance with worldview guidelines and executive thinking of a cellist-interpreter.

Key words: double concert, baroque style, rhetorical figures, improvisation, cello.

Постановка проблеми. Великий часовий інтервал між епохою Бароко та сучасністю ставить перед виконавцями непросте завдання – якомога точніше наблизитися до вірного розуміння музичної мови композитора, відтворити стилістичні особливості та манеру виконання творів, яка відповідала б музикуванню часів Антоніо Вівальді. Сучасні українські віолончелісти звертаючись до виконання барокових творів, а саме подвійних концертів А. Вівальді все частіше практикують *автентичну* манеру гри. Цей напрямок набув популярності в другій половині ХХ століття та згодом отримав формулювання *історично орієнтованого виконавства*.

Сьогодні, одним з провідних музичних інститутів Європи, що спеціалізується на *історично орієнтованому виконавстві* є Schola Cantorum Basiliensis (Швейцарія, Базель). Під час навчання в музичному інституті використовується інструментарій, який відповідає стандартам часів Бароко (старовинні барокові скрипки, віолончелі та смички, або їх копії зроблені сучасними майстрами).

В Україні, така практика була започаткована відносно недавно. У 2000 році в Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського створено кафедру старовинної музики. З того часу, на кафедрі регулярно відбуваються майстер-класи за участю іноземних та вітчизняних викладачів-виконавців, що безперечно сприяє збагаченню знань та культурно-мистецькому розвитку. Сучасний інформаційний простір дає широкі можливості для подальшого дослідження старовинної музики завдяки відкритому доступу до наукових матеріалів, нотних рукописів та теоретичних праць авторів епохи Бароко.

Аналіз досліджень. Вагомими для дослідження стали роботи, пов'язані з історією розвитку жанру інструментального, в тому числі віолончельного концерту Ю. Білоусової (Білоусова, 2011: 174–184), О. Веселіної (Веселіна, 2009: 173–184), В. Сумарокової (Сумарокова, 1999: 117–126), М. Роедер (Roeder, 1994) та ін. Трагування віолончелі в творах різних епох черпаємо із робіт західних дослідників Е. Рау-

чева (Raychev, 2003), Дж. Хаманн (Hamann, 2008), Р. Стівіла та Д. Джонес (Stowell & Jones, 2002: 92–115), В. Брауна (Braun, 2015) та інших.

Бароко як художньо-стильове явище, його зв'язки з наступними епохами стало об'єктом уваги Ю. Білоусової (Білоусова, 2011: 174–184), Н. Герасимової-Персидської (Герасимова-Персидська, 1993: 244–251), Н. Хорнанкурта (Хорнанкурт, 2002), Г. Унгера (Unger, 1992). Проблемам інструментального виконавства, виконавської інтерпретації присвячені роботи О. Катрич (Катрич, 2000), А. Куцана (Куцан, 2011), О. Маркової (Маркова, 2007: 6–14), В. Москаленка (Москаленко, 1994), В. Сумарокової (Сумарокова, 1999: 117–126), В. Червова (Червов, 1977: 132–147).

Музичним матеріалом даного дослідження стали рукописи подвійних концертів Антоніо Вівальді (*Концерт для двох віолончелей, струнних та клавесину g-moll, RV 531 та Концерт для скрипки і віолончелі, струнних та клавесину F-dur, RV 544*), які сьогодні є у вільному доступі на сайті бібліотеки Petrucci Music Library.

Мета статті полягає у дослідженні подвійних концертів А. Вівальді (*Концерт для двох віолончелей, струнних та клавесину g-moll, RV 531 та Концерт для скрипки і віолончелі, струнних та клавесину F-dur, RV 544*) в контексті реставраційного відтворення барокової стилістики в умовах сучасного віолончельного виконавства.

Виклад основного матеріалу. Період барокової доби залишився у музикознавчій історії масштабним, загальноєвропейським стильовим явищем, розвиток якого почався наприкінці ХVI і продовжився майже до середини ХVIII ст., асинхронно в різних країнах. Серед історико-філософських особливостей епохи слід зазначити поєднання християнства і античних традицій, різноманітність та синтетичність форм, зв'язок релігійних мотивів зі світським буттям та їх взаємопроникнення, створення нових жанрів, мінливість та вибагливість мистецьких фактур, атмосферу постійного пошуку нового, синтез багатовікових традицій та виконавських експериментів, що вдало поєдналися в одній епосі.

Однією з головних концепцій музично-естетичних поглядів XVII століття була ідея універсальної гармонії (гармонії Всесвіту), яка визначала, як закони вселенського устрою, так і закони музичні. Система естетичних поглядів, яку наслідувало Бароко від епохи Відродження, з її гуманістичними традиціями та її багатим культурним досвідом, відіграла значну роль у музичному мистецтві. В цей час відбувається накопичення та систематизація знань, про що свідчать чисельні музично-теоретичні праці, на самперед, німецьких теоретиків (Й. Бурмейстера (1556–1629), Й. Кеплера (1571–1630), М. Мерсенна (1588–1648), А. Кірхера (1601–1680), Й. Маттезона (1681–1764), Й. Й. Кванца (1697–1773), Ф. В. Марпурга (1718–1795), К. Ф. Е. Баха (1714–1788) Й. Форкеля (1749–1818), та ін.), в яких розглядаються найрізноманітніші аспекти музики, музичної теорії та естетики, такі, як музична нотація, влаштування музичних інструментів, природа співу, теорія консонансів, вчення про звук та закони його розповсюдження; вчення про гармонію, характеристики ладів та інтервалів, закони музичної акустики; надається опис повного спектру виконавських засобів та прийомів гри; вчення про афекти в полі художнього значення, змістовності та виразності музики та музичного виконавства, тлумачення музично-риторичних фігур, роз'яснення різних видів імпровізації та орнаментики, які були загально прийнятими для виконання музики того часу.

Характерною рисою епохи Бароко є музична риторика, підґрунтям для якої стала наука про ораторське мистецтво. Вона утворилася як система прийомів запису та викладення музичного матеріалу з використанням музично-риторичних фігур та відіграла особливу роль у виконавському мистецтві Західної Європи. Орієнтуючись на риторичне поетичне мовлення композитори створюють своєрідну систему музично-риторичних фігур, гармонічних зворотів та послідовностей, темпових та ритмічних структур, які набувають певних символів та значень в музиці. Відтак, виникають каталоги постійних музичних формул (музично-риторичних фігур) аналогічно риторичним фігурам і тропам, що служать для відтворення певних афектів і риторичних зворотів, які певною мірою є словником музичних можливостей, як наприклад, у відомому дослідженні Г. Г. Унгера (див. таблицю фігур у книзі Г. Унгера (Unger, 1992: 52, 64–67), їх налічується понад вісімдесят. Саме в епоху Бароко активізувався пошук ключа до композиційних закономірностей музичного розвитку та формоутворення, семантичного наповнення та тлумачення музики.

За часів Антоніо Вівальді у музичному мистецтві відбуваються якісні зміни згідно до філософських та естетичних поглядів суспільства. Людина стає в центр уваги, особистість виходить на перший план, виникає потреба у самоствердженні, самовираженні та конкуренції, фіксується авторство музичного твору (з'являється авторське право), зростає роль інструментальної музики, з'являються нові музичні жанри та інструменти. Так і віолончель вівальдієвського періоду вже достатньо часто виходить на музичну арену в якості сольного інструменту, поступово витісняючи віолу да гамбу, роль якої зазвичай зводилася до супроводу голосу в оркестрі. Завдяки удосконаленню її сольних параметрів, розширенню технічних й художніх можливостей, збільшенню тембрального діапазону, і, що є не менш важливо – появі талановитих виконавців, віолончель стає на один щабель зі скрипкою як концертний інструмент. Зі збільшенням можливостей, відповідно, виникає потреба у розширенні репертуару та випробуванні віолончелі у різних жанрах.

Жанр інструментального концерту утворюється на засадах принципів концертування інструментальної музики Бароко, наслідуючи традиції концертування *trio-sonat* та *concerto grosso*. Раннє концертування спирається переважно на відчуття поєднання тембрового колориту, на спробу з'ясувати зв'язки та співвідношення специфіки окремих інструментів, голосів тощо. Розподіл виконавського складу в *concerto grosso* на дві групи та функційні переваги меншої за кількістю групи (*concertino*) сприяли створенню сольного інструментального концерту.

За визначенням, *концерт* – це жанр, в основі якого міститься контраст звучання повного виконавського складу та окремих груп, або солюючого інструмента. З латинської – «*concerto*» – змагаюсь, а буквальний переклад цього слова з німецької та італійської – узгодження (див. тлумачний словник). Генеза визначення цього поняття є дуже суттєвою, адже, обидва трактування перекладу є відгалуженнями такого ґрунтового принципу формування музично-естетичної цілісності, як принципу гри. Він є невід'ємним від музичного мистецтва і полягає у варіюванні та комбінації певних окреслених елементів. Такі необхідні складові концерту містяться, насамперед, у використанні прийому діалогу.

Принцип концертності був основним в музичному мистецтві того часу та впливав практично на всі інструментальні жанри. Він базувався на співставленні групи солюючих інструментів (або одного солюючого інструменту) та багатошарової фактури оркестрової групи. Суть його полягала

у тому, що в процесі розгортання форми, групи інструментів змінювали свої функції, виступаючи то в якості соло, то супроводу. Група солюючих інструментів називалась «концертуючою» (Куцан, 2011: 56). Відтак, жанр концерту, який виник як наслідок естетики концертності, являє собою своєрідну взаємодію суперництва та згоди, ансамблевої та сольної гри одночасно.

Принцип концертування широко використовується і у подвійних концертах А. Вівальді, де, наприклад, віолончель в дуєті зі скрипкою виконувала як солюючу, так і акомпануючу функції. Спираючись на досягнення засновника італійської скрипкової школи XVII – початку XVIII століття та першотворця *concerto grosso* А. Кореллі, А. Вівальді закріпив за жанром концерту тричастинну форму з чергуванням частин за принципом контрасту (швидко – повільно – швидко) та виокремив віртуозну партію соліста. Форма подвійних концертів А. Вівальді характеризується цілісністю, насиченістю контрастами між розділами та окремими частинами. Ускладнюється внутрішня структура окремих частин. Крайні розділи циклу часто базуються на одній і тій самій темі, що звучить у незмінному вигляді, як рефрен-ритурнель в оркестрі. Характерною рисою першої та останньої частин є яскраве протиставлення *tutti* та *solo*. Середня частина циклу – лірична арія солістів, на тлі оркестрового акомпанементу, або служить зв'язкою-переходом до наступної частини. Навіть при значній ролі лірики, споглядальності та меланхолії в середніх повільних частинах «емоційною домінантою концертної музики все-таки залишається радісне, у чомусь навіть наївне захоплення життям» (Хорнанкурт, 2002: 110). У подвійних концертах композитор втілює технічну досконалість, максимально розкрив віртуозні можливості інструментів. Рельєфні теми-мелодії крайніх частин, поряд зі стійкими пасторальними мотивами серединних розділів, спрямовані на розкриття відчуття захоплення гармонією буття.

Жанр *подвійного концерту* у творчості А. Вівальді увібрав в себе всі характерні закономірності жанру *інструментального концерту* та розвивався у відповідності до його типових тенденцій. Сам композитор був визнаний сучасниками одним з провідних європейських скрипалів-віртуозів, майстерність якого відіграла вирішальну роль у розвитку скрипкової техніки та збагатила скрипкове виконавство новими прийомами гри на інструменті. Як було зазначено вище, за часів А. Вівальді віолончель лише починає входити до рангу концертуючого тембру та доволі

рідко використовується в якості сольного інструменту. Однак, А. Вівальді створено 27 концертів для віолончелі соло у супроводі оркестру, що підкреслює його новаторське мислення. Композитор завжди знаходився у процесі пошуку нових поєднань тембрів (першим вводить в склад оркестру гобой, кларнет, фагот, валторну) та експериментував з різними складами інструментів. Результатом спроби поєднання близьких до віолончелі тембрів та рівнозначним навантаженням партій солістів стали три Концерти для скрипки і віолончелі зі струнними та клавесином (*F-dur*, RV 544; *A-dur*, RV 546; *B-dur*, RV 547), Концерт для двох віолончелей, струнних та клавесину (*g-moll*, RV 531) та Концерт для віолончелі і фагота, струнних та клавесину (*e-moll*, RV 409). Манускрипти цих концертів є у вільному доступі на сайті електронної бібліотеки Petrucci Music Library, а також існують у редакціях Жан Франческо Маліп'єро / Gian Francesco Malipiero), Анжело Ефрікіана / Angelo Ephrikian) Орфео Мандоцці / Orfeo Mandozzi) та ін.

Концерт для двох віолончелей, струнних та клавесину (*g-moll*, RV 531) став найбільш популярним твором серед сучасних виконавців-віолончелістів. Концерт має тричастинну будову.

Перша частина (*Allegro*) розпочинається експозицією теми двох віолончелей, що звучить в унісон у супроводі лише *basso continuo*, яка одразу представляє обох солістів віртуозними фрагментами. Після проведення першого речення оркестр підхоплює солістів, підтримуючи заданий настрій. Тема розгортається варіативно: віолончелі то змагаються, то вступають в діалог між собою. Роль оркестру супроводжуюча.

Друга частина (*Largo*) – написана у простій двочастинній формі. Голосу першої віолончелі надається ведуча роль, другий голос каноном повторює мелодію теми, утворюючи діалог солістів. З голосів оркестру композитор задіяв лише *basso continuo* (в даному випадку віолончель і клавесин), залишаючи, таким чином, одну темброву фарбу. При повторенні кожного з розділів частини тема виконується з застосуванням імпровізаційних елементів та вільної орнаментики.

Третя частина (*Allegro*) є досить віртуозною. Тридольний метро-ритм надає частині жанрової танцювальності. Рух мелодії сольних голосів викладений здебільшого шістнадцятими, а в оркестрі восьмими зі зміщенням ритму (дві шістнадцяті на останній восьмій третього такту частини та інших аналогічних місць), що підкреслює танцювальний рух теми. Партії обох віолончелей абсолютно рівноцінні та виступають у конкурентному дуєтному чергуванні.

Концерт для скрипки і віолончелі, струнних та клавесину (F-dur, RV 544) має програмну назву «Il Proteo o sia il mondo al roverscio» («Протей, або світ перевернувся з ніг на голову»), в якій закладено ідею самого твору. Партії солюючих скрипки та віолончелі написані таким чином, що їх за бажанням можуть виконувати як скрипка, так і віолончель. Як зазначено в редакції Франческо Маліп'єро / Francesco Malipiero) видавництва Рікорді (Edizioni Ricordi, Milano) «у рукописі соло концертуючої скрипки записано у теноровому і басовому ключах, а солюючої віолончелі – у скрипковому ключі. Солюючі голоси мають транспонувати свої партії – скрипка на октаву вгору та, відповідно, на октаву вниз віолончель» (див. партитуру Концерту для скрипки і віолончелі, струнних та клавесину F-dur, RV 544 (Edizioni Ricordi. Anno MCMLII, Milano)).

Концерт має три частини. У першій (*Allegro*) – експозиція проводиться всіма голосами оркестру разом з *solo*. Далі музичний матеріал викладається за принципом чергування солюючих голосів. Варіативність мелодій першої частини та по чергове виконання її віртуозних тем скрипкою і віолончеллю носить типовий характер *concertante*. Перша частина закінчується репризою – проведенням першої теми солістами та *tutti*.

Друга частина (*Largo*) традиційно невеличка, написана у формі розгорнутого періоду. Наспівність мелодії переносить до ліричної образної сфери. Сольні голоси по черзі демонструють красу тембру інструментів. Музичний матеріал викладений за принципом канону, що яскраво підкреслює принцип змагання двох солюючих інструментів. В якості акомпануючого тембру А. Вівальді обрав клавесин.

Третя частина (*Allegro*) також будується за принципом *concertante* солістів та дуетним виконанням віртуозних тем частини. Починається третя частина рішучою темою, що викладена в унісон *solo* і *tutti* та завершується проведенням початкової теми частини всіма голосами.

Подвійні концерти А. Вівальді (*Концерт для двох віолончелей, струнних та клавесину g-moll, RV 531 та Концерт для скрипки і віолончелі, струнних та клавесину F-dur, RV 544*) побудовані за принципом контрастної драматургії (чергування частин швидко – повільно – швидко), з опорою на жанровість, де яскраво представлений принцип змагальності (*concertante*) між солюючими інструментами та між сольними і оркестровими проведеннями. В концертах дотриманий також принцип імпровізаційності та варіаційності викладу музичного матеріалу.

Перші частини подвійних концертів А. Вівальді динамічні, віртуозні та швидкі (*Allegro*) й трактуються композитором як основні та найбільш значущі в циклі. В них яскраво втілений принцип концертності у значенні змагальності солістів між собою та оркестром. Другі частини (*Largo*) виступають в якості ліричного центру та наділені особливою семантичною глибиною. Як правило, мають будову, наближену до вокальних арій Бароко. Солюючим інструментам в другій частині відводиться основна роль, а партії оркестру – акомпануюча. Фінали подвійних концертів зазвичай компактні, стрімкі та жваві (*Allegro*), мають жанрову основу.

Риси стилістики Бароко у подвійних концертах А. Вівальді складають цікавість прочитання для сучасного виконавця. Це, передусім, *імпровізаційність, риторичні фігури та виконавські засоби виразності*.

Як відомо, мистецтво імпровізації було невід'ємною складовою виконавської практики часів Бароко. Імпровізація виникла, як найбільш ранній тип музикування, в якому процес створення музики відбувається безпосередньо під час її виконання. Протягом століть вміння імпровізувати виступало обов'язковим у комплексі професійних навичок музиканта, показником його смаку, високої виконавської майстерності та глибоких знань музичної теорії. Виконавець мав доповнювати музичний текст прикрасами, димінуціями, імпровізувати контрапункт, а починаючи з XVII століття розшифровувати цифрований бас (*basso continuo*). Найпростішими видами імпровізації є димінування та орнаментування. Ці види розвивалися приблизно в один період, утворивши різні національні традиції Бароко. Так, наприклад, димінування було характерне для італійської музики, а орнаментування – для французької.

Наблизитися до суті й змісту барокової музики сьогодні неможливо без реконструкції тих композиційних засад, які відкриває музична риторика. Вчення про музично-риторичні фігури увібрало в себе різноманітне коло явищ, де самі семантичні значення інтонаційно-ритмічних елементів виступають в якості прийомів розвитку й формотворення, прикрас та законів контрапункту. Подібно до ораторського мистецтва музична риторика здатна чинити вплив на людину засобами емоційного переконання, що вперше було сформульовано ще в античній риторичі – вчити, давати насолоду, хвилювати. Завдяки стійкій семантиці музичні фігури стали знаками, емблемами певних почуттів та понять. Музичні фігури зазвичай пов'язані з зображенням тих чи інших

образних уявлень, про що говорять самі їх назви: *circulatio* – коло, *fuga* – біг, *anabasis* – сходження вгору, *catabasis* – нисхідний хід, *suspiratio* – зітхання (секунда вниз), *passus duriusculus* – хроматичний хід, яким передавалося почуття скорботи, страждання. Показовими є ознаки деяких фігур, наприклад: *circulatio* може відтворювати в музиці обертання, кружляння; фігура *fuga* – пов'язана з рухом мелодії дрібними довжинами – передає біг. Широко застосовувався прийом музичного зображення смерті, який позначався паузою у всіх голосах – фігура *aposiopesis*; паузи, які переривають мелодію – фігура *imesis* (розсічення) – використовувалася для передавання відчуття страху й жаху. Низхідні мелодії – фігура *catabasis* – символізували смуток, вмирання, покладення у труну. Фігури могли наслідувати інтонації людського мовлення: *interrogatio* – питання (секунда вгору), (секста вгору) *exclamatio* – вигук (секста вгору) (за Г. Унгером (Unger, 1992: 64–67)).

Своєрідною моделлю формотворення служила риторична диспозиція, зразком якої ще за часів античності вважалася побудова з шести-восьми частин. Одним з найпоширеніших варіантів був такий: *exordium* – вступ, *narration* – розповідь, *confirmation* – затвердження теми, *propositio* – визначення, коротке викладення теми, *partition* – розділення, *confutation* – спростування, *digression* – відступ, *peroration* – закінчення (Unger, 1992: 64–67).

Особливе значення ці риторичні моделі мали в інструментальній музиці, оскільки вони відігравали роль опори, орієнтиру, замінюючи відсутність допоміжного елемента – словесного тексту. Розробка принципів музично-риторичної диспозиції пізніше сприяла затвердженню діалектики сонатної форми в музиці віденських класиків, а через них і на перетворення риторичних принципів сонатної форми та музичного формотворення в цілому.

В творах А. Вівальді, що аналізуються, зустрічаються музичні риторичні фігури пов'язані з рухом, які підкреслюють віртуозну спрямованість та жанровість крайніх частин концертів. Так, в партитурі Концерту для двох віолончелей, струнних та клавесину (*g-moll*, RV 531) знаходимо: *circulatio* – коло [такти 6–8; 19–23; 33–39; 65–72; 84–90; 93–94; 150–152; 168–183; 233–235], *fuga*, що відтворює біг в музиці [такти 17–23; 27–33; 46–54; 65–75]. До іншої образної сфери належить фігура *catabasis* – нисхідний хід, на мотиві якого побудовані друга і третя частина концерту – [такти 9–10; 25–26; 74–75; 80–83; 96–97; 100; 105; 110; 115–126; 131; 133; 135; 147–148; 154–164;

187–197; 215; 217; 219; 221; 223; 226; 228; 230; 236–238]; *anabasis* – сходження вгору [такти 49–50; перша половина 99 та 104 тт.; 130; 132; 134; 136; 143–146; 149; 165–166]. Фігура *suspiratio* – зітхання (секунда вниз) є характерною ознакою другої частини даного концерту, але зустрічається і в швидких розділах [такти 74–76; 99; 100; 104; 105; останні чотири шістнадцяті 108 та 109 тт.; 111–113; 131; 133; 135]. В Концерті для двох віолончелей фігура *exclamatio* – вигук – (секста вгору) використана композитором лише декілька разів [на межі тактів 30 та 31; 31 та 32; 32 та 33; 96; 110]. В другій частині фігура *interrogatio* – питання (секунда вгору), виступає у діалектичній взаємодії з *exclamatio* [такти 96 та 109]. Аналогічні приклади музичних риторичних фігур можна віднайти і в інших творах композитора.

В подвійних концертах А. Вівальді *фактура* викладу музичної думки диференційована за функціональними ознаками на інструментальні плани, зумовлені солюючими голосами та акомпанементом, згідно з тематично-рольовим навантаженням у кожний конкретний момент розвитку музичної дії. Визначальним фактором в процесах відбору інструментів для подвійних концертів були їх художні (артикуляційні, динамічні, тембральні) властивості. Чітке динамічне прочитання, від *pp* до *ff* створювало необхідну контрастність у чергуванні музичних епізодів, що добре узгоджувалось з каноном жанру інструментального концерту.

Безумовно важливим для сучасного інструменталіста (віолончеліста) у відтворенні барокової стилістики подвійних концертів А. Вівальді є спосіб звукоутворення, який формує *тембр-інтонацію* та виконавський тонус, в якому важлива роль належить *фразуванню*. Музична тканина подвійних концертів А. Вівальді – це переплетення багатьох музичних ліній, які складаються з музичних ідей, або фраз. Кожна фраза має свій напрям, крайню точку або висоту, яка безпосередньо залежить від гармонії та ритму. Поліфонічне звучання фактури подвійних концертів А. Вівальді є рухливим, наповненим смислами. Фразування віолончельної партії взаємопов'язано із структурним поділом музичної форми і визначається логікою музичної думки. Фраза, її побудова та агогіка підпорядковані ідейно-тематичному розвитку музичної думки композитора. Саме тому, виконавцеві необхідно відноситись з особливою увагою до розвитку теми. Тільки тоді мелодична лінія досягає цілісної форми та енергії.

Динаміка у подвійних концертах А. Вівальді є одним з основних засобів втілення смислових (інтонаційних) акцентів різних рівнів. Для визна-

чення динамічного контуру твору орієнтиром є гармонічна структура та її афект. Сама тональність, вже несе велике змістовне навантаження та зумовлює певний характер твору. Дисонанси виконуються голосніше та з більшою напругою на відміну від консонансів. У середині довгих, цілісних фраз за допомогою динаміки інтонуються (вимовляються) окремі виразні звороти, що дозволяє наблизити музику до живого людського мовлення. Одним з основних критеріїв використання динамічних нюансів є мелодичний рельєф.

Віолончеліст-виконавець за допомогою динамічних, агогічних і колористичних засобів, виявляє авторський інтонаційний задум і тлумачить його відповідно до своєї індивідуальної позиції. Особливість музичного інтонування полягає в тому, що кожен виконавець має власне внутрішнє відчуття, свою особисту потребу в інтонванні. На це впливає темперамент, характер, інтелектуальна обізнаність. Разом з тим, виконавець повинен володіти культурним і музично-історичним світоглядом, щоб бути співзвучним з настроями, які передаються в даних творах.

Для подвійних концертів А. Вівальді характерне поєднання різних інтервалів (дисонансів й консонансів), різноманіття ладових зв'язків та поліфонічних співвідношень музичної мови. Тому для виконання цієї музики необхідне розвинене *ладове мислення*. Щоб краще розуміти музичну мову А. Вівальді, потрібно ретельно вслухатись в звукову тканину, адже слухове сприйняття спонукає до розуміння складних поліфонічних поєднань елементів в музичній мові подвійних концертів.

Виконавська техніка віолончеліста стосовно виконання подвійних концертів А. Вівальді потребує високого рівня майстерності володіння інструментом (поняття «техніка», від грец. *tehne* – мистецтво). Таке тлумачення це щось значно вагомніше, ніж просто швидкість, віртуозність, рівність, стрімкість, які самі по собі і є окремими її складовими. Будь-яке вдосконалення виконавської техніки є розвитком самого мистецтва, а відповідно допомагає виявленню змісту, «художнього сенсу». На відміну від чистої моторики, «художня техніка» – це система виконавських навичок, які мають конкретну музично-цільову спрямованість, зумовлену змістом твору, що інтерпретується, особливостями творчого мислення, рівнем розвитку рухливої техніки та її взаємодією зі слуховими еталонами.

Виконання подвійних концертів А. Вівальді вимагає досконалого володіння інструментом та високого рівня віртуозності. У віолончельній партії подвійних концертів значно зростає увага до окремих мотивів, фраз. Саме тому виконавцю

необхідно вміти об'єднати та організувати окремі мотиви та поліфонічні лінії в єдине ціле. Драматургічний розвиток віолончельної партії забезпечується завдяки таким виразовим елементам, як штрихи, динаміка, артикуляція, звукоутворення, вібрація тощо, за допомогою яких виконавцю потрібно вибудувати логіку розвитку композиції.

Поняття віолончельної техніки тісно пов'язане з поняттям *віртуозності*. Віртуоз є музикантом-виконавцем, який в досконалості володіє технікою свого інструменту. В XVII ст. в Італії віртуозом називали видатного артиста або вченого, а в кінці цього ж сторіччя – музиканта-професіонала на відміну від аматора, пізніше – музиканта-виконавця на відміну від композитора. Але, як правило, в XVII – XVIII ст., частково і в XIX ст. найвизначніші віртуози одночасно були і великими композиторами такі, як А. Кореллі, А. Вівальді, Л. Боккеріні, Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель, Д. Скарлатті, В. А. Моцарт та багато ін.

Висновки. Беручи до уваги результати проведеного дослідження можна відмітити наступне: А. Вівальді увійшов до історії музичного виконавства як скрипаль-віртуоз, композитор, засновник жанру сольного інструментального концерту (передкласичної форми) та став емблемою барокової музики віртуозного напрямку. Жанр подвійного концерту у творчості А. Вівальді є похідним від жанру сольного концерту та розвинувся у відповідності до типових тенденцій інструментального концерту. У подвійних концертах А. Вівальді (*Концерт для двох віолончелей, струнних та клавесину g-moll, RV 531; Концерт для скрипки і віолончелі, струнних та клавесину F-dur, RV 544*) сольні інструменти виводяться композитором на перший план з групи оркестрових інструментів *tutti*. Характерними ознаками цих подвійних концертів є *сольне дуетне виконання* (принцип поєднання близьких тембрів скрипки і віолончелі), традиції *concertante* (принцип змагальності, взаємодії солістів з оркестровим *tutti*, що пов'язане з ідеєю розкриття віртуозного початку та демонстрацією технічних можливостей солістів) що зумовлено естетичними принципами музичного виконання епохи Бароко.

Сучасне прочитання барокових творів пов'язане із розвитком моторики, вдосконаленням різних видів техніки та прийомів виконання, тощо. Обов'язковою умовою, основою їх легкості, віртуозності та рухливості є високий тонус виконання. Інструменталіст має виконувати твір ще й як актор, що вимагає значних емоційних затрат, різноманіття образних характеристик, загострення ритмічних та динамічних контрастів, театральності та експре-

сивності виконання в контексті усвідомлення змістовного навантаження та відтворення ідеї твору. Це потребує особливої інтонаційної уваги до звукоутворення, опанування штрихових, динамічних та артикуляційних прийомів гри, завдяки чому виконавець зможе правильно відтворити задум композитора й представити зрілу виконавську інтерпретацію. Виконавська інтерпретація узагальнює емоційну змістовну інтонацію всього твору і є виконавським мистецтвом. Виконавець у своїй інтерпретації задає тон цілій концепції музичного твору, саме з цієї точки зору, можна говорити про «інтонаційне виконання» (за В. Москаленко), а також про «авторську інтонацію» (там само) як манеру індивідуального трактування художньої концепції твору, що відповідає світоглядним настановам й виконавському мисленню віолончельста-інтерпретатора в умовах сучасного віолончельного виконавства.

Для сучасного музиканта, важливо пам'ятати про те, що теорія афектів, музична риторика та імпровізація були ключовими засадами музичної естетики Бароко. Глибоке вивчення та розуміння комплексу естетичних засобів музикування, аналіз рукописних нотних текстів, теоретичних трактатів, що дозволить глибше зрозуміти значення риторичних фігур та пов'язаних з ними афектами дасть виконавцю змогу вірно зрозуміти авторський задум, розкрити художню та образну сферу твору, виявити його істину виразності та створити стилістично переконливу інтерпретаційну версію. Завданням виконавця має бути максимальне наближення до композиторського задуму через аналіз твору, звертаючись, по можливості, до оригінальних текстів, порівнюючи існуючі редакції та аналізуючи стиль композитора в еволюції розвитку жанру та його творчості в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусова Ю. Становлення та розвиток музики для віолончелі соло у XVII – XVIII ст. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Вип. 96: *Музичне виконавство і педагогіка: історія, теорія, інтерпретаційні аспекти композиторської творчості*. Київ, 2011. С. 174–184.
2. Веселіна О. Історичні передумови, основні тенденції та етапи розвитку жанру віолончельного дуету. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: зб. наук. статей*. Київ, 2009. Вип. 82. С. 173–184.
3. Герасимова-Персидська Н. Український варіант музичного барокко. *Українське барокко* : Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців. Київ, 1993. С. 244–251.
4. Катрич О. Стиль музиканта виконавця (теоретичні та естетичні аспекти). Дрогобич: Відродження, 2000. 100 с.
5. Куцан А. Проблеми виконання творів XVII – XVIII століть на прикладі концертів для скрипки, струнних та континуо А. Вівальді. *Магістерська робота. Рукопис*. Київ, 2011. 64 с.
6. Маркова О. Виконавський і композиторський принцип мислення як антитези екстатично-риторичного та композиційного творення музики. *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського*. Вип. 69: *Виконавське музикознавство: зб. наук. статей / [автори проекту, ред.-упор. М. А. Давидов, В. Г. Сумарокова]*. Київ, 2007. С. 6–14.
7. Сумарокова В. Виконавська традиція як частина художньої інтерпретації музичного твору. *Музичне виконавство: Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 117–126.
8. Хорнанкурт Н. Музика як мова звуків. Шлях до нового розуміння музики / [пер. Г. Куркова]. Суми: Собор, 2002. 184 с.
9. Червов В. Нотатки про сучасне віолончельне виконавство. *Українське музикознавство наук.-метод. щорічник*. Київ: Музична Україна, 1977. Вип. 12. С. 132–147.
10. Raychev E. The Virtuoso Cellist. Composers from Luigi Bocherini to David Popper: a Review of their Lives and Works. Florida State University Libraries, 2003. 104 p.
11. Hamann J. Double, Sync, Constellate: Realization Specific Works for More Than One Cello. US San Diego Electronic Theses and Dissertations, 2018. 87 p.
12. Roeder M. A History of the Concerto. Portland, Oregon: Amadeus Press, 1994. 480 p.
13. Stowell R. & Jones D. The concerto. *The Cambridge Companion to the Cello: edited by R. Stowell*. Cambridge University Press, 2002. Pp. 92–115.
14. Braun W. The Evolution of the Cello Endpin and Its Effect on Tehnique and Repertoire. University Nebraska, 2015. 132 p.
15. Unger H. Die Beziehungen zwischen Musik und Rhetorik im 16–18. Jahrhundert. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olms, 1992. 173 p.

REFERENCES

1. Bilousova, Yu. (2011). *Stanovlennia ta rozvytok muzyky dlia violoncheli solo u XVII – XVIII st.* [Formation and development of music for solo cello in the 17th – 18th centuries]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*. Vyp. 96: *Muzychne vykonavstvo i pedahohika: istoriia, teoriia, interpretatsiini aspekty kompozytorskoï tvorchosti*. Kyiv. Pp. 174–184. [in Ukrainian].
2. Veselina, O. (2009). *Istorychni peredumovy, osnovni tendentsii ta etapy rozvytku zhanru violonchelnoho duetu* [Historical background, main trends and stages of development of the cello duet genre]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho: zb. nauk. statei*. Kyiv. Vyp. 82. Pp. 173–184. [in Ukrainian].

3. Herasymova-Persydska, N. (1993). *Ukrainskyi variant muzychnoho barokko* [Ukrainian variant of musical baroque]. *Ukrainske barokko: Materialy I konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv*. Kyiv. Pp. 244–251. [in Ukrainian].
4. Katrych, O. (2000). *Styl muzykanta vykonavtsia (teoretychni ta estetychni aspekty)* [The style of a musician and performer (theoretical and aesthetic aspects)]. Drohobych: Vidrodzhennia. 100 s. [in Ukrainian].
5. Kutsan, A. (2011). *Problemy vykonannia tvoriv XVII – XVIII stolit na prykladi kontsertiv dlia skrypky, strunnykh ta kontinuo A. Vivaldi* [Problems of performance of works of the 17th - 18th centuries on the example of concertos for violin, strings and continuo by A. Vivaldi]. *Mahisterska robota. Rukopys*. Kyiv. 64 s. [in Ukrainian].
6. Markova, O. (2007). *Vykonavskiy i kompozytorskyi pryntsyyp myslennia yak antytezy ekstatychno-rytorychnoho ta kompozytsiinoho tvorennia muzyky* [Performer's and composer's principle of thinking as the antithesis of ecstatic-rhetorical and compositional creation of music]. *Naukovyi visnyk NMAU imeni P. I. Chaikovskoho. Vyp. 69: Vykonavske muzykoznavstvo: zb. nauk. statei / [avtory proektu, red.-upor. M. A. Davydov, V. H. Sumarokova]*. Kyiv. Pp. 6–14. [in Ukrainian].
7. Sumarokova, V. (1999). *Vykonavska tradytsiia yak chastyna khudozhnoi interpretatsii muzychnoho tvoriv* [Performing tradition as part of the artistic interpretation of a musical work]. *Muzychne vykonavstvo: Naukovyi visnyk NMAU im. P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. Vyp. 3. Pp. 117–126. [in Ukrainian].
8. Khornankurt, N. (2002). *Muzyka yak mova zvukiv* [Music as a language of sounds]. *Shliakh do novoho rozuminnia muzyky / [per. H. Kurkova]*. Sumy: Sobor. 184 s. [in Ukrainian].
9. Chervov, V. (1977). *Notatky pro suchasne violonchelne vykonavstvo* [Notes on modern cello performance]. *Ukrainske muzykoznavstvo nauk.-metod. shchorichnyk*. Kyiv: Muzchna Ukraina. Vyp. 12. Pp. 132–147. [in Ukrainian].
10. Raychev, E. (2003). *The Virtuoso Cellist and Composer from Luigi Bocherini to David Poper: a Review of their Lives and Works*. Florida State University Libraries. 104 p.
11. Hamann, J. (2018). *Double, Sync, Constellate: Realization Specific Works for More Than One Cello*. US San Diego Electronic Theses and Dissertations. 87 p.
12. Roeder, M. (1994). *A History of the Concerto*. Portland, Oregon: Amadeus Press. 480 p.
13. Stowell, R. & Jones, D. (2002). *The concerto*. *The Cambridge Companion to the Cello*: edited by R. Stowell. Cambridge University Press. Pp. 92–115.
14. Braun, W. (2015). *The Evolution of the Cello Endpin and Its Effect on Tehnique and Repertoire*. University Nebraska. 132 p.
15. Unger, H. (1992). *Die Beziehungen zwischen Musik und Rhetorik im 16–18 Jahrhundert* [The relationships between music and rhetoric in the 16th–18th centuries]. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olms. 173 p. [in German].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2'373.43

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-28>

Олена КУШНІРЧУК,

orcid.org/0000-0002-1968-513X

старший викладач кафедри німецької філології

*Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olena.kushnirtshuk@uzhnu.edu.ua*

Наталія ГОЛОВЧАК,

orcid.org/0000-0003-1137-609X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

*Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) nataliya.golovchak@uzhnu.edu.ua*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У МЕДІА-ПРОСТОРИ

Статтю присвячено вивченню структурно-семантичних особливостей німецьких неологізмів у медіа-просторі. Актуальність розвідки зумовлена тим, що ці мовні одиниці постійно збільшують словниковий запас мови та є відображенням економічних, політичних, технічних та суспільних змін у світі або в окремій країні. Мета статті полягає у виявленні структурно-семантичних особливостей неологізмів у сучасному німецькомовному медійному просторі.

У статті «неологізм» трактується як новостворений термін, інноваційне слово або словосполучення окремого автора, поява якого зумовлена соціальними, локальними та регіональними чинниками, що ще не ввійшло до літературно-нормативної мови, але перебуває в мовленнєвому обігу загального вжитку.

Авторами статті встановлено, що новітні лексеми, зафіксовані у німецькомовному медіа-дискурсі, представлені здебільшого запозиченнями. За своєю структурою вони поділяються на складні слова, прості слова, словосполучення та запозичення-аббревіатури. У частині мовного аспекту більшість неологізмів складають іменники (87%), друге місце посідають дієслова (12%), а третє – прикметники (1%). Інших частин мови, які вжито у німецькомовних медійних текстах, що є новітніми утвореннями, виявлено не було.

*Під час аналізу німецькомовних медійних текстів було з'ясовано, що до складних слів слід зараховувати також контаміновані неологізми. Найменшу у кількісному аспекті групу неологізмів складають новоутворення, представлені дієсловами. Встановлено, що з-поміж неологізмів-дієслів з власне німецьким суфіксом у німецькомовних медійних текстах зафіксовано лише одне дієслово – *übertouristisierter*. У процесі аналізу текстів німецькомовного медійного дискурсу виявлено лише один неологізм, який з'явився завдяки семантичній деривації, а саме: прикметник *stabil*, що отримав у молодіжній мові значення «класний, гарний».*

Ключові слова: контамінація, медійний текст, неологізм, префікс, семантична деривація.

Olena KUSHNIRCHUK,

orcid.org/0000-0002-1968-513X

Senior Lecturer at the German Philology Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) olena.kushnirtshuk@uzhnu.edu.ua

Nataliya GOLOVCHAK,

orcid.org/0000-0003-1137-609X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the German Philology Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) nataliya.golovchak@uzhnu.edu.ua

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF GERMAN NEOLOGISMS IN THE MEDIA SPACE

The article is devoted to the study of structural and semantic features of German neologisms in the media space. The relevance of the study is due to the fact that these linguistic units are constantly increasing the vocabulary of the language and are a reflection of economic, political, technical and social changes in the world or in a particular country. The purpose of the article is to identify the structural and semantic features of neologisms in the modern German media space.

The article defines a “neologism” as a newly created term, an innovative word or phrase of an individual author; the emergence of which is caused by social, local and regional factors, which has not yet entered the literary and normative language, but is in common use. The authors of the article have found that the newest lexemes recorded in the German-language media discourse are mostly borrowings. According to their structure, they are divided into compound words, simple words, phrases and borrowings-abbreviations. The majority of neologisms are nouns (87%), followed by verbs (12%) and adjectives (1%). No other parts of speech used in German non-factual texts that are newly formed were found.

During the analysis of German media texts, it was found that contaminated neologisms should also be considered as compound words. The smallest group of neologisms in terms of quantity is made up of neologisms represented by verbs. It has been established that among the neologisms-verbs with a German suffix, only one verb, *übertouristisierter*, is used in German media texts. In the course of analyzing the texts of German media discourse, only one neologism was found that appeared due to semantic derivation, namely the adjective *stabil*, which has received the meaning “cool, good” in the youth language.

Key words: contamination, media text, neologism, prefix, semantic derivation.

Постановка проблеми. Сучасна німецька мова належить до мов, які постійно збагачують свій словниковий склад завдяки появі нових лексичних одиниць. Ретроспективний погляд на формування мови засвідчує, що кожен історичний період і соціальні перетворення спочатку відображаються в нових лексичних одиницях, які згодом інтегруються в нормативну мову, яка становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів національної мови в процесі спілкування (Sprachforschung, 2020; Zifonun, 2021). З огляду на це, оновлення словникового складу будь-якої мови, зокрема, німецької є безперервним процесом.

У мовознавстві немає єдиного погляду на визначення поняття «неологізм». Науковці визначають неологізм як слово чи зворот мови, що утворені для позначення нового предмета чи поняття. Інші дослідники трактують неологізм ширше, розглядаючи також авторські оказіональні утворення. Узагальнюючи різноманітні трактування поняття «неологізм», розуміємо його як новостворений термін, інноваційне слово або словосполучення окремого автора, поява якого зумовлена соціальними, локальними та регіональними чинниками, що ще не ввійшло до літературно-нормативної мови, але перебуває в мовленнєвому обігу загального вжитку.

Таким чином, головною ознакою неологізму слід вважати причини його появи, а критерієм зарахування слова до неологізму вважається його належність до активної чи пасивної лексики. Виникнення неологізмів пов'язане з розвитком суспільних відносин.

Аналіз досліджень. Інтерес вчених до дослідження неологізмів зумовлений постійним поповненням словникового складу новими словами, на що впливає розвиток економіки, суспільних відносин, інноваційних технологій тощо. У цьому контексті слід згадати фундаментальну

роботу німецької дослідниці Х. Ельзен (2011). З-поміж останніх досліджень неологізмів, що з'явилися в німецькій мові, значну кількість посідають роботи присвячені новим словам, які було утворено під час пандемії коронавірусу (Рись & Пасик, 2020; Харченко, 2020; Sprachforschung, 2020; Zifonun, 2021). Низка розвідок присвячена функціонуванню запозичених слів у складі сучасної німецької мови (Бандурко, 2014; Барнич, 2022; Кобзар, 2020). Сучасні українські науковці досліджують особливості виникнення лексичних інновацій (Гордієнко, 2017) та неологізми в німецькій мові ХХІ ст. в тематичному аспекті (Данілюк & Кійко, 2022).

Попри значну кількість розвідок, присвячених неологізмам німецької мови, недостатньо розглянуті структурно-семантичні особливості німецьких неологізмів у медіа-просторі, що визначило тему нашого дослідження.

Мета статті полягає у виявленні структурно-семантичних особливостей неологізмів у німецькомовному медійному просторі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз лексичних одиниць дослідження засвідчив, що новітні лексеми, зафіксовані у німецькому медіа-дискурсі, представлені здебільшого запозиченнями (74%). За своєю структурою вони поділяються на складні слова, прості слова, словосполучення та запозичення-аббревіатури.

Наприклад, складне слово **Digitalsekte**, яке пояснюється як спільнота, об'єднана в мережу переважно через Інтернет, яка представляє свої ідеології або релігійні принципи в переважно радикальний, односторонній спосіб. Цей неологізм має негативну конотацію та виражає зазвичай зневажливе ставлення до членів цієї спільноти. Неологізм **Digitalsekte** зафіксовано у контексті: *“Die Verschwörungserzählungen von “QAnon” bedienen alte Muster und Feindbilder. Vor allem weiße Trump-Fans fühlen sich angesprochen, doch die Digitalsekte wächst auch außerhalb der USA”* (www.deutschlandfunk.de; datiert vom 17.08.2020).

Цікавим є, на нашу думку, складне слово-англіцизм **Me-Time**, що позначає «час для себе». На сайті регіональної газети *Osterländer Volkszeitung* цей неоангліцизм вжито у контексті: *“Wenn der eine Elternteil zum Beispiel weiß, er braucht jetzt mal zwei Stunden am Stück, an denen er ungestört arbeiten kann, dann kann vielleicht der andere in dieser Zeit für Fragen der Kinder da sein. Aber es ist auch wichtig, Me-Time zu haben. Denn nur weil man fertig mit der beruflichen Arbeit ist, heißt das ja noch lange nicht, dass man Zeit für Erholung hat. Diese Me-Time sollte man sich nehmen”* (*Osterländer Volkszeitung*, 24.04.2021). Вживання цього неологізму двічі у межах одного контексту свідчить про його семантичну місткість.

Неоангліцизм **Nonpology** позначає вибачення, яке насправді не виражає каяття. Цей неологізм вжито у контексті: *“Was ist eine “Nonpology”? Der Begriff bezeichnet eine “Nicht-Entschuldigung”, vom englischen “apology”. Gemeint ist eine Äußerung, die zwar den Anschein erweckt, dass jemand sich entschuldigen möchte, der aber wesentliche Elemente einer Entschuldigung fehlen. Oft ist davon die Rede, wenn Leute auf Social Media oder an anderer prominenter Stelle für kritisierte Äußerungen um Verzeihung bitten, dabei aber den Kern des Problems verfehlen”* (www.womenshealth.de; datiert vom 06.05.2021).

До складних слів зараховуємо також контамінований неологізм **Fleximester**, який позначає семестр навчання, що можна адаптувати до змінених обставин або індивідуальних цілей: *“Das dritte Semester ist ein “Fleximester”. Ob Forschungssemester, Praktikum im In- oder Ausland oder ein Auslandssemester – alle Türen stehen offen”* (www.studycheck.de; datiert vom 05.08.2019).

З-поміж простих неоангліцизмів виокремлено такі, наприклад, як **Donuts** та **Joggers**.

Donuts – це круглий слід заносу, випалений в асфальті. Цей неологізм вжито в тексті: *“Wenn der Real-Parkplatz am Wochenende zum Szenetreff der Autoposer wird, ist an Schlaf nicht zu denken. Da heulen Motoren auf, Auspuffrohre knallen, sogenannte Donuts werden in den Asphalt gedreht, zwischenzeitlich wurde der Parkplatz sogar zur Außendisco umgewandelt. Anwohner sind genervt”* (*Rhein-Zeitung*, 28.08.2020). Вживання неологізму *Donuts* спрощує сприйняття інформації, адже не потрібно у тексті вживати дієприкметниковий зворот для пояснення дії.

Наступний неоангліцизм – **Joggers** – позначає одяг для дозвілля; спортивні штани, штани для відпочинку: *“Joggers sind ideal für einen entspannten Abend in einem lässigen Outfit. Kombiniere sie mit einem bequemen T-Shirt oder*

einem trendigen Crop-Top für einen hippen Urban-Look” (www2.hm.com; recherchiert am 17.11.2020). Цей неологізм легко увійшов у німецьку мову, адже німці активно використовують однокореневе слово *joggen* на позначення бігу підтюпцем, яке вже є кодифікованим.

Запозичені словосполучення-неологізми представлені такими одиницями, як **virtuelle Streetworker** та **“Concern trolling”**:

Virtuelle Streetworker – Соціальний працівник, який намагається знайти доступ до цільових груп ризику або постраждалих (наприклад, від ненависті або агітації) за допомогою інтернету: *“Die Welt von World of Warcraft ist eigentlich ein Ort, um Spaß zu haben. Millionen Spieler treffen sich hier täglich, um gemeinsam stundenlang gegen Monster zu kämpfen, seltenen Gegenständen hinterherzujagen und ihre Online-Freundschaften zu pflegen. Einige von ihnen sind allerdings aus völlig anderen, beruflichen Gründen hier: Sie sind “virtuelle Streetworker” und durchstreifen die Spielwelt auf der Suche nach Menschen, die sich nicht mehr von World of Warcraft trennen können, weil sie süchtig sind – nach dem Spiel und nach der Zeit im Internet”* (<https://1e9.community>; datiert vom 04.02.2020).

“Concern trolling” – переслідування людини (в соціальних мережах) з нібито співчуттям: *“Über dicke Körper zu lachen – das hat Tradition. Verbreitet ist auch die Idee, dicke Menschen seien nicht gesund und man müsse es ihnen nur oft genug sagen, damit sie endlich dünner werden. “Concern trolling” nennt es sich, wenn User ihre Abwertung hinter vorgeschobener Besorgnis verstecken. “Ich finde das anmaßend. Die kennen mich, meine Geschichte, meinen Gesundheitsstatus überhaupt nicht”, sagt Michelberger. “Und selbst wenn ich mich ungesund ernähren würde, ist das niemals eine Einladung, meinen Körper zu bewerten””* (www.faz.net; datiert vom 16.06.2020).

До аббревіатурних неологізмів належить **PoC** – людина з небілим кольором шкіри. На сайті tageszeitung.de знаходимо таке пояснення цього неологізму: *“Der Begriff der Kolonie ist ein Machtbegriff, der untrennbar mit Rassismus verbunden ist. Die meist weißen Stimmen, die Parallelen zwischen Ostdeutschen und Migrant*innen oder PoC in Deutschland aufzeigen, scheinen selten auf der Suche nach einem solidarischen Bündnis mit Mehrfachdiskriminierten zu sein”* (*die tageszeitung*, 06.09.2019). Зазначений неологізм зафіксовано також у контексті: *“Lasst uns ein paar Dinge ändern: zum Beispiel eine Föderalismusreform bei der Kulturförderung und ein PoC (das steht für People of Colour) als Kulturminister”* (*Coburger Tageblatt*, 04.02.2021).

Найменшу у кількісному аспекті групу неологізмів складають новоутворення, представлені дієсловами. У німецькомовному медійному просторі було виявлено неологізми **vapen**, **buggen** та **othern**.

Неоангліцизм **vapen** має значення «палити сигарету». Цей неологізм виявлено у таких контекстах: *“Hat ein Konzern das Recht zu entscheiden, was gut für uns ist, und was nicht? Natürlich ist es am besten, weder Tabak zu rauchen, noch zu vapen. Am besten trinken Sie auch keinen Alkohol und zu viel Zucker ist auch nicht gesund”* (Macwelt Online, 19.11.2019); *“Bei der neuseeländischen Schuljugend [...] hat längst das legale Vapen – mit teilweise hohen Nikotindosen – das Rauchen abgelöst. 20 Prozent der Kinder vapen E-Zigaretten, nur drei Prozent rauchen”* (Welt Online, 09.12.2021).

Популярним серед інтернет-користувачів є дієслово **buggen** – видавати помилки, некоректно працювати, як-от у контексті: *“Die App hat die ganze Zeit gebuggt, weil das Internet überlastet war”* (Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung, 29.03.2020).

Неоангліцизм **othern** – має значення «сприймати або визначати когось або групу людей як інших; виключати або відкидати когось через їхню уявну чужість». Зазначений неологізм трапляється у контексті: *“Othering heißt nichts anderes, als jemanden aus der Menschheit auszuschließen, indem man bestimmt, wer dazugehört und wer nicht. Die Methoden dieser Ausgrenzung variieren. Wir können jemanden othern, indem wir Normen des Menschseins aufstellen und dann argumentieren, dass jemand diese Standards nicht erfüllt”* (Süddeutsche Zeitung, 19.12.2020).

Під час аналізу німецькомовних медійних текстів було виявлено лише одне дієслово німецької мови – контамінацію **niksen**, що позначає «нічого не робити»: *“Wer einfach mal gar nichts tut, bekommt schnell den Stempel Nichtsnutz oder Faulpelz. Nun kann jeder seine Kritiker zum Schweigen bringen, denn “niksen”, also Nichtstun, ist jetzt in. Nach “hygge” [dt.: gemütlich] und “pyt” [dt.: egal; was soll’s], das die Dänen ganz Europa beibrachten, sind diesmal also die Niederländer dran. Auf Niederländisch heißt “niksen” einfach nur nichts tun”* (www.n-tv.de, datiert vom 01.09.2019).

Окремо слід виділити групу неологізмів, що утворилися за допомогою префіксів mini-, mikro-, meta-, mega-, super-. Інтенсифікуючі префікси mega- і super- підсилюють експрію слова та вживаються в значенні «понад-», «супер-». Префікс meta- вживається в значенні «між-». Для вербалізації зменшувальних відносин використовують префікси mini- та mikro-. Виокремлені пре-

фікси трапляються здебільшого у лексиці з галузі науки, інформаційних технологій та техніки: **Mikromobile**, **Mikroplastik**, **Superhandy**. Наприклад, неологізм **Mikromobile** позначає невеликий, легкий транспортний засіб з електричним приводом, швидкість якого не перевищує 25 км/год і який використовується для подолання коротких або середніх відстаней (у межах міста), який зафіксовано у контексті *“Die neue Messe aus Ausstellung, Konferenzen und Teststrecken zeigt, welche Einsatzmöglichkeiten die wendigen und umweltfreundlichen Mikromobile bieten, welche Infrastrukturmaßnahmen erforderlich sind und wie ein Verkehrskonzept der Zukunft aussehen kann”* (Hanoversche Allgemeine, 30.04.2019).

З-поміж власне німецьких суфіксів виокремлено лише **über-** у дієслові **übertouristisierten**, яке позначає відвідування туристичних об'єктів (наприклад, курортів, туристичних пам'яток) у надмірній кількості, щоб вичерпати їхній потенціал, що призводить до пошкодження або руйнування об'єктів та конфліктів з місцевими жителями. Це неологізм виявлено у контексті: *“Nach dem eher hippen und etwas lauten Toronto und den beeindruckenden, aber mickymaushaft übertouristisierten Niagarafällen präsentiert sich das romantische Montreal mit seiner zauberhaften Altstadt als geschmackvoller Abschluss einer 18-tägigen Reise”* (Berliner Morgenpost, 24.02.2019).

Під час аналізу текстів німецькомовного медійного дискурсу виявлено лише один неологізм, який з'явився завдяки семантичній деривації, а саме **stabil**, який отримав у молодіжній мові значення «класний, гарний». Цей неологізм зафіксовано у контексті: *““Stabil”, das ist Jugenddeutsch und heißt soviel wie cool. Und wenn jemand cool, also stabil ist, dann der Frankfurter Straßenbahnfahrer Peter Wirth. [...] In der Generation Instagram genießt er Kultstatus, von ihr hat er auch den Ehrentitel “Babo” bekommen, was soviel wie Chef bedeutet. Das hat natürlich mit seinem beeindruckenden Bizeps und dem Spagat zu tun, den er sowohl horizontal als auch vertikal beherrscht, liegt aber auch daran, dass er die Jugend in ihrer Sprache anspricht und dabei durchaus Bedenkenswertes zu sagen hat”* (www.faz.net, datiert vom 27.02.2020). У наведеному контексті вжито ще один неологізм – **Babo**, який у молодіжній мові позначає шефа, боса (Neologismenwörterbuch, 2020).

Отже, власне німецьких неологізмів зафіксовано в німецькомовному медійному просторі вкрай мало, що пояснюється домінуванням англійської мови як мови інноваційних утворень, які легко сприймаються носіями інших мов.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз досліджуваних одиниць засвідчує, що новітні лексеми, зафіксовані у німецькомовному медіа-дискурсі, представлені здебільшого запозиченнями. За своєю структурою вони поділяються на складні слова, прості слова, словосполучення та запозичення-абрєвіатури. У частині мовному аспекті більшість неологізмів складають іменники (87%), друге місце посідають дієслова (12%), а третє – прикметники (1%). До складних

слів слід зараховувати також контаміновані неологізми. До неологізмів-дієслів з власне німецьким суфіксом належить лише одне дієслово – *übertouristisierten*. Шляхом семантичної деривації з'явився неологізм-прикметник *stabil*, що отримав у молодіжній мові нове значення.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у виявленні семантичних особливостей власне німецьких неологізмів у німецькомовному медіа-дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурко З. Особливості функціонування запозичених слів у складі сучасної німецької мови. *Наукові записки. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. С. 576–579.
2. Барнич І. Англійські запозичення в комп'ютерній термінології німецької та української мов. *Науковий журнал ЛДУ БЖД «Львівський філологічний часопис»: зб. наук. праць*. 2020. № 7. С. 13–18.
3. Гордієнко Н. Особливості виникнення лексичних інновацій. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 3(2). С. 45–46.
4. Данілюк Е., Кійко Ю. Неологізми в німецькій мові XXI ст.: тематичний аспект. *Вчені записки. ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. № 2. С. 80–85.
5. Кобзар О. Особливості запозичень з англійської в німецькомовному глосарії часу пандемії КОВИД-19. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2020. № 4 С. 59–66.
6. Рись Л., Пасик Л. Неологізми німецької мови у час коронакризи: науковий часопис. *Кременецькі компаративні студії*. 2020. Вип. X. С. 289–299.
7. Харченко С. Новотвори періоду коронавірусної пандемії в медійному просторі України. *Міжнародний філологічний часопис*. 2020. Том 11, № 4. С. 104–110.
8. Elsen H. Neologismen: Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen. 2. überarb. Auflage. Tübingen: Narr, 2011. S. 350.
9. Neologismenwörterbuch. URL: http://https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_neuste.
10. Sprachforschung: Über 1.500 neue Worte durch Corona. URL: <https://www.br.de/nachrichten/kultur/durch-corona-sprachforschung-sammelt ueber-1500-neue-worte,SaU7z9x>.
11. Zifonun Gisela. Anglizismen in der Coronakrise. URL: https://www.idsmannheim.de/fileadmin/aktuell/Coronakrise/zifonun_anglizismen.pdf.

REFERENCES

1. Bandurko Z. (2014). Osoblyvosti funkcionuvannya zapozychenykh sliv u skladi suchasnoji nimeckjokji movy [Peculiarities of the functioning of borrowed words in the composition of the modern German language]. *Naukovi zapysky. Ser.: Filologichni nauky (movoznavstvo) – Ser.: Philological sciences (linguistics)*. Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 576–579 [in Ukrainian].
2. Barnych I. (2020). Anghlijski zapozychennja v komp'juternij terminologhiji nimeckjokji ta ukrajinsjokji mov [English borrowings in the computer terminology of the German and Ukrainian languages]. *Naukovyj zhurnal LDU BZhd “Lvivskij filologichnyj chasopys”*: zb. nauk. pracj – *Scientific journal of LSU BZD “Lviv Philological Magazine”*: coll. of science works, 7, 13–18 [in Ukrainian].
3. Ghordijenko N. (2017). Osoblyvosti vynyknennja leksychnykh innovacij [Peculiarities of the emergence of lexical innovations]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal “Internauka” – International scientific journal “Internauka”*, 3(2), 45–46 [in Ukrainian].
4. Daniljuk E., Kijko Ju. (2022). Neologizmy v nimeckij movi XXI st.: tematychnyj aspekt [Neologisms in the German language XXI century: thematic aspect]. *Vcheni zapysky. TNU imeni V. I. Vernadskogho – Scholarly notes. TNU named after V. I. Vernadskyi*, 2, 80–85 [in Ukrainian].
5. Kobzar O. (2020). Osoblyvosti zapozychenj z anghlijsjokji v nimeckjomovnomu ghlosariji chasu pandemiji KOVID-19 [Peculiarities of loanwords from English in the German-language glossary during the COVID-19 pandemic]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko LNU*. Lughansjk, 4, 59–66 [in Ukrainian].
6. Rysj L., Pasyk L. (2020). Neologizmy nimeckjokji movy u chas koronakryzy: naukovyj chasopys [Neologisms of the German language during the corona crisis: a scientific journal]. *Kremenecjki komparatyvni studiji – Kremenets comparative studies*, Kh, 289–299 [in Ukrainian].
7. Kharchenko S. (2020). Novotvory periodu koronavirusnoji pandemiji v medijnomu prostori Ukrajiny [Innovations of the period of the coronavirus pandemic in the media space of Ukraine]. *Mizhnarodnyj filologichnyj chasopys – International Philological Journal*, 11(4), 104–110 [in Ukrainian].
8. Elsen H. Neologismen: Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen. [Neologisms: Forms and functions of new words in different varieties of German.] 2. überarb. Auflage. Tübingen: Narr, 2011. S. 350. [in German].
9. Neologismenwörterbuch. [Dictionary of neologisms.] URL: http://https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_neuste. [in German].
10. Sprachforschung: Über 1.500 neue Worte durch Corona. [Language research: Over 1,500 new words due to Corona] URL: <https://www.br.de/nachrichten/kultur/durch-corona-sprachforschung-sammelt ueber-1500-neue-worte,SaU7z9x>. [in German].
11. Zifonun Gisela. Anglizismen in der Coronakrise. [Anglicisms in the Corona crisis] URL: https://www.idsmannheim.de/fileadmin/aktuell/Coronakrise/zifonun_anglizismen.pdf. [in German].

UDC 811.111' 373.46

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-29>**Olha LEMESHKO,***orcid.org/0000-0001-8893-4366**PhD in Pedagogics, Associate Professor,**Deputy Head of the Foreign Languages Department**Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnytskyi, Ukraine) lemeshkolia@ukr.net***Natalia KALYNIUK,***orcid.org/0000-0002-6558-5244**PhD in Pedagogics,**Associate Professor at the Foreign languages Department**Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnytskyi, Ukraine) kalynuk.nataiy@gmail.com***LEXICO-SEMANTIC FIELD “BORDER SURVEILLANCE”:
THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC ASPECTS**

The article deals with lexico-semantic field “border surveillance”. The notion “border surveillance” was analysed and determined. Border surveillance of Ukraine is ensured by a set of legal, organizational, regime, intelligence, operational and investigative, special and military measures aimed at protecting border security facilities (state sovereignty, territorial integrity, economic potential, etc.). It is provided by a system of state bodies (including law enforcement agencies and special services) and military formations with the participation of public organizations, citizens and other persons (their participation in this activity is also provided by the legislation of Ukraine) and aimed at protecting objects in the border area of Ukraine. Authors investigated legal documents on border sphere such as Schengen Border Code, materials on European Border and Coast Guard Agency, European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine, Common Core Curriculum, Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation, The International Organization for Migration, European Border Surveillance System, United States Coast Guard Manual on officers training, etc in order to generate the material of the study. The article reflects the linguistic trend to investigate both lexical and semantic fields and personal authors’ peculiarities to represent them. 10 lexico-semantic groups which represent the lexico-semantic field “border surveillance” were classified (everyday activity of border guards, border checks, border control, armament and ammunition, ranks and grades, border offences, military formations, border infrastructure, technical equipment and devices, integrated border management) and 1013 nominations were singled out. Authors represented them in 3 categories, such as verbs, nouns and word combinations. The main semantic relations between the field elements were revealed.

Key words: *a lexico-semantic field, a lexico-semantic group, border surveillance.*

Ольга ЛЕМЕШКО,*orcid.org/0000-0001-8893-4366**кандидат педагогічних наук, доцент,**заступник начальника кафедри іноземних мов**Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького**(Хмельницький, Україна) lemeshkolia@ukr.net***Наталія КАЛІНЮК,***orcid.org/0000-0002-6558-5244**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри іноземних мов**Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького**(Хмельницький, Україна) kalynuk.nataiy@gmail.com***ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ОХОРОНА КОРДОНУ»:
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті розглядається лексико-семантичне поле «охорона кордону». Проаналізовано та визначено поняття «охорона кордону». Охоронна кордону України забезпечується комплексом правових, організаційних, режимних, розвідувальних, оперативно-розшукових, спеціальних і військових заходів, спрямованих на захист об’єктів прикордонної безпеки (державного суверенітету, територіальної цілісності, економічного потенціалу тощо).

Вона забезпечується системою державних органів (у тому числі правоохоронних органів і спеціальних служб) і військових формувань за участю громадських організацій, громадян та інших осіб (їх участь у цій діяльності також передбачена законодавством України) і спрямована на охорону об'єктів у прикордонній зоні України. Автори досліджували правові документи з прикордонної сфери, такі як Шенгенський прикордонний кодекс, матеріали Європейського агентства прикордонної та берегової охорони, Місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні, Уніфіковану програму підготовки, Керівні принципи інтегрованого управління кордонами у зовнішньому співробітництві Європейської Комісії, Міжнародної організації з питань міграції, Європейської системи нагляду за кордоном, Посібник берегової охорони Сполучених Штатів щодо підготовки офіцерів тощо, щоб створити базу для дослідження. Стаття відображає лінгвістичну тенденцію дослідження як лексико-семантичних полів, так і особистих авторських особливостей їх представлення. Класифіковано 10 лексико-семантичних груп, які репрезентують лексико-семантичне поле «охорона кордону» (повсякденна діяльність прикордонників, прикордонні перевірки, прикордонний контроль, озброєння та амуніція, посади та звання, прикордонні правопорушення, військові формування, прикордонна інфраструктура, технічне оснащення і прилади, інтегроване управління кордоном) і виділено 1013 номінацій. Автори представили їх у 3 категоріях, таких як дієслова, іменники та словосполучення. Виявлено основні семантичні відношення між елементами поля.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, охорона кордону.

Introduction. An important component of the national security and its specific type is border security, which is defined as a state of protection of vital interests of the individual, society and the state in the border area. Many states face the challenges of ensuring border security and, at the same time, effectively regulating increasingly intense cross-border flows. It is not surprising that politicians and experts have shown a keen interest in various aspects of border security in recent decades.

The need for border security is objectively necessary. It is primarily a natural consequence of the states' formation and processes of territorial delimitation between them, the establishment and preservation of borders, as well as state sovereignty within its territory, the presence of unilateral or mutual territorial claims, attempts to re-determinate existing borders, escalation of border disputes and transformation of it into the stage of overt conflict, which threatens to escalate armed violence.

Border security of Ukraine is ensured by a set of legal, organizational, regime, intelligence, operational and investigative, special and military measures aimed at protecting border security facilities (state sovereignty, territorial integrity, economic potential, etc.). It is provided by a system of state bodies (including law enforcement agencies and special services) and military formations with the participation of public organizations, citizens and other persons (their participation in this activity is also provided by the legislation of Ukraine) and aimed at protecting objects in the border area of Ukraine.

During the development of Ukraine's border security system, special attention should be paid to consolidating and clearly delineating the tasks and functions of state institutions and public organizations on protection of the national interests of the state in its border area, as well as performance of international obligations in border security and creation of effect-

ive departmental and interagency mechanisms of interaction with neighbouring countries also.

Within the border surveillance service, the main objectives are to reduce the number of illegal immigrants entering the EU undetected, to reduce the death of human lives at sea and to increase internal security of the European Union as a whole by contributing to the prevention of cross-border crime.

According to the Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation border surveillance/border checks in general, procedures have to be established for patrolling, checks of persons, first-line check including routine profiling and interrogation, second-line check, interrogation and physical search, refusal of entry, detention and removal procedures, asylum-seekers, communication; cooperation with air support; use of infrastructure and equipment, including portable technical surveillance systems; reporting, communication and information exchange on all levels; documentation at all levels; apprehension and handling of irregular migrants, investigations; deployment of staff; procedures for cases which pose a threat or would constitute a crime; contingency procedures and procedures for cases requiring urgent action; profiling (Pluim, Bernecker, Charriou, Cooper, Eržen, Frankenhaeuser, Lehtonen, Makai & Weber 2010). All above mention require basic knowledge of English or specific purposes, in this case – "English for border guards".

The rapid development of science and modern technologies causes intensive changes which take place in different professional fields and are reflected in specialized languages, which are integral parts of a national language. Fruitful cooperation and communication among professionals require deep knowledge and understanding of terminological units which are the main components of specialized terminologies. They are means of concepts representations and

information transfer (Hrybinyk, Halai, Yesypenko & Bloshchynskyi 2022).

Linguists at different times had a different vision of the language lexical system structure and used different approaches to its interpretation. According to the definition introduced by (Trier 1973), the founder of the linguistic field method, a field is a set of linguistic (mainly lexical) units united by a commonality of content (sometimes also a commonality of formal indicators) and which reflect the conceptual, visual, or functional similarity of phenomena that are marked. A lexical-semantic field, according to (Karaulov's 1972) definition, is a group of words of the same language that have a close semantic connection. (Kocherhan 2001) defines the lexical-semantic field as a set of paradigmatically related lexical units, which are united by a commonality of content (sometimes also a commonality of formal indicators) and reflect the conceptual, substantive and functional similarity of the indicated phenomena. In modern linguistics, the lexical-semantic field is also interpreted as a semantic-paradigmatic formation, which has certain autonomy and specific signs of organization: a common non-trivial part in interpretation, a core-peripheral structure, the existence of zones of semantic transition (Denysova 1996: 78).

Identification of a lexical unit is an important problem in many natural language processing tasks and refers to the process of extracting of meaningful word chains (Daudaravicius 2010: 85). "Lexis is the core or heart of language but in language teaching has always been the Cinderella", states (Lewis 1993).

There are different views on understanding the term "lexical" and can have peculiar characteristic according to the researchers' interests. It also depends on the methods of extraction that provide researchers with lists of lexical items. Most lexical units are usually single words or constructed as binary items consisting of a node and its collocates found within a previously selected span. The lexical unit can be: a single word, the habitual co-occurrence of two words and also a frequent recurrent uninterrupted string of words. Second and third notion refers to the definition of a collocation or a multi-word unit. It is common to consider a single word as a lexical unit (Daudaravicius 2010).

Method. The formation of field is closely connected to the process of terminologization, which is defined by (Valeontis & Mantzari 2006: 7) as "a general procedure through which a word or phrase from general language is transformed into a term designating a concept in a special language".

The problems of lexico-semantic fields have always been in the centre of interest for scientists and language researchers. Many authors focused

their attention on the lexico-semantic fields in various spheres: sport (Chumakov 2021), police (Okhrimenko 2021), migration processes (Shustova 2021), economics (Khasanzyanova 2021), state-of-the-art of terminology theory (Budin 2001), political discourse (Datsyshyn, 2001), oil and gas industry (Doroshenko 2004), term formation (Valeontis & Mantzari 2006), border guarding sphere (Dudok, Tatarovska, Tsyntar, Tsviak, Bloshchynskyi 2021), border terminology (Yesypenko, Yankovets, Beshlei 2021).

Others devoted their works to lexico-semantic fields in foreign languages: Tatar and Turkish languages (Kajumova 2021), Caucasian languages (Ataev 2021), Egyptian Arabic (Ismail 2021), Tatar Languages (Valiullina 2021), and French language (Kovalevskaya 2021).

Peculiarities of lexico-semantic fields in English texts and literature were revealed by many scholars, thus (Golovatska 2021) studied lexico-semantic fields based on Lewis Carroll's novel "Through the looking glass", (Mammadbeyli 2021) investigated it in English fictional texts, (Honkapohja & Suomela 2021) paid attention to abbreviation consistency.

Today, the military industry is closely interconnected with other areas. The defining feature of the military sphere, which distinguishes it from other spheres of society, is that it operates only to ensure the security of the state, its citizens and property, including cultural heritage. From this point of view, the sphere of military life is one of the main providers of new vocabulary of any language in general and English in particular. This is due to the fact that recently the attention of mankind has been focused on the fight against terrorism, wars and military conflicts. Thus, military phraseology is a source of new word formations and phrases that are spread in general literary speech (Basaraba, Lemeshko 2021).

The importance of the research is predetermined by the growing interest of linguists to the investigation of lexico-semantic fields as a source of enriching the vocabulary of specialized terminological systems.

The purpose of the article is to define and characterize semantic and functional peculiarities of the notion "border surveillance" and its lexico-semantic representation in border sphere.

The method of continuous sampling has been used in order to generate the material, totally 1013 nominations have been selected from the legal documents on border sphere such as Schengen Border Code (Regulation 2016), materials on European Border and Coast Guard Agency (FRONTEX 2015), European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine "EUBAM" (Joint Staff Working Paper Implementation of the European Neighbourhood

Policy in 2010 Country Report 2011), (Common Core Curriculum 2017), (Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation 2010), The International Organization for Migration (IOM 2011), European Border Surveillance System (EUROSUR Regulation 2013), United States Coast Guard Manual on officers training (Krietemeyer 2000), as well as methodical recommendations for resolving the situation with the flow of migrants and refugees at European airports (Fundamental Rights at Airports: Border Checks at Five International Airports in the European Union 2014).

We singled out 10 lexico-semantic groups, according to the aspect of the notion “border surveillance” and were divided into subgroups. The following groups were formed: everyday activity of border guards, border checks, border control, armament and ammunition, ranks and grades, border offences, military formations, border infrastructure, technical equipment and devices and integrated border management (Picture 1). Words in each group were divided into parts of speech: verbs, nouns, and word combinations.

1. Everyday activity of border guards

Verbs: to protect, to guard, to maintain, to prevent, to combat, to fight, to counteract, to participate, to mark, to allow, to permit, to detain, to solve.

Nouns: border guard, uniform (belt, combat jacket, combat trousers, boots, head gear, insignia, fighting order).

Word combinations: to performs duties, to accomplish missions, to guard the State border.

2. Border checks

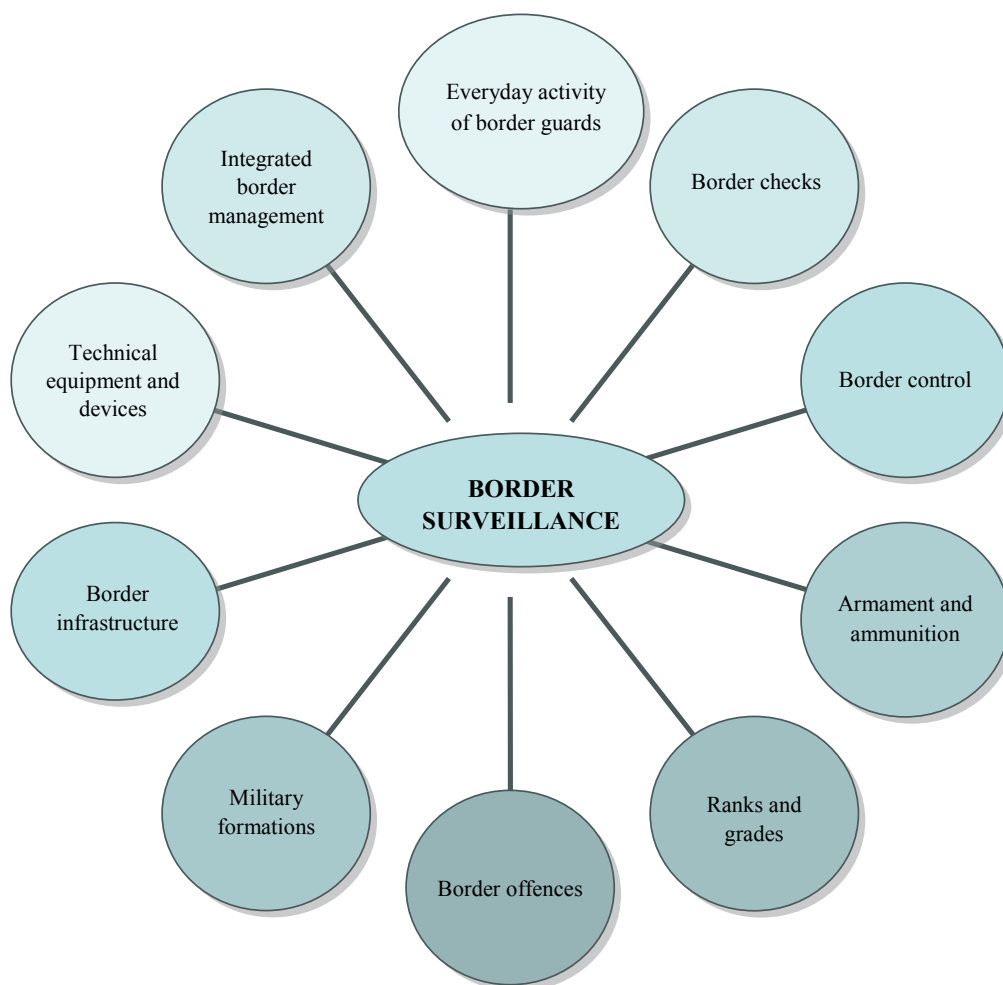
Verbs: to intercept, to patrol, to provide, to perform, to disclose, to enhance, to increase, to prohibit, to clear up, to arrest, to transport, to search, to cross.

Nouns: border detail, border patrol, migrant, refugee, stateless, violator, intruder, offender, perpetrator, breaker, provoker.

Word combinations: to intercept intruder, to enhance border surveillance, to observe situation, to detect signs of violation.

3. Border control

Verbs: to check, to examine, to inspect, to identify, to streamline, to confirm, to insure, to carry out,

Pic. 1. Lexico-semantic groups according to the aspect of the notion “border surveillance”

to reveal, to forbid, to produce, to show, to issue, to obtain, to clarify, to apprehend, to traffic, to smuggle in, to inspect, to put.

Nouns: paper, document, passport, database, stamp, border crossing point (international, interstate, local, highway, railway, pedestrian, ferry, marine, airport), unit (section, outpost, border crossing point, division, detachment, directorate, administration), authorities (customs, phytosanitary, veterinary, immigration, police, ministry, formation, institution, agency, service), stowaway, alien, foreigner, national, citizen, crosser.

Word combinations: to streamline border control procedure, to check papers, to inspect vehicle, to allow entry, to forbid leave, to use techniques.

4. *Armament and ammunition*

Verbs: to fire, to release, to load, to charge, to attack, to aim.

Nouns: vehicle (automobile, APC, tank, self-propelled anti-aircraft missile launcher, mechanized infantry combat vehicle, light multi-purpose vehicle (jeep), armoured reconnaissance vehicle (missile tube, torn table), anti-tank missile launcher, self-propelled howitzer (barrel cradle, barrel recuperator, fume extractor, barrel clump, muzzle), rocket launcher, self-propelled anti-aircraft gun (turret, radar, four-barrel 23-mm gun), main battle tank (tube, cupola, smooth-bore gun, fume extractor, armoured turret, infrared searchlight, road wheel, track)), weapons (pistol (barrel, foresight, hammer, trigger, pistol grip, magazine holder), MP2 machine gun (shoulder rest| butt, casing, mechanism casing, barrel clamp, cocking lever, palm rest, safety catch, magazine), self-loading rifle (barrel, flash hider, palm rest, trigger mechanism, magazine, notch, front sight block with foresight, rifle butt), MG3 machine gun (barrel casing, gas regulator, belt-changing flap, rear sight, front sight block with foresight, pistol grip, shoulder rest), anti-tank rocket launcher (rocket (projectile), buffer, telescopic sight, firing mechanism, cheek rest, shoulder rest (butt))), projectile, round, bullet, ammo.

Word combinations: to attack by fire, spare round.

5. *Ranks and grades*

Verbs: to resign, to appoint, to attach, to assign, to promote, to receive.

Nouns: private, soldier, enlisted personnel, specialist, non-commissioned officer, commissioned officer, Warrant Officer, Second Lieutenant, First Lieutenant, Lieutenant, Captain, Major, Lieutenant Colonel, Colonel, Brigadier General, Major General, Lieutenant General, General.

Word combinations: length of service, length of service in grade, forced military service, voluntary recruitment, to be assigned to a unit, to receive com-

mission, to be attached to platoon, to practice combat skills, to be sent to basic soldier training, to be recommended for promotion to a higher grade, to hold position of, to be placed in charge of.

6. *Border offences*

Verbs: to investigate, to arrest, to detect, to detain, to draw up, to fill in, to fine, to investigate.

Nouns: crime, violation, infraction, misdemeanour, felony, bribe, corruption, waste, investigation, verification.

Word combinations: abuse of resources, to pay fine, to be imprisoned, to draw up protocol, to break the law, to investigate case, to clarify circumstances.

7. *Military formations*

Verbs: to fight, to combat, to repeal, to attack, to destroy, to deploy, to fire.

Nouns: squad, section, platoon, detachment, company, battery, troop, regiment, headquarters, squadron, brigade.

Word combinations: army group, to prescribe the wartime mission, to conduct infantry manoeuvre and fires, to fight massed or by separate platoons, to deploy on short notice, to destroy enemy forces, units of the combined arms and services, subordinate element.

8. *Border infrastructure*

Verbs: to establish, to define, to outline, to border on.

Nouns: border crossing point, unit, border post, border guard division, border guard detachment, directorate, department, administration, office, entry-exit check point, port of entry.

Word combinations: railway check point, highway border crossing point, ferry check point, sea border crossing point, air border crossing point, international airport, interstate station, local border post.

9. *Technical equipment and devices*

Verbs: to detect, to invent, to use, to track, to gather, to analyse, to search.

Nouns: detector, tweezers, microscope, compasses, GPS, IR or laser distance meters, night vision devices, helicopters, powerful magnifier, fixed/mobile cameras, boats, optronics, detector for smuggled goods, border guard fences, portable terminals for data checks, patrol vehicles, UV lamps, CO2 detectors, retro-viewer.

Word combinations: detectors of radioactivity, means for coercive stopping of vehicles, maritime radar sensor systems, equipment for physical protection of the border, passive millimetre wave images.

10. *Integrated border management*

Verbs: to establish, to abolish, to interact, to facilitate, to simplify, to provide, to apply, to allow.

Nouns: foreign affairs, cooperation, concept, coordination, management, embassy, consulate, police.

Word combinations: efficient border management, contact point, mutual cooperation, national and international coordination, well-controlled borders, smart border, well-secured frontiers, pillars of the Integrated Border Management Concept, relevant authorities and agencies.

The structure of the lexico-semantic field “border surveillance” shows various kinds of semantic relations in the inner constituents. We can find these relations within a certain semantic group and among the elements of the lexico-semantic field in general. There exist the following types of relations: synonymic (border – frontier, boundary edge; border guard – frontier man, border man, borderer; to examine – to check, to control), antonymic (to apply – to release; to enter the country – to leave the country; legal – illegal; licit – illicit; valid – invalid; to violate – to protect; resident – stateless), partitive (Submachine gun – trigger, barrel, muzzle, sight, safety catch, tripod, button, shell,

bullet, cartridge; APC – tube, cupola, turret, armour, tracks, hull; Fighting order – trousers, jacket, helmet, head gear, belt, boots, weapon, ration, rounds), converse (neighbour – neighbouring country; to hide – hiding place; challenge – to challenge, challenging; combat – to combat; fight – to fight, fighter).

Conclusion. Our goal was to define and characterize semantic and functional peculiarities of the notion “border surveillance” and its lexico-semantic representation in border sphere.

Analysing the content of the legal documents on border sphere 10 lexico-semantic groups were singled out (totally 1013 nominations), according to the aspect of the notion “border surveillance” and the following groups were formed: everyday activity of border guards, border checks, border control, armament and ammunition, ranks and grades, border offences, military formations, border infrastructure, technical equipment and devices and integrated border management.

BIBLIOGRAPHY

1. Ataev B. (2021). Semantic conflict of the Caucasian languages and scenarios for the development of scientific research. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 121–130.
2. Basaraba I, Lemeshko O. (2021). Correlation of cognitive abilities and translation skills of phraseological units. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online] 18 (2).
3. Budin G. (2001). A critical evaluation of the state-of-the-art of terminology theory. *Terminology Science & Research* 12(1–2). 7–23.
4. Chumakov A. (2021). Metaphorical and Linguistic conceptualization of sports realities in internet publicist. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 131–142.
5. Datsyshyn K. (2001). Morphological and syntactic principles of structural classification of metaphors in political discourse. *Visnyk of Lviv National University: Journalism series* 21. 506–509.
6. Daudaravicius V. (2010). Automatic identification of lexical units. *Informatica* 34. 85–91.
7. Денисова С. Типологія категорій лексичної семантики : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15; 10.02.02 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1996. 34 с
8. Дорошенко С. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 91 с.
9. Dudok R., Tatarovska O., Tsyntar N., Tsviak L. & Bloshchynskyi I. (2021). Compound nouns in the German terminology of the border guarding sphere. *Applied Linguistics Research Journal* 5(4). 113–117.
10. Frontex. Common Core Curriculum. EU Border Guard Basic Training. 2017. Warsaw : Frontex.
11. Frontex. Exercising Mobility in Border Guard Basic Training. 2015. Warsaw, Poland.
12. Fundamental rights at airports: border checks at five international airports in the European Union. 2014. Luxembourg: Publications office of the European Union.
13. Golovatska Yu. (2021). Reproduction of Lexical and Stylistic Means of Character Formation in Ukrainian and Polish Translations of Lewis Carroll’s Novel “Through the Looking Glass”. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 92–104.
14. Guidelines for integrated border management in European commission external cooperation. 2010. European Commission. Europe Aid Cooperation Office. Brussels.
15. Honkaponha A., Suomela J. (2022). Lexical and function words or language and text type? Abbreviation consistency in an aligned corpus of Latin and Middle English plague tracts. *Digital Scholarship in the Humanities* 37(3). 765–787.
16. Hrybinyk Yu., Halai T., Yesypenko N. & Bloshchynskyi I. (2022). Approaching Metaphorical Terms in Subject-specific Terminologies (Geologic and Geodetic): Semantic and Structural Aspects. *World Journal of English Language* (online) 12 (6).
17. IML Information note on international standards on immigration detention and noncustodial measures. International Organization for Migration (“IOM”) (Nov. 2011). Geneva, Switzerland.
18. Ismail S. (2021). A Semantic and Sociolinguistic Study of Pejoration in Egyptian Arabic. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 55-68.
19. Joint Staff Working Paper Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country Report: Ukraine. 2011. European Commission, High Representative of the Union.
20. Kajumova D. (2021). Research of phraseological units of the concept «Beverages Consumption Culture» in the linguistic worldview of English, Tatar and Turkish languages. *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 12-23.
21. Karaulov Yu. (1972). The structure of the lexico-semantic field. *Philological Sciences* 1. 57–68

22. Khasanzyanova G. (2021). Analysis of economic terms from English into Chinese language from the point of their translation structure. *Applied Linguistics Research Journal* 5(1). 277–281.
23. Кочерган М. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
24. Kovalevskaya, I. (2021). Semantic relations in a group of size adjectives (On the material of modern French language). *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 167–173.
25. Krietemeyer G. (2000). *The Coast Guardsman's Manual*. 9th ed. Naval Institute Press.
26. Lewis M. (1993). *The Lexical Approach*. Hove : LTP.
27. Mammadbeyli A. (2021). Lexical cohesion and the rhetorical structure of English fictional texts. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 198–211.
28. Okhrimenko I. (2021). Possibilities of the Method of Semantic Differential in Determining the Peculiarities of Police Officers Interpersonal Interaction. *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 64–73.
29. Pluim M., Bernecker A., Chaharriou J., Cooper A., Erzen B., Frankenhaeuser M., Lehoten T., Makai V., Thury W. & Weber D. (2010). *Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation*. Europe Aid Cooperation Office Directorate. Brussels.
30. Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). 1–52.
31. Regulation (EU) No 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur).
32. Shustova S. (2021). Associative-verbal field of the concept “Migration processes. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 38–45.
33. Trier J. (1973). *Das sprachliche Feld. Wortfeldforschung: Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
34. Valeontis K., & Mantzari E. (2006). The linguistic dimensions of terminology: principles and methods of term formation. *Proceedings of the 1st Athens International Conference on Translation and Interpretation Translation: Between Art and Social Science*. 1–20.
35. Valiuliina G. (2021). Lexicographic Study of the Linguacultural concept «Love-Mehabbet» in English and Tatar languages. *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 34–40.
36. Yesypenko N., Yankovets O., Beshlei O., Yankovets A. & Bloshchynskiy I. (2021). Conceptual Metaphor as a Means of Terminological Nomination. *ALR Journal* 5 (2). 24–29.

REFERENCES

1. Ataev B. (2021). Semantic conflict of the Caucasian languages and scenarios for the development of scientific research. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 121-130
2. Basaraba I, Lemeshko O. (2021). Correlation of cognitive abilities and translation skills of phraseological units. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online] 18 (2).
3. Budin G. (2001). A critical evaluation of the state-of-the-art of terminology theory. *Terminology Science & Research* 12(1–2). 7–23.
4. Chumakov A. (2021). Metaphorical and Linguistic conceptualization of sports realities in internet publicist. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 131–142.
5. Datsyshyn K. (2001). Morphological and syntactic principles of structural classification of metaphors in political discourse. *Visnyk of Lviv National University: Journalism series* 21. 506–509.
6. Daudaravicius V. (2010). Automatic identification of lexical units. *Informatika* 34. 85–91.
7. Denysova S. *Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky* [Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky] : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.15; 10.02.02 / Kyivskiy un-t im. T.Shevchenka. Kyiv, 1996. 34 s. [in Ukrainian].
8. Doroshenko S. *Formuvannia ta rozvytok ukraïnskoi terminolohii naftohazovoi promyslovosti* [Formation and development of Ukrainian terminology of the oil and gas industry] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M.P.Drahomanova. Kyiv, 2004. 91 s. [in Ukrainian].
9. Dudok R., Tatarovska O., Tsyntar N., Tsviak L. & Bloshchynskiy I. (2021). Compound nouns in the German terminology of the border guarding sphere. *Applied Linguistics Research Journal* 5(4). 113-117.
10. Frontex. *Common Core Curriculum. EU Border Guard Basic Training*. 2017. Warsaw : Frontex.
11. Frontex. *Exercising Mobility in Border Guard Basic Training*. 2015. Warsaw, Poland.
12. *Fundamental rights at airports: border checks at five international airports in the European Union*. 2014. Luxembourg : Publications office of the European Union.
13. Golovatska Yu. (2021). Reproduction of Lexical and Stylistic Means of Character Formation in Ukrainian and Polish Translations of Lewis Carroll's Novel “Through the Looking Glass”. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 92–104.
14. *Guidelines for integrated border management in European commission external cooperation*. 2010. European Commission. Europe Aid Cooperation Office. Brussels.
15. Honkapohja A., Suomela J. (2022). Lexical and function words or language and text type? Abbreviation consistency in an aligned corpus of Latin and Middle English plague tracts. *Digital Scholarship in the Humanities* 37(3). 765–787.
16. Hrybnyk Yu., Halai T., Yesypenko N. & Bloshchynskiy I. (2022). Approaching Metaphorical Terms in Subject-specific Terminologies (Geologic and Geodetic): Semantic and Structural Aspects. *World Journal of English Language* (online) 12 (6).

17. IML Information note on international standards on immigration detention and noncustodial measures. International Organization for Migration (“IOM”) (Nov. 2011). Geneva, Switzerland.
18. Ismail S. (2021). A Semantic and Sociolinguistic Study of Pejoration in Egyptian Arabic. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 55–68.
19. Joint Staff Working Paper Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country Report: Ukraine. 2011. European Commission, High Representative of the Union.
20. Kajumova D. (2021). Research of phraseological units of the concept «Beverages Consumption Culture» in the linguistic worldview of English, Tatar and Turkish languages. *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 12-23.
21. Karaulov Yu. (1972). The structure of the lexico-semantic field. *Philological Sciences* 1. 57–68
22. Khasanzyanova G. (2021). Analysis of economic terms from English into Chinese language from the point of their translation structure. *Applied Linguistics Research Journal* 5(1). 277–281.
23. Kocherhan M. Vstup do movoznavstva [Introduction to Linguistics]: pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kyiv : Vydavnychiy tsentr “Akademiia”, 2001. 368 s. [in Ukrainian].
24. Kovalevskaya, I. (2021). Semantic relations in a group of size adjectives (On the material of modern French language). *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 167–173.
25. Krietemeyer G. (2000). *The Coast Guardsman’s Manual*. 9th ed. Naval Institute Press.
26. Lewis M. (1993). *The Lexical Approach*. Hove : LTP.
27. Mammadbeyli A. (2021). Lexical cohesion and the rhetorical structure of English fictional texts. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 198–211.
28. Okhrimenko I. (2021). Possibilities of the Method of Semantic Differential in Determining the Peculiarities of Police Officers Interpersonal Interaction. *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 64–73.
29. Plum M., Bernecker A., Chaharriou J., Cooper A., Erzen B., Frankenhaeuser M., Lehoten T., Makai V., Thury W. & Weber D. (2010). *Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation*. Europe Aid Cooperation Office Directorate. Brussels.
30. Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). 1–52.
31. Regulation (EU) No 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur).
32. Shustova S. (2021). Associative-verbal field of the concept “Migration processes. *Applied Linguistics Research Journal* 5(2). 38–45.
33. Trier J. (1973). *Das sprachliche Feld. Wortfeldforschung: Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. [in German].
34. Valeontis K., & Mantzari E. (2006). The linguistic dimensions of terminology: principles and methods of term formation. *Proceedings of the 1st Athens International Conference on Translation and Interpretation Translation: Between Art and Social Science*. 1–20.
35. Valiuliina G. (2021). Lexicographic Study of the Linguacultural concept «Love-Mehabbet» in English and Tatar languages. *Applied Linguistics Research Journal* 5(3). 34–40.
36. Yesypenko N., Yankovets O., Beshlei O., Yankovets A. & Bloshchynskiy I. (2021). Conceptual Metaphor as a Means of Terminological Nomination. *ALR Journal* 5 (2). 24–29.

UDC 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-30>**Svitlana MAKUKHINA,***orcid.org/0000-0001-6269-8406**Senior Lecturer at the Department of Public Administration, Law and Humanities**Kherson State Agrarian and Economic University**(Kherson, Ukraine) makukhina.svetlana@gmail.com***COACHING AS MODERN TECHNOLOGY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

The article discusses a new way of teaching foreign languages, called “language coaching” (or linguistic coaching). The desire of teachers to increase the effectiveness of teaching foreign languages forces them to introduce new pedagogical technologies into the learning process and use not only a variety of educational materials and methodological techniques, but also look for ways to maximize the use of the student’s potential. The author gives definition of language coaching, considers its distinctive features. The article discusses the basic principles of language coaching and analyzes their application in the practice of foreign language teaching. It is emphasized that the key principle of coaching is goal setting. The most effective tool for goal setting is the SMART technique. The author argues that language coaching should be considered as a component of a language teacher psychological competence. The article emphasizes the importance of student-centered approach to teaching foreign languages and the role of language coaching to enhance students’ motivation to training, creating a system of your competencies. It is noted, that the main task of a coach is not to teach, but to stimulate self-education, so that in the process of activity a person can find and obtain the necessary knowledge. This paper also compares traditional forms of language teaching and linguistic coaching methods. The main difference between coaching and traditional forms of training is the focus on the inner potential of the student. It is emphasized that this approach presupposes a partnership between teacher and student, in contrast to the traditional learning process, which presupposes a certain hierarchy of relationships. It should be noted that language coaching as a method of individual training by a coach in the form of interactive communication is a fairly productive way of teaching a foreign language, especially at the initial stage learning foreign languages.

Key words: *coaching, educational process, teaching methods, motivation, psychological competence.*

Світлана МАКУХІНА,*orcid.org/0000-0001-6269-8406**старший викладач кафедри публічного управління,**права та гуманітарних наук**Херсонського державного аграрно-економічного університету**(Херсон, Україна) makukhina.svetlana@gmail.com***КОУЧИНГ ЯК СУЧАСНА ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

Статтю присвячено аналізу коучингу як сучасного підходу до навчання. Розглянуто новий спосіб навчання іноземних мов, який отримав назву «мовний коучинг» (або лінгвістичний коучинг). Проаналізовано основні принципи мовного коучингу та сфера компетенцій викладача-коуча в порівнянні зі звичайним викладачем іноземної мови. Сфера компетенцій викладача-коуча значно ширша ніж звичайного викладача англійської мови. Вона охоплює однаковою мірою як інформативний та лінгвістичний рівні, так і психологічний. У статті наголошується на важливості студентоорієнтованого підходу у викладанні іноземних мов та ролі мовного коучингу для підвищення мотивації студентів до навчання. Автор стверджує, що мовний коучинг слід розглядати як складову психологічної компетентності викладача. Зазначається, що основне завдання викладача – не навчати, а стимулювати до самоосвіти, щоб у процесі діяльності людина знаходила та отримувала необхідні знання. Важливо розкрити потенціал студента, дати можливість вийти за межі своїх вмінь, розвинути самостійність та відповідальність. Завдяки коучингу студенти навчаються прогнозувати очікувані результати, застосовувати знання на практиці, формують почуття відповідальності за результат своєї праці та активізують пізнавальну діяльність. У статті порівнюються традиційні форми навчання мови та методи лінгвістичного навчання. Основна відмінність коучингу від традиційних форм навчання полягає в орієнтації на внутрішній потенціал студента. Наголошується, що такий підхід передбачає партнерство між викладачем і студентом, на відміну від традиційного навчального процесу, який передбачає певну ієрархію стосунків. Слід зазначити, що мовний коучинг як метод індивідуального навчання тренера у формі інтерактивного спілкування є досить продуктивним способом навчання іноземної мови, особливо на початковому етапі вивчення іноземних мов.

Ключові слова: *коучинг, освітній процес, методи навчання, мотивація, психологічна компетенція.*

Problem setting. The desire of teachers to increase the effectiveness of teaching foreign languages forces them to introduce new pedagogical technologies into the learning process and use not only a variety of educational materials and methodological techniques, but also look for ways to maximize the use of the student's potential. One of these directions is language coaching, which means the use of coaching and coaching technologies in the process of teaching foreign languages.

Analysis of recent researches and publications. The problem of using coaching as a general didactic teaching method and its transformation into in the form of private didactic methods has already been discussed in a number of scientific and methodological works by foreign and domestic scientists, teachers and psychologists.

Whitmore and his colleagues were the first to take coaching into the workplace and coined the term "performance coaching" in the early 1980s. Recent works in the field of methods of teaching foreign languages place special emphasis on the role coach in the process of speech acquisition. Thus, in the work of professor of didactics of the English language M. Eisenmann it is noted that teachers perform three roles in the classroom. They are teachers providing knowledge; facilitators that create learning environments where students learn better; coaches helping students in the learning process. It is noted, that the new professional roles of teachers and lecturers give rise to numerous discussions in the foreign and domestic scientific space. Researchers defend one or another function of the teacher, justifying his priority and relevance.

The purpose of the article is to analyze the use of language coaching techniques in foreign language teaching.

Presentation of the main material. Studying the development trends of modern linguistic education and current pedagogical innovations we have identified not only the relevance of personality-oriented, competency-based and culturally oriented approaches but also the relevance of using active learning methods. Among innovative methods and technologies being introduced into educational practice today, special attention is devoted to coaching. The founder of coaching is Timothy Gallwey, an American business coach, who defined coaching as "unlocking a person's potential in order to maximize his efficiency". If we look at the Oxford Dictionary, the verb "coach" has the following meaning: to give someone special instructions for what they should do or say in a particular situation. Thus, a coach does not teach, unlike a trainer or teacher it helps to learn by increasing motivation, correctly formulating goals, and unlocking the potential and resource of the student himself (Горук, 2015: 100).

Pedagogical coaching has many advantages. First of all, it is aimed at increasing the effectiveness of the teacher. Pedagogical coaching makes it possible to provide psychologically competent support for students along the educational trajectory, based on the principles and achievements person-centered approach. At the same time, specific realistic goals are set for students, such as for the short and long term of their development in context of university training. Students learn to manage their personal time, deal with stressful situations, increase self-esteem (Єфімова, Жицька, 2017: 105).

A professional coach must have a range of competencies, the degree of proficiency of which determines the level of qualification of the coach in the process of certification.

- Compliance with ethical and professional standards.

- Entering into a coaching agreement the ability to understand that required in each specific interaction with the client in coaching time.

- Developing a trusting relationship with the client.

- Coaching presence (the ability to be fully aware and create a relaxed relationship with the client, demonstrating an open, confident demeanor).

- Active listening (the ability to fully concentrate on what the client says and what he doesn't say, understand the meaning of what was said in the context of the client's desires and support the process of the client expressing his feelings and thoughts).

- "Powerful" questions (the ability to ask questions that reveal the information necessary for the client to get maximum benefit from the interaction with the coach and facilitate the coaching relationship).

- Direct communication (ability to communicate effectively during coaching sessions and use the language that produces the greatest positive impact on the client).

- Stimulating awareness (ability to integrate and accurately evaluate multiple sources of information and interpret it in such a way as to help the client understand what is happening and, thereby, achieve agreed upon results).

- Action design (the ability to create together with the client opportunities for continuous learning during coaching and life/work, and to take new actions that will most effectively achieve the agreed upon coaching results).

- Planning and goal setting (ability to develop an effective coaching plan with a client and support its implementation).

- Managing progress and responsibility (ability to hold focus on what is important to the client and leave the responsibility to the client to take actions).

As we can see, very high demands are placed on the professional competence of a coach; even a certified psychologist without special training cannot conduct coaching sessions. That is why, when talking about the use of coaching technologies in education, we talk about the coaching approach (Петренко, 2018: 66).

In linguodidactics, the concept of “language coaching” (or “linguistic coaching”), which is at the intersection of linguistics and coaching, is increasingly used. Linguistic coaching represents an effective interesting, accessible language learning using coaching tools technician.

In a general sense, language coaching is a type of training that combines some principles of traditional teaching and coaching (training), and a coach is a teacher who uses the principles of linguistic coaching in his practice. So what are the basic principles of language coaching? First of all, the key principle of coaching is setting goals, work on which is carried out in a strictly defined period of time, which is discussed with the student, thus the student takes upon himself the obligation to achieve these goals. Thus, the coach must have sufficient experience in joint goal setting in order to clearly understand what his student wants (or rather, needs) to learn in the allotted time. The second basic principle of coaching is the presence of so-called training sessions, during which a joint check of the achievement of set goals occurs; if goals are not achieved, new ways to achieve them are explored; if goals are achieved, new ones are set. Coaching involves a more active role for the student, unconditional empathy from the coach for the coachee, the ability to adapt to the student and his way of learning, and continuous coach-student feedback. All materials and manuals selected by the coach are aimed exclusively at achieving the set goals. The coach and the student have equal status, but the student, aware of his own choice, takes responsibility for the acquisition of knowledge and the learning process as a whole (Поберезська, 2017: 103). Because specific time is allocated to achieve specific goals, learning effectiveness is one of the core principles of coaching. In the traditional education system, you are given information that has already been processed by someone else and tailored specifically for this person; along with knowledge, there is a need to adopt also a train of thought and preferences that often do not coincide with yours. Linguistic coaching allows you to perceive and master information in individual ways that are unique to you, which guarantees quality and reliability.

The teacher proceeds from that a student is a creative a person with reserve capabilities. The relationship between teacher and student is one of allies and partners. The process of learning a foreign language

lasts long enough, and for this is the time for foreign language learners’ language learners often encounter obstacles that prevent them from achieving the desired result. The process of learning a foreign language lasts quite a long time. During this time, foreign language learners often encounter obstacles that prevent them from achieving the desired result. One of these obstacles is a decrease in motivation, which is of fundamental importance in the learning process. When a student has already decided to learn a foreign language, he often lacks the motivation to systematically continue his studies. Motivation is an essential factor when learning foreign languages; at the goal-setting stage, it is important to connect the goals of learning a foreign language with specific personal goals of the student, for example, continuing education in Britain, reading English literature in the original, perspective work in the British campaign, etc.

In addition to mobilizing internal abilities of students, the teacher-coach works with them on a mental level. Some scientists argue that a foreign language is a phenomenon closely related to consciousness and human mental activity. The learning process is based on psychological, personal opportunities available both the teacher himself and the people who study foreign languages. If the student does not decide on a mental level that he really wants to master a foreign language, it will be difficult for him to achieve his goal. Despite on the fact that the student realized the need to master a foreign language, there are cases when he encounters obstacles of psychological origin – these are, first of all, language and psychological barriers, as well as fear of communication in a foreign language and fear of negative evaluation teacher and fellow students. Teacher-coach helps realize what the student thinks about himself and about his capabilities, whether he has prejudices about learning foreign languages. If a student is convinced that he cannot master a foreign language, he will not achieve his goal. Coach helps overcome these mental barriers. The language barrier that arose at the mental level does not allows you to move on. It is linguistic in nature, that is, the student has a poor vocabulary, he does not know grammar or does not understand speech, therefore it is difficult for him to communicate in foreign language. The student cannot find suitable words to convey his thought, does not understand his interlocutor or cannot grammatically construct a sentence correctly, which complicates communication.

Another factor that makes communication difficult is psychological barrier to communication. A student who has knowledge in the field of linguistics cannot overcome his internal restrictions that interfere with communication in a foreign language, despite the fact

that he knows a foreign language very well, but self-doubt blocks his ability to communicate. The student is afraid of making mistakes and wants his speech to be perfect, and even small mistakes lead him to embarrassment, so he avoids communicating in a foreign language. In this case, it is necessary to understand the nature of the psychological barrier that is difficult for the student to cope with without outside help. The teacher-coach tries to convince the student that everyone who learns new material makes mistakes (Passmore, 2006: 89). The coach's task is to support students' self-confidence and influence on the formation of adequate self-esteem. In our opinion, the goal of a teacher-coach is to motivate students to study educational material, arouse interest in subject of study, reveal its potential, develop skills that will help you effectively master educational material and promote performance. Problem, which is very often encountered students, especially at the beginning of mastering a foreign language, is setting an achievable goal. The best way to set goals is to use the SMART technique (Renton, 2009: 45). The term was first used by Paul J. Mayer in 1965. This is a mnemonic abbreviation that stands for:

S – (specific) – you won't be able to focus your efforts or feel truly motivated to achieve a goal if it is not clear and specific (for example, learn 20 new words by the next lesson).

M – (measurable) – to track your progress and stay motivated, it's important to have measurable goals (for example, the goal was to learn 20 words by heart

by the next lesson, respectively, if only 19 words will be learned, it will be possible to calculate the percentage of completion).

A – (attainable) – to be successful, ultimately one's goal needs to be realistic and attainable (for example, if a student always learned by heart for the next lesson 15 new words, increasing the number of words to 20 is a completely achievable task).

R – (relevant) – it is important to ensure that the goal matters to you, and that it also aligns with other relevant goals (if a student set the main goal to train speech skills, you can ask him to retell the text).

T – (time-bound) – every goal needs a target date that provides a deadline to focus on and something to work toward (exam).

The “language coaching” approach involves a comprehensive, balanced approach to the student's life, so it is necessary to discuss the end date and agree on the intensity of classes and the amount of homework. The student should understand that the more effort he puts in, the more noticeable the progress.

Conclusions. In conclusion, we note that language coaching is currently a fairly new and effective way of teaching a foreign language, which makes it possible to set a clear goal and focus on full students' responsibility for their progress in language acquisition, and for the final result. In our opinion, described above, the experience of teaching foreign languages using language coaching can be considered as a positive experience in implementing training process of coaching techniques.

BIBLIOGRAPHY

1. Горук Н. Коучинг як ефективна технологія формування самоосвітньої компетентності студентів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2015. Вип. 11(1). С. 99–104.
2. Єфімова О.М., Жицька С.А. Коучинг як складова особистісно-орієнтованого навчання у професійній підготовці студентів вищих навчальних закладів. *Науковий огляд*. 2017. № 4 (36). С. 103–112.
3. Петренко О. Педагогічний коучинг у діяльності вчителя в контексті реалізації концепції «Нова Українська Школа». *Нова педагогічна думка*. 2018. № 1 (93). С. 62–66.
4. Поберезька Г.Г. Коучинг як педагогічна технологія студентоцентричного навчання у ВНЗ. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. Вип. 4. С. 99–107.
5. Passmore J. *Excellence in Coaching: The Industry Guide*. London: Kogan Page Publishing. 2006. 306 с.
6. Renton J. *Coaching and Mentoring: What They are and How to Make the Most of Them*. New York: Bloomberg Press. 2009. 326 с.

REFERENCES

1. Horuk N. (2015) Kouchynh yak efektyvna tekhnolohiia formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti studentiv. [Coaching as an effective technology for the formation of self-educational competence] *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. Vyp. 11(1). S. 99–104. [in Ukrainian].
2. Yefimova O.M., Zhytska S.A. (2017) Kouchynh yak skladova osobystisno-orientovanoho navchannia u profesiinii pidhotovtsi studentiv vyshcheykh navchalnykh zakladiv. [Coaching as a Component of Learner-centered Approach in Professional Training of Higher Educational Establishments Students] *Naukovyi ohliad*. № 4 (36). S. 103–112. [in Ukrainian].
3. Petrenko O. (2018) Pedahohichniy kouchynh u diialnosti vchytelia v konteksti realizatsii kontseptsii [Pedagogical coaching in teacher activity in the context of implementing the “New Ukrainian School” concept] «Nova Ukrainianska Shkola». *Nova pedahohichna dumka*. № 1 (93). S. 62–66. [in Ukrainian].
4. Poberezska H.H. (2017) Kouchynh yak pedahohichna tekhnolohiia studentotsentrychnoho navchannia u VNZ [Coaching as a student-centered pedagogical technology studying at a university] *Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva*. Vyp. 4. S. 99–107. [in Ukrainian].
5. Passmore J. (2006) *Excellence in Coaching: The Industry Guide*. London : Kogan Page Publishing. 306 с.
6. Renton J. *Coaching and Mentoring: What They are and How to Make the Most of Them*. (2009) New York : Bloomberg Press. 326 с.

UDC 398.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-31>**Subhan Bahadur MAMMADOV,**

orcid.org/0009-0004-4112-877X

Scientific Researcher

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi
of National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) memmedov.subhan@gmail.com**“AVESTA” MOTIFS IN GERMAN AND AZERBAIJANI FOLKLORE**

In this article, the influence of Avesta on German and Azerbaijani folklore is studied in detail. It would be more correct to say that the ideas and artistic motifs of “Avesta” that are important for the whole world, did not go unnoticed in the oral literature of the German people. We find traces of “Avesta” in the form of episodes in separate tales and legends, as well as other artistic examples, existing in the oral literature of the German people. In this regard, the “Nibelungenlied” epic, which is an ancient German epic, is more important. Mythical images, battle scenes and other similar motifs present in the epic resonate with the “Avesta”. That is why, in this article, the “Nibelungenlied” epic, which is one of the world-famous and masterpieces of German oral folk literature, is compared with the “Avesta”, the holy book of Zoroastrianism, and the characteristics of the influence of Avesta on this epic are studied. In addition, the position of Avesta in Azerbaijani oral folk literature is studied in this article. Artistic examples included in the folklore of Azerbaijan lullabies, fairy tales, folk games were compared with the Avesta and the influence of the Avesta on these artistic examples was clarified. In addition, the traditions of novruz, one of the favorite holidays of our people, were deeply analyzed, the role and importance of Zoroastrianism in the formation of this holiday was studied. Thus, as a result of the research, it was clear that most of the ideas and sayings, aphorisms and wise sayings, proverbs and expressions, fables, legends, narratives and epics that exist today in the thinking of many Eastern and Western peoples, especially Germans, including Azerbaijan, took their origin from “Avesta”. In this article, “Avesta” is characterized as a collection of religious, scientific-philosophical and literary-artistic books. It is emphasized that it, together with the “Gilgamesh” epic, is the first point of reference in the history of the artistic ideas of Azerbaijan and many peoples along with Azerbaijan,

Key words: Avesta, Zarathustra, folklore, German literature, Azerbaijani literature.

Субхан Бахадур МАММАДОВ,

orcid.org/0009-0004-4112-877X

науковий співробітник

Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві
Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) memmedov.subhan@gmail.com**МОТИВИ «АВЕСТИ» В НІМЕЦЬКОМУ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОМУ
ФОЛЬКЛОРИ**

У цій статті детально досліджено вплив Авести на німецький та азербайджанський фольклор. Правильніше було б сказати, що важливі для всього світу ідеї та художні мотиви «Авести» не залишилися непоміченими в усній словесності німецького народу. Сліди «Авести» у вигляді епізодів знаходимо в окремих переказах і легендах, а також інших художніх зразках, що існують в усній словесності німецького народу. У цьому відношенні більш важливим є епос «Повісті Нібелунгів», який є давньонімецьким епосом. Міфічні образи, батальні сцени та інші подібні мотиви, присутні в епосі, перегукуються з «Авестою». Тому в цій статті епос «Про Нібелунгів», який є одним із всесвітньо відомих і шедеврів німецької усної народної словесності, порівнюється з «Авестою», священною книгою зороастризму, а також характеристики впливу Авести про цей епос вивчаються. Крім того, у статті досліджено місце Авести в азербайджанській усній народній словесності. Художні зразки, що входять до складу азербайджанського фольклору, колискові пісні, казки, народні ігри порівнювалися з Авестою і з'ясувалося вплив Авести на ці художні зразки. Крім того, глибоко проаналізовано традиції Новруз, одного з улюблених свят нашого народу, досліджено роль і значення зороастризму у становленні цього свята. Таким чином, у результаті дослідження з'ясувалося, що більшість уявлень і приказок, афоризмів і мудрих висловів, прислів'їв і висловів, байок, легенд, оповідань і билин, які існують сьогодні в мисленні багатьох східних і західних народів, особливо Німці, в тому числі і Азербайджан, брали своє походження від «Авести». У цій статті «Авеста» характеризується як збірник релігійних, науково-філософських і літературно-художніх книг, підкреслюється, що вона, разом з епосом «Гільгамеш», є першою точкою відліку в історії художнього мистецтва. ідеї Азербайджану і багатьох народів разом з Азербайджаном,

Ключові слова: Авеста, Заратустра, фольклор, німецька література, азербайджанська література.

Introduction. The more religious-philosophical, legal and socio-psychological work "Avesta" is, the more it is one of the most beautiful literary examples, containing the features of literary and artistic works. It is possible to find here the features of both folklore and oral folk literature, as well as written literature, elements of poetry and prose. Most of the ideas and idioms, aphorisms and wise words, proverbs and sayings, fables, legends, narratives and epics that exist today in the thinking of many Eastern and Western peoples, including Azerbaijan, took their origin from "Avesta". However, this magnificent monument did not only affect the oral literature, but also left deep traces in the written literature.

From this point of view, the views of professor Elmaddin Alibayzade in his work "History of Azerbaijani literature", published in 2009, are of great importance. Calling "Avesta" a collection of religious, scientific-philosophical and literary-artistic books, he emphasizes that it, together with the epic "Gilgamesh", forms the first reference point in the history of artistic thought of Azerbaijan, and notes that "Avesta" is even older than the epic "Gilgamesh": "Zoroastrianism is religion, philosophy, science, art. Starting from the Sumerian-Babylonian culture, this religion, philosophy, science and art became a complete concept in the "Avesta" and became a rich collection of thoughts and sayings. The basis of the world of religious and ethical views, philosophical views and artistic ideas of Azerbaijan is the Sumerian-Babylonian culture, the epic "Gilgamesh" and the "Avesta". Secular ideas in the "Avesta" have been the initial point of view, the main line of our religious faith, philosophy, traditions, literature, moral and aesthetic taste throughout history. No matter how strong the opposite effect of Islamic views is, it has not been able to overcome, and lose this deep-rooted core. The correctness of our opinion will be confirmed if we follow this main thread only in the "Book of Dada Gorgud", which is the peak of pre-Islamic folk sayings, and in the work of Nizami, who is considered the genius of the Islamic culture period. As a whole, the history of all-Turkic, as well as Azerbaijani spiritual thought goes back to ancient times, and merges into a single root. If we agree with the opinion that Zarathustra "really lived in the 7th–6th millennium BC and the "Avesta" was created at that time", It is understood that "Avesta" predates the Sumerian culture and its indispensable heroic epic "Gilgamesh", and is still the primary spiritual source for the history of world culture and religion. If we take into account the "calculations" of Greek writers and scientists, now it is 9–10 thousand years old. And this is from "the beginning of history". No one and no idea has lived this life" (Əlibəyzadə, 2009, p. 209–211).

Elmaddin Alibeyzade tries to justify with his opinion that "Avesta" has played its role in the formation of world culture because it has a very ancient history. If we agree with what the distinguished professor said, we come to such a scientific conclusion that "Avesta" has significantly influenced the folklore of the peoples of the world as well as Europe. In this sense, it would be more correct to say that the universal ideas and artistic motifs in "Avesta" did not remain unaffected on the oral literature of the German people. We find traces of "Avesta" in the form of episodes in separate tales and legends, as well as other artistic examples, existing in the oral literature of the German people. In this regard, the "Nibelungenlied" epic, which is an ancient German epic, is more important. Mythical images, battle scenes and other similar motifs present in the epic resonate with the "Avesta". The events of this epic take place in the Rhine valley, in the ancient city of Worms.

Discussion. Along with Christian rites and rituals, ancient beliefs and mythical elements are found in the epic. The king-people, feudal-peasant relations also show that this epic bears traces of the Middle Ages. When you get acquainted with the epic, it is clear that this artistic monument has gone through a long period of historical formation. The fact that the epic goes back to ancient times strengthens the idea that it was influenced by "Avesta".

Above, we gave certain information about the influence of "Avesta" on the world's mythological thinking. This period basically started after Alexander's march to the East. Thus, after Alexander the Macedonian attacked Iran and other eastern lands and took these territories under his unified rule, a single Hellenistic culture began to form in all the lands he ruled. The unification around this culture has led to the creation of a single ideology in the cultural life and way of thinking of all the peoples living in those areas. Eastern peoples copied many things from the West, and Western peoples copied many things from the East. In a word, unified management has strengthened cultural assimilation. This unification mainly influenced the mythological outlook of the peoples. Some literary motifs in the mythological thinking of the peoples under the control of the Greek-Macedonian empire have already acquired an international character after a certain time. Those motives that existed in the mythical system of these peoples, one might say, we find in the oral literature of both the eastern and Western peoples. Reflecting on some of them below may be useful in the future to base our opinion on scientific points of view:

– A three-headed, or multi-headed, fire-breathing dragon that exists as a mythical figure in epics and fairy tales, as well as in legends and myths;

– Battle scenes that took place within the framework of a certain morality and the voluntary transfer of the defeated wrestler during these battles to the vassalage of the victorious side;

– In fables, fairy tales and epics, the hero's skin becomes unarmed by bathing in the lake and river or rubbing some substance on it, and by chance an open space remains in some part of the body at the level of the weapon, etc.

It should be noted that it is possible to extend this list as much as desired. But even this amount will be enough for us to substantiate our opinion from a scientific point of view. It is also satisfactory in terms of the volume of this dissertation.

As we mentioned above, the dragon cult has left deep traces in the mythical way of thinking of almost all peoples and has become a system. In the mythology of the peoples of the world, the image of a dragon can be found in two situations, characteristic of:

– The first of them is the image of a dragon, personifying kindness and acting as a positive hero, which we find in literature and other art samples of ancient Chinese, ancient Sumerian-Akkad and other peoples.

– In the second case, the image of the dragon acts as a mythical negative image representing evil, which is mainly the territories where the teaching of Zoroastrianism spread. This includes ancient Iran, Azerbaijan and other territories.

In the convex images of the golden glass found in Hasanli, we see the symbols of the ancient Sumerian gods. This image depicts a three-headed dragon behind the King's throne. This dragon represents the three main Sumerian gods. The first of them is the first Sumerian god – the sky god An, the second is his son – the air god Enlil, who became the main god in the Sumerian pantheon after his father (after 2500 BC), and the third is the water god Enki – who shows himself as a knowing, wise god in all matters. Always depicted together behind the royal throne and in fish skin, these gods are shown as patrons of fertility, abundance and state. The image of a lion lying next to the King's throne is also a motif from the Sumerians. It was used in ancient Azerbaijani art as a symbol of the sun, Ahura Mazda, and power (Rzayev 2019, p. 372). The lion lying next to the throne is a symbol of the Sumerian goddess Inanna, patroness of the state of Manna. G.Kurochkin believes that this lion figure is the lion on which Anahit is riding, as if the lion was given on this glass as one of Anahit's symbols. This is far from the truth. Because A.O.Makovelsky in his work “Avesta” shows that “Avesta does not recognize the lion” (Rzayev, 2019, p. 125). Therefore, the lion here could not be a sign of Anahit. This opinion of his is not justified in the interpreta-

tion of the images. It is true that in the Middle East there were many images and figurines of goddesses on a lion, and often, incorrectly, they considered them the image of Anahit. However, it is a fact that these works of art, which appeared under the influence of Sumerian culture, were never created in connection with the teachings of the “Avesta”, but were dedicated to the Sumerian goddess Inanna (Ishtar) (Rzayev, 2019, p. 311).

Rightly, Mokovelsky does not attribute mythical elements originating from Sumerians to “Avesta”. Referring to Mokovelsky's scientific results, we can say in agreement with him that the image of the dragon in the “Avesta” acts as a representative of evil. To strengthen our opinion, it is enough to look at the activity of evil forces in this monument. Unlike Angra Mainyu himself, the forces gathered around him have no signs of divinity, and the creative function is very weak. They have a limited scope, but destructive power. Aj-Dahak (Dahak) is the name of a huge snake, which occupies a special place among evil forces. It has 3 bodies, 3 heads, 6 eyes, 1000 tricks. With these indicators, the snake cannot change its skin, retreat from the waters, constantly creating drought and damaging the soil, although it strives to become a judge-absolute. Its Arabized and Persianized form is Zohhak. Zohhak is described in the “Shahnameh” as an angry king-tyrant. It feeds on human brains and sprouts snakes from its shoulders. The most terrible tragedy caused by Aj-Dahak is the killing of Kersasp, a loyal supporter of Hormuz. This murder is committed by the horned dragon Sarvar. In the light of Ahur-Mazd, every good god has a giant enemy. In the initial conflict, Vohu-Mana's brutal opponent is Ak-Man (meaning “bitter spirit”, often equated with Anhro-Manyu). The main core, the most active and powerful branch of the army of the evil spirit is the Daevs (Giants). The word “Daev” means “cruel” and “enemy”. Many of them are cursed in “Avesta”. Some of the giants functioned as idols in earlier beliefs. For example, a giant named Buit is believed to be Buddha, an idol-god long denied by fire worshipers as the main belief in India. Asto-vidot is the name of one of the angels of death, he destroys the body of the dying person and entraps his soul, and Virazsh takes those stuck on the Chinvad bridge to hell. Ayshma-daev means “anger”, “depravity”, and the three most terrible giants are called that. It is interesting that in our tales the heroes fight three giants. And those giants live in the depths of the earth with a desire for light, they kidnap beautiful girls and keep them with them as a symbol of the sun (Qafarlı, 2019, p. 389). As it seems, all the giants and dragons present in “Avesta” represent evil as the minions of Ahriman.

Based on the general results obtained from the above scientific facts, we can note that the mythical dragon image in the "Nibelungenlied" epic, the ancient epic of the German people, also originates from the "Avesta". Here it is shown that Siegfried, after wandering for a long time, meets a blacksmith. He begins working as a lamp for a blacksmith with the goal of obtaining a sword. A blacksmith named Mimir takes his new lamp to the furnace and hands him the heaviest hammer to see if he can cope with the task. Siegfried strikes with the hammer in such a way that pieces of iron scatter around. Enraged by this, Mimir grabbed Siegfried by the ear, and Siegfried hit him the ground. The blacksmith sends him to the coal miner on the other side of the forest to get coal to save himself from Siegfried. He thinks that on his way there, the dragon on the road will destroy Siegfried. Taking the sword he had made for himself, Siegfried was attacked by a dragon on the cliff. He uproots the first tree in front of him and throws it at the dragon. Seeing the dragon among the branches of the tree, Siegfried became encouraged, threw other trees at the dragon. As soon as the trees piled up on top of the dragon, Siegfried set fire to the dragon and set it on fire.

In another part of the epic, it is said that Siegfried, who reached the coal miner, asked him the location of the dragon mentioned by Mimir and his friends. The coal miner tells him the location of the dragon, and Siegfried is in trouble on the way. After a long toil, Siegfried reaches the land of the Nibelungen, where the dragon resides. This country is ruled by two kings named Schilbung and Nibelung. These two kings and the warriors attached to them are waiting to obtain a very large treasure as well. Siegfried meets a dragon at the entrance to the city and begins to fight him. The dragon spews fire from its mouth and attacks Siegfried. In the end, Siegfried destroys the dragon. Hearing the dragon's roar, Schilbung and Nibelung come out of hiding and thank the hero for slaying the monstrous dragon and ask him to divide the Nibelungen's treasure between them. In return, they promise to give him the best sword, ballung. As we have seen, in both episodes, the dragon is depicted as a negative mythical figure representing evil. This also reveals the role of "Avesta" in the formation of "Nibelungenlied" epic as an undeniable fact.

G. Kurochkin, based on the legends of "Ardivisur-Yasht", narrates that Treton, the hero who defeated the three-headed dragon, helps Paurova, a boatman hurrying to his house, to rise to the sky in the form of a chalagan in order to quickly reach his apartment. The boatman flies to his home for three days and three nights, but he cannot land. Therefore, the boatman approached Anahit, who appeared in the sky

at dawn, and asked the goddess to bring him down to the ground and bring him to his home, in return, he gives Anahit a vow consisting of hom drink and milk filtered and purified in the waters of the Rangkh River. Anahit, portrayed as a beautiful, strong, slender girl, fulfills this request and brings him home safely.

Another motif in folklore, epics and fairy tales, as well as in historical sources, are the battle scenes of the heroes. These battle scenes have remained in folklore and history as heritage. In the oral literature of the peoples of the world, the exploits of the heroes during the Iranian-Turan and Iranian-Greek wars were immortalized. It should be noted that during both wars, the teaching of Zoroastrianism in ancient Iran and nearby territories was at the level of the official religion. During these periods, quite well-known heroes and brave warriors of their time, such as Afrasiyab, Rustam zal and others, grew up on both Iranian and Turan lands. Countless examples of Iranian combat culture were also worked out in written literature at different times. Nizami Ganjavi, Abulgasim Firdovsi and other poets portrayed the beating scenes of Zoroastrian heroes in their works. It should be noted that numerous "Shahname"s have been written in the history of literature. One of them is a "Shahname" from the Uzbek period. The most notable scene in this work is the scene of Shaghad's murder by Rustam. This scene was one of the most described stories of the epic in terms of reflecting the death of the chief hero of the "Shahnameh" Rustam. According to the story, Shaghad is the step-brother of Rustam and also the son-in-law of the king of Kabul. At that time, Kabul was paying taxes to Rustam. The king and Shaghad come up with a plan to evade this tax. Shaghad complains to Rustam that the king of Kabul insulted him. Rustam also takes a hundred warriors with him and goes to take revenge on the king. Asking for forgiveness from Rustam, the king of Kabul invites him to hunt. At the hunting ground, a trap is prepared for Rustam in secret holes filled with pre-sharpened swords and spears. Rustam, his horse Rahsh and a hundred warriors fall into these pits. Understanding the trap of Shaghad, Rustam then asks him for a bow and arrow. As soon as Shaghad fulfills this wish, Rustam draws his bow and takes aim at Shaghad. Shaghad is afraid and hides behind a tree. However, Rustam kills Shaghad by nailing him to a tree with his arrow.

It should be noted that numerous research works have been conducted on the heroes depicted in the history, legends and fables of Iran related to the Zadush period, as well as epics. One of them is the doctoral dissertation of Abdolrahman Dieji at Istanbul University called "Battle Scenes in Iranian Miniatures".

In this scientific work, it can be said that the feats of all the Iranian heroes of the Zoroastrian era were mentioned and under the title “Characteristics of Iranian miniature war scenes”, the development of battle scenes, battle composition and positions, the confrontation of two warriors in an empty field, the struggle of two warriors in front of two armies, the fight of two groups, the field war of two armies, the pursuit of the enemy, the raid on the camp, the castle siege, creatures fighting man, man fighting man, man fighting imaginary creatures, man fighting monster, etc. topics are discussed in detail. It is clear as a scientific fact that these martial traditions, inherited from the Zoroastrian period, spread to the culture of other nations.

We see this in the “Nibelungenlied” epic. In the epic, the Nibelungen kings Schilbung and Nibelung gathered warriors and attacked Siegfried. During the battle, Siegfried kills the kings and up to five hundred warriors. Meanwhile, Tarnkappe and the dwarf Alberich enter the battlefield. Attacking Siegfried to avenge the slain kings, Alberich torments him, but is finally defeated and swears to be his vassal. The warriors of the Nibelungen country also take an oath to come under Siegfried's rule. The battle scene described here reminds us of the battlefield where Rustam or Afrasiyab fought. It is clear from the episode that these battle scenes were based on eastern, especially “Avesta” motifs.

There is another motif in the “Nibelungenlied” epic, which, besides being quite ancient, has been used in the epics of many peoples. In these legends, tales and epics, the hero's skin becomes impregnable by bathing in a lake or river, or by rubbing some substance on it, and by chance, an open space is left in some part of the body at a level where a weapon can work. In the epic “Nibelungenlied” Siegfried is attacked by a dragon on a cliff. He uproots the first tree in front of him and throws it at the dragon. Seeing the dragon in the branches of the tree, Siegfried threw other trees at the dragon. As soon as the trees piled up on top of the dragon, Siegfried set fire to the dragon and set it on fire. As the dragon burns, fat flows from its body. Siegfried, who touched this oil with his finger, saw that his finger hardened like a horn. Then he wipes his whole body. While anointing, a leaf falls between Siegfried's shoulders as he stands under the linden tree. Siegfried's body is no longer affected by weapons. However, since oil does not get to the place where the leaf fell, Siegfried can only get a wound from there. It should be noted that this motive is also present in the “Book of Dada Gorgud” epos, which is a monument of our nation's spiritual culture, “on the boy of Basat's killing Tapagoz”. In addition, we find this motif in the “Legend of Achilles” in Greek

mythology. Achilles is the name of one of the heroes in Homer's poems “Iliad” and “Odyssey”. “The Legend of Achilles” says that Achilles' mother, Thetis, bathed her son in the sacred river Styx to make him invincible. Because she is holding his son's heel, Achilles' heel is not touched by water, this part of his body remains unprotected. Achilles' tutor, the Centaur Chiron, feeds him with the entrails of lions, bears and boars, teaches him to play the lyre and sing. Thanks to him, Achilles becomes a fearless warrior. In one of the battles, Achilles' rival Paris manages to kill him. Paris' arrow pierces Achilles' heel, the only weak spot in his body. This is how the proud and valiant Achilles, the favorite hero of Alexander the Great, the outstanding general of ancient times, perishes.

This legend about Achilles, the main hero of Homer's poems, probably passed into the Greek mythological thought from the “Avesta”. Considering the fact that “Avesta” is older than Homer, it can be assumed that certain episodes in “Iliad” and “Odyssey” were copied from “Avesta”. The fact that we come across such episodes in the “Book of Dada Gorgud” epic is a clear proof that those motifs originate from the East. In conclusion, we can say that “Avesta” played a great role in the formation of the folklore of Germans as well as other peoples. The scientific results we obtained with the ideas we justified above give reason to say this.

Our magnificent monument “Avesta” and the religious-ideological philosophy of Zoroastrianism had a special influence on European peoples as well as Eastern peoples, especially the people of Azerbaijan, their folklore and fiction, has left its traces in a number of examples of oral folk literature – tales, epics, legends, proverbs, sayings, folk performances, etc. Considering that Zarathustra came out of the Azerbaijani lands, the traces left by this magnificent monument in our literature are very natural, and even if we say that the Azerbaijani people are more fortunate in this matter than other Eastern peoples, we will not be mistaken.

Even today we see traces of Zoroastrian philosophy and traditions in a number of proverbs widely used in our language. So, in Zoroastrianism, burial rites would not be performed with the burial of the dead. It was first placed in a high place, for example, on the roof of a house. After forty days, after the carrion-eating birds, crows and ravens finished eating the flesh of the deceased, after the bones were cleaned from the flesh, the deceased's owners kept the remaining bones on the ground in a special place. Because “according to belief, a person should protect the purity of fire, water and soil. The fire and the land could not be defiled with corpses. Therefore, the bodies were left in stony places on the heights, or in sto-

ne structures called huts (tower of silence), reminiscent of such places, so that the animals and birds could be fed. The bones were also stored in special places so as not to defile the soil" (A rich expression of the Azerbaijan spirit, 2016). Proverbs that are still used in our language today, such as "The meat was entrusted, the bone is permanent", "The flesh is yours, the bone is mine", "Eats flesh, but does not bite bones", "Eats my flesh, he stares at my bones", "Eats my flesh, but does not throw out my bones" are proverbs related to Zoroastrian funeral rites. Or proverbs such as "Fire is our mother, it is holy", "Welcome from the hearth, farewell from the hearth", "Fire is faith", "Do not pour water into the fire", "The fire does not burn the child that does not burn", "They do not put the fire near the water" according to the Zoroastrian religion stand on the belief of holiness (Proverbs 2013, p. 179–181, 327–328). The fact that fire has been considered sacred since time immemorial, the belief that it will cleanse a person from all kinds of evil, evil, and that good will triumph has been expressed. This is the spirit of Azerbaijan-it is still at the core of world culture today (A rich expression of the Azerbaijan spirit, 2016).

One of the most authoritative sources of our oral folk literature is folk plays and performances, which are directly related to the traditions of Zoroastrianism. These folk plays and performances are holidays and ceremonies associated with natural phenomena, such as the arrival of spring, the awakening of nature, fertility, and so on, and are celebrated in many nations of the world. One of such holidays, which includes very rich folk traditions, is Novruz, which has a very ancient history. In general, the question of the origin of Novruz, how it arose and took its modern form is a rather interesting process. Determining the role played by the Zoroastrian religious outlook, customs and traditions in this process and investigating the traces left by this process in our cultural history is a very relevant issue, as the subject of our dissertation. From the point of view of the study of the origin of Novruz, it is important to consider a number of folk ceremonial games related to the ancient Zoroastrian rites. It is known that, like other cultural events, Novruz, along with preserving the cultural heritage before it, adopted something from the culture after it, that is, Zoroastrian customs and traditions. It should be noted that this is very important from the point of view of examining the common, similar and distinctive features of Zoroastrianism ceremonial games and Novruz ceremonial games.

The replacement of one season in nature by another season and the course of agricultural work related to it were explained from this point of view as the effect of divine forces and were celebrated

with corresponding semi-religious performances. In later periods, these festivals were changed, subjected to various influences and were called by other names, but the people preserved the original nature and manner of execution of these holidays for a long time. Incomplete information from sources of the distant past, of course, cannot give a complete picture of these ceremonies. However, it is necessary to look for the initial period of creation and trace of a number of our folk performances known to us now in these ancient festivals (Zoroastrian ceremonies, traditions and their distribution in the ancient olympic games).

Thus, there are the following ceremonial games on the religious worldview and traditions of Zoroastrianism:

"Azerjan" ceremonial game, celebration is one of the oldest Azer celebrations. The most sacred festival of our great ancestors was dedicated to the "invisible flame", the god of fire, which gives warmth to the human body and living nature. According to the old belief, each of them was dedicated separately to the five incarnations of fire, that is, to the fire lying in the trunk of the tree, to the heat that gives warmth to man and nature, to the fire that burns in fireplaces and hearths, to the fire of lightning that burns and purifies everything, and to the sun that burns in the sky.

The participants of this holiday, held on cold days, ate things that warm the body – nuts, fatty and fleshy ulcers, garlic, went out into the open air, demonstrating their readiness to resist the cold with ceremonies and games. The pheasant bird was considered a symbol of this holiday.

Those festivals known in history as **"Azer bayram"** and **"Azerchashn"** were called **Shahrivar, Sadda, Chiragan, Mehriqah** and **Azergah**. Of the ceremonies known to us and considered interesting, **"Sujaddin"** occupied a special place among the performances. This word means "water is our ancestor".

"Kahambar" means a fragrant, odorous place. It is the name of the special ceremonial celebrations held in the territory of Azerbaijan during the period of fire worship, the total number of which reaches 6 or 7. Founded by Zarathustra, each of these celebrations lasting 5 days (as written) is dedicated to the creation of the sky, earth, water, plants and animals, and people. In another article, those public holidays are called **"Humbar"**.

During the Zoroastrian period, the main place was given to **"Dastaband"** yalli dances in the ceremonies. Even this happens in the works of the poet Nizami Ganjavi. Our eminent poet especially mentioned the groups of young men dressed in white or red who performed in the temples of Zoroastrianism. The **"Parvardagah"** ceremony held in Azerbaijan

has taken root in our language since ancient times. During that ceremony, cheerful, hilarious and attractive people do not sleep until morning. They jumped over the bonfire, told stories, funny sayings and performed various games. Sometimes this ceremony was called “7 charshanba night of power”. In the past, the “**Shamon**” game was also of great interest. This game would feature entertainment in a huge pool filled with water. Here, along with hand-to-hand combat, wrestling competition, the hand-to-hand scenes of wrestlers with wild animals (lion, tiger, bear, wolf, bull, etc.) in the water aroused great interest and entertained the audience. In these games, people of art playing and dancing, as well as speaking eloquently and eloquently are the main features of this ancient game. In addition to these, the shaman's hand holding a scepter is considered a symbol of his greatness and famous mastery. Such artists perfectly knew witchcraft, reciting prayers, composing poems, telling stories, chanting, and playing saz-gobuz. In general, during the “Shamon” game, those gathered would perform various games, funny dances, etc., sing songs, and have fun. “**Ardibehishtagan**” was one of the mass ceremonies started in ancient Azerbaijan from Zoroastrianism. According to the old belief, there were great ceremonial games and celebrations held in celebration of a god named Ardibehisht, who controlled the mountains and sacred fires. In the sources, the name of these mass games and ceremonies was sometimes called “Ordubehisht” and “Urdubehisht” (203). **Mehrikan** holiday should be specially mentioned among the Zoroastrian holidays held in Azerbaijan in early times. Mammad Arif Dadashzade, in his research entitled “Medieval spiritual culture of the Azerbaijani people”, in addition to providing information about Novruz holiday and its ancient traditions, showed that “Mehrikan holiday was always held at the beginning of the autumn season, after harvesting”. Medieval authors, when talking about Mehrikan holiday, first mention the time when it was held. Abu Reyhan al-Biruni indicates that this holiday is celebrated from the 16th to the 30th of the month of Mehr (Novruz in the research of eminent scientists, 2022).

“Novruz and fiery charshanba festivities were large gatherings in connection with the meeting of the sun. Here, participants and spectators would climb from dusk to the heights, to the top of a mountain and a hill, settling around the bonfires that had remained there. When the first rays of the sun appeared, they would light the bonfires, everyone would greet the sun, bow down and play a solemn halay dikdasta (with such content as courage, heroism), perform singings and spin on the bonfire, the athletes would wrestle and be rewarded with khoncha. This ceremonial khoncha,

considered as a vow to the sun, consisted of 7 types of things most necessary for the home and household – bread, salt, rue, coal, mirror, water and eggs – arranged on a large, copper or silver tray. According to custom, the khonchas would stay for two days in the homes of those awarded. Then they would light lamps and torches from the bonfire and return to the houses. They would light the fire and ask for blessings” (Zoroastrian ceremonies, traditions and their distribution in the ancient olympic games).

Professor Kamil Huseynoglu explains a number of novruz traditions from the point of view of Zoroastrianism, noting that the year is divided into two seasons and it is believed that the forces of good prevail in summer and evil in winter. It is for this reason that in winter people, animals and all nature suffer from cold, disease and hunger. In the middle of winter, the forces of evil become so strong that people are forced to call on the protective gods for help. Every charshanba day (Wednesday), they hold ceremonies and begin to appeal to one of the guardian angels. Finally, on the last charshanba night, guardian angels and the spirits of people's dead relatives begin to approach the earth. On the eve of Novruz, cleaning houses, yards and chimneys, buying new clothes, and so on, is to welcome these “guests”. And on the evening of last charshanba, even poor people should open a rich table as much as they can in honor of the souls of their relatives and angels. Also, those who resent on this day should be reconciled, everyone should speak good words, be kind, so that spirits and angels are pleased with them. Also, the graves of deceased relatives should be visited, and their souls should be given a gift. For this reason, the last charshanba in Southern Azerbaijan is also called the “holiday of the dead”. In order for the spirits to recognize their home and relatives in the light and quickly get to the house in the evening after dark, they make a bonfire on the roofs and in other high places and jump over it. However, due to the fact that the ancient meanings of the Novruz ceremonies have been forgotten, people now think that they jump over a bonfire to cleanse themselves of diseases and ailments, although in Zoroastrianism fire is considered sacred and it is considered a sin to pollute it (Novruz is the oldest astronomical holiday in the world, 2020). The point is that some of the customs described by Kamil Huseynoglu as “oblivion”, for example, jumping over a fire, are not a newly acquired custom, but rather those associated with earlier traditions than Zoroastrianism. These and such customs are inherited by us from Sumerian culture. The prominent scientist tries to explain the Novruz holiday with the traditions and customs of Zoroastrianism. And he explains the cus-

toms and traditions alien to Zoroastrianism as customs acquired later. However, it should be noted that the Novruz holiday has nothing to do with the souls of dead people. And jumping over the fire is traces of the more ancient Sumerian-Turkic culture. Both in the ancient Sumerians and their successor, the Turks, fire has been perceived from time immemorial as a protective, cleansing, patronizing being. This holiday is an astronomical cultural phenomenon based on the vernal equinox of day and night in connection with the meeting of spring. However, as a cultural phenomenon, Novruz, of course, also has a number of customs, which it attributes to Zoroastrianism.

Kamil Huseynoglu further notes that this struggle between the forces of good and evil continued until the day of Novruz, and on the day of Novruz (March 20 or 21), the forces of good defeated the forces of evil and began to celebrate their victory. It was on this day that the element of fire was celebrated in Zoroastrianism. This essentially means seeing off winter and meeting spring, because on that day, as a result of the transition of the sun from the south of the equator to the Northern hemisphere, day and night equalize, and from its next day the days begin to lengthen. Naturally, in more ancient times, people could not accurately determine the day when the day and night became equal, and therefore Novruz was celebrated on different days of spring. The exact day of Novruz was fixed only in the XI century in the New Solar Calendar, developed by a team of scientists led by the famous astronomer and poet Omar Khayyam (Novruz is the oldest astronomical holiday in the world, 2020).

Novruz is a new day and a new year for our people. In Novruz, the land wakes up from hibernation, life revives and a new life begins. The road to Novruz day passes through 4 charshanbas. These are charshanbas of water, fire, earth and wind. On water charshanba, water means the renewal of water sources, fire – the increase in the temperature of the sun, earth – the awakening of the Earth, and wind – the budding of trees with the help of the wind. And all these revive and renew nature as a whole (Novruz holiday, the national symbol of our people, 2022).

This is how Professor Kamil Huseynoglu explains the Novruz charshanbas and their Zoroastrianism beliefs: "It should be noted with regret that the elements of the four charshanbas we are celebrating now are not elements of Novruz, but of the same Mithra holiday. However, unlike the Persians until the 1970s, we had six charshanbas ceremonies or elements celebrated. At that time, Novruz began to be celebrated in our country at the official level for several years. Wednesdays or charshanba days, on the other hand, bore different names in different regions

in the memory of the people. Basically, the names "false charshanba", "eternal charshanba", "herald charshanba", "flower charshanba", "ash charshanba" and "last charshanba" were used. Therefore, our folklorists were instructed to systematize these names. And because they did not know the history and system of Novruz, they mechanically took Persian charshanba days and elements (water, fire, wind and earth). These elements are the origin of Mithra religion" (Novruz is the oldest astronomical holiday in the world, 2020). It should be noted that the belief in the sanctification of the four elements is neither a mithra nor a custom directly related to Zoroastrianism. These customs are actually the present-day manifestations of Sumerian culture, which is considered the oldest civilization. If we approach the issue from this position, we think we can get healthier results.

The custom of throwing a hat, which is one of the ancient Novruz customs, has been in the form of dangling a bag from the chimney of houses (Things we don't know about Novruz. 2020). This tradition is still preserved in many regions. From the point of view of old Zoroastrianism, the explanation of this was as follows: "After the spirits and angels "come out" a feast begins in their honor. Spirits dangle bags from doorways and chimneys to claim their share. The owners of the house should put the best food in these bags" (Novruz is the oldest astronomical holiday in the world, 2020).

Novruz holiday has Novruz table and Novruz khoncha. Often, a seven-sin table is opened. The table of seven sign, starting with the letters in – "s", means sirka (vinegar, represents taste and pleasure), sarimsag (garlic, health), sebze (vegetable, hope), sumach (blessing), sikke (coin, wealth), saat (clock, long life) and su (water, clarity). This is how Kamil Huseynoglu explains this issue according to his Zoroastrian beliefs: "...in honor of the immortal angels (spentes), seven things should also be placed on the table, which begin with the letter "s" (in the Arabic alphabet this letter is called "sin") (the Persians call it "haft sin", that is, "seven sin")" (Novruz is the oldest astronomical holiday in the world, 2020). So, things placed on the table, according to ancient beliefs, begin with the letter "s" in honor of spentes, that is, angels. The number of blessings is also associated with the number of seven angels guarding those sacred blessings. For this reason, when decorating the table on the day of the holiday, 7 kinds of things are placed on the table. These are water (purity), mirror (in the sense of purity, that is, people look at it so that it is away from lies, envy, and selfishness), honey (awakening of nature), fish (since this animal is very flexible, it is desired that people should also be flexible in life),

apple (a pleasant smell because it is), halva (sweet) and gold placed in the cup (which is also a symbol of wealth). In our opinion, the custom of the seven-sin table can be valued as one of the traditions left by Zoroastrianism for Novruz holiday.

Various sweets are prepared in Novruz, but the most important sweets are shakarburra, baklava, ghoghal and sugar bread. They are considered symbols of the moon, stars and the sun. Malt, a sign of blessing, is one of the main attributes of the holiday. On the eve of the holiday, our women make the hope, desire, and sustenance of the house and family green, and such beliefs are among our traditions that have existed for a long time. Thus, the traces of malting are a cultural event that dates back to the ancient Sumerian civilization. Of course, in this case, flowers, water, mirrors, and gold items are not missing from the table. When food is brought to the table, candles are lit in the name of each family member. According to tradition, everyone should be at home on the day of the holiday. They should forget their sadness, be in a cheerful mood and say nice words to each other (National custom and tradition – Novruz holiday, 2011). The symbolic characters of Novruz are Kechel and Kosa. These symbolic characters themselves are associated with nature. Thus, Kechel means the pre-awakening period of nature, Kosa means sustenance and blessing, the sprouting of vegetation. Professor Kamil Huseynoglu explains this issue as follows: “On the morning of the last charshanba night, people begin to fight against evil forces with the help of spirits and angels who came to help them, that is, they hold ceremonies that embody this fight. In our country, the most recognizable of these ceremonies is the performance between Ketchel and Kosa. Here Kechel is the symbol of winter, which has made nature bald, and the Kosa is the symbol of prosperity, the goat and spring. In this struggle, Kosa wins over Kechel, that is, spring over winter. In some regions (for example, Ordubad), Ahriman, who rules in winter, is dressed as a “khan” and at the end they take him and throw him into the water. In the village of Mughanli, Georgia, until recently, the role of evil forces was played by people called “Kechapapaglar”. They hurt people, “beat them and took their money”. Residents hit them with eggs” (Novruz is the oldest astronomical holiday in the world, 2020).

It is known that our great ancestor personified and deified the forces of fire, water, earth, air and other nature and performed ceremonies, rituals and performances for their sake. The ancient Turks believed that the motherland in which they live has a patron. The patron saint of the motherland was conceived in different ways and called by different names. They imagined the patroness of the motherland as a tree,

mountain, fire, earth, water. The ancient Turks called their homeland, the high mountain of the motherland, as well as the mythological layer of the patroness of the motherland. According to Turkic thinking, the mountain was the patroness of the motherland. In a word, the land, water, fire, mountain of the motherland are inseparable from each other (Zoroastrian ceremonies, traditions and their distribution in the ancient olympic games).

The traditions of Zoroastrianism have had their influence on other types and genres of our oral folk literature and have left deep traces in these examples of artistic creativity. For example, the ancient Zoroastrian mythical worldview and the impetus of the initial artistic imagination also had a significant impact on the formation and memory of fairy tales. The structural-semantic picture of Azerbaijani fairy tales indicates that the ancient Turkic mythological worldview is carried in these texts, on the one hand, and on the other hand, it expresses the reflection of traditional oriental themes, international travel motifs and plots. In magical and allegorical tales, the Turkic mythological layer (winged horse, magical water, lightning that burns and purifies everything, sacred mountain, snake, and tree cults) is combined with international motifs and plots. Tales have a special place among the genres included in the epic type of our folklore. Tales are among the ancient genres of oral folk literature. Narrations, short stories, anecdotes, sometimes a number of love stories, legends and fairy tales are often included in the group of fairy tales. True, there are many similar, close signs of these genres. However, they should never be equated and mixed... (Əfəndiyev, 1992, p. 173, 174) Among all epic genres, tales are distinguished by their characteristics. A tale is a widespread epic genre among the peoples of the world. Therefore, many folklorists have commented on the characteristics of tales.

V.G. Belinsky considered magic, sorcery, spells, giants, dragons, fiction and others as the main signs of fairy tales. According to Y.V. Chamanzaminli, the main aspect of fairy tales is the victory of right over wrong. F. Kocherli showed that at the end of all the stories, the storyteller turns to the listeners with a wrestling face and says: “They ate, drank, lived well. You also eat, drink, live well” etc.

Animating objects and natural phenomena, transferring the characteristics and qualities of people onto objects and animals, transforming ordinary events in society and nature into fantastic images, mixing them with extraordinary events, optimistic attitude, faith towards the future, a good mood, an abundance of adventure and complex events of wide epic plates, etc. are typical features of tales (Əfəndiyev,

1992, p. 174). Tales can be grouped approximately as follows: tales about animals, tales about magic, historical tales, family-household tales, satirical tales. It is the magical tales that interest us the most about the subject. Among the ancient tales, magical tales occupy a special place. In them, the struggle of the people, ancient people, against natural forces and wild animals was reflected in their artistic reflection. Ancient people who were powerless in front of natural forces and wild animals described these forces in the form of giants and dragons in those tales. Magical tales are a beautiful expression of the artistic thinking of the fantasy of the Azerbaijani people. "Shams and Gamar", "Malikmammad", "Prince Mutalib", "Tale of Hatem", "Garagash", "Akh-vakh", "Magical ring" and other such tales can be examples. The characteristic feature of magical tales is that the heroes in them win over the enemy with the help of magic, sorcery, spells, fight against giants, dragons, and indestructible spells. In these tales, events and stories described in various legendary places, in the world of darkness, and even in the other world, manifest themselves as people's real struggles and sufferings, dreams of a happy future, and hatred of enemies... (Əfəndiyev, 1992, p. 179).

If you pay attention, the spell, witchcraft, talisman and so on that we find in magical tales are not religious-mystical in nature. People's wishes and dreams are clearly manifested in these spells and witchcraft. The heroes of "Kechel Mammad", "Gul oglan", "Malikmammad" and other fairy tales are brave people who came from the people. Thus, the Simurgh birds, doves, fairies, magic ring, table and various objects and other auxiliary forces make the struggle of these helpless heroes even more real and determine the victory of good over evil and justice over social injustice. So, in these tales, we learn about people's dreams about luck, fate, happy life, etc., and their worldview in general. In this regard, the important scientific-historical importance of magical tales should be especially noted. The giant is one of the forces often involved in magical tales, its robe, appearance is rough, ugly, gigantic, giants are described as having one, seven, or even 40 heads. Sometimes they fly, steal and capture beautiful girls and boys. Sometimes they are depicted as eating human flesh. The best blessings in the world, including gold, silver, and jewels, are supposedly in the possession of the giants. A flying carpet, a table, and a magic ring are also in the hands of giants. Sometimes giants live in darkness. Giants are as cowardly, incompetent, stupid, and naive as they are cruel, rude, and merciless. For example, in the tale "Hakh Nazar", the cowardly Nazar takes the carpet, the ring

and the table and runs away from the giants. Even though they steal the beautiful girls, the giants cannot subjugate them. In all our tales, these terrible giants are defeated by the heroes. Justice triumphs at the end of the tale. One of the forces as terrifying as a giant is the dragon. Dragons are also depicted as huge and gigantic. It is shown that these have 3, 7, 40 heads. Dragons are found in two main places in fairy tales. They cut off the water and torment the people, and sometimes they eat the chicks in the eggs of Simurgh birds, who are the hero's helpers. They try to eat Simurgh's eggs or destroy their young, but are always defeated by the hero and his minions (Əfəndiyev, 1992, p. 180). Among the magical tales, the tale "Malikmammad" is more characteristic. In terms of explaining Zoroastrianism's religio-ideological philosophical view and worldview, as well as traditions, this tale can give us more clues. Therefore, let's pay attention to the analysis of this tale. Observations on the tale of "Malikmammad" will be enough to clarify the characteristics of magical tales in general. For the first time, the writer and folklorist Y.V. Chamanzaminli dealt extensively with this tale. This tale, which he wrote down from oral language, he has published twice, and talked about it in detail in several articles. Prominent folklorist scientist P.Əfəndiyev notes: "... traces of the materialistic thinking of ancient people's beliefs have remained in magical tales. It is not difficult to see the traces of the materialistic thinking of the ancient man in magic, sorcery and incantations. It is very noteworthy that Y.V. Chamanzaminli also approaches magic tales from those aspects that we talk about, especially in these tales he seeks the beliefs of ancient Azerbaijanis in connection with Zoroastrianism, and his conclusions are mostly correct" (Əfəndiyev, 1992, p. 180–181). Y.V. Chamanzaminli notes in this regard: "as "Malikmammad" is considered a type in all Azerbaijani fairy tales, the analysis of this is also explained by others". Later, the outstanding scientist continued and connected this magical tale with the religious and philosophical views of Zoroastrianism. He notes that the philosophy of "Malikmammad" describes nature as dual. On one side Hormuz and the light he created, eternal life, truth and justice, and on the other side Ahriman and his group: giants, dragons, incense, envy, evil thoughts that are products of the dark world. These two forces, which are "in eternal conflict with each other, result in the victory of Hormuz" (Çəmənzəminli, 2005, p. 278).

According to the eminent writer, the struggle between the forces on both sides in the tale of "Malikmammad" begins and ends like this: "The wonderful apple tree provides the King with constant youth. But the giant created by Ahrima prevents this.

The fight begins. Success goes to the side of Malikmammad. Because he is a pure-hearted and intelligent person. The two elder brothers cannot achieve success because they lack good intentions (Çəmən-zəminli, 2005, p. 278).

The apple tree described in the tale “Malikmammad” bears fruit in every three days. Anyone who eats a fruit of this tree turns into a 15-year-old youth. The aged king longs to eat this apple. But an apple that ripens in the middle of the night disappears as soon as it is opened in the morning. The bravery of Malikmammad also begins with this story (Əfəndiyev, 1992, p. 181). Y.V. Chamanzaminli tries to connect this apple, which is given as a source of youth, life and happiness, with the oldest rites and beliefs described in the work “Avesta”. He writes that: “In the “Avesta” there is a “Naara” tree similar to an apple tree. According to the beliefs of the ancient races living between the Kura and Araz rivers, the “Naara” tree... gave spirit to all vegetation. Some liken “Naara” to a tree that bestows eternal life. The apple tree in “Malikmammad” is very similar to “Naara”. A person who eats apples becomes young and gets eternal life” (Çəmən-zəminli, 2005, p. 278). Later, Y.V. Chamanzaminli, who reconciled the phi-

losophy of the “Malikmammad” tale with the philosophy of Zoroastrianism, writes: “In “Malikmammad” the struggle results in the rule of truth and light. This is the philosophy of “Avesta”. Zoroastrianism does not have the monotheism of the religions (Judaism, Christianity and Islam) that emerged from the Semitic race. Instead of unity, there is duality in the universe, and struggle is preached as the basis of everything. This struggle develops and grows and finally ends with the disappearance of darkness, giants and dragons, envious beings, and the disappearance of the earth. The religious ideology in Zoroastrianism is to provide eternal life, eternal light, eternal rest and happiness in the world” (Çəmən-zəminli, 2005, p. 278–279).

Conclusion. In general, giants, dragon, black ram, dark world represent darkness, evil forces, magic apple tree, simurgh bird, white ram, light world represent light and good forces in the tale “Malikmammad”. The struggle of both sides and the victory of the light and good forces over the dark and evil forces is the clearest example of the deep traces left by the religious-ideological philosophy of Zoroastrianism in our national culture, folklore and national way of thinking.

BIBLIOGRAPHY

1. Əlibəyzadə E.M. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: ən qədim dövrlər. Bakı, “Qarabağ”, 2009, 831 s.
2. Atalar sözləri. AMEA, Folklor İnstitutu. Bakı, “Nurlan”, 2013, 476 s.
3. Çəmən-zəminli Y.V. Əsərləri. Üç cildə. III cild. Bakı: “Avrasiya Press”, 2005, 440 s.
4. Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı: “Maarif”, 1992, 478 s.
5. Qafarlı Ramazan. Mifologiya, ritual-mifoloji rekonstruksiya problemləri. 6 cildə, II cild. Bakı: “Elm və Təhsil”, 2019, 429 s.
6. Rzayev N. Qayalar danışır. Bakı: “Elm və təhsil”, 2019, 392 s.
7. Azərbaycan ruhunun zəngin ifadəsi. Uğur. Xalq Cəbhəsi, 8 iyun, 2016, s. 13. URL: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2016/iyun/494638.htm>
8. Xalqımızın milli simvolu olan Novruz Bayramı. MDU xəbərləri. 20.03.2022. URL: <https://mdu.edu.az/xalqimizin-milli-simvolu-olan-novruz-bayrami/>
9. Milli adət və ənənə – Novruz bayramı. İ.ƏLİYEV. “Səs” qəzeti, 2 mart, 2011, s. 10. URL: <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2011/mart/161117.htm>
10. Novruz barəsində bilmədiklərimiz. 21 mart 2020, 00:13. URL: <https://kayzen.az/blog/ad%C9%99tl%C9%99r/25333/novruz-bar%C9%99sind%C9%99-bilm%C9%99dikl%C9%99rimiz.html>
11. Novruz dünyanın ən qədim astronomik bayramıdır. Kamil Hüseynoğlu. URL: <https://axar.az/news/layiheler/450272.html>
12. Novruz görkəmli alimlərin tədqiqatlarında. Ülkər Nəbiyeva – Bakı Dövlət Universitetinin professoru. URL: <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/novruz-gorkemli-alimlerin-tedqiqatlarinda-1647635124>
13. Zərdüştilik mərasimləri, adət-ənənələri və qədim olimpiya oyunlarında onların səpkisi. Hüseynqulu Məmmədov, Məmməd Əliyev. URL: <https://huquq.org.az/ru/publication/zrdtilik-mrasimlri-adt-nnlri-v-qdim-olimpiya-oyunlarda-onlarn-spkisi/>

REFERENCES

1. Əlibəyzadə E.M. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: ən qədim dövrlər [History of Azerbaijani literature: the oldest periods] Bakı, “Karabakh”, 2009, 831 p. [in Azerbaijani]
2. Atalar sözləri [Proverbs] ANAS, Institute of Folklore. Bakı, “Nurlan”, 2013, 476p. [in Azerbaijani]
3. Çəmən-zəminli Y.V. Əsərləri [Works] In three volumes. Volume III. Bakı : “Avrasiya Press”, 2005, 440 p. [in Azerbaijani]
4. Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı [Azerbaijani oral folk literature] Textbook for university students. Bakı: “Maarif”, 1992, 478 p. [in Azerbaijani]

5. Qafarlı Ramazan. Mifologiya, ritual-mifoloji rekonstruksiya problemləri [Mythology, problems of ritual-mythological reconstruction] In 6 volumes, Volume II. Baku : “Elm&Tahsil”, 2019, 429 p. .[in Azerbaijani]
6. Rzayev. N. Qayalar danışır [The rocks are talking] Baku : “Elm&Tahsil”, 2019, 392 p. .[in Azerbaijani]
7. Azərbaycan ruhunun zəngin ifadəsi. Uğur. [A rich expression of the Azerbaijan spirit. Luck] People's Front, June 8, 2016, p. 13 URL: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2016/iyun/494638.htm> .[in Azerbaijani]
8. Xalqımızın milli simvolu olan Novruz Bayramı [Novruz holiday, the national symbol of our people] MSU news. 20.03.2022 URL: <https://mdu.edu.az/xalqimizin-milli-simvolu-olan-novruz-bayrami/> .[in Azerbaijani]
9. Milli adət və ənənə – Novruz bayramı [National custom and tradition – Novruz holiday] I. Aliyev. “Ses” newspaper, March 2, 2011, p. 10. URL: <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2011/mart/161117.htm> [in Azerbaijani]
10. Novruz barəsində bilmədiklərimiz. [Things we don't know about Novruz] March 21, 2020 00:13. URL: <https://kayzen.az/blog/ad%C9%99t%C9%99r/25333/novruz-bar%C9%99sind%C9%99-bilm%C9%99dikl%C9%99rimiz.html> .[in Azerbaijani]
11. Novruz is the oldest astronomical holiday in the world [Novruz dünyanın ən qədim astronomik bayramıdır] Kamil Huseynoglu. 2020.03.20. URL: <https://axar.az/news/layiheler/450272.html>.[in Azerbaijani]
12. Novruz görkəmli alimlərin tədqiqatlarında [Novruz in the research of eminent scientists] Ulkar Nəbiyeva, professor of Baku State University, 19.03.2022. URL: <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/novruz-gorkemli-alimlerin-tedqiqatlarinda-1647635124> .[in Azerbaijani]
13. Zərdüştilik mərasimləri, adət-ənənələri və qədim olimpiya oyunlarında onların səpkişi [Zoroastrian ceremonies, traditions and their distribution in the ancient olympic games] Huseyngulu Mammadov, Məmməd Aliyev. URL: <https://huquq.org.az/ru/publication/zrdtilik-mrasimlri-adt-nnlri-v-qdim-olimpiya-oyunlarnda-onlarn-spkişi/> .[in Azerbaijani]

УДК 808:659.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-32>**Юлія МАСЛОВА,***orcid.org/0000-0002-5568-8282*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри документно-інформаційних комунікацій

Національного університету «Острозька академія»

(Острог, Рівненська область, Україна) *yuliia.maslova@oa.edu.ua*

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТНА ОЗНАКА СУЧАСНОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Газетний дискурс воєнного періоду України – це динамічна сфера комунікації, в якій відображено особливості сучасної мовної ситуації реального іманентного буття. У наш час, науковий інтерес до мови газет зумовлений необмеженою тематикою, масовою аудиторією і потужним технічним прогресом у розвитку друкованих і електронних видань, які забезпечують ефективно інформування та вплив на соціум. Особливого значення у газетному дискурсі воєнного періоду набувають ті мовні засоби, що володіють здатністю виражати соціооцінні роздуми, оскільки експресивність, що має оціночний характер, є однією з основних характеристик газетного тексту. Експресивність як домінуюча ознака сучасного газетного дискурсу воєнного періоду реалізовує намір побудувати більш живий комунікативний зв'язок між журналістами та читачами. Саме суспільна значимість подій, жагучі емоції, що виникають на тлі жахливої війни, спонукає авторів використовувати виразні мовні засоби для привертання уваги та відчуття співпереживання для консолідації нації. Виразний, емоційний підхід до висвітлення реальних фактів і подій може стимулювати дискусії, мобілізувати громадян та вплинути на формування суспільних настроїв. У воєнний період мовні засоби стають особливо важливими для передачі складних емоцій та переживань. Лінгвістичний аналіз таких експресивних виразів допоможе розкрити різнобарвність стилістичних прийомів, що використовуються для персуазивного впливу на аудиторію. Вивчення експресивності в сучасному газетному дискурсі воєнного періоду допомагає розкрити не лише мовні, але й психологічні, філософські, культурні та комунікативні аспекти впливу мови на суспільство й навпаки. Експресивний газетний дискурс воєнного періоду поступово конструюється в культурну спадщину України. Він відображає дух нашого часу, мовні тренди епохи, емоційний стан суспільства та його реакцію на події, що відбуваються.

Ключові слова: газетний дискурс, експресивність, емоційність, воєнний період, комунікація.

Yuliia MASLOVA,*orcid.org/0000-0002-5568-8282*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Document and Information Communications

National University of Ostroh Academy

(Ostrog, Rivne region, Ukraine) *yuliia.maslova@oa.edu.ua*

EXPRESSIVENESS AS A DOMINANT FEATURE OF MODERN NEWSPAPER DISCOURSE IN UKRAINE DURING THE WAR PERIOD

The newspaper discourse of the wartime period of Ukraine is the most dynamic sphere of communication, which reflects the peculiarities of the modern language situation of real immanent existence. Nowadays, scientific interest in the language of newspapers is determined by the unlimited subject, mass audience and powerful technical progress in the development of printed and electronic publications, which provide effective information and influence on society. Of particular importance in the newspaper discourse of the war period are those linguistic means that have the ability to express socio-evaluative thoughts, since expressiveness, which has an evaluative character, is one of the main characteristics of a newspaper text.

Expressiveness as a dominant feature of modern newspaper discourse of the war period realizes the intention to build a more lively communicative connection between journalists and readers. It is the social significance of the events, the burning emotions that arise against the background of the terrible war, that prompts the authors to use expressive linguistic means to attract attention and a sense of empathy for the consolidation of the nation. An expressive, emotional approach to the coverage of real facts and events can stimulate discussions, mobilize citizens and influence the formation of public attitudes. During the war period, linguistic means become especially important for the transmission of complex emotions and experiences. Linguistic analysis of such expressive expressions will help reveal the diversity of stylistic techniques used for persuasive influence on the audience. The study of expressiveness in modern newspaper discourse of the war period helps to reveal not only linguistic, but also psychological, philosophical, cultural and communicative aspects of the influence of language on society and vice versa.

Expressive newspaper discourse of the war period is gradually being constructed as part of the literary and cultural heritage of Ukraine. It reflects the spirit of our time, the language trends of the era, the emotional state of society and its reaction to the events taking place.

Key words: newspaper discourse, expressiveness, emotionality, wartime, communication.

Актуальність дослідження. Сучасний газетний дискурс воєнного періоду України тяжіє до емоційності, експресії, просторіччя, оцінності, виразності та постійного пошуку різноманітних способів його ословлення, оскільки для реалізації власних задумів журналісти зосереджують увагу читачів на фактах і подіях війни, проблемах цього кризового періоду, моделюючи атмосферу зацікавлення, співучасті, синкретизуючи логічне сприйняття й емоційне, щоби подати власну оцінку в свідомість читачів, сформувані в них певне ставлення до проблеми, що порушується у газетному тексті, стимулюючи відповідні дії респондентів. Тому мова газет – це не лише засіб комунікації, а й яскравий репрезентант емоцій, людських почуттів, волевиявлення, що реалізується в медійному мовленні завдяки експресивності. Газетний дискурс постійно перебуває в колі зацікавлення мовознавців, оскільки є одним із ключових формотворчих чинників сучасної мовної картини світу та мовленнєвих норм того чи того суспільства (Маслова, 2022: 32). Тому досить актуально досліджувати специфіку експресивно-виражальних засобів і способів їхньої реалізації в українськомовному газетному дискурсі воєнного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Газетний дискурс завжди був об'єктом активних наукових розвідок у багатьох напрямках. Поняття дискурсу та комунікативний підхід до його вивчення вивчаємо в працях Г. Почепцова, О. Селіванової, К. Серажим, Ю. Маслової, Т. ван Дейка, І. Шевченка, О. Морозової та ін. Лінгвокогнітивне дослідження єдності часового й просторового вимірів зображуваного в газеті світу й засобів його мовленнєвого означування (хронотоп) здійснювали І. Колегаєва, М. Аль-Саїд. Лінгвостилістичному аспекту вивчення саме газетного дискурсу присвячено праці А. Загнітка, О. Попкової, Л. Тишакової, О. Хорошун, М. Навальної та ін. Питання мовної об'єктивації різних концептів у медійному дискурсі вивчали А. Вежбицька, О. Задорожна, В. Зусман, Л. Компанцева, Т. Космеда, М. Піменова, М. Скаб, В. Старко, Ю. Степанов, Т. Романова та ін.

Певною мірою торкалися дослідження мовної експресивності такі вчені-лінгвісти, як: А. Вежбицька, Т. Скубалинка, Р. Гжегорчикова, Ш. Баллі, Я. Зіма, О. Потебня, В. Русанівський, М. Пилинський, С. Єрмоленко та ін.

Незважаючи на вагому кількість дослідницьких розвідок у мовознавчих студіях, поняття експресивності залишається й досі актуальною науковою проблемою, адже взаємодія експресивності й стандарту в мові газетного дискурсу є рушійним чинником реалізації нових засобів вираження, що зумовлено воєнними подіями, суспільними трансформаціями, які потребують детального лінгвістичного спостереження та ґрунтовного аналізу. Експресивність постає своєрідним складником пізнавальної діяльності людини та набуває дедалі все більшої ваги, що зумовлено урізноманітненням шляхів для пізнання іманентного буття та його ословлення.

Об'єктом нашої наукової розвідки стали тексти української періодики: «Урядовий кур'єр», «Високий замок», «Волинь», «Вісник» та ін.

Мета дослідження – дослідити експресивний потенціал газетного дискурсу на матеріалі сучасної українськомовної преси воєнного періоду.

Виклад основного матеріалу. Прикметно, що категорії емоційності та експресивності завжди перебувають у синергії: емоційне слугує для вираження почуттів, а експресивне – для посилення персуазії (впливової сили слова), гостроти думки задля привернення уваги. Емоційність – життєдайне джерело для експресивності, але поняття експресивності набагато ширше, оскільки охоплює етично-естетичний, комунікативний та аксіологічний аспекти. Тому проблема експресивності – одна з вагомих лінгвософських проблем, оскільки пов'язана з емоційним волевиявленням особи (комуніканта) до того, про що йдеться в повідомленні (комунікаті) через вплив на читача (респондента).

Газетний дискурс воєнного періоду тяжіє до експресивного забарвлення включаючи образно-асоціативні прийоми збудження емоційного ставлення мовця та адресата. Головна мета такої експресивності – це активізація когнітивних станів психіки людини, щоби збуджувати увагу читачів і переживати певні емоційні стани разом задля єднання, консолідації нації й пропагування патріотичних ідей. Тому під експресивністю розуміємо певну систему мовних засобів, щоби якомога чуттєвіше й виразніше передати зміст газетної публікації і власне ставлення автора до описуваної події у час війни з метою підсилити вплив на емоційно-вольову й інтелектуальну сферу реципієнта.

Результат реалізації таких дій комуніканта може призвести до атрактивності, емотивності, оцінності, образності, стилістичної маркованості газетного тексту, причому, експресивне забарвлення залежить від досвіду автора (воєнні дії, зброя, техніка, поле бою, мобілізація тощо) щодо обговорюваної теми в публікації.

Досить влучно зауважує Н. Бойко, що «експресивність – це семантико-стилістична суперкатегорія, яка виявляється в смисловій моделі слова через окремі складові, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонента і яку можна визначити й аналізувати тільки у зв'язку з ними» (Бойко, 2005: 30). Тому варто наголосити, що експресивність формує комунікант у період створення газетного тексту: журналіст добирає саме ті мовні засоби, які сприятимуть досягненню комунікативних цілей, що нестимуть персуазивний вплив на реципієнта задля досягнення перлокутивного ефекту. Найбільш вагомо й ефективно – це уміло застосовані емоційні механізми автором, оскільки без цього не вдасться вплинути на мотивацію поведінки респондентів, зокрема мотивувати до мобілізації, патріотизму, відваги й самопожертви. Саме від мотиву залежить і вибір експресивних засобів для досягнення комунікативних цілей. Чим вагоміші суспільні цілі, тим інтенсивнішим є залучення експресивних засобів у газетний дискурс, адже, щоразу, здійснюючи персуазивний вплив на адресата, комунікант підвищує ймовірність досягнення своєї цілі. При цьому завжди варто вивчити психологічний портрет своєї цільової аудиторії, її потреб, страхів, очікувань, щоби передбачити, які саме мовні засоби справлять на читача найбільший вплив: «Тому не плачте зараз, жінки... А виштовхуйте з хат своїх чоловіків і синів – хай ідуть захищати Батьківщину! Хай не ховаються за **вашими спідницями!** Хай не паразитують на крові тих, хто без вагань **пішов у пекло, аби пекло не прийшло у кожен дім!**» (Час. – 14.04.2023.). Адресація саме до жіночої аудиторії, заради захисту рідної землі й домівки.

Мовна експресивізація газетного тексту воєнного періоду, на нашу думку, відбувається як свідомий процес добору відповідних мовних засобів або генезис інноваційних комунікативних інструментів (вербальних і невербальних семіотичних ресурсів) з метою передачі інтенцій комуніканта (автора повідомлення) задля фокусування уваги на суспільно вагомому фрагменті інформації. Саме тому експресивні засоби використовує журналіст задля того, щоби підкреслити головне – жахливість цієї несправедливої війни, жорстокість і нищість ворога, героїзм ЗСУ, волонтерів і народу України.

Експресивність газетного дискурсу – це результат синергії трьох функцій: **атракції, інформування та впливу** на роздуми читача. Журналісти через експресивні засоби маркують та кодують інформацію на тлі безперервного потоку повідомлень у масмедіа прагнучи до персуазії й перлокутивного ефекту. Варто звернути увагу також на поняття експресія, яке вдало подає дослідниця Н. Дорогович, інтерпретуючи експресію як «різновид лінгвопсихоментальної діяльності мовця (автора), результатом якої є такий прагматичний ефект, коли смисл висловлення чи окремих його компонентів передається з емоційно-логічним підсиленням, виражаючи емоції, суб'єктивні оцінки, інтенції мовця (автора) та впливаючи на емоційнопсихічний стан адресата (інтерпретатора)» (Дорогович, 2013: 22).

У сучасних умовах воєнного періоду України, експресивність постає не лише стилістичним прийомом в газетному дискурсі, а й комунікативним інструментом для вираження емоцій, гідності, патріотизму та глибоких почуттів жалю, відваги, розпачу й неймовірної жаги до перемоги, що допомагає консолідувати громадян, активізувати цивільну позицію та підтримати дух спільної боротьби за національну незалежність. Такі метафоричні вислови як *полум'я війни, вир війни, трясовина «мінських угод»* або *під градом ворожих куль* моделюють живі картини в уяві респондента, додаючи текстам емоційного навантаження: «Зброя – це дрова для **полум'я війни**. Але поки нема розуміння у лідерів світу, що **полум'я може перекинутися через паркан**» (Gazeta.ua. – 17 травня 2022); «**І навіть тоді, коли зі зброєю в руках відстоював рідну землю, під градом ворожих куль мок під дощами, мерз у лютий мороз...**» (Урядовий кур'єр. – 17 жовтня 2015); «**У вир війни з гарячим серцем!**» (Проскурів. – 21 травня 2020); «**На жаль, усі ці вісім років наша держава, загрузнувши у трясовині «мінських угод» Путіна-Порошенка, відкладала проблему на потім**» (День. – 04 березня 2022).

Прагнучи до максимальної емоційно-експресивної виразності, журналісти часто-густо використовують і фразеологічні одиниці й елементи розмовного стилю в газетному дискурсі воєнного періоду: «**Не моя війна. Не я цю кашу заварив. І воювати не буду**» (Gazeta.ua. – 30 квітня 2021); «**Це ви, чоловіки, у всьому винні, ви заварили усю цю кашу з «ДНР» та «ЛНР», бо захотіли погратись у війнушку, а нам, жінкам і дітям, тепер усе розсьорбувати!**» (Урядовий кур'єр. – 27 травня 2015); «**Український народ терплячий, але чаша терпіння переповнилася після чергового обману, цього разу пов'язаного**

з асоціацією з Європейським Союзом» (Урядовий кур'єр. – 26 лютого 2014); «"Дамоклів меч" над росією» (Високий замок. – 30 серпня 2022); «Не хоче танцювати під дудку божевільного ідіота, який уявив себе великим вождем і тим, хто може покинути народами, як йому заманеться. Просто хоче поставити нас на коліна. А якою ціною!» (Вісник. – 08 березня 2022); «У всі віки проклятий кацап прагнув сидіти на шиї українців» (Вісник. – 08 березня 2022). Фразеологічні звороти, прислів'я, приказки, ідіоми та крилаті вирази є вагомими стилістичними засобами газетного дискурсу, життєдайним джерелом експресивно-емоційної насиченості.

Експресивно-стилістичне забарвлення лексем і фразем у газетному тексті воєнного періоду має різні відтінки, зокрема меліоративне (семантично позитивне) на позначення захисників і пейоративне (семантично негативне) на позначення ворога із відтінком зневаги, презирства, іронії та осуду: «І ніхто не може зупинити божевільного людоджера. Європа, Америка нас шкодує, щось допомагає, а по руках Путіну боїться дати, бо той придурок має атомну бомбу» (Вісник. – 08 березня 2022); «Десь на бідні голови українців знайшлося те нещасне миршаве чмо, яке уявило себе імператором, «собирателем русских земель». Путін! А здохло б ти в утробі матері, замість того, щоб принести стільки горя усім нам!» (Вісник. – 08 березня 2022); «Ця мерзота, яка прийшла на наші землі і паплюжить їх самою своєю присутністю (тепер я розумію значення фрази «русским духом пахнет» чи, радше сказати, смердить), не розуміє ані людської мови, ані елементарної людської логіки – тільки мову сили» (Волинь. – 20.05.2022); «Деякі мами дозволили своїм дітям вживати «путін-хуйло» (Волинь. – 10.03.2022); «В такому разі настала б його головна поразка – всередині Московії. Згряє просто розірве схибленого полинялого Акела» (День. – 04 березня 2022).

Експресивність на синтаксичному рівні газетного дискурсу воєнного періоду України виявляється через різноманітні структурні та синтаксичні засоби, які допомагають підсилити емоційний вплив текстів і зробити їх більш виразними. Використання окличних речень, розбиття на короткі синтаксичні конструкції надає медійним текстам піднесення та викликає напругу почуттів у респондентів «Ми переможемо! Це єдиний наш шлях! Наша мета, наша звитяга! Ми боремося за правду, за нашу рідну споконвічну землю, за нашу волю, як боролися наші славні козаки, хоробрі січові стрільці, борці за українську незалежність, митці Розстріляного відродження, незламні воїни УПА, мужні дисиденти, члени Народного руху, самовіддані воїни «Небесної сотні», як відстоюють наше небо, нашу землю, наше життя і нашу неньку Україну безстрашні воїни Збройних сил України! Слава Україні! Героям Слава! Слава Нації! Смерть ворогам! Україна – понад усе!» (Вісник. – 08 березня 2022). Таке часте використання автором окличних речень є потужним засобом для вираження емоцій, обурення від несправедливості, захоплення та висловлення власної позиції щодо реальних подій сьогодення, що додає тексту виразності, динаміки та глибини емоційного змісту. В експлікованому прикладі помічаємо використання речень з однорідними членами, які ніби «нашаровують» історичні постаті репрезентуючи історичний ланцюг борців за незалежність і свободу. Такі стверджувальні й спонукальні речення, заклики, несуть неймовірно емотивно-патріотичне навантаження для респондента.

Висновки. Експресивність в медіа текстах стала невіддільною частиною сучасного газетного дискурсу воєнного періоду України. Використання виразних мовних засобів та стильових прийомів дозволяє виразно передати емоційні аспекти важливих подій та залучити увагу аудиторії. Метафоричні вислови, порівняння, фразеологічні звороти, прислів'я, приказки, ідіоми, просторіччя, гасла й вигукі – це експресивно-виражальні домінуючі мови газет часу війни й протистояння, вагома частина її активного слововживання, що сприяє поглибленню розуміння латентного підтексту, закладеного в тексті, допомагає налагодити живий контакт із зацікавленим респондентом. Журналісти розкривають нові грані семантичних відтінків слів, що звучать в час війни з новою силою створюючи експресивне газетне мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
2. Дашченко Н. Експресивні засоби газетного дискурсу. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка* : зб. наук. праць, присвяч. 70-річчю від дня народж. проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. акад. НАН України В. Г. С्याренко. Київ, 2007. С. 316–323.
3. Дорогович Н. О. Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40 – 50-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2013. 282 с.

4. Коваль Т. Л. Експресивність як одна з основних ознак образного слова. *Наукове видання «Українське мовознавство»* : [міжвідомч. наук. зб. / відп. ред. А. К. Мойсієнко]. Київ, 2009. Випуск 39/1. С. 183–187.
5. Маслова Ю. Риторика сучасного газетного українськомовного дискурсу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2022. Вип. 14 (82). С. 31–37.
6. Сербенська О. А. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети. *Вісник Львів. ун-ту. Вип. 10. Сер. Журналістика*. Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті видав. об'єднання «Вища шк.», 1978. С. 72–77.

REFERENCES

1. Boiko N. I. (2005) *Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funktsionalnyi aspekty : monohrafiia*. [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects: monograph]. Nizhyn : TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». 552 p. [in Ukrainian].
2. Dashchenko N. (2007) *Ekspresyivni zasoby hazetnoho dyskursu* [Expressive means of newspaper discourse. Linguistics: object – style, goal – assessment: person. of science work]. *Linhvostylistyka: obiekt – styl, meta – otsinka : zb. nauk. prats, prysviach. 70-richchiu vid dnia narodzh. prof. S. Ya. Yermolenko / Vidp. red. akad. NAN Ukrainy V. H. Skliarenko*. Kyiv. P. 316 – 323. [in Ukrainian].
3. Dorohovych N. O. (2013) *Movna ekspresiiia v khudozhnikh tekstakh ukrainskoho rezystansu 40–50-kh rokiv KhKh stolittia* [Linguistic expression in artistic texts of the Ukrainian resistance of the 40s-50s of the 20th century] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 282 p. [in Ukrainian].
4. Koval T. L. (2009) *Ekspresyivnist yak odna z osnovnykh oznak obraznoho slova* [Expressiveness as one of the main features of figurative speech]. *Naukove vydannia «Ukrainske movoznavstvo»* : [mizhvidomch. nauk. zb. / vidp. red. A. K. Moisiienko]. Kyiv, 39/1. P. 183–187. [in Ukrainian].
5. Maslova Yu. (2022) *Rytoryka suchasnoho hazetnoho ukrainskomovnoho dyskursu* [Rhetoric of modern Ukrainian-language newspaper discourse]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohiia»*. 14 (82). P. 31–37. [in Ukrainian].
6. Serbenska O. A. (1978) *Transformatsiia frazeolohichnykh odynyts u movi hazety* [Transformation of phraseological units in newspaper language]. *Visnyk Lviv. un-tu. Vyp. 10. Ser. Zhurnalistyka*. Lviv : Vyd-vo pry Lviv. derzh. un-ti vydav. obiednannia „Vyshcha shk.”. P. 72–77. [in Ukrainian].

Ольга МИГОЛИНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-5331-7218

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету

(Ужгород, Україна) *olha.myholynets@uzhnu.edu.ua*

ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНИХ СВЯТ НА ТЕРЕНАХ ЗАКАРПАТТЯ (В ЕТНОГРАФІЧНОМУ ТА МОВОЗНАВЧОМУ АСПЕКТАХ)

Дослідженню календарних свят українців завжди приділялася увага, хоча в радянську добу існували заборони народної обрядовості та спостерігався ідеологічний і політичний тиск на українське національно-культурне відродження. Сьогодні спостерігаємо процес відродження традиційних народних свят і їх входження до системи сучасної культури українського народу. З'являються праці етнографічного та мовознавчого характеру. Фіксація та аналіз календарно-обрядових назв допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. У своїй статті ми проаналізували наукові праці етнографічного та лінгвального характеру, в яких досліджувалися календарні свята та їх лексика на теренах Закарпаття. Джерельною базою стали наукові праці етнографів та мовознавців, присвячених вивченню календарних свят.

Деякі відомості про календарний обряд на Закарпатті XIX – поч. XX ст. можемо почерпнути з праці Ю. Жатковича «Етнографический очерк угро-русских» (1895). Читаючи нарис, збагачуємося не тільки інформацією про сам обряд, але і його лексикою. Перу відомого мовознавця, фольклориста та етнографа І. Панькевича належать кілька розвідок, які стосуються народних вірувань, зокрема різдвяних, пасхальних звичаїв, пасхальних і великодніх ігор. Свої розвідки він опублікував на сторінках журналу «Підкарпатська Русь» протягом 1925–1934 років. Ряд статей, які присвячені вивченню календарних свят і пов'язаних із ними звичаями і віруваннями на Закарпатті, належать перу Ф. Потушняка – відомого діяча і творця української культури Закарпаття 40–50 років XX ст. Серед сучасних етнографічних досліджень розглядаємо монографії М. Тиводара, Ю. Чорі, О. Тиховської.

Однією з перших мовознавчих студій була публікація Ф. Потушняка «Карачун», в якій він серед іншого розглянув її походження назви карачун. Кілька питань на позначення релігійних свят та їх атрибутів фіксуємо у «Програмі для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й. О. Дзензелівського.

Досить ґрунтовний семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз назв календарно-обрядових свят, поширених у говірках Закарпаття, здійснено у дослідженні Е. Гоци та авторки цієї статті.

Ключові слова: звичаї і вірування на Закарпатті, календарні свята, календарно-обрядова лексика, праці етнографічного та мовознавчого характеру, семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз.

Olha MYHOLYNETS,

orcid.org/0000-0002-5331-7218

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ukrainian Language Department

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) *olha.myholynets@uzhnu.edu.ua*

STUDY OF CALENDAR HOLIDAYS IN TRANSCARPATHTIA (ETHNOGRAPHIC AND LINGUISTIC ASPECTS)

The study of Ukrainian calendar holidays has always received attention, although, in the Soviet era, there were bans on folk rituals and ideological and political pressure on the Ukrainian national and cultural revival. Today, we are witnessing the process of revival of traditional folk festivals and their integration into the system of modern culture of the Ukrainian people. Works of ethnographic and linguistic nature appear. Recording and analyzing calendar and ceremonial names helps the researcher to better understand dialect-forming processes in the system of dialects and assorted dialects. In this article, we have analyzed ethnographic and linguistic works that study calendar holidays and their vocabulary in Transcarpathia. The source base is the scientific works of ethnographers and linguists devoted to the study of calendar holidays.

Some information about the calendar rite in Transcarpathia in the nineteenth and early twentieth centuries can be gleaned from the work of Yurii Zhatkovych "Ethnographic Essay on the Ugro-Rus" (1895). Reading the essay, we are enriched not only with information about the rite itself but also with its vocabulary.

The well-known linguist, folklorist, and ethnographer I. Pankevych wrote several studies on folk beliefs, including Christmas and Easter customs, and Easter games. He published his research on the pages of the journal "Pidkarpatska Rus" in 1925–1934. A number of articles devoted to the study of calendar holidays and related customs and beliefs in Transcarpathia belong to F. Potushniak, a well-known figure and creator of Ukrainian culture in Transcarpathia in the 40s and 50s of the twentieth century. Among modern ethnographic studies, we consider monographs by M. Tyvodar, Y. Chori, and O. Tykhovska.

One of the first linguistic studies was F. Potushniak's publication "Karachun", in which he, among other things, examined the origin of the name karachun. Several questions on the designation of religious holidays and their attributes are recorded in the "Programme for collecting materials for the Lexical Atlas of the Ukrainian Language" by J. O. Dzendzelivskyi.

A fairly thorough semantic, word-formation, etymological, and lingua-geographical analysis of the names of calendar and ceremonial holidays common in the dialects of Transcarpathia is carried out in the study by E. Gotza and the author of this article.

Key words: customs and beliefs in Transcarpathia, calendar holidays, calendar and ceremonial vocabulary, ethnographic and linguistic works, semantic, word-formation, and etymological and linguogeographical analysis.

Постановка проблеми. Збереження давніх звичаїв, обрядів і традицій свідчать про відродження нашої духовної скарбниці, яка передавалася у спадок із покоління в покоління. До духовної культури народу належать і календарні свята. Їх святкування мало свої особливості в різних регіонах України. Дослідженню календарних свят українців завжди приділялася увага, хоча в радянську добу існували заборони народної обрядовості та спостерігався ідеологічний і політичний тиск на українське національно-культурне відродження. Недарма відомі монографії О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Мюнхен, 1958), С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» (Вінніпег, 1963), І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) побачили світ на Заході. Сьогодні спостерігаємо процес відродження традиційних народних свят і їх входження до системи сучасної культури українського народу. З'являються праці етнографічного та мовознавчого характеру. Все більша увага приділяється й лексиці українських говорів, зокрема календарно-обрядовим назвам. Її фіксація та аналіз допомагає досліднику краще пізнати діалектотворчі процеси в системі говорів і говірок. Саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часом незафіксовані й пам'ятками писемності.

Аналіз досліджень. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями та етнографами. На теренах Закарпаття серед етнографічних праць можемо відзначити дослідження Ю. Жатковича, Ф. Злоцького, В. Гренджі-Донського, Ф. Потушняка, М. Тиводара, О. Тиховської та ін. Що стосується аналізу мовознавчих студій у закарпатських говірках, то на сьогодні маємо тільки статтю Е. Гоци та кілька статей О. Миголинець (авторки цього дослідження).

Мета нашої розвідки – зробити аналіз досліджень наукових праць етнографічного та лінгвального характеру, в яких досліджувалися календарні свята та їх лексика на теренах Закарпаття. Джерельною базою дослідження стали наукові праці етнографів та мовознавців, присвячених вивченню календарних свят.

Виклад основного матеріалу. Деякі відомості про календарний обряд на Закарпатті ХІХ – поч. ХХ ст. можемо почерпнути з праці закарпатського історика, етнографа і перекладача, священника Ю. Жатковича «Етнографический очерк угро-русских» (1895), яку опублікував О. Мазурок 2007 р. (Жаткович, 2007). Читаючи нарис, збагачуємося не тільки інформацією про сам обряд, але і його лексикою.

Автор описує основні свята народного календаря та в деталях описує обряди, що їх супроводжують. Починає свій опис зі свята Нового року, що є, на його думку, «вихідною точкою» (Жаткович, 2007: 149). І далі в межах кожного місяця подає детальну інформацію про найосновніші свята, такі як: Богоявлення (Водоші), Стрітене, Сорок святих, Благовіщенє, Великдень, Іван день, Петра, Ілля, Маковія, Главосіки, Здвиги, Покрови, Миколи, Різдво та багато ін. Останнім у цьому описі йде Різдво, до якого «здалегідь готувлять ся, особливо молодіж, що стараєсь як найбільше виучитися колядок» (Жаткович, 2007: 156). Автор подає назви 7 або 9 страв, які обов'язково мають бути на це свято. Також наголошує на обов'язковому випіканні керечуна – великого, житного або тенгеричного хліба. Далі описує ходіння колядників, які «за три дни ходять і велика ганьба є, коли яку хижу обійдуть» (Жаткович, 2007: 156).

Перу відомого мовознавця, фольклориста та етнографа І. Панькевича належать кілька розвідок, які стосуються народних вірувань, зокрема різдвяних, пасхальних звичаїв, пасхальних і вели-

кодних ігор. Свої розвідки він опублікував на сторінках журналу «Підкарпатська Русь» протягом 1925–1934 років.

Ряд статей, присвячених вивченню календарних свят і пов'язаних із ними звичаями і віруваннями, належать перу Ф. Потушняка – відомого діяча і творця української культури Закарпаття 40–50 років ХХ ст.

Так, у статті «Великдень» дослідник описує ритуали цього свята, наголошує на їх значущості в житті віруючої людини, порівнює їх із постом та молитвами, а також вказує на важливість символу сонця в обрядодіях. Крім того, наводить звичай великоднього розпалювання вогню. На його думку, цей звичай набуває релігійного забарвлення. Також подає записи великодніх табу, які впливають на хід подій, що відбуваються протягом року (Потушняк, 1944а).

У розвідці «Паска в народнім вірованю» Ф. Потушняк подав детальний опис замішування тіста з пшеничного чи житнього борошна та всі етапи випікання паски. Крім того, описав підготовку паски до освячення та пов'язані з нею обряди та вірування (Потушняк, 1942b: 58–60).

Ще в одній статті «Вода, земля и воздух в народном вірованю» Ф. Потушняк приділяє увагу воді як одному з найдавніших праелементів і наводить приклади використання води під час ритуальних дій на різні свята. Так, на Водорщі і Юря дівчата і жінки наповнювали посудину водою, вкидали до неї васильку і головку часнику на йшли на водосвятіє. На Маковія святили літню воду, щоб вона «ніколи не хибіла» (Тиводар, 2010: 187). Вшановували під час свят і вогонь. Він мав горіти в хаті на різдвяний святий вечір, бо... «так треба, щоб вогонь того дня в хаті не вигасав... Подекуди на святий вечір під час колядок ставлять в кутик стільки вуглинок, скільки членів у родині», щоб знати, хто з них буде здоровим, а хто хворітиме (Потушняк, 1941: 7–8). Селяни розпалювали вогні і в інші календарні свята, зокрема на Юря.

Краса і велич традиційної народної культури Закарпаття стали й основою сучасних наукових досліджень. Так, у монографії М. Тиводара «Етнографія Закарпаття» цілий розділ присвячений народним календарним святам і обрядам українців Закарпаття. Її автор в межах природних циклів подає свої спостереження над більшістю свят і обрядів. Наводить також ігри і забави, які відбувалися на свята. Крім того, ми дізнаємося про давні назви, якими колись називали місяці (напр., *мочавець*, *андієць* чи *децембер* для грудня). Як зазначає М. Тиводар, «у річних календарно-побутових святах, обрядах і віруваннях до наших днів збере-

глись пережитки про магічну силу вогню, води і повітря, добрих і злих духів та віру в можливість магічними діями забезпечити особистий добробут і щастя, високу врожайність землеробських культур, плодovitість домашніх тварин і т. п.» (Тиводар, 2011: 308).

Заслуговує на увагу й монографія О. Тиховської «Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект», яка є першим в українській фольклористиці комплексним дослідженням міфологічних образів та магічних ритуалів українського фольклору Закарпаття в руслі психології. Окремі розділи монографії стосуються різдвяних та великодніх ритуалів. Так, дослідниця звертає увагу на ритуали господаря і господині напередодні Різдва, в період різдвяних свят тощо. «Різдяні та новорічні свята є важливою частиною духовного життя українців, оскільки акцентують на єдності маленької родини, великого роду й цілої нації. З іншого боку, вони дарують віру в можливість почати все з початку, з чистого аркуша, «запрограмувати» нову щасливу модель життя на наступний рік» (Тиховська, 2021: 114). Крім того, у монографії подаються записи елементів святкування цих свят, які здійснили свого часу Ф. Злоцький, М. Щербей, Ф. Потушняк, П. Богатирьов, В. Гренджа-Донський та інші дослідники.

Ряд збірок Ю. Чорі («Прикмети і повір'я отчого подвір'я», «Звичаї рідного села», «Від роду до роду») також присвячені опису звичаїв та обрядів, які відбувалися і до сьогодні відбуваються в селах Закарпаття. Описуючи звичаєві традиції на визначні церковні свята, автор подає всі можливі назви цих свят, які вживаються на Закарпатті. Напр., свято Святої Тройці ще називають *П'ятидесятницею*, *Святою*, *Зеленою* або *ж Клецьальною неділею* (Чорі, 1993: 68). Також фіксуються повір'я, які пов'язані з певним святом.

Також Ю. Чорі наголошує на заборонах, які діють під час церковно-релігійних свят. Вважали, що не можна:

- щось позичати від сусідів, бо «як узяти в довг – не зможеш оддати»;
- замітати хату чи подвір'я, бо хто мете – «долю, щастя вимете»;
- виконувати якісь фізичні роботи по господарству, бо це гріх: «може руки покривити» (Чорі, 2001: 20).

Що стосується мовознавчих досліджень назв календарних свят на Закарпатті, то їх небагато. Пов'язано це із заборонаю народної обрядовості радянською владою та ідеологічним і політичним тиском на українське національно-культурне від-

родження. У запровадженні святково-обрядової радянської культури була явно прихована мета – «нівелювати національні традиції і релігійність українського народу» (Стішова, 2017: 170).

Однією з перших мовознавчих студій була публікація Ф. Потушняка «Карачун», в якій він серед іншого розглянув й походження назви *карачун*. На його думку, закарп. діал. *крачун, кречун, кручун, карачун, корочун* 'хліб, який у закарпатських русинів та інших народів випікають на Святий вечір', було первісним, бо карачун на Різдво виступав як символ малого сонця (а паска на Великдень – це символ великого сонця). Згодом назва із символічного хліба перейшла на позначення всього свята – Різдва. Отже, у закарп. говірках збереглося первісне значення слова *карачун* (Потушняк, 1944: 4).

У наступні роки спостерігаємо застій у дослідженні календарно-обрядових свят і їх лексики. Так, у «Програмі для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й. О. Дзендзелівського (Київ, 1984) фіксуємо тільки 11 питань на позначення релігійних свят та їх атрибутів: 3138 – Святий вечір, 3139 – Водохреще, 3141 – Русалії, 3142 – Русалчин великдень, 3143 – Великдень, 3144 – зн. паска, пасха, 3145 – крашанка, 3146 – Зелені свята, 3147 – зелені гілки з листям, якими на зелені свята прикрашали хату, 3148 – релігійне свято на честь якогось святого або якоїсь релігійної події, 3149 – постити (Дзендзелівський, 1984: 275–276). А в «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області України» (Ужгород, 1958–1993) немає жодної лінгвістичної карти, присвяченої календарно-обрядовим святам.

Досить ґрунтовний семантичний, словотвірний-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз назв календарно-обрядових свят, поширених у говірках Закарпаття, здійснено у дослідженні Е. Гоци. Хрононіми описано відповідно до 4 циклів – зимового, весняного, літнього та осіннього. Джерельну базу склали польові записи авторки з 22 н. п. Закарпатської області, словники, атласи, наукові праці з діалектології, етнографії та етнолінгвістики (Гоца, 2019: 38). Дослідниця робить висновок про те, що багато обстежених нею «назв календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття утворилося на власному мовному ґрунті від праслов'янських основ або взагалі має праслов'янське походження: *Водобіці, Відобриці, Відобриші (Водобриці); Стрітине, Стрічене...; Русаля; Здвігы, Покрówki, Покрówka; Рі(у,у)з(с)д(т)вó, Риздвó* тощо. Чимало з цих свят усе ще зберігають давні язичницькі традиції, незважаючи

на постійні впливи на народний календар українців і церкви (особливо православної), і колишньої тоталітарної влади...

Вагомим чинником трансформацій календарної обрядовості на Закарпатті, на думку авторки, є «активний вплив християнської релігії, яка відіграє все більшу роль у формуванні суспільної свідомості. Цей вплив, зокрема проявляється у відмиранні окремих звичаїв, на які церква накладає заборони, та у узгодженні ряду традиційних обрядових явищ з вимогами церковних канонів» (Гоца, 2019: 41).

Кілька публікацій, присвячених дослідженню календарно-обрядової лексики, належить і перу авторки цієї статті. Так, у статті «Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок)» подаються спостереження над календарно-обрядовими назвами в українських закарпатських говірках, які утворені на основі антропонімів. Зокрема звертається увага на їх компонентний склад, лексико-граматичну характеристику та внутрішню форму. Також простежується наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах та в українській літературній мові. Предметом аналізу стали семи на означення 20 релігійних свят та періодів, пов'язаних із цими святами. Серед зафіксованих у закарпатських говірках назв можемо виділити: *Андрáша, Андр'їїї ден' (дин')*, *Андрáшүү дын'* 'Святого всехвального апостола Андрія Первозванного', *Ан:ино зачат'їє, Ан:ино зачат':á, Гán'їне зачат':á, С'атóйї Ан:ы, Св'атóйї Гán:и* 'День святої Анни', *Миколáї, Миколáйя, Ни^екóлы, Ми^екóлы (Мікóлы)* 'День святого Миколая', *Васі́л'а* 'Вечір напередодні Нового року', *Лáзар'ева (Лáзар'ова) субóта* 'Субота перед Вербною неділею', *Тóмина (Тóмова, Хтóмина, Фтóмова, Фтóмина) нед'їл'а* 'Перша неділя після Великодня', *Івáнд'їл' (Івáндил', Івáнден'), Івáндл'а, Їáна, Івáнуў дин', Івáна, Івáна Купáла* 'Різдво чесного і славного Пророка Предтечі Хрестителя Іоанна' та багато ін. Аналіз реєстру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Чимало календарно-обрядової лексики, в основі яких лежать власні назви, пов'язані із законом мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені' (Мигoliniнecь, 2021a).

Ще кілька статей присвячено календарно-обрядовим назвам певного циклу. Так, у дослідженні «Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках» розглядаються семи на означення 10 релігійних свят та періодів, пов'язаних із цими святами: 'Зіслання

святого Духа' (Свято Тройці), 'Перший четвер після Трійці', 'Різдво чесного і славного Пророка Предтечі Хрестителя Іоанна', 'Піст напередодні свята Верховних апостолів Петра й Павла, який триває від неділі Всіх Святих до самого свята', 'Святих апостолів Петра й Павла', 'Святого Славного Пророка Іллі', 'День Пантелеймона Цілителя', 'День пам'яті мучеників Маккавеїв', 'Преображення Господне', 'Успіння Пресвятої Богородиці'. Аналіз реєстру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Заслуговує на увагу словотвір християнських назв у закарпатських говірках. Чимало календарно-обрядової лексики, в основі яких лежать власні назви, пов'язані із законом мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Йána (Іváна), Маков'ї́а, Пантелеймо́на, Па́л'ї́а, Іл'а (Іл':і), Пётра* та ін. Невеликий відсоток назв, в основі яких лежать власні імена, припадає на суфіксальні деривати: *Маков'і́чик, Петру́(і)ўка (Петру́ўка, Петро́ўка)*. Значна кількість назв мотивована біблійними подіями: *Пі́атидес'áтниця'а, Тро́їц'а, Успéн'ї́е* (Миголинець, 2021б).

У статті «Календарно-обрядові назви осіннього циклу в закарпатських говірках» подаються аналіз сем на означення 6 церковних осінніх свят: 'Головосіка', 'Різдво Пресвятої Богородиці', 'Воздвиження чесного і животворящего Хреста Господнього', 'Покрови Пресвятої Богородиці', 'День святого великомученика Димитрія', 'Собор св. Архістратиґа Михаїла'.

У святах осіннього циклу також простежується закон мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Ми́(ы)тp'а, Миха́йл'а, Миха́л'а* та ін. Невеликий відсоток назв належить до композитів: *Глaвoс'і́ки (ы), Глaвoс'і́кы, Лaгoс'і́кы, Глaвoс'і́к, Глaвoс'і́ка*. Ці назви відрізняються переважно граматичними чи фонетичними особливостями. Фіксуються назви, мотивовані біблійними подіями: *Глaвoс'і́ки (ы), Здвї́гы Чéсного Хрeстá, Здвї́жe(і)н'а, Воздвї́жéн'і(и)́е, Воздвї́жéн'ї́е Чéсного Хрeстá, Пoкрoвы* (Миголинець, 2021с).

Висновки. Дослідженню календарних свят українців завжди приділялася увага, хоча в радянську добу існували заборони народної обрядовості та спостерігався ідеологічний і політичний тиск на українське національно-культурне відродження. Сьогодні спостерігаємо процес відродження традиційних народних свят і їх входження до системи сучасної культури українського народу. З'являються праці етнографічного та мовознавчого характеру. У своєму дослідженні ми проаналізували наукові праці етнографічного та лінгвального характеру, в яких досліджувалися календарні свята та їх лексика на теренах Закарпаття. Серед етнографічних праць можемо відзначити дослідження Ю. Жатковича, Ф. Злоцького, В. Гренджі-Донського, Ф. Потушняка, М. Тиводара, О. Тиховської та ін. Що стосується аналізу мовознавчих студій у закарпатських говірках, то на сьогодні маємо тільки статтю Е. Гоци та кілька статей О. Миголинець (авторки цього дослідження).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. Київ : Наукова думка, 1984. 308 с.
2. Гоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 38–44.
3. Жаткович Ю. Етнографический очерк угро-руских. Ужгород : Мистецька Лінія, 2007. 392 с.
4. Миголинець О. Антропоніми у складі календарно-обрядових назв (на матеріалі закарпатських говірок). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2021(а). Вип. 1 (45). С. 299–304.
5. Миголинець О. Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках. *Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття: Монографія / за заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповалової, Я. М. Шебештян*. Ужгород: РІК-У, 2021(б). С. 34–52.
6. Миголинець О. Календарно-обрядові назви осіннього циклу в закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (46). Ужгород, 2021(с). С. 139–144.
7. Потушняк Ф. Великдень. *Недѣля*. Роч. IV. Ужгород, 1944(а). С. 3.
8. Потушняк Ф. Вода, земля и воздух в народном вірованю (Окремий відбиток). Ужгород, 1942(а). 30 с.
9. Потушняк Ф. Коляди. Карачун (Окремий відбиток з Недѣлі). Част. 2. Ужгород, 1944 (б).
10. Потушняк Ф. Огонь в народних вірованях (Окремий відбиток). Ужгород, 1941. 16 с.
11. Потушняк Ф. Паска в народнім вірованю. *Литературна недѣля*. Ужгород, 1942(б). Рочник II. С. 58–60.
12. Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу: монографія. Київ : ІМФЕ, 2017. 240 с.
13. Тиводар М. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород, Гражда, 2011. 416 с.
14. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород : Гражда, 2005. 284 с.
15. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород : РІК-У, 2021. 512 с.
16. Чорі Ю. Від роду до роду (Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття). Ужгород: в-во В.Падяка, 2001. 171 с.
17. Чорі Ю. Звичаї рідного села (Обрядово-звичаєві традиції Закарпаття). Част. I. Ужгород, 1993. 239 с.

REFERENCES

1. Dzendzelivskiy Y. O. (1984) Prohrama dlia zbyrannia materialiv do leksychnoho atlasu ukrainskoi movy [Questionnaire for collecting materials for the Ukrainian Language Lexicon]. Kyiv: Naukova dumka. 308 p. [in Ukrainian].
2. Gotsa E. (2019) Nazvy kalendarno-obriadovykh sviat u hovirkakh Zakarpattia [Names of Calendar-ritual Holidays in Transcarpathian Patois]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 2 (42). P. 38–44 [in Ukrainian].
3. Zhatkovych Yu. (2007) Etnohrafycheskii ocherk uhro-russkykh [Ethnographic outline of the Ugro-Russians]. Uzhhorod: Mystetska Liniia. 392 p. [in Ukrainian].
4. Myholynets O. (2021a) Antroponimy u skladi kalendarno-obriadovykh nazv (na materialy zakarpatskykh hovirok) [Anthroponyms in the Calendar-ritual Names (on the material of transcarpathian patois)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Uzhhorod. Vyp. 1 (45). P. 299–304 [in Ukrainian].
5. Myholynets O. (2021b) Kalendarno-obriadovi nazvy litnoho tsyklu v ukrainskykh zakarpatskykh hovirkakh [Calendar-ritual Names of the Summer Period in Ukrainian Transcarpathian Languages]. *Linhvalnyi ta ekstralinvalnyi aspekty komunikatsii v multykulturnomu seredovyskhi Zakarpattia: Monohrafiia / za zah. red. Yu. M. Bidzili, H. V. Shapovalovoi, Ya. M. Shebeshian*. Uzhhorod: RIK–U. P. 34–52 [in Ukrainian].
6. Myholynets O. (2021c) Kalendarno-obriadovi nazvy osinnoho tsyklu v zakarpatskykh hovirkakh [Calendar-ritual Names of the Autumn Cycle in Ukrainian Transcarpathian Patois]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vyp. 2 (46). Uzhhorod. P. 139–144 [in Ukrainian].
7. Potushniak F. (1944a) Velykden [Easter]. *Nedĭlia*. Roch. IV. Uzhhorod. P. 3 [in Ukrainian].
8. Potushniak F. (1942a) Voda, zemlia y vozdukh v narodnom virovaniu (Okremyi vidbytok) [Water, earth, and air in folk beliefs (Separate print)]. Uzhhorod. 30 p. [in Ukrainian].
9. Potushniak F. (1944b) Koliady. Karachun (Okremyi vidbytok z Nedĭli) [Carols. Karachun (Separate print from the “Week” magazine)]. Chast. 2. Uzhhorod [in Ukrainian].
10. Potushniak F. Ohon v narodnykh virovaniakh (Okremyi vidbytok) [Fire in Folk Beliefs (Separate print)]. Uzhhorod, 1941. 16 p. [in Ukrainian].
11. Potushniak F. (1942b) Paska v narodnim virovaniu [Easter cake in folk belief]. *Lyteraturna nedĭlia*. Uzhhorod. Rochnyk II. P. 58–60 [in Ukrainian].
12. Stishova N. (2017) Ukrainski kalendarni sviata osinnoho tsyklu: monohrafiia [Ukrainian calendar holidays of the autumn cycle: a monograph]. Kyiv: IMFE. 240 p. [in Ukrainian].
13. Tyvodar M. (2011) Etnohrafiia Zakarpattia: Istoryko-etnografichni narys [Ethnography of Transcarpathia: Historical and ethnographic outline]. Uzhhorod, Grazhda. 416 p. [in Ukrainian].
14. Tyvodar M. P. (2005) Zhyttia i naukovi poshuky Fedora Potushniaka [Life and scientific research of Fedir Potushniak]. Uzhhorod: Grazhda. 284 p. [in Ukrainian].
15. Tykhovska O. (2021) Mahiia ta mifolohiia v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichni aspekt [Magic and mythology in the Ukrainian folklore of Transcarpathia: ethnopsychological aspect]. Uzhhorod: RIK-U. 512 p. [in Ukrainian].
16. Chori Yu. (2001) Vid rodu do rodu (Zvychaievo-obriadovi tradytsii Zakarpattia) [From family to family: Customary and ceremonial traditions of Transcarpathia]. Uzhhorod: v-vo V.Padiaka. 171 p. [in Ukrainian].
17. Chori Yu. (1994) Zvychai ridnoho sela (Obriadovo-zvychaievi tradytsii Zakarpattia) [Customs of the native village (Ritual and customary traditions of Transcarpathia)]. Chast. I. Uzhhorod, 1993. 239 p. [in Ukrainian].

Олександр МУНТЯН,
orcid.org/0000-0002-7004-0249
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) aamuntian@yahoo.com

ЛІНГВОРИТОРИЧНІ СТРАТЕГІЇ ВПЛИВУ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Статтю присвячено дослідженню лінгвориторичних стратегій впливу у професійному спілкуванні. Актуальність розвідки визначається загальною зосередженістю новітніх лінгвориторичних студій на вивченні принципів побудови промов у професійному спілкуванні та розробці ефективних засад аналізу таких текстів, зокрема, із застосуванням інструментарію класичної риторики та неориторики.

Мета статті полягає в розкритті лінгвориторичної специфіки текстів професійного спілкування. Автор окреслив риторичні способи впливу; надано визначення поняття «лінгвориторична стратегія» у контексті інтерпретації промов у професійному спілкуванні та виявлено риторичні ефекти, що виникають під час промов у практиці професійного спілкування.

У статті лінгвориторичні стратегії трактуються як специфічні методи та техніки використання мови для досягнення конкретних цілей у спілкуванні. Автор встановив, що сучасні риторичні послугуються надбанням класичної риторики задля досягнення своїх комунікативних цілей, а саме: звертаються до таких риторичних способів впливу, як етос, логос та пафос.

Автор статті зазначає, що етос, який у класичній риторичній теорії розуміється як самопрезентація ризора, перетворюється на апелювання до глобальних та локальних топосів, що ґрунтуються на загальнолюдських та національних цінностях відповідно. Стратегія апелювання через етос реалізується зверненням до авторитету, заснованого на компетентності, довірі та етичних цінностях. Зі свого боку, пафос, пов'язаний в класичній риторичній теорії з емоціями, сьогодні спирається також на потреби людини, які відображені на піраміді потреб Абрахама Маслоу. Згідно з аналізом текстів професійного спілкування, стратегія апелювання через пафос у професійному мовленні використовується для надання висловлюванню більшого авторитету, переконливості та емоційного впливу. Класичний логос зазнав найменших змін та ґрунтується на теорії аргументації, яка реалізується доведенням тези через аргументи. Стратегія апелювання через логос у професійному мовленні використовується в різних контекстах та ситуаціях для переконання аудиторії на основі логіки, раціональних аргументів та фактів.

Ключові слова: аргументація, етос, лінгвориторика, логос, пафос, професійне спілкування.

Oleksandr MUNTIAN,
orcid.org/0000-0002-7004-0249
Ph.D. in Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Philology and Translation
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) aamuntian@yahoo.com

LINGUISTIC STRATEGIES OF INFLUENCE IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

The article is devoted to the study of linguistic strategies of influence in professional communication. The relevance of the research is determined by the general focus of the latest linguistic studies on the study of the principles of speech construction in professional communication and the development of effective principles for analyzing such texts, in particular, using the tools of classical rhetoric and neorhetoric.

The purpose of the article is to reveal the linguistic specifics of professional communication texts. The author outlined the rhetorical methods of influence; define the concept of "linguistic strategy" in the context of interpreting speeches in professional communication and identify the rhetorical effects that arise during speeches in the practice of professional communication.

The article interprets linguistic strategies as specific methods and techniques of using language to achieve specific goals in communication. The author found that modern rhetoricians use the achievements of classical rhetoric to achieve their communicative goals, namely, they turn to such rhetorical methods of influence as ethos, logos and pathos.

The article notes that ethos, which in classical rhetoric is understood as the rhetorician's self-presentation, has evolved into an appeal to global and local topoi based on universal and national values. The strategy of appealing through ethos includes the use of appeals to authority based on competence, trust, and ethical values. In turn, pathos,

which is associated with emotions in classical rhetoric, today also relies on human needs, which are reflected in Abraham Maslow's pyramid of needs. According to the analysis of professional communication texts, the strategy of appealing through pathos in professional speech is used to give the statement more authority, persuasiveness and emotional impact. The classical logos has undergone the least changes and is based on the theory of argumentation, which is realized by proving a thesis through arguments. The strategy of appealing through logos in professional speech is used in different contexts and situations to persuade the audience based on logic, rational arguments and facts.

Key words: *argumentation, ethos, linguistics, logos, pathos, professional communication.*

Постановка проблеми. Професійне спілкування є невіддільною частиною повсякденного життя, особливо в бізнесі та робочих відносинах. У цьому контексті успіх у професійній комунікації часто залежить від застосування лінгвориторичних стратегій впливу, тому актуальність розвідки визначається загальною зосередженістю новітніх лінгвориторичних студій на вивченні принципів побудови промов у професійному спілкуванні та розробці ефективних засад аналізу таких текстів, зокрема, із застосуванням інструментарію класичної риторики.

Лінгвориторика – це наука, яка вивчає способи використання мовних засобів для досягнення конкретних цілей у спілкуванні (Щербак, 2016, с. 7). Поняття «лінгвориторична стратегія» виникає в контексті лінгвістики та комунікаційної науки, воно допомагає зрозуміти, як мова використовується для досягнення певних цілей у спілкуванні. Використання лінгвориторичних стратегій впливу може збільшити ефективність спілкування та сприяти досягненню професійної мети.

Аналіз досліджень. Риторика як лінгвістична наука зазнавала змін протягом свого існування, однак завжди залишалася у центрі уваги науковців, про що свідчать різні підходи до її вивчення. Вітчизняні вчені О. М. Бодна та О. О. Кушнірчук (2023) досліджують лінгвориторичну організацію німецьких та українських медійних текстів у зіставному аспекті. Є. В. Джиджора (2022) присвячує свої розвідки риторичній маніпуляції прихильністю аудиторії у виступах впізнаваних спікерів. В. Аккурт (2020) описує у своїй роботі методи маніпулятивного впливу у лінгвістиці. Німецький психолінгвіст Г. Ганіш (2015) написав фундаментальну роботу, присвячену риторичній маніпуляції у взаємодії психології та лінгвістики. Американські науковці (Fisher, 2011; Cialdini, 2007) присвячують свої книги дослідженню стратегій переговорів, які можуть бути корисними для вивчення лінгвориторичних методів досягнення згоди в професійному спілкуванні. Д. Г. Пінк (2011) ділиться інформацією про те, як лінгвориторичні засоби можуть бути використані в професійному спілкуванні менеджерів та продавців товарів та послуг.

Згідно з результатами аналізу останніх досліджень і публікацій, більшість розвідок присвячено лінгвориторичному аспекту професійного спілкування в англійській та німецькій мовах. Цей напрям досліджень є недостатньо розвинутим в українській професійній комунікації та має прогалини, які необхідно заповнити, що зумовило вибір теми нашої статті.

Мета статті полягає у розкритті лінгвориторичної специфіки текстів професійного спілкування. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких ключових завдань: окреслити риторичні способи впливу; дати визначення поняття «лінгвориторична стратегія» у контексті інтерпретації промов у професійному спілкуванні; виявити риторичні ефекти, що виникають під час промов у різного роду професійному спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючи різноманітні трактування лінгвориторичних стратегій (Боднар & Кушнірчук, 2023; Щербак, 2016; Hanisch, 2015), розуміємо їх як специфічні методи та техніки використання мови для досягнення конкретних цілей у спілкуванні. Ці стратегії можуть бути використані для переконання, впливу, перекладу складних ідей або будь-якої іншої мети, пов'язаної зі спілкуванням. Іншими словами, лінгвориторичні стратегії становлять собою мовний інструментарій, який допомагає досягати різноманітних комунікаційних цілей.

У класичній риторіці виокремлюють три способи впливу на реципієнтів: етос, логос та пафос. У сучасній лінгвориторіці ці риторичні канони зазнали трансформації, що ґрунтовно описано у роботах О. М. Щербак (2016; 2017), яка зазначає, що етос, який у класичній риторіці розуміється як самопрезентація ратора, перетворився на апелювання до глобальних та локальних топосів, що ґрунтуються на загальнолюдських та національних цінностях. Зі свого боку, пафос, пов'язаний в класичній риторіці з емоціями, сьогодні спирається також на потреби людини, які відображені на піраміді потреб Абрахама Маслоу (The Maslow Business). Класичний логос зазнав найменших змін та ґрунтується на теорії аргументації, яка реалізується доведенням тези через аргументи (Джиджора, 2022).

У статті взято за основу класифікацію лінгвориторичних стратегій, запропоновану О. М. Щербак (2016), та її застосовано до лінгвориторичних стратегій впливу у професійному спілкуванні.

Стратегія апелювання через пафос у професійному мовленні використовується для надання висловлюванню більшого авторитету, переконливості та емоційного впливу. Ось декілька прикладів використання цієї стратегії:

Публічна промова лідера: Державні службовці часто використовують стратегію апелювання через пафос у своїх публічних виступах, щоб підсилити важливість своїх ідей, наприклад: *«Ми маємо справу з серйозною загрозою у багатьох напрямках. Більшість нашої армії зосереджена на Сході нашої країни, сьогодні на Сході та на Півдні»* (<https://time.com/>, 22.04.2022). У цьому прикладі пафос реалізується шляхом апелювання до потреби в національній ідентифікації, окрім того, вжито особовий займенник «ми» та присвійний займенник «наш», які вказують на консолідацію з народом та викликають у нього довіру до лідера. Водночас іменники «Схід» та «Південь» імплікують єдність України.

Продаж продукту або послуги: У маркетингу стратегія апелювання через пафос може бути використана для підвищення привабливості продукту чи послуги. Наприклад, реклама автомобіля звучить так: *«Новий модельний ряд – вищий стандарт в інноваціях та розкоші. Відчуйте справжній елегантний стиль»* (<https://mercedes-benz-kiev.com/mercedes-maybach-gls-x167>). У цьому прикладі використано багато епітетів та прикметник у найвищому ступені порівняння – «вищий», які вербалізують статусність авто. Іншими словами, за А. Маслоу, ритор апелює до потреб у визнанні та самореалізації.

Наукова доповідь: Учений, який представляє дослідницьку роботу, може використовувати пафос, щоб підкреслити важливість своїх відкриттів, як-от у контексті: *«Мої дослідження свідчать, що ця нова технологія може перевернути наше розуміння світу і призвести до революції в науці»* (<https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/>). У цьому реченні ритор апелює до потреби у самореалізації, не лише своєї, а й аудиторії, оскільки вживає присвійні займенники «мій» та «наш». Однак присвійний займенник «мій» займає ініціальну позицію у реченні, а отже, має більшу вагу, ніж присвійний займенник «наш» у медіальній позиції. Подібно до першого прикладу, консолідація з аудиторією викликає довіру до мовця.

Звернення до громадськості: Громадські діячі можуть використовувати пафос, щоб мобілізувати

громадську думку та підтримку, наприклад: *«Час діяти! Майбутнє наших дітей і нашої планети залежить від нас, і ми повинні об'єднати зусилля для збереження навколишнього середовища»* (<http://www.rda.dp.ua/?p=18154>, 15.04.2016). У наведеному прикладі відчувається апеляція до базових фізіологічних потреб, адже потреби у свіжому повітрі, їжі та воді можуть бути реалізовані, якщо людство буде дбати про природу та навколишній світ, щоб не втратити можливості, які забезпечують фізичне існування. Окрім того, вплив на аудиторію реалізується за допомогою особового займенника «ми» та присвійного «наш», а також словосполучення «об'єднати зусилля». Використовуючи їх, ритор покладає відповідальність також на аудиторію.

Заклик до дії на робочому місці: Керівник може використовувати пафос, щоб підвищити мотивацію своїх співробітників. Наприклад, *«Ми створюємо історію успіху. Наша команда – це сила, яка здатна досягти неймовірних результатів»* (<https://www.syngenta.ua/istoriya-uspikhu-spirvobitnyka-kompaniyi-synhenta-ivana-petrenka>). Наведений контекст має мотиваційну силу, яка вербалізується загальними іменниками «успіх», «сила» та словосполученням «неймовірні результати», у вживанні яких вбачається апелювання до потреби у визнанні.

Звернення до суду: Адвокат може використовувати пафос, щоб переконати суддю і журі в правильності своєї сторони. Наприклад, *«Цей судовий процес визначить майбутнє нашого клієнта, і ми закликаємо вас віддати справедливість та справедливість довести своїм рішенням»* (<http://ftplec.nlu.edu.ua/>). У цьому прикладі ритор послуговується такою риторичною фігурою, як епанора для посилення емоційності.

Наведені приклади демонструють, як стратегія апелювання через пафос може бути використана для підсилення впливу та переконливості в професійному мовленні. Важливо використовувати цю стратегію з обережністю, щоб уникнути перебільшення та недоречних висловлювань.

Стратегія апелювання через етос реалізується зверненням до авторитету, заснованого на компетентності, довірі та етичних цінностях. Ось кілька прикладів вживання цієї стратегії.

У виступі на конференції: *«Дозвольте мені поділитися з вами результатами нашого дослідження, яке було проведено нашою командою впродовж останнього року. Ми спеціалізуємося на даній проблемі і маємо більше 10 років досвіду в цій області, що дозволяє нам розуміти всі аспекти цього питання»* (<https://portal.iapm.edu>).

ua/portal/media/). У цьому прикладі етос реалізується самопрезентацією риторів та його команди, який наголошує на їхніх досягненнях. Квантитативи, які вербалізовані прийменниковим словосполученням «впродовж останнього року» та словосполученням «більше 10 років», вказують на актуальність проблеми (впродовж останнього року) та досвідченість риторів та його команди (більше 10 років досвіду).

У бізнес-презентації: «Наша компанія має довгий історичний трек-рекорд успіху в галузі інновацій. Ми були визнані кращими в індустрії протягом останніх трьох років, і це свідчить про нашу здатність досягати результатів та довіру наших клієнтів» (<https://notagroup.com.ua/news/>, 21.11.2021). У наведеному контексті самопрезентація риторів реалізується подібно до попереднього прикладу шляхом вербалізаторів на позначення результативності роботи (трек-рекорд успіху; інновації; досягати результатів; довіра клієнтів). Враження про рентабельність та конкурентоспроможність компанії підсилюється прийменниковим квантитативом «протягом останніх трьох років», а кількісні показники у промовах, як засвідчують психологи (Cialdini, 2007), викликають довіру до інформації.

У викладанні: «Я маю докторський ступінь в області фізики та більше 15 років викладаю цей предмет. Ви можете бути впевнені, що мої знання та досвід допоможуть вам зрозуміти цей складний матеріал» (<https://www.chinesescholarshipcouncil.com/uk/>). Довіра до викладача виникає у його самопрезентації як людини з докторським ступенем, з 15-річним досвідом, який реалізується квантитативною групою «15 років».

У рекламному матеріалі для медичного продукту: «Наша нова медична технологія розроблена лікарями та науковцями, які мають більше 20 років досвіду у сфері медицини. Вони витратили роки на дослідження і розробку, щоб забезпечити ваше здоров'я найкращими можливими способами» (<https://hta.ua/shho-take-hta/>). У наведеному контексті спостерігаємо апелювання до етосу тими ж самими лінгвістичними засобами, що й у попередніх прикладах: уживання прийменникової квантитативної групи «більше 20 років» у взаємодії з прикметниками різного ступеня порівняння «новий» та «найкращий», а також з загальними іменниками «досвід», «науковці», «технологія». Окрім того, в аналізованому прикладі етос посилює взаємодія з пафосом, який апелює до потреби у здоров'ї.

У політичному виступі: «Моя тривала служба у сфері громадської діяльності та мої

понад 5 років досвіду на владній посаді свідчать про мою здатність керувати цією країною. Моя етика і принципи завжди ставили населення на перше місце» (<https://aup.com.ua/wp-content/uploads/01.03.2016>). Етос у цьому прикладі вербалізують загальні іменники на позначення саморозвитку та самореалізації «служба», «діяльність», «місце», у сполученні з епітетами «тривалий», «громадський», «перше» відповідно. Вкотре апелювання до етосу реалізується сполученням квантитативна «5» з іменником на позначення досвіду. Примітним є те, що числівник на письмі передається цифрою, а не літерами, відповідно до правил правопису, що пояснюється тим, що кількісні відомості, виражені на письмі цифрою, краще сприймаються та запам'ятовуються.

Наведені приклади демонструють, як необхідно використовувати стратегію апелювання через етос, наголошуючи на власних компетентностях, досвіді та довірі, щоб переконати аудиторію в правильності своїх думок або пропозицій.

Стратегія апелювання через логос у професійному мовленні використовується в різних контекстах та ситуаціях для переконання аудиторії на основі логіки, раціональних аргументів та фактів. Нижче наведено декілька прикладів вживання цих стратегій:

Бізнес-презентація: У бізнес-презентаціях можна використовувати логічні аргументи та факти для переконання інвесторів або партнерів у доцільності інвестицій чи стратегії розвитку. Наприклад: «Наша стратегія розвитку базується на дослідженні ринку, де ми виявили, що попит на нашу продукцію зростає на 20% щорічно» (https://www.bat.ua/group/sites/BAT_ALAJQW.nsf/).

Виступ на конференції: Вчені та експерти можуть використовувати логос для підтвердження своїх тез та досліджень: «За останні 10 років було проведено 20 досліджень, які доводять, що наш метод є найефективнішим у лікуванні цієї хвороби» (<https://mphu.edu.ua/>, 04.02.2022). Теза про те, що метод є найефективнішим, доводиться квантитативами на позначення тривалості досліджень та їхньої кількості.

Публічна промова: Політики можуть використовувати логос для обґрунтування своїх позицій: «Ми робимо зміни в податковому кодексі, оскільки статистика показує, що це призведе до зростання ВВП і зменшення безробіття» (<https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/>, 05.07.2018). Теза про необхідність змін в податковому кодексі доводиться аргументами про зростання ВВП та зменшення безробіття. Однак такий аргумент належить до слабких аргументів, адже не підтвер-

джується кількісними показниками або зверненням до статистичних даних.

Рекламна кампанія: У рекламі можна використовувати факти та статистику, щоб переконати споживачів у перевагах продукту чи послуги: «*Наш засіб для чищення повітря від бактерій доводить до 99,9%, як показують незалежні тестування*» (<https://rosenberg-gmbh.com.ua/produkciya/sistemy-sanitarizacii.html>). На відміну від попереднього прикладу, у тексті наведеної реклами її продуценти послуговуються сильними аргументами, як-от: результатами тестування, які виражені кількісними показниками. Зі свого боку, цифра «99,9» не вказує на абсолютний результат: з одного боку, рекламодавці знімають із себе відповідальність, якщо товар не буде відповідати очікуванню покупців; а з іншого боку, неабсолютне число сприймається більш правдивим, ніж 100%. У цьому разі споживач більше довіряє виробнику, адже сприймає його як чесного продуцента товару. Отже, у наведеному вище контексті стратегія апелювання через логос взаємодіє зі стратегією апелювання через етос.

Дискусія на форумі: В онлайн-дискусіях можна використовувати логос для аргументації

своїх поглядів: «*За останні роки витрати на охорону здоров'я зросли на 30%, і це становить серйозне економічне завдання*» (<http://msvitu.com/archive/>, 03.05.2014). У цьому контексті вбачаємо логічний зв'язок: якщо витрати на охорону здоров'я зросли, то це відповідно відобразиться на бюджеті країни.

Ці приклади показують, як стратегії апелювання через логос можна використовувати для підкріплення аргументів у професійному мовленні та переконання аудиторії на основі логічних доказів і раціональних підходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, лінгвориторичні стратегії впливу, що ґрунтуються на таких риторичних канонах, як етос, логос та пафос, відіграють важливу роль у професійному спілкуванні. Вони допомагають підвищити ефективність спілкування, покращити відносини та досягти професійних цілей. Розуміння та використання цих стратегій може бути важливим чинником успіху в будь-якій професійній сфері.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні лінгвориторичного інструментарію, задіяного у судових промовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аккурт В. Методи маніпулятивного впливу у лінгвістиці. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*. 2020. № 30. С. 5–23.
2. Боднар О. М., Кушнірчук О. О. Лінгвориторична організація німецьких та українських медійних текстів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 59. Том 1. С. 131–136.
3. Джиджора Є. В. Риторична маніпуляція прихильністю аудиторії у виступах впізнаваних спікерів. *Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки і перспективи* : кол. монографія / ОНУ ім. І. І. Мечникова; наук. ред. Н. В. Кондратенко. Одеса; Вінниця : ТВОРИ, 2022. С. 38–43.
4. Щербак О. М. Вербалізація суспільних топосів у текстах німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9. С. 257–260.
5. Щербак О. М. Дискурс німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. 20 с.
6. Cialdini R. B. *Influence: The Psychology of Persuasion*. Harper Business. New York: Collins. 2007. Vol. 55. 339 p.
7. Fisher R., Ury W., Patton B. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. Penguin Books. 2011.
8. Hanisch H. *Trickreiche Rhetorik 2100: Psychologische Gesprächsführung, manipulierende Darstellung, unaufdringliches Nudging*. Bonn: Books on Demand, 2015. 300 S.
9. Pink D. H. *To Sell Is Human: The Surprising Truth About Moving Others*. Riverhead Books. 2011.
10. *The Maslow Business Reader* (Ed: Deborah Stephens). NY: Wiley, 2000.

REFERENCES

1. Akkurt V. (2020). Metody manipulyativnoho vplyvu u lnhvistytsi [Methods of manipulative influence in linguistics]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: Lnhvistychni nauky*, 30, 5-23 [in Ukrainian].
2. Bodnar O. M., Kushnirchuk O. O. (2023). Lnhvorytorychna orhanizatsiia nimetskykh ta ukrainskykh mediinykh tekstiv [Linguistic organization of German and Ukrainian media texts]. *Aktualni pyannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 59(1), 131-136 [in Ukrainian].
3. Dzhydzhora Ye. V. (2020). Rytorychna manipulyatsiia prykhylnistiu audytorii u vystupakh vpiznavanykh spikeriv [Rhetorical manipulation of the audience's affection in speeches of recognizable speakers]. *Prykladna lnhvistyka na Pivdni Ukrainy: zdobutky i perspektyvy: kol. monohrafiia*, 38-43 [in Ukrainian].
4. Shcherbak O. M. (2017). Verbalizatsiia suspilnykh toposiv u tekstakh nimetskomovnykh internet-novyn: lnhvorytorychnyi aspekt [Verbalization of social topos in the texts of German-language Internet news: a linguistic aspect]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*, 9, 257–260 [in Ukrainian].

5. Shcherbak O. M. (2016). Dyskurs nimetskomovnykh internet-novyn: lnhvorytorychnyi aspekt [Discourse of German Internet News Stories: Linguistic Rhetorical Aspect]: avto-ref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 Hermanski movy; Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. Odesa [in Ukrainian].
6. Cialdini R. B. (2007). Influence: The Psychology of Persuasion. Harper Business, 55, 339
7. Fisher R., Ury W., Patton B. (2011). Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. Penguin Books
8. Hanisch H. (2015). Trickreiche Rhetorik 2100: Psychologische Gesprächsführung, manipulierende Darstellung, unaufdringliches Nudging. Bonn: Books on Demand [in German].
9. Pink D. H. (2011). To Sell Is Human: The Surprising Truth About Moving Others. Riverhead Books
10. The Maslow Business Reader (Ed: Deborah Stephens) (2000). NY: Wiley

UDC 811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-35>

Adilya Hasan NAZAROVA,

orcid.org/0000-0002-4340-6882

PhD in Philology,

Leading Scientific Specialist

Education Institute of the Republic of Azerbaijan

(Baku, Azerbaijan) adile1970@mail.ru

SUFISM AND THE CONCEPT OF UNITY IN AZERBAIJANI FOLK CREATIVITY (EXAMPLES FROM THE POETRY OF ASHIQ ALASGAR)

Azerbaijani folk creativity, since its inception, has encompassed elements such as spiritual content, concepts, vocabulary, and terminology within the verses of all troubadours and poets, irrespective of their affiliation with Sufi orders. Particularly in the realms of diwan and ashik literature, it is evident that Sufism, drawing from its rich sources, has almost become a customary practice. Furthermore, there has always been a consistent interest in Sufi philosophy and the doctrine of 'wahdat al-wujud' (unity of existence).

This article explores the influence of Sufism within the domain of folk creativity, the role of the 'wahdat al-wujud' (unity of existence) concept within it, and the ideas rooted in the belief that, prior to anything else, nothing and no one except God existed, and everything and everyone emerged through His command, 'Be!' This belief encapsulates notions of the world's transience and impermanence, effectively establishing them as perennial themes in literature, particularly within the realm of ashik literature.

Furthermore, the article notes that certain troubadours and poets in the history of folk creativity have composed their poems using only the terminology of this philosophy without delving into its depth. However, the poetry of Ashiq Alasgar, as exemplified in the verses provided, demonstrates a direct understanding of the concept of unity and the realization that apart from God, there is no other existence or reality.

Throughout history, all societies have passed through distinct phases of belief. Examining the unique characteristics of the historical development of Azerbaijani Turks, it becomes apparent that in different eras, the country has been exposed to the influence of various religious beliefs, including polytheism, Zoroastrianism, Judaism, Christianity, Islam, and numerous other faiths.

Ashiq Alasgar, nourished by the abundant resources available within his environment, dedicated extensive sections of his poetry to topics of creation, divine command, love for God, existence, ethics, morals, love, heart, death, and other spiritual themes. In the post-Islamic era, particularly within ashik literature, poems were written that incorporated legal, mystical, and diverse religious pathways. This phenomenon signifies a clear manifestation of exceptional inspiration, a direct result of embracing the knowledge of previous master troubadours, and a divine inspiration that enabled Ashiq Alasgar to reach the zenith of his art during his time.

Key words: unity of existence, sufism, Islamic religion, worldview, Ashiq Alasgar.

Адiля Хасан НАЗАРОВА,

orcid.org/0000-0002-4340-6882

кандидат філологічних наук,

провідний науковий спеціаліст

Інституту освіти Азербайджанської Республіки

(Баку, Азербайджан) adile1970@mail.ru

СУФІЗМ І КОНЦЕПЦІЯ ЄДНОСТІ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ (ПРИКЛАДИ З ПОЕЗІЇ АШІКА АЛАСГАРА)

Народна творчість Азербайджану з самого початку охоплювала такі елементи, як духовний зміст, поняття, словниковий запас і термінологія у віршах усіх трубадурів і поетів, незалежно від їх приналежності до суфійських орденів. Очевидно, що суфізм, який черпає свої багаті джерела, майже став загальноприйнятою практикою, особливо в сферах літератури диванів і ашків. Крім того, завжди існував постійний інтерес до суфійської філософії та доктрини «вахдат аль-вуджуд» (єдність існування).

У цій статті досліджується вплив суфізму на сферу народної творчості, роль у ньому концепції «вахдат аль-вуджуд» (єдність існування) та ідеї, що ґрунтуються на вірі в те, що перед усім іншим – ніщо й ні. існував один, крім Бога, і все і всі виникли через Його наказ: «Будь!» Ця віра охоплює уявлення про швидкоплинність і непостійність світу, фактично встановлюючи їх як вічні теми в літературі, особливо в царині літератури ашик.

Крім того, у статті зазначається, що деякі трубадури та поети в історії народної творчості склали свої вірші, використовуючи лише термінологію цієї філософії, не заглиблюючись у її глибину. Однак поезія Ашика Аласгара, як приклад наведено у наведених віршах, демонструє пряме розуміння концепції єдності та усвідомлення того, що крім Бога, немає іншого існування чи реальності.

Протягом історії всі суспільства проходили через різні етапи вірування. Вивчаючи унікальні особливості історичного розвитку азербайджанських тюрків, стає очевидним, що в різні епохи країна піддавалася впливу різноманітних релігійних вірувань, у тому числі політеїзму, зороастризму, іудаїзму, християнства, ісламу та багатьох інших вірувань.

Ашик Аласгар, підживлений багатими ресурсами, доступними в його оточенні, присвятив великі розділи своєї поезії темам створення, божественного наказу, любові до Бога, існування, етики, моралі, кохання, серця, смерті та іншим духовним темам. У постісламську епоху, особливо в літературі ашиків, були написані вірші, які включали в себе правові, містичні та різноманітні релігійні шляхи. Це явище означає явний прояв виняткового натхнення, прямий результат охоплення знаннями попередніх майстрів-трубадурів і божественне натхнення, яке дозволило Ашику Аласгару досягти зеніту свого мистецтва в той час.

Ключові слова: єдність буття, суфізм, ісламська релігія, світогляд, Ашик Аласгар.

Introduction. It is well-known that during the Soviet era, the government adhered to atheism as its core ideology. Consequently, literary works with religious themes, which had left an indelible mark on Azerbaijani literature during that period, were not well received by the political context. Authors of such works often faced imprisonment or exile, and in the best-case scenario, the publication and dissemination of these works were prohibited. Starting from the years of independence, opportunities for the scholarly examination of literary works with religious themes have arisen.

Ashiq Alasgar held courage, nobility, compassion, bravery, and integrity in high esteem. He emphasized values such as truth, justice, and peace, calling on people to uphold them. He regarded these positive qualities as essential facets of human character. In recognition of the 200th anniversary of Ashiq Alasgar, based on the Presidential Decree signed on February 18, 2021, extensive scholarly research into the rich poetic legacy of Ashiq Alasgar has commenced and is ongoing in various academic and research institutions.

The degree of addressing the problem. In the East, the most eminent representatives of Sufi literary tradition include Sanai Ghaznavi, Fariduddin Attar, Mevlana Jalaluddin Rumi, Nuruddin Abdurrahman Jami, and the earliest exponent of Sufism in Turkish literary and cultural thought, Ahmad Yasavi. These Sufi luminaries played an unparalleled role in the dissemination and influence of Sufism worldwide. In the first half of the 9th century, a transition from asceticism to Sufism occurred, with figures like Ibn Arabi (1165–1240), renowned throughout the entire Eastern civilization, uniting Sufism with the concept of “wahdat al-wujud” or the unity of existence (Əliyeva-Kəngərli, 2012).

To embark on the path of Sufism, one must initially purify the heart from all impurities and abstain from all worldly pleasures. After purification, an individual can behold God with the eye of the heart and con-

ceive His imaginary image in their consciousness. Within the esoteric realm, four stages unfold, typically understood in Sufism as follows:

Sharia – What is yours is yours, and what is mine is mine.

Tariqah – What is yours is yours, and what is mine is also yours.

Knowledge – Neither mine nor yours, everything belongs to Allah.

Truth – Neither you exist, nor I; all of us are in the shadow of Allah (Cəlaloğlu, 2019).

In this perspective, there is but one Allah, and when we exist, we are nothing other than the manifestation of Allah's essence.

The purpose of the research is to determine the place of Ashiq Alasgar in Azerbaijani folk creativity and to identify the specifics of Sufi ideas within this context.

The research methods involve the analysis of Ashiq Alasgar's creative works and the evaluation and generalization of the problem's theoretical and scientific aspects in various scholarly sources.

Main Body. Within Ashiq Alasgar's ethical and aesthetic perspectives lies his attitude towards Sufism. According to Ashiq Alasgar, the world is a temporary place for human existence, and everything one possesses in the material world is merely an illusion. The eternal reality is the Divine Truth. Therefore, one must recognize that everything in the world is the opposite of the singular and absolute existence of God. To do this, individuals must transcend their ego and remove the veil separating them from the worship of God. They must discover the divine essence. In the final stanza, the poet acknowledges his readiness to recognize himself and what exists within him:

“I am Ashiq Alasgar, a servant to Him,
I am well-versed in the reverence of His light.
Command, and I will come to serve You,
You will come to know the love within me”.

The religious and mystical imagery in the famous poem “Eylə” (“Do”) by Ashiq Alasgar serves to convey the concept of the “absolute truth” present in the poet's own poetic perception and is a reflection of his service-oriented character. At times, he reveals himself in his poems:

"You, who created the earth and the heavens,
You are the just ruler; establish justice.
Guide me from the depths of my heart,
Lead me to the right path.
I carry the weight of ancient sins,
I feed on the fire of love.
Day and night, I utter 'Ya Hu! Ya Hu!'
From my heart emerged, “Worship!”

Examining from a psychoanalytic perspective, if we look at the two quatrains, we can see that the poets, through “higher consciousness”, engage with the concept or object they perceive as “lower consciousness” to create new imagery. The unique expressions and actions in the first quatrain address the issues of the different phases and “boundaries” of the poet's “self”.

Here, the poet creates a partly negative image associated with the dark point of the heart. In the second quatrain, the poet turns his attention to the voice emerging from his heart, saying “Ya Hu! Ya Hu!” day and night, addressing the image of one who is overwhelmed by the weight of ancient sins, feeding on the fire of love, and uttering “Worship!”

These lines are indicative of the desired connection with the “unity of existence” and the manifestation of mysticism. In Sufism, the understanding of existence and non-existence is contrasted in Ashiq Alasgar's poetry with the verse “I said 'Yes' to the Eternal”. The poet, with a religious and mystical spirit, portrays this world as transient, akin to a false world, using the language of the “self,” and considers the absence of the Islamic leader in this world as unjust. This perspective also underscores his boundless love for the Divine.

Sufism's worldview is not contrary to Islam; on the contrary, it adheres to its fundamental principles. “Sufism outside of Islam is still not fully understood and is considered incomplete. When it comes to Dede Alasgar's genius, it is possible to understand such an Arif as one of their own. Regarding those who consider themselves lovers burning in the fire of love, Dede Alasgar appears as a Sufi poet. Therefore, individuals with a Sufi-mystical worldview turn to Dede and seek to benefit from his work” (Keştekli, 2021: p. 210).

The concept of mysticism in the creative works of Ashiq Alasgar. In the realm of mysticism, Ashiq Alasgar's approach was more focused on factual interpretation rather than engaging in discussions within the framework of beliefs such as “true or

false” or “necessary or unnecessary”. This is because our society has recognized this truth through the spiritual lives of famous representatives throughout the centuries. They learned about the Islamic religion not directly from the primary source, the “Qurani-Karim”, but through the artists who conveyed this source in their own languages to the communities to which they belonged. Islam, in our geographical context, arrived not from the Arabian Peninsula but from Central Asia after acquiring mysterious colors – a journey facilitated by the travelers of the mystical path. The contribution of the enlightened artists, who were aware of this journey, particularly the ashugs (bards), in this process is undeniable. True lovers of the divine, however, are the most prominent agents in delivering this perception to the broader masses, and in the 19th century, their most distinguished representative was Ashiq Alasgar.

The concept of mysticism is directly or indirectly expressed in many of the poet's verses, which convey his theory of manifestation and divine love.

“I wish to be a scholar and a true believer,
Inclined towards the truth, on the straight path,
With my tongue face to face with my heart,
I sacrifice my soul for the path of Alasgar”.

In mysticism, the understanding is that “There is no existence other than Allah”. Existence is one, and it is Allah; other existences are like shadows to a tree or waves to the sea – mere reflections of the one existence. The ideas in this poem by the master confirm this understanding. The truth is one – the straight path leads to Him. Alasgar is willing to sacrifice himself for the one who has “his tongue face to face with his heart”. One might wonder why both “tongue” and “language” are employed in the same line if they convey the same meaning (as “zaban” means both “tongue” and “language” in Persian). Here, “dil” (language) in Persian also carries the meaning of “heart”. The discussion revolves around the unity of the heart and tongue, as described by Rumi as “being as you think”. In essence, the poet expresses the desire of scholars and true believers to be sincere, without hypocrisy, and in harmony with their hearts and tongues.

In Ashiq Alasgar's works, Sufism terminology serves as a form of expressing ideas. He has brought his entire existence into submission to Islam, and, at the same time, he has deeply understood and embraced the nature of the four stages of mysticism – shari'ah, tariqah, ma'rifah (knowledge), and haqiqah (truth).

“It's not worth fully revealing the truth”.
(J. Renuar)

The influence of Turkmen dervishes who were educated in tekkes and madrasahs, traveled across the

Anatolian geography, and acquired various titles such as “father”, “grandfather”, and “great-grandfather” has been significant on Ashiq Alasgar’s creativity. As Mehmed Fuad Koprulu put it: “The Turkish people, by likening these lovers to the previous revered dervish-poets, eagerly embraced the ideas they put forward” (Köprülü, 1979: 50).

In Ashiq Alasgar’s poems, the concept of unity of existence is similar to the ideas of great artists such as Yunus Emre, Mevlana Jalaluddin Rumi, HajiBektash Veli, Shakh Ismail Khatai, Ashiq Qurbani, Nabati, Khasta Qasım, Sari Ashiq, Agh Ashiq, Ashiq Aly, and others. Among his works, the most characteristic in this regard is the poem titled “Aparır” (“Taking”).

Do you know what death is? What's the rush in this world?!

Have you seen anyone escape from fate and flee this world?!

Many were brought to tears and left this world due to fate.

Life is like a barren tree in this world;

Without fruit, but with much toil, floods come, disasters arrive (Köprülü, 1979: 122).

“Irfan knowledge suggests that the path to accepting the oneness of Allah and reaching Him consists of four stages: shari'ah, tariqah, ma'rifah (knowledge), and haqiqah (truth). These stages, which ensure the purification of one's spiritual and moral self, form the fundamental content of Ashiq Alasgar's poem 'Gərəkdi' (Necessary).

...Demand the truth from the people,

Kill the devil, ignite the self,

Sit in purity, stand in purity,

It's necessary to be pure when plunging.

...Be a knower, speak with wisdom,

Feel ashamed of the wicked,

Like the hour, yearn for the truth,

The heart should be right, the path should be right.

With attentive observation, we can witness that the first verse of the first stanza, 'Demand the truth from the people,' and the third verse of the second stanza, 'Like the hour, yearn for the truth,' belong to the 'haqiqah' category. The second verse of the first stanza, 'Kill the devil, ignite the self,' and the fourth verse of the second stanza, 'The heart should be right, the path should be right,' fall under the 'tariqah' category. The third verse of the first stanza, 'Sit in purity, stand in purity,' and the second verse of the second stanza, 'Feel ashamed of the wicked,' are associated with 'shari'ah.' Finally, the fourth verse of the first stanza, 'It's necessary to be pure when plunging,' and the first verse of the second stanza, 'Be a knower, speak with wisdom,' relate to the 'ma'rifah' category.

Ashiq Alasgar's creativity is a treasure trove that breathes wisdom” (Allahverdiyev, 2013).

“In the beginning, apart from Allah's 'essence,' nothing existed in eternity. In a sacred hadith that begins with 'Kütü kənzən mahfiyyen...,' Allah says, 'I was a hidden treasure, desiring to be known, and I created living beings (or I was hidden, desiring to become manifest).' Among these living beings, the exceptional entity endowed with consciousness and reason is undoubtedly human. In terms of consciousness and reason, humanity is the intimate companion of Allah. In Sufi thought, the One who creates from nothing, takes life, and if He wishes, resurrects, is also Allah. Human beings, owing to their intellect, are accountable to Allah for His commands and prohibitions.

God created me, you, from nothingness,

You too create a single grain, an Armenian!

...If He wishes, He turns into ashes, into a drop in the sea,

If He wishes, He recreates me anew”.

For the true lover of the Divine who perceives the station of unity, there is no distinction between 'you' and 'me.' This is because on the path of attaining intimacy with Allah's secret, there is no room for duality and opposition in the consciousness of unity. The true lover of the Divine, Ashiq Alasgar, advises that on the path to becoming a complete human being, one should transcend individualism and distance themselves from deceptive emotions and situations such as vanity, fame-seeking, careerism, jealousy, resentment, self-display, and should cultivate etiquette and manners.

Ashiq Alasgar's Attitude Towards Mystical Philosophy. “In the circle of mystics, he who carries the load”, “One who preserves a portion of his words”, the poet, in his “Biləsən” (Know it) poem, presents himself as a saintly figure alongside his counsel.

Listen to the path of tariqat and marifat,

Know the way and etiquette in sharia.

Understand why the people demanded the truth in reality,

Know the world, the throne, the heavens.

Ashiq Alasgar's purpose was not merely poetry; he used the power of verse to guide people towards the path of Islamic Sufism. It is undeniable that his unique poems, with concise yet profound verses, fill the reader's heart with the light of faith.

In accordance with Irfan philosophy, everyone existed in the presence of Allah in the form of a soul before coming into the world. At that time, everyone was questioned about recognizing their Lord and obeying the commandments of the Lord, and all souls

unanimously answered “yes” in agreement. It is on the basis of this “yes” that a covenant was established between each individual and Allah. Thus, we humans have voluntarily entered into a covenant to obey the commandments of our Lord. Therefore, when we disobey our Lord in this world, we break our own covenant.

Ashiq Alasgar remains faithful to his covenant and, despite all difficulties, expresses gratitude to Allah for the life he lives. He firmly believes in reaching the ultimate truth and is passionately committed to this belief.

Sh. I. Xətai said, “Truth is the station of unity in love”. We find a similar idea in M. Fizuli: “The valley of unity is truly the station of love...” Ashiq Alasgar also seeks to express his love for Truth, which is his pursuit.

According to the ancient Greek philosopher Democritus, “Truth lies at the bottom of a deep abyss”. Each person understands the truth in their own way, but Allah understands it best. “Truth comes not to this world in a naked form, but in symbols and images” (Isa Masih). Therefore, truth is more profound than what appears on the surface.

Human life begins with commandments and ends with the truth. (This is true in all religions, as each religion has its own unique set of commandments).

After passing through 10 commandments, 10 paths, 10 states of knowledge, and 10 truths, a person becomes one with the Creator, achieving “unity of existence”. Knowing this sacred and challenging path is as important as walking it. The master acknowledges this sanctity in a hint, but refrains from fully disclosing it because “it is not worth completely revealing the Truth” (J. Renuar).

VAHDATİ-VUJUD: (وحدة الوجود) Unity of Existence.

To embrace the philosophy of “Vahdati-vujud” is to have an understanding and consciousness that there is no existence other than Allah. It is to acknowledge that in the realm of reality, only Allah exists, and all other created beings are relative to Him, thus consisting of mere reflections and shadows. To embrace this philosophy is to know that all of existence is one, and that it is Allah, and to accept that everything else is a manifestation of Allah. While Beyazid Bistami, Juneyd Baghdadi, and Hallaj Mansur first introduced the concept of “Vahdati-vujud”, Imadeddin Nasimi eloquently and poetically expounds upon its original attributes in his philosophy. The verse, “Əsli xod zat imiş hər əşyanın / İkilik nistər anda vəhdətdir” (The essence of everything is truly one's self / There is no duality, it is all unity), serves as an exquisite example of this. Hence, within the realm of scholarship, the concept of “Vahdati-vujud” was born with Hallaj Mansur, systematized by Muhyiddin ibn Arabi, and

refined through the intricacies by Imadeddin Nasimi. In other words, the “crown of unity” was placed upon Nasimi (İzahlı dini terminlər, 2020: 296–297).

In his poems, Ashiq Alasgar touches upon various religious and mystical themes such as the philosophy of “Vahdati-vujud”, the concept of the perfect human, the awareness of oneness, Islamic ethics and principles, exemplary figures like the Prophet Muhammad, Hazrat Ali (considered the cornerstone of Islam), the four gates and the forty stations in Sufism, and many other religious and mystical subjects.

By accepting that everything comes from Allah, approaching with love and passion, viewing the entire world through the lens of unity without falling into the trap of duality, avoiding hurting hearts, pleasing souls, realizing the temporary and illusory nature of the world, purifying the heart from worldly elements, entering the path of love by bearing witness and confessing, and striving to be a gem in the assembly of the spiritually elite—these are the manifestations of Ashiq Alasgar's understanding of mysticism.

Ashiq Alasgar was, so to speak, the last Mohican of classical ashug poetry. He synthesized and presented the ideas and thoughts of all the previous masters before him, to a certain extent systematizing them.

Even when Ashiq Alasgar praised the beauty of an ordinary woman, he emphasized this belief. Consider his poem “Gulendam”:

Thank you, you've created a good time

The end of this world has blossomed, Gulendam.

In most of Ashiq Alasgar's poems, it is evident that he touches upon the most important theme of Sufism, the concept of “vahdati-vujud” (the unity of existence). This concept presents the model of a perfect human being. The master, with a sincere emotion and in simple language, which both classical poets and representatives of classical ashug tradition admired, has depicted this human model effectively.

The epic tradition in Ashiq Alasgar's poems, derived from deeper layers of history and influenced by the perspective of the Islamic faith, is presented in a versatile manner. He not only focused on the subject matter but also embraced the spirit of Islamic thought, infusing it into his poems. Thus, this spirit emerges in his poems dedicated to nature, women, springs, mountains, flowers, and other aspects of life.

Ashiq Alasgar's poetry tradition is deeply rooted in history and presented in a diverse manner, influenced by the perspective of the Islamic faith. He not only delves into the subject matter but also embodies the spirit of Islamic thought in his poems. This spirit becomes evident in his verses dedicated to nature, women, springs, mountains, flowers, and other aspects of life.

Ashiq Alasgar is the final and most prominent figure in the classical ashug poetry tradition. He not only embraced but also incorporated the ethical values of previous masters into his life and creative work. As he expressed in one of his poems:

“When the morning breeze adorns your tresses,
The gardens of Eden emerge right here, right here.
For whoever speaks sincerely from the heart,
Certainly, they find their desired fortune, right here, right here...”

The poet's intention was precisely to convey the order, structure, and purpose of this world, which he had learned by saying, “Ələst ələmində bəli” (Am I not your Lord?) to society as a lesson, the beginning, end, in short, the “pleasant burden” he had received.

In the poet's verses, the conceptualized expression “ələst ələmi” represents a gathering, a council that takes place in the realm of souls before human beings are created, and from time to time, selected individuals participate in this assembly in a different spiritual state. This situation is explained as God recognizing that individual, appointing them with His grace, and the individual pledging to fulfill their duty to God. Ashiq Alasgar's appointment to this role carried immense responsibility. Responsibility requires knowledge, and where there is no knowledge, there can be no talk of responsibility. Thus, God, who bestowed the responsibility, also endowed him with knowledge. This means that the knowledge of sufism philosophy and the concept of “vahdati-vujud” as irrational knowledge were bestowed upon poets and ashugs by God Himself.

Throughout history, all of this has been a way to test humanity in the broadest sense, and the duty of a human being is to be just, compassionate, and ethical, and to believe in the oneness of Allah and the existence of the Hereafter.

Conclusion. Azerbaijani folk creativity, especially the representatives of ashug poetry, drawing inspiration from Sufism and the “vahdati-vujud” concepts, have created oral folk literature that speaks through these metaphors.

While approaching Sufi literature universally can be challenging, it should be noted that the formation

and development of religious-philosophical Sufism and mysticism are closely related to the broader Muslim culture in the East.

Research shows that the roots of Ashiq Alasgar's poetic tree lie in metaphysics, i.e., religion and mysticism. The trunk consists of the master's worldly, including social-themed poems, and the branches are his beautifications. In Islamic faith, the spiritual life and ethical values are referred to as “tasawwuf” (Sufism). In Sufism, there is one existence, and that is Allah. “Vahdati-vujud” accepts that everything is a manifestation and revelation of Him. Sufism claims that its followers' thoughts, deeds, and behaviors do not belong to themselves but to Allah, and, therefore, they are solely accountable to Him. As travelers on this path, the saintly artists who can influence the will of the people also guide them in the right direction.

For an uneducated folk poet to bring the “vahdati-vujud” philosophy, especially the subject of extensive discussions, into poetry with meaningful and accurate expressions is proof of his artistic personality. This is also a sign of mutual respect and continuation of tradition between the people and the folk poet.

Like Sufi poets, Sufi ashugs have sometimes explicitly stated that what they say is not poetry, but believing that they can change their perception, they have favored poetic language. On the other hand, this relationship has become more refined over time, resulting in the creation of a shared poetic language that even non-Muslim poets have used to write poetry containing mystical meanings.

To reinforce our argument, we can say that today, prominent figures of Eastern literature such as Fizuli, Nizami, Nasimi, Hamedani, Saadi, Ferdowsi, Rumi, Yunus Emre, Haji Bektashi Veli, Pir Sultan Abdal, Abdal Musa, Khwaja Hafez, Khagani Shirvani, Seyid Azim Shirvani, Huseyn Javid, and others' works are attracting research in comparison to the classical literature of the West, such as A. Schiller, H. Heine, Milton, Shakespeare, Rousseau, L. Tolstoy, Dostoevsky, H. Spenser, F. Nietzsche, and others.

BIBLIOGRAPHY

1. Allahverdiyev Ələddin. Milli-mədəni sərvətlər xəzinəmizə misilsiz töhfələr bəxş etmiş dahi sənətkar. “Xalq qəzeti”, 2013, 23 dekabr
2. Əliyeva-Kəngərli Gülşən. Aşıq Ələsgər. 525-ci qəzet, 2012, 15 dekabr, s. 28–29
3. Cəlaləli Elbəyi. Təsəvvüf. Vəhdəti-vücut və An-i daimin qısa şərhi. 06 avqust 2019-cu il. <https://goyce.az/news.php?id=1116>
4. İzahlı dini terminlər lüğəti. Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2020, 320 s. s. 296–297
5. İslam Ələsgər. Aşıq Ələsgər. Əsərləri [Mətn], təkrar nəşr, Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 400 s.
6. Keştəklı Nağdəli. Dədə Ələsgərin fəlsəfi dünyası. Bakı, Şərq-Qərb, 2021, 360 s.
7. Köprülü, M. F. Türk edebiyatında ilk mutasavviflar. Ankara: Akçağ Yay. 1976, 450 s.

REFERENCES

1. Allahverdiyev Ələddin. Milli-mədəni sərvətlər xəzinəmizə misilsiz töhfələr bəxş etmiş dahi sənətkar [A gifted artist who has endowed our national cultural heritage with unparalleled treasures]. "Xalq qəzeti", 2013, 23 dekabr [in Azerbaijani]
2. Əliyeva-Kəngərli Gülşən. Aşıq Ələsgər [Ashiq Alasgar.]. 525-ci qəzet, 2012, 15 dekabr, s. 28–29 [in Azerbaijani]
3. Cəlaloğlu Elbəyi. Təsəvvüf. Vəhdəti-vücut və An-i daimin qısa şərhi [Commentary on Sufism, Unity of Existence, and Instantaneous Being]. 06 avqust 2019-cu il. <https://goyce.az/news.php?id=1116> [in Azerbaijani]
4. İzahlı dini terminlər lüğəti [Annotated Dictionary of Religious Terms]. Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2020, 320 s. s. 296–297 [in Azerbaijani]
5. İslam Ələsgər. Aşıq Ələsgər [Ashiq Alasgar.]. Əsərləri [Mətn], təkrar nəşr, Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 400 s. [in Azerbaijani]
6. Keştəkli Nağdəli. Dədə Ələsgərin fəlsəfi dünyası [The Philosophical World of Dede Alasgar]. Bakı, Şərq-Qərb, 2021, 360 s. [in Azerbaijani]
7. Köprülü, M. F. Türk edebiyatında ilk mutasavviflər [The First Sufis in Turkish Literature]. Ankara: Akçağ Yay. 1976, 450 s. [in Azerbaijani]

УДК 821.161.2-3.09«20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-36>**Віктор РАЗЖИВІН,**

orcid.org/0000-0002-4512-8791

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

(Слов'янськ, Донецька область, Україна) vrazzhivin@i.ua**ЖАНР ХУДОЖНЬОГО РЕПОРТАЖУ У ТВОРЧОСТІ МАКСИМА БЕСПАЛОВА**

Стаття продовжує дослідження творчості сучасного українського письменника Максима Беспалова. Вона досліджує інший жанр, який більш притаманний для літературного доробку письменника. Йдеться про художній репортаж та з'ясування специфіки його функціонування у книгах вітчизняного автора.

Творчі напрацювання Максима Беспалова саме в цьому жанрі налічують кілька книг: «Шлях на край світу», «Ліхіє дев'яності; Кузня кадрів. Дніпропетровськ», «Український Шпіцберген», «Усе, що ви знаєте про Ірландію, – правда, але...», «Український Шпіцберген. Ведмеді, вугілля та комунізм» та «Найкраща книжка про Каміно. Історія дороги з тисячею імен». Останні два тексти є переробленими перевиданнями.

Українська репортажистика веде свій початок ще від 20–30-х років минулого століття, але сучасний успіх відбувся вже за часів незалежності в середині 20-х років XXI століття. Сучасний вітчизняний художній репортаж, оскільки він не мав тягlosti у часовому просторі, пов'язує із запозиченнями з польської школи та курсом «Самовидець», який організувало видавництво «Темпора». Маємо значну кількість теоретичних досліджень жанру: кандидатські дисертації А. Іващук та Л. Шутяк, розвідки А. Бондар, М. Василенко, М. Ковальчик, О. Криштопа, О. Яремчук.

Усі три книги художніх репортажів Максима Беспалова, видані у видавництві «Віхола», протягом 2021–2022 років мають спільні ознаки. Цілісним началом усіх трьох розповідей виступає мудрий і часто дотепний оповідач, який здатний кинути оком туди, куди типовий середньостатистичний турист навіть не подумав зазирнути. Його допитливий погляд дозволяє побачити світ кожного із відвіданих мандрівником місць ніби з середини. Уміння спілкуватися та заводити знайомства в будь-якому середовищі створює для читача ауру присутності та співучасті в авторських відвертих розмовах із місцевими мешканцями, що створює можливість емоційного єднання з обома сторонами діалогу.

Не надто важливо про що пише автор, бо його оповідь завжди рельєфна, ємка, хоча й ніби зшита із окремих історій як клаптикова ковдра, але сповнена внутрішньої єдності. Творча манера Максима Беспалова дозволяє йому створювати цілісну картину показу унікальної краси Ірландії, суворої привабливості Арктики чи специфічного руху прочан Шляхом святого Якова, не вдаючись до якихось специфічних форм чи методів подачі матеріалу. Він надає перевагу щирій розмові з читачем, дозволяючи йому побачити інші світи крізь призму авторської візії та оповідей людей, яких зустрічає на своїй життєвій дорозі.

Ключові слова: жанр, художній репортаж, нон-фікшн, оповідач-мандрівник, образ, моделювання, клаптикова ковдра.

Viktor RAZZHIVIN,

orcid.org/0000-0002-4512-8791

Candidate of Philological Science,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Donbas State Teacher Training University

(Sloviansk, Donetsk region, Ukraine) vrazzhivin@i.ua**GENRE OF ARTISTIC REPORTING IN CREATIVE WORK
OF MAKSYM BESPALOV**

The article continues studying the creative work of the modern Ukrainian writer Maksym Bepalov. It explores another genre, which is more typical for the writer's literary work. It is about an artistic reportage and clarification of the specifics of its functioning in the books of the domestic author.

Maksym Bepalov's creative work in this genre includes several books, such as "The Way to the Edge of the World", "The Roaring Nineties; Forge of Personnel. Dnipropetrovsk", "Ukrainian Svalbard", "Everything You Know about Ireland Is True but...", "Ukrainian Svalbard. Bears, Coal and Communism" and "The Best Book about Kamino. The History of the Road with a Thousand Names". The latter two texts are revised reprints.

Ukrainian reportage dates back to the 20s and 30s of the last century, but modern success took place during independence in the mid-20s of the 21st century. Modern domestic artistic reportage, since it did not last in time, is associated with

borrowings from the Polish school and the “Self-Eyewitness” (“Samovydyets”) competition, which was organized by the “Tempora” publishing house. There are a significant number of theoretical studies of the genre: the candidate theses of A. Ivashchuk and L. Shutiak, the studies of A. Bondar, M. Vasylenko, M. Kovalchuk, O. Kryshchop, O. Yaremchuk.

All three books of artistic reports by Maksym Bespalov, published by the publishing house “Vikhola” during 2021–2022, have common features. A wise and often witty narrator acts as the integral beginning of all three stories, who is able to cast an eye where a typical average tourist would not even think to look. His inquisitive look allows him to see the world of each of the places visited by the traveler, as if from the middle. The ability to communicate and make acquaintances in any environment creates for the reader an aura of presence and participation in the author’s frank conversations with residents, which creates opportunities for emotional union with both sides of the dialogue.

It is not too important what the author writes about, because his story is always embossed, and comprehensive, although it seems to be sewn from separate stories like a patchwork quilt, but full of internal unity. Maksym Bespalov’s creative style allows him to create a complete picture showing the unique beauty of Ireland, the harsh appeal of the Arctic, or the specific movement of pilgrims on the Way of St. James, without resorting to any specific forms or methods of presenting the material. He prefers a sincere conversation with the reader, allowing him/her to see other worlds through the prism of the author’s vision and the stories of people he meets on his life’s journey.

Key words: genre, artistic reportage, non-fiction, traveling narrator, image, modeling, patchwork quilt.

Постановка проблеми. Максим Беспалов – постать достатньо відома серед українського літературного загалу. Довгий час працював у журналістиці, зокрема, як зазначено на його сторінці в Українському центрі міжнародного ПЕН-клубу (членом якого він є і дотепер), співпрацював з такими виданнями, як «Новое время», «Історична правда», «Лівий берег», «Вокруг Света», «Bird in flight». Був ведучим щоденного політичного ток-шоу «Наживо» на дніпровському телебаченні (Беспалов, 2020). Однак покинув цю роботу, коли вона перестала приносити йому задоволення. На сьогодні він мандрівник і письменник, побував більше ніж у 70 країнах світу, організовує авторські тури на різні континенти. Як автор художнього репортажу сформувався до 2016–2017 років, коли вийшли три його книги цього жанру у видавництві «Темпора»: «Шлях на край світу», «Ліхіє дев’яності; Кузня кадрів. Дніпропетровськ», «Український Шпіцберген». На початку 30-х розпочав співробітництво з видавництвом «Віхола», опублікувавши текст «Усе, що ви знаєте про Ірландію, – правда, але...». Наступного року редакція «Віхоли» перевидала ще дві його книги «Український Шпіцберген. Ведмеді, вугілля та комунізм» та «Найкраща книжка про Каміно. Історія дороги з тисячею імен». Вихід одразу трьох книг автора, безумовно, посилив зацікавленість читачів та дослідників його творчістю. З огляду на те, що на сьогодні художній репортаж у вітчизняному літературному процесі є достатньо продуктивним жанром, який має і свого споживача, і видавця, то з’ясування особливостей функціонування художнього репортажу в книгах письменника цілком на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про художній репортаж в Україні сьогодні пишуть науковці і журналісти. Хоча шлях вітчизняної репортажистики досить довгий і веде свій

початок від 20–30-х років ХХ століття, тобто ще від творчості Майка Йогансена, усе ж сучасний успіх відбувся вже за часів незалежності в середині 20-х років теперішнього століття. Враховуючи відсутність безперервного літературного досвіду, його пов’язують із запозиченнями із польської школи та конкурсом «Самовидець», який організувало видавництво «Темпора». Загалом дослідження жанру триває, з’являються розвідки авторів-першопроходців (А. Бондар, М. Василенко, М. Ковальчик, О. Криштопа, О. Яремчук), які й стали його першими дослідниками. У контекст розгляду потрапляють як проблеми жанру в цілому, так і твори окремих авторів. Є й захисти кандидатських дисертацій Антоніни Іващук та Лілії Шутяк, які дотичні до теоретичного обґрунтування існування цього жанрового різновиду репортажу. Однак науковці просуваються в цьому напрямку досить повільно. Художній репортаж на сьогодні ще не став об’єктом серйозних наукових досліджень, які б дозволили вести мову про вичерпність теми. Зокрема й про твори зазначеного автора говорить або він сам у нечисленних інтерв’ю, або ж колеги по перу.

Мета статті – з’ясувати специфіку функціонування жанру художнього репортажу в книгах Максима Беспалова «Усе, що ви знаєте про Ірландію, – правда, але...», «Український Шпіцберген. Ведмеді, вугілля та комунізм» та «Найкраща книжка про Каміно. Історія дороги з тисячею імен», зрозуміти його особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художній репортаж – сучасний продуктивний літературний жанр, який лежить на межі літератури та журналістики, увібравши в себе характерні ознаки обох сфер діяльності. Від журналістики він запозичив інформаційність звичайного репортажу, який будується на документальній основі. Пошук факту, опитування свідків, робота

з архівними документами, вивчення життя героїв та обстановки, у якій вони діють, – речі досить буденні для будь-якого репортажу загалом. Наяв в ньому і звична аналітичність, що проявляється в детальному осмисленні інформації, роботі над темою. Однак художній репортаж – це все ж окремий жанр, який хоча й будується на тих же засадах, що й звичайний репортаж, але відрізняється перш за все своїм обсягом (це все ж не коротке, хоча й осмислене повідомлення новин) і фінансовою складовою (підготовка і написання такого репортажу потребують значних витрат). Великий за обсягом твір з літературними елементами часто нагадує документальний роман чи просто нон-фікшн для прочитання якого потрібен час (Шутяк, 2021: 231). Вітчизняні ЗМІ та й інтернет видання використовують цей жанр нечасто, то ж більшість авторів після зібрання матеріалів вдаються до написання на їх основі книжок, що приносить хоч якісь фінансові компенсації. Серед українських авторів, що зробили собі ім'я в цьому жанрі в останнє десятиліття, Максим Кідрук, Артем Чапай, Олег Криштопа. До цієї когорти можна віднести і Максима Беспалова. Таке право надає публікація його художніх репортажів популярним видавництвом «Віхола», яке більш-менш ретельно ставиться до добору творів для друку. Отже, поява протягом двох років трьох книг письменника може свідчити про певне визнання.

Автор художнього репортажу часто виступає в ролі своєрідного мосту, що пов'язує читача зі світом, у якому йому ще побувати не довелося, або ж навпаки заставляє його знову згадати побачене і відчуті увесь той емоційний сплеск, який супроводжував подорож. Головне завдання – показати не лише місця, а й людей, бо художній репортаж – це своєрідний спосіб порозуміння між народами, адже розповідає про якісь значні соціальні зрушення через людські історії.

Своє творче кредо Максим Беспалов висловив в одному з інтерв'ю після виходу книги про Ірландію: «пишу лише про ті місця, про які просто не можу не писати» (Беспалов, 2021). Усі географічні топоси, де відбувається дія його книг (Каміно, Шпіцберген, Ірландія), – знакові, перш за все, для самого автора. Письменник-журналіст зазначає, що починалося все з якихось блогів чи невеликих текстів, але не обмежувалося цим. На його думку, неможливо написати про те, що не зачепило тебе особисто. Напевне, оцей наскрізь особистісний підхід і приваблює читача. Ми не просто бачимо певне місце чи місцевість, а дивимося на нього очима автора, на якого воно справило неперевершене враження. Беспалов не

прагне до об'єктивності, бо його репортажі не про це. Він абсолютно суб'єктивний, адже намагається відкрити читачеві саме своє Каміно чи свій Шпіцберген. Разом з тим в центрі оповіді не автор, а інші люди, яких письменник-мандрівник зустрічає на своєму шляху подорожнього, їхні історії. Ці оповіді може й не значні, але колоритні, яскраві. Вони гарно сприймаються і, що дуже важливо, залишаються в пам'яті надовго.

Бажання написати книгу про принади Смарагдового острова у автора з'явилося вже після перших відвідин 2013 року, однак книга «Усе, що ви знаєте про Ірландію, – правда, але...» – це результат дев'яти поїздок письменника до цієї країни. Часто його книгу характеризують як специфічний захопливий путівник країною, але видається, що це не зовсім так. Звичайно ж, книга Максима Беспалова може бути добрим порадиником для туриста, який вибудовує собі маршрут, щоб насолодитися найвизначнішими чудесами Ірландії. Однак перед нами не стільки ваш провідник чужою країною, скільки захоплива розповідь про те, що будь-який традиційний чи нетрадиційний туристичний об'єкт – це не лише відвідини, а й ваше вміння бачити. Авторський погляд на речі дозволяє помітити не лише офіційну візитну картку країни, хоча вона теж представлена (достатньо лише перечитати список відвіданих місць), а й відповіді на якісь незначні, часто дратівливі питання, задати які місцевим зважиться не всякий подорожній. Про це досить чітко говорить і сам Максим Беспалов: «Я зрозумів, що багато моїх уявлень про цей острів, а також нав'язані масовою культурою стереотипи насправді мають сенс. Ірландія на перший погляд саме така, якою я очікував її побачити. Утім, якщо заглибитися, від'їхати від уторованих туристичних доріжок, затриматися довше там, де люди зазвичай пролітають або зупиняються лише на каву та придбання сувенірів, якщо нашоросити вуха й уважно придивитися, відкрити серце та розум, можна побачити щось значно більше, насправді цікаве, неймовірне та унікальне» (Беспалов, 2021: 15).

Ірландці Максима Беспалова неймовірно гостинні, дуже люблять спілкування, вміють цікаво розказати історію, іноді навіть трішки прибрехати (за це все одно ніхто не засудить, бо, як відомо, найкращі ірландські брехуни досить часто отримують премії в Швеції – гумор Беспалова), але, що парадоксально, не люблять приїжджиків і часто ведуть себе як ксенофоби.

Ірландія Максима – це країна людей, з якими він спілкується під час подорожі. Серед безлічі розказаних історій знайшлося місце і для місцевої

знаменитості Лоуренса Макк'юена, і для звичайної дівчини Ірен, бо ж у кожного порядного митця повинна бути своя голуейська дівчина, і для спостережень за функціонуванням ірландської мови на острові, і для пошуку відповіді на питання, чому тут стали менше садити картоплю, і для людини-коня, що везе автора темної ночі на Тедфесті, і для опису найкращого місцевого пива. Перераховувати можна багато, бо Ірландія – країна, яка здатна подарувати мандрівнику цілу купу непересічних вражень. Читаючи книгу, розумієш, що не надто важливо, про що саме конкретно пише Максим Беспалов. Приваблює не тільки текст, а й авторська любов до цієї країни, ненав'язлива манера спілкування з читачем та безмежна довіра до співрозмовника, з яким письменник ділиться навіть якимись суто особистими речами. Його Ірландія – прекрасна, комфортна, унікальна, але не ідеальна: «Любити – це не тільки зачаровуватися гарним, але й розуміти та прощати недоліки» (Беспалов, 2021: 261).

Дещо інакше виглядає оповідь про Свальбард, так це місце, за твердженням Максима Беспалова, називає майже увесь світ. Обновленою книгою «Український Шпіцберген. Ведмеді, вугілля та комунізм» – це ніби поєднання двох окремих історій, що сплітаються в єдиному тексті. Перша з них – це перипетії поїздки автора на цей острів у липні 2016 року. Його особисті враження від мандрівки малолюдною дикою північною природою, захопливий опис її суворої краси: фіордів, льодовиків, особливого унікального тваринного і рослинного світу. Друга ж, уже традиційно, – це історії тих людей, яких письменник зустрів тут або ж які знайшли його. З огляду на цілісність тексту і його впливу на читача обидві складові рівнозначні і мають своє непохитне місце і свою вагу.

Парадоксальним для необізнаної людини виглядає авторське бажання віднайти на норвезькому Шпіцбергені українські сліди. Однак насправді вони там є, бо норвезький він лише формально, а значна частина його мешканців за паспортами та громадянською приналежністю – наші земляки. Першопочаткове відчуття радості від зустрічі зі своїми, переполює подорожнього. Чуємо сповіщення гіда і на душі однозначно теплішає: «Баренцбург! Населення – 450 осіб, з яких 85 відсотків – українці...» Доповнює ідилічну картинку й зустріч із земляком не ресепшені готелю:

– «О, наші приїхали! – радо зустрів нас хлопець... – Я сам з Донецька!» (Беспалов, 2022: 19).

Однак воно не тримається занадто довго і легкий гумор чи насмішка вже підказують автору рішення взяти назву в лапки, щоб відобразити

сьогодення. Звичайно ж, є наші сліди на острові, щось змінюється як, наприклад, в історії про Тимофія Рогожина, проте більшість мешканців острова – це анахронізм. Вони духовно застрягли в епосі радянських часів вісімдесятих-дев'яностих років, символом яких для мешканців стало закинута (на місцевий лад законсервована) селище шахтарів Піраміда. Комунізм в окремо взятому місці – такий собі світлий маячок із минулого, адже тоді грошей на острові практично не було. Це не просто спогад, це надійний маркер, який, як і бюст Леніна, і постійні відсилання до історії, позначає і російський політичний наратив, і цілком сформованого гомо советікуса.

От і виходить, що наших наче й багато, але український дух тут однозначно втілений в інших деталях, зокрема в клумбах у вигляді цегляних ромбиків, які ще й досі помітні біля будинків у напівзакинутому селищі. Як зазначає автор, «... ці кілька квадратних метрів і стали для мене наочним доказом існування Українського Шпіцбергену, мініатюрної української республіки на північ від Полярного кола. З обмовкою, що хоч це й Україна, проте Радянська. І всі ті українці, що вже у XXI столітті живуть на Шпіцбергені, старанно розбудовують навколо себе під наглядом «старших братів» таку просту та зрозумілу зону комфорту – УРСР» (Беспалов, 2022: 113-114).

В останній книжці Максим Беспалов розкриває феномен Шляху святого Якова. Святе місце, про яке вже не один раз писали навіть вітчизняні письменники, які, як відомо, завжди на все відгукуються запізно. Цей класичний паломницький маршрут з тисячолітньою історією для безлічі людей став означати набагато більше, ніж релігійне дійство, тобто подорож до мощей апостола. Звичайно ж, класична сторона прощі зберігає своє значення для вірян і дотепер, але сам автор зізнається, що проходив дорогою до Сантьяго багато разів, відчуваючи перш за все свою близькість чи навіть духовну спорідненість не стільки з Богом, скільки з іншими паломниками. Іноді видається, що головне для тих, хто торує цей шлях, – пошук у суто релігійному ритуалі якогось більш глибокого внутрішнього сенсу, намагання звірити свій кожний життєвий крок із цією вічно заповненою пересічними й унікальними людьми дорогою. Напевно, це одне з небагатьох місць на планеті, де кожний подорожній відчуває свою належність до високого духовного дійства. Письменник дуже вдало підсумовує своє бачення шляху, стверджуючи, що, дійшовши кінця дороги, паломник впевнений – він знає про Каміно все! Проте досить пройти кільком місяцям чи року і людина знову

їде до Сантьяго. Паломництво Шляхом святого Якова – це не подорож дорогою обраних, це ваш стиль життя.

Висновки дослідження. Усі художні репортажі Максима Беспалова об'єднує перш за все непересічна постать автора, який із допитливістю знавця здатний показати читачеві те, про що інші мандрівники загалом навіть не знають. Автор часто суб'єктивний і цим близький до європейського репортажного дискурсу. Його книги європоцентричні і запросто можуть слугувати містком між Україною та іншими країнами Європи. Художні репортажі Максима Беспалова нагадують клаптикову ковдру, що зшита із його власної історії та оповідей інших людей, яких він зустрі-

чає під час мандрів. Причому випадку з Ірландією чи Каміно ми маємо в результаті сучасну дизайнерську роботу, де кожен шматок ретельно підібраний. А от Шпіцберген зшитий, як і бабушин виріб, із того, що залишилося. Видається, що автор належить до тієї когорти людей, які не уявляють життя без дороги: «Велике – завжди поруч, треба лише вирушити в дорогу, бо той, хто сидить на місці, навіки залишиться приземленим» (Беспалов, 2022: 157).

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в порівнянні варіантів творів, які перевидавалися в 2022 році з первинними версіями, зокрема цікавим виглядає дослідження питання про те, які суттєві зміни вносилися і чому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беспалов Максим. Український центр міжнародного ПЕН-клубу. URL: <https://pen.org.ua/members/bespalov-maksym> (дата звернення 27.09.2023).
2. Беспалов М. Найкраща книжка про Каміно. Історія дороги з тисячею імен. Київ : Віхола, 2022. 352 с.
3. Беспалов М. Пишу про ті місця, про які я просто не можу не писати. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=1132&lang=1> (дата звернення: 25.06.2023).
4. Беспалов М. Український Шпіцберген. Ведмеді, вугілля та комунізм. Київ : Віхола, 2022. 184 с.
5. Беспалов М. Усе, що ви знаєте про Ірландію – правда, але... Київ : Віхола, 2021. 320 с.
6. Криштопа О. Час рушати у світі. URL: <https://lysty.net.ua/kryshstopa/> (дата звернення: 25.06.2023).
7. Шутяк Л. Художній репортаж в українських друкованих та онлайн-ЗМІ (особливості розвитку жанру). URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2761/Shutyak2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.06.2023).

REFERENCES

1. Bepalov Maksym (2020) Ukrainskyi tsentr mizhnarodnoho PEN-klubu. [Ukrainian center of the international PEN club]. URL: <https://pen.org.ua/members/bespalov-maksym> [in Ukrainian].
2. Bepalov M. (2022) Naikrashcha knyzhka pro Kamino. Istoriia dorohy z tysyacheiu imen [The best book about the Camino. The history of the road with one thousand names] Kyiv : Vikhola - Kyiv : Vikhola. 352. [in Ukrainian].
3. Bepalov M. (2021) Pyshu pro ti mistsia, pro yaki ya prosto ne mozhu ne pysaty [I write about those places that I simply cannot help but write about]. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=1132&lang=1> [in Ukrainian].
4. Bepalov M. (2022) Ukrainskyi Shpitsberhen. Vedmedi, vuhillia ta komunizm [Ukrainian Svalbard. Bears, coal and communism.]. Kyiv : Vikhola - Kyiv : Vikhola. 184. [in Ukrainian].
5. Bepalov M. (2021) Use, shcho vy znaiete pro Irlandiiu – pravda, ale... [Everything you know about Ireland is true, but...] Kyiv : Vikhola - Kyiv : Vikhola. 320. [in Ukrainian].
6. Kryshstopa O. (2018) Chas rushaty u svity [It's time to go to the worlds]. URL: <https://lysty.net.ua/kryshstopa/> [in Ukrainian].
7. Shutiak L. (2021) Khudozhnii reportazh v ukrainskykh drukovanykh ta onlain-ZMI (osoblyvosti rozvytku zhanru) [Feature reporting in Ukrainian print and online mass media (features of genre development)]. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2761/Shutyak2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

Ірина СЕРЯКОВА,

orcid.org/0000-0001-6446-7070

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філології та перекладу

Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) *irynasieriakova@gmail.com*

ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОСТЕРЕОТИПУ В АСПЕКТІ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПРОБЛЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ)

Стаття присвячена дослідженню відтворення етностереотипів в аспекті крос-культурної та перекладацької проблеми на прикладі перекладу англійських медійних текстів українською мовою. Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасний світ вимагає від перекладачів та медійних фахівців докладно розуміти та аналізувати крос-культурні аспекти у створенні та розповсюдженні медійного контенту.

У статті етностереотипи трактуються як уявлення про інші нації, культури чи етнічні групи, які можуть бути спотвореними, негативно забарвленими. Встановлено, що етнічні стереотипи часто відображають уявлення однієї культури про іншу і можуть бути презентовані у медійних текстах з метою маніпулювання думкою реципієнтів. У дослідженні були задіяні такі методи, як метод порівняльного, лексико-семантичного, метод стилістичного та метод контекстуального аналізу задля ідентифікації засобів актуалізації стереотипів. Такий комплексний підхід уможливив розуміння стратегій, якими послуговується перекладач. Об'єктом дослідження постають національні стереотипи як чинники формування медійного образу, а предметом – їхні мовностилістичні маркери та способи їх перекладу українською мовою.

Автор статті приділяє особливу увагу проблемі відтворення етностереотипів у перекладі англійських медійних текстів українською мовою, оскільки ця проблема може спричинити негативні наслідки для сприйняття інших культур та націй. Аналіз вербалізаторів на позначення етностереотипів при перекладі українською мовою свідчить про зміни в авторському розумінні дійсності, яка модифікується та інтерпретується перекладачем з огляду на фонові знання україномовних реципієнтів.

У статті визначено стратегії подолання проблеми відтворення етностереотипів на прикладі англійських медійних текстів та у їх перекладі українською мовою.

Ключові слова: еквівалент, етностереотип, крос-культурний аспект, медійний текст, стратегія, переклад.

Iryna SIERIAKOVA,

orcid.org/0000-0001-6446-7070

Doctor of Sciences (Philology), Professor,

Professor at the Department of Philology and Translation

Kyiv National University of Technologies and Design

(Kyiv, Ukraine) *irynasieriakova@gmail.com*

REPRODUCTION OF ETHNOSTEREOTYPES IN THE ASPECT OF CROSS-CULTURAL AND TRANSLATION PROBLEMS (ON THE EXAMPLE OF TRANSLATION OF ENGLISH MEDIA TEXTS)

The article is devoted to the study of ethnostereotypes reproduction in the aspect of cross-cultural and translation problems on the example of translation of English media texts into Ukrainian. The relevance of the study lies in the fact that the modern world requires translators and media professionals to understand and analyze cross-cultural aspects in the creation and distribution of media content in detail.

The article interprets ethnostereotypes as ideas about other nations, cultures or ethnic groups that may be distorted and negatively colored. It has been established that ethnic stereotypes often reflect the perceptions of one culture about another and can be presented in media texts in order to manipulate the recipients' opinions. The study used such methods as comparative, lexical and semantic, stylistic, and contextual analysis to identify the means of actualizing stereotypes. This approach made it possible to understand the strategies used by the translator. The object of the study is national stereotypes as factors in the formation of the media image, and the subject is their linguistic and stylistic markers and ways of translating them into Ukrainian.

The author of the article pays special attention to the problem of reproducing ethnostereotypes in the translation of English media texts into Ukrainian, as this problem can have negative consequences for the perception of other

cultures and nations. The analysis of verbalizers for ethnostereotypes in Ukrainian translation shows changes in the author's understanding of reality, which is modified and interpreted by the translator, taking into account the background knowledge of Ukrainian-speaking recipients.

The article identifies strategies for overcoming the problem of reproducing ethnostereotypes on the example of English media texts and their translation into Ukrainian.

Key words: *equivalent, ethnostereotype, cross-cultural aspect, media text, strategy, translation.*

Постановка проблеми. Етнічні стереотипи розглядаються як «детерміновані культурою, впорядковані та фіксовані структури етнічної свідомості, що уособлюють результат пізнання дійсності етнічною спільнотою, закріплюють у свідомості людини культурні традиції, обряди, ритуали, звичаї, вірування, забобони, особливості мовленнєвої та невербальної поведінки тощо» (Селіванова 2004: 147). Іншими словами, етностереотипи – це уявлення про інші нації, культури чи етнічні групи, які можуть бути спотвореними або негативно забарвленими. Вони часто відображають уявлення однієї культури про іншу, зокрема у медійних текстах. Перекладачі та редактори медіатекстів стикаються з крос-культурною проблемою, коли намагаються передати інформацію з однієї культури на іншу. Ця проблема стає ще більш важливою, коли мова йде про переклад англійських медійних текстів, оскільки англійська мова є мовою міжнародного спілкування.

В медійних текстах відтворення етностереотипів може відбуватися за допомогою різних механізмів, таких як вибір слів, образів та фраз, а також структури речень та загального контексту. Ці механізми можуть впливати на сприйняття культури чи нації, про яку йдеться в тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасних академічних колах етностереотипи досліджувалися різними науками, як от: соціологією (Чубарко, 2013), політологією (Ларченко, 2011; Хамова, 2011), психологією (Федотова, 2006), філософією (Dummett, 2012). Роль мови у формуванні стереотипних уявлень вивчала Т. Ф. Семашко (2018). Як крос-культурну і перекладацьку проблеми етностереотипи досліджували О. Ребрій та Я. Сиса (2022), О. Kade (2013) та E. Gentler (2013). Роботи О. М. Корнієнко присвячено етностереотипам в міжетнічному спілкуванні (2014).

Попри значну кількість розвідок в цьому напрямі, актуалізація етнічного стереотипу на матеріалі англійських медійних текстів у перекладі українською залишається в колі актуальних проблем сучасних перекладацьких студій.

Мета статті полягає у виявленні способів відтворення етностереотипів в аспекті крос-культурної і перекладацької проблеми. У дослідженні були задіяні такі методи, як метод лек-

сико-семантичного, метод стилістичного та метод контекстуального аналізу задля ідентифікації засобів актуалізації стереотипів, що уможливило розуміння стратегій, якими має послуговуватися перекладач. Об'єктом дослідження постають національні стереотипи як чинники формування медійного образу, а предметом – їхні мовно-стилістичні маркери та способи перекладу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вербалізаторів етностереотипів при перекладі українською мовою свідчить про зміни в авторському розумінні дійсності, яка модифікується та інтерпретується перекладачем з огляду на фонові знання україномовних реципієнтів. Власне елементи фонових знань дозволяють відтворити культурну маркованість етнічних стереотипів. Поняття «перекладацькі еквіваленти» або «еквіваленти» трактуються як «слова та словосполучення перекладу й оригіналу, які в одному зі своїх значень передають однаковий обсяг інформації та є функціонально рівнозначними» (Зарицький, 2004: 25). Релевантними для нашого дослідження є способи еквівалентного перекладу українською мовою вербалізаторів на позначення етностереотипів в англійських медіатекстах.

При відтворенні етностереотипів у перекладі англійських медійних текстів перекладачеві слід підбирати «еквівалент – постійну рівнозначну відповідність, що не залежить від контексту» (Корунець, 2001). Повна відповідність слів англійської та української мов трапляється в медійному дискурсі при перекладі антропонімів або топонімів; термінів суспільно-політичної та туристичної тематики, а також номінативних одиниць, що є близькими за значеннями до попередніх. Наприклад, застосування антропонімів або топонімів зафіксовано у контексті: «*Thus, the U.S.A. became «the land of the free», symbolized by the Statue of Liberty, which welcomed all immigrants who fled from persecution in their home country»* (<http://www.nationalstereotype.com/america/>) – «*Отже, США стали «країною вільних», що символізує Статуя Свободи, яка прийняла всіх іммігрантів, що втекли від переслідувань у своїй власній країні»*. У наведеному фрагменті топонім «the U.S.A.» відтворюється аббревіатурою США з уточнюючим словосполученням «the land of the free» («країна вільних»).

У фрагменті «*Typical images exploited by safari tourism are the sun rising above the equator, intense heat that makes the horizon appear to vibrate, elephants crossing the savannah and watching lions from the safety of your jeep*» (<http://www.nationalstereotype.com/africa/>) зафіксовано туристичні терміни та зооніми, як-от: «сонце, що піднімається над екватором»; «інтенсивна спека, яка змушує горизонт вібрувати»; «слони, що перетинають саванну і споглядання за левами з безпечного місця – вашого джипа». Аналізований фрагмент містить розширене пояснення терміну «safari tourism», зміст якого розкривається номінативними одиницями «сонце», «спека», «слони», «леви».

До близьких за значенням до попередніх одиниць належать числівники, як-от у контексті: «*To round it all off all the gunslingers will have a Mexican Standoff. Much of this imagery is derived from Zorro, Speedy Gonzales and dozens of Western movies*» (<http://www.nationalstereotype.com/america>) – «Для того, щоб обійти все це, у стрільців відбудеться так звана Мексиканська бойня. Значна частина цих образів походить від «Зорро», «Сніді Гонзалеса» і десятка інших західних фільмів». У наведеному прикладі мовна одиниця «dozens» вживається у значенні «дванадцять» або «безліч». Згідно з контекстом, уточнювати кількість кінопродукції не має потреби, тому при перекладі доцільно відтворювати лексему «dozens» більш нейтральним словом «десятка».

Відомо, що еквіваленти поділяють на повні та часткові. Перші охоплюють повністю значення англійських мовних одиниць. Проаналізуємо за допомогою еквівалентного відповідника переклад наступних етностереотипів: «*For starters, you can't talk about Australia before mentioning at least once that Kangaroos Represent Australia. These animals are practically synonymous with the entire country*» (<http://www.nationalstereotype.com/oceania/>). – «По-перше, що не можна згадувати про Австралію, не сказавши хоча б один раз про Кенгуру, які представляють цю країну. Ці тварини практично є синонімом всієї країни». У наведеному контексті англійські одиниці «Kangaroos» та «Australia», які повністю відповідають україномовним «Австралія» та «Кенгуру», постають синонімами, оскільки ці тварини асоціюються зі всією країною.

Розглянемо приклад, у якому український відповідник є лише до одного з декількох значень англійського слова, тобто є частковим еквівалентом: «*They were subsequently replaced by Negro slaves from Africa, brought in by British landowners to work on sugar plantations*» (<http://www.nationalstereotype.com/all-national-stereotypes/>). – «Згодом їх замі-

нили раби – африканські негри, яких увозили британські землевласники для роботи на плантаціях цукрової тростини». У наведеному прикладі словосполучення «Negro slaves from Africa» відповідає українському «африканські негри» та містить у своєму складі образливу застарілу лексему Negro – «a word for a black person, which is now usually considered offensive» (The Oxford English). Нейтральними у цьому сенсі при перекладі постають синоніми «black», «colored» тощо.

У наступному контексті застосовується відтворення українською мовою часткового еквівалента на позначення етностереотипів: «*Australians are always stereotyped as white, blond, six feet tall, rough, unsophisticated, wildlife experts, bushwhackers and obsessive beer drinkers*» (<http://www.nationalstereotype.com/oceania/>) – «Австралійців завжди зображають як білошкірих, блондинів, шість футів у висоту, грубих, простих, знавців дикої природи, мисливців та завятих любителів пива». У наведеному контексті лексична одиниця «bushwhacker» вживається у значенні «a person who lives in the bush, especially as a fugitive; a person who clears woods and bush country» (The Cambridge Dictionary: 126). Як засвідчує аналіз наведеного прикладу, стереотипи мисливця та лісника характеризують австралійців.

Отже, при перекладі повних еквівалентів інформація збігається, у неповних, тобто при повному або частковому збігу смислової інформації, – не збігається.

Для подолання проблеми відтворення етностереотипів у перекладі англійських медійних текстів, перекладачі та редактори можуть послуговуватися наступними стратегіями:

1. *Свідомий вибір слів та фраз*: Перекладачі мають уникати використання слів та фраз, які можуть сприяти відтворенню стереотипів. Важливо враховувати тон та забарвлення слів при перекладі.

2. *Адаптація до культурних особливостей*: Перекладачі повинні ретельно досліджувати культурні особливості кожної країни та намагатися адаптувати медійний текст так, щоб він відповідав цим особливостям.

3. *Залучення місцевих експертів*: Перекладачі можуть консультуватися з місцевими жителями та експертами, щоб краще розуміти контекст та уникнути негативних стереотипів.

Для наочності розглянемо приклад перекладу медійного тексту, де відбувається відтворення етностереотипу: «*The people of Country X are known for their lazy lifestyle and love for fast food*» –

«Мешканці Країни Х відомі своїм безтурботним способом життя та пристрастю до швидкого харчування». В цьому прикладі використано більш об'єктивний та нестереотипний спосіб опису мешканців Країни Х. задля уникнення негативних стереотипів про їхній спосіб життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтворення етностереотипів у перекладі англійських медійних текстів є важливою крос-культурною проблемою, яка може вплинути на

сприйняття інших культур та націй. Перекладачі та редактори повинні бути свідомими цієї проблеми та використовувати стратегії для подолання її впливу на медійний контент. Уникнення відтворення етностереотипів сприятиме сприйняттю різноманітності культур та зміцненню міжнаціонального розуміння.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виявленні мовних одиниць на позначення українців в англійському медійному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування. Київ : Парламентське видавництво, 2004. 120 с.
2. Корнієнко О. М. Етностереотипи в міжетнічному спілкуванні. *Екзистенційні та комунікативні питання управління* : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, м. Суми, 23–25 січня 2014 р. Суми : Сумський державний університет, 2014. Ч. 1. С. 121–122.
3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця: Нова Книга, 2001. 448 с.
4. Ларченко М. Л. Етнічні стереотипи та їх вплив на рівень національної толерантності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2011. Вип. 4. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/123546/118199>
5. Ребрій О., Сиса Я. Національні стереотипи як проблема перекладу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2022. № 95. С. 44–51.
6. Селіванова О. О. Концептуалізація свого й чужого в українських пареміях. *Наукові записки Луганського національного пед. ун-ту. Серія Філологічні науки*. 2004. Вип. 5, Т. 1. С. 214–230.
7. Семашко Т. Ф. Роль мови у формуванні стереотипних уявлень. *Національна ідентичність в мові і культурі* : зб. наук. праць / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, О. Г. Шостак. К. : Талком, 2018. С. 164–167.
8. Федотова Т. В. Психологічні особливості етнічних стереотипів українців (на прикладі Волинського регіону). *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 3. С. 73–74.
9. Хамова Х. Етностереотипи та феномен мультикультуралізму (на прикладі Німеччини). *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів. 3 березня 2011 р., м. Чернівці. Чернівці: Букрек, 2011. С. 211–214.
10. Чубарко В. Dummett M. Frege: Philosophy of Language 2nd ed. London : Duckworth, 2012. 238 p.
11. Dummett M. (2012). Frege: Philosophy of Language 2nd ed. London: Duckworth
12. Gentler E. Contemporary Translation Theories. London and New York. Routledge, 2013. 172 p.
13. Kade O. Zum Verhältnis von Translation und Transformation. Studien zur Übersetzungswissenschaft. Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen III/ IV. 2013. Pp. 7–26.
14. The Cambridge Dictionary of American English. NY: Cambridge University Press, 2008. 1069 p.
15. The Oxford English Dictionary. URL: <http://oxforddictionaries.com/>

REFERENCES

1. Zarytskyi M. S. (2004). Pereklad: stvorennia ta redahuvannia [Translation: creating and editing]. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
2. Korniienko O. M. (2014). Etnostereotypy v mizhetnichnomu spilkuванні [Ethnostereotypes in interethnic communication]. Ekzysytsiini ta komunikatyvni pytannia upravlinnia: materialy Mizhnarodnoi naukovy-teoretychnoi konferentsii, m. Sumy, 23–25 sichnia 2014 r. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
3. Korunets I. V. (2001). Teoriia i praktyka perekladu (aspektnyi pereklad) [Theory and practice of translation (aspect translation)]. Vinnytsia : Nova Knyha [in Ukrainian].
4. Larchenko M. L. (2011). Etnichni stereotypy ta yikh vplyv na riven natsionalnoi tolerantnosti [Ethnic stereotypes and their impact on the level of national tolerance]. Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 4. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/123546/118199> [in Ukrainian].
5. Rebrii O., Sysa Ya. (2022). Natsionalni stereotypy yak problema perekladu [National stereotypes as a translation problem]. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov, 95, 44–51 [in Ukrainian].
6. Selivanova O. O. (2004). Kontseptualizatsiia svoho y chuzhoho v ukrainskykh paremiakh [Conceptualization of the Self and the Other in Ukrainian Paremia]. Naukovi zapysky Luhanskoho natsionalnoho ped. un-tu. Serii Filolohichni nauky, 5(1), 214-230 [in Ukrainian].
7. Semashko T. F. (2018). Rol movy u formuvanni stereotypnykh uiaavlenn [The role of language in the formation of stereotypes]. Natsionalna identychnist v movi i kulturi: zb. nauk. prats / za zah.red. A. H. Hudmaniana, O. H. Shostak. K.: Talkom [in Ukrainian].
8. Fedotova T. V. (2006). Psykholohichni osoblyvosti etnichnykh stereotypiv ukrainsiv (na prykladni Volynskoho rehionu) [Psychological features of ethnic stereotypes of Ukrainians (on the example of Volyn region)]. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, 3, 73-74 [in Ukrainian].

9. Khamova Kh. (2011). Etnostereotypy ta fenomen multykulturalizmu (na prykladi Nimechchyny) [Ethnostereotypes and the Phenomenon of Multiculturalism (on the Example of Germany)]. Rozvytok politychnoi nauky: yevropeiski praktyky ta natsionalni perspektyvy : Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta aspirantiv. 3 bereznia 2011 r., m. Chernivtsi. Chernivtsi: Bukrek, 211–214 [in Ukrainian].
10. Chubarko V. (2013). Rol stereotypiv u formuvanni etnichnoi samosvidomosti [The role of stereotypes in the formation of ethnic identity]. Sotsialni realnosti v empirychnykh doslidzhenniakh, 1(2), 100–104 [in Ukrainian].
11. Dummett M. (2012). Frege: Philosophy of Language 2nd ed. London: Duckworth
12. Gentler E. (2013). Contemporary Translation Theories. London and New York. Routledge
13. Kade O. (2013). Zum Verhältnis von Translation und Transformation. Studien zur Übersetzungswissenschaft. Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen III/ IV [in German].
14. The Cambridge Dictionary of American English. (2008). NY: Cambridge University Press
15. The Oxford English Dictionary. URL: <http://oxforddictionaries.com/>

УДК 811.162.1'276

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-38>**Наталія СТАХНЮК,**

orcid.org/0000-0001-9078-9444

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) nataliasta2306@gmail.com

ГЕНОЛОГІЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО СЛЕНГУ (НА МАТЕРІАЛІ КОНКУРСУ «МОЛОДІЖНЕ СЛОВО РОКУ»)

У статті розглядається соціолект молоді, який є відкритий, як і вся система мови, охоче збагачується засобами, залученими ззовні, використовує фразеологічні конструкції, запозичені з інших різновидів польської чи інших мов, і надає їм нових значень. Спосіб зіставлення або складання семантично і стилістично віддалених слів надає конструкціям жартівливого, іноді іронічного значення. У статті наголошується, що серед важливих засобів щодо структури та змісту словосполучень у аналізованому матеріалі є також фразеологічні інновації, неофразеологізми та нетрадиційні словосполучення. Молодіжний соціолект відрізняється від загальної мови в першу чергу лексикою. Автор статті підкреслює, що важливою ознакою соціолекту молоді є емоційність лексикону. Серед емоційно насичених можна виокремити гумористичні, іронічні чи комічні слова. У молоді теж є свої улюблені слова, якими вона зловживає. Тут ми маємо справу з лінгвістичною модою. Чисельною групою серед сленгової лексики є також запозичення.

Основними функціями, які виконує молодіжний сленг є конфіденційність та метафоричність, яка є не лише поетичним додатком і риторичною прикрасою, але вона керує мовою і мисленням і є важливою частиною нашої повсякденної мови. Молоді люди часто вживають слова з різними значеннями, це явище ми називаємо неосемантизацією. Неологізми можуть бути семантичними, дериваційними, лексичними або фразеологічними. Багато слів вживаються в мові молоді в зменшувально-пестливій формі.

Авторка статті намагається зруйнувати певні стереотипи та міфи щодо мови, якою послуговується молодь, спробувати донести до своєї аудиторії інформацію про те, що сленг не варто ототожнювати з вульгаризмами та проявами мовної агресії. Матеріал конкурсу «Молодіжне слово року» відображає багатогранність та нестандартність мислення, фантазію, креативність, інноваційність у вербалізації світогляду польською молоддю.

Ключові слова: соціолект, сленг, лексема, молодь, мова, конкурс.

Nataliia STAKHNIUK,

orcid.org/0000-0001-9078-9444

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Slavic Philology and General Linguistics

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) nataliasta2306@gmail.com

GENEALOGY, STRUCTURE AND FUNCTIONING OF POLISH SLANG (BASED ON THE MATERIAL OF THE “YOUTH WORD OF THE YEAR” CONTEST)

The article describes the sociolect of youth, which is open, like the entire language system, willingly enriches itself with means brought in from the outside, uses phraseological constructions borrowed from other varieties of Polish or other languages, and gives them new meanings. The method of comparison or combining semantically and stylistically distant words gives constructions a humorous, sometimes ironic meaning. The article emphasizes that phraseological innovations, neo-phraseologisms and non-traditional word combinations are among the important tools for the structure and content of phrases in the analyzed material. Youth sociolect differs from general language primarily in vocabulary. The author of the article emphasizes that an important feature of the sociolect of young people is the emotionality of the lexicon. Humorous, ironic or comic words can be distinguished among emotionally saturated ones. Young people also have their favorite words that they abuse. Here we are dealing with linguistic fashion. Borrowings are also a large group among slang vocabulary.

The main functions performed by youth slang are confidentiality and metaphoricality, which is not only a poetic appendage and rhetorical ornament, but it governs language and thought and is an important part of our everyday speech. Young people often use words with different meanings, we call this phenomenon neosemantization. Neologisms can be semantic, derivational, lexical or phraseological. Many words are used in the language of young people in a diminutive and caressing form.

The author of the article tries to destroy certain stereotypes and myths about the language used by young people, to try to convey to her audience the information that slang should not be equated with vulgarisms and manifestations of linguistic aggression. The material of the "Youth Word of the Year" competition reflects the versatility and non-standard thinking, imagination, creativity, and innovation in the verbalization of the worldview of Polish youth.

Key words: *sociolect, slang, lexeme, youth, language, contest.*

Постановка проблеми. Кожна людина володіє багатими лінгвістичними знаннями, які охоплюють також сферу позамовної реальності. Це дозволяє нам розпізнавати певні ситуації та виконувати конкретні ролі, а також пристосовувати свою мовну поведінку до навколишньої дійсності. Спосіб неофіційного спілкування молодого покоління, який зазвичай ідентифікується завдяки оригінальним, чітким, експресивним лексичним структурам, належить до тих сучасних лінгвістичних і культурних феноменів, які заслуговують на ретельний аналіз.

Сучасний молодіжний сленг – явище надзвичайно цікаве але маловідоме, тому варто познайомитися з ним ближче. Ракурс сприйняття сьогодення підлітками значно відрізняється від того, як його бачать старші люди. Це стосується не лише бачення навколишнього світу, але і специфіки мови, яку вони використовують під час спілкування. Чи здатні дорослі люди, представники іншого покоління, правильно інтерпретувати повідомлення, пов'язані з молодіжним дискурсом? Найчастіше – ні. Польський сленг є неоднозначним та барвистим, демонструє багатовимірну картину сучасного світу очима молоді. Незважаючи на те, що ця лексика є дуже змінною, зазнає модифікацій та швидко виходить з ужитку, варто документувати молодіжний соціолект, оскільки в зафіксованому лексиконі можна побачити реакцію на динаміку позамовної реальності: на історичні, політичні, соціальні та культурні зміни.

Аналіз досліджень. Молодіжна мова – це мова субкультури, тобто групи людей, які об'єднані зразками, принципами, нормами, відмінними від загальноприйнятих, що проявляються, наприклад, в одязі та зовнішності. Така мова у лінгвістиці називається соціолектом. Як стверджує Станіслав Граб'яс, соціолекти – це різновиди національної мови, пов'язані з існуванням постійних соціальних груп, об'єднаних чимось спільним. Такі різновиди називають по-різному: мови груп, професійні мови, діалекти громади, сленг, жаргон тощо (Граб'яс, 1993: 223).

Олександр Вілконь представив кілька умов, які повинні існувати для виникнення соціолекту. Це існування соціального середовища, члени якого пов'язані сильними внутрішньогруповими зв'язками, відносна стабільність групи, сильне

відчуття відмінності по відношенню до інших груп, спадкоємність традицій і деякі контакти членів групи, що не обмежуються лише професійними контактами (Вілконь, 2000: 31).

Саме поняття соціолект можна охарактеризувати як різновид мови певного середовища, що виникає в людських спільнотах, пов'язаних певними соціальними зв'язками. Молодіжний соціолект є певним типом загальної розмовної мови. Його також називають іншими словами (синоніми), наприклад, жаргон, сленг, діалект тощо. Немає єдиної соціолінгвістичної термінології для опису мовних різновидів, навпаки – у цьому відношенні панує багатоваріантність, щоб не сказати хаос. І тому для опису мовних різновидів використовуються такі терміни, як: підсистема і соціолект, діалект, жаргон, сленг і навіть молодомова, а також аргі. Крім того, робляться спроби впорядкувати цю термінологію різними способами, але найчастіше багато з цих термінів використовуються як синоніми. Що стосується молодіжних соціолектів, Станіслав Граб'яс пропонує термін сленг, запозичений з англійської мови, який протиставляється жаргону через комунікативну відкритість першого та закритість другого (Граб'яс, 1994). Специфічна лексика пов'язана з характером діяльності окремих спільнот, тобто неологізми та неосемантизми зумовлені специфікою діяльності кожної субкультури. Тому, як стверджує Ева Колодзеек, тільки на рівні специфічної лексики можна виокремити лексику, характерну для студентів, шанувальників хіп-хопу, фанатів, солдатів чи неповнолітніх правопорушників (Колодзеек, 2005: 35).

Мета статті – визначити загальні тенденції у виникненні та функціонуванні сленгу, представити соціолінгвістичну природу сленгу як явища, показати взаємозв'язок між мовою та культурою та сформулювати домінуючі риси дискурсу молодого покоління, які формують мовно-стильовий стандарт польської мови.

Виклад основного матеріалу. Молодіжне слово року (скорочено MSR) – щорічний конкурс, організований Науковим видавництвом PWN у співпраці з проектом "Słowa klucze" в рамках програми "Ojczysty – dodaj do ulubionych" (Młodzieżowe Słowo Roku, 2023). Конкурс має на меті визначити найпопулярніші серед молоді слова, терміни чи вирази. Вперше конкурс

організовано у 2016 році. Йому передує загальнонаціональний плебісцит на слово року, що організовувався упродовж 6 років. Щороку до цього заходу долучається багато молодих людей, які мають можливість запропонувати слово, яке, на їхню думку, заслуговує на таку відзнаку. Сам плебісцит показує, що мова є чимось живим, бо ми нею описуємо дійсність, яка нас оточує. Як і світ – він постійно змінюється, так і словниковий запас, яким ми користуємося, постійно збагачується новими лексемами чи запозиченнями. Таким чином, ця ініціатива є основою для численних лінгвістичних аналізів, які дають змогу проілюструвати безперервну еволюцію польської мови.

У конкурсі необов'язково виграє пропозиція, подана найбільшою кількістю учасників. Переможців цього плебісциту обирає журі, яке оцінює оригінальність, винахідливість, креативність та мовну правильність поданих пропозицій. Згідно з положенням, до конкурсу не допускаються слова, які за результатами аналізу журі були визнані вульгарними, образливими, такими, що містять неприйнятний зміст, розпалюють нетерпимість / насильство, належать до мови ворожнечі чи порушують правила етикету. Так, журі плебісциту вирішило не обирати слово-переможця у 2020 році. Адже, конкурс, який упродовж кількох років був своєрідною грою з мовою і слугував для рефлексії, у 2020 році став ареною нечесної боротьби на словах – найчастіше зголошувалися вульгарні слова, які висміювали конкретних людей, погляди, чи стать. Слова, які вже отримали відзнаку в попередніх роках, також вилучаються з конкурсу.

Метою акції є вибір найцікавіших та найпопулярніших серед молоді слів, термінів чи виразів. Це можливість для нас пограти з польською мовою та поміркувати над постійними змінами, які в ній відбуваються. «Ми хочемо, щоб плебісцит викликав позитивні емоції, проходив у доброзичливій атмосфері та з дотриманням принципів доброго тону. Ми надаємо велике значення тому, щоб правила відбору слова-переможця були максимально справедливими та зрозумілими для всіх», як зазначає журі конкурсу (Młodzieżowe Słowo Roku, 2023).

Здавалося б, дріб'язковий конкурс на «Молодіжне слово року» яскраво показує, наскільки великий вплив на формування мови мають його користувачі – включно з молоддю, роль якої в таких процесах часто не помічається. Більше того, завдяки таким ініціативам вони мають шанс показати, що політична свідомість – це не лише сфера дорослих, що найбільше проявилось у 2020 році.

Дериваційний потенціал молодіжного сленгу. Термін деривація у словотворі означає процес, який використовується для створення лексем за допомогою формантів. Методом суфіксації утворено, наприклад, такі слова: alternatywka – дівчина з альтернативними смаками та поведінкою; konserwatywka – вживається на протилежному «alternatywka»; jesieniara – фанат осені, людина (чоловік чи жінка), яка любить осінню пору року; zodiakara – вірить у силу знаків зодіаку і любить про це говорити. Чоловічі еквіваленти цих назв зустрічаються дуже рідко: «jesieniarz», «alternatywek» або «alternator». Інша назва, яка часто зустрічалася серед кандидатів на переможця конкурсу у формі жіночого роду, – koniara. Koniarz і koniara позначали когось, хто захоплюється конями, постійно про них говорить, викладає їхні фото в соцмережах; foliarz – прихильник теорії змови, а також противник вакцинації; betoniarz – джерелом даної лексеми, ймовірно, є абсурдні вислови з двох короткометражних фільмів, опублікованих на YouTube; швидше за все, слово стосується професії, але може асоціюватися з повною людиною.

Для парадигматичної деривації характерним є те, що різниця між похідним і базовим словом полягає лише в різниці флексії, наприклад: ubaw / zabawa / ubawić się – розвага, розважатися; rewex – від «rewnie»; zwyklak – zwykły człowiek; normik – normalny człowiek.

Регресивна деривація – характеризується редукцією основного слова словотвірною морфемою, наприклад: spoko (spox, spoczko) – вживається у таких значеннях: 1) заклик зберігати спокій, 2) частка, що виражає дозвіл або схвалення; ogar / nieogar (від «ogarnać») давно означало метафорично «розуміти», не лише у сленгу, а й у загальноживаному варіанті мови. Сьогодні набуває все більшої популярності в сленгу та має ширше значення «можу впоратися», означає керувану / неконтрольовану ситуацію, або людину, яка здатна / не здатна впоратися з цією ситуацією.

Альтернативна деривація. У такий спосіб часто утворюються емоційні лексеми, наприклад: smakówa від «smaczne»; żenadówa від «żenujące/żenada» – сором; dziękówa «dziękuję»; spadówa «spadaj»; eluwina – привітання, результат трансформації слова від halo/elo до elów. Варто зазначити, що типовий іменниковий суфікс -ówa, як скорочення і аугментатив від -ówka, давно перестав обмежуватися конкретними назвами (kranówa – woda z kranu) та назвами осіб (наприклад, gościówa). Тому, форма eluwina в принципі, повинна писатися з ó, але молодь, яка викорис-

товує це слово, ймовірно, вже не знає про це, адже конкурсі з понад 1300 заявок лише 25 записів через ó.

Наведені вище приклади свідчать про те, що словотвірна активність питома польських суфіксів відносно висока. Можна побачити, що ці приклади охоплюють різні сфери життя молоді. Переважно це наступні категорії: дозвілля, любов, школа та університет. Основою для творення таких лексем є, звичайно, те середовище, в якому молоді люди живуть, чим займаються тощо.

На думку А. Кемпінської словотвірна активність суфікса -ka є більш продуктивною порівняно з іншими формантами. Оскільки категорія творення фемінітивів значно послабилася, роль суфікса -ka у цій функції також зазнала змін. Можна стверджувати, що творення жіночих особових назв є спробою уникнення дискримінації. Однак це доволі оманливий спосіб, оскільки «такі назви завжди будуть похідними від форм чоловічого роду. Натомість у повсякденному мовленні домінуючими залишаються традиційні форми (Кемпінська, 2022).

Універбізація як особливий метод творення лексичних інновацій. Універбізація – це механізм, за допомогою якого словосполучення (іменник + прикметник), замінюються однією лексемою, напр. (statek parowy – parowiec, łódź motorowa – motorówka, złodziej kieszonkowy – kieszonkowiec). Можна також сказати, що це один із способів скорочення слів, який, однак, має подвійний характер: формальний і семантичний. Формальний аспект полягає в тому, що з двох елементів словосполучення прикметникова частина стає підметом нової лексеми (parow-, kieszonkow-, motorow-), а іменна частина представлена суфіксом. З іншого боку, семантичний аспект ґрунтується на тому, що той самий зміст слова тепер розкривають не два слова, а одне: boomer – іронічне ім'я для літньої людини, представника покоління бебі-буму, тобто народженого в 40–60-х роках минулого століття; sześćdziesiąta – донощик, відповідно до ст. 60 Кримінального кодексу про надзвичайну поблажливість для особи, яка вчинила злочин та розголошує відомості про інших злочинців; dwudziątek – п'ятниця та субота, тобто вихідні; smartwica lub smarfica – хвороба смартфона; wielepek «wie lepiej» – особа, яка вважає, що знає краще за інших; ziom – скорочення від слова ziomek, означає «друг», але часто вживається в іншому контексті (ziomek – це той, кого ми поважаємо, схожий на нас або не чужий нам, часто використовується в хіп-хоп піснях); nauca – скорочене «na razie», фраза, яка використовується

для прощання, вимовляється з англійським акцентом; śpiulkolot – 1) місце для сну. Слово пов'язане з мемом, śpiulkać означає «спати»; 2) буквально «літак для сну», «спальний борт». Часто використовується по відношенню до тварин, коли вони дрімають – тоді ми говоримо, що вони «boardinguja do śpiulkolotu», тобто готуються до сну.

Абревіація вважається одним із найважливіших внутрішніх процесів мови, у якому відображено тенденцію до мінімізації зусиль мовця. Як зауважила Т. Карповіч, якщо молодь може вибрати, як представити певну інформацію, вона, очевидно, обере найменш складну форму, найпростішу у використанні, хоча це не означає, що найкоротше можливе повідомлення є найкращим. Важливо, щоб повідомлення було зрозумілим з застосуванням якомога менших зусиль та ресурсів. Вищезазначений принцип економії мови призводить до появи нових абревіатур, під цим терміном слід розуміти: слова, створені скороченням принаймні двослівної конструкції.

Істотним, перш за все, є функціонування абревіатури в мові: як новостворене слово (іменник) вона має власну фонетичну форму. Абревіатура також набуває власних флективних та синтаксичних ознак: YOLO – you only live once; LOL – lots of laugh, початково це іменник, який називає ситуацію, але також може функціонувати як прикметник, прислівник, вставне слово та навіть виступати замість дієслів; RIGCZ – rozum i godność człowieka, часто використовується іронічно, але має важливе значення; IMO – in my opinion, що означає «на мою думку»; SUS – скорочення англійського «suspect» або «suspicious» – підозрілий; NPC – звичайна, нічим не примітна людина; від «non-playable character», термін із рольових відеоігор, у яких він означає персонажа, керованого комп'ютером, а не іншого гравця; beka (beczka, bekowy) – асоціюється і з бочкою сміху (beczka śmiechu), і з англійським back, але швидше за все воно походить від абревіатури виразу bez komentarza – В.К. та додається до жартів на дискусійних форумах. Тому можна припустити, що ця абревіатура, а точніше її звукова форма, мала зміст «це смішно», а отже, вона почала використовуватися і в інших комічних ситуаціях (Хачинські, 2007: 23–24).

Окремо варто виділити емотікони: Iks de/XD – цей вираз походить від графічного смайлика «XD». Якщо раніше він використовувався як широка посмішка лише в Інтернеті, то зараз його вживають практично в будь-якій ситуації – як у віртуальному, так і в реальному світі. Іменник XD, який також може виконувати роль знака оклику, частки, невідмінюваного прикметника чи

прислівника, створено як поєднання букв, що графічно символізує посмішку. Може також писатися як *iksde*. Належить переважно до письмової мови соціальних медіа, але також з'являється в розмовній мові. У польській мові поширилося, ймовірно, кілька років тому. В англомовній мережі XD функціонує з 2003 року, перший запис у словнику сленгу *Urban Dictionary* (*Urban Dictionary*, 2022). Поєднання літер X і D (XD), якщо повернути їх на 90 градусів вправо, має вигляд посмішки і приружених очей. Іншими словами, це графічне зображення вибухового сміху. Хтось використовує XD, щоб закінчити речення, замінюючи таким чином популярні смайлики, а хтось висловлює таким чином позитивні емоції тощо. Звичайно, є люди, які використовують XD просто так, без жодного раціонального пояснення, керуючись модою. *PogChamp* – висловлює задоволення, схвалення, констатацію того, що щось круто, але також недовіру, здивування, радість і задоволення. Початково функціонував як емотікон в чатах на *Twitch.tv*. На ньому зображено обличчя стримера *Gootecks* (*twitch.tv/gootecks*). *UwU* – смайлик означає щось миле, симпатичне, виражає теплі емоції. В англійській мові цю аббревіатуру було створено шляхом скорочення фрази: *Unhappy without u*. Один із словників іноземного онлайн-сленгу описує смайлик як *Happy Anime Face*. *UwU* представляє обличчя, на якому «U» – прикриті очі, а «w» – рот, що нагадує мультиплікаційний стиль аніме, манга.

Запозичення як джерело збагачення молодіжного словника. У сучасній польській мові є запозичення з різних мов, але найпопулярнішою є англійська, яка поширилася на міжнародному рівні. Англіцизми – це слова, фрази або синтаксичні конструкції, взяті з англійської мови або створені за її зразком (Дубіш, 2001: 81). Група, яка найчастіше вживає англіцизми – молодь. У підлітків не виникає ані найменших проблем з розумінням окремих англійських фраз, що з'являються під час розмови з однолітками. Це, безумовно, пов'язано з тим, що англійська мова є одним із обов'язкових предметів, який викладають у школах та університетах. Молодь інтенсивно вивчає його не лише в школі, а й під час перегляду фільмів, телевізійних передач чи слухання пісень. Можливо, щедро приправляючи свою мову запозиченнями, підлітки хочуть проявити гарне володіння мовою, знання її культури, що дозволяє підвищити свою самооцінку. Тому лідерами серед запозичень у молодіжному соціолекті є саме англіцизми, наприклад: *najsik* – запозичене та адаптоване слово *пісе* з англійської

мови; *cringe* (польською теж *krindź*) – дослівно «сором», ситуація, яка сильно не відповідає обставинам, бентега; *ez* – «легко» (від англійської вимови слова «easy»); *rel* – «відчуваю те саме», скорочення від англійського «*relatable*»; *sheesh* – вираження подиву, здивування; *łymyn* – жартівливий термін для жінок, які поводяться нерационально; *slay* (анг. «*slay*» – нищити, руйнувати; щось, що приголомшує, вражає, викликає захоплення або хтось, що вражає, наприклад, привабливою зовнішністю); *melanż* – сьогодні вживається на позначення «вечірки», походить від французького «*mélange*» (поєднання, суміш). Існує думка, що слово «*melanż*» у значенні «пятика» пов'язане з образом блювоти, яка часто має місце після подібних вечірок.

Нові запозичення в основному задовольняють номінативні потреби молоді, коли іноземна назва приходить до нас разом із новою, досі невідомою річчю чи явищем. Але, на думку Р. Пшибильської, популярність запозичень сьогодні також пояснюється й іншими чинниками: снобізм авторів висловлювань, які підвищують самооцінку, прикрашаючи текст іншомовними виразами, мода на все, що пов'язане з американською культурою, занепадаюча компетентність авторів з точки зору рідної мови, механічний і занадто дослівний переклад (Пшибильська, 2002: 519). Отже, як бачимо, до найбільш поширених у молодіжному соціолекті запозичень належать саме англіцизми. Однак, молодь залишається відкритою і на інші мови та охоче збагачує свій словник, тим самим інтернаціоналізуючи його.

Роль вторинної номінації в оновленні сленгу. Найважливішим способом збагачення сучасної польської лексики є надання нового значення словам, які вже є в мові. Це явище називається неосемантизацією. Понад 30% лексем у молодіжному соціолекті є неосемантизмами. Розглянемо приклади: *sztos* – щастя, щось хороше. Це слово сягає коренями початку 20-го століття, давно присутнє в жаргоні і злочинців. Слово запозичене з німецького «шттовхання»; і спочатку, мабуть, означало вдалий удар у більярді. У 1980-х роках це слово рідко вживалося. Можливо, його нинішня популярність пояснюється виходом на екран фільмів під такою назвою. Ще приклади: *gak* – щось погане; *banger*, *balet*, *wiksa* – шалена вечірка; *retarda* – щось дивовижне, унікальне; *kisnąć* – сміятися над чимось; *nitka* – пост у Facebook, під яким у коментарях користувачі мережі Інтернет розміщують контент, пов'язаний із темою, зазначеною автором посту; *baza* – це визнання, вияв схвалення та позитивних емоцій; *essa* – означає

радість, але також «щось легке»); *gituwa* – позитивний термін для іншої людини (походить від слова “*git*”, що означає «чудово»); *kox / koks* – слово з багатьма значеннями: щось чудове, але також «кокаїн», «стероїди» або людина, яка приймає стероїди; *mgozi* – реакція на щось незручне, сором; *twoja stara* – функціонує як несхвальна відповідь на запитання: хто? або будь-яке інше висловлювання; *gigachad* – ідеальна, гідна захоплення людина; *кто рута?* – питання, що виражає відсутність інтересу до змісту даного повідомлення; *odklejka* – стан відірваності від реальності; *opusa* – прихильник росії у війні з Україною; *roketon* – людина, що відрізняється надто екстравагантною, незвичайною, колоритною зовнішністю; *robi wrazenie* – буквальный або іронічний спосіб вираження подиву чи захоплення; походить на відео на YouTube; *masny / masno* – епітет, розмовне слово, що може означати: добре, доречно, класно, на думку деяких: жирно; *tozalezyzm* – це слово асоціюється з youtube-каналом Шимона Пенкалі «Війна ідей» і набула значного поширення саме завдяки йому, визначення *tozalezyzmu* – це «ніщо не є таким, яким здається»; *hajs* – гроші. Що стосується етимології слова *hajs* (однак 100% впевненості в цьому немає), то воно може бути пов’язане з німецьким словом *heiß* [вимовляється *hajs*] «гарячий». Німецький вислів *heißes Geld* буквально означає «гарячі гроші», отже, польський іменник *hajs* є скороченою фонетичною формою прикметника *heißes* (від *heiß*). Початково у польській мові це слово означало «гроші, зароблені або отримані нечесним шляхом» (наприклад, вкрадені), від яких потрібно було якомога швидше позбутися. Отже, спочатку *hajs* мало принизливе значення. Лише з часом воно трансформувалося до нейтрального значення.

Вартою уваги є лексема *odjanierawlić / odjanierawlać*. Оскільки це слово напряду асоціюється з Іваном Павлом II, воно може викликати непорозуміння і суперечки. Найбільш типовим контекстом є вживання у питаннях типу “*Co tu się odjanierawla?*”. Це дієслово зазвичай використовується не як блюзнірство чи вияв антицерковних поглядів, а як природна реакція на розповсюджений у публічному просторі зовнішній культ. Молодь і молодіжний сленг цілком природньо повстають проти різних публічно пов’язаних наративів: правих і лівих, релігійних і ліберальних тощо.

Ще один цікавий приклад слово *Dzban* – 1) хтось не дуже розумний, безталанний, незграбний; ще одна метафора, яка порівнює людину, яку негативно оцінюють, із посудиною (наприклад, кришкою, чайником), образна і дуже попу-

лярна. Останнім часом, мабуть, найрозповсюдженіша серед багатьох термінів із таким значенням; 2) кожен може бути «дзбаном». Для цього достатньо зробити те, що не сподобається іншому співрозмовнику. Однак, це слово не є смертельною образою, а навпаки – має жартівливий та дещо провокаційний підтекст.

Висновки. Молодіжний соціолект дозволяє підліткам ефективно спілкуватися з оточенням. Молодь самостійно створює власну мову, яка чітко підкреслює її відокремленість від решти оточення, а може навіть і світу. Молодим людям набагато простіше користуватися сленгом, тому що завдяки йому вони можуть за короткий час донести один одному більше інформації, ніж звичайною побутовою мовою, яка для них не дуже цікава і нудна, занадто складна. Для сленгу характерна насамперед експресивність, яка найчастіше виражається за допомогою яскраво забарвлених емоцій. Зазвичай вони спрямовані на людину, предмет або явище. Завдяки йому в мові утворюються неологізми. Секретність входить у жаргон підлітків, оскільки йдеться про навмисне кодування певної інформації та збереження її в таємниці від батьків, учителів. Важливою ознакою молодіжного діалекту є синонімія. Вона полягає в тому, що одне конкретне слово має багато різних значень, схожих між собою. Часто молоді люди спілкуються один з одним на сленгу в першу чергу для того, щоб говорити коротше – використання такої процедури називається мовною економією. Молоді люди ефективно використовують мовну гру, додатково вносячи різні гумористичні елементи у власні висловлювання.

Кожне вербальне повідомлення має своє значення. У молодіжному сленгу його тлумачення є багатоаспектним і іноді важко зрозумілим для сторонніх. Молодіжний сленг додатково збагачує розмовну польську мову, надаючи їй зовсім іншого значення. Зупинити цей надзвичайний процес неможливо. Схильність до яскравих словесних сигналів – у тому числі завдяки широкому використанню цифрових засобів комунікації – сприяє великій популярності таких ініціатив, як плебісцит Молодіжне слово року.

Мова підлітків не завжди повинна асоціюватися лише з використанням ненормативної лексики, адже в ній є й позитивні терміни. Як видно з наведених у роботі сленгових виразів, мовний репертуар молоді величезний і постійно зростає. Молодь створює власну ідентичність через мову, якою вона користується. Молодіжний соціолект використовується для вираження гарного

настрою, але часто він базується не на порожніх чи поверхневих жартах, а підкріплений гумором, поєднаним з критикою навколишньої дійсності, що часто переходить у сарказм. Крім того, сленг є, мабуть, єдиним неконфліктним засобом, що дозволяє молоді висловити своє невдоволення і збентеження. Знімаючи стрес, сленг виконує терапевтичну функцію.

Підсумовуючи, можна сказати, що мова молоді була, є і буде. Це є певною ознакою віку Мову важко контролювати, якщо це взагалі можливо. Проте треба старатися, адже навіть сленг не мусить мати ознаки обмеженого коду, а його основною рисою не мусить бути вульгарність, що й декларує та всіляко популяризує конкурс на молодіжне слово року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chaciński B. Totalny słownik najmłodszej polszczyzny. Kraków : Znak, 2007, 400 s.
2. Dubisz S. Polszczyzna XX wieku: ewolucja i perspektywy rozwoju. Red. Dubisz S., Gajda S. Warszawa : Elipsa, 2001, 247 s.
3. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1994, 384 s.
4. Grabias S. Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, T. 2, Współczesny język polski, red. Urbańczyk S., Kucala M. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1993, 659 s.
5. Kępińska A. Pani Prezydent czy Prezydentka? URL: <http://www.tkj.uw.edu.pl/art/pani-prezydent> (дата звернення: 12.06.2023)
6. Kołodziejek E. Człowiek i świat w języku subkultur. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2005, 274 s.
7. Przybylska R. O najnowszym języku polskim. „Polonistyka” 2002, nr 9, s. 519.
8. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=online%20slang> (дата звернення: 21.06.2023)
9. Wilkoń A. Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2000, 117 s.
10. Młodzieżowe słowo roku. URL: <https://sjp.pwn.pl/mlodziejowe-slowo-roku/Regulamin;202302.html> (дата звернення: 05.06.2023)

REFERENCES

1. Chacinski B. (2007) Totalny słownik najmłodszej polszczyzny. [A complete dictionary of the youngest Polish language] Krakow, Znak, 400 s. [in Polish].
2. Dubisz S. (2001) Polszczyzna XX wieku: ewolucja i perspektywy rozwoju. [Polish language of the 20th century: evolution and development prospects] Warszawa, Elipsa, 247 s. [in Polish].
3. Grabias S. (1994) Język w zachowaniach społecznych. [Language in social behavior] Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 384 s. [in Polish].
4. Grabias S. (1993) Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty. [Environmental and professional varieties of language – sociolects] Wrocław – Warszawa – Krakow, 659 s. [in Polish].
5. Kępińska A. (2007) Pani Prezydent czy Prezydentka? [Madam President or Presidentka?] URL: <http://www.tkj.uw.edu.pl/art/pani-prezydent> [in Polish].
6. Kołodziejek E. (2005) Człowiek i świat w języku subkultur. [Human and the world in the language of subcultures] Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 274 s. [in Polish].
7. Przybylska R. (2002) O najnowszym języku polskim. [About the newest Polish language.] Polonistyka, nr 9, s. 519 [in Polish].
8. Urban Dictionary. (2022) URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=online%20slang>
9. Wilkoń A. (2000) Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. [Typology of linguistic varieties of contemporary Polish] Katowice: Uniwersytet Śląski, 117 s. [in Polish].
10. Młodzieżowe słowo roku (2022) [Youth word of the year] URL: <https://sjp.pwn.pl/mlodziejowe-slowo-roku/Regulamin;202302.html> [in Polish].

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-39>

Василь ТКАЧІВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-0866-363X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *vasyl.tkachivskyi@pnu.edu.ua*

Ольга БУЖДИГАН,

orcid.org/0009-0008-6637-7106

студентка II курсу магістратури факультету іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *olya.buzhdyhan@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ КАТІ ПЕТРОВСЬКОЇ “VIELLEICHT ESTHER”

Статтю присвячено дослідженню відтворення художніх прийомів та історичних реалій періоду Голокосту засобами української мови. Дослідження здійснене на матеріалі роману Каті Петровської “Vielleicht Esther” та його українськомовного перекладу, автором якого є талановитий перекладач, германіст Юрко Прохасько. Роман написаний 2014 року німецькою мовою і був перекладений на 18 мов світу. Переклад з післямовою Петра Рихла побачив світ наступного року у видавництві «Книги–XXI». У роботі висвітлено проблему особливостей художнього перекладу, здійснено аналіз сучасних українських досліджень на задану тему та сконцентровано увагу на визначенні термінів «історична реалія», «транслітерація», «калькування». Опрацьовано теоретико-методологічні основи утворення культурних та історичних реалій. Виявлено чинники, що впливають на відтворення прагматичного потенціалу історичних реалій при перекладі на українську мову. Наведено основні причини утворення та вживання реалій у художніх текстах, а також класифікацію засобів відтворення та перекладу історичних реалій. Виокремлено абсолютні, часткові та структурні реалії. Особливу увагу звертається на майстерність авторки у викладенні історичних подій не рідною для неї німецькою мовою. В ході роботи визначено практичні аспекти перекладу історичних реалій роману “Vielleicht Esther”, виявлено використання радянських реалій німецькою мовою (події, соціальних явищ, назв установ, аббревіатури). Аналіз перекладу засвідчує перекладацьку майстерність Юрка Прохаська та його ретельний підхід до кожної лексичної одиниці. У результаті здійсненого аналізу виділено найуживаніші способи відтворення реалій українською мовою: транслітерація, транскрипція, калькування, ситуативний відповідник.

Ключові слова: художній переклад, реалія, калькування, художній опис, конотації, безеквівалентна лексика, транслітерація, транскрипція.

Vasyl TKACHIVSKYI,

orcid.org/0000-0002-0866-363X

Doctor of Philosophy in Philology,

Associate Professor at the Department of German Philology

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *vasyl.tkachivskyi@pnu.edu.ua*

Olha BUZHDIHAN,

orcid.org/0000-0001-5922-5253

Student at the 2st year of the master's degree at the Faculty of Foreign Languages

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *aolya.buzhdyhan@gmail.com*

SPECIAL ASPECTS OF THE TRANSLATION OF THE NOVEL OF KATIA PETROVSKA “PROBABLY ESTHER”

The article is dedicated to the study of the reproduction of artistic techniques and historical realities of the Holocaust period in the Ukrainian language. The research is conducted based on the novel 'Vielleicht Esther' by Katja Petrowskaja and its Ukrainian translation, skillfully translated by the talented translator and Germanist Yurko Prokhasko. The novel

was written in 2014 in German and has been translated into 18 languages. The translation with an afterword by Petro Rykhlo was published the following year by the Book–XXI publishing house. The article addresses the issue of peculiarities of literary translation and conducts an analysis of contemporary Ukrainian research on the given topic. It also focuses on defining the terms 'historical reality,' 'transliteration,' and 'calque'. Theoretical and methodological foundations of creating cultural and historical realia have been explored. Factors influencing the reproduction of pragmatic potential of historical realia in translation into Ukrainian have been identified. The main reasons for the formation and use of realia in literary texts have been identified, and a classification of means for reproducing and translating historical realia has been provided. Absolute, partial, and structural realia have been distinguished. Special attention is given to the author's skill in presenting historical events in a non-native German language. The practical aspects of translating historical realia in the novel 'Vielleicht Esther' have been identified, including the use of Soviet realia in the German language (events, social phenomena, institution names, abbreviations). The analysis of the translation demonstrates Yurko Prokhasko's translation skills and his careful approach to each lexical unit. As a result of the analysis, the most common methods of reproducing realia in the Ukrainian language have been identified: transliteration, transcription, calque, situational counterpart.

Key words: artistic translation, reality, tracing, artistic description, connotations, non-equivalent vocabulary, transliteration, transcription.

Постановка проблеми. Переклад вважають одним із найскладніших видів людської діяльності, результат якої значно залежить від компетентності перекладача. Важливим є той факт, що перекладач не тільки відтворює думки автора тексту оригіналу, а й частково презентує власне бачення подій та явищ. Це підтверджує те, що переклад – це не тільки вміння відтворювати смисл та стиль твору, підбираючи найвдаліші відповідники, відображати граматичні та семантичні конструкції тексту, але й зважати на часовий фактор та культурний аспект. Як зауважує М. Ткачівська, «...переклад слугує не тільки інформантом, але й підсвідомим сегментом впливу на іншу культуру» (Ткачівська, 2021: 157). Відповідно, в процесі перекладу з однієї мови на іншу відбувається перетин різних культур, способу мислення, вираження думок, опису емоцій. Одним із важливих сегментів перекладу є відтворення реалій, зокрема історичних реалій.

Аналіз досліджень. Вивченням сутності реалій, питаннями їхньої класифікації, перекладу займалися чимало українських вчених. Однією із найвідоміших дослідниць реалій вважається Р. Зорівчак. Вона запропонувала розрізняти реалії в історико-семантичному та структурному планах (Зорівчак, 1989).

Класифікація реалій висвітлюється в наукових розвідках В. Коптілова (Коптілов, 2003) Т. Кияка, О. Огуя, А. Науменка (Кияк та ін., 2006). Питання відтворення церковних реалій у перекладах досліджує Д. Демецька (Демецька, 2008). Національний колорит українських ономастичних реалій розглядає К. Кіяниця (Кіяниця, 2016), а місце реалій у системі безеквівалентної лексики – Т. Подольська (Подольська, 2008). У центрі уваги Л. Коломієць виступають національні реалії (Коломієць, 2011). М. Ткачівська досліджує історичні реалії, реалії радянської доби, реалії

як іншомовні вкраплення (Ткачівська, 2017, 2021, 2022). Критерії реалій розглядає І. Білодід (Білодід, 1979), а визначенням їхнього лінгвістичного статусу займається О. Бурбак (Бурбак, 1985).

Наше дослідження здійснене на основі аналізу українського перекладу німецькомовного роману Каті Петровської "Vielleicht Esther". Переклад здійснений відомим германістом і перекладачем, літературознавцем і психоаналітиком Юрком Прохаськом, який бездоганно володіє обома мовами, філігранно поводить із словом і має тонке відчуття тексту, що засвідчують усі здійснені ним переклади. Переклад роману ще не був об'єктом детального розгляду, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Метою нашої статті є характеристика особливостей перекладу реалій у романі Каті Петровської "Vielleicht Esther". Для досягнення поставленої мети окреслено такі завдання: охарактеризувати термін «реалія» та способи відтворення реалій в художніх творах; дослідити відображення реалій у творі "Vielleicht Esther" німецькою мовою; розглянути способи перекладу реалій українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Чималу зацікавленість серед науковців викликають особливості перекладу саме художніх текстів, адже художній переклад цілісно впливає на сприйняття твору читачем. Кожен перекладач ставить собі за мету якісно відтворити не тільки лексичний та фразеологічний матеріал, а й перенести на тло перекладеного тексту стиль автора, його настрої та атмосферу твору.

Киянка за походженням Катя Петровська написала роман "Vielleicht Esther" німецькою мовою і видала його 2014 р. в Німеччині. Він описує події Голокосту, що був вчинений на українських землях німецьким нацизмом, зокрема в одному з київських урочищ, яке досі носить трагічну назву

Бабин Яр. Авторка розкриває тогочасні події крізь призму сімейної хроніки. “Vielleicht Esther” отримала величезний резонанс у світі, розійшлася за два роки п’ятдесятитисячним тиражем, пережила п’ять перевидань і була перекладена на 18 мов світу. Одним із перших був український переклад Юрка Прохаська із назвою «Мабуть Естер», який вийшов у 2015 р. у видавництві «Книги–XXI» з післямовою Петра Рихла. Варто наголосити, що роман Каті Петровської відображає передусім історичні події, а сам художній твір несе на собі відбиток світосприйняття тогочасної дійсності.

Одним із важливих елементів перекладу книги є переклад історичних реалій, які є «репрезентантами історично маркованої лексики слугують часовими маркерами, здатними переносити читача в певну історичну епоху з її особливостями (Ткачівська, 2022: 131). Особливе місце в творі займають культурні реалії, які є присутнім елементом культурного коду нації, «... видимими маркерами культури, які не мають відповідників в іншій мові і рельєфно піднімаються на полотні чужого тексту» (Ткачівська, 2021: 53).

Реалії, тобто слова, словосполучення, які найменуєть предмети, явища певної нації в конкретну історичну епоху, В. Коптілов вважає надто складними для перекладу на іншу мову (Коптілов, 2003: 85). Це дозволяє стверджувати, що слова можуть бути реаліями в певній мові, але не є такими в іншій.

Враховуючи те, що переклад реалій передбачає різнобічні аспекти, до яких належать фонові знання, зокрема, культура, епоха, історичні події, вони зазвичай не мають повних, стійких еквівалентів, тобто для перекладу українських історичних реалій, перекладачі широко використовують аналог (Кіяниця, 2016: 147). Варто зазначити, що історичні реалії часто складають певні труднощі для перекладу, оскільки «часова дистанція є чималою перепоною для розуміння історично-маркованої лексики навіть носіями мови, не кажучи про іноземного реципієнта» (Ткачівська, 2022: 132), тому часто при перекладі вони потребують додаткового тлумачення. «Відсутність певних понять у різних культурах, спричинене відсутністю історичних та культурних збігів. Це не завжди уможливує використання при перекладі історизмів транскрипції чи транслітерації, оскільки вони залишаються незрозумілими для реципієнта» (Ткачівська, 2022: 132; Ткачівська, 2021).

Незважаючи на труднощі відтворення колориту мови, «...немає такого слова, яке не могло б бути перекладено іншою мовою, хоча б описово, тобто поширеним сполученням слів даної мови»

(Зорівчак, 1989: 154). У зв’язку з цим аналогі реалій, вжиті кілька разів, доволі часто стають звичними та часто вживаними в мові перекладу (Матішин, 2011: 57).

У нашій розвідці ми керуємося визначенням *реалія* українською науковицею Р. Зорівчак, а також опираємося на дослідження авторського колективу Т. Кіяка, А. Науменка, О. Огуя, які запропонували класифікацію п’яти основних груп реалій:

1) Абсолютні (або повні) реалії – тобто слова, які трапляються лише в одній мові, одній культурі. Це власні імена (географічні назви, свята, національні страви, звичаї, предмети одягу, міфічні персонажі, напої тощо).

2) Часткові реалії – безеквівалентна лексика, так звані «помилкові друзі перекладача». Вони збігаються за значенням лише частково. Це слова з культурним підтекстом, що несуть у собі фонову інформацію.

3) Структурні реалії (структурні екзотизми). Тобто слова зі словотворчою структурою, невластивою мові, що перекладає).

4) Реалії, що не мають мовного еквівалента, але мають понятійний еквівалент.

5) Слова з конотаціями, які мають еквіваленти (Кіяк та ін., 2006: 221).

При аналізі перекладу реалій роману Каті Петровської передусім слід зауважити, що авторка вдається до автобіографічного письма, основним функціональним значенням якого є конструювання автором своєї ідентичності (Павленко, 2018: 343–347). Перед написанням твору авторка жила в Німеччині вже десять років і вирішила написати книгу німецькою мовою. «Потреба виникла з неможливості емоційного конвертування, а не з теми чи чогось іншого», – наголошує авторка (Geissler, 2014: 33).

Слід підкреслити, що твір написаний нерідною мовою як спосіб описати щось невимовне на перший погляд «чужими» для цього мовними засобами. Визнаючи свою ідентичність на перетині культур: радянської, української, німецької та єврейської, «...вона переносить елементи однієї культури в інші, змішуючи їх і на виході конструюючи щось нове (Djoufack, 2010: 414). Несподівана для читача гра слів, постійне вживання слів-реалій, які не є характерними для історії, країнознавства та світогляду Німеччини робить роман особливим для розуміння та перекладу на інші мови зокрема.

Беручи на себе завдання якомога реальніше відтворити тогочасні події, надати їм особливого забарвлення, авторка роману вдається до тран-

скрипцій/транслітерацій окремих слів у тексті, вплітаючи їх у канву твору, додаючи після них німецьке уподібнення чи тлумачення. Наприклад: *“...dachte ich kurz, vielleicht bin ich ctrelovnik, strelotschnik, ein Weichensteller, und immer ist der Weichensteller schuld, aber nur auf Russisch”* (Petrowskaja, 2014: 8). При відтворенні цього фрагмента українською мовою, перекладач зберігає авторську інтенцію, глибину роздумів та темп висловлення, залишаючи між рядками росіянізм *стрелочник* (дорожник; той, хто переводить стрілки на залізничних коліях), який підкреслює закладений між рядками його смисл: *«Я надто часто тут, подумала коротко, може, я стрілочник, стрелочник, а стрілочник завжди винний, але тільки російською, подумала я»* (Петровська, 2015: 8).

Особливістю твору Петровської є те, що в німецькому оригіналі вона використовує реалії з інших мов, які виступають іншомовними вкрапленнями і маркерами «чуже». Так, авторка вживає в тексті реалії, які не мають мовного відповідника в німецькій мові, але мають поняттєвий еквівалент. Наприклад, слово *коврижка*, що позначає спечене плитке чи високе печиво з медом, родзинками й горіхами. Для кращого його розуміння іноземним читачем авторка вводить в текст уточнення *Pfefferkuchen, wie kowrishka, Pfefferkuchen, zwischen den Zähnen* (Petrowskaja, 2014: 25). Однак, перекладач опускає додаткове тлумачення, призначене для німецького читача: *«...ніби коврижка між зубами...»* (Петровська, 2015: 21).

Відтворення гастрономічних реалій орієнтоване на контекст та компетентного читача і не завжди потребує пояснення. Особливо, коли йдеться про національні єврейські реалії, почасти відомі в Україні. Наприклад: *“... und auch das Wort Zimmes nahm sie mit, als ob tatsächlich alles ein Geheimnis bleiben”* (Petrowskaja, 2014: 33). Для передачі назви десертної страви єврейської кухні *цимес* (солодке рагу з різних овочів) перекладач транслітерує її, зберігаючи авторську інтенцію та підкреслюючи перехрестя культур у тексті: *«...забрала вона і слово «цимес», так ніби все й справді мало залишитися в таємниці»* (Петровська, 2015: 27).

Важливо зауважити, що відтворення реалій в романі слід розглядати не тільки з точки зору перекладу. Перш за все авторка описує історичні й культурні події, здебільшого невідомі для німецького реципієнта. Тому, як уже зазначалося, первинний переклад безеквівалентної лексики належить саме авторці, який вона зазвичай вплітає в текст за допомогою транскрипції, уподібнення чи тлумачення. Стосовно скорочень

політичних організацій, партій, соціальних явищ та фігурантів, Петровська переносить їх на тло німецького тексту за допомогою транслітерації: *“Es wimmelte von fabelhaften Wesen wie Rabfak, Oblmor-trest, Komsomol, Molokokoopsojus, alles wurde damals abgekürzt und verschmolzen, Mossel-prom, Narkompros oder TscheKa, die langlebigste Organisation, die sich später in GPU, NKWD, KGB, FSB verwandelte”* (Petrowskaja, 2014: 35). Звичайно, що такі чи подібні транслітерації та транскрипції аббревіатур є більш зрозумілими для українського читача, аніж для іноземних читачів: *«Довкола все кишило казковими істотами, як-от рабфак, облмортрест, комсомол, молокооопсоюз, тоді все скорочували й зливали, моссельпром, наркомпрос чи чека, найдовговічніша організація, яка пізніше перетворилася на ГПУ, НКВД, КГБ, ФСБ»* (Петровська, 2015: 28). Переносячи знайомі для українського читача радянські реалії на тло українського тексту, перекладач використовує транскрипцію. Обізнаний у своїй історії український читач сприймає ці реалії як частину свого минулого, як *«колективне сприйняття емоцій», тобто емоції, відомі великим групам людей»* (Ткачівська, 2021: 77), які проживали в СРСР. Тому ці реалії не потребують тлумачення.

При перекладі німецьких політичних аббревіатур Ю. Прохасько також вдається до калькування та транслітерації: *“Später zog das Zentralkomitee der SED ein, und heute hat hier das Auswärtige Amt sein Archiv”* (Petrowskaja, 2014: 150) – *«Пізніше сюди в їхав Центральний комітет СЄПН, а менер Міністерство закордонних справ утримує тут свій архів»* (Петровська, 2015: 114). Аббревіатуру SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) автор перекладу відтворює як СЄПН (соціалістична єдина партія Німеччини).

При перекладі окремих радянських спостережень використовується так званих відповідностей – кальок, що відтворюють поморфемний склад слова або словосполучення: *“Das Haus gehörte einem Sowjetministerium, es war das Sowmin-Haus, wie wir es nannten”* (Petrowskaja, 2014: 41) – *«Будинок належав одному радянському міністерству, тобто це був совмінівський будинок, як ми тоді казали»* (Петровська, 2015: 32). Таку ж ситуацію простежуємо і в наступному прикладі: *“...der kleine bunte Glaskügelchen aus Wien in die Taschen seines schwarzen Lapserda-kes steckt, der schwärzer ist als die Nacht...”* (Petrowskaja, 2014: 56) – *«...який насипав маленькі строкати скляні кульки з Відня до кишень свого чорного лапсердака, чорнішого за ніч...»* (Петровська, 2015: 44).

Варто зауважити, що існує частина історизмів, які прижилися й функціонують в інших мовах. Наприклад, лексема *бліцкриг* (нім. *Blitzkrieg*), що позначає створену Німеччиною теорію ведення швидкоплинної війни: “...*ein endloser Blitzkrieg auf eisernen Rädern, mit eisernen Flügeln*” (Petrowskaja, 2014: 7) – «...*нескінченний блицкриг на залізних колесах, із залізними крилами*» (Петровська, 2015: 7). Слово *бліцкриг* є історичною реалією, яку перекладач відтворює за допомогою транслітерації, адже це абсолютна реалія, слово, яке вживається тільки в німецькій мові, але ввійшло до української мови як неологізм в певний історичний період часу. Транскрипція і трансплантація властиві і для відтворення привітання *Heil* (Hitlergruß – нацистське/гітлерівське вітання) “...*schien mir die Welt noch heil zu sein, wenn es nicht mehr so sein wird, wird man einander mit Heil begrüßen, und hier höre ich auf zu lesen*” (Petrowskaja, 2014: 152) – «...*це heil, як кажуть німці, а коли все зміниться і всі почнуть вітати одне одного оцим самим гайль, тоді я перестану читати*» (Петровська, 2015: 115). Введення таких іншомовних слів у перекладний твір «часто спричинена відсутністю їхніх відповідників у мові-позичальниці»

(Ткачівська, 2017: 117), у цьому випадку відсутність нацистського привітання.

У перекладі тексту натрапляємо на випадки, коли перекладач вдається до відтворення слів мовою оригіналу, підкреслюючи цим забарвлення: «... і екскурсоводка, тобто *Führerin*, – дивно, що німецькою для цього не існує іншого окреслення, вона саме розповідала про фюрера...» (Петровська, 2015: 35). Автор перекладу додає уточнення, наголошуючи, що так говорять саме німці. Він настільки глибоко занурюється в текст і настільки добре володіє словом та перекладацькою інтуїцією, що є дуже важливо для перекладацької діяльності і для якості перекладеного твору.

Висновки. Аналіз перекладу реалій німецькомовного роману Каті Петровської “Vielleicht Esther” українською мовою вкотре засвідчує перекладацьку майстерність Юрка Прохаська і його ретельний підхід до кожної лексичної одиниці, зокрема, реалії. Дослідження встановлює, що основними способами перекладу історичних реалій є транскрипція, калькування, використання відповідників, транлітерація та описовий метод. Перспективою подальших пошуків є дослідження історичних реалій в перекладах творів сучасних українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеєнко Т. Є. Лінгвокультурологічні особливості англійських мовних реалій. *Актуальні питання іноземної філології*. Вип. 1. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2014. С. 5–9.
2. Білодід І. К. Про критерії якості перекладу. *Теорія і практика перекладу* : респ. міжвід. наук. зб. Київ, 1979. Вип. 1. С. 3–4.
3. Бурбак О. Ф. Реалія та способи визначення її лінгвістичного статусу. *Іноземна філологія*. Львів, 1985. С. 68–69.
4. Вест В. Дискурс пам'яті в контексті теорії концептуальних метафор. Матеріали Міжнародної студентської науково-практичної конференції “*Ad orbem per linguas. До світу через мови*”. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2020. С. 404–406.
5. Демецька В. В. Теорія адаптації в перекладі : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2008. 36 с.
6. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійськомовних перекладів української прози). Львів, 1989. 216 с.
7. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Теорія та практика перекладу (Німецька мова). Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.
8. Кіяниця К.Ю. Відтворення національного колориту українських ономастичних реалій німецькою мовою. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. Острог, 2016. Вип. 62. С. 147–149.
9. Кіяниця К.Ю. Ідеологізація перекладів як засіб порушення мовнокультурної та політичної ідентичності (на прикладі німецькомовних перекладів українських прозових текстів). *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2018. Вип. 2 (62). С. 116–122.
10. Коломієць Л.В. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу : навч. посіб. Київ, 2011. 527 с.
11. Коптілов В. В. Теорія та практика перекладу : навч. посіб. для студ. Київ, 2003. 280 с.
12. Матвійшин О. Українська проза початку ХХ століття в перекладах німецькою мовою: лінгвокультурний вимір : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.16. Дрогобич, 2011. 227 с.
13. Петровська Катя. Мабуть Естер; переклад з німецької Юрка Прохаська. Чернівці : Книги – ХХІ, 2015. 228 с.
14. Подорожна К. Місце реалій у системі безеквівалентної лексики. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2014. Випуск 69–693: *Германська філологія*. С. 165–168.
15. Ткачівська М. Р. Культурно-емотивні закономірності відтворення лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому художньому перекладі : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство. Івано-Франківськ, Харків : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна 2021. 450 с.
16. Ткачівська М. Р. Культурно-емотивні закономірності відтворення лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому художньому перекладі. Спеціальність 10.02.16. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Харків, 2021, 36 с.

17. Ткачівська М. Р. Особливості перекладу історично маркованої лексики в романі Ю. Андруховича «Коханці Юстиції». *Закарпатські філологічні студії* / [редактори-упорядники І. Зимомря, М. Палінчак та ін.]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 25. Том 2. 250 с. С.130–136.
18. Ткачівська М. Р. Іншомовні вкраплення та їх відтворення в німецькомовних перекладах. *Одеський лінгвістичний вісник* : науково-практичний журнал. 2017. Випуск 9. Том 3. С. 117–123.
19. Djoufack P. Entortung, hybride Sprache und Identitätsbildung: zur Erfindung von Sprache und Identität bei Franz Kafka, Elias Canetti und Paul Celan. Göttingen: V & R Unipress, 2010. S. 443.
20. Geissler, Cornelia. Die Lebenden und die Toten. Ein Zuhause für eine Familie: Katja Petrowskajas “Vielleicht Esther”. *Frankfurter Rundschau*, Nr. 57, 8. 2014, S. 33.
21. Petrowskaja, Katja. Vielleicht Esther. Berlin : Suhrkamp Verlag, 2014. 285 S.
22. Wetzsteon R. Allusion The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. New Jersey : Princeton University Press, 2012. Pp. 42–43.

REFERENCES

1. Avdieienko T. Ye. (2014). Linhvokulturolohichni osoblyvosti anhliiskyykh movnykh realii.
2. Bilodid I. K. (1979). Pro kryterii yakosti perekladu.
3. Burbak O. F. (1985). Realiia ta sposoby vyznachennia yii linhvistychnoho statusu.
4. Vest V. (2020). Dyskurs pamiaty v konteksti teorii kontseptualnykh metafor.
5. Demetska V. V. (2008). *Adaptation Theory in Translation*: PhD thesis abstract. [in Ukrainian].
6. Zorivchak R. P. (1989) *Realiia i pereklad (na materialy anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy)* [Realia and Translation (Based on English Translations of Ukrainian Prose)].
7. Kyiak T. R., Naumenko A. M., Ohui O. D. (2006). *Teoriia ta praktyka perekladu (Nimetska mova)*.
8. Kiianytsia K. Yu. (2016) Vidtvorennia natsionalnogo kolorytu ukrainskykh onomastychnykh realii nimetskoiu movoiu.
9. Kiianytsia K. Yu. (2018). Ideolohizatsiia perekladiv yak zasib porushennia movnokulturnoi ta politychnoi identychnosti (na prykladi nimetskomovnykh perekladiv ukrainskykh prozovykh tekstiv).
10. Kolomiiets L.V. (2011). *Perekladoznavchi seminary: aktualni teoretychni kontseptsii ta modeli analizu poetychnoho perekladu*.
11. Koptilov V. V. (2003) *Teoriia ta praktyka perekladu*.
12. Matviishyn O. (2011). *Ukrainian Prose of the Early 20th Century in German Translations: A Linguistic and Cultural Perspective*: PhD diss. Drohobych [in Ukrainian].
13. Petrovska Katia. (2015). *Mabut Ester; pereklad z nimetskoj Yurka Prokhaska*.
14. Podorozhna K. (2014). Mistse realii u systemi bezekvivalentnoi leksyky.
15. Tkachivska M. R. (2021). *Cultural-Emotional Patterns in Reproducing Restricted Lexicon in Ukrainian-German Literary Translation*: PhD diss. Ivano-Frankivsk, Kharkiv: Kharkivskyi nats. un-t im. V.N. Karazina [in Ukrainian].
16. Tkachivska M. R. (2021). *Cultural-Emotional Patterns in Reproducing Restricted Lexicon in Ukrainian-German Literary Translation*: PhD thesis abstract. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Tkachivska M. R. (2022). Osoblyvosti perekladu istorychno markovanoi leksyky v romani Yu. Andrukhovycha „Kokhantsi Yustytsii“.
18. Tkachivska M. R. (2017). Inshomovni vkraplennia ta yikh vidtvorennia v nimetskomovnykh perekladakh.
19. Djoufack P. Entortung, hybride Sprache und Identitätsbildung: zur Erfindung von Sprache und Identität bei Franz Kafka, Elias Canetti und Paul Celan. Göttingen: V & R Unipress, 2010. S. 443.
20. Geissler, Cornelia. Die Lebenden und die Toten. Ein Zuhause für eine Familie: Katja Petrowskajas “Vielleicht Esther”. *Frankfurter Rundschau*, Nr. 57, 8. 2014.
21. Petrowskaja, Katja. Vielleicht Esther. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2014. 285 S.
22. Wetzsteon R. Allusion The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. New Jersey : Princeton University Press, 2012. Pp. 42–43.

УДК 821.581

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-40>

Цао ЦЗІН,

orcid.org/0000-0001-6762-5679

аспірантка кафедри мов і літератур Далекго Сходу та Південно-Східної Азії

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) caojing073017@gmail.com

ВТІЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЕСТЕТИКИ У ТВОРАХ ЛУ ЯО У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛОКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРУ 陕北民歌

Лу Яо (路遥, справжнє ім'я Ван Вейго 王卫国, 1949–1992) – яскравий представник плеяди китайських письменників, творчість яких розвивалася в руслі «літератури реформ». Його основні твори – оповідання «Трагічна сцена» («惊心动魄的一幕», 1980), повісті «Доля» («人生», 1982) і «Тяжкі часи» («在困难的日子里», 1982), роман «Звичайний світ» («平凡的世界», 1986–1989) та ін. присвячені опису життя сільських жителів гірського району Шеньсі в період економічних реформ 1970-х – 1980-х рр. Автор не прагне запропонувати свій «сценарій реформ» на селі, як це намагалися зробити інші письменники, натомість Лу Яо репрезентує реформи як складний період сумнівів, заперечень, втрат і одночасно – віри молодого покоління у краще майбутнє. В основі усіх творів Лу Яо лежать складні психологічні та соціальні конфлікти, розв'язання яких намагаються знайти герої. У рамках такої творчої концепції Лу Яо майстерно залучає місцевий фольклор (зокрема народні пісні Північних регіонів провінції Шеньсі) аби відтворити духовний стан персонажів. Успіх літературного твору невід'ємний від майстерності автора створювати яскравих персонажів. Останні вимагають особливої уваги до відображення психологічних станів та душевних переживань персонажів, які Лу Яо створює, зокрема, завдяки залученню автентичних народних пісень Північної Шеньсі. Метою запропонованого дослідження є визначення ідейно-художньої цінності народних пісень Північної Шеньсі у романі Лу Яо «Звичайний світ», а також виявлення ролі народного мистецтва у розвитку сюжетної лінії, висвітлення духовного світу письменника та створення яскравих персонажів. Таким чином, значна кількість цитат з народних пісень Північної Шеньсі мають особливу естетичну цінність, тісно пов'язану зі специфікою місцевого етнічного мистецтва та глибокою зацікавленістю автора в їх розкритті. Фрагменти з народних пісень Північної Шеньсі, вжиті у тексті роману «Звичайний світ», уможливають створення динамічних та емоційно насичених портретних характеристик персонажів. Варто визнати, що залучення досить специфічних текстів народних пісень Північної Шеньсі в літературні твори, може справляти негативний вплив на художню палітру цих творів, а також їх популяризацію. Водночас цей прийом безсумнівно оживлює реалістичну нарацію Лу Яо, увиразнює художню специфіку його творів та відіграє роль своєрідного «маркера» авторського ідіостилу.

Ключові слова: Китай, Північна Шеньсі, народні пісні.

Cao JING,

orcid.org/0000-0001-6762-5679

PhD student at the Department of Languages and Literatures of the Far East and Southeast Asia

Institute Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) caojing073017@gmail.com

THE EMBODIMENT OF LITERARY AESTHETICS IN THE WORKS OF LU YAO IN THE CONTEXT OF THE USE OF LOCAL FOLKLORE 陕北民歌

Lu Yao (路遥, real name Wang Wei guo 王卫国, 1949–1992) is a prominent representative of the galaxy of Chinese writers, whose work developed in the mainstream of “literature of reforms”. His main works are the stories “A touching scene” (“惊心动魄的一幕”, 1980), “Destiny” (“人生”, 1982) and “Hard times” (“在困难的日子里”, 1982), the novel “Ordinary world” (“平凡的世界”, 1986–1989), and others devoted to the description of life of rural residents of the mountainous region Shaanxi (陕西) in the period of economic reforms of the 1970s and 1980s, the author does not seek to offer your “scenario reforms” in the village, as did other writers, but Lu Yao is reform as a complex period of the doubts, objections, losses and at the same time the faith of the younger generation to a better future. All of Lu Yao's works are based on complex psychological and social conflicts that the characters are trying to find a solution. As part of this creative concept, Lu Yao masterfully draws on local folklore (in particular, folk songs from the northern regions of Shaanxi province) to recreate the spiritual state of the characters. The success of a literary work is integral to the author's ability to create bright characters. The latter require special attention to reflecting the psychological states and emotional experiences of the characters that Lu Yao creates, in particular, through the use of authentic folk songs of Northern Shaanxi. The purpose of the proposed research is to determine the ideological and artistic value of folk songs of Northern

Shaanxi in Lu Yao's novel "Ordinary world", as well as to identify the role of folk art in the development of the storyline, highlight the spiritual world of the writer and create vivid characters. Thus,

a significant number of quotes from folk songs of Northern Shaanxi have a special aesthetic value, closely related to the specifics of local ethnic art and the author's deep interest in revealing them. Fragments from folk songs of Northern Shaanxi, used in the text of the novel "Ordinary world", make it possible to create dynamic and emotionally rich portrait characteristics of the characters. It should be recognized that the involvement of rather specific lyrics of folk songs of Northern Shaanxi in literary works can have a negative impact on the artistic palette of these works, as well as their popularization. At the same time, this technique undoubtedly enlivens Lu Yao's realistic narration, emphasizes the artistic specifics of his works and plays the role of a kind of "marker" of the author's personal style.

Key words: China, Northern Shaanxi, folklore.

Постановка проблеми. Актуальність нашого дослідження полягає у необхідності здійснення аналізу народних пісень Північної Шеньсі у творчості Лу Яо як елемента розвитку сюжетної лінії та відображення психологічних станів персонажів. Це уможливить з'ясування ролі народного мистецтва у сучасній китайській літературі реалістичного напрямку.

У статті застосовані такі методи дослідження: 1) дефінітивний – задля визначення поняття «народна пісня північної Шеньсі» та з'ясування сутності естетичної системи цінностей; 2) культурно-історичний – задля встановлення етнонаціональної специфіки фольклорних образів та символів у сучасній китайській літературі (зокрема, творчості Лу Яо); 3) метод психоаналізу – з метою виявлення зв'язку між духовним станом персонажів та символізму народно-пісенного мистецтва.

Мета статті – визначення ідейно-художньої цінності народних пісень Північної Шеньсі у романі Лу Яо «Звичайний світ», а також виявлення ролі народного мистецтва у розвитку сюжетної лінії, висвітлення духовного світу письменника та створення яскравих персонажів.

Виклад основного матеріалу та аналіз досліджень. Літературний стиль має стосунок до художньої оригінальності, в якій творча особистість письменника проявляється через словесну структуру в органічному цілому літературного твору і може викликати у читача тривалу естетичну насолоду (Tong Qingbing, 2005: 287). Естетична цінність літературного стилю полягає насамперед у тому, що він може подолати обмеження часу, простору, соціального стану. Водночас

те, якою мірою може бути реалізована естетична довершеність стилю, часто залежить від ціннісної орієнтації і обмежується нею (Tong Qingbing, 2005: 296). Використання народних пісень на півночі провінції Шеньсі є одним із улюблених прийомів збагачення авторського стилю Лу Яо шляхом синтезу власне художнього стилю та унікальної регіональної культури. Однак за життя Лу Яо естетична цінність локального фольклору була похована, оскільки на той час не всім читачам він був доступний. Широка аудиторія не розуміла діалектів і не могла глибоко зрозуміти зміст і красу народних пісень Північної Шеньсі, а особливо емоційне вираження героїв, інтертекстуальність сюжету, відображення суперечностей тощо, тому було важко досягти емпатії. Однак нинішній розвиток суспільства, диверсифікація та інтеграція культур, а також популяризацією інтернету спричинили увагу читачів до різних проявів регіональних культур і, разом з тим – поновлення інтересу до творчості письменників-виразників цих культур. Тож унікальність літературного стилю Лу Яо знову стає предметом уваги і вивчення в китайських літературних колах.

Лу Яо у своїх творах досить послідовно використовує народні пісні Північної Шеньсі, зокрема у романі «Звичайний світ»:

«На березі з-під торішньої пожухлої трави з'явилися світло-жовті й ніжно-зелені пагони, даруючи людям свою життєдайність. Уздовж дороги між рядами верб, оповитих туманом зелені, ширяли ластівки з ножице-подібними хвостами. Десь із гір долинули дівочі наспіви сінтяню, вони то затихали, то знову проривались:

正月里冻冰呀立春消，
二月里鱼儿水儿水上漂，
水呀上漂来想起我的哥！
想起我的哥哥，
想起我的哥哥，
想起我的哥哥呀你等一等我……

Перший місяць – лід замерзає, а навесні тане,
Другий місяць – риба у воді, у воді плаває,
У воді, гей, пливу я – хлопця згадую!
Хлопця згадую я,
Хлопця згадую я,
Хлопець мій, гей, ти мене зачекай...

Шаоань (少安) і Жуньє (润叶) одне за одним ішли стежкою уздовж берега річки Юаньсі у напрямку верхньої течії. Вони були оповиті

чарівною красою весняного краєвиду, від чого на душі було мило й затишно. Це змусило їх деякий час мовчати.

«Не поспішай! Я не годна тебе наздогнати!» – нарешті сказала Жуньє, піднявши голову й посміхнувшись до Шаоаня. 少安和润叶相跟着, 沿着原西河畔的一条小路, 往河上游的方向走着。他们沉浸在明媚的春光中, 心情无限的美妙。这倒使他们一时没有说什么话。

‘你走慢一点嘛! 我都撵不上你了!’ 润叶终于扬起脸对少安笑着说。(Lu Yao, 2013: 104)

Пісня *сінтьяню*, залучена автором, влучно оспівує історію стосунків Шаоаня та Жуньє, ніби хлопець і дівчина з пісні – це вони самі. З іншого боку, це виражає ніжні почуття Жуньє до Шаоаня, про які вона не наважувалася сказати через свою сором’язливість.

Водночас слід зазначити, що протягом усього роману згадуваний фрагмент *сінтьяню* неодноразово з’являється в процесі розвитку почуттів між Шаоанем та Жуньє. Спочатку вони переживали взаємні романтичні почуття, потім були змушені розлучитися через тиск жорстокої реальності, і зрештою вони просто зосередилися на спогадах на певному етапі свого життя... Фрагмент *сінтьяню* супроводжує зміни в особистих стосунках пари головних героїв.

«Шаоань і Жуньє поволі глянули одне на одного і посміхнулись, після чого затамувавши подих, заслухались сумовитою і водночас прекрасною мелодією *сінтьяню* дядька Ванью:

Домовилися зустрітися, гей, але ти не прийшов,

Кілька разів до тебе заходила я.

Я стоптала свої черевики, бігаючи вздовж берега,

Все ще сумую за тобою, коли віч-на-віч сідаю.

Лілеї розквітають у затоці,

Розкажи поволі, що жеврє в душі

Цей наспів ніби виконаний для них двох, через що їхні обличчя зашарілись, як вогонь.»

少安和润叶不由相视一笑, 然后便敛声屏气听着万有叔又酸又甜的信天游:

说下个日子呀你不来,
硷畔上跑烂我的十眼鞋。

墙头上骑马呀还嫌低,
面对面坐下还想你。

山丹丹花儿背洼洼开,
有什么心事慢慢价来...

这首歌好像正是给他们两个人唱的, 这使他们的脸如同火一样烫热。(Lu Yao, 2013: 155)

Після того, як Жуньє нарешті наважилася написати Шаоаню про своє кохання, вона тривалий час не мала можливості зустрітися з ним, тому не знала, що він думав. Цього разу вони зустрілися і сіли пліч-о-пліч. У такій ситуації, як у пісні, Жуньє думала про Шаоаня і хотіла дізнатися, щор він відповість. Шаоань справді відчував прихильність дівчини до себе і знав про свою любов до неї, однак це непокоїло його – він не знав, як поговорити про це з Жуньє: навіть якщо вони обидва мають спільну думку, реальність жорстока. Жуньє виросла в заможній родині і має гідна роботу вчительки у місті. Хоча він також прагне прогресу, він змушений залишатися в селі через скруту в сім’ї. Таким чином, вони обидва не можуть сподіватися, що із закоханих перетворяться на щасливе подружжя. Тож, з одного боку, в наспіві *сінтьяню* приховані прекрасні почуття, а з іншого – натяк на те, що кохання між Шаоанем і Жуньє не може розквітнути.

罐子村的亲朋你细听,
欢迎你们来到双水村。
你问我们栽下什么灯?
今年和往年大不相同—
西瓜灯, 红腾腾,
白菜灯, 绿葱葱,
韭菜灯, 翠铮铮,
芫荽灯, 碎粉粉,
茄子灯, 紫茵茵,
七扭八歪是黄瓜灯!
龙儿灯, 满身鳞,
凤儿灯, 花蓬蓬,
老虎灯, 实威风,
摇头摆尾是狮子灯!
银蝶金蝉莲花灯

*Любі друзі з села Гуанзи, слухайте уважно,
Ласкаво просимо в село Шуаншуй.
Ви запитуєте, які ліхтарі ми повісили там?
Цього року не такі, як в минулі роки –
Ліхтар-кавун, палаюче-червоний,
Ліхтар-капустина, ніжно-зелена,
Ліхтар-цибулина, темно-зелена,
Ліхтар-коляндра, рясна-попеляста,
Ліхтар-баклажан, густо-фіолетовий,
Увесь покручений ліхтар-огірок!
Ліхтар-дракон, укритий лускою,
Ліхтар-фенікс, квітчасто-яскравий,
Ліхтар-тигр, на вигляд величний,
Трясе головою і хвостом – це левиний ліхтар!
Срібний метелик, золотий цикада,
а ще є лотос-ліхтар ...” (Lu Yao, 2013: 413)*

Янге є найпопулярнішим і найжвавішим фестивалем у сільській комуні під час свята ліхтарів 15 числа першого місяця за традиційним календарем, це також традиція, що передається з покоління в покоління. Захоплива народна пісня з Північної Шеньсі є музичним супроводом сільського *янге*, котрий відтворює радісну атмосферу привітання в селі Шуаншуй.

Висновки. Наше дослідження дало підстави стверджувати, що у романі «Звичайний світ» використання Лу Яо народних пісень Північної Шеньсі спрямоване на виконання наступних художніх завдань:

1. Значна кількість цитат з народних пісень Північної Шеньсі мають особливу естетичну цінність, тісно пов'язану зі специфікою місцевого етнічного мистецтва та глибокою зацікавленістю автора в їх розкритті.

2. Фрагменти з народних пісень Північної Шеньсі, вжиті у тексті роману «Звичайний світ», уможлиблює створення динамічних та емоційно насичених портретних характеристик персонажів: уникнення постійної деталізації в описах персо-

нажів компенсується проєкцією їхніх життєвих ситуацій на драматичні сюжети народних пісень. Таким чином увиразнюються душевні переживання героїв та зміни їхніх психологічних станів.

3. Варто визнати, що залучення досить специфічних текстів народних пісень Північної Шеньсі в літературні твори, може справляти негативний вплив на художню палітру цих творів, а також їх популяризацію. Так, зміст та естетична цінність текстів народного мистецтва може бути незрозумілою читачам, які не володіють місцевим діалектом, а отже не здатні вповні перейнятися змістом твору. Такі тексти викликають певні труднощі в процесі перекладу іноземними мовами та адекватному сприйнятті іноземними реципієнтами, а отже й мають обмежені можливості щодо поширення серед світової читацької спільноти. Це певною мірою стосується творчості Лу Яо, який активно використовує пісенний фолклор у своїх текстах. Водночас цей прийом безсумнівно оживлює реалістичну нарацію Лу Яо, увиразнює художню специфіку його творів та відіграє роль своєрідного «маркера» авторського ідіостилу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Babuts Nicolae. *Memory, Metaphors, and Meaning. Reading Literary Texts.* New Brunswick and London : Transaction Publishers, 2009. 219 pp.
2. Jonathan Culler, *Literary theory: A very short introduction*, Oxford University Press, New York, 1997, 157 pp.
3. Rene Wellek, Austin Warren, *Theory of Literature*, London, Peregrine Books Press, 1985, 390 pp.
4. Turner M. *The Literary Mind: The Origin of Thought and Language.* N.Y.; Oxford : Oxford University Press, 1998. 187 pp.
5. 曹为. 试论文学审美的三种境界. 南京理工大学学报. 2018年. 第31卷, 第5期, 第45–49页.
6. 陈维型. 论文艺的价值取向. 淮北煤师院学报. 1990年. 第2期, 第41–47页.
7. 厚夫, 路遥传, 北京, 人民文学出版社, 2014年, 共379页.
8. 刘学明. 新时期小说文化叙事的三种形态及其文学意义. 中国现代文学论丛, 2019年第2期, 第103–111页.
9. 垄耘. 陕北文学与陕北文化. 延安大学学报. 1997年. 第3期, 第76–79页.
10. 路遥. 平凡的世界. 北京:十月文艺出版社. 2013, 第104, 155, 413页.
11. 路遥研究资料 / 雷达主编, 李文琴编选. 济南:山东文艺出版社. 2006, 共582页.
12. 马至融、向怡. 陕北文化的沉积与陕北文学的审美风范. 延安大学学报. 1996年. 第3期, 第93–97页.
13. 文学理论教程/童庆炳主编. 修订2版. 北京:高等教育出版社. 2005, 共389页.

REFERENCES

1. Babuts Nicolae. (2009) *Memory, Metaphors, and Meaning. Reading Literary Texts.* New Brunswick and London: Transaction Publishers, 219 pp.
2. Jonathan Culler. (1997) *Literary theory: A very short introduction*, Oxford University Press, New York. 157 pp.
3. Rene Wellek, Austin Warren. (1985) *Theory of Literature*, London, Peregrine Books Press. 390 pp.
4. Turner M. (1998) *The Literary Mind: The Origin of Thought and Language.* N.Y.; Oxford: Oxford University Press, 187 pp.
5. Cao Wei. (2018) 试论文学审美的三种境界. [Try to discuss the three realms of aesthetics] 南京理工大学学报 : Journal of Nanjing University of Science and Technology, 45–49. [in Chinese]
6. Chen Wei xing. (1990) 论文艺的价值取向. [The value orientation of Literature and art] 淮北煤师院学报 : Journal of Huaibei Coal Normal University, 41–47. [in Chinese]
7. Hou Fu. (2014) 路遥传 [Biography of Lu Yao] 北京 : 人民文学出版社. Beijing, People's Literature Press, 379 pp. [in Chinese]
8. Liu Xue ming. (2019) 新时期小说文化叙事的三种形态及其文学意义. [The three forms of novel cultural narrative in the new period and their literary significance] 中国现代文学论丛 : Collection of Modern Chinese Literature, 103–111. [in Chinese]
9. Long Geng. (1997) 陕北文学与陕北文化. [Northern Shaanxi Literature and Northern Shaanxi Culture] 延安大学学报 : Journal of Yan'an University, 76–79. [in Chinese]

10. Lu Yao. (2013) 平凡的世界. [Ordinary world] 北京:十月文艺出版社. Beijing, October Literature and Art Press. 104, 155, 413 pp. [in Chinese]
11. Lei Da, Li Wen qin. (2006) 路遥研究资料 [Lu Yao Research Materials] 济南: 山东文艺出版社. Jinan, Shandong Literature and Art Press. 582 pp. [in Chinese]
12. Ma Zhi rong, Xiang Yi. (1996) 陕北文化的沉积与陕北文学的审美风范. [The deposition of Northern Shaanxi culture and the aesthetic style of Northern Shaanxi literature] 延安大学学报 : Journal of Yan'an University, 93–97. [in Chinese]
13. Tong Qingbing. (2005) 文学理论教程 [Literature theory] 北京 : 高等教育出版社. Beijing, Higher Education Press. 389 pp. [in Chinese]

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-41>**Марія ПОЧИНКОВА,***orcid.org/0000-0002-1383-7470*

доктор педагогічних наук,

професор кафедри філологічних дисциплін

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *pochinkovam@gmail.com***Світлана БАДЕР,***orcid.org/0000-0002-9225-423X*

доктор педагогічних наук, професор,

завідувачка кафедри дошкільної та початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *svetmira23@meta.ua***ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА¹**

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування критичного мислення особистості в умовах інформатизації суспільства, що зумовлено необхідністю управління інформаційними потоками, якісним аналізом контенту для безпечного існування особистості в сучасних реаліях, у тому числі, в умовах ментальної війни.

Проаналізовано сутність понять «інформатизація» та «інформатизація суспільства» та доведено, що інформатизація сьогодні набуває цивілізаційного масштабу через діджиталізацію – оцифрування інформаційних масивів і миттєве розповсюдження різної (перевіреної та неперевіреної) інформації завдяки інтернет-технологіям та засобам зчитування контенту. Автори розглядають як позитивні моменти означеного процесу (швидкість, доступність інформації), так і негативні аспекти, зокрема: перенасиченість інформаційного простору, навмисне викривлення інформації з метою маніпуляції свідомістю громадян, складність аналізу значних потоків інформації, що зумовлює необхідність формування навичок ефективної роботи з контентом.

Автори наголошують на необхідності формування критичного мислення особистості, починаючи з дошкільного дитинства задля уміння розрізняти правдиву та фейкову інформацію, що сприятиме власній безпеці, психологічній стабільності та резильєнтності. Своєю чергою, критичне мислення визначається як тип мислення особистості, що на основі поєднання логічних і рефлексивних та творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності дозволяє робити аргументовані оцінки й висновки, приймати обґрунтовані рішення, продукувати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності й суперечливості.

Резюмовано, що сформоване критичне мислення особистості в умовах інформаційного суспільства дозволить особистості: вдало аналізувати та структурувати інформацію, робити самостійні висновки, захистити та підтримувати власне ментальне здоров'я та сформувати навички екологічного використання інтернет-ресурсів, використовувати інформацію здебільшого для саморозвитку та самовдосконалення, відмовившись від виключно споживання розважального контенту.

Ключові слова: інформатизація, інформатизація суспільства, діджиталізація, критичне мислення, формування критичного мислення, гібридна війна.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/002

Mariia POCHYNKOVA,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Philological Disciplines

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com

Svitlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Preschool and Primary Education

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua

FORMATION OF CRITICAL THINKING PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF SOCIETY

The article is devoted to the study of the problem of the formation of critical thinking of an individual in the conditions of informatization of society, which is caused by the need to manage information flows, qualitative analysis of content for the safe existence of an individual in modern realities, including in conditions of mental warfare.

The essence of the concepts «informatization» and «informatization of society» was analyzed and it was proved that informatization today acquires a civilizational scale due to digitalization – the instant distribution of various (verified and unverified) information thanks to Internet technologies and means of reading content. The authors consider both the positive aspects of the specified process (speed, availability of information) and negative aspects, in particular: oversaturation of the information space, deliberate distortion of information in order to manipulate the consciousness of citizens, the complexity of analyzing significant flows of information, which necessitates the formation of skills for effective work with content.

The authors emphasize the need for the formation of critical thinking of an individual, starting from preschool childhood, in order to be able to distinguish between true and fake information, which will contribute to one's own safety, psychological stability and resilience. In turn, critical thinking is defined as a type of personal thinking that, based on a combination of logical and reflective and creative skills in the process of independent knowledge of reality, allows one to make reasoned assessments and conclusions, make informed decisions, and produce new ideas in conditions of information uncertainty and contradiction.

It is summarized that the formed critical thinking of the individual in the conditions of the information society will allow the individual to: successfully analyze and structure information, draw independent conclusions, protect and maintain his own mental health and form skills in the ecological use of Internet resources, use information mostly for self-development and self-improvement, refusing from exclusively consuming entertainment content.

Key words: *informatization, informatization of society, digitalization, critical thinking, formation of critical thinking, hybrid war.*

Постановка проблеми. Сьогодення характеризується глобальною інформатизацією, що є наслідком Четвертої технічної революції. Як і будь-яка подія, вона несе в собі і позитивні, і негативні тенденції і явища, зокрема впливає на характеристику світу. Зробимо декілька зауваг щодо характеристики сучасного світу: якщо ще десять років тому ми говорили про світ VUCA (Vision (бачення), Understanding (розуміння), Clarity (ясність), Agility (швидкість)) – швидкоплинний світ, що прийшов на зміну стабільному SPOD (Steady (стійкий), Predictable (передбачуваний), Ordinary (простий), Definite (певний, визначений)), то зараз настає новий світ BANI ((Build up) – світ крихкий, A (Attetiveness) – уважність, бути уважним до сьогодення, N (Non-gramatic) – наявність критичного мислення, здатність адекватно сприймати інформацію, особливо протирічну, адекватне ставлення до

авторитетів, I (Intuitive) – довіра інтуїції, швидке прийняття рішень). Бачимо в самому акронімі вимогу щодо наявності критичного мислення, отже, констатуємо настання епохи критичного мислення для всього людства.

Серед позитивних результатів глобальної інформатизації суспільства найбільш чітко сьогодні виокремились: доступ до інформації будь-яких обсягів, змісту, у будь-який час тощо; до негативних – недостатній рівень сформованості вмінь роботи з нею, що призводить до поверхових або викривлених уявлень про ті чи ті явища, віри у фейки, маніпуляції індивідуальною й масовою свідомістю, догматизму мислення тощо (Починкова, 2021: 3).

Особливо гостро ця проблема зараз постає в Україні, де, як ми вже зазначали, використання критичного мислення одночасно виступає як чинник розбудови демократичного суспільства й про-

тидії інформаційній агресії в умовах війни з РФ, а також, що, вкрай важливо сьогодні для громадян нашої країни, у таких умовах виступає засобом безпеки особистості.

Аналіз досліджень. Проблемі наслідків інформатизації суспільства присвячено низку праць науковців (R. E. Kahn, R. Katz, Y. Masuda, C. May, A. D. Roth, T. Stonier, A. Toffler, A. Vezza, F. Webster та ін.); феномен сучасного інформаційного суспільства та його особливості в Україні стали предметом дослідження вітчизняних дослідників (С. Бадер, В. Білоусов, В. Данільян, О. Дзьобань, Д. Дубов, О. Картунов, В. Кондрусєва, О. Маруховський, В. Пилипчук, М. Требін та ін.).

Своєю чергою, проблема формування критичного мислення особистості також привертає значну увагу дослідників, які розглядають філософські аспекти критичного мислення (J. Dewey, K. Paul, R. W. Paul, K. Popper, N. Taleb; В. Льїн, В. Кремень та ін.); є авторами технології розвитку критичного мислення (С. Meredith, J. L. Steele, С. Temple); займаються концептуальними засадами проблеми критичного мислення (J. Braus, A. Crawford, J. Dewey, E. Glaser, W. Huit, A. Fisher, P. Facione, M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. Paul, E. W. Saul, W. Sumner, D. Halpern, D. Wood та ін.; О. Пометун, М. Починкова, С. Терно, Г. Ущиповська та ін.).

Не дивлячись на наявність значної кількості наукових розвідок щодо діджиталізації світу з одного боку, та дослідження феномену критичного мислення – з іншого, все ще бракує ґрунтовних наукових досліджень, які б репрезентували технології та методики формування критичного мислення громадян в умовах тотальної інформатизації.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми формування критичного мислення громадян в умовах інформатизації суспільства для кращого розуміння шляхів моделювання відповідних педагогічних систем та технологій у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, розглянемо сутність ключових понять дослідження – «інформатизація суспільства» та «критичне мислення особистості».

Визначення дефініції «інформатизація» проходить зараз своє становлення й змінюється відповідно до технологічних змін, що відбуваються в світі, а також підходів до її розгляду. Так, на перших етапах появи ЕОМ (електронних обчислювальних машин) і перших комп'ютерів, вона розглядалась, як «автоматизація» та «комп'ютеризація», «електронізація» тощо. Однак з часом категорія «інформатизація» стала вико-

ристовуватися як «свого роду віха, що відзначає новий рівень розуміння самої проблеми, ... різке збільшення продуктивності праці на основі нових інформаційних технологій» (Кивлюк : 281). Отже, «інформатизація розглядається як перехід сучасного світу у своєму розвитку від простої інформатизації до інформаційної цивілізації, як загальний і неминучий період розвитку людської цивілізації, як період освоєння інформаційної картини світу, усвідомлення єдності законів функціонування інформації в природі і суспільстві, практичного їхнього застосування, створення індустрії виробництва і обробки інформації» (Кивлюк: 281).

Розкриваючи зміст поняття «інформатизація», ми не можемо обійти увагою дефініцію «діджиталізація», яка іноді вживається як синонімічне до «інформатизація». Можемо припустити, що таке подвійне тлумачення пов'язане з іншомовним походженням обох термінів і їх перекладом з англійської мови. Проте, однозначне тлумачення «діджиталізації» відсутнє навіть у англійськомовних наукових ресурсах.

Подамо найбільш розповсюджені тлумачення означеної дефініції:

– в Оксфордському словнику термін розглядається як «процес перетворення даних в цифрову форму, яка може бути легко прочитана і оброблена комп'ютером» (Oxford);

– J. Bloomberg розглядає досліджуване явище як обробку аналогової інформації та її кодування в нулі і одиниці, щоб комп'ютери могли зберігати, обробляти і передавати таку інформацію (Bloomberg, 2018);

– L. Thambyrajah – процес інтеграції оцифрованих об'єктів в технологічний процес (Logarajah, 2019);

– О. Халаспіс – «масове поширення цифрових технологій та процес, який умовно можна назвати «оцифрування буття» і який пов'язаний з тенденцією перекладу в електронний вигляд самих різних типів використовуваної людиною інформації» (Халаспіс, 2006: 95–99).

Однак, можемо виокремити й групу визначень, які тлумачать «діджиталізацію» як «використання цифрових технологій та даних з метою одержання прибутку, поліпшення бізнесу, зміни / трансформації бізнес-процесів та створення належного середовища для їх реалізації, в основі якого – використання цифрової інформації» (DeClerck); «процес використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі і забезпечення нових можливостей отримання прибутку і створення цінності. Це процес переходу до цифрового бізнесу» (Muroand&Szell, 2017).

Ще більш широко це поняття розкривають S. Brennen і D. Kreiss – «запровадження або збільшення використання організаціями, в певній галузі, країні тощо цифрових і комп'ютерних технологій» (Brennen&Kreiss, 2014).

Як бачимо, основний акцент під час тлумачення сутності досліджуваної дефініції робиться на цифровізації, переведенні інформації в цифровий формат задля більш легкого її використання та інтерпретації.

Отже, вважаємо за необхідне розмежувати ці поняття і вживати категорію «інформатизація» як більш широке відносно поняття «діджиталізація».

Інформатизація призвела до появи нового інформаційного суспільства. Розвиток новітніх інформаційних технологій, тотальна комп'ютеризація, мобільний зв'язок, електронізація виробництва та побуту, роботизація, збільшення можливостей доступу до всесвітньої мережі інтернет – усе це призвело до нового розвитку цивілізації, і, з одного боку, до появи нових можливостей роботи й використання інформації, з другого – до необхідності володіння новими навичками роботи з інформацією, підвищення інтелектомісткості виробництва, праці й продукту, вимог до освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятих тощо.

Нашу увагу привертає позиція М. Требіна щодо засад формування інформаційного суспільства, який зазначає, що наявність комп'ютера чи мобільного телефона ще не є формуванням такого суспільства, а «основою формування інформаційного суспільства повинні бути: інформатизація всієї системи загальної і фахової освіти – від дитячого садка до вищої школи і наступних форм підготовки і перепідготовки фахівців; підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей до творчості як найважливіших характеристик людського потенціалу, а також формування і розвиток індустрії інформаційних та комунікаційних послуг, забезпечення сфери інформаційних послуг духовним змістом, що відповідає культурно-історичним традиціям» (Требін).

Крім того, закликає до роздумів твердження науковця, що «в умовах інформаційного суспільства руйнується основа індустріального суспільства – традиційний середній клас, що складається з кваліфікованих робітників та службовців ... За таких умов виникає нове соціальне протистояння, більш жорстоке ... його сторони виявляються схильними до різних цінностей і керуються різними мотивами. «Клас інтелектуалів», що контролює основні ресурси сучасного суспільства, протистоїть значній частині населення як

у межах окремих постіндустріальних націй, так і у світовому масштабі, а це свідчить про потребу у висококваліфікованих фахівцях, що пов'язано із зростаючою роллю освіти в суспільстві» (Требін). І далі науковець додає, що саме в такому суспільстві «освіта стане самоціллю» (Требін).

Погоджуючись з думкою автора, зазначимо, що саме сформоване критичне мислення особистості стане своєрідною протиотрутою та сприятиме розумінню справжньої цінності освіти загалом.

Переваги інформатизації суспільства доволі помітні (можливість отримувати необхідну інформацію у будь-який час та точці світу, поле для навчання й отримання освіти у зручному форматі з можливістю обирати вчителя, можливості для саморозвитку та монетизації власних знань та навичок тощо). Однак, у цьому процесі важливим є виокремлення негативних наслідків з метою їх можливої мінімізації. До таких можна віднести:

– появу «інформаційної кризи» – дисбалансу між теоретичними та емпіричними розробками у будь-якій галузі знань, як наслідок збільшення інформаційного потоку нових науково-теоретичних знань або перевиробництво інформації, що перевищує здатність людського мозку її сприймати (Требін). До прикладу, в сучасних університетах одним з показників якості професорсько-викладацького складу є різні міжнародні індекси цитування. При цьому в книзі (Талеб, 2017) N. Taleb доводить, що високий індекс цитування є лише випадковістю, адже неможливо в такій кількості публікацій, як існує сьогодні, здійснювати об'єктивну вибірку, крім того, більшість науковців не звертаються до першоджерел, а беруть цитати з уже готових статей (хоча це і є порушенням академічної доброчесності). Виходом з цієї проблеми може стати збільшення місткості інформації, і тому виникає потреба в інструментарії, що дозволить подолати суперечності між кількістю інформації й обмеженими можливостями людського сприйняття та запам'ятовування;

– «негативну інформацію», що може виступати механізмом маніпулювання суспільством. Не зважаючи на те, що здається нібито сучасне суспільство має можливість вільного доступу до інформації і проблеми можуть полягати лише в технічних можливостях, однак це не єдина перепона, ще існують погляди державного керівництва на цей аспект. Як відомо, існують країни з обмеженням на доступу до мережі інтернет або до соціальних мереж, переважно іноземних, на державному рівні, сьогодні – це Китай, росія, Північна Корея, Іран та ін. Такі кроки свідчать про те, що інформація здатна викликати зміни в суспільстві.

Одним з проявів «негативної інформації» є інформаційний тероризм, а також поява такого поняття як «гібридна війна», «інформаційна війна», «ментальний тероризм», яскравим прикладом якої є діяльність російських ЗМІ проти української держави, яка розпочалась ще до 2014 р., але наслідки означеного процесу спостерігаємо сьогодні через повномасштабну воєнну агресію та нерозумінням частини населення подальших векторів діяльності;

– провокування негативних психологічних станів, адже обсяги інформації вже сьогодні значно перевищують можливості свідомості особистості у її адекватній обробці та аналізі. Крім того, інформація, якою сьогодні перенасичений інформаційний простір України, провокує ситуацію невизначеності, зміну ціннісних пріоритетів населення, втрати життєстійкості та віри в майбутнє, особливо, для тих, хто вимушено покинув власні домівки, або втратив близьку людину через воєнні дії. Зауважимо, що чимало інформації в соціальних мережах є неперевіреною й спрямованою в бік крайнього негативу, такою, що ще більше нагнітає та провокує перманентний стрес.

Отже, зробимо короткий проміжний висновок на підставі аналізу представленої інформації: сучасне суспільство зазнає суттєвих змін – відбувається швидкий перехід від індустріального до інформаційного суспільства. До переваг такого суспільства належать: інформатизація виробничих процесів, вільний доступ до безмежних обсягів інформації, розвиток нових інформаційних технологій. Новий устрій вимагає докорінних змін, зокрема й у підході до освіти, яка перетворюється на самоціль. Крім того, інформатизація суспільства має низку недоліків: «інформаційна криза» – поява значно більшої кількості інформації, ніж здатна «споживати» людина, «негативна інформація» – велика кількість інформації низької якості, використання інформації як засобу маніпуляції і навіть ведення війн.

Усе це вимагає від людства пошуків шляхів вирішення цих проблем, що стане можливим через систему освіти, зміну засобів мислення, зокрема, розвитку й формування критичного мислення особистості, починаючи з дошкільної ланки освіти.

Частково на підтвердження нашої позиції виступають погляди В. Кременя й В. Ільїна, які висновкують про те, що мислення сучасної людини має відповідати вимогам часу, а саме, роботі з інформаційним перенасиченням, при цьому спиратись на справжні цінності й уникати стереотипів, впливати на оточуюче середовище, бути основним у процесі світу, історії й науки.

Як ми вже зазначали, з інформатизацією суспільства постала велика проблема – якість інформації, оскільки різна інформація по-різному впливає на людину, крім того, вона може бути засобом агресії і маніпуляції.

О. Кивлюк зазначає, що «в умовах глобальної інформатизації сучасного суспільства різко підвищилися вимоги до якості інформації, зокрема – до її вірогідності» (Кивлюк : 281). Разом з тим, інформація, що поступає із соціальних мереж, навпаки, є доволі низької якості. Наприклад, TikTok (більше 1 млрд у 2023 р., 20,83% всіх користувачів інтернету в світі), Instagram (1,35 млрд у 2023 р.) (Статистика) та ін. соціальні мережі, які мають мільйони споживачів, пропонують неперевірений контент, здебільшого розважального характеру. Зауважимо, що інколи в TikTok та ін. соціальних мережах подається навмисно неправдива, невірна або викривлена інформація для збільшення обсягів переглядів сторінки з метою її успішної монетизації.

При цьому, продовжуючи далі, О. Кивлюк говорить про можливості впливу якості інформації на особистість: «Поліпшуючи і, тим більше, спотворюючи передану інформацію, можна свідомо знизити не тільки її вірогідність, але й навмисно дезінформувати споживачів інформації. Втручаючись у регулювання інформаційних потоків, у процес їхньої обробки й управління, можна впливати на ті або інші події» (Кивлюк : 281).

Тож, робота з інформацією може відбуватися з двох боків: з боку автора або адресанта інформації і тут можна говорити про створення інформації певної якості; й з боку адресанта, тобто споживача, і тут ідеться вже про вміння сприймати й обробляти інформацію, оскільки прямо на автора інформації споживач впливати не може.

Саме в цьому аспекті нам важливе застосування критичного мислення, під яким ми розуміємо «тип мислення особистості, що на основі поєднання логічних і рефлексивних та творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності дозволяє робити аргументовані оцінки й висновки, приймати обґрунтовані рішення, продукувати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності й суперечливості» (Починкова, 2021 : 6).

Критичне мислення дозволяє відмежовувати якісну й неякісну інформацію з метою її негативного впливу на особистість, крім того, критичне мислення ґрунтується на знаннях, що сприяє розумінню й усвідомленню інформації, а, отже, можливості її всебічного аналізу.

У книзі Г. Рослінга, У. Рослінга та А. Рослінг (Рослінг та ін., 2019), автори закликають людство

до контролю інстинкту негативу: «це постійне очікування поганих новин». Адже нам (людям) властиво краще пам'ятати й зосереджуватись на негативних явищах і подіях: «пам'ятайте, що медійники й активісти люблять використовувати драматичні сюжети, щоб захопити вашу увагу. Пам'ятайте, що негативні історії завжди драматичніші, ніж нейтральні чи позитивні. ... Пам'ятайте, що ми живемо у взаємопоєднаному світі, де передача повідомлень про страждання налагоджена набагато краще, ніж будь-коли раніше» (Рослінг та ін., 2019). Далі автори дають рекомендації як мінімізувати такі явища, забігаючи наперед, скажемо, що це, власне, критичне розмірковування: «Коли ви чуєте щось жахливе, щоб заспокоїтися, запитайте себе: «Якби це була вагома позитивна подія, чи розповіли б мені про неї? Навіть якби йшлося про сотні суттєвих покращень, чи почув би я про них? ...» (Рослінг та ін., 2019).

Сформоване критичне мислення дозволить аналізувати інформацію з точки зору її емоційного впливу на свідомість, відкинути фактори маніпуляції емоційними тригерами та сприймати інформацію «у чистому вигляді» як факт, перевіряючи, в першу чергу, його достовірність.

N. Taleb описуючи зміст власної книги зазначає, що надлишок інформації додає самовпевненості, не додаючи розуміння (Талеб, 2017 : 311). Це означає, що, людина, постійно знаходячи інформацію на підтвердження того факту, який вже прийнятий як вірний без додаткового аналізу, буде ще більше і більше переконувати себе у правильності власної точки зору й захищати її, інколи, маючи один і той самий аргумент, натомість, позичений з безлічі джерел. Зауважимо, що саме так зазвичай і працює російська пропаганда.

Як бачимо, у процесі становлення інформатизованого суспільства, яке зараз проживає людство, виникає необхідність у формуванні спеціальних соціальних інститутів, основою якого є соціальний фундамент і основа суспільних відносин, виняткове значення в цьому процесі належить освіті й формуванні критичного мислення особистості й громадянина.

Автори колективної монографії зазначають, що «інформаційне суспільство, що формується, відрізняється від попередніх епох зростанням питомої ваги вільної інформації. Для її засвоєння необхідні відповідні трансляційні технології (ефективна педагогіка)» (Розвиток, 2013: 267), і пропонують використовувати з цією метою педагогіку співробітництва, що «полягає в діалектичному поєднанні концептуальності (базового ядра понять у структурній формі) і дис-

кусійності (правопівкульний аналіз ситуацій)» (Розвиток, 2013: 267).

На нашу думку, саме технологія розвитку критичного мислення відповідає цим вимогам, адже вона ґрунтується на діалогічності, дискусійності, покликана навчити (за Д. Халперн) логічно розмірковувати, аналізувати аргументи, використовувати мислення для перевірки гіпотез, приймати зважені рішення, розвивати навичку вирішення задач, мислити творчо. Тож, можна стверджувати, що ця педагогічна технологія вчить змінювати мислення, що і є однією з вимог інформатизованого суспільства. Важливо, щоб ці зміни мислення відбувались не тільки з урахуванням специфіки інформації, але й базувались на ціннісно-сміслових орієнтаціях людства.

Технологію розвитку критичного мислення ми відносимо до збагачувальної моделі, оскільки вона спрямовує на шлях розмірковування, пошуку причинно-наслідкових зв'язків, аналізу інформації. До особливостей такої моделі можна віднести:

- допомога людині у створенні власного ментального світу (за умови наявності інтелектуальних ресурсів, особистість сам здатна прийняти рішення що до того, як і над чим думати);

- використання текстової інформації різного походження і якості, з метою (В. Стрельников, І. Брітченко) «створення умов для ускладнення, збагачення й зростання власного індивідуального ментального досвіду в максимально можливих межах» (Стрельников&Брітченко, 2013: 16–17).

Висновки. Формування критичного мислення особистості, починаючи з дошкільної ланки освіти, є одним з пріоритетних завдань сучасності, а подальша інформатизація та діджиталізація суспільства зумовлюють необхідність прискорення та удосконалення технологій розвитку критичності мислення.

Безсумнівними перевагами інформатизації суспільства є: швидкість отримання інформації з будь-якої точки світу, можливість безперервного навчання, саморозвитку й самовдосконалення, у тому числі, у дистанційному форматі, спілкування й підтримка зав'язків з близькими й колегами тощо. Натомість, значними загрозами вбачаємо: переважна більшість розважального контенту на різних сайтах та у соціальних мережах, у тому числі, з використанням ненормативної лексики, що абсолютно не підлягає контролю; наявність навмисно викривленої інформації, та інформації, що дезорієнтує; широкі можливості для психологічних маніпуляцій свідомістю населення на різних рівнях (макро-, мезо-, мікрорівні), особливо, підростаючого покоління, коли психіка особис-

тості ще формується, що провокує психологічні проблеми, тривоги, інколи – суїцид; можливість для реалізації інформаційних / ментальних війн.

Очевидно, що сучасній людині важливо набути навичок екологічної роботи з інформаційними потоками, коли їх обсяг перевищує можливість

свідомості обробляти її, аналізувати критично. Тож, критичне мислення особистості виступає сьогодні своєрідною запорукою безпеки людини, збереження її ментального здоров'я, здатності до резильєнтності та ефективного функціонування й задоволення власних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кивлюк О. П. Інформатизація та інформаційна цивілізація: соціально-філософський аспект. *Гілея. Філософські науки*. Випуск 44. С. 279–285.
2. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2021. 44 с.
3. Розвиток інформаційного суспільства : Колективна монографія в 10-ти томах / Том 10. Інформаційно-комунікаційні аспекти міжнародної та національної безпеки. К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2013. 342 с.
4. Рослінг Г., Рослінг У., Рослінг-Рьоннлюнд А. Фактологія. 10 хибних уявлень про світ, і чому все набагато краще, ніж ми думаємо / перекл. з англ. І. Ємельянова. К. : 2019. (електронне видання).
5. Статистика ТікТок, яку потрібно знати за 2023 рік: як перевірити свою статистику ТікТок? URL : <https://www.bloggersideas.com/uk/tiktok-statistics/>
6. Стрельников В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.
7. Талєб Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті / пер. з англ. Микола Климчук. К. : Наш Формат, 2017. 392 с. (електронне видання).
8. Требін М. П. Концептуалізація феномену інформаційного суспільства. URL : https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Conf_25.05.16/Conf_25.05.16_30.pdf
9. Халапсіс О. В. Сучасна цивілізаційна ситуація і метрико-онтологічні параметри історичного буття. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2006. Вип. 301-302. С. 95–99.
10. Bloomberg Jason. Digitization, Digitalization, And Digital Transformation : ConfuseThemAtYourPeril. 2018. URL : <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/#3006887e2f2c>
11. Brennen S., Kreiss D. Digitalization and Digitization. *Culture digitally*. 2014. Vol. 8. URL: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>
12. DeClerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. URL : <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/>
13. Logarajah Thambyrajah. Digital Transformation. 2019. URL : <https://www.kognifi.my/digital-transformation/>
14. Muroand M., Szell S. Advanced Industry, Digitalization, and Innovation Policy. Unpublished PowerPoint. (Washington: Information Technology and Innovation Foundation and Metropolitan Policy Program at Brookings, 2017). URL : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/11/mpp_2017nov15_digitalization_full_report.pdf#page=38
15. Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization?q=digitalization>

REFERENCES

1. Kyvliuk O. P. Informatyzatsiia ta informatiina tsyvilizatsiia: sotsialno-filosofskyi aspekt. [Informatization and information civilization: socio-philosophical aspect.]. *Hileia. Filosofski nauky*. Vypusk 44. S. 279–285. [in Ukrainian].
2. Pochynkova M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi profesiinoї pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. dokt. ped. nauk ; spets. 13.00.04 – teor. i met. prof. osvity, 2021. 44 s. [in Ukrainian].
3. Rozvytok informatsiinoho suspilstva (2013). [Development of information society] : Kolektyvna monohrafiia v 10-ty tomakh / Tom 10. Informatsiino-komunikatsiini aspekty mizhnarodnoi ta natsionalnoi bezpeky. K. : VNZ «Univer-sytet ekonomiky ta prava «KROK». 342 s. [in Ukrainian].
4. Roslinh H., Roslinh U., Roslinh-Ronnlund A. Faktolohiia. 10 khybnykh uiaвлен pro svit, i chomu vse nabahato krashche, nizh my dumaiemo (2019). [Factology. 10 misconceptions about the world, and why everything is much better than we think] / perekl. z anhl. I. Yemelianova. K. (elektronne vydannia). [in Ukrainian].
5. Statystyka TikTok, yaku potribno znaty za 2023 rik: yak pereviryty svoiu statystyku TikTok? [TikTok Stats You Need To Know For 2023: How To Check Your TikTok Stats?]. URL : <https://www.bloggersideas.com/uk/tiktok-statistics/> [in Ukrainian].
6. Strelnikov V. Yu., Britchenko I. H. (2013). Suchasni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli [Modern learning technologies in higher education] : modulnyi posibnyk dlia slukhachiv avtorskykh kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii vykladachiv MIPK PUET. Poltava : PUET. 309 s. [in Ukrainian].

7. Taleb N. (2017). Chornyi lebid. Pro (ne)imovirne u realnomu zhytti [The Black Swan. The Impact of The Highly Omprobable]. / per. z anhl. Mykola Klymchuk. K. : Nash Format. 392 s. (elektronne vydannia). [in Ukrainian].
8. Trebin M. P. Kontseptualizatsiia fenomenu informatsiinoho suspilstva. [Conceptualization of the information society phenomenon]. URL : https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Conf_25.05.16/Conf_25.05.16_30.pdf [in Ukrainian].
9. Khalapsis O. V. (2006). Suchasna tsyvilizatsiina sytuatsiia i metryko-ontolohichni parametry istorychnoho buttia. [Modern civilizational situation and metric-ontological parameters of historical existence]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofiia*. Vyp. 301-302. S. 95–99. [in Ukrainian].
10. Bloomberg Jason. Digitization, Digitalization, And Digital Transformation : Confuse Them At Your Peril. 2018. URL: <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/#3006887e2f2c>
11. Brennen S., Kreiss D. Digitalization and Digitization. *Culture digitally*. 2014. Vol. 8. URL: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>
12. DeClerck J.-P. Digitization, digitalization and digitaltrans formation: the differences. URL : <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/>
13. Logarajah Thambyrajah. Digital Transformation. 2019. URL : <https://www.kognifi.my/digital-transformation/o>
14. Muroand M., Szell S. Advanced Industry, Digitalization, and Innovation Policy. Unpublished PowerPoint. (Washington: Information Technology and Innovation Foundationand Metropolitan Policy Programat Brookings, 2017). URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/11/mpp_2017nov15_digitalization_full_report.pdf#page=38
15. Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization?q=digitalization>

УДК 378.017:172.15]:004:378.018.44
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-42>

Ірина РЕЗНІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2810-2378
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) rig.ua@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті висвітлено сучасну проблему стабілізації емоційного стану та надання психолого-педагогічної підтримки батьків дитини з особливими освітніми потребами під час війни. Проаналізовано праці сучасних педагогів та психологів, телеграм-канали та сайти щодо надання такого виду підтримки. Доведено, що основною метою психологічної допомоги батькам, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я, є соціально-психологічна підтримка. Основними завданнями якої є: оптимізація дитячо-батьківських відносин, поліпшення психоемоційного стану батьків та дітей, гармонізація подружніх стосунків, створення та зміцнення відносин між сім'ями, які мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Визначено, що чуйність та увага з вашого боку батьків дозволять дитині висловити свої думки та відчувати власну захищеність, особливо у важких ситуаціях; будь-яка інформація має бути розказана дитині відповідно до її віку та рівня розвитку. Необхідними порадами для батьків є також: обмеження дитини від перегляду фотографій та прямих репортажів з місця трагічних подій; надання дитині змоги спілкуватися з ровесниками; намагання підтримувати звичайний розпорядок. Розклад обов'язково має містити звичні гігієнічні процедури, прогулянки, ігри, фізичну активність, побутові справи на кшталт походів до крамниці, прибирання, готування їжі, догляду за домашніми тваринами.

Доведено, що психолого-педагогічна допомога батькам дітей з ООП в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальною проблемою нашого суспільства. Проблеми сім'ї, яка виховує дитину з обмеженими можливостями здоров'я, мають багато аспектів психологічного, соціального та соматичного характеру. Батьки повинні намагатися тримати себе у рівновазі, контролювати свої реакції та дії, намагатися не демонструвати дитині з ООП своїх власних емоційних переживань та страхів. У будь-яких ситуаціях, батькам необхідно привести себе у максимально стабільний психологічний стан, що неодмінно допоможе зберегти психологічне здоров'я дитини з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, психолого-педагогічна підтримка, воєний час, психологічний стан, емоційна стабільність.

Iryna REZNICHENKO,
orcid.org/0000-0003-2810-2378
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Educational Technologies
and Pedagogical Creativity
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) rig.ua@ukr.net

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR FAMILIES WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN WARTIME CONDITIONS

The article deals with the modern problem of stabilizing the emotional state and providing psychological, pedagogical support to the parents of a child with special educational needs during the war. The works of contemporary pedagogues and psychologists, Telegram channels and websites regarding the provision of this type of support were analyzed. It has been proven that social and psychological support is the main goal of emotional assistance to parents bringing children with health disabilities up. Its main tasks are: optimization of child-parent relationships, improvement of the psycho-emotional state of parents and children, harmonization of marital relations, creation and strengthening of relationships between families with children with health disabilities.

It has been pointed out that sensitivity and attention on the part of parents will allow the child to express one's thoughts and feel secure, especially in difficult situations; any pieces of information should correspond to the child's age and level

of development. Necessary pieces of advice for parents are the following: limiting the child from viewing photos and live reports from the scene of tragic events; giving the child the opportunity to communicate with peers; trying to maintain a daily routine. The schedule must include the usual hygienic procedures, walks, games, physical activities, household chores such as going to the store, cleaning, cooking, and taking care of pets.

It has been proved that psychological and pedagogical assistance to parents of children with special educational needs (SEN) under martial law is an urgent issue for our society. The problems of families bringing a child with health disabilities up are characterized by psychological, social and somatic aspects. Parents should try to keep themselves in balance, control their reactions and actions, should not show their emotions and fears to a child with SEN. In any situation, parents need to be emotionally stable. It will certainly help preserve psychological health of a child with special educational needs.

Key words: children with special educational needs, inclusive education, psychological and pedagogical support, wartime, psychological state, emotional stability.

Постановка проблеми. Усі ми перебуваємо в абсолютно нових умовах життя, природно, відчуваємо страх та паніку, особливо діти, дехто почувається розгубленим. Зараз надзвичайно важливо підтримувати одне одного, вміти заспокоїти людей, які знаходяться поруч, насамперед дітей.

Важлива роль у процесі соціального інтегрування дитини з особливими освітніми потребами відводиться сім'ї, яка є одним із основних чинників забезпечення її залучення до системи суспільних відносин. Особливості сім'ї, її активність у процесі розвитку й освіти дитини визначає її психофізичний і соціокультурний статус в майбутньому, рівень реабілітаційного та соціально-інтеграційного потенціалу, міру готовності до інклюзивного навчання в загальноосвітньому навчальному закладі. Сучасна сім'я дитини з порушеннями психофізичного розвитку поряд з традиційними функціями має виконувати і низку специфічних, у зв'язку з наявністю у дитини порушення розвитку (абілітаційно-реабілітаційну, корекційну, компенсаторну) (Колупаєва, 2016: 57).

Батьки дітей з особливими освітніми потребами нині відчувають стресованими вдвічі, адже їм і до того було непросто соціалізувати їх і навчати. А тепер їхні можливості ще зменшилися, натомість діти потребують не меншої (а в травматичних обставинах і більшої) уваги, тоді як ресурс батьків катастрофічно падає. Таким чином, проблема стабілізації емоційного стану та надання психологічної підтримки батьків дитини з особливими освітніми потребами під час війни є надзвичайно важливою та актуальною.

Аналіз досліджень. На сьогодні для батьків дітей з ООП педагоги й дитячі психологи за підтримки МОН створили телеграм-канал «Підтримай дитину», на якому щоденно розміщуються ігри та розвиваючі вправи, які можна виконувати в сховищі, вдома чи під час евакуації. На каналі також публікуються аудіоказки, словесні ігри, завдання, що можуть використовувати й батьки, й учителі. Частина матеріалів на каналі адапто-

вана для дітей з ООП (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022: 133). Також створена та постійно наповнюється методичними матеріалами сторінка сайту для педагогічних працівників та батьків дітей з особливими освітніми потребами, особливо з числа внутрішньо переміщених осіб «Допомога дітям з особливими потребами у надзвичайних ситуаціях» (<https://bit.ly/3xfCuXf>). Постійно висвітлюється інформація на створеній в Facebook групі «Педагогічна сторінка: інклюзія для всіх» щодо психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в складних ситуаціях (<https://www.facebook.com/groups/547481532922086>).

З метою відновлення свого психологічного стану в екстремальних умовах для батьків та дітей з ООП створено проєкт «Стійкість для стійких – як 102 повернути собі спокій» міжнародною волонтерською командою за участі психологині С. Ройз (<https://bit.ly/3wA6NWt>).

Провідні психологи та педагоги розробили ряд рекомендацій щодо того як батькам давати раду дітям з ООП під час війни та підтримувати їхні психологічний стан і навчальні досягнення. Так, психологиня А. Романик зазначає: «турбота про емоційний та моральний стан дітей – одне із основних завдань батьків» та окреслює основні поради для батьків в умовах воєнного часу (Романик, 2022).

Свої поради батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо поведінки під час війни дають С. Бутмарчук, В. Горбунова, К. Гольцберг О. Малікова, О. Чуйко.

У своїй науковій розвідці О. Деркачук описує ставлення до дитини з ООП, психологічний та соціальний рівень цієї проблеми, а також висвітлює види психологічної допомоги батькам дітей з ООП в умовах воєнного стану (Деркачук, 2022).

Метою статті є узагальнення порад щодо психолого-педагогічної підтримки сімей, в яких виховуються діти з особливими освітніми потребами в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Переживання батьків великими чином впливають на виникнення психосоматозів та інших проявів психосоматики у дітей з ООП. Діти, бачачи переживання та страх батьків, починають також переживати негативні емоції, почуття душевного дискомфорту. Вони навіть не до кінця розуміють, що з ними відбувається, не знають, яким словом позначити те, що вони відчувають.

На думку дослідниці Олени Чуйко: основною метою психологічної допомоги батькам, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я, є соціально-психологічна підтримка. Основними завданнями якої, є: оптимізація дитячо-батьківських відносин, поліпшення психоемоційного стану батьків, гармонізація подружніх стосунків, створення та зміцнення відносин між сім'ями, які мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я, з метою розширення кола взаємодії (Чумко, 2017).

Психологиня Анна Романик радить як найбільше часу проводити з дитиною, говорити з нею, обіймати, бути максимально чесними та озвучувати лише правдиві факти або те, в чому дійсно впевнені і у що вірите самі. «Можна спробувати створити максимальне відчуття безпеки: обійміть дитину; ритмічними, проте не динамічними погойдуваннями рухайтесь вправо-вліво або вперед-назад; можна паралельно з цим поглажувати дитину або намуگیкувати якусь мелодію» (Романик, 2022). На її думку варто мінімізувати перегляд новин з дитиною, а також дозволяти дітям знімати напругу в конструктивний спосіб. «Це можуть бути найрізноманітніші ігри та техніки:

- можна рвати або змінати папір;
- гра в «паперові» сніжки;
- можна «боксувати» м'яку подушку;
- запропонуйте крик без крику: просимо дитину спробувати закричати, але без голосу (гучності);
- «стаканчик крику» або «мішечок крику»: можна кричати, але лише направивши цей крик в мішечок або стаканчик;
- ігри з водою (воду можна переливати із ємності в ємність) та піском» (Романик, 2022).

Реакція дитини на травматичну подію залежить від цілого ряду факторів: вік, характер, ступінь тяжкості та близькості до дитини травматичної події, а також рівень підтримки, що отримується від членів сім'ї та друзів. Більшість дітей приходять до тями після травматичної події без професійної допомоги психологів, лише завдяки підтримці близьких. Тому дуже важливо, щоб дорослі уважно стежили за проявом у дитини будь-яких симптомів пригніченості та стресу і завжди були поруч у цей важкий час.

Психологиня Світлана Бутмарчук дає власні поради батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо поведінки під час війни:

1. Слідкуйте за власною реакцією на те, що сталося – діти виробляють власну модель поведінки, спостерігаючи за дорослими, які відіграють важливу роль у їх житті. Тому, намагайтеся зберігати спокій і вселяти його дитині, наскільки це можливо.

2. Приділяйте дитині більше уваги – чуйність та увага з вашого боку дозволять дитині висловити свої думки та відчути власну захищеність, особливо у важких ситуаціях. Якщо дитина хоче поговорити з вами про свої почуття, заохочуйте її до розмови. Виявіть розуміння того, що вона вам скаже, і поясніть, що такі почуття, як страх, гнів, сум є цілком нормальною реакцією на події. Обіймайте дитину, тримайте за руку. Це заспокоює навіть дорослих.

3. Говоріть з дитиною на зрозумілій їй мові – будь-яка інформація має бути розказана дитині відповідно до її віку та рівня розвитку. Надлишок відомостей може заплутати маленьких дітей і викликати в них нові страхи та почуття незахищеності. З іншого боку, додаткова інформація допоможе дитині правильно зрозуміти, що ж насправді відбувається.

4. Обмежте доступ дитини до засобів масової інформації – намагайтеся захистити дитину від перегляду фотографій та прямих репортажів з місця трагічних подій. Це особливо важливо для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

5. Намагайтеся підтримувати звичайний розпорядок життя, переконайте дитину в тому, що вона знаходиться в безпеці.

6. Не забувайте про власний душевний стан та базові потреби (Бутмарчук, 2022).

Психологи звертають увагу, що практично у всіх дітей, особливо молодших, зараз спостерігається певний регрес – діти капризують, не виконують домовленості, втрачають деякі навички. Це абсолютно нормально, й у цій ситуації батькам не треба лякатися такої поведінки дітей. Перш за все дорослим потрібно забезпечити «завдання виживання» – заспокоїти дитину тощо. При нормалізації умов можна буде працювати над відновленням, а дещо повернеться саме собою.

Психологиня Катерина Гольцберг радить обов'язково поговорити з дитиною про ситуацію, що відбувається. Говорити з дитиною варто дорослому, який найбільше зберігає спокій. Перед тим як говорити з дитиною, дорослому самому слід заспокоїтися, щоб не завдати шкоди дитині.

Якщо спілкуєтесь з підлітком – також дуже важливо навчати його, де шукати перевірену інформацію, та ділитися джерелами для її пошуку.

Адже, як пояснює психологиня, під впливом стресу підліткам, які зазвичай гарно знаходять інформацію в Інтернеті, зараз складно відшукати перевірену інформацію про все, що відбувається, та зрозуміти ситуацію, оскільки емоції відключили неокортекс (ту частину мозку, яка «відповідає» за логіку) (Гольцберг, 2022).

Дитяча психологиня Світлана Ройз звертає увагу, що під час стресу ігри дітей можуть бути трохи «регресивними», тобто старші діти можуть знову грати в ігри для малечі. Можна ліпити з пластиліну, окреслити навколо себе коло безпеки з нитки, рвати на дрібні шматки папір, «Видихнути хмаринку» (уявити, що вдихнули хмаринку і видихнути її зі звуком, можна з грозою і блискавкою, тупогіти при цьому ногами) тощо. Також можна грати в настільні ігри, малювати, грати у слова, ігри в телефоні, у яких залучене просторове сприйняття (наприклад, Тетрис) (Ройз, 2022).

Крім того психологиня звертає особливу увагу на вправи при психологічній атаці: «Ви та ваша дитина можете робити такі вправи на вибір:

- покласти руку на живіт, приблизно на 3 пальці нижче сонячного сплетіння та постукає по цьому місцю;
- потерти кінчик носу;
- надавити не сильно на очні яблука з двох боків;
- якщо є, де лягти, – лягти на спину і зробити рухи ногами, як на велосипеді;
- сконцентруватися на диханні – одну руку скласти, як човник і накрити нею губи, іншу руку – покласти на живіт. Видих – рука йде вниз до грудей, вдих – рука підіймається до рота;
- змашувати губи, полоскати рот водою;
- витягувати якомога далі язика – ніби намагаючись торкнутися грудної клітини;
- подивитися вправо, не повертаючи голови, – якомога далі на 15–20 секунд, потім перевести погляд прямо, потім подивіться вліво – якомога далі, потім знову прямо;
- розтерти тіло;
- розтерти точку між підмізинним (четвертим) пальцем та мізинцем – там знаходиться точка паніки;
- покласти руки на ребра, відчути, як вони при диханні розширюються, підіймаються;
- розтерти руки, прикласти до нирок» (Ройз, 2022).

Психологиня Вікторія Горбунова пояснює, що зараз і для дорослих, і для дітей виявляти злість (ненавидіти, лягтися, кричати) – це здорова реакція. Тому дорослим потрібно дозволяти собі й близьким, зокрема й дітям, це робити. Це варто

робити в ігровій формі. Можна застосовувати гру «Злий бобер» (придумати злу тваринку і поводитися так, як, на нашу думку, може себе вести ця тваринка. Потім перетворитися на добру тваринку. Потім – на людину) або кричати в «мішечок для криків» або стаканчик. Але після вивільнення ненависті та злості слід перемкнутися на щось добре і позитивне: на обійми, теплий чай, добрі слова одне одному. Сльози та плач – теж нормально в цій ситуації, тому дайте дитині виплакати. Після емоційного вивільнення дитині буде легше заснути (Горбунова, 2022).

Корекційна психологиня Ольга Малікова окреслює основні питання, що виникають у батьків щодо психологічного стану і навчальних досягнень їхніх дітей з ООП під час війни. Вона зазначає, що з дітьми обов'язково потрібно говорити про війну: «незалежно від того, які особливості має дитина та якого віку, вона вже бачила війну чи певні її ознаки (блок-пости, зруйновані будівлі, бомбосховища тощо). До того ж чимало дітей з ООП користуються інтернетом, де стикаються з відповідною інформацією, грають в ігри, спілкуються в чатах, соцмережах. Якщо не говорити з ними про війну, є високий ризик, що вони отримають викривлену чи неправдиву інформацію. А, отже, невизначеність та неінформованість (чи неадекватна інформованість) породить додаткову тривожність, страхи та викривлене сприйняття подій. У гіршому випадку це може спричинити небезпечну ситуацію» (Малікова, 2022).

Психологиня підкреслює, що підтримка дитини з ООП базується на щоденній рутині та буденності. Тому важливо створити для неї усталений розклад дня, причому бажано його візуалізувати у формі картинок та тексту.

Розкладобов'язковомаєміститизвичнігігієнічні процедури, прогулянки, ігри, фізичну активність, побутові справи на кшталт походів до крамниці, прибирання, готування їжі, догляду за домашніми тваринами – усе те, до чого дитина звикла вдома. Це доволі легко дотримувати, і такі прості речі можуть стабілізувати дитину з ООП, для якої звичні справи є основою безпеки та впевненості.

За можливості (коли родина в безпеці та в ресурсі) варто організувати спілкування з однолітками, навчання в будь-якому форматі, який використовувався раніше, – з батьками, дистанційне в школі (якщо воно вже почалося), заняття з корекційними спеціалістами, різноманітні розвивальні заходи онлайн тощо.

Спланований розклад не лише створює стан передбачуваності для дитини, допомагає зняти її тривожність, але й дає підтримку психологічній

рівновазі дорослого. Адже коли ти обіцяєш залежному від тебе (дитині) щось робити в певному порядку та дотримуєшся цієї обіцянки, це позитивно впливає й на стабілізацію самого дорослого – він також має план дій як опору.

Але важливо пам'ятати, що варто давати й самій дитині право обирати деякі різновиди діяльності та їхню послідовність у межах розкладу. Тоді вона відчуватиме, що може впливати на ситуацію і її думка важлива (Малікова, 2022).

Досить жахливим для батьків дітей з ООП є те, що діти можуть втратити навички, які вони здобули раніше. Цей страх, проте, не є специфічним для періоду війни, він супроводжує батьків дітей з ООП постійно. Для позбавлення від цих страхів Ольга Малікова радить батькам включити заняття в щоденний розклад, про який ідеться вище. Причому набагато краще, аби такі заняття були коротшими, але кілька разів на день. Зосереджуватися варто не на тих цілях, які раніше були перед дитиною та її педагогами (ІПР), а відштовхуватися від того, що вона вже опанувала, чи на тому, де вона зупинилася на момент переривання звичних занять.

Ще однією порадою є надання дитині змоги спілкуватися з ровесниками. «Якщо для дітей

дошкільного віку батьки є цілим всесвітом, і вони можуть замінити партнерів у іграх і однолітків, то з 8–9 років живе спілкування з такими ж дітьми стає надважливим. Тому варто спробувати організуватися з іншими батьками у вашій місцевості, які мають дітей такого ж віку, для спільної діяльності – прогулянок, ігор, творчої та побутової діяльності (наприклад, спільного чаювання)» (Малікова, 2022).

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що психолого-педагогічна допомога батькам дітей з ООП в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальною проблемою нашого суспільства. Проблеми сім'ї, яка виховує дитину з обмеженими можливостями здоров'я, мають багато аспектів психологічного, соціального та соматичного характеру. Батьки повинні намагатися тримати себе у рівновазі, контролювати свої реакції та дії, намагатися не демонструвати дитині з ООП своїх власних емоційних переживань та страхів. У будь-яких ситуаціях, батькам необхідно привести себе у максимально стабільний психологічний стан, що неодмінно допоможе зберегти психологічне здоров'я дитини з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анна Романик. Пам'ятка для батьків. URL: <https://www.facebook.com/dytyachyjpsycholog/posts/1952442951618630> (Дата звернення 16.04.2022)
2. Вікторія Горбунова. Поради батькам. URL: <https://www.facebook.com/viktoriykagorbunova/posts/5157266954333734> (Дата звернення 16.04.2022)
3. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
4. Оксана Деркачук. Допомога батькам дітей з ооп в умовах воєнного стану. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-dopomoga-batkam-ditey-z-oor-v-umovah-vo-nnogo-stanu-297839.html>
5. Ольга Малікова. Допомога дітям з ООП під час війни. Поради для батьків. URL: <https://nus.org.ua/articles/dopomoga-dityam-z-oor-pid-chas-vijny-porady-dlya-batktiv/> (Дата звернення 17.04.2022)
6. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (Дата звернення 20.04.2022).
7. Світлана Бутмарчук. Поради батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо поведінки під час війни. URL: <https://vseosvita.ua/user/id335218/blog/porady-batkam-ditei-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy-shchodopovedinky-pid-chas-viiny-66528.html> (Дата звернення 17.04.2022)
8. Світлана Ройз. Чим можна зайняти дітей в укрітті. URL: <https://m.facebook.com/npa.org.ukraine/photos/a.646567839107182/1392316714532287/?type=3&source=57> (Дата звернення 20.04.2022).
9. Чуйко О. В. Зарубіжні моделі психосоціальної реабілітації дітей, травмованих війною. *Український психологічний журнал*. 2017. № 1. С. 192-203.

REFERENCES

1. Anna Romanyk (2022) Pamiatka dlia batkiv [Note for parents]. URL: <https://www.facebook.com/dytyachyjpsycholog/posts/1952442951618630> [in Ukrainian].
2. Viktoriia Horbunova (2022) Porady batkam. [Tips for parents]. URL: <https://www.facebook.com/viktoriykagorbunova/posts/5157266954333734> [in Ukrainian].
3. Kolupaieva A.A., Taranchenko O.M. (2016). Inkluzivna osvita: vid osnov do praktyky: monohrafiia [Inclusive education: from basics to practice: monograph] 152. [in Ukrainian].
4. Oksana Derkachuk (2022) Dopomoha batkam ditei z oop v umovakh voiennoho stanu [Assistance to parents of children with special educational needs under martial law]. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-dopomoga-batkam-ditey-z-oor-v-umovah-vo-nnogo-stanu-297839.html> [in Ukrainian].

5. Olha Malikova (2022) *Dopomoha ditiam z OOP pid chas viiny. Porady dlia batkiv*. [Aid to children with special educational needs during the war. Tips for parents]. URL: <https://nus.org.ua/articles/dopomoga-dityam-z-oop-pid-chas-vijny-porady-dlya-batkiv/> [in Ukrainian].

6. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsiino-analitychnyi zbirnyk* (2022) [Education of Ukraine under martial law: an informational and analytical collection]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> [in Ukrainian].

7. Svitlana Butmarchuk (2022) *Porady batkam ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy shchodo povedinky pid chas viiny* [Advice for parents of children with special educational needs on behavior during wartime]. URL: <https://vseosvita.ua/user/id335218/blog/porady-batkam-ditei-z-osoblyvymy-osvithnimy-potrebamy-shchodo-povedinky-pid-chas-viiny-66528.html> [in Ukrainian].

8. Svitlana Royz (2022) *Chym mozna zaynyaty ditey v ukrytti* [What can children do in the shelter]. URL: <https://m.facebook.com/npa.org.ukraine/photos/a.646567839107182/1392316714532287/?type=3&source=57> [in Ukrainian].

9. Chuiko O. V. *Zarubizhni modeli psykhosotsialnoi rehabilitatsii ditei, travmovanykh viinoiu* (2017) [Foreign models of psychosocial rehabilitation of children traumatized by war] *Ukrainskyi psykhologichnyi zhurnal – Ukrainian Psychological Journal*. 1. 192–203. [in Ukrainian].

УДК 355.237:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-43>**Андрій САВЧЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-1525-6258

аспірант кафедри початкової освіти та педагогічної інноватики
Українського державного університету Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) petkoluda2015@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ ТАКТИЧНОГО РІВНЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Експериментальне дослідження для підтвердження ефективності «Формування управлінської компетентності офіцерів тактичного рівня у процесі професійної підготовки» проводилося на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Військової академії (м. Одеса) в період з 2021–2023 рр. До експериментальної роботи було залучено курсантів других–третьох курсів. Групи вирівнювалися за показниками успішності, де середній бал успішності серед курсантів другого курсу навчання серед експериментальних груп склав 3,95 балів за п'ятибальною системою оцінки, а серед курсантів контрольних груп – 3,9 балів, що є у межах допустимого для коректного початку і проведення педагогічного формувального експерименту.

Відповідно до проведеного констатувального експерименту за методикою КОС-1 встановлено на початку експерименту відносно однаковий рівень у контрольній і експериментальній групах. Оціночний показник за методикою КОС-1 в експериментальній групі становить 3,75, а у контрольній групі – 3,7, що свідчить про однорідність респондентів як у контрольній, так і експериментальній групах перед початком експерименту і можливість коректного проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

В констатувальному педагогічному експерименті автор виходив із вимоги системності, що дозволяє охопити досліджувані явища в усіх його зв'язках, проявах, опосередковуваннях. Застосовані методи експериментального дослідження умовно поділено на чотири групи: психолого-педагогічні, спостереження, бесіди та анкетування, оцінка інтелекту, метод математичної статистики.

За допомогою методу математичної статистики було доведено однорідність контрольної та експериментальної груп. Про це свідчать наступні результати розподілу курсантів за рівнями сформованості ціннісних орієнтацій військового управління (контрольна група), що було представлено за такими пропорціями: високий рівень продемонстрували – 51 (24%), середній – 75 (35%) і початковий – 90 (41%) курсантів, тоді як респонденти експериментальної групи показали високий рівень – 53 (25%), середній – 74 (35%) і низький – 89 (41%).

Ключові слова: управлінська компетентність, констатувальний експеримент, експериментальне педагогічне дослідження, офіцери тактичного рівня.

Andrii SAVCHENKO,

orcid.org/0000-0002-1525-6258

PhD Student at the Department of Preschool Education and Pedagogical Innovation
Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) petkoluda2015@gmail.com

ORGANIZATION AND METHODS FOR EXPERIMENTAL RESEARCHES OF FORMING MANAGERIAL COMPETENCE IN TACTICAL LEVEL OFFICERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

An experimental study to confirm the effectiveness of "Formation of managerial competence of tactical-level officers in the process of professional training" was conducted on the basis of the Military Institute of Taras Shevchenko Kyiv National University and Military Academy (Odessa), in the period from 2021 to 2023. Cadets of the 2nd and 3rd years were involved in the experimental work. The groups were aligned with success indicators, the average success score among the cadets of the second year of study among the experimental groups was 3.95 points according to the five-point evaluation system, among the cadets of the control groups it was 3.9 points, which is within the limits of what is permissible for the correct start and conduct of pedagogical formative experiment.

According to the ascertainment experiment conducted using the KOS-1 method, a relatively equal level was established in the control and experimental groups at the beginning of the experiment. The evaluation index according to the KOS-1 method in the experimental group is 3.75, in the control group – 3.7, which indicates the homogeneity of respondents in the control and experimental groups before the start of the experiment and the possibility of correctly conducting the formative stage of the pedagogical experiment.

The ascertainment pedagogical experiment was based on the requirement of systematicity, which allows to cover the studied phenomena in all its connections, manifestations, mediations. Applied methods of experimental research are conditionally divided into four groups: psychological and pedagogical; observations, interviews and questionnaires; intelligence assessment; method of mathematical statistics.

Using the method of mathematical statistics, the homogeneity of the control and experimental groups was clearly proven. The following results show that the distribution of cadets according to the levels of formation of value orientations of military administration (the control group) was presented in the following proportions: high level was demonstrated by 51 (24%), medium – 75 (35%) and elementary – 90(41%) cadets. Experimental group: a high level was demonstrated by 53 (25%), medium – 74 (35%) and low – 89 (41%) cadets.

Key words: managerial competence, ascertainment experiment, experimental pedagogical research, tactical level officers.

Аналіз публікацій. Проблему підготовки військових фахівців, конкретизацію значення професійних та управлінських компетентностей військовослужбовців розглядають такі науковці як І. Бахов, С. Бурий, О. Діденко, О. Колісник, О. Маслій, В. Петренко, О. Прохоров, В. Рижиков, І. Толок, О. Шевченко та ін. Наукове обґрунтування та практику проведення педагогічного експерименту аналізують у свої наукових пошуках С. Бурий, О. Діденко, О. Маслій, Л. Петько, О. Прохоров, В. Рижиков, І. Устинов, які проводять педагогічні дослідження у сфері військової освіти.

Мета статті – провести науковий аналіз методологічних основ проведення педагогічного експерименту і практично розробити організацію та методи експериментального дослідження сформованості управлінської компетентності офіцерів тактичного рівня у процесі професійної підготовки.

Актуальність статті. Відповідно до мети та завдань нашої наукової роботи «Формування управлінської компетентності офіцерів тактичного рівня у процесі професійної підготовки» нами було проведено експериментальне дослідження із спеціальної управлінської підготовки майбутніх офіцерів тактичного рівня та визначення практичного значення управлінської компетентності для соціально значимої професійної діяльності майбутніх офіцерів тактичного рівня.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Військової академії (м. Одеса) протягом 2021–2023 рр. До експериментальної роботи було залучено курсантів 2–3-х курсів і було сформовано дві групи: експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ).

Експеримент – це метод досліджування педагогічного явища, умови прояву та розвитку якого створюються штучно. Класична експериментальна схема потребує наявності незалежної й залежної змінних. Для професійної освіти незалежною змінною виступають умови виховання й навчання, що особливо важливо в освітньому процесі ВВНЗ та ВНП(ЗВО), а залежна змінна — це

закономірності та особливості перебігу психічних процесів, на розвиток яких спрямовано педагогічну діяльність (Зельницький, 2017; Інноваційні педагогічні..., 2018).

Констатувальний педагогічний експеримент був початком експериментального дисертаційного дослідження, тому для забезпечення вірогідності проведення експерименту склад респондентів вирівняно (перед початком експерименту) до допустимої однорідності з урахуванням основних показників, які впливають на загальний показник, а саме – показник успішності опанування навчальним матеріалом (за середнім балом попередньої академічної сесії), тестування на інтелект (Петько, 2011; 2014). Для цього застосовано загальноприйняті тести. Одним із таких опитувальників стала методика оцінювання комунікативних організаторських схильностей – методика КОС-1 (Устинов, 2011).

Відповідно до проведеного *констатувального експерименту* за методикою КОС-1 встановлено відносно однаковий рівень у КГ і ЕГ на початку експерименту. Оціночний показник за методикою КОС-1 в ЕГ становить 3,75, у КГ – 3,7, що свідчить про однорідність респондентів у контрольній та експериментальній групах перед початком експерименту і можливості коректного проведення формуального етапу педагогічного експерименту.

Методи експериментального дослідження. При виборі методів експериментального дослідження ми виходили з вимоги системності, що дозволяє охопити досліджувані явища в усіх його зв'язках, проявах, опосередкуваннях. Вище зазначені методи експериментального дослідження умовно можна поділити на чотири групи: психолого-педагогічні; спостереження, бесіди та анкетування; оцінка інтелекту; метод математичної статистики (Прохоров, Рижиков, 2017; Рижиков, 2010; Vakhov et al., 2018) (Рис. 1).

Нижче розглянемо кожну групу методів окремо.

Перша група – психолого-педагогічні методи – включає роботу з інформативними джерелами, бесіди, вивчення регламентуючих доку-

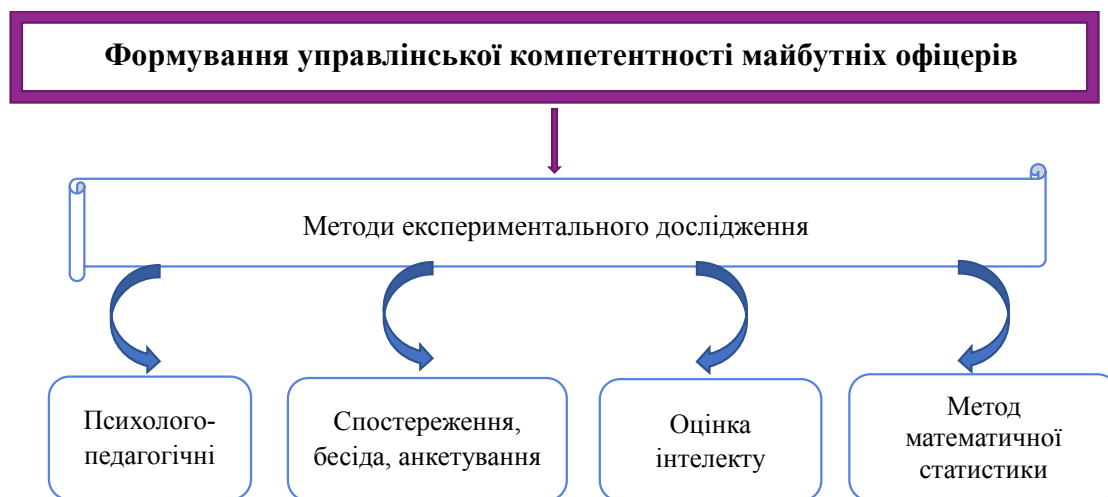

Рис. 1. Ранжировка методів за групами експериментального дослідження

ментів, ознайомлення документації щодо аналізу успішності респондентів експериментальної та контрольної груп. Аналіз інформативних джерел спрямований на визначення методологічних основ дослідження і включає вивчення робіт провідних вчених у галузі філософії освіти, системного підходу, психолого-педагогічних принципів управління освітнім процесом, проблемам адаптації.

Особливу увагу приділено вивченню літератури з основ системного підходу як основного методологічного принципу пізнання (Інноваційні педагогічні..., 2018; Маслій, 2018; Ryzhykov, 2018).

В окресленому контексті особливу увагу звернуто на:

- принципи управління освітнім процесом (Пет'ко, 2017);

- моделювання процесу підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ (Інноваційні педагогічні..., 2018; Маслій, 2018; Петренко, Шевченко, 2017; Савченко, 2022; Ягупов, 2000);

- сучасні праці в галузі психології та педагогіки в контексті організації освітнього процесу закладу вищої освіти з урахуванням специфіки ВВНЗ та ВВП(ЗВО) (Маслій, 2018; Петренко, Шевченко, 2017; Стукан та ін., 2019; Устинов, 2007).

Відповідно до мети дослідження було проведено глибокий аналіз основних праць методологічного характеру в галузі педагогіки, психології, дидактики навчання й інтерактивного навчання. Особливу увагу приділено працям вітчизняних науковців у галузі військової педагогіки, методики специфіки викладання у військових навчальних закладах, андрагогіки.

Розглянемо другу групу методів – спостереження, бесіди, анкетування. Спостереження, що в нашому дослідженні формування управлінської компетентності офіцерів тактичного рівня

у процесі професійної підготовки застосовується з метою визначення основних складників професіо-психограми, активності респондентів, сформованості професіоналізму та інших параметрів, які впливають на якість освітнього процесу у ВВНЗ та ВВП(ЗВО). У період практики особливу увагу приділено методу спостереження за респондентами з метою дослідження їхньої адаптації до практичної діяльності та їхніх здібностей оцінювати середовище, працювати в емоціогенному полі, приймати і реалізовувати рішення.

Велике значення було приділено бесідам та інтерв'ю з офіцерами і курсантами. Бесіди в нашому дослідженні проводилися в експериментальній і контрольній групах з метою виявлення визначальних чинників, які впливають на організацію освітнього процесу у військовому закладі освіти.

Для аналізу рівня успішності навчання проведено аналіз документації у вищих військових закладах освіти (журнали успішності, методика виставлення оцінок і контроль знань, специфіка атестації військовослужбовців).

Спостереження — це метод збирання емпіричної інформації, який застосовується в умовах природних для об'єкта дослідження, без втручання в хід його активності. У педагогічному дослідженні його найчастіше називають педагогічним спостереженням, що чітко окреслює предмет спостереження. Взагалі розрізняють об'єктивне спостереження та самоспостереження, кожне з яких може бути як безпосереднім, так і опосередкованим (Інноваційні педагогічні..., 2018; Пет'ко, 2014). У разі самоспостереження опосередковуючими чинниками виступають щоденники об'єкта дослідження, мемуарна продукція та інші авторські джерела, які відображають події

його життя. Вимоги до організації педагогічного спостереження можуть бути різними залежно від характеру явища, яке вивчається, віку, стратегії дослідження. Організація педагогічного спостереження може бути як суцільною (чи то різноспрямованою), так і вибірковою. У будь-якому випадку добре організоване психолого-педагогічне спостереження вирізняє цілеспрямованість і аналітичність, зумовлені специфікою інтересу до об'єкта дослідження, а також його систематичність і комплексність.

Анкетування проводилося нами з метою дослідження тенденцій у розвитку військової освітньої системи і вимог стосовно формування управлінської компетентності офіцерів тактичного рівня в процесі професійної управлінської підготовки відповідно до сучасних вимог управління військовим підрозділом у ЗСУ. Особливу увагу при цьому приділено визначенню та обґрунтуванню за допомогою анкетування модельних характеристик управлінського складника майбутнього офіцера тактичного рівня відповідно до професіо-психограми. Із цією метою анкетування проведено з офіцерами і курсантами Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Військової академії (м. Одеса).

Третя група методів – методи оцінки інтелекту. Професійна компетентність військового командира тактичного рівня управління є основою професійної готовності офіцера до соціально значимої ефективної професійної діяльності, яка забезпечується за рахунок впровадження засобів інноваційних педагогічних технологій у освітній процес військового навчального закладу (Петренко, Шевченко, 2017; Савченко, 2021; Ягупов, 2000; Ryzhykov, 2018).

Четверта група методів – метод математичної статистики. Вся інформація, отримана під час експериментального дослідження, піддавалася ретельному аналізу і математичній обробці (Прохоров, Рижиков, 2017; Рижиков, 2010). Тому, визначимо наступні статичні параметри:

\bar{X} – математичне очікування;

σ – середньоквадратичне відхилення;

m – величина стандартної похибки;

r – коефіцієнт кореляції.

Достовірність відмінностей отриманих результатів дослідження визначали за допомогою t -критерія Стьюдента. Математичне очікування дискретної випадкової величини, якими в даній роботі стали результати тестування, анкетування, психофізіологічних параметрів тощо, визначалися за формулою 1:

$$\bar{X}_i = \frac{m_i}{N} = \frac{x_1 m_1 + x_2 m_2 + x_n m_n}{N}, \quad (1)$$

де:

$x_1 m_2$ і так далі – відповідає значенню параметрів, що вивчаються;

N – число випадків.

Середньоквадратичне відхилення визначалося за формулою 2:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{x=1} (x_i - \bar{x})^2}{N}}. \quad (2)$$

Величину стандартної похибки визначали за формулою 3:

$$m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}, \quad (3)$$

де:

σ – середньоквадратичне відхилення;

n – об'єм вибірки.

Достовірність відмінностей визначалася за допомогою t -критерія Стьюдента за формулою 4:

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}}, \quad (4)$$

де: \bar{x}_1 і \bar{x}_2 – середні арифметичне значення порівнюваних груп (контрольної та експериментальної);

m_1 і m_2 – відповідні стандартні похибки середньої величини в групах.

Представимо результати і проміжні дані математичної обробки отриманих показників експерименту. З метою підтвердження несуттєвої різниці між кількістю курсантів із різними рівнями сформованості ціннісних орієнтацій, творчого потенціалу і теоретичної підготовленості до професійної діяльності було проведено зіставлення розподілів за критерієм Пірсона χ^2 . Застосована методика дозволяє порівняти емпіричні розподіли однієї ознаки у декількох незалежних вибірках. У рамках дослідження зіставлялося 18 груп курсантів (9 контрольних і 9 експериментальних груп) на початку та в кінці експерименту.

Загальний обсяг вибірки курсантів становить 432 респондента (16 груп, із них 9 – контрольних та 9 – експериментальних; $N+M = 432$), що дозволяє говорити про те, що вибірка є випадковою і незалежною. Якості (ціннісні орієнтації, творчий потенціал, теоретична підготовка до управлінської професійної діяльності відповідно професіо-психограми) майбутніх офіцерів тактичного рівня мають властивості неперервності та розподілені на три рівні (високий, достатній і початковий). Оскільки всі вимоги до застосування методики дотримано, критерій Пірсона може застосовуватися для визначення вхідного

Рівні сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів справи до початку формувального експерименту (за контрольним та експериментальним масивами)

Групи	Контрольні (кількість курсантів)		Експериментальні (кількість курсантів)		Всього
	Респонденти	%	Респонденти	%	
Високий рівень	51	23,61	53	24,54	104 (24,07%)
Достатній рівень	75	34,72	74	34,26	149 (34,49%)
Початковий рівень	90	41,67	89	41,20	179 (41,44%)
Всього	216		216		432

рівня сформованої управлінської компетентності у майбутніх офіцерів тактичного рівня.

Для виявлення наявного рівня сформованості управлінської компетентності майбутніх офіцерів тактичного рівня які приймали участь у дослідженні було розроблено і застосовано комплексну систему професіо-психограми для визначення сформованості складових управлінської компетентності, якими повинен володіти офіцер тактичного рівня для успішної управлінської професійної діяльності командира. Для визначення загального рівня сформованості управлінської компетентності у майбутніх офіцерів тактичного рівня нами розроблено управлінський складник професіо-психограми, що включає основні якості, знання, навички і вміння, особистісні характеристики військового управлінського складника командира тактичного рівня, які повинні бути сформовані у майбутнього офіцера тактичного рівня у процесі професійної спеціальної військової управлінської підготовки. Професіо-психограма і методику її розроблення було висвітлено в наших попередніх публікаціях (Савченко, 2022; Савченко: Технологія розробки..., 2022). Кожна з відповідей була оцінена курсантами по стобальній системі: від 1 до 100.

Отримані дані проаналізовано за кожним із показників сформованості управлінської компетентності. Так, розподіл курсантів за рівнями сформованості ціннісних орієнтацій військового управління (контрольна група) було представлено за такими пропорціями: *високий рівень* продемонстрували – 51(24%), *середній* – 75(35%) і *початковий* – 90 (41%) курсантів (Рис. 2):

Отже, кількісний показник серед курсантів, які досягли середнього та низького рівнів, є приблизно однаковими (табл. 1, рис. 1, 2).

Динаміка сформованості ціннісних орієнтацій в контрольних та експериментальних групах у вигляді цифрових порівнянь показано на табл. 1, своєю чергою показники у порівнянні представлено на рис. 2.

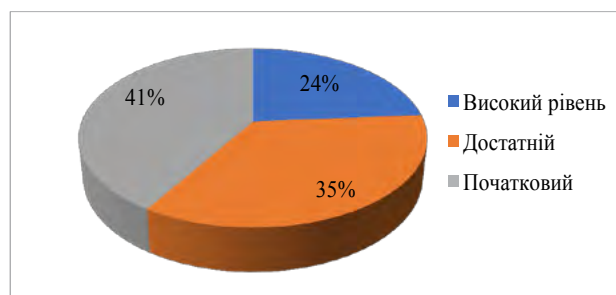

Рис. 2. Сформованість ціннісних орієнтацій курсантів (контрольна група)

Отже, аналіз презентованих даних на табл. 1 та рисунках 2 і 3, дозволяє стверджувати, що на початку експерименту показники є відносно однаковими в контрольних та експериментальних групах.

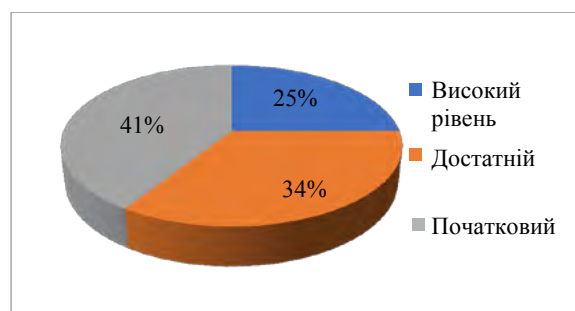

Рис. 3. Сформованість ціннісних орієнтацій курсантів (експериментальна група)

Опрацьовані дані успішності за результатами навчального року серед курсантів експериментальних та контрольних груп показали, що середній бал успішності серед курсантів другого курсу навчання серед експериментальних груп склав 3,95 балів за п'ятибальною системою оцінки, а серед курсантів контрольних груп – 3,9 балів, що є у межах допустимого для коректного початку і проведення педагогічного формувального експерименту. Відмінність за результатами успішності складає 0,05 балів

чи 1 відсоток, що є відносно однаковим рівнем і відповідає відповідності стандартної похибки середньоквадратичної величини в групах.

Висновки. Підсумовуючи сказане зазначимо, що при виборі методів експериментального дослідження ми виходили з вимоги системності, що дозволяє охопити досліджувані явища в усіх його зв'язках, проявах, опосередковуваннях. Умовно зазначені та розкриті методи експериментального дослідження нами поділено на чотири групи: *психолого-педагогічні, спостереження, бесіди та анкетування, оцінка інтелекту, метод математичної статистики.*

За допомогою методу математичної статистики було наочно доведено однорідність контрольної та експериментальної груп, що засвід-

чили результати з розподілу курсантів за рівнями сформованості ціннісних орієнтацій військового управління (контрольна група), які були представлені за такими пропорціями: високий рівень продемонстрували – 51(24%), середній – 75(35%) і початковий – 90(41%) респондентів, тоді як курсанти експериментальної групи показали: високий рівень – 53(25%), середній – 74(35%) і низький – 89(41%).

Перспективи подальших досліджень. Отже, результати проведеного констатувального педагогічного експерименту засвідчили майже однакові рівні сформованості за загальною підготовкою та рівнем інтелекту респондентів-курсантів, що дало підставу для організації і проведення форму-вального педагогічного експерименту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зельницький А. М. Концептуальні засади гарантування якості підготовки майбутніх офіцерів Збройних сил України у вищих військових навчальних закладах. *Вісник Черкаського ун-ту. Педагогічні науки.* 2017. № 6. С. 71–83.
2. Інноваційні педагогічні технології та методики в освітньому процесі військових навчальних закладів провідних країн-членів НАТО і України: колективна монографія / за заг. ред. проф. В. С. Рижикова. Київ : Науково-досл. центр Військового ін-ту Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2018. 320 с.
3. Маслій О. М. Система професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння у вищих військових навчальних закладах: теоретичний і методичний аспекти: монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 324 с.
4. Петренко В. М., Шевченко О. М. Методика воєнно-ідеологічної підготовки : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2017. 480 с.
5. Петько Л. В. Інтелектуальне виховання студентів педагогічних ВНЗ засобами іноземної мови у позанавчальній роботі. *Педагогіка вищої та середньої школи:* зб. наук. пр. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. Вип. 31. С. 338–343. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7971>
6. Петько Л. В. Особистість. Соціум. Навчальне Середовище. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди».* Педагогіка. Психологія. Філософія : збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 35. С. 101–109. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7918>
7. Прохоров О. А., Рижиков В. С. Інтерактивні методи навчання: теорія та практика впровадження ділових (рольових) ігор в освітній процес військових навчальних закладів. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 87–92.
8. Рижиков В. С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон: ТОВ «Айлант», 2010. 280 с.
9. Савченко А. О. Система військової освіти України, як один із пріоритетних напрямів у побудові Збройних сил України. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи* : зб. тез доповідей III Міжнародної науково-практ. конф. (м. Одеса, 22 жовтня 2021 р.). Одеса., 2021. С. 356.
10. Савченко А. О. Теоретичне обґрунтування та практична розробка моделі формування управлінської компетентності офіцерів тактичного рівня у процесі професійної підготовки. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. 2022. № 55. Т. 3. С. 179–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-3-28>
11. Савченко А. О. Технологія розробки професіо-психограми управлінської компетентності офіцера тактичного рівня Збройних Сил України. *Наукові записки* : [зб. наук. статей] / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. Л. Л. Макаренко. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск СЛІІІ (153). С. 121–131. (Серія педагогічні та історичні науки) URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38838>
12. Стукан С. О., Білошицький В. І., Бех С. М., Скуз Я. А. Організація та методика роботи з особовим складом : навчально-методичний посібник. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2019. 128 с.
13. Устинов І.Ю. Методика роботи командира з підтримання правопорядку і зміцнення військової дисципліни : навч.-метод. посібник. 2007. URL: <http://medbib.in.ua/prilojenie-38980.html>
14. Ягупов В. В. Військова дидактика: навчальний посібник. Київ: «Київський університет». 2000. 400 с
15. Bakhov I., Ryzhykov V., Kolisnyk O. Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering & Technology*; Vol. 7. No. 4.38 (2018): Special Issue 38. С. 45–49.
16. Pet'ko Lyudmila. Preparing higher school graduates in foreshortening of leader competencies for 2020. *Topical questions of contemporary science: Collection of scientific articles.* – Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, MA 02780, United States of America, 2017, pp. 467–472. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/13710>

17. Ryzhykov V. Method of organizing lessons in the armies in the way of modern world military educational practice. *Problems of the development of modern science: theory and practice* : Collection of scientific articles. EDEX, Madrid, España, 2018, pp. 218–228.

REFERENCES

- Zelnytskyi A. M. Kontseptualni zasady harantuvannya yakosti pidhotovky maibutnikh ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy u vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh [Conceptual principles of guaranteeing the quality of training of future officers of the Armed Forces of Ukraine in higher military educational institutions]. *Herald of Cherkasy University. Pedagogical sciences*. 2017. Nr. 6, pp. 71–83. [in Ukrainian].
- Innovatsiini pedahohichni tekhnologii ta metodyky v osvithomu protsesi viiskovykh navchalnykh zakladiv providnykh krain-chleniv NATO i Ukrainy [Innovative pedagogical technologies and methods in the educational process of military educational institutions of the leading NATO member countries and Ukraine]: kolektyvna monohrafiia / za zah. red. prof. V. S. Ryzhykova. Kyiv: Naukovo-dosl. tsentr Viiskovoho in-tu Kyivskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka, 2018. 320 p. [in Ukrainian].
- Maslii O. M. Systema profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv raketno-artyleryiskoho ozbroiennia u vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh: teoretychnyi i metodychnyi aspekty [System of professional training of future officers of missile and artillery weapons in higher military educational institutions: theoretical and methodical aspects]: monohrafiia. Khmelnytskyi : FOP Melnyk A. A., 2019. 324 p. [in Ukrainian].
- Petrenko V. M., Shevchenko O. M. Metodyka voienno-ideolohichnoi pidhotovky [Methodology of military and ideological training]: navch. posib. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, 2017. 480 p. [in Ukrainian].
- Petko L. V. Intelktualne vykhovannia studentiv pedahohichnykh VNZ zasobamy inozemnoi movy u pozanavchalnii roboti. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly*: zb. nauk. pr. Kryvyi Rih : KDPU, 2011. Vol. 31, pp. 338–343 [in Ukrainian].
- Petko L. V. Osobystist. Sotsium. Navchalne Seredovyshe [Personality. Socium. Teaching Environment]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S.Skovorody»*. *Pedahohika. Psykholohiia. Filosofii* : zbirnyk naukovykh prats. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2014. Vol. 35, pp. 101–109. [in Ukrainian].
- Prokhorov O. A., Ryzhykov V. S. Interaktyvni metody navchannia: teoriia ta praktyka vprovadzhenia dilovykh (rolovykh) ihor v osvithnii protses viiskovykh navchalnykh zakladiv [Interactive learning methods: theory and practice of introducing business (role-playing) games into the educational process of military educational institutions]. *Innovative pedagogy*. 2020. Issue 21. Vol. 3, pp. 87–92. [in Ukrainian].
- Ryzhykov V. S. Teoriia i praktyka konstruiuvannya tsilovykh modelei (profesiohram) ta protsesu profesiinoi pidhotovky maibutnikh yurystiv [Theory and practice of constructing target models (professionograms) and the process of professional training of future lawyers]: monohrafiia. Kherson: "Ailant" LLC, 2010. 280 p. [in Ukrainian].
- Savchenko A. O. Systema viiskovoi osvity Ukrainy, yak odyn iz priorytetnykh napriamiv u pobudovi Zbroinykh syl Ukrainy [The military education system of Ukraine as one of the priority areas in the construction of the Armed Forces of Ukraine]. *Spilni dii viiskovykh formuvan i pravookhoronnykh orhaniv derzhavy: problemy ta perspektyvy*: zb. tez dopovidei III Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf. (m. Odesa, 22 zhovtnia 2021 r.). Odesa., 2021, pp. 356. [in Ukrainian].
- Savchenko A. O. Teoretychne obgruntuvannia ta praktychna rozrobka modeli formuvannia upravlinskoï kompetentnosti ofitseriv taktychnoho rivnia u protsesi profesiinoi pidhotovky [Theoretical justification and practical development of the model for forming managerial competencies of tactical level officers in the process of professional training]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzh. ped. un-tu imeni Ivana Franka*. 2022. Vol. 55. Issue 3, pp. 179–185. [in Ukrainian].
- Savchenko A. O. Tekhnolohiia rozrobky profesio-psykhohramy upravlinskoï kompetentnosti ofitsera taktychnoho rivnia Zbroinykh Syl Ukrainy [Technology of developing a professional psychogram of the managerial competence of the tactical officer of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovi zapysky* : [zb. nauk. statei] / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova ; ukl. L. L. Makarenko. Kyiv : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. Vol/ CLIII (153), pp. 121–131. (Seriya pedahohichni ta istorychni nauky) [in Ukrainian].
- Stukan S. O., Biloshytskyi V. I., Bekh S. M., Skuz Ya. A. Orhanizatsiia ta metodyka roboty z osobovym skladom [Organization and methods of working with personnel: educational and methodological manual]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: NTUU «KPI imeni Ihoria Sikorskoho», 2019. 128 p. [in Ukrainian].
- Ustynov I.Iu. Metodyka roboty komandyr z pidtrymanna pravoporiadku i zmitsnennia viiskovoi dystsypliny [The commander's work method for maintaining law and order and strengthening military discipline] : navch.-metod. posibnyk. 2007. URL: <http://medbib.in.ua/prilojenie-38980.html> [in Ukrainian].
- Yahupov V. V. Viiskova dydaktyka [Military didactics]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: «Kyivskiy universytet». 2000. 400 p. [in Ukrainian].
- Bakhov I., Ryzhykov V., Kolisnyk O. Leadership Abilities of a Military Manager, Professionalism of a Commander as the Guarantee of the Practice of Effective Activity of a Military Organization. *International Journal of Engineering & Technology*; Vol. 7. No. 4.38 (2018): Special Issue 38. C. 45–49.
- Pet'ko Lyudmila. Preparing higher school graduates in foreshortening of leader competencies for 2020. *Topical questions of contemporary science*: Collection of scientific articles. – Aspekt Publishing of Budget Printing Center, Taunton, MA 02780, United States of America, 2017, pp. 467–472. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/13710>[in Ukrainian].
- Ryzhykov V. Method of organizing lessons in the armies in the way of modern world military educational practice. *Problems of the development of modern science: theory and practice*: Collection of scientific articles. EDEX, Madrid, España, 2018, pp. 218–228.

УДК 811.161.2'276:[378.016:004]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-44>

Валерія САМОЙЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7438-1294

доктор філософії,

доцент кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) *ValeriaSam20@gmail.com*

Наталія МАЙБОРОДА,

orcid.org/0000-0002-2857-1660

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) *Kapshukn@gmail.com*

ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ КЕЙС-МЕТОДУ УПРОДОВЖ ОНЛАЙН-ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 242 ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ

Розвідку присвячено опису досвіду залучення одного з найефективніших методів ситуаційного навчання студентів – кейс-методу. Його розглянено як інтерактивну метод навчання, метою якого постає формування у майбутніх фахівців знань, предметних компетентностей та м'яких навичок. Упродовж дослідження використано такі загальнонаукові методи дослідження: системний аналіз, синтез та узагальнення. Проаналізовано суть методу, його типи, до яких уналежнюємо кейси-випадки, допоміжні кейси, кейси-прикладні та кейси-рішення. Досліджено структуру та методіку втілення методу кейсів на заняттях з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів спеціальності 242 «Туризм і рекреація»; виокремлено переваги залучення кожного типу кейс-методу протягом навчання студентів за ОКР бакалавр у ЗВО. Метод кейсів гарно доповнює фасилітаційний підхід, за якого викладач не керує процесом пізнання, а лише організовує його, допомагаючи студентам пройти шлях вдосконалення й опанувати важливі комунікативні навички. Розглянено передумови застосування кейс-методу у системі професійної підготовки студентів. Виявлено сутність, ознаки та основні ідеї методу; визначено переваги та недоліки у застосуванні кожного типу аналізованого методу у професійному навчанні студентів закладу вищої освіти. Здійснено класифікацію кейс-методу та наведено орієнтовний алгоритм роботи викладача та студента над кожним окремим аналізованим випадком. Виявлено, що будь-який кейс-метод повинен складатися з чотирьох етапів: підготовчого, за якого викладач здійснює підготовку ситуації, додаткових даних, визначити місце заняття у системі предмету; ознайомлювального, на якому студентам пояснено ситуацію, роз'яснено глосарій випадку, студентів заохочено до обговорення; аналітичного, на якому сформульовано проблеми на основі інтерпретації ситуації, виявлено причини виникнення аналізованої проблеми, опрацьовано різні рішення аналізованого випадку; та підсумкового, на якому студенти колективно чи одноосібно обирають найкраще рішення для кожної комунікативної ситуації.

Ключові слова: кейс, кейс-метод, види кейсів, алгоритм роботи, проєктування, ситуаційно-рольова гра.

Valeriia SAMOYLENKO,

orcid.org/0000-0002-7438-1294

Doctor of philosophy (PhD),

Associate professor at the Department of Ukrainian Language

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) *ValeriaSam20@gmail.com*

Natalia MAYBORODA,

orcid.org/0000-0002-2857-1660

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate professor at the Department of Ukrainian Language

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) *Kapshukn@gmail.com*

**THE EXPERIENCE OF INVOLVING THE CASE METHOD DURING
THE ONLINE TEACHING OF THE DISCIPLINE “UKRAINIAN LANGUAGE
FOR PROFESSIONAL DIRECTION” FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY
242 TOURISM AND RECREATION**

The work is devoted to the description of the experience of involving one of the most effective methods of situational learning for students – the case method. It is considered as an interactive mean of learning, the purpose of which is the formation of future specialists' knowledge, subject competences and soft skills. During the research, the following general scientific methods were used: system analysis, synthesis and generalization. The essence of the method, its types, which include cases, auxiliary cases, case examples and solution cases, are analyzed. The structure and methodology of implementing the case method in classes on the discipline “Ukrainian language for professional use” for students of the specialty 242 “Tourism and recreation” were studied. The advantages of the involvement of each type of case method during the study of students for the bachelor's degree program in higher education institutions are highlighted. The prerequisites for the application of the case method in the system of professional training of students are considered. The essence features and main ideas of the method are revealed; the advantages and disadvantages of using each type of the analyzed method in the professional training of students of a higher education institution are determined. The classification of the case method is carried out and an approximate algorithm of the teacher's and student's work on each individual analyzed case is given. It was found that any case method should consist of four stages: preparatory, during which the teacher prepares the situation, additional data, and determines the place of the lesson in the system of the subject; an introductory session where the situation was explained to students, the glossary of the case was explained, students were encouraged to discuss; analytical, on which problems are formulated based on the interpretation of the situation, the causes of the analyzed problem are identified, and various solutions to the analyzed case are worked out; and the final one, in which students collectively or individually choose the best solution for each communicative situation.

Key words: case, case method, types of cases, work algorithm, design, situational role-playing game.

Постановка проблеми. Чи не найпродуктивніший різновид навчання становить практичне опрацювання наближених до життя проблем на власному досвіді. У зв'язку із цим постають новітні підходи до взаємодії зі студентами під час опрацювання певних тем. Можемо виокремити фасилітаційний підхід, метод проєктної роботи, взаємодію за допомогою методу кейсів тощо.

Важливо розглянути специфіку роботи з кейс-методом, яка постає як важливий та ефективний засіб навчання студентів за допомогою розвитку аналітичних компетенцій та навичок, пов'язаних із прийняттям рішень та сприяє розвитку критичного мислення. Така робота формує в студентів ключові компетенції, важливі для становлення їх як професіоналів своєї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Проблеми та особливості такого новітнього підходу до опрацювання матеріалу, як метод кейсів надзвичайно актуальні серед дослідників. До аналізу кейс-методу в різний час долучалися такі всесвітньовідомі науковці, як: Б. Гадмандсон (Гадмандсон, 2021), Дж. Геррінг (Геррінг, 2004), К. Кінтао, П. Андраде, Ф. Алмейда (Кінтао, Андраде, Алмейда, 2021), Б. Флівберг (Флівберг, 2011); і такі вітчизняні дослідники: І. Гринченко, С. Ковальова (Ковальова, 2017), Л. Козак (Козак, 2015), І. Леонтєва (Леонтєва, 2019), А. Попова, О. Чуприна, Ю. Чорний, М. Швардак (Швардак,

2014). Наприклад, Б. Гадмандсон (Гадмандсон, 2021), виокремив термінологічний апарат дослідження, а науковиці І. Леонтєва (Леонтєва, 2019) та М. Швардак (Швардак, 2014) здійснили класифікацію типів кейсів, виявили корпус їхніх переваг та недоліків.

Однак специфіка залучення методу кейсів до кола мовознавчих дисциплін для студентів нефілологічного спрямування і досі залишається недослідженою, що й зумовлює **актуальність** поданої статті.

Метою нашої наукової розвідки є висвітлення досвіду використання кейс-методу як важливого допоміжного ресурсу упродовж викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів спеціальності 242 Туризм і рекреація. Мета дослідження передбачає виконання таких завдань:

- окреслити основні етапи роботи з методом кейсів;
- визначити можливості використання кейс-методу на заняттях з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням»;
- виділити ключові рівні роботи з кейс-методом серед студентів спеціальності 242 Туризм і рекреація.

Методика дослідження враховує продуктивні можливості використання кейс-методу упродовж викладання дисциплін гуманітарного циклу, висвітлюючи досвід вирішення проблемних ситуацій. У роботі використовуються теоретичні

методи дослідження, такі як: аналіз методологічної бази з проблеми дослідження, узагальнення різних поглядів на організацію навчальної діяльності; та емпіричного: огляд навчального процесу й анкетування зокрема.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників доклались до тлумачення терміна «кейс-метод». Виокремивши цей метод з-поміж інших, Б. Флівберг (Флівберг, 2011: 301) витлумачив метод кейсів як такий, що позначає деталізоване дослідження одного прикладу певного явища або дослідження. Науковець зазначив також, що такий метод не може забезпечити достовірну інформацію про ширше дослідження, але може бути корисним на ранніх етапах навчання, оскільки надає гіпотезу для систематичної перевірки під час занять.

Цілком погоджуємося з думкою Дж. Геррінга, який наголосив на том, що багато академічних спроб з'ясувати достеменно значення методу кейсів не знайшли відбиття у викладацькій практиці, а нові спроби витлумачити такий метод не увінчувалися успіхом й погіршували сприйняття аналізованого методу (Геррінг, 2004: 342). Отже, відчутною є потреба формулювання дефініції для методу кейсів з огляду на сучасну викладацьку практику.

У нашому дослідженні витлумачуємо кейс-метод як процес ретельного опису реальної ситуації, з метою пошуку відповіді на проблемні питання. Така робота реалізує навчання через вирішення конкретних окремих ситуацій. Послугування таким методом на заняттях уможливорює розвиток таких м'яких навичок, як комунікація, критичне мислення, креативність, кооперація та прийняття рішень (Самоїленко, Шуліченко, 2022: 195). Такий метод взаємодії на заняттях продукує кращий розвиток мовних навичок студентів, оскільки за колективного вирішення окремих проблемних ситуацій відсутні правильні або неправильні рішення, наявний лише результат тих чи тих рішень студента, а вирішення центральної комунікативної проблеми постає як потужна мотивація для виявлення мовних, мовленнєвих та спілкувальних навичок.

Услід за М. Швардак (Швардак, 2014: 210–211) виокремлюємо такі різновиди аналізованого методу: кейси-випадки, допоміжні кейси, кейси-приклади та кейси-рішення. Кейси-випадки розуміємо як лаконічні кейси, предмет яких становить один випадок. Такі кейси можуть бути використані упродовж лекції як унаочнення до певного поняття або предмету дискусії, оскільки до них немає попередніх вимог з підготовки студентів. Прикладом реалізації такого кейсу на занятті з дисципліни «Українська мова за профе-

сійним спрямуванням» може послугувати робота із короткими відео з популярними українцями, які припускаються помилок у своєму мовленні. Таку роботу можна здійснити під час опрацювання проблеми мовних норм із теми «Державна мова – мова професійного спілкування». За такої роботи студенти проглядають двохвилинні відео й надають власну експертизу щодо правильності мовлення та того, які саме мовні норми порушено і які могли би бути шляхи правильного формулювання думки.

Інший вид – допоміжні кейси, що слугують для трансляції інформації студентам. На базі такого кейсу можна провадити дискусію щодо певного проблемного питання. Часто допоміжні кейси можуть супроводжувати виконання кейсів-вправ, тобто випадків, що уможливлюють застосування попередньо одержаних знань та вмій для наведення аналізу ситуації та способів її вирішення. Під час опанування теми «Форми колективного обговорення професійних проблем» для набуття навички публічної дискусії викладач організовує для студентів плановану дискусію. Реалізуючи метод проєктного навчання, погляди, які представляють студенти опрацьовані на попередньому занятті у контексті розвитку точності й змістовності, як комунікативних ознак культури мовлення. Напр.: на попередньому занятті студентам було надано завдання одним реченням сформулювати власні погляди на діяльність штучного інтелекту у сфері туристичного бізнесу. Упродовж відповідей очевидною стала полярність поглядів на результати діяльності штучного інтелекту в аналізованій сфері, отже, студентам надано вказівку записати ці думки для подальшого опрацювання на наступному занятті. На наступному занятті студенти озвучують уже сформульовані погляди, вступаючи між собою в дискусію. Така вправа реалізує систематичність підходу до розвитку мовних компетенцій, критичного мислення та предметних «важких навичок».

Найпопулярнішими у викладацькій практиці є кейси-приклади, за яких студент здійснює аналіз інформації з кейса і формулює ключові спільні риси між різними складовими з метою пояснити через що ситуація розвинулася неочікувано і які способи контролю комунікативної ситуації можна було б застосувати. Напр.: під час опанування теми «Основи культури української мови», вдосконалюючи логічність, як одну з важливих комунікативних ознак культури мови, можна надати неправдивий новинний текст й попросити студентів пояснити, як зрозуміти достовірність наданої інформації. Таким текстом можуть послугувати

будь-які тексти, що являють собою конспіраційні теорії або фейки – фальсифікований текст із явними порушеннями логіки викладу. Така вправа може допомогти в опрацюванні таких м'яких навичок, як критичне мислення, комунікація та кооперація, оскільки студенти тренуються перевіряти інформацію, ставити логічні питання та взаємодіяти в процесі пошуку потрібної інформації.

Популярними є також комплексні кейси, за якими студенти можуть простежити випадок, у якому істотні фрагменти подані як органічна частина значної кількості інформації. У такому разі студент має виокремити важливі фрагменти з-поміж масиву інформації. Прикладом роботи із таким кейсом може бути аналіз виступів у форматі Ted-talk, напр.: виступ «Як індустрія туризму може бути відповідальною за свій екологічний слід». Студентам необхідно проглянути виступ, проаналізувати його структурні елементи, засоби залучення глядацької уваги тощо. Важливим елементом такої роботи є домашнє завдання – підготувати аналогічний виступ про туризм у м. Дніпро, що, окрім реалізації проєктної діяльності, активізує студентську увагу, розвиває предметні навички та володіння інформацією за спеціальністю; і м'які навички, такі як вміння виступати перед натовпом, комунікувати, критично оцінювати інформацію тощо.

Цікавим може бути також заняття, на якому студенти розв'язують кейс-рішення, за якого вони повинні дійти спільного знаменника щодо їхніх дій у певних обставинах. За такої методики студенти мають неочікувану усну практику, за якої їм запропановано дійти спільного знаменника у певному питанні. Напр: відкриття якого туристичного напрямку буде найвигіднішим для компанії? Студентам необхідно обговорити декілька напрямків, зазначивши їхні переваги та недоліки і домовитися щодо одного напрямку. Така вправа повинна бути виконана за кілька хвилин. Окрім набуття досвіду з вирішення окремих питань і прийняття важливих рішень,

студенти тренуються комунікувати, дискутувати й обирати оптимальні підходи до вирішення того чи того питання задля реалізації win-win стратегії, тобто такої, за якої виграють усі сторони.

За будь-якого різновиду кейс-методу важливо пам'ятати про послідовність роботи викладача та студента, до якої входять підготовчий, ознайомлювальний, аналітичний та підсумковий етапи (Козак, 2015: 159–160). На підготовчому етапі важливо здійснити підготовку ситуації, додаткових даних, визначити місце заняття у системі предмету. На ознайомлювальному етапі необхідно пояснити ситуацію студентам, заохотити учасників до обговорення ситуації та розробити глосарій завдання. Упродовж наступного аналітичного етапу необхідно сформулювати проблеми на основі інтерпретації ситуації, виявити причини виникнення аналізованої проблеми, опрацювати різні рішення аналізованого випадку. На підсумковому етапі студенти колективно чи одноосібно обирають найкраще рішення для кожної комунікативної ситуації.

Отже, **доходимо висновку**, що кейс-метод постає як один із ключових найновітніших методів навчання, який можна залучити до будь-якого заняття з кола мовознавчих дисциплін. На прикладі залучення кейс-методу до роботи з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів спеціальності «Туризм та рекреація» спостерігаємо, що можливе залучення до аналізу різноманітних кейсів, таких як кейси-випадки, допоміжні кейси, кейси-приклади та кейси-рішення. Такий метод гарно доповнює фасилітаційний підхід, за якого викладач не керує процесом пізнання, а лише організовує його, допомагаючи студентам пройти шлях вдосконалення й опанувати важливі комунікативні навички.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі різноманітних засобів і способів взаємодії зі студентами із залученням методу кейсів; удосконалені класифікації занять із кейс-методом тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальова С. Технологія застосування кейс-методу в професійній підготовці вчителя в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка Педагогічні науки*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Випуск 3 (89). С. 100–104.
2. Козак Л. Кейс-метод у підготовці майбутніх викладачів до інноваційної професійної діяльності. *Освітологічний дискурс*. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2015. № 3 (11). С. 153–162. Режим доступу: [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12809/1/Kozak_L_OD_3\(11\).pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12809/1/Kozak_L_OD_3(11).pdf)
3. Леонтєва І. Педагогічний кейс як засіб розвитку критичного мислення майбутніх викладачів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2019. № 32. С. 29–38. DOI: 10.28925/2311-2409.2019.32
4. Самойленко В., Шуліченко Т. Розвиток soft skills у студентів під час вивчення мовознавчих дисциплін. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 47. Том 4. С. 194–197. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-32>

5. Швардак М. Кейс-метод у процесі професійної підготовки майбутніх учителів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2014. Вип. 33. С. 209–211.* Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_33_65
6. Flyvbjerg B. Case study. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Los Angeles. 2001. P 301– 316. URL: https://books.google.com.ar/books?hl=uk&lr=&id=AIRpMHgBYqIC&oi=fnd&pg=PA301&dq=case+study&ots=kpIPDGdBn7&sig=bO1h7zhTSEZZ4V2x_bBXBI5wmc#v=onepage&q=case%20study&f=false
7. Gerring J. What is a case study and what is it good for? *The American political science review*. Cambridge, 2004. № 98 (2), P. 341–354.
8. Gudmundsson B. Decision-forcing cases – decyzyjne studia przypadku. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate*. Krakow, 2021. № 11(2), P. 100–110. DOI: 10.24917/26578549.11.2.7.
9. Quintão, C., Andrade, P., & Almeida, F. How to Improve the Validity and Reliability of a Case Study Approach? *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*, 2021. № 9(2), P. 264–275. DOI: <https://doi.org/10.32674/jise.v9i2.2026>

REFERENCES

1. Kovalova S. (2017) Tekhnolohiia zastosuvannya keis-metodu v profesiinii pidhotovtsi vchytelia v Ukraini. [The Technology of Case-Method Using in the Professional Teachers' Training in Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka Pedahohichni nauky. – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical sciences*. 3 (89). С. 100–104. [in Ukrainian].
2. Kozak L. (2015) Keis-metod u pidhotovtsi maibutnix vykladachiv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti. [Keys-method in preparation of future teachers to innovative professional activity]. *Osvitlohichniy dyskurs – Educological dis-course*. 3 (11). 153–162. URL: [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12809/1/Kozak_L_OD_3\(11\).pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12809/1/Kozak_L_OD_3(11).pdf) [in Ukrainian]
3. Leontieva I. (2019) Pedahohichni keis yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia maibutnix vykladachiv. [The pedagogical case as a mean of the development of critical thinking of future teachers]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. – Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy* 32. 29–38. DOI: 10.28925/2311-2409.2019.32 [in Ukrainian].
4. Samoilenko V., Shulichenko T. (2022) Rozvytok soft skills u studentiv pid chas vyvchennia movoznavchyykh dystsyplin. [Soft skills development among students while studying linguistics]. *Aktualni pytannia humanitarnyykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovyykh prats molodykh vchenyykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. – Humanities science current issues: interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko state pedagogical university young scientists research papers*. 47. Vol. 4. 194–197. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-32> [in Ukrainian].
5. Shvardak M. (2014) Keis-metod u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnix uchyteliv. [Case study approach during professional training of future teachers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorod'skoho natsionalnogo universytetu. Serii : Pedahohika. Sotsialna robota. – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*. 33. 209–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_33_65 [in Ukrainian].
6. Flyvbjerg B. (2011), Case study. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. 301–316. URL: https://books.google.com.ar/books?hl=uk&lr=&id=AIRpMHgBYqIC&oi=fnd&pg=PA301&dq=case+study&ots=kpIPDGdBn7&sig=bO1h7zhTSEZZ4V2x_bBXBI5wmc#v=onepage&q=case%20study&f=false
7. Gerring J. (2004). What is a case study and what is it good for? *The American political science review*. 98 (2), 341–354.
8. Gudmundsson B. (2021), Decision-forcing cases – decyzyjne studia przypadku. [Decision-forcing cases – decision-making case studies.] *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate* 11(2), 100–110. DOI: 10.24917/26578549.11.2.7 [in Check].
9. Quintão, C., Andrade, P., & Almeida, F. (2021). How to Improve the Validity and Reliability of a Case Study Approach?. *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*, 9(2), 264–275. DOI: <https://doi.org/10.32674/jise.v9i2.2026>

УДК 159.923.375

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-45>**Лідія СПИВАК,***orcid.org/0000-0002-1183-5682*

аспірантка

*Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
Національної академії педагогічних наук України,
викладач кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) spivaklidiia@gmail.com*

Софія ЧОРНА,*orcid.org/0009-0009-9494-7898*

студентка III курсу гуманітарного факультету

*Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) Sofiblack355@gmail.com*

ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК РЕСУРС ДЛЯ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ

Акцент даного дослідження сфокусований на тематиці почуття гумору як ресурсу для подолання стресу. На основі аналізу впливу гумору на життя людини, було встановлено, що гумор є ефективним методом для зниження рівня стресу та покращення психічного і фізичного здоров'я та методи його використання. Було охарактеризовано: стрес, його вплив і види; почуття гумору, його особливості та вплив на фізичне і психологічне здоров'я. В результаті чого, було визначено, що стрес є неминучою частиною нашого життя, яка, зазвичай, завдає шкоди здоров'ю. Причин його виникнення безліч і у кожної людини вони кардинально відрізняються. Один з ефективних методів знизити рівень цієї шкоди це – гумор, який постійно використовується в нашому житті у будь-якому віці і у будь-якій сфері. В світі не має однакових людей, тому кількість стресу і рівень гумору також відрізняються в залежності від особливостей кожної людини. Але спільним між всіма є те, що покращення свого гумору необхідно кожному, тому що високий рівень почуття гумору дозволяє легше справлятися зі стресом і має більш ефективний вплив на покращення здоров'я. Тому було надано і рекомендовано методи покращення почуття гумору, серед яких: перегляд комедійних фільмів і відео-роликів, спілкування з людьми «гумору», спостереження за реакцією людей. Підвищення рівня свого гумору – означає підвищення свого здоров'я. Отже, підводячи підсумки даному дослідженню констатуємо наступне: гумор це метод для подолання стресу, покращення психічного і фізичного здоров'я. А саме пониження рівня стресу і напруги, підвищення самооцінки, укріплення імунітету, продовження тривалості життя, гарний настрій, поява мотивація, запобігання і профілактика психічних хвороб як Альцгеймер і тому подібних. Доведено, що почуття гумору є ефективним і важливим ресурсом для покращення здоров'я, як психічного, так і фізичного. Важливим також є наявність високого рівня гумору у людини, рекомендовано підвищувати почуття гумору зручними для вас методами. Таким чином можемо рекомендувати наступне, дослідження цієї теми є лише початком описання почуття гумору як ресурсу для подолання стресу і покращення здоров'я.

Ключові слова: *стрес, почуття гумору, гумор, психічне здоров'я, фізичне здоров'я, вплив, рівень почуття гумору, сміх, стресор, подразники.*

Lydiia SPIVAK,*orcid.org/0000-0002-1183-5682*

Graduate student

*Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology
Ukrainian Institute of Arts and Science
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) spivaklidiia@gmail.com*

Sophia CHORNA,*orcid.org/0009-0009-9494-7898*

3rd year student at the Faculty of Humanities

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) Sofiblack355@gmail.com*

A SENSE OF HUMOR AS A RESOURCE FOR OVERCOMING STRESS

The focus of this study is on the topic of humor as a resource for coping with stress. Based on the analysis of the impact of humor on a person's life, it was found that humor is an effective method for reducing stress levels and improving mental and physical health and the methods of its use. The following were characterized: stress, its influence and types; sense of humor, its characteristics and impact on physical and psychological health. As a result, it was determined that stress is an inevitable part of our lives, which usually causes harm to health. There are many reasons for its occurrence and they vary radically for each person. One of the effective methods to reduce the level of this damage is humor, which is constantly used in our lives at any age and in any area. No two people are the same in the world, so the amount of stress and level of humor also differ depending on the characteristics of each person. But what everyone has in common is that everyone needs to improve their humor, because a high sense of humor makes it easier to cope with stress and has a more effective impact on improving health. Therefore, methods for improving the sense of humor were provided and recommended, including: watching comedy films and videos, communicating with "humorous" people, observing people's reactions. Increasing your humor level means increasing your health. So, summing up this study, we state the following: humor is a method for overcoming stress and improving mental and physical health. Namely, lowering the level of stress and tension, increasing self-esteem, strengthening the immune system, extending life expectancy, good mood, the emergence of motivation, the prevention and prevention of mental illnesses such as Alzheimer's and the like. A sense of humor has been proven to be an effective and important resource for improving both mental and physical health. It is also important that a person has a high level of humor; it is recommended to increase your sense of humor using methods convenient for you. Thus, we can recommend the following; research on this topic is only the beginning of describing a sense of humor as a resource for overcoming stress and improving health.

Key words: stress, sense of humor, humor, mental health, physical health, influence, level of sense of humor, laughter, stressor, irritants.

Актуальність теми дослідження. Ми живемо у такий час, коли від будь яких факторів і подій в світі, можемо отримати неймовірно велику кількість стресу. За статистикою протягом 2021 року, близько 69% українців пережили якусь стресову ситуацію (Сітнікова, 2022), а у 2022 році цей показник підвищився до 71%, що є найбільшим показником за останнє десятиліття. Як казав Данзай Пейс (Крупельницька, Шпортуґун, 2016): «Стрес – це сміття сучасного життя, яке ми всі генеруємо, але якщо ви не розпоряджаєтесь ним належним чином, він накопичить і наздожене ваше життя.» Стрес значно погіршує якість життя людини, а при його великому накопиченні може призвести до плачевних наслідків. Таких як: депресія, емоційна нестабільність, тривожність і навіть самогубство. Переживання стресу впливає не тільки на психо-емоційний стан (Чебикін, Іванова, 2022), а й на фізичний: підвищена втома, втрачання апетиту, слабкість, що значно впливає на нашу працездатність. Кожен день ми стикаємося з стресом, який має такий великий вплив на наше життя. Саме тому обрана тема потребує детального розгляду і вивчення методів за допомогою яких ми можемо подолати стрес. Почуття гумору і гумор в цілому – це один з таких ефективних методів для пониження рівня стресу у повсякденному житті. Тому **ціль** даного дослідження полягає у виявленні ефективності профілактики стресового розладу за допомогою гумору. Для вирішення поставленої мети необхідно виконати наступні наукові **завдання**: поняття стресу, причини його виникнення і вплив на здоров'я людини; дослідити поняття стресу та його розвиток.

Основні результати дослідження. Все наше життя складається з незліченої кількості подій, будь вони хороші чи погані, які так чи інакше впливають на нас. Одним з таких проявів організму на негативні і тяжкі події в нашому житті є стрес. Стрес – це захисна реакція організму на зовнішні подразники (Макаренко, Голубева, 2010). Г. Сельє встановив два види стресу, перши вид – це дистрес, він є наслідком негативних подразників і негативних емоційних реакцій. Другий вид – це еустрес, який є повною протилежністю дистресу (Петрика, 2009). Він є наслідком позитивних подразників і позитивних емоційних реакцій. Розвиток стресу можна поділити на три стадії: тривожність, опір і виснаження. Перша стадія – тривога, на цій стадії до мозку передаються сигнали про небезпеку і подразники, зростає напруга в психічному і фізичному стані. Друга стадія – опір, на цій стадії подразники вже впливають на людину деякий час і організм намагається позбутися проблеми. Організм витрачає енергію і фізіологічну силу через опір загрози, тому стає більш вразливий для інших подразників, але з часом пристосовується і повертається в звичний, здоровий стан. Третя стадія – виснаження, остання стадія, яка виникає при довгій дії стресу, що призводить до серйозних проблем, таких як хвороби, нездатність управляти собою і навіть смерті.

Всі ми живемо насичене життя, повне подій і емоцій, які і є причиною виникнення стресу, будь він позитивний чи негативний. На причину виникнення стресу впливає багато різноманітних факторів і для кожної людини вони можуть

бути різні. Причини можуть відрізнятися в залежності від віку, країни народження і проживання, також від статусів: сімейний, фінансовий, соціальний. Наприклад, для українців на даний момент великий стресор – це напад Російської Федерації на Україну, в той час коли у поляків це може бути подорожання продуктів першої необхідності. Так само у батьків стресова ситуація коли захворіла їх дитина, а у людей які працюють – проблеми з роботою або звільнення. У дітей, наприклад, причини виникнення стресу не сильно відрізняються від дорослих, але вони мають більший вплив на них. Одною з найпопулярніших проблем для всіх людей, є відносини: у сім'ї, з колегами, з однокласниками, з усіма оточуючими. Для дітей проблеми у відносинах в сім'ї є основними і найбільшими, в той час коли для дорослих вони лише одні з основних.

Як сказано вище, кожна подія в нашому житті, навіть дуже маленька, має вплив на нас. Для кожної людини різні подразники і їх кількість викликають різний рівень стресу, також впливає й те, що у кожної людини свій рівень стресостійкості. Значно впливає на організм кількість стресових ситуацій, невелика кількість стресу має добрий вплив на людину, вона стає більш стресостійкою, покращується пам'ять і продуктивність, нервова система стає більш загартованою. Позитивний вплив відбувається завдяки тому, що позитивні події чергуються з стресовими ситуаціями. Наприклад, сталося щось погане потім щось добре, знову погане і потім знову добре, це працює як баланс. Якщо цей баланс порушується, відсутністю хорошого і приємного в нашому житті, починаються серйозні наслідки. Велике накопичення стресу викликає багато психічних і фізичних проблем, таких як: розсіяність, тривожність, погіршення пам'яті, часткова втрата апетиту та багато інших. Також, велика кількість постійного стресу, викликає прискорення старіння. Вчені виділяють три рівні стресу: слабкий, середній і сильний. Слабкий рівень стресу майже не має впливу на організм, на середньому рівні стрес викликає позитивні прояви для вирішення стресових ситуацій, такі як підвищена активність мозку, зосередженість, витривалість. Сильний рівень стресу несе в собі порушення життєдіяльності людини в фізичному, психічному і емоційному станах, тому він є дуже небезпечним і потребує швидкого виходу з цього стану.

Отже, у нашому дослідженні ми з'ясували, що стрес – це захисна реакція організму на зовнішні подразники; від нього може бути негативний і позитивний вплив; стрес має три стадії розви-

тку: тривожність, опір і виснаження; причиною виникнення стресу може бути будь-яка ситуація в нашому житті, для кожної людини ці ситуації відрізняються і мають різну значущість; наслідки стресу можуть бути позитивні і негативні, в залежності від його рівня; є три рівні стресу: слабкий, середній і сильний.

На сьогоднішній день жодна людина не може уявити своє життя без гумору. Гумор дуже корисна річ у нашому житті, ним ми розряджаємо обстановку, налагоджуємо стосунки та знайомимось з новими людьми. Але він існує не тільки як інструмент, за допомогою якого ми гарно і весело проводимо час, а й значно впливає на психоемоційне і фізичне здоров'я людини. Вченими доказано, що сміх допомагає понизити вплив стресу, уповільнює старіння і ті люди які сміються, частіше за інших, мають більш міцну імунну систему. Також, завдяки гумору нам легше переживати травмуючі події в нашому житті. Як казав Оскар Уайльд «Світ завжди сміявся над своїми трагедіями, бо тільки так їх можна переносити». Почуття гумору – це вміння знайти в будь якій ситуації щось смішне, комічне (Павлова, Сергеева, 2014). Саме від нашого ставлення до світу і почуття гумору залежить наша мотивація, настрої, стресостійкість, які прямо впливають на формування нашого майбутнього.

У всьому світі не існує однакових людей, аспект почуття гумору не є винятком. Є дуже схожі особи, за вподобаннями в гуморі, а є зовсім різні, які навіть не розуміють гумору один одного. Причин такої різності і особливостей різних видів гумору є безліч. Почуття гумору кожної людини залежить від її психологічного і фізичного стану, від роду її діяльності, від інтересів і тп. Часто ми чуємо суб'єктивну думку про високий рівень або відсутність почуття гумору, але її важко обґрунтувати, тому що у кожної людини існує своє уявлення про високий і низький рівень гумору. Але, існують деякі загальні критерії оцінки «хорошого» гумору: 1. Доречність; 2. Гра слів і сенсів; 3. Спрямованість на ситуацію, а не на людину; 4. Використання відомого у несподіваному поєднанні; 5. Відмічання абсурдності ситуації і світу в цілому. Також відзначають почуття міри як важливу складову гарного почуття гумору.

Є і люди у яких «не має» почуття гумору, вони відносяться до всього серйозно і багато ображаються на жарти інших, з такими людьми важко налагодити контакт, відчуваєш себе ніяково і хочеться скоріше втекти. Відсутність почуття гумору може свідчити про жакливу хворобу Альцгеймера та інших психічних розладів.

Род Мартін визначив 4 види гумору, перший це гумор який направлений на виставлення себе у «хорошому світлі», його називають самопідтримуючий. Другий – допомагає налагодити стосунки з оточуючими, так званий афіліативний гумор. Третій – агресивний гумор, застосовують його для приниження інших різними способами, для отримання особистої вигоди і признання. І останній, четвертий – це намагання поліпшити стосунки з оточуючими за рахунок приниження себе, такий вид називають самопринизливий. У представників різних темпераментів відрізняється не тільки поведінка, а й почуття гумору (див. Табл. 1).

Таблиця 1 демонструє відмінності загальних рис характеру і поведінки та гумору, у різних типах темпераменту. Почуття гумору і його види, у холериків і сангвініків дуже схоже, як і у флегматиків з меланхоліками. Останні дуже чутливі до гумору тому в житті уникають ситуацій з надмірним використанням гумору, на відміну від холериків і сангвініків. На вид гумору яким послуговується людина значно впливає її рівень інтелігентності і освіченості, у людей з їх високим рівнем є певні межі які вони собі встановили. Їх гумор ґрунтується на складних темах, не розбираючись в яких дуже складно зрозуміти жарт.

Отже, підсумовуючи вище написане, гумор – це невід’ємна, в нашому житті, здатність мозку знаходити в будь якій ситуації щось смішне і комічне, за допомогою якої нам легше впоратись з труднощами. Кожна людина індивідуальна, як і її почуття гумору, в свій час на його формування впливає безліч різних факторів, як: психологічний і фізичний стан людини, рід її діяльності, інтереси і тп. Род Мартін визначив 4 види гумору: самопідтримуючий, афіліативний, агресивний і самопринизливий. Почуття гумору і його види, у холериків і сангвініків дуже схоже, як у флегматиків з меланхоліками. Холерики і сангвініки – самопідтримуючий, афіліативний (до холериків ще відносять агресивний); Флегматики і меланхоліки – самопринизливий.

Гарно проведений час з гумором – це гарно проведений час зі сміхом. Коли ми чуємо розмови зі сміхом, ми одразу сприймаємо це як щось при-

ємне і комфортне. Часто навіть не беручи участі у цій розмові, а просто знаходячись неподалік, нас наповнює щастя і радість. Сміх не тільки допомагає нам гарно провести час, а й понизити рівень стресу і напруги. Це можливо, тому що завдяки сміху наш організм позбувається гормонів, які мають негативний, стресовий вплив на нього, а саме – адреналіну та кортизону. Так як сміх – це наслідок гумору, він володіє такими ж функціями і корисним впливом на здоров’я, як і сам гумор. Зазвичай, більшість звикли наголошувати на позитивних сторонах сміху, але нам слід також брати до уваги і його негативні сторони. На жаль, часто сміх є вираженою агресією, частиною насмішок і принижень, особливо у підлітків. Звісно для жертви насмішок, сміх зі сторони кривдників стає чимось нестерпним, такий тиск приносить багато стресу та погіршення психоемоційного стану. Але, нам слід пам’ятати, що сміх це більше про позитивне, а використання сміху у негативному руслі свідчить про низький рівень моральності людини.

Мати високий рівень почуття гумору важливо, тому що від його високого чи низького рівню залежить наше здоров’я, як було сказано вище психоемоційне і фізичне. Якщо наш рівень почуття гумору достатньо високий і ми їм часто послуговуємось, то гумор стає для нас так званим «щитом» від негативних думок і почуттів. Низький рівень почуття гумору і його рідкісне використання, негативно впливає на нашу здатність знижувати рівень стресу і ставитися до себе та оточуючих з іронією. Тому необхідність покращувати це почуття є очевидною. Для покращення гумору використовують різні методи і інструменти. Одним з таких методів є перегляд гумористичних шоу та фільмів які вам до вподоби. Вони розширюють наш кругозір і допомагають краще зрозуміти і навчитися краще застосовувати гумор у будь яких ситуаціях. Також, ефективний вплив має спілкування з людьми, почуття гумору яких вам до вподоби і ви вважаєте, що у цієї людини воно на високому рівні. Аналізувати і спостерігати за почуттям гумору інших і реакцію людей на ці жарти, також є невід’ємною частиною нашого становлення у світі гарних жартів. Концентра-

Таблиця 1

Відповідність темпераменту та притаманний вид гумору

Темперамент	Загальні риси	Вид гумору
холерик	Емоційності та енергійні	Самопідтримуючий, афіліативний і агресивний
сангвінік	Пластичні та легко пристосовуються	Самопідтримуючий і афіліативний
флегматик	Терплячі і наполегливі	Самопринизливий
меланхолік	Вразливі і нерішучі	Самопринизливий

ція уваги на позитивних сторонах життя: подіях, періодах, тощо, допоможе легше подолати труднощі і накопичення стресу.

Існує ще багато різних методів на різний «смак», кожна людина може спробувати і обрати тої якій їй подобається. Також, маємо зазначити, що до гумору у кожної людини свій підхід і думка про його високий і низький рівень і часто ці думки можуть кардинально відрізнятись. Ті речі які одна людина вважає кумедними, а інша взагалі не розуміє з чого тут можна сміятися і навпаки. Але це не свідчить про перевагу гумору тієї чи іншої людини, тому нам завжди слід пам'ятати, що всі люди різні і поважати смаки в гуморі кожної людини.

Вивчивши деякі методи і інструменти для підвищення рівня гумору, можна сказати що кожен з них цікавий і для кожної людини ефективний по своєму. Так як, кожна людина має індивідуальний «смак» на гумор, їй потрібно підібрати «свій» найефективніший і найприємніший спосіб покращення почуття гумору. Якщо почати діяти і вже практикувати ці методи, то результат не змусить чекати, ви майже відразу помітите покращення у вашому почутті гумору і найголовніше у психічному самопочутті. Наприклад, якщо у вас був напружений день подивіться комедійний фільм або гумористичне шоу, для розслаблення і зняття напруги. Або проведіть час переглядаючи короткі смішні відео, які вам подобаються. Зверніть увагу на ті моменти коли і від чого вам було смішно, запитайте себе: «Що саме було смішне?», «Після якого гумористичного контенту мені стало легше на душі?». І головне, розділяйте свою радість і використання гумору зі своїми близькими людьми, з якими у вас схожі «смаки» у гуморі, посміятися разом завжди приємніше і веселіше ніж наодинці. Таким методом ви не тільки гарно проведете час разом, а ще й разом понизите накопичений рівень стресу, втоми і напруги у тілі та думках.

Отже, у проведеному дослідженні ми з'ясували, що необхідно підвищувати свій рівень почуття гумору, тому що його високий рівень допомагає нам легше впоратися зі стресом і понизити його рівень. Підвищити його ми можемо різними методами, які будуть нам зручні і до вподоби. Всі ці методи по своєму ефективні, але якщо розділяти ці веселі моменти з близькими людьми, тоді користі і ефективності буде значно більше.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене за темою почуття гумору як ресурс для подолання стресу, можна зазначити наступні наукові результати. Стрес – це захисна реакція організму на зовнішні подразники. Його вплив може бути, як негативним так і позитивним. Причини його виникнення для кожної людини будуть різні, вони можуть відрізнятись в залежності від віку, країни народження і проживання, також від статусів: сімейний, фінансовий, соціальний та інші. При невеликій кількості стресу він має позитивний вплив, але при великому накопиченні стресу викликає багато психічних і фізичних проблем, таких як: розсіяність, тривожність, погіршення пам'яті, часткова втрата апетиту та багато інших. Також, велика кількість постійного стресу, викликає прискорення старіння. Одним з інструментів зниження рівня стресу є гумор. Почуття гумору – це невід'ємна, в нашому житті, здатність мозку знаходити в будь якій ситуації щось смішне і комічне, за допомогою якої нам легше впоратись з труднощами. У всьому світі не існує людей з однаковим почуттям гумору, є дуже схожі особи, за вподобаннями в гуморі, а є зовсім різні, які навіть не розуміють гумору один одного.

Причин такої різності кожної людини залежить від її психологічного і фізичного стану, від роду її діяльності, від інтересів і т.п. Також було проведено порівняння, як відрізняється почуття гумору людей з різними типами темпераменту за допомогою якого було виявлено, що почуття гумору і його види, у холериків і сангвіників дуже схоже, як і у флегматиків з меланхоліками. Останні дуже чутливі до гумору тому в житті уникають ситуацій з надмірним використанням гумору, на відміну від холериків і сангвіників. Сміх допомагає нам гарно провести час, а також понизити рівень стресу і напруги. Важливо мати високий рівень почуття гумору, тому що від його високого чи низького рівню залежить наше психоемоційне і фізичне здоров'я. Якщо наш рівень почуття гумору достатньо високий і ми їм часто користуємось, то гумор стає для нас так званим «щитом» від негативних думок і почуттів. Підвищити його ми можемо різними методами, які будуть нам зручні і до вподоби. Всі ці методи по своєму ефективні, але якщо розділяти ці веселі моменти з близькими людьми, тоді користі і ефективності буде значно більше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сітнікова І. Опитування: у 2021 році менше ніж третина українців не переживали стрес. Що турбувало людей найбільше? *Нromadske*. 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/opituvannya-u-2021-roci-menshe-tretini-ukrayinciv-ne-perezhyvali-stres-sho-turbuvalo-lyudej-najbilshe> (дата звернення: 03.08.2023).
2. Крупельницька Л. Ф., Шпортун О. М. Особливості прояву почуття гумору в осіб різних типів темпераменту. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Вип. 4. С. 34–44.
3. Чебикін О., Іванова О. Сміхотерапія та можливості її використання в корекції посттравматичних стресових станів. *Наука і освіта*. 2022. Вип. 3. С. 76–84. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-3-13>.
4. Макаренко О., Голубева М. Психологічні аспекти подолання стресу. *Соціальна психологія*. 2010. Вип. 2. С. 18–27.
5. Петрика Т. Подолання стресових станів. *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання* : II Всеукр. студент. науково-техн. конф., м. Тернопіль, 23–24 квіт. 2009 р. Тернопіль, 2009. С. 47.
6. Бурбан Н., Гузенко І. Особливості стресостійкості й адаптивних здібностей до стресу майбутніх військовослужбовців. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2019. Вип. 1. С. 105–116.
7. Павлова Л., Сергеева О. Гумор в аудиторії: використання та різноманітність форм. *Наукові записки кафедри педагогіки. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*. 2014. Вип. 35. С. 136–142.
8. Шпортун О. Дослідження та використання гумору в психотерапії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 2. С. 169–173.

REFERENCES

1. Sitnikova I. (2022) Opytuvannya: u 2021 rotsi menshe nizh tretyna ukraintsiv ne perezhyvaly stres. Shcho turbuvalo liudei naibilshe? [Survey: in 2021, less than a third of Ukrainians did not experience stress. What bothered people the most?]. *Hromadske*. <https://hromadske.ua/posts/opituvannya-u-2021-roci-menshe-tretini-ukrayinciv-ne-perezhyvali-stres-sho-turbuvalo-lyudej-najbilshe> [in Ukrainian].
2. Krupelnytska L. F., Shportun O. M. (2016) Osoblyvosti proiavu pochuttia humoru v osib riznykh typiv temperamentu [Peculiarities of the manifestation of a sense of humor in persons of different types of temperament]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu – Technologies of intelligence development*, 4, 34–44. [in Ukrainian].
3. Chebykin O., Ivanova O. (2022) Smikhoterapiia ta mozhlyvosti yii vykorystannia v korektsii posttravmatychnykh stresovykh staniv [Laughter therapy and the possibilities of its use in the correction of post-traumatic stress states]. *Nauka i osvita – Science and education*, 3, 76–84. [in Ukrainian].
4. Makarenko O., Holubeva M. (2010) Psykholohichni aspekty podolannia stresu [Psychological aspects of overcoming stress]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 2, 18–27. [in Ukrainian].
5. Petryka T. (2009) Podolannia stresovykh staniv [Overcoming stressful situations]. U *Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia – Natural and humanitarian sciences. Current issues*, 47. [in Ukrainian].
6. Burban N., Huzenko I. (2019) Osoblyvosti stresostiikosti y adaptyvnykh zdibnostei do stresu maibutnykh viiskovosluzhbovtsiv [Peculiarities of stress resistance and adaptive abilities to stress of future military personnel]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 1, 105–116. [in Ukrainian].
7. Pavlova L., Serheieva O. (2014) Humor v audytorii: vykorystannia ta riznomanitnist form [Humor in the audience: use and variety of forms]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina – Scientific notes of the department of pedagogy. Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, 35, 136–142. [in Ukrainian].
8. Shportun O. (2016) Doslidzhennia ta vykorystannia humoru v psykhoterapii [Research and use of humor in psychotherapy]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seria: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences*, 2, 169–173. [in Ukrainian].

УДК 37.011.33 + 373.29

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-46>**Тетяна СТЕПАНОВА,**
*orcid.org/0000-0003-0630-2256**доктор педагогічних наук,
професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) step.tetiana58@gmail.com***Оксана КОНОЗ,**
*orcid.org/0000-0003-0443-9531**здобувачка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) konozoksana77@gmail.com*

МІСЦЕ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема розвитку інклюзивної освіти в Україні і в більшості європейських країн від стародавньої Греції і Риму до сьогодення, дається коротка характеристика періодів становлення системи спеціальної освіти за А. Колупаєвою (від 996 до 2016 рр.). Визначено сутність таких основних понять: «діти з особливими потребами», «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзія», «інклюзивна освіта» (Васильєва & Любарець, 2018; Порошенко, 2019). Дається характеристика медичної моделі підтримки дітей з порушенням розвитку, що передбачала ізоляцію, сегрегацію, підпорядкування медичним фахівцям, які концентрували увагу на основних потребах таких осіб, що були пов'язані з розвитком, недооцінюючи їхній психосоціальний потенціал. Представлено аналіз еволюції поглядів на підтримку людей з особливими потребами; розглядаються програми державної підтримки, що містяться в урядових нормативно-правових документах: організація навчання в спеціальних загальноосвітніх школах, спеціальних класах в загальноосвітніх школах для дітей з одиничними порушеннями розвитку, індивідуальне навчання на дому для дітей із комплексними порушеннями розвитку при спеціальних загальноосвітніх школах чи в інтернатних установах). Розкрито сутність соціальної моделі підтримки та послуг для дітей з особливими освітніми потребами, які можуть навчатися в загальноосвітніх школах за моделлю інклюзивної освіти: надання якісних освітніх послуг школярам з особливими потребами у звичайних класах (групах) загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладах – це перехід від їхньої інституалізації до інтеграції в суспільне життя. Схарактеризовано чинники інтеграційних процесів у освіті держави: політичні (законодавча база, діяльність громадських організацій), економічні (організація робочих місць, фінансування та ін.), соціальні (рівний доступ до освітніх послуг, працевлаштування та ін.).

Ключові слова: люди з обмеженими можливостями, інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, інклюзивне навчання, сегрегація, інтеграція.

Tetiana STEPANOVA,
*orcid.org/0000-0003-0630-2256**Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education
Grigory Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) step.tetiana58@gmail.com***Oksana KONOZ,**
*orcid.org/0000-0003-0443-9531**Acquisition at the Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education
Grigory Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) konozoksana77@gmail.com*

THE PLACE OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE STRUCTURE OF THE GENERAL EDUCATION SYSTEM

The article examines the problem of the development of inclusive education in Ukraine and in most European countries from ancient Greece and Rome to the present, and gives a brief description of the periods of formation of the special education system according to A. Kolupaeva (from 996 to 2016). The essence of the following basic concepts is determined: "children with special needs", "person with special educational needs", "inclusion", "inclusive education" (Vasilyeva & Lyubarets, 2018; Poroshenko, 2019). The description of the medical model of supporting children with

developmental disabilities is given, which involved isolation, segregation, and subordination to medical specialists who focused on the basic needs of such persons, which were related to development, underestimating their psychosocial potential. An analysis of the evolution of views on support for people with special needs is presented; state support programs contained in government regulatory documents are considered: the organization of education in special comprehensive schools, special classes in comprehensive schools for children with single developmental disabilities, individual education at home for children with complex developmental disorders at special comprehensive schools or in residential institutions). The essence of the social model of support and services for children with special educational needs who can study in comprehensive schools according to the model of inclusive education is revealed: provision of quality educational services to schoolchildren with special needs in regular classes (groups) of general education (preschool) educational institutions is a transition from their institutionalization to integration into social life. The factors of integration processes in state education are characterized: political (legislative framework, activities of public organizations), economic (organization of workplaces, financing, etc.), social (equal access to educational services, employment, etc.).

Key words: *people with disabilities, inclusion, inclusive education, inclusive educational environment, inclusive education, segregation, integration.*

Постановка проблеми. Найважливішою проблемою початку XXI століття, що викликає занепокоєння батьків, лікарів, педагогів, усієї спільноти – постійне збільшення дітей із особливими потребами. Питання освіти таких дітей в нашій державі сьогодні є найактуальнішим. Саме інклюзивна освіта виступає одним із провідних напрямів у структурі загальної системи освіти. Це підтверджується наявністю законодавства, яке декларує права дітей з особливими потребами на розвиток, здобуття освіти та соціальну інтеграцію. Проте практичні механізми їхньої реалізації сьогодні ще не є досконалими і потребують підвищеної уваги вчених.

Аналіз досліджень. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що проблема здобуття освіти дітей з особливими потребами перебуває в центрі уваги багатьох учених. Упродовж останніх років вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар (2007; 2011), Г. Васильєва (2018), С. Гецько (2012), І. Дичківська (2013), А. Колупаєва (2016), В. Любарець (2018), О. Таранченко (2016) та ін. досліджували питання навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх навчальних закладах, їх адаптацію та соціалізацію в суспільстві. Такі психологи, як Г. Костюк (1989), А. Ложкин (2014), С. Максименко (2010) та ін. присвятили свої праці розвитку психічних процесів у дітей з особливими потребами різного віку, ролі корекційної роботи у вихованні з метою підготовки їх до навчання. Проте історіографічний аналіз розвитку інклюзивної освіти звертає увагу на глибинність цієї проблеми, що зумовлює необхідність її подальшої розробки та впровадження.

Метою статті є стислий аналіз розвитку освіти людей з обмеженими можливостями, шляху від медичної моделі до соціальної, шляху забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Виклад основного матеріалу. Історіографічний аналіз наукових джерел свідчить про негативне ставлення до людей з вадами в розвитку ще

в стародавні часи існування людства. Свідчення про негативне ставлення в стародавній Греції та Римі до людей, які мали ті чи інші фізичні вади, знаходимо в багатьох творах давньогрецьких філософів. Так, Сенека, відомий Римський філософ і літератор, в Давньому Римі захищав право про визнання непотрібності людей з вадами розвитку, даючи цьому таке пояснення: «Ми вбиваємо калік і топимо дітей, які народжуються слабкими й потворними. Ми вчиняємо так не через гнів та досаду, а керуючись правилами розуму: відділяти неприродне від здорового» (Зайченко, 2010). Таким чином Римське право закріпило безправність людей з обмеженими можливостями, яка існувала в більшості європейських країн до XX-го століття, зокрема й обмеженість в отриманні освіти.

Сучасні міжнародні тенденції в галузі міжнародних правових норм, соціальної політики, освіти засвідчують найбільш прийнятне використання терміна «особа з обмеженими можливостями», оскільки основна увага концентрується на «особі», а «обмежені можливості» – другорядна характеристика.

Термін «діти з особливими потребами» набув свого більш широкого розуміння з часу публікації Саламанської декларації (1994), де й було розглянуто його основне значення. Як зауважує А. Гордєєва: «Говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, притаманними лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність». Відповідно, дітьми з особливими потребами досліджувачка вважає дітей-інвалідів, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей (Науковий вісник, 2019: 152).

У Законі України «Про освіту» (2017) дефініція «особа з особливими освітніми потребами» – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тим-

часової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

За А. Колупаєвою (2007), «особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо – неповторність, індивідуальність, унікальність». Тому дітьми з особливими освітніми потребами науковці вважають дітей з інвалідністю, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей тощо.

Процес становлення системи спеціальної освіти тісно пов'язаний із змінами, що відбувалися в ставленні суспільства й держави до осіб із психофізичними порушеннями. А. Колупаєва і О. Таранченко (2016) у своєму дослідженні виокремили такі п'ять періодів становлення системи спеціальної освіти, а саме:

Перший період (996–1715 рр.) – від агресії та зневаги до усвідомлення необхідності піклуватися про людей з відхиленнями в розвитку.

Другий період (1715–1806 рр.) – усвідомлення необхідності навчати осіб з відхиленнями в розвитку.

Третій період (1806–1927 рр.) – західноєвропейськими державами було зроблено наступний крок щодо навчання осіб з особливими потребами – навчання дітей трьох категорій порушень: з порушенням слуху, зору та дітей розумово відсталих, що припадає на останню чверть XIX століття.

Четвертий період (1927–1991 рр.) – було схарактеризовано вченими як усвідомлення необхідності навчати всіх дітей з відхиленнями в розвитку.

П'ятий період (1991 р. – й донині) – характеризується А. Колупаєвою (2016: 10) як перехід від сегрегативного навчання дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивної освіти.

Еволюція поглядів, форм підтримки та послуг, призначених для людей з особливими потребами, мала різний ступінь реалізації, що залежало від політичних, економічних чи соціокультурних факторів країни. Недооцінюючи психосоціальний потенціал дітей з порушенням розвитку, домінуючою була *медична* модель у вигляді ізоляції, сегрегації, об'єктивності та підпорядкування медичним фахівцям, концентруючись на основних потребах таких осіб. Проте вирішення питань навчання та виховання дітей з порушеннями розвитку впливало з громадянського руху осіб з інвалідністю та людей, які мали відповідну освіту, знання та бажання їм допомагати (Шевченко, 2019: 334).

Нове розуміння проблеми поступово знаходить своє застосування в сучасну епоху людства.

Поняття інклюзія (англ. Inclusion – включення; франц. Inclusive – той, хто включає в себе; лат. Include – заключаю, включаю) – означає процес

активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей (Порошенко, 2019); процес, що навчає співіснувати з відмінностями, які розглядаються як стимул для заохочення дітей і дорослих до навчання (Васильєва & Любарець, 2018).

Українська національна асамблея інвалідів зазначає, що «інклюзія – політика і процес, які забезпечують повну участь усім членам суспільства в усіх сферах життєдіяльності» (Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції», 2017: 306).

Спеціальна загальноосвітня школа, спеціальні класи в загальноосвітніх школах для дітей з одиничними порушеннями розвитку, індивідуальне навчання на дому для дітей із комплексними порушеннями розвитку при спеціальних загальноосвітніх школах чи в інтернатних установах – ці заходи та програми державної підтримки було розроблено і представлено в урядових нормативно-правових документах. Такими документами в Україні були: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1993), Національна програма «Діти України» (1996), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Закон України «Про вищу освіту» (2014).

Термін «Інклюзивна школа» означає заклад освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат у шкільному середовищі.

Хоча інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі, все ж для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише вчителів і персоналу школи, а й батьків, членів родин, ровесників.

Так, наприкінці XX ст. основними закладами для здобуття освіти дітьми з особливими потребами залишалися спеціальні заклади освіти та інтернати. Основною формою навчання виступала індивідуальна форма. Зазначимо, що навчання за індивідуальною формою організовувалось тільки для учнів, які за станом здоров'я не можуть відвідувати навчальний заклад. Крім того, для навчання дітей за індивідуальною формою було збільшено кількість годин, для таких дітей школи організовували виховний процес і змістовний відпочинок та дозвілля. Початок 90-х років

XX ст. характеризується змінами в освітній політиці – піднімається питання забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами. На підтвердження тому було видано Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991).

Отже, беручи курс на євроінтеграцію, прагнучи створити особливим дітям комфортні умови для навчання, піднімалося питання переходу від їхньої *інституалізації* до *інтеграції* в суспільне життя – включення дітей з особливими потребами в масові загальноосвітні школи. Таким чином, було зроблено крок до вдосконалення системи освіти в Україні й виведення освіти до рівня досягнень сучасної цивілізації. То був крок від *медичної* моделі (ізоляція, сегрегація, підпорядкування медичним фахівцям) до моделі *соціальної* (навчання дітей в загальноосвітніх школах, створення спеціального освітнього середовища закладу, усунення бар'єрів у комунікації з однолітками, особистісно орієнтоване навчання).

Мета освітньої інклюзії полягає у ліквідації соціальної ізоляції (виключення), яка є наслідком негативного відношення до різноманітності. Відправною точкою цього поняття є переконання, що освіта є одним із основоположних прав людини і основою для більш справедливого суспільства. На Міжнародній конференції ООН з питань освіти, науки і культури «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє», яка проходила у Женеві у 2008 р., відмічалося, що запровадження інклюзії в освітній сфері є не другорядним, а центральним питанням для забезпечення високоякісної освіти і створення більш інклюзивних суспільств. Освіта розглядається як засіб розвитку людського капіталу, підвищення економічних показників, посилення індивідуальної спроможності й розширення меж вибору задля використання свобод громадянства. Освіта сприяє розвитку здатності особи або групи осіб приймати власні рішення та, більше, ніж будь-коли раніше, творити свою долю. Крім того, освіта є важливим засобом подолання виключення для дорослих та дітей, збільшуючи їхню спроможність отримувати можливості для більш повноцінної участі в житті своїх громад» (Порошенко, 2019; Шуміло, 2018).

За європейською практикою, більшість дітей з особливими освітніми потребами можуть навчатися в загальноосвітніх школах за моделлю *інклюзивної освіти*, яка передбачає надання якісних освітніх послуг школярам з особливими потребами у звичайних класах (групах) загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладів. Проте таке навчання передбачає відповідну підготовку педа-

гогів і підтримку сімей, у яких живуть діти з особливими потребами.

На думку Г. Васильєвої та В. Любарець (2018: 5), в основі терміну «інклюзивна освіта» лежить *соціальна* модель розуміння інвалідності, яка трактує інвалідність, як поняття, яке еволюціонує, і є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і бар'єрами, що існують у зовнішньому середовищі і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Сутність поняття «інклюзивна освіта» вони визначають так: «це освітня технологія, яка передбачає навчання й виховання дітей з особливими потребами у звичайному навчально-виховному закладі, де створені відповідні умови для забезпечення максимальної ефективності навчального процесу».

У Концепції розвитку інклюзивної освіти (2010) термін «інклюзивна освіта» означає комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти шляхом організації навчання дітей у закладах освіти на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей у навчально-пізнавальній діяльності.

За М. Порошенко (2019: 12), інклюзивна освіта є альтернативою системі спеціальної освіти, за якою діти навчаються окремо від інших дітей або на індивідуальній формі здобуття освіти.

Під інклюзивною освітою ми розуміємо створення в загальних закладах освіти особливого підходу до навчання дітей/осіб із особливими освітніми потребами на основі диференційованого підходу та індивідуалізації навчання (навчання за індивідуальними програмами).

Для створення комфортних умов навчання важливо враховувати особливості порушень в розвитку кожної особистості, а значить створення для таких дітей належного освітнього середовища. У зв'язку з цим, у Законі України «Про освіту» (2017) дається визначення поняттю «інклюзивне освітнє середовище» – це сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей.

Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами за категоріями в системі інклюзивної освіти більш наочно представлено в рисунку 1.

«Освіта має надаватися в межах можливого, у загальноосвітніх школах, без будь-якого вияву дискримінації стосовно дітей та дорослих інвалідів». – Така офіційна позиція європейської спільноти була висловлена ЮНЕСКО, Комісією з прав людини.

Рис. 1. Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами

«Оскільки у більшості випадків інвалідність сама по собі не є перешкодою, дискримінація – ось що перешкоджає дитині отримати освіту в загальній системі». Досліджуючи зміст освіти дітей з особливими потребами, А. Колупаєва та Н. Софій (2007: 25) звертають увагу на підготовку фахівців до роботи з інклюзивними дітьми. Дослідниці визначили сутність поняття «інклюзивна компетентність» – це здатність створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища, здатність до педагогічної підтримки осіб з ООП; здатність забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня/учениці залежно від його/її індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

Для роботи з такими дітьми педагоги можуть підвищувати свою кваліфікацію шляхом здобуття формальної, неформальної та інформальної освіти. У такий самий спосіб освіту можуть отримувати й діти з особливими потребами, залежно від того, які вони мають порушення здоров'я.

Індивідуалізація навчання інклюзивних дітей та звичайних дозволяє здійснювати комфортні умови для опанування змістом освіти кожному учневі школи чи кожній дитині закладу дошкільної освіти. Важливим моментом, на нашу думку, є те, що кожен педагог, працюючи з дітьми за

індивідуалізованими програмами, повинен вчасно відстежувати просування кожної дитини на щабель вище, із тим, щоб вчасно вносити зміни в її індивідуальну програму й вчасно переводити на навчання з одного рівня розумового розвитку на інший. І створення відповідного розвивального середовища лише підсилить прагнення дітей з освітніми потребами до навчання.

Як зазначають О. Бородіна і І. Прокопа (2019: 72), необхідність забезпечення захисту найбільш уразливих верств населення та гарантування гідності кожної особи особливо актуалізувалась з другої половини 60-х років, коли у 1966 р. були ухвалені Декларації Організації Об'єднаних Націй (ООН), одна з яких визначала політичні, інша – економічні та соціальні права людини. Проте досягнення зазначеної мети гальмувалося невирішеністю економічних проблем, про що йшлося в звіті про людський розвиток учених-економістів Оксфордського університету в 1997 р. Зокрема, боргова криза країн, що розвиваються, у 1970-х роках та запровадження програм структурної перебудови і фінансової дисципліни у 1980-х роках призвели до скорочення та подальшого згорання субсидованих програм із розвитку охорони здоров'я, освіти та боротьби з бідністю, що мало наслідком розширення її масштабів та соціального виключення окремих верств населення (Human Development Report, 1997).

З метою дальшого вдосконалення законодавства про народну освіту до Закону Української РСР від 28 червня 1974 року «Про народну освіту» до Статті 29 «Фонд загального обов'язкового навчання» після частини першої було внесено доповнення новою частиною такого змісту: «Фонд загального обов'язкового навчання (всеобучу) створюється за рахунок коштів бюджету в розмірі не менше одного процента від витрат на поточне утримання шкіл, а також за рахунок залучення коштів колгоспів, інших кооперативних, профспілкових організацій та з інших джерел» (Закон зі змінами, 1980).

Зазначимо, що на навчання осіб з порушеннями в той час впливала медична модель сприймання інвалідності у світі, яка панувала до 60-х років ХХ ст. У 70-х роках виникла альтернативна теорія

«соціальної співвіднесеності», співзвучна теорії Л. Виготського – сприймання дитини, а потім її дефектів та компенсаторних можливостей організму (Колупаєва, 2014).

Ще з 1970-х років Європу охопив рух «Освіта для всіх», де інклюзивна освіта виступила моделюючою руху як в країнах світу, так і в Україні.

У 1971 році ООН прийняла декларацію «Про права розумово відсталих» та у 1975 році «Про права інвалідів». Ці документи юридично заперечили існування умовного поділу на «повноцінну» більшість і «неповноцінну» меншість, сприяли деінституалізації та інтегрування у суспільство осіб з порушенням розвитку. Саме соціальна модель зламала стійке сприймання у суспільній свідомості і розпочалася інтеграція до здорових однолітків (Шемшученко, 1998).

А вже з кінця 70-х років у Західній Європі відбувалося скорочення кількості спеціальних шкіл і збільшення кількості спеціальних класів у загальноосвітніх школах для навчання учнів із особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі (Колупаєва, 2014).

Із 1980-х років на тлі подій з визнанням прав розумово відсталих, змінювався погляд на «ненормальність», приходило розуміння можливості навчання дітей з меншими порушеннями разом із нормотиповими дітьми. Діти з меншими порушеннями інтегрували стихійно в школи. Із 1984 року, після прийняття реформи загальноосвітньої і професійної школи, в школи було дозволено приймати дітей-шестирічок, і продовжувалось стихійне інтегрування дітей з менш стійкими порушеннями. У документі зверталась увага педагогів на ідейно-політичне виховання дітей і учнів, на формування в них «марксистсько-ленінського світогляду, почуття відповідальності, організованості і дисципліни» (Про реформу, 1984). Наприкінці 80-х років було опубліковано нові праці В. Ледньова й В. Беспалько (1989) з теорії шкільного змісту. Так було змінено структуру навчальних планів, у яких виокремлювалися три компоненти змісту: союзно-республіканський, республіканський і шкільний. Тоді ж в Україні вперше за повоєнні роки розроблено власний навчальний план, варіанти шкільного компонента, збільшувалася кількість годин на предмети, які задовольняють культурно-національні потреби.

Розпад Радянського Союзу, утворення самостійної України призвело до змін в політиці, економіці держави, в культурі. 90-ті роки ХХ ст. – період розбудови національної системи освіти; перегляд концептуальних підходів щодо

освіти осіб із порушеннями розвитку відповідно до Законодавчих актів міжнародного рівня та, враховуючи соціальні зміни в суспільстві, впровадження інклюзивної практики. Проте розпочата війна Росією в Україні 24 лютого 2022 року призвела до змін в політиці, економіці держави, що не могло не вплинути й на зміни в освіті.

Серед чинників, що впливали найбільшою мірою на інтеграційні процеси в освіті держави, ми визначили такі: *політичні* (законодавча база щодо життєдіяльності осіб з обмеженими можливостями, діяльність громадських організацій), *економічні* (виплати на утримання осіб з обмеженими можливостями, пристосування простору закладів освіти для навчання і виховання інклюзивних осіб, організація робочих місць, фінансування навчально-методичних посібників та випуск спеціального обладнання для осіб із різними порушеннями розвитку), *соціальні* (рівний доступ до освітніх послуг, до послуг закладів охорони здоров'я, підготовка кадрів для роботи в інклюзивних класах, працевлаштування).

Все ж, не дивлячись на війну, що досі триває в Україні, держава продовжує піклуватися про осіб із особливими освітніми потребами, зокрема, про здобуття ними професійної освіти. Так, у 2018 році вийшов Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», де у статті 5 Розділу 1 зазначається, що держава створює умови для здобуття професійної (професійно-технічної) освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. У постанові Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2022 р. № 979 зазначено, що спеціальні школи незалежно від напрямку (профілю) їх діяльності можуть зараховувати дітей з особливими освітніми потребами незалежно від категорії (типу) їх особливих освітніх потреб (труднощів) та дітей, які не мають особливих освітніх потреб, і додатково створювати для них класи, зокрема змішані та інклюзивні. Гранична наповнюваність змішаних класів не може перевищувати восьми осіб. Для кожного учня, який здобуває освіту у змішаному класі, розробляється індивідуальна програма розвитку та індивідуальний навчальний план, що враховують індивідуальні особливості розвитку та категорію (тип) його особливих освітніх потреб (труднощів).

Висновки. Таким чином, в Україні продовжується робота над створенням умов для розвитку інклюзивної освіти з наданням психолого-педагогічного супроводу кожній дитині з особливими освітніми потребами. Усвідомлюючи важливість і значущість отримання і впровадження досвіду попередніх поколінь, свої подальші наукові розвідки спрямуємо на розвиток інклюзивної освіти в період незалежної України до 2022 років та можливість його використання в роботі з дітьми різних порушень в сучасному інклюзивному навчанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. Діти з особливими освітніми потребами: проблеми, пошуки, перспективи. *Педагогічна газета*. 2007. № 10–11. С. 8.
2. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10–14.
3. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивний сільський розвиток. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 70–85.
4. Васильєва Г. І., Любарєць В. В. Термінологічний словник-інклюдія. Київ : Міленіум. 2018. 42 с.
5. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. *Освіта*. 1993. Грудень. № 44–46. С. 5.
6. Дичківська І. Інклюзивна освіта: шляхи впровадження. *Дошкільне виховання*. 2013. № 12. С. 3–6.
7. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 37–38, ст. 2004 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 29.08.2023 р.)
9. Закону України «Про освіту», прийнятий Верховною Радою України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 2017. № 34; № 38–39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 19.07.2023 р.)
10. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-XII від 21.03.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991, № 21, ст. 252.
11. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 31, ст. 226 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 19.07.2023 р.)
12. Закон УРСР «Про народну освіту». Прийнято Постановою Верховної Ради УРСР від 28.06.1974 № 2778-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t742778?an=2&ed=1974_06_28 (дата звернення 19.07.2023 р.)
13. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посібник / Колупаєва А. А. та ін. ; за заг. ред. Л. Даниленко. Київ : СПД Кулінічев Б. М., 2007. 128 с.
14. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. «*Особлива дитина: навчання і виховання*». № 2. Київ. 2014. С. 7-18. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159118815.pdf> (дата звернення 26.08.2023 р.)
15. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ». 2016. 152 с.
16. Концепція розвитку інклюзивної освіти / Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010. № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення 26.08.2023 р.)
17. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
18. Ложкин Г. В. Педагогическая деятельность и ее регуляторы. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 3 (180). С. 1–4.
19. Луцан Н. Наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр.; за ред. проф. Тетяни Степанової. № 1 (64), лютий 2019. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 152.
20. Максименко С. Д., Ложкин Г. В., Колосов А. Б. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 12. С. 1-10.
21. Наказ МОН України від 16.07.2018. № 776 «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення 27.07.2023 р.)
22. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна». 2019. 300 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf> (дата звернення 27.07.2023 р.)
23. Про внесення змін до Закону України «Про професійно-технічну освіту» щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 6.09.2018 р. № 2541-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 43, ст. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text> (дата звернення 20.12.2018 р.)
24. Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. документів і матеріалів; пер. з рос. К.: Політвидав України, 1984. 110 с.
25. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість. Саламанка. Іспанія. 7–10 червня. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Міністерство освіти і науки Іспанії. Надруковано в ЮНЕСКО, 1994. ED-94/WS/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення 29.08.23 р.)

26. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. N 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення 22.08.2023 р.)
27. Указ Президента України від 18.01.1996 № 63/96 «Про Національну програму «Діти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text> (дата звернення 12.08.2023 р.)
28. Указ Президії Верховної Ради від 15.05.1980 № 243-X «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР про народну освіту». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/up800243?an=2&ed=1980_05_15 (дата звернення 29.08.23 р.)
29. Human Development Report 1997. UNDP. New York. Oxford: Oxford University Press, 1997. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf (дата звернення 30.06.23 р.)
30. Шевченко В. Зародження спеціальної освіти для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в Польщі (XVIII – початок XX століття). *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник*; за ред. В. В. Засенка. Київ: ТОВ «Наша друкарня». Вип. 15. 2019. С. 333-345.
31. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ : «ФОП Голембовська О.О.». 2018. 168 с.
32. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998.

REFERENCES

1. Bondar V. (2007). Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: problemy, poshuky, perspektyvy. [Children with special educational needs: problems, searches, prospects]. *Pedahohichna hazeta*. № 10–11. S. 8. [in Ukrainian].
2. Bondar V. (2011). Inkluzivne navchannia yak sotsialno-pedahohichniy fenomen. [Inclusive education as a socio-pedagogical phenomenon]. *Ridna shkola*. № 3. S. 10–14. [in Ukrainian].
3. Borodina O. M., Prokopa I. V. (2019). Inkluzivnyi silskyi rozvytok. [Inclusive rural development]. *Ekonomika i prohnouzovannia*. № 1. S. 70–85. [in Ukrainian].
4. Vasylieva H. I., Liubarets V. V. (2018). Terminolohichniy slovnyk-inkluziia. [Terminological dictionary-inclusion]. Kyiv: Milenium. 42 s. [in Ukrainian].
5. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» (Ukraina KhKhI stolittia) [State national program «Education» (21st century Ukraine)]: zatv. Postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 1993 r. № 896. *Osvita*. Hruden. № 44–46. S. 5. [in Ukrainian].
6. Dychkivska I. (2013). Inkluzivna osvita: shliakhy vprovadzhenia. [Inclusive education: ways of implementation]. *Doshkilne vykhovannia*. № 12. S. 3-6. [in Ukrainian].
7. Zaichenko I. V. (2010). Istorii pedahohiky. Knyha I. Istorii zarubizhnoi pedahohiky. [History of pedagogy. Book I. History of foreign pedagogy: education. manual]. Navch. posib. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo». 624 s. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. [Law of Ukraine «On Higher Education»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2014. № 37–38, st. 2004 zi zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
9. Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»], pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*. 2017. № 34; № 38-39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini». [The Law of Ukraine «On the Basics of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine»] № 875-KhII vid 21.03.1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, 1991, № 21, st. 252. [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [Law of Ukraine «On comprehensive general secondary education»] vid 16.01.2020. № 463-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2020. № 31, st. 226 zi zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
12. Zakon URSR «Pro narodnu osvitu». [Law of the Ukrainian SSR «On Public Education»]. Pryiniato Postanovoioi Verkhovnoi Rady URSR vid 28.06.1974 № 2778-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t742778?an=2&ed=1974_06_28 [in Ukrainian].
13. Inkluzivna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia. [Inclusive school: features of organization and management]. (2007). Navch.-metod. posibnyk / Kolupaieva A. A. ta in. ; za zah. red. L. Danylenko. Kyiv : SPD Kulinichev B. M. 128 s. [in Ukrainian].
14. Kolupaieva A. (2014). Inkluzivna osvita yak model sotsialnoho ustroiu. [Inclusive education as a model of social organization]. «*Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia*». № 2. Kyiv. S. 7–18. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159118815.pdf> [in Ukrainian].
15. Kolupaieva A. A., Taranchenko O. M. (2016). Inkluzivna osvita: vid osnov do praktyky. [Inclusive education: from basics to practice]. Monograph. Kyiv : TOV «АТОPOL». 152 s. [in Ukrainian].
16. Kontsepsiia rozvytku inkluzivnoi osvity. [Concept of development of inclusive education] / Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.10.2010. № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontsepsi-i-rozvytku-inkluzivnogo-navchannya> [in Ukrainian].
17. Kostiuk H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhičniy rozvytok osobystosti. [Educational process and mental development of personality]. Kyiv : Rad. shkola. 608 s. [in Ukrainian].
18. Lozhkyn H. V. (2014). Pedahohycheskaia deiatelnost y ee rehulyatory. [Pedagogical activity and its regulators]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. № 3 (180). S. 1–4. [in Ukrainian].

19. Lutsan N. (2019). Naukovi pidkhody do orhanizatsii navchannia ditei z osoblyvymy osvritnimy problemamy. [Scientific approaches to the organization of education of children with special educational problems]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky* : zb. nauk. pr.; za red. prof. Tetiany Stepanovoi. № 1 (64), liutyi 2019. Mykolaiv : MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. S. 152. [in Ukrainian].
20. Maksymenko S. D., Lozhkyn H. V., Kolosov A. B. (2010). Ot psykhologhycheskoho obespechenia k psykhologhycheskomu soprovozhdeniyu. [From psychological support to psychological support]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*. № 12. S. 1-10. [in Ukrainian].
21. Nakaz MON Ukrainy vid 16.07.2018. № 776 «Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku pedagogichnoi osvity». [«On approval of the Concept of development of pedagogical education»]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvytku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
22. Poroshenko M. A. (2019). Inkluzyvna osvita. [Inclusive education]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: TOV «Ahentstvo «Ukraina». 300 s. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inkluziyavnz.pdf> [in Ukrainian].
23. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro profesiino-tekhnichnu osvitu» shchodo dostupu osib z osoblyvymy osvritnimy potrebamy do osvritnikh posluh [On amendments to the Law of Ukraine "On Vocational and Technical Education" regarding the access of persons with special educational needs to educational services] : Zakon Ukrainy vid 6.09.2018 r. № 2541-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2018. № 43, st. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text> [in Ukrainian].
24. Pro reformu zahalnoosvitnoi i profesiinoi shkoly. [About the reform of general education and vocational schools]. (1984). *Zb. dokumentiv i materialiv*; per. z ros. K.: Polityvdav Ukrainy. 110 s. [in Ukrainian].
25. Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy osvritnimy potrebamy, pryiniata Vsesvitnoiu konferentsiieiu shchodo osvity osib z osoblyvymy osvritnimy potrebamy: dostup i yakist. (1994). [The Salamanca Declaration and Framework for Action on the Education of Persons with Special Educational Needs, adopted by the World Conference on the Education of Persons with Special Educational Needs: Access and Quality]. Salamanka. Ispaniia. 7-10 chervnia. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky i kultury. Ministerstvo osvity i nauky Ispanii. Nadrukovano v YuNESKO. ED-94/WS/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text [in Ukrainian].
26. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. N 347/2002 «Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity». [«On the National Doctrine of Education Development»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [in Ukrainian].
27. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.01.1996 № 63/96 «Pro Natsionalnu prohramu «Dity Ukrainy». [«About the National Program «Children of Ukraine»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text> [in Ukrainian].
28. Ukaz Prezidii Verkhovnoi Rady vid 15.05.1980 № 243-X «Pro vnesennia zmin i dopovnen do Zakonu Ukrainskoi RSR pro narodnu osvitu». [«On Amendments and Supplements to the Law of the Ukrainian SSR n Public Education»]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/up800243?an=2&ed=1980_05_15 [in Ukrainian].
29. Human Development Report 1997. [Human Development Report 1997]. UNDP. New York. Oxford: Oxford University Press, 1997. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf
30. Shevchenko V. (2019). Zarodzhennia spetsialnoi osvity dlia ditei z porushenniamy intelektualnoho rozvytku v Polshchi (KhVIII – pochatok KhKh stolittia). [The birth of special education for children with intellectual disabilities in Poland (18th – early 20th centuries)]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy: nauково-metodychnyi zbirnyk*; za red. V. V. Zasenka. Kyiv: TOV «Nasha drukarnia». Vyp. 15. S. 333-345. [in Ukrainian].
31. Shumilo I. A. (2018). Mizhnarodna systema zakhystu prav liudyny. [The international system of human rights protection]. Navch. posib. Kyiv: «FOP Holembovska O. O.». 168 s. [in Ukrainian].
32. Yurydychna entsyklopediia. (1998). [Legal encyclopedia]. U 6 t. / hol. red. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].

УДК 37.011.31-044.9+37.013.3-044.3:004.9
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-47>

Олеся СТОЙКА,
orcid.org/0000-0002-7695-6100
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) olesya.stoyka@uzhnu.edu.ua

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

У статті показано, що забезпечення якості освіти в добу цифровізації потребує від здобувача освіти і викладача відповідної цифрової компетентності. Якість освіти в контексті цифровізації розглядається як сукупність конкретних результатів навчання, до яких віднесено: певний рівень знань, умінь, навичок інтелектуального, морального, фізичного, психічного та соціального розвитку особистості, що відповідає запланованим цілям освіти, державному освітньому стандарту, потребам та очікуванням суспільства та усіх учасників освітнього процесу. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети дослідження використовується комплекс загальнонаукових методів: теоретичні: аналіз і синтез з метою визначення основних напрямів дослідження проблеми забезпечення якості освіти в контексті цифровізації професійної підготовки вчителів; емпіричні: вивчення нормативно-правової бази щодо цифровізації професійної підготовки вчителів; статистичної обробки результатів дослідження: для кількісного та якісного отримання даних. У даній статті узагальнено критерії якості професійної підготовки вчителя, зокрема: якість змісту освіти (структура і зміст освітніх програм, їх варіативність, співвідношення традиційних та інноваційних технологій навчання); форми організації освітнього процесу (якісне та кількісне співвідношення аудиторної та позааудиторної (самостійної) роботи; збалансованість освітніх програм відповідно до освітньої системи конкретного закладу освіти (стабільність, здатність адаптуватися у швидкоплинних, мінливих умовах суспільства); освітні технології, які застосовуються в освітньому процесі професійної підготовки вчителів (критерії ефективності освітніх технологій, які використовуються викладачами, визначаються їх можливістю задовольняти пізнавальну активність здобувачів освіти); гнучка система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів на усіх рівнях; сформована цифрова компетентність викладачів і здобувачів освіти.

Ключові слова: професійна підготовка, цифровізація, якість, якість освіти, якість професійної підготовки вчителя.

Olesia STOIKA,
orcid.org/0000-0002-7695-6100
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olesya.stoyka@uzhnu.edu.ua

QUALITY ASSURANCE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF TEACHER PROFESSIONAL TRAINING

In the article it is demonstrated that ensuring the quality of education in the era of digitalization requires both students and teachers to possess appropriate digital competencies. The quality of education in the context of digitalization is considered as a set of specific learning outcomes, including a certain level of knowledge, skills, intellectual, moral, physical, mental, and social development that aligns with the planned educational objectives, state educational standards, societal needs, and expectations of all participants in the educational process. To solve the tasks and achieve the goal of the research, a set of general scientific methods is used: theoretical: analysis and synthesis in order to determine the main directions of research into the problem of ensuring the quality of education in the context of digitalization of professional training of teachers; Empirical: study of the regulatory and legal framework regarding digitalization of professional training of teachers; statistical processing of research results: for quantitative and qualitative data acquisition. The criteria for the quality of teacher professional training are summarized in the article, including the quality of educational content (structure and content of educational programs, their variability, the balance between traditional and innovative teaching methods), forms of organizing the educational process (the qualitative and quantitative balance between classroom and independent study), the alignment of educational programs with the specific educational system of a particular institution (stability, adaptability in rapidly changing societal conditions), educational technologies used in teacher professional

training (criteria for the effectiveness of educational technologies used by instructors, determined by their ability to meet the cognitive activity of students), a flexible system for teacher preparation, retraining, and qualification improvement at all levels, and the development of digital competencies in both teachers and students.

Key words: professional training, digitalization, quality, education quality, quality of teacher professional training.

Постановка проблеми. Категорія «якість» займає провідне місце у системі освіти загалом і в арсеналі педагогічних понять зокрема, узагальнюючи у змісті сукупність характерних ознак, що визначають сутність конкретного об'єкта й відмінність його змістового наповнення від інших. У полі зору дослідників перебувають також категорії «якість освіти», «якість вищої освіти», «якість педагогічної освіти», при цьому доцільно констатувати розмаїття дослідницьких концепцій і наукових підходів до їх розуміння. У Законі України «Про освіту» (2019) зазначено, що якість освіти – це відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг (Закон України «Про освіту», 2019, с. 29). Проблеми дослідження якості освіти, зокрема професійної підготовки вчителя, присвятили свої праці О. Біляковська, Р. Гуревич, О. Локшина, Л. Лук'янова, Н. Мачинська, В. Осадчий, І. Соколова, Л. Хоружа та ін. Проблема цифровізації освіти, зокрема підготовки вчителя, розглядалася у працях В. Бикова, С. Литвинової, О. Ляшенко, К. Осадчої та ін. Важливого значення набуває узагальнення й систематизація проблеми якості освіти у добу цифровізації. Метою статті є розгляд питання забезпечення якості освіти в контексті цифровізації професійної підготовки вчителів у термінологічному дискурсі.

Аналіз досліджень. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети дослідження використовується комплекс загальнонаукових методів: теоретичні: аналіз і синтез з метою визначення основних напрямів дослідження проблеми забезпечення якості освіти в контексті цифровізації професійної підготовки вчителів; емпіричні: вивчення нормативно-правової бази щодо цифровізації професійної підготовки вчителів; статистичної обробки результатів дослідження: для кількісного та якісного отримання даних.

Мета статті – проаналізувати забезпечення якості освіти в контексті цифровізації професійної підготовки вчителів, розглянути нормативно-правову базу цифровізації професійної підготовки вчителів та кроки, зроблені в напрямку цифрової трансформації, а також ключові фактори подальшого розвитку цифрового навчання.

На основі аналізу нормативних документів та звітів угорського уряду та Європейського Союзу,

праць угорських та вітчизняних науковців, які безпосередньо висвітлюють тему професійної підготовки вчителів, цифровізації освіти, виявити необхідні тенденції для подальшого дослідження цифровізації вищої освіти в Угорщині.

Виклад основного матеріалу. У Національній доктрині розвитку освіти підкреслено, що для всіх громадян України незалежно від національності, статі, соціального походження та майнового стану, віросповідання, місця проживання та стану здоров'я забезпечується рівний доступ до якісної освіти. Реалізація зазначеного права передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін. Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту. На забезпечення якості освіти спрямовуються матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства і держави. Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики. Якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг. Держава постійно здійснює моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку громадського контролю (Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України; Доктрина, 2002).

Академік С. Гончаренко писав, що «якість освіти – інтегральна характеристика освітнього процесу і його результатів, яка виражає міру їх відповідності поширеним у суспільстві уявленням про те, яким повинен бути названий процес і якій меті він повинен служити» (Гончаренко, 2011, с. 120–121).

У колективній праці вчених НАПН України «Енциклопедія освіти» пропонується таке тлумачення поняття «якість освіти»: «якість освіти (у перекладі з англ. – quality of education) – повна збалансована відповідність певного освітнього рівня численним потребам, цілям, умовам, затвердженим освітнім нормам і стандартам, яка встановлюється для виявлення причин порушення цієї відповідності та управління процесом поліпшення встановленої якості» (Енциклопедія освіти, 2008, с. 1017).

Важливо звернути увагу на те, що українські дослідники пропонують різні підходи до трактування поняття якості. Так, Г. Кільова зазначає, що «якість – філософська категорія, що виражає сукупність істотних ознак і особливостей, які відрізняють один предмет або явище від інших і надають йому визначеності. Якість предмета або явища, на думку дослідниці, зазвичай не зводиться до окремих його властивостей. Вона пов'язана з предметом як цілим, охоплює його повністю й невіддільна від нього. Тому поняття якості пов'язане з буттям предмета» (Кільова, 2012, с. 23). У Законі України «Про освіту» також зазначається і про якість освітньої діяльності як відповідного рівня організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг (Законі України «Про освіту», 2019, с. 30).

Узагальнюючи зазначене, сформулюємо положення, що уточнюють зміст понять «якість», «якість освіти», «якість вищої освіти». Отож, ми визначаємо такі спільні ознаки проаналізованих нами понять:

1. Якість – це єдність внутрішніх і зовнішніх властивостей особистості; що відображають зміст якості професійної підготовки фахівця, є чітко структуровані, динамічні, можуть видозмінюватися та розвиватись, відповідно до вимог та потреб суспільства.

2. Якість вищої освіти передбачає якість професійної готовності випускника закладу вищої освіти як майбутнього фахівця конкретної галузі.

3. Якість фахівця – це сукупність професійно-особистісних характеристик, що відповідають меті вищої освіти.

4. Якість освітньої системи (освітнього процесу) визначає рівень сформованості й розвиненості властивостей фахівця.

5. Якість освіти доцільно вивчати з позиції філософського, соціологічного та психолого-педагогічного підходів, що дає можливість створити змістову інтегральну характеристику цього феномену.

Одним із чинників забезпечення високої якості професійної підготовки вчителів та досягнення результативності діяльності вищої освіти є узгоджене функціонування логічно структурованої системи вищої освіти в державі. Станом на сьогодні, в Україні сформувалися протиріччя між вимогами сучасного суспільства до фахівця й реальним рівнем професійної підготовки студента у виші, що значною мірою зумовлено невідповідним ставленням держави до науково-педагогічних кадрів, що своєю чергою впливає на якість вищої освіти.

Варто зазначити, що якість вищої освіти забезпечують такі основні параметри:

- якісний показник професорського складу (рівень професійного вдосконалення прямо пропорційний системі мотивації, яка повинна бути чітко розроблена та впроваджена у кожному закладі вищої освіти);

- якість викладання (впровадження науково-педагогічними працівниками новітніх технологій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців значною мірою залежить від дієвої системи рейтингування усіх науково-педагогічних працівників вишу, що знаходить своє відображення у морально-матеріальних засобах стимулювання викладачів);

- стан матеріально-технічної бази, лабораторного обладнання закладу й фінансового забезпечення.

Спираючись на результати аналізу нормативних документів, чинного законодавства України та Європейського Союзу, ми констатуємо, що проблема якості освіти як провідної тенденції цифровізації професійної підготовки вчителів розвивається та удосконалюється у контексті прийняття та реалізації низки документів у рамках Європейського освітнього простору. Проаналізуємо деякі з них саме з позиції проблеми актуальності якості освіти в добу цифровізації.

Вперше питання якості освіти було озвучено в 1999 році у *Болонській декларації*, де зазначалося, що держави-учасники будуть максимально сприяти європейській співпраці в галузі оцінювання якості освіти в перспективі розробки спільних критеріїв і методологій оцінювання (Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти», 1999).

2005 рік – *Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти*. Стандарти і рекомендації, які запропоновані в звіті, передбачають важливу роль для зовнішнього забезпечення якості, форми якого є різними в залежності від освітньої системи. Це можуть бути різні типи оцінювання закладу в цілому; оцінювання навчальних програм або програм з окремих предметів; акредитація на рівні навчальної дисципліни, повного курсу або закладу в цілому; а також комбінація різних типів перевірки. Загальна ефективність різних форм зовнішнього оцінювання значною мірою залежить від наявності чітко виписаної стратегії внутрішнього забезпечення якості, яка має конкретні цілі, а також від застосування освітніми закладами механізмів і методів, які забезпечують досягнення зазначених цілей.

Зовнішні агенції можуть здійснювати оцінку якості освіти з цілого ряду причин, включаючи: захист національних академічних стандартів вищої освіти; акредитацію програм та/або закладів; захист користувачів; забезпечення громадськості перевіреною інформацією (якісною і кількісною) про програми навчання та освітні заклади; вдосконалення та підвищення якості (Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, 2006).

8 липня 2009 року – Комюніке Всесвітньої конференції ЮНЕСКО з вищої освіти «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку». У комюніке зазначено про розширення доступу до вищої освіти, разом з тим вища освіта повинна переслідувати одночасно цілі рівності (справедливості), відповідності і якості. Справедливість не є просто справою доступу – ціллю має бути успішна участь і завершення, одночасно забезпечуючи добробут студентів. Акцентовано увагу на тому, що організація відкритого і дистанційного навчання, сучасні інформаційно-комунікаційні технології надають можливість розширити доступ до якісної освіти, особливо, коли до відкритих освітніх ресурсів є доступ у багатьох країнах і закладах вищої освіти. Учасники конференції одноставно зійшлися на тому, що застосування інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні і навчанні має великий потенціал для збільшення доступу, підвищення якості і успішності. У документі зазначено, що забезпечення якості є актуальною функцією сучасної вищої освіти, і вона має залучати всі зацікавлені сторони. Якість вимагає як створення системи забезпечення якості, так і зразків оцінювання і сприяння культурі якості в межах закладів вищої освіти. Наголошено на необхідності запровадження для сектора вищої освіти в цілому регуляторні механізми і механізми забезпечення якості. Критерії якості мають відображати загальні цілі вищої освіти, зокрема виховання у студентів кри-

тичного і незалежного мислення та здатності до навчання впродовж життя. Забезпечення якості вищої освіти вимагає визнання важливості залучення і збереження кваліфікованого, талановитого і відповідального науково-педагогічного штату (Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку, 2009).

Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, що ухвалено на Міністерській конференції у Єрвані 14–15 травня 2015 року, зазначають: термін «забезпечення якості» вживається в цьому документі на позначення всіх видів діяльності в рамках неперервного циклу вдосконалення (забезпечення та підвищення якості). В основі усіх процесів забезпечення якості лежать дві споріднені цілі – підзвітність і підвищення якості. Разом вони формують довіру до роботи вищих навчальних закладів. Успішно впроваджена система забезпечення якості постачатиме інформацію, яка зможе заповнити заклад вищої освіти і громадськість у належній якості діяльності навчального закладу (підзвітність), а також даватиме поради і рекомендації щодо можливих шляхів удосконалення його роботи (підвищення якості). Стандарти забезпечення якості було поділено на три частини: внутрішнє забезпечення якості; зовнішнє забезпечення якості; агенції із забезпечення якості (Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, 2015).

У Концепції забезпечення якості вищої освіти України зазначено, що Україна також вибудовує свою систему якості, яка своїм корінням сягає в радянське минуле, коли контроль над якістю освіти здійснювався адміністративно-командними методами. Це можна пояснити так, що споживачем послуг освіти в тій системі була держава. Відтак, в українській системі освіти логічно побудовані ті елементи, які були створені за умов адміністративного управління (за радянських часів) – тобто формальні процеси і процедури.

Таблиця 1

Відмінності у формуванні української та європейської систем забезпечення якості освіти

Українська система забезпечення якості вищої освіти	Європейська система забезпечення якості вищої освіти
Умови розвитку	
Адміністративно-командна система	Свобода вибору в умовах ринку
Основний споживач освіти	
Державний механізм	Студент, роботодавець
Накопичено суспільством	
Навички та вміння пристосовуватися до вимог влади, розподіляти на свою користь бюджетні кошти	Навички та вміння висувати вимоги до якості освіти

Джерело: сформовано на основі даних [4]

Європейська система освіти – навпаки, формувалася в умовах природного вибору, коли вимоги до якості освіти висувалися безпосередніми споживачами освітніх послуг – галузями, роботодавцями, студентами (Концепція забезпечення якості вищої освіти України, 2014).

Концепція забезпечення якості містить виокремлені відмінності у формуванні української та європейської систем забезпечення якості освіти, які подано нами у таблиці 1.

Спираючись на визначені відмінності, ми можемо прокоментувати низьку ефективність якості освіти вітчизняних закладів вищої освіти. Оскільки в Україні тривалий час не бралися до уваги потреби і права усіх учасників освітнього процесу, домінували застарілі принципи адміністрування освітньої системи, ми можемо констатувати наявність таких негативних явищ у системі оцінювання якості освіти.

1. Відсутність зв'язків між продуктивністю закладу вищої освіти та обсягами ресурсів, отриманих ним від держави, що пов'язано з відсутністю мотивації студентів, викладачів, роботодавців, урядових та неурядових організацій до підвищення якості освіти.

2. Національна система забезпечення якості ґрунтується на спотвореній і застарілій «системі цінностей» щодо показників якості; тому моніторинг розвитку системи освіти не відповідає цілям підвищення якості.

3. У вітчизняній освіті відсутня повна та послідовна система забезпечення якості, яку можна прирівняти до європейських стандартів. Не розроблено систему процедур стратегічного планування розвитку університетів, а також реальної мети для підвищення рівня освіти.

4. Система забезпечення якості в Україні, спрямована не на допомогу закладам вищої освіти розвиватися в напрямку високої якості, а на контроль, тиск і покарання тих, які не відповідають встановленим критеріям.

5. Існуючі процедури забезпечення якості не є прозорими ані для самих учасників, ані для зовнішнього спостерігача (суспільство, промисловість, міжнародні експерти тощо).

6. Існує надмірна кількість органів, що контролюють якість освіти. Їх неузгоджені дії і велика кількість процедур оцінок якості освіти призводять до знецінення відповідних процедур і зниження мотивації закладів вищої освіти до повноцінної участі в них.

7. Дані про освітні процеси, заявлені в різних звітах, у своїй більшості є надлишковими, недоречними і такими, що швидко застарівають.

Крім того, їх статистична природа не може відображати реальну якість системи вищої освіти, заслуги і досягнення.

8. Всі зацікавлені в системі забезпечення якості залежать від державної влади (тобто створені і фінансовані державою), до їх діяльності немає достатньої довіри із-за неможливості об'єктивних рішень та дій з їх боку.

9. Управління системою освітніх установ здійснюється в реальному часі жорстко централізованою адміністративно-командною системою, у якій практично немає місця для діяльності ЗВО відповідно до їх власних планів та цілей. Діяльність персоналу закладу вищої освіти пов'язана із надзвичайно високим обсягом бюрократії, оскільки офіційне звітування про «результати» стає більш важливим, ніж самі досягнення.

10. Усі учасники освітнього процесу не мають влади в національній системі забезпечення якості і не мають правових засобів впливати на будь-які рішення в рамках системи вищої освіти. Повна відсутність часу не дозволяє думати про якість результатів, перебуваючи в безперервному процесі звітності.

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки містить низку проблемних, суперечливих моментів, які мають значний вплив на якість освіти загалом, і на якість вищої освіти зокрема:

- невідповідність змісту та якості вищої освіти актуальним потребам суспільства та національної економіки, низька інтенсивність взаємодії з наукою та бізнесом;
- невизначеність довгострокових пріоритетів, відсутність стратегії соціально-економічного розвитку України, відсутність чітко виражених пріоритетів державної економічної політики;
- низька інтенсивність співпраці закладів вищої освіти з бізнесом, органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами як замовниками освітніх послуг;
- розрив між системою вищої освіти та ринком праці (невідповідність змісту освіти вимогам роботодавців, недостатня участь зацікавлених сторін у створенні та удосконаленні переліку компетентностей, освітніх програм, недостатня забезпеченість базами для виробничої практики студентів тощо);
- брак попиту з боку національної економіки на фахівців найбільш перспективних на ринку праці розвинутих країн у найближчому майбутньому спеціальностей (у першу чергу – інженерно-технічні фахівці, науковці-дослідники) через її сировинну спрямованість;

- низький рівень взаємодії освітніх і наукових установ у здійсненні освітньої, наукової та інноваційної діяльності;
- консерватизм ЗВО при формуванні освітніх програм;
- невідповідність галузевих стандартів, кваліфікаційних вимог потребам сучасності;
- недостатня підготовленість громадськості до участі у формуванні стандартів і програм навчання;
- відсутність механізмів зворотного зв'язку між роботодавцями, студентами, ЗВО, іншими зацікавленими особами та моніторингу зайнятості випускників;
- формальний підхід до внутрішнього забезпечення якості освіти;
- подекуди імітація академічної успішності у ЗВО для збереження штатного розпису, прив'язаного до кількості студентів;
- недостатня розвиненість культури академічної доброчесності;
- низька конкурентоспроможність української вищої освіти на світовому освітньому ринку.

I. Малицька акцентує увагу на доцільності та важливості використання таких освітніх платформ (Малицька, 2021, с. 66):

- Twinning (<https://www.etwinning.net/en/pub/community.htm>) – підтримує спілкування вчителів, обмін освітніми ресурсами, досвідом викладання, проведення освітніх проєктів, розвиваючи професійні навички;
- SALTO-YOUTH (<https://www.salto-youth.net/about/>) мережа з семи ресурсних центрів, надає неформальні навчальні ресурси для молодих працівників та молодіжних лідерів, організовує навчальні заходи для підтримки організацій та національних агентств в рамках програми Erasmus+ Youth та European Solidarity Corps;
- Європейська платформа Learning Corner надає доступ до навчальних матеріалів, інтерактивних книг, онлайн-ігор для учнів усіх вікових груп з метою ознайомлення з діяльністю ЄС (https://europa.eu/learningcorner/home_en);
- EU CodeWeek (<https://codeweek.eu/>) – ініціатива, підтримана Європейською Комісією, що спрямована на формування та удосконалення навичок з програмування, обчислювального мислення, підвищення рівня цифрової грамотності усіх учасників освітнього процесу.

Цифровізація освіти має значний вплив на традиційну систему освіти, змінюючи її та формуючи її нову якість. Це проявляється в таких аспектах: збільшення кількості віртуальних освітніх платформ; багаторазове й багатоцільове використання

того самого електронного ресурсу в освітньому процесі; впровадження нових освітніх технологій і цифрових освітніх платформ, що надають освітні послуги (Андреева, 2023, с. 7–9).

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз дає всі підстави констатувати, що цифровізація професійної підготовки вчителів, безумовно, буде мати значний вплив на якість освіти загалом і на якість професійної підготовки зокрема. Рівень професійної підготовки вчителів до використання в освітньому процесі інформаційних технологій впливає на розвиток інформаційно-комунікативних компетентностей здобувачів освіти, що дає всі підстави стверджувати, що цифрова освіта стає одним з головних напрямів розвитку систем освіти. Аналіз нормативно-правової бази дає підстави визнати важливість і необхідність підвищення рівня таких компетентностей громадян Європи, що особливо загострилося під час пандемії COVID-19. Європейська Комісія з питань освіти, приділяючи особливу увагу освітній сфері, надає фінансову допомогу у підтримці доступних, безкоштовних освітніх онлайн-ресурсів, які мають можливість застосовувати у своїй професійній діяльності педагоги України.

Якість освіти в контексті цифровізації ми трактуємо як сукупність істотних властивостей і конкретних результатів навчання, до яких відносимо: певний рівень знань, умінь, навичок інтелектуального, морального, фізичного, психічного та соціального розвитку особистості, що відповідає запланованим цілям освіти, державному освітньому стандарту, потребам та очікуванням суспільства та усіх учасників освітнього процесу. Якість в добу цифровізації безсумнівно потребує від здобувача освіти і викладача відповідної цифрової компетентності. Узагальнено критерії якості професійної підготовки вчителя, зокрема: якість змісту освіти (структура і зміст освітніх програм, їх варіативність, співвідношення традиційних та інноваційних технологій навчання); форми організації освітнього процесу (якісне та кількісне співвідношення аудиторної та позааудиторної (самостійної) роботи; реалізація цілей навчання і виховання (відповідність отриманих результатів цілям та місії освітніх програм, визначених на основі державних стандартів професійної підготовки вчителів); сформована цифрова компетентність викладачів і здобувачів освіти.

Оскільки питання забезпечення якості освіти в контексті цифровізації професійної підготовки вчителів вивчене недостатньо, подальше дослідження обраної проблеми є актуальним і своєчасним та сприятиме запозиченню всіх сучасних позитивних тенденцій в освітній простір України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Н. Особенности цифровизации та евроинтеграции фахової передвищої освіти в Україні. *Интеграция экономической освіти, науки и практики с европейским образовательным пространством: опыт и перспективы* : материалы Междунар. науч.-практ. вебинара, Ломжа-Хмельницкий, 25.04.2023 г. / за науч. ред. И. Жуховский, З. Шарлович. Ломжа : MANS w Łomży, 2023. С. 7–9. URL: https://mans.edu.pl/fcp/iOEUFzs9BjEkLTg1Y1BSe0N_YAVTHwIIOgIaTAIABCRvRQMEOjBBaHICPXNtSBk6PjIyBV4RBDYnD1cYTk8cOjYCEg/2/public/wydawnictwa/zbior_prac_naukowych_25042023.pdf (дата звернення: 13.07.2023).
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник : 2-ге вид., переробл. та допов. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
3. Кільова Г. О. Якість освіти як ключова категорія менеджменту освіти. *Освіта та педагогічна наука*. 2012. № 5–6. С. 22–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OsDon_2012_5-6_5 (дата звернення: 12.07.2023).
4. Концепція забезпечення якості вищої освіти України : за результатами проекту Tempus “TRUST” «Національна система забезпечення якості і взаємної довіри в системі вищої освіти України» (“Towards Trust in Quality Assurance System” № 516935-TEMPUS1-2011-1-FITEMPUS-SMGR, 15.10.2011–14.10.2014). 2014. URL: http://www.cs.jyu.fi/ai/QA_Concept.pdf (дата звернення: 15.07.2023).
5. Малицька І. Цифрова освіта країн європейського союзу під час пандемії COVID-19. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27–28 травня 2021 р.) / Ін-т педагогіки НАПН України / за заг. ред. О. І. Локшиної. Тернопіль : Крок, 2021. 322 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Comparative_2021_w.pdf (дата звернення: 15.07.2023).
6. Новая динамика вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку. *Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. ЮНЕСКО*; Комюніке (Париж, 5–8 липня 2009 року), Міжнародний документ від 08.07.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_011#Text (дата звернення: 12.07.2023).
7. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України; Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
8. Про освіту : Закон України від 16.07.2019 р. № 10-p/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
9. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» : Європейський Союз; Декларація, Міжнародний документ від 19.06.1999. 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text (дата звернення: 15.07.2023).
10. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ : Ленвіт, 2006. 35 с. URL: https://osvita.kpi.ua/files/downloads/Standart_EPVO.pdf (дата звернення: 13.07.2023).
11. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. 2015. 22 с. URL: <https://tinyurl.com/yh9vхууw> (дата звернення: 12.07.2023).
12. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Київ : МОН України, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 13.07.2023).
13. Erasmus+ for schools. *School Education Gateway : Europe's online platform for school education*. URL: <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/index.htm> (дата звернення: 13.07.2023).

REFERENCES

1. Andreieva, N. (2023). Osoblyvosti tsyfrovizatsii ta yevrointehratsii fakhovoi peredvyshchoi osvity v Ukraini [Peculiarities of digitization and European integration of vocational pre-higher education in Ukraine]. *Integration of economic education, science and practice with the European educational space: experience and perspectives*, Lomza, 7-9. https://mans.edu.pl/fcp/iOEUFzs9BjEkLTg1Y1BSe0N_YAVTHwIIOgIaTAIABCRvRQMEOjBBaHICPXNtSBk6PjIyBV4RBDYnD1cYTk8cOjYCEg/2/public/wydawnictwa/zbior_prac_naukowych_25042023.pdf [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. U. (2011). Ukrainyskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary], 120–121. [in Ukrainian].
3. Kilova, H. O. (2012). Yakist osvity yak kliuchova katehoriia menedzhmentu osvity [Quality of education as a key category of education management]. *Education and pedagogical science*, 5–6, 22–26. http://nbuv.gov.ua/UJRN/OsDon_2012_5-6_5 [in Ukrainian].
4. Kontseptsiiia zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity Ukrainy : za rezultatamy proiektu Tempus “TRUST” «Natsionalna sistema zabezpechennia yakosti i vzaiemnoi dovery v systemi vyshchoi osvity Ukrainy» [The concept of quality assurance of higher education of Ukraine: based on the results of the Tempus "TRUST" project «National system of quality assurance and mutual trust in the system of higher education of Ukraine»]. (2014). http://www.cs.jyu.fi/ai/QA_Concept.pdf [in Ukrainian].
5. Malyska, I. (2021). Tsyfrova osvita krain yevropeiskoho soiuzu pid chas pandemii COVID-19 [Digital education of the countries of the European Union during the COVID-19 pandemic]. Lokshyna O.I. (Ed). *Pedagogical comparative studies and international education – 2021: innovations in education in the context of Europeanization and globalization*. Ternopil : Step, 66. https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Comparative_2021_w.pdf [in Ukrainian].
6. Nova dynamika vyshchoi osvity i nauky dlia sotsialnoi zminy i rozvytku. Vsesvitnia konferentsiia z vyshchoi osvity – 2009. YuNESKO; Komuniike (Paryzh, 5-8 lypnia 2009 roku) [New dynamics of higher education and science for social change and development. World Conference on Higher Education – 2009. UNESCO; Communiqué (Paris, July 5-8, 2009)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_011#Text [in Ukrainian].

-
7. Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity: Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the National Doctrine of Education Development: Decree of the President of Ukraine]. (2002). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [in Ukrainian].
 8. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 16.07.2019 r. № 10-r/2019 [On education: Law of Ukraine dated July 16, 2019 No. 10-r/2019] (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
 9. Spilna deklaratsiia ministriv osvity Yevropy «Ievropeyskyi prostir u sferi vyshchoi osvity» [Joint declaration of the ministers of education of Europe «European space in the field of higher education»]. (1999). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text [in Ukrainian].
 10. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education]. (2006). https://osvita.kpi.ua/files/downloads/Standart_EPVO.pdf [in Ukrainian].
 11. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education]. (2015). <https://tinyurl.com/yh9vxyyw> [in Ukrainian].
 12. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021-2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031] (2020). Ministry of education and science of Ukraine. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].
 13. Erasmus+ for schools. *School Education Gateway : Europe's online platform for school education*. <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/index.htm>

Володимир ТИМЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5039-2511

доктор педагогічних наук,

професор кафедри професійної освіти у сфері технологій та дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *tymenkovp@gmail.com*

Руслана ХИНЕВИЧ,

orcid.org/0000-0002-3130-5785

кандидат технічних наук,

доцент кафедри мультимедійного дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *h.ruslana.v@gmail.com*

Михайло ЧЕРНІКОВ,

orcid.org/0009-0004-3310-7434

асистент, аспірант кафедри мультимедійного дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *mishamanart@gmail.com*

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ДИСЦИПЛІН З ВІДЕО-ГРАФІКИ У СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІЙ СХЕМІ ОПП «МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ ДИЗАЙН»

У сучасному світі мультимедійний дизайн є однією з найдинамічніших та найбільш перспективних сфер творчості та професійної діяльності. Розвиток інформаційних технологій та зростаюча роль візуальних рішень у масовій комунікації роблять цю галузь надзвичайно актуальною та важливою. Прагнення створити вражаючі, інтерактивні та ефективні мультимедійні продукти відкриває широкі можливості для креативності та професійного зростання.

Однак успішна реалізація мультимедійних проєктів вимагає глибокого розуміння відмінностей і особливостей різних видів мультимедійних засобів та їх візуальних аспектів. У цьому контексті велике значення надається дисциплінам з відео-графіки, які виступають необхідною основою для розуміння процесів створення візуальних ефектів, анімації та роботи з графічними інструментами.

Ця стаття присвячена важливості та пріоритетності дисциплін з відео-графіки у структурно-логічній схемі освітньо-професійної програми «Мультимедійний дизайн». Ми розглянемо роль цих дисциплін у підготовці фахівців мультимедійного дизайну та обґрунтуємо їх важливість для успішної кар'єри в цій захоплюючій та конкурентній галузі. Вивчення відео-графіки надає студентам можливість не лише здобувати теоретичні знання, але й практично застосовувати їх у створенні якісного мультимедійного контенту, що відкриває перед ними безмежні можливості у цій динамічній галузі. Майбутні фахівці з відео-графіки навчаються працювати з різними відео та анімаційними програмами, опановують навички монтажу та обробки відеоматеріалів, розуміють важливість візуальної ефективності в сучасному медіа-середовищі.

У підсумку, дисципліни з відео-графіки виступають невід'ємною складовою структури освітньо-професійної програми «Мультимедійний дизайн». Вони допомагають студентам засвоювати ключові навички та знання, необхідні для творчої та успішної кар'єри в цій динамічній галузі. Розуміння відео-графіки дозволяє майбутнім фахівцям вільно маневрувати у світі візуальних ефектів та анімації, створюючи вражаючий та інноваційний контент. Таким чином, пріоритетність дисциплін з відео-графіки в структурно-логічній схемі освітньо-професійної програми «Мультимедійний дизайн» є важливим чинником у підготовці майбутніх фахівців та розвитку цієї захопливої галузі.

Ключові слова: відео-графіка, мультимедійний дизайн, візуальний дизайн, освітні компоненти, компетентності, інтерактивність мультимедіа.

Volodymyr TYMENKO,
 orcid.org/0000-0002-5039-2511
 Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor at the Department of Vocational Education in Technology and Design
 Kyiv National University of Technology and Design
 (Kyiv, Ukraine) tymenkovp@gmail.com

Ruslana KHYNEVYCH,
 orcid.org/0000-0002-3130-5785
 Candidate of Technical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Multimedia Design
 Kyiv National University of Technology and Design
 (Kyiv, Ukraine) h.ruslana.v@gmail.com

Mykhailo CHERNIKOV,
 orcid.org/0009-0004-3310-7434
 Assistant, Graduate Student at the Department of Multimedia Design
 Kyiv National University of Technology and Design
 (Kyiv, Ukraine) mishamanart@gmail.com

PRIORITY OF DISCIPLINES IN VIDEO GRAPHICS IN THE STRUCTURAL AND LOGICAL SCHEME OF THE PROGRAM “MULTIMEDIA DESIGN”

In the modern world, multimedia design is one of the most dynamic and promising areas of creativity and professional activity. The development of information technologies and the growing role of visual solutions in mass communication make this industry extremely relevant and important. The desire to create impressive, interactive and effective multimedia products opens up great opportunities for creativity and professional growth.

However, the successful implementation of multimedia projects requires a deep understanding of the differences and features of different types of multimedia and their visual aspects. In this context, great importance is attached to video graphics disciplines, which are a necessary basis for understanding the processes of creating visual effects, animation, and working with graphic tools.

This article is devoted to the importance and priority of video graphics disciplines in the structural and logical scheme of the Multimedia Design educational and professional program. We will look at the role of these disciplines in the training of multimedia design specialists and justify their importance for a successful career in this exciting and competitive field. The study of video graphics provides students with the opportunity not only to acquire theoretical knowledge but also to apply it in practice in creating high-quality multimedia content, which opens up endless opportunities in this dynamic field. Future video graphics specialists learn to work with various video and animation programs, master the skills of editing and processing video materials, and understand the importance of visual efficiency in the modern media environment.

As a result, video graphics disciplines are an integral part of the structure of the Multimedia Design educational and professional program. They help students acquire the key skills and knowledge necessary for a creative and successful career in this dynamic field. Understanding of video graphics allows future professionals to maneuver freely in the world of visual effects and animation, creating impressive and innovative content. Thus, the priority of video graphics disciplines in the structural and logical scheme of the educational and professional program “Multimedia Design” is an important factor in the training of future specialists and the development of this exciting industry.

Key words: video graphics, multimedia design, visual design, educational components, competencies, interactivity of multimedia.

Постановка проблеми. У першій чверті ХХІ століття інформаційні технології пережили революцію з виникненням та стрімким розвитком мультимедіа, що стало новим засобом масової комунікації, спрямованим на окремих користувачів через комп'ютери та мережу Інтернет.

Мультимедіа має унікальну здатність об'єднувати різні «середовища» та створювати інтерактивні враження, що дозволяє відтворити повноту людських відчуттів та залучити глядачів до актив-

ної участі у створенні аудіовізуальних просторів. Завдяки технології віртуальної реальності мультимедійне середовище може виходити за межі екрана.

Проте вища дизайн-освіта поступається в цьому процесі через відсутність розмежування фахівців комп'ютерної графіки (візуальних та мультимедійних дизайнерів) і фахівців традиційної графіки (графічних дизайнерів). Ця ситуація гальмує розвиток мультимедійного дизайну у вищій дизайн-освіті, оскільки на фахівців

з інформаційних технологій перекладають функції мультимедійних дизайнерів.

Аналіз досліджень. Аналіз дослідження стосовно пріоритетності дисциплін з відео-графіки у структурно-логічній схемі освітньо-професійної програми «Мультимедійний дизайн» розкриває ряд важливих висновків і спостережень.

По-перше, відео-графіка є ключовою складовою мультимедійного дизайну через свою здатність до створення візуального контенту, який впливає на глядача в силу його динамічності та емоційності. Зростаюча популярність відео-контенту підкреслює важливість професійних вмій відео-графіків у сучасному мультимедійному середовищі.

По-друге, відео-графіка відкриває можливості для інтерактивного та динамічного взаємодії з аудиторією, що є однією з ключових характеристик мультимедійного дизайну. Сучасні користувачі медіа-платформ очікують відмінної візуальної естетики та інтерактивних елементів, і відео-графіка може стати ідеальним інструментом для досягнення цієї мети.

По-третє, враховуючи швидкий розвиток технологій, відео-графіка вимагає від майбутніх мультимедійних дизайнерів не лише художніх, але й технічних знань. Розуміння процесу створення та обробки відео, робота зі спеціалізованим програмним забезпеченням, а також знання щодо високоякісного відео-кодування стають важливими компетенціями для фахівців у цій області.

Однак, не дивлячись на очевидну важливість відео-графіки, існують питання та виклики, що вимагають подальшого дослідження. Наприклад, визначення оптимальної кількості годин і змісту відео-графічних дисциплін у структурі навчального плану, розгляд можливих методів інтеграції відео-графіки з іншими аспектами мультимедійного дизайну та дослідження педагогічних підходів до викладання цієї дисципліни.

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості та актуальності включення дисциплін з відео-графіки до структурно-логічної схеми освітньо-професійної програми (ОПП) «Мультимедійний дизайн». Стаття спрямована на аналіз та аргументацію пріоритетності вивчення відео-графіки як ключового елементу підготовки фахівців у галузі мультимедійного дизайну. Метою є підкреслення ролі відео-графіки у створенні візуальної та інтерактивної мультимедійної продукції, відзначення її впливу на сприйняття аудиторією та наголошення на важливості технічної підготовки у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Гіпотеза досліджень з мультимедійного дизайну містить такі припущення:

1. Сучасний рівень розвитку інтерактивних мультимедіа свідчить про потенційну можливість нового засобу масової комунікації посісти гідне місце не лише серед аудіовізуальних мистецтв, але й у проектній творчості фахівців веб-дизайну (UI/UX-дизайну) як інтегральне утворення нової якості – мультимедійний дизайн.

2. Ефективність мультимедійного дизайну зумовлюється такими принципами: драматургічність, нелінійність та інтерактивність у подачі інформації; креативність аудіо-, відео-, анімаційних засобів впливу на користувачів інтерфесів; варіативність простору і часу у мультимедійній дизайн-продукції; емоційність та інформаційна насиченість кадрів анімацій та відео фрагментів.

3. Інтерактивність є принциповою та унікальною особливістю мультимедіа в дизайні, що зумовлює специфіку естетичної природи інтерактивних художніх середовищ (своєрідність художнього образу, виразних засобів, просторово-часової організації матеріалу, особливостей сприйняття).

4. Художня обдарованість режисера мультимедіа, що володіє сучасними комп'ютерними технологіями, забезпечує успішний синтез мультимедіа з комп'ютерним дизайном, створення інтерактивних дизайн-продуктів креативної індустрії.

5. Режисура мультимедіа у поєднанні з комп'ютерним дизайном є напрямом професійної та творчої діяльності, зорієнтованим на естетичну та смислову організацію інтерактивного простору як образного цілого.

6. Мультимедійний дизайн як синтез режисури мультимедіа і комп'ютерного дизайну має свою специфіку, зумовлену естетичною природою інтерактивної дизайн-продукції, особливостями її сприйняття, виразними можливостями мультимедіа і дизайн-творчості, нелінійною драматургією, а також тісною взаємодією мультимедійної творчості з передовими комп'ютерними та інформаційно-комунікаційними технологіями.

7. Творче та професійне становлення мультимедійного дизайнера як режисера мультимедіа, відео-графіка і веб-дизайнера (UI/UX-дизайнера), майстерність якого визначається яскравою художньою виразністю, широкою ерудицією і технічною грамотністю, неможливе без розроблення та обґрунтування освітньо-професійної програми «Мультимедійний дизайн» з функціонуючої нині спеціалізації 022.01 – графічний дизайн (Петрова, Фарафонов, Міславский, 2019).

У структурно-логічній схемі ОПП «Мультимедійний дизайн» виокремлено як пріоритетні, суміжні і взаємодоповнювані освітні компоненти: «Візуальний дизайн», «Режисура зйомки і мон-

тажу», «Композиція фото і відео зображень», «Мультимедійний дизайн».

ОК «Візуальний дизайн» – теоретичний курс, що забезпечує реалізацію *принципу комплексного теоретичного аналізу естетичної природи інтерактивних мультимедіа у дизайні* (особливостей художнього образу та його сприйняття, просторово-часової організації твору, специфіки вираження інтерактивного мультимедійного образу) *засобами вербального інтелекту* мультимедійного дизайнера (режисера-дизайнера).

Відповідно до принципу комплексного аналізу інтерактивних мультимедіа у дизайні формується додатковий програмовий результат навчання (ПРН20) мультимедійних дизайнерів за ОК «Візуальний дизайн» – демонструвати емпіричні знання (фактологічні та уявні), уміння з інтуїтивного і творчого дизайн-мислення у візуальному дизайні; ПРН15 – розуміти українські етнокультурні традиції у стилевих вирішеннях об'єктів дизайну, враховувати регіональні особливості етнотдизайну у мистецьких практиках.

Згідно зі стандартом спеціальності 022 «Дизайн» ОК «Візуальний дизайн» зорієнтований на формування у мультимедійних дизайнерів низки фахових компетентностей, які уточнено з урахуванням спеціалізації мультимедійного дизайну (таблиця 1).

Сукупність поданих та інших тем в ОК «Візуальний дизайн» є необхідною і достатньою для формування відповідних фахових компетентностей з мультимедійного дизайну як напряму візуального дизайну, що має назву «комп'ютерна графіка» (Тименко, 2022).

Лекційний і практичний курс з візуального дизайну доповнюється ОК «Режисура зйомки і

монтажу», ОК «Композиція фото і відео зображень», що забезпечують реалізацію *принципу полісенсорного (драматургійного, нелінійного, інтерактивного) впливу мультимедійної дизайн-продукції на користувачів інтерфейсів*. Зазначені ОК вимагають активізації емоційного (художньо-образного) інтелекту у мультимедійних дизайнерів.

Відповідно до принципу полісенсорності формуються програмові результати навчання (ПРН) мультимедійних дизайнерів за ОК «Режисура зйомки і монтажу»: ПРН3: збирати та аналізувати інформацію для обґрунтування мультимедійного дизайнерського проекту, застосовувати теорію і методику візуального дизайну, фахову термінологію (з візуального дизайну), основи наукових досліджень з візуального дизайну; ПРН4: визначити мету, завдання та етапи мультимедійного проектування; ПРН9: створювати об'єкти мультимедійного дизайну засобами проектно-графічного комп'ютерного моделювання; ПРН11: розробляти композиційне вирішення об'єктів мультимедійного дизайну з використанням відповідних технік і сучасних комп'ютерних програм; ПРН24: застосовувати компетентності з композицій і технологій виробництва фото-, аудіо- та відео-продуктів (в т.ч. анімаційних) мультимедійного дизайну.

Окрім сукупності програмових результатів навчання ОК «Режисура зйомки і монтажу» зорієнтовано на формування у мультимедійних дизайнерів низки фахових компетентностей (таблиця 2).

Сукупність поданих та інших тем в ОК «Режисура зйомки і монтажу» є необхідною і достатньою для формування відповідних фахових компетентностей з мультимедійного дизайну, а також підсилює і доповнює тематику суміжного ОК «Візуальний дизайн» (Тименко, Черніков, 2022).

Таблиця 1

Відповідність фахових компетентностей (ФК) тематиці освітнього компонента «Візуальний дизайн»

ФК	Фахові компетентності з візуального дизайну	Відповідні теми ОК «Візуальний дизайн»
ФК1	Здатність застосовувати сучасні методики проектування одиничних, комплексних об'єктів візуального дизайну	Т1. Предмет і ключові слова мультимедійного мистецтва: медіа-арт, кібер-арт, медіа-технології, комп'ютерна анімація, комп'ютерна трансформація, цифрове мистецтво
ФК4	Здатність застосовувати навички проектної графіки у професійній діяльності мультимедійних дизайнерів	Тема 4. Сайнс-арт як теоретична основа становлення і розвитку мультимедіа. Медіа-твори як спільне надбання художників і вчених.
ФК7	Здатність використовувати сучасне програмове забезпечення для створення інноваційних об'єктів мультимедійного дизайну	Тема 8. Візуальний дизайн і сучасні інформаційні технології. Класифікація наявних медіа-технологій з урахуванням основ візуального дизайну.
ФК14	Самостійно вирішувати проблемні ситуації з мультимедійної дизайн-діяльності та здійснювати самодіагностику дизайн-обдарованості	Тема 6. Теорія поколінь: візуальна обдарованість сучасного покоління учнівської молоді. Форми самоорганізації візуальних дизайнерів.

Таблиця 2

**Відповідність фахових компетентностей тематиці освітнього компонента
«Режисура зйомки і монтажу»**

ФК	Фахові компетентності з мультимедійного дизайну	Відповідні теми ОК Режисура зйомки і монтажу
ФК1	Здатність застосовувати сучасні методики проектування одиничних, комплексних, функціональних об'єктів мультимедійного дизайну	Тема 2. Основи екранної режисури. Ігрові та документальні фільми із застосуванням мультимедійних технологій. Телевізійні програми з використанням цифрових, комп'ютерних спецефектів. Комп'ютерна анімація. Театральні-видовищні проекти.
ФК2	Здатність здійснювати формування, макетування і моделювання об'єктів мультимедійного дизайну	Тема 2. Режисерський задум мультимедійного проекту реклами. Створення режисерського задуму та його реалізація. Виробничі етапи: сценарний, підготовчий, знімальний, монтажний.
ФК7	Здатність використовувати сучасне програмне забезпечення для створення об'єктів мультимедійного дизайну	Тема 2. Навчальні та освітні програми. Веб-дизайн і віртуальна реальність. Презентаційні програми, комп'ютерна анімація, інтерактивні медійні інсталяції, сайти та кліпи, поліграфічні видання.

Відповідно до принципу полісенсорності мультимедійної дизайн-продукції формуються також програмові результати навчання мультимедійних дизайнерів з ОК «Композиція фото і відео зображень»: ПРН8: оцінювати об'єкт проектування, технологічні процеси в контексті проектного завдання, формулювати художньо-проектну фотодизайнерську концепцію; ПРН9: перетворювати об'єкти фотодизайну засобами проектно-графічного комп'ютерного моделювання; ПРН11: розробляти композиційне вирішення об'єктів фотодизайну у відповідних фототехніках і комп'ютерних програмах; ПРН17: застосовувати сучасне загальне та спеціалізоване програмне забезпечення у професійній діяльності фотодизайнера; ПРН18: відображати морфологічні, стильові та кольоро-фактурні властивості об'єктів фотодизайну; ПРН24: засто-

совувати компетентності з композицій і технологій виробництва фото-, аудіо- та відеопродуктів (в т.ч. анімаційних) мультимедійного дизайну.

Окрім сукупності програмових результатів навчання ОК «Композиція фото і відео зображень» зорієнтовано на формування у фотодизайнерів низки фахових компетентностей (таблиця 3).

Сукупність поданих та інших тем в ОК «Композиція фото і відео зображень» є необхідною і достатньою для формування відповідних фахових компетентностей з фото та відео дизайну, а також підсилює і доповнює тематику суміжних ОК: «Режисура зйомки і монтажу», «Візуальний дизайн» (Скляренко, Черніков, 2022).

Лекційний і практичний ОК «Мультимедійний дизайн» реалізується за принципом *швидкозмін-*

Таблиця 3

**Відповідність загальних і фахових компетентностей тематиці освітнього компонента
«Композиція фото і відеозображень»**

ЗК/ФК	Загальні і фахові компетентності з мультимедійного дизайну	Відповідні теми ОК «Композиція фото- і відеозображень»
ЗК10	Здатність до проектно-художньої творчості з використанням фото і відео дизайну та мультимедіа, самореалізації дизайн-обдарованості	Тема 4. Поняття глибини зображувального простору, гіперфокальної відстані. Тема 5-2. Обладнання сучасної студії.
ФК3	Здатність здійснювати композиційну побудову об'єктів фото і відео дизайну	Тема 2. Композиція побудови об'єктів дизайну. Композиційний центр. Золотого перетин. Плани.
ФК7	Здатність використовувати сучасне програмне забезпечення для створення об'єктів фото і відео дизайну	Тема 5-2. Обладнання сучасної студії. Блок-генератор. Формування жорсткого, та м'якого освітлення за допомогою софт-боксів та насадок.
ФК11	Здатність досягати успіху в професійній кар'єрі, розробляти та представляти візуальні презентації, портфоліо власних творів, володіти підприємницькими навичками для провадження діяльності з фото і відео дизайну	Тема 5. Робота над темою «Фото-історія» для обґрунтування проекту дизайнера. Загальні вимоги до фото (відео)ряду та тексту «Фото-історії». Опрацювання літературних та архівних матеріалів. Вибір теми та персонажів. Розробка сценарного плану.

**Відповідність загальних і фахових компетентностей тематиці освітнього компонента
«Мультимедійний дизайн»**

ФК	Загальні і фахові компетентності з мультимедійного дизайну	Відповідні теми ОК «Мультимедійний дизайн»
ФК1	Здатність застосовувати сучасні методики проектування одиничних, комплексних, багатофункціональних об'єктів мультимедійного дизайну	Тема 1. Сучасні програмні середовища для створення і обробки растрових зображень. Растрове графічне зображення і його основні параметри.
ФК2	Здатність здійснювати формоутворення, макетування і моделювання об'єктів мультимедійного дизайну	Тема 5. Створення повно-колірних графічних зображень, шрифтових композицій і їх синтез.
ФК7	Здатність використовувати сучасне програмне забезпечення для створення об'єктів мультимедійного дизайну.	Тема 2. Інструментальні засоби і відповідні технології створення растрових зображень та малювання в Adobe Photoshop.
ФК12	Здатність до аналізу, редагування, обробки, стилізації та трансформації зображень при створенні продуктів мультимедійного дизайну	Тема 3. Аналіз, корекція і редагування повноколірних зображень засобами Photoshop. Інструменти і відповідні технології корекції і редагування.
ФК14	Самостійно вирішувати проблемні ситуації з мультимедійної дизайн-діяльності та здійснювати самодіагностику дизайн-обдарованості	Тема 5. Створення повно-колірних графічних зображень, шрифтових композицій і їх синтез у середовищі Adobe Photoshop.

ного синтезу апаратних та програмних засобів сучасних інформаційно-комунікаційних і мультимедійних технологій, що вимагає активізації практичного інтелекту у мультимедійних дизайнерів. Відповідно до принципу швидкозмінного синтезу апаратних та програмних засобів сучасних ІКТ і мультимедійних технологій формуються такі програмні результати навчання мультимедійних дизайнерів: ПРН7: аналізувати, стилізувати, інтерпретувати та трансформувати мультимедійні об'єкти для розроблення художньо-проектних вирішень; ПРН12: дотримуватися стандартів проектування та технологій виготовлення мультимедійних об'єктів дизайну у професійній діяльності бакалаврів зі спеціалізації 022.01 – графічний дизайн (мультимедійних дизайнерів); ПРН16: враховувати особливості апаратного і програмного забезпечення та конструктивних побудов мультимедійних об'єктів, застосовувати новітні синтези ІКТ і мультимедійних технологій у професійній діяльності мультимедійних дизайнерів; ПРН17: застосовувати сучасне загальне та спеціалізоване програмне забезпечення для творення об'єктів креативного візуалу, аудіалу, анімацій, моушн-дизайну, UI/UX-дизайну у професійній діяльності мультимедійних дизайнерів.

Окрім сукупності програмних результатів навчання, ОК «Мультимедійний дизайн» зорієнтовано на формування у мультимедійних дизайнерів низки фахових компетентностей (таблиця 4).

Сукупність поданих та інших тем в ОК «Мультимедійний дизайн» є необхідною і достатньою

для формування відповідних фахових компетентностей з даного ОК, а також підсилює і доповнює тематику суміжних ОК: «Композиція фото та відео зображень», «Режисура зйомки і монтажу», «Візуальний дизайн» (Хиневич, 2022).

Зазначений блок освітніх компонентів має безпосереднє відношення до мультимедійних технологій, що застосовуються у мультимедійному дизайні. Такі освітні компоненти забезпечать якісну реалізацію ОПП Мультимедійний дизайн за умови дотримання трьох основних методичних принципів: комплексного теоретичного аналізу естетичної природи інтерактивних мультимедіа; полісенсорного (драматургічного, нелінійного, інтерактивного) впливу мультимедійної дизайн-продукції на користувачів інтерфейсів; швидкозмінного синтезу апаратних та програмних засобів сучасних інформаційно-комунікаційних і мультимедійних технологій.

Висновки. Отже, дисципліни з відео-графіки сприяють розвитку творчих навичок студентів, їх технічної підготовки та здатності до створення візуально виразних мультимедійних робіт. Вивчення відео-графіки сприяє формуванню цілісного підходу до розробки мультимедійних проєктів, оскільки ця дисципліна включає в себе елементи творчого дизайну, анімації, монтажу та візуальних ефектів. Важливою перевагою включення відео-графіки до ОПП «Мультимедійний дизайн» є можливість підготовки фахівців, які можуть створювати не лише візуально привабливий, але і технічно досконалий мультимедійний контент.

Зроблені аналіз та аргументація пріоритетності вивчення відео-графіки у мультимедійній освіті підкреслюють необхідність розвитку цієї галузі навчання та підвищення її ролі у підготовці мультимедійних дизайнерів. Завдяки

вивченню відео-графіки у структурі освітньо-професійної програми, майбутні фахівці здатні більш ефективно конкурувати на ринку праці та внести суттєвий внесок у розвиток мультимедійної індустрії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петрова О.П., Фарафонов Б.Я., Міславський В.Н. Режисюра аудіовізуальних творів. Навчальний посібник. *Науковий вісник Харківська державна академія культури*. Харків. 2019. С. 236. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/priym_kom/viprobuvan/2022/avm/b/ptk_021_ks.pdf
2. Тименко В.П. Візуальний дизайн. Робоча програма. Київський національний університет технологій та дизайну. Схвалено Вченою Радою факультету дизайну. Протокол від «19» грудня 2022 року № 07. С. 15.
3. Тименко В.П., Черніков М.М. Режисюра зйомки та монтажу. Робоча програма / Київський національний університет технологій та дизайну. Схвалено Вченою Радою факультету дизайну. Протокол від «19» грудня 2022 року № 07. С. 18.
4. Скляренко В.О., Черніков М.М. Композиція фото- та відеозображень. Робоча програма / Київський національний університет технологій та дизайну. Схвалено Вченою Радою факультету дизайну. Протокол від «19» грудня 2022 року № 07. С. 18.
5. Хиневич Р.В. Мультимедійний дизайн. Робоча програма / Київський національний університет технологій та дизайну. Схвалено Вченою Радою факультету дизайну. Протокол від «19» грудня 2022 року № 07. С. 18.

REFERENCES

1. Petrova O.P., Farafonov B.Ya., Mislavskiy V.N. (2019) Rezhysura audiovizualnykh tvoriv. Navchalnyi posibnyk. [Directing Audiovisual Works: Educational Guide] *Naukovyi visnyk Kharkivska derzhavna akademiiia kultury*. Kharkiv. 236 p. [in Ukrainian]. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/priym_kom/viprobuvan/2022/avm/b/ptk_021_ks.pdf
2. Tymenko V.P. (2022) Vizualnyi dyzain. Robocha programma. [Visual Design: Work Program] *Kyivskiy natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu*. Schvaleno Vchenoiu Radoiu fakultetu dyzainu Protokol vid "19" hrudnia 2022 roku № 07. 15 p. [in Ukrainian].
3. Tymenko V.P., Chernikov M.M. (2022) Rezhysura ziomky ta montazhu. Robocha programma. [Directing Shooting and Editing: Work Program] *Kyivskiy natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu*. Schvaleno Vchenoiu Radoiu fakultetu dyzainu Protokol vid "19" hrudnia 2022 roku № 07. 18 p. [in Ukrainian].
4. Skliarenko V.O., Chernikov M.M. (2022) Kompozytsiia foto - ta video zobrazhen. Robocha programma. [Composition of Photo and Video Images: Work Program] *Kyivskiy natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu*. Schvaleno Vchenoiu Radoiu fakultetu dyzainu Protokol vid "19" hrudnia 2022 roku № 07. 18 p. [in Ukrainian].
5. Khinevich R.V. (2022) Multymediinyi dyzain. Robocha programma. [Multimedia Design: Work Program] *Kyivskiy natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu*. Schvaleno Vchenoiu Radoiu fakultetu dyzainu Protokol vid "19" hrudnia 2022 roku № 07. 18 p. [in Ukrainian].

УДК 796+316.723]:796.071.43:796.33
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-49>

Володимир ТИМЕНКО,
orcid.org/0000-0001-6489-3352

аспірант кафедри професійної освіти у сфері технологій та дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) tyumenkovp@gmail.com

СПОРТИВНО-МИСТЕЦЬКИЙ СИНТЕЗ У ПІДГОТОВЦІ ТРЕНЕРІВ З ФУТБОЛУ ДЛЯ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ СПОРТИВНИХ ШКІЛ

У постановці проблеми звертається увага на актуальність міждисциплінарної інтеграції у професійній освіті і, зокрема, інтеграції на засадах спортивно-мистецького синтезу. Нині підготовка тренерів з футболу для дитячо-юнацьких спортивних шкіл недостатньо зорієнтована на застосування принципу інтердисциплінарності у змістовому наповненні освітньої програми. Освітньо-професійну програму «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» зосереджено на формуванні фізіологічних і рухових компетентностей. Здатність до розвитку духовної здібності у майбутніх тренерів з футболу у їхній професійній підготовці враховано недостатньо.

Зазначено, що в освітньо-професійній програмі виділено фахову компетентність ФК6: «Здатність до розуміння ретроспективи формування сфери фізичної культури і спорту». Проаналізовано історичну ретроспективу «гри з м'ячем» у різних культурах світу. Футбольна гра визначається як складне спортивно-мистецьке явище із взаємопов'язаними діями тренера і футболістів, зовнішнім і внутрішнім середовищами цього спортивного дійства.

Аналізуються напрями досліджень українських і зарубіжних авторів з проблем удосконалення спортивної і мистецької галузей спеціалізованої освіти. Уточнено поняття «футбольна культура». З'ясовуються напрями розвитку футбольної культури. На думку авторів, сучасні напрями футбольної культури розвиваються на засадах спортивно-мистецького синтезу. Спортивно-мистецький синтез має стати мистецтвознавчою засадою у формуванні професійної компетентності та розвитку духовної здібності у майбутніх тренерів з футболу.

Спортивно-мистецький синтез зумовлює формування готовності тренерів з футболу до педагогічного дизайну – навчального (футбольно-ігрового) проектування. Футбольно-ігрове проектування має здійснюватися на засадах спортивно-мистецького синтезу і поширюватися не лише на планування тактики і стратегії матчів, але й на розроблення моделі української національної футбольної культури засобами мистецтва і дизайну.

Ключові слова: спорт, мистецтво, тренери, футбольна культура.

Volodymyr TYMENKO,
orcid.org/0000-0001-6489-3352

Postgraduate at the Department of Professional Education
in the field of Technology and Design
Kyiv National University Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) tyumenkovp@gmail.com

SPORTS AND ART SYNTHESIS IN THE TRAINING OF FOOTBALL COACHES FOR CHILDREN'S AND YOUTH'S SPORTS SCHOOLS

In the statement of the problem, attention is drawn to the relevance of interdisciplinary integration in professional education and, in particular, integration on the basis of sports and artistic synthesis. Currently, the training of football coaches for children's and youth sports schools is not sufficiently focused on the application of the principle of interdisciplinarity in the content of the educational and professional program "Coaching activity in the chosen sport" is focused on the formation of physiological and motor competences. The ability to develop spiritual ability in future football coaches is not taken into account enough in their professional training.

It is noted that the professional competence FC6 is highlighted in the educational and professional program: "The ability to understand the retrospective of the formation of the field of physical culture and sports." The historical retrospective of the "ball game" in different cultures of the world is analyzed. A football game is defined as a complex sports and artistic phenomenon with interrelated actions of the coach and football players, the external and internal environments of this sporting event.

Research directions of Ukrainian and foreign authors on the problems of improving the sports and art branches of specialized education are analyzed. The concept of "football culture" has been clarified. The directions of the development of football culture are clarified. According to the authors, modern directions of football culture develop on the basis of sports and artistic synthesis. Sports and art synthesis should become an artistic basis in the formation of professional competence and the development of spiritual ability in future football coaches.

Sports and art synthesis determines the formation of readiness of football coaches for pedagogical design – educational (football-game) design. Football and game design should be carried out on the basis of sports and art synthesis and extend not only to planning tactics and strategy of matches, but also to the development of a model of Ukrainian national football culture by means of art and design.

Key words: sport, art, coaches, football culture.

Постановка проблеми. У європейських цифрових суспільствах тривають пошуки нових освітніх технологій підготовки фахівців мистецького, гуманітарного, технічного, фізико-математичного та природничого профілів. Зокрема, у дидактичному STEAM-підході до професійної освіти пропонується «А-art» (мистецько-гуманітарний змістовий синтез дисциплін) застосовувати для доповнення «S-sciences» (природничих наук), T-technologies (технологій), E-engineering (інжинірингу), M-mathematicians (математики). У Великобританії міждисциплінарна інтеграція зорієнтована на дизайн і технології, а в Японії для забезпечення міждисциплінарної інтеграції створено Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технологій. В Україні Законом «Про освіту» передбачено ст. 21 «Спеціалізована освіта», де виокремлено галузі професійної спеціалізованої освіти: мистецьку, спортивну, наукову і військову.

Мистецько-гуманітарним змістовим синтезом дисциплін «А-art» як складовою STEAM-освіти доцільно удосконалити структурно-логічну схему освітньо-професійної програми «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» (Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». 2023: 13, 14).

Фахова підготовка футбольних тренерів для дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) поки що не відповідає принципу інтегрованості, а ґрунтуються на традиційних технологіях професійної підготовки з їх зорієнтованістю, переважним чином, на психофізіологічну складову спортивного ества (силу, спритність, швидкість, ігрову майстерність) без належного врахування естетичних чинників спортивної освіти.

Аналіз досліджень. Праці наукових дослідників стосуються різних проблем удосконалення спеціалізованої спортивної освіти: підготовка майбутніх тренерів футболу до групової рефлексивності спортсменів (М.П. Костенко); масові спортивно-мистецькі свята та спортивно-гімнастичні виступи (Сениця А.І.); підготовка майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до організації спортивного дозвілля учнівської молоді в аквацентрах (Серман Т.В.); історія фізичної культури та спорту в Україні (Вербицький В.А.). Проте досі недостатня увага дослідників приді-

ляється розвитку духовної (екзистенційної) здібності, що розвивається у спортсменів на засадах спортивно-мистецького синтезу.

На думку В. Клименка, якщо спортивні заняття чи тренувальні ігри проникнуті естетичним почуттям гармонії, симетрії, ритму, то вони дадуть найкращі результати як для здоров'я, так і для розумового, фізичного і духовного розвитку спортсменів (Клименко В.В. 2006: 129).

У зарубіжному досвіді розвиток футбольної культури здійснюється за такими напрямками: футбольна культура фанатів, дизайн футбольних програм, фан-зіни, футбольні банери, атрибутика команд, графіті і трафарети, голосова підтримка, футбольне татування, засоби інформації з футболу, футбол в інтернеті, футбол в літературі, футбол у мистецтві (живопису, скульптурі, театрі, кінематографі) (Футбольна культура, 2023).

Футбольна гра – це складне спортивно-мистецьке явище із взаємопов'язаними діями тренера і футболістів, зовнішнім і внутрішнім середовищами цього спортивного дійства. Існує технологія для створення ігрового благополуччя у зовнішньому середовищі футбольної культури. Аналогічно мають місце виміри науки і технології для творення внутрішнього благополуччя спортсменів. Таке розуміння футбольної гри формується у майбутніх тренерів на засадах спортивно-мистецького синтезу.

Метою статті є обґрунтування спортивно-мистецького синтезу у підготовці тренерів з футболу для дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Виклад основного матеріалу. Українська ОПП «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти містить компетентність ФКБ «Здатність до розуміння ретроспективи формування сфери фізичної культури і спорту» (Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». 2023: 7). Звернемо увагу на витоки фізичної культури і спорту, зокрема, футболу.

Китайські мислителі традиційно ототожнювали організм людини і «організм» Всесвіту, однаково пронизані енергією «Ці» – фундаментальним принципом, феноменом, що формує будь-яке живе створіння. «Ці» часто перекладається як життєва енергія, життєва сила, потік енергії (Енергія Ці. Що це таке? 2016).

Давні греки вважали, що атлет – це людина, яка володіє мистецтвом через психомоторні вправи підтримувати гармонію свого тіла і душі. Вже тоді атлетика (наша фізична культура, а не спорт, але й не культуризм) вивчалася нарівні з філософією і точними науками. Людей, які нехтували атлетикою, Платон називав кульгавими, тому що їм тіло, і живий рух, і дія – це естетичні властивості людини. Краса тіла і живого руху людини так само, як і твори літератури та мистецтва, впливає на почуття і розум. Вони виявляють, зміцнюють і вдосконалюють, передусім, естетичні почуття, тренують мислення, шліфують уяву.

З огляду на витоки фізичної культури як естетичної властивості «живого руху» людини, потрібно враховувати *теоретичну засаду спортивно-мистецького синтезу*, що зумовлює формування готовності тренерів з футболу до педагогічного дизайну – навчального (футбольно-ігрового) проектування, зорієнтованого на художньо-естетичні, лаконічні і ємкі способи передачі інформації її носіями: вербальними, графічними, структурними (речовинними), тілесно-кінестетичними (у футболі, художній гімнастиці, аеробіці тощо); це практика системного проектування, розроблення і впровадження навчальної продукції (цифрової і матеріальної) з метою привабливого, комфортного, інформаційно й технологічно збалансованого, креативного набуття компетентностей учасниками навчального процесу у ДЮСШ.

Готовність до педагогічного дизайну відповідає спеціальній компетентності 10 «Здатність здійснювати навчання, виховання та соціалізацію людини у сфері фізичної культури і спорту, застосовуючи різні педагогічні методи та прийоми», зазначеній в ОПП «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» (Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». 2023: 7).

Тренери, обдаровані практичним (в т.ч. лідерським) інтелектом, здатні образно уявляти, відчувати, усвідомлювати власний задум уже в опредмеченій формі. Наявність просторової уяви – це спільна риса фахівців спеціалізованої спортивної і мистецької освіти, що уможливорює спортивно-мистецький синтез у футбольній культурі.

Футбольна гра і футбольна культура національно зорієнтовані, оскільки мають місце в історичній ретроспективі усіх країн світу. Відома гра «щуцзю» (штовхни м'яч) у китайських солдатів. Назви ігор, що нагадують футбол, є ще й такі: «пок-та-пок» або «тлачтлі» (в індіанців), «фенінду» (у греків), «гарпастон» (у римлян). В Афіньському музеї зберігається зображення жонглюючого м'ячем юнаки, що датується IV століт-

тям до н.е. У давньогрецькій міфології існує розповідь про те, що перший м'яч на землі з'явився з рук богині Афродіти, яка подарувала іграшку Еросу. Персонаж Гомерівської «Одісеї» Невсікая грала «в м'яча» зі своїми подругами, що засвідчує давнє походження жіночого футболу.

Коли б футбольна гра не була пов'язана з енергопотенціалом людини і не була життєво необхідною і ритуальною, вона б не мала такого феноменального розповсюдження у світі в різні епохи. Нами з'ясовано, що футбольна гра була обов'язковою частиною народних гулянь у святкові дні. У європейців існував звичай влаштовувати матчі на «масляному тижні». В наші дні подібна традиція зберігається на Оркнейських островах (архіпелаг у складі Британських островів). На Різдво і на Новий рік все чоловіче населення там грає «у футбол».

Гра «в м'яча» мала важливе культово-релігійне значення. Індіанці навіть в періоди воєн влаштовували перемир'я, щоб провести «священну гру». М'яч символізував собою Сонце. А команди інсценували битву небесних богів з богами царства мертвих або двох стихій (води і вогню). Чорнобілий футбольний м'яч уособлює темну і світлу стихію. Індіанський ритуал з м'ячем поступово став «традиційним» європейським видом спорту, хоча і з глибокими ритуально-окультним корінням.

У древньому місті Чичен-Іца держави майя і нині збереглося знамените «поле для гри в м'яч», розташоване поруч з відомою тридцятиметровою пірамідою-храмом майя Кукулькан. Ритуальне «футбольне поле» майя являє собою чотирикутний двір, оточений з усіх боків високими стінами. Навколо місця для гри в м'яч розташовані численні барельєфи.

Ще з часів Київської Русі популярною була гра з м'ячем, яка за своїми правилами нагадувала сучасний футбол. Гравці розподілялися на дві команди і ставали на певній відстані одна від одної. Позаду кожної команди проводили граничну межу; команди намагалися ногами перекотити м'яч, намагаючись подолати межу суперника. Про те, що ігри з м'ячем у Київській Русі були популярними, свідчать археологічні знахідки, серед яких значне місце займали шкіряні м'ячі різних розмірів та ваги (Цьось А.В. 2014: 67).

У 1937–1939 рр., спершу в Перемишлі, а потім у Львові періодично видавався український спортивний часопис «Змаг», що нині зберігається у бібліотеці ім. В. Стефаника. За матеріалами цього унікального часопису журналіст Д. Мандзюк видав книгу «Копаний м'яч. Коротка історія українського футболу в Галичині 1909–1944» (Небесна І. 2018). Нами виокремлено цікаві епізоди книги. Українці грали у вишиванках. Футбол

**Сучасні напрями футбольної культури (ФК), що розвиваються
на засадах спортивно-мистецького синтезу**

Складові ФК	Характеристика складових ФК: футбольної культури
Футбольна програма	– брошури, що випускаються напередодні офіційного матчу командою-господаркою стадіону, на якому пройде гра. У ній описуються склади команд, що грають, останні новини клубів, історія протистоянь команд, коротка довідка про дублюючі склади, прогноз погоди на матч. Якщо грають національні збірні, або грають важливі матчі, програми розширюються, і до вищеописаного додаються інтерв'ю гравців, коментарі футбольних фахівців, передматчеві розклади тренерів. Через обмеженість тиражу футбольні програми часто стають об'єктами колекціонування, ними обмінюються, їх купують і продають на аукціонах.
Фан-зін	– періодичне видання, що випускається вболівальниками футбольних клубів на власні кошти, як правило, щорічно, наприкінці футбольного сезону. На сторінках фан-зіна описуються події, що оточували ігри команди протягом року: звіти про домашні та гостьові поєдинки, думки вболівальників про гравців та тренерів, звіти фанатів про виїзні матчі та час, проведений у дорозі, опис бійок із уболівальниками інших клубів.
Футбольні банери	– саморобні транспаранти, що розгортаються під час футбольних матчів на секторах стадіону, із закликами, спрямованими до футболістів та менеджерів клубу, або до вболівальників або футболістів команди суперника. Банери можуть нести різне інформаційне навантаження, але при цьому мають єдину мету – надання підтримки команді під час гри. Угрупування вболівальників за допомогою банерів змагаються між собою в креативності та масштабності підтримки, що сам процес виявлення кращого угруповання вболівальників за допомогою банерів у ЗМІ називається «банерною війною».
Футбольна (клубна) атрибутика	– сукупність товарів, які мають символіку певного футбольного клубу, або з цим клубом ототожнюються. Це можуть бути: шарфи, прапори, футбольна форма, значки, марки, брелоки та інше. Випуск і торгівля цими товарами зазвичай здійснюється безпосередньо клубом і є важливою частиною футбольної індустрії. Всі доходи, що отримуються від продажів, йдуть до бюджету клубу, тим самим даючи можливість уболівальникам (крім морального задоволення) зробити свій внесок у благополуччя команди. Крім безпосередньо клубів, атрибутикою можуть торгувати торгові мережі різних марок спортивного одягу, які, уклавши контракти з клубами, діляться із нею частиною виручки. У європейських країнах із розвинутою футбольною культурою торгівля спортивною атрибутикою є значною прибутковою статтею клубних бюджетів.
Футбольні графіті і трафарети	графіті – несанкціоновані зображення, зорієнтовані на збільшення популярності команди в межах її населеного пункту; трафарети – однотонні зображення (пиктограми), що наносяться балончиком фарби на поверхню заздалегідь виготовленого трафарета.
Голосова підтримка	– організовані пісне-співи, кричалки, скандування, ритмівки
Футбольні татуювання	– зображення гербів футбольних клубів, емблем фанатського угруповання, талісманів команд тощо; татуювання супроводжується коротким гаслом і виконується у кольоровій гамі, що відповідає кольорам клубу.
Футбольна преса	– журнали та газети, присвячені спорту
Футбольні інтернет-ресурси	– офіційні сайти футбольних організацій та окремих команд і фан-сайти аматорських форумів
Футбол у мистецтві	Пабло Пікассо «Гравець у футбол» (графіка); «Футболіст» (скульптура). Жан Жакобі «Корнер» (живопис). Казимир Малевич «Живописний реалізм футболіста» (живопис). Ніколя де Сталья фон Гольштейна «Футбол у світлі ліхтарів» (живопис).
Футбол у світовій художній літературі	«Футбольні казки», Алдір Шлее (Бразилія); «Футбольна гарячка», Нік Хорнбі (Англія); «Чортополох і чаша Грааля», Робін Дженкінс (Шотландія); «Хем і футбол», Налінакші Бхаттчарья (Індія); «Фабрика футболу», Джон Кінг (Англія); «Ми йдемо», Дугі Брімсон (Англія)
Футбол у кінематографі	«Страх воротаря перед одинадцятиметровим» режисера Віма Вендерса; «Фінал Кубка» режисера Йорана Рікліса; «Посвідчення» режисера Філіпа Девіса; «Кубок» режисера Каньесте Норбу; «Граї як Беккем» режисера Гуріндера Чадхі; «Фабрика футболу» режисера Ніка Лава; «Гол» режисера Денні Кенона; «Воротар» режисера Семена Тимошенка.

тоді називали «копанім м'ячем», команди – «дружинами», гравців – «грачами». «Копаний м'яч» спершу нагадувала суміш регбі й футболу. Чемпіонати мали назву – «мистецтво». Переможець чемпіонату називався не інакше як «мистцем».

У сучасній футбольній культурі національно-своєрідне виявлення спортивно-мистецького синтезу властиве футбольному дербі – матчам команд з одного міста або найбільш непримирених суперників, гострота боротьби в яких досягає найвищого напруження, а рівень підтримки вболівальниками піднімається на найвищу планку. Найчастіше клуби, між якими проходить дербі, є історичними суперниками. В основі суперечностей між ними можуть бути: соціальні передумови (клуб аристократів проти клубу робітників порту); територіальний аспект (два клуби з одного міста виявляють найсильнішого); політичний аспект (клуб, чий вболівальники дотримуються націоналістичних поглядів проти клубу).

Науково-педагогічними працівниками Львівського державного університету фізичної культури створено монографію «Українські народні ігри» (Приступа, Є., Левків, В., Слімаковський О. 2012). Відтворено етнопедагогічні аспекти становлення й розвитку українських народних рухливих ігор, розваг і забав, виявлено тенденції та особливості їх функціонування в суспільстві. Подано велику кількість рухливих ігор, розваг і забав, зібраних в етнографічних експедиціях, впровадження яких у сучасну виховну практику сприятиме відродженню національних традицій, а також підвищенню виховної, освітньої та оздоровчої роботи з молоддю.

У проаналізованих джерелах історичної ретроспективи розвитку футбольної гри, на нашу думку, має місце ритуальне, національно-своєрідне вияв-

лення спортивно-мистецького синтезу, на яке варто звертати увагу майбутніх тренерів футболу, що працюватимуть у ДЮСШ.

Розвиток складових сучасної футбольної культури відбувається у футбольно-ігровому середовищі на засадах спортивно-мистецького синтезу з використанням дизайну (таблиця 1).

Важливо, щоб в ОПП «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» мала місце фаховий компетентності «Здатність до інтерактивної взаємодії з командою, створення естетично-привабливого, мотиваційно-енергетичного, інформаційно-ємкого, технологічно довершеного середовища футбольної культури на засадах спортивно-мистецького синтезу».

Висновки. Враховуючи дидактичний принцип інтердисциплінарності, зарубіжний досвід інтеграції з використанням STEAM-підходу до змісту сучасної професійної освіти, історичні витoki футбольної гри як ритуального мистецького дійства, доцільно удосконалити структурно-логічну схему освітньо-професійної програми «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» мистецько-гуманітарним змістовим синтезом дисциплін «А-art» як складовою STEAM-освіти.

Спортивно-мистецький синтез має стати мистецтвознавчою засадою у формуванні професійної компетентності та розвитку духовної здібності у майбутніх тренерів з футболу. Спортивно-мистецьким синтезом зумовлюється формування готовності тренерів з футболу до педагогічного дизайну – навчального (футбольно-ігрового) проектування. Футбольно-ігрове проектування має поширюватися не лише на планування тактики і стратегії матчів, але й на розроблення моделі національної футбольної культури засобами мистецтва і дизайну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osv%D1%96tn%D1%96_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2023_rik/Trenerska_diialnist_v_obranomu_vydi_sportu_bakalavr.pdf (дата звернення 24.09.2023)
2. Клименко В.В. Психологія спорту: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2006. С. 129.
3. Футбольна культура URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D1%82%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (дата звернення 14.09.2023)
4. Енергія Ці. Що це таке? URL: <https://wudeschool.com/blog/cigun-i-meditacia/chto-takoe-ci/> (дата звернення 22.09.2023)
5. Цьось А. В. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст. : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А. В. Цьось, Н. А. Деделюк. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. С. 67.
6. Небесна І. Як на Галичині з'явився футбол: копаний м'яч, дружини та мистецтво. URL: <https://te.20minut.ua/Kult-podii/yak-na-galichini-zyavivsyua-futbol-kopaniy-myach-druzhini-ta-mistetstvo-10591854.html> (дата звернення 22.09.2023)
7. Приступа Є. Українські народні ігри: монографія / Є. Приступа, В. Левків, О. Слімаковський. Львів : ЛДУФК, 2012. 432 с.

REFERENCES

1. Osvitnia prohrama «Trenerska diialnist v obranomu vydi sportu» [Educational program "Coaching activity in the chosen sport"] (2023). URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osv%D1%96tn%D1%96_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2023_rik/Trenerska_diialnist_v_obranomu_vydi_sportu_bakalavr.pdf (data zvernennia 24.09.2023) [in Ukrainian].
2. Klymenko, V.V. (2006) *Psykhologhiia sportu: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* [Psychology of sports: Study guide for students of higher educational institutions] Kyiv: MAUP, S.129 [in Ukrainian].
3. Futbolna kultura [Football culture]. (2023) URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D1%82%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (data zvertannia 14.09.2023) [in Ukrainian].
4. Enerhiia Tsi. Shcho tse take? [Qi energy. What it is?] (2016) URL: <https://wudeschool.com/blog/cigun-i-meditacia/chto-takoe-ci/> (data zvernennia 22.09.2023) [in Ukrainian].
5. Tsos, A.V. (2005) *Rozvytok fizychnoho vykhovannia na terytorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku KhIKh st.* [The development of physical education on the territory of Ukraine from the earliest times to the beginning of the 19th century]: avtoref. dys. d-ra. nauk z fiz. vykh. ta sportu – Kharkiv, 36 s. [in Ukrainian].
6. Nebesna, I. (2018) *Yak na Halychyni z'явились futbol: kopanyi miach, druzhyny ta mystetstvo* [How football appeared in Galicia: football, wives and art]. URL: <https://te.20minut.ua/Kult-podii/yak-na-galichini-zyavivysya-futbol-kopanyi-myach-druzhini-ta-mistetstvo-10591854.html> (data zvernennia 22.09.2023) [in Ukrainian].
7. Prystupa, Ye., Levkiv, V., Slimakovskiy, O. (2012) *Ukrainski narodni ihry: monohrafiia* [Ukrainian folk games: a monograph]. Lviv: LDUFK, 432 s. [in Ukrainian].

UDC 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-50>**Tetiana USHATA,***orcid.org/0000-0002-1873-5668**Senior Lecturer at the Foreign Philology Department
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) situation2012@ukr.net***Olga NIKOLAIENKO,***orcid.org/0000-0002-5361-8141**Senior Lecturer at the Foreign Philology Department
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) nickoleg629@gmail.com***Lidiia HRECHOK,***orcid.org/0000-0002-1549-2824**Senior Lecturer at the Foreign Philology Department
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) lidiabolotian@ukr.net*

CURRENT APPROACHES TO TEACHING ENGLISH GRAMMAR TO STUDENTS OF LINGUISTIC AND NON-LINGUISTIC SPECIALISMS AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE

Nowadays there's not any doubt in the necessity of studying foreign languages, English in particular. The basic part of any language is grammar. Learning grammar is considered to be one of the most complicated tasks while mastering a language. The goal of this research is to consider some problems facing students while mastering English grammar, to analyse current approaches to teaching English grammar to students of linguistic and non-linguistic specialisms at higher educational establishments of Ukraine.

In this article some barriers that hinder mastering English grammar by students of linguistic and non-linguistic specialisms at higher educational establishments of Ukraine are considered. It is stated that the main problems are: insufficient initial level of students' language and grammar skills and cognitive competence, lack of self-study experience and motivation to study, psychological discomfort while mastering grammar, very limited time frames for studying grammar, absence of natural language environment.

In this research the application of different approaches and methods of teaching English grammar are studied, their advantages and disadvantages are specified. The explicit approach is presented as the one based on memorising a large number of rules, paradigms, categories, exceptions etc. The implicit approach focuses its attention on the semantic component of speech. Mastering grammar skills is provided by means of reproducing and memorising forms used in speech contexts, grammatical concepts are formed by adapting speech situations to memorized forms. Communicative and cognitive approaches are highlighted as the most efficient ones. Communicative approach presupposes complete systematisation of all components of study. According to this approach any grammatical phenomenon should not be presented in isolation, but within a contextual entity. Cognitive approach presupposes conscious mastering of the language and grammar in particular in certain coherence, from knowledge of rules and instructions to speech skills and abilities.

There's not a single, perfect approach to teaching English grammar to students of linguistic and non-linguistic specialisms, and though a mix of communicative and cognitive approaches is applied to its teaching nowadays, this issue should continue to be researched.

Key words: *English grammar, grammar competence, the explicit approach, the implicit approach, communicative approach, cognitive approach.*

Тетяна УШАТА,

orcid.org/0000-0002-1873-5668

*старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) situation2012@ukr.net*

Ольга НІКОЛАЄНКО,

orcid.org/0000-0002-5361-8141

*старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) nickoleg629@gmail.com*

Лідія ГРЕЧОК,

orcid.org/0000-0002-1549-2824

*старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) lidiabolotian@ukr.net*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ФІЛОЛОГІЧНИХ ТА НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЯХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

В сучасному світі вже ніхто не піддає сумніву необхідність вивчення іноземних мов, англійської зокрема. Одним із головних аспектів навчання будь-якої мови є граматику, яку вважають найскладнішою складовою для опанування. Метою даного дослідження є розгляд певних проблем, що виникають у здобувачів освіти при вивченні граматики англійської мови, аналіз існуючих підходів до викладання граматики англійської мови на філологічних та нефілологічних спеціальностях у закладах вищої освіти в Україні.

У статті розглянуто такі мовні бар'єри у вивченні граматики як: недостатній вихідний рівень мовленнєвих та граматичних навичок та загальної когнітивної компетенції здобувачів освіти, відсутність навичок самостійної роботи та мотивації до навчання, психологічний дискомфорт при вивченні граматики, жорсткі обмеження часу, що відведений на вивчення граматики англійської мови, відсутність мовного середовища.

Дане дослідження розглядає застосування ряду підходів до навчання граматики англійської мови на філологічних та нефілологічних спеціальностях у закладах вищої освіти в Україні, підкреслено їх переваги та недоліки. Експліцитний підхід базується на запам'ятовуванні великої кількості правил, категорій, конструкцій, обмежень та виключень. Імпліцитний підхід зосереджений на семантичній складовій мовлення. Опанування граматичних навичок здійснюється засобами відтворення та запам'ятовування форм, вжитих у мовленнєвих контекстах, формування граматичних уявлень здійснюється шляхом пристосування мовленнєвих ситуацій до форм, що вже закарбовані у пам'яті. Виокремлюються комунікативний та когнітивний підходи, як найефективніші на даний момент. Комунікативний підхід зумовлює повну систематизацію усіх складових навчання. Відповідно до цього підходу жодне граматичне явище не розглядається відокремлено. Його слід вивчати в контекстуальній єдності. Когнітивний підхід передбачає свідоме опанування мови, та граматики зокрема. Матеріал слід розглядати в чіткій послідовності – від правил та формулювань до мовленнєвих навичок та вмінь.

На сьогодні не існує єдиного ідеального підходу до навчання граматики англійської мови на філологічних та нефілологічних спеціальностях у закладах вищої освіти в Україні. Перевага надається суміші комунікативного та когнітивного підходів, але це питання потребує подальших досліджень.

Ключові слова: *граматика англійської мови, граматична компетенція, експліцитний підхід, імпліцитний підхід, комунікативний підхід, когнітивний підхід.*

Nowadays there's not any doubt in the necessity of studying foreign languages, English in particular. We live in the era of globalisation and international cooperation, that's why barrier-free communication is a priority. Foreign language skills contribute greatly to the competitiveness and professional mobility of any specialist. Thus, English should be paid much attention to at all stages of education. The main goal of studying English at higher educational establishments of Ukraine is to improve students' foreign lan-

guage skills which are necessary for further professional communication at the international level, for their research and cognitive activity at the next level of education and also in their every-day life. Knowing English is a must for every educated person in Ukraine. The basic part of any language is grammar. Learning grammar is considered to be one of the most complicated tasks while mastering a language.

Target setting. The goal of this research is to consider some problems facing students while mastering

English grammar, to analyse current approaches to teaching English grammar to students of linguistic and non-linguistic specialisms at higher educational establishments of Ukraine.

Last scientific researches analysis. The issues of teaching English grammar were revealed in the works of many native and foreign scientists. Current approaches to teaching foreign languages were considered by such Ukrainian scientists as S.Yu. Nikolaieva, O.M. Sherstiuk, O.I. Pometun, O.B. Tarnopolskyi. The aspects of teaching English grammar were investigated by such foreign scientists as Jim Scrivener, Jeremy Harmer; some methods of teaching grammar were suggested by Hermann Funk, Michael Koenig and many others. There are many debates on the approaches and the necessity of teaching grammar while studying a foreign language. Some scholars think that it's essential while others consider it to be useless, as native speakers do not study grammar in order to start speaking their language. Most scientists prove the reasonability of teaching grammar as they realise that students who come to language classes are in different situation from children acquiring their first language, or from adults acquiring the language while actually living in a community which speaks the language. Most classroom students are in a hurry: they do not have time to acquire language gradually (Harmer J., 1987: 6).

The article's purpose. In this article we consider some barriers that hinder mastering English grammar by students of linguistic and non-linguistic specialisms at higher educational establishments of Ukraine. We study the application of different approaches and methods of teaching English grammar, their advantages and disadvantages.

Issues to be researched. Taking into consideration the point that there are a lot of arguments on how to teach English grammar to students of higher educational establishments in Ukraine, it's reasonable to study the following issues:

- possible barriers while studying English grammar by students of linguistic and non-linguistic specialisms at higher educational establishments of Ukraine;
- current approaches to teaching English grammar to students of linguistic and non-linguistic specialisms at higher educational establishments of Ukraine, their advantages and disadvantages, and reasonability of their use.

The statement of basic material. Teaching grammar and statements making, identifying grammatical forms in oral and written speech are provided by means of grammar skills development. The most efficient methods and approaches to teaching English grammar are still being debated. Teachers and schol-

ars point out the advantages and disadvantages of each method and approach, thus the issue of teaching English grammar efficiently is to be investigated. While studying a foreign language students are mastering all types of speech activity, such as speaking, listening, reading and writing. The basis of all these activities is grammar as it provides fluency in speaking which is the primary goal of mastering a language.

Very often students can't boast having profound knowledge of English grammar, and admit having problems in mastering it. Let's consider some barriers in developing students' grammar competence. First of all, we can define the low level of language skills of school-leavers. The process of developing a foreign language competence presupposes several years of study. When entering a university, applicants should already have a sufficient level of language and grammar skills, though many first-year students do not have basic knowledge and skills necessary for further development of language competence. Being one of the most difficult aspects of a language, grammar requires a rather high level of students' cognitive competence. In order to trace patterns of the linguistic system organization, students should be able to think logically, systematize and generalize the material, otherwise they don't understand the material, and can't use it in a new context in their speech. As a result, they consider grammar to be boring, tiring and difficult.

One more barrier while mastering grammar is lack of self-study experience, that is one of the most important aspects of educational and cognitive competence. Due to the specifics of the subject itself, students' independent work plays an important role in grammar skills formation. Students ought to be ready to make individual schedules of their educational and cognitive activity, they should be motivated, and strive for self-development, self-education, and self-control. Unfortunately, the majority of students do not have any self-study experience, they aren't able to study the material themselves, find the necessary material, use the references. They are not motivated or interested in this aspect of language learning. Michael West, one of the founders of modern methods of teaching foreign languages highlighted that it's impossible to teach a foreign language, it's possible only to learn it (Tarnopolskyi O.B., 2019: 3).

The problem is much more serious though. Many university students of non-linguistic specialisms have already got a negative experience of language learning before, that's why they don't feel psychologically comfortable at English language classes, they are afraid of making mistakes and feel confused. Such a state prevents them from being relaxed and ready to remember and accept the material that is resulted in the lack of motivation and interest to the subject.

But even if the students are highly motivated and have sufficient level of grammar skills, educational and cognitive competence, have the abilities and desire to self-study and self-development, such as the students of philology departments who have consciously chosen their future career, the desired result in grammar competence formation may not be achieved without all the participants being responsible for it. Artificial language environment cannot provide the proper conditions for creating and consolidating language skills. When learning to speak our mother tongue we start with practising it, but not with grammar rules. When we start learning grammar we speak our mother tongue fluently. Learning a foreign language follows the reverse pattern. Students start with learning the rules and then begin practising them. Absence of natural language environment and boring exercises decrease students' motivation to study and the efficiency of the whole process of study.

There's also the problem of very limited time dedicated to mastering a foreign language at higher educational establishments of Ukraine. Even students of linguistic specialisms feel lack of grammar classes, so very often there's just enough time for the teacher to present the material, but not to practise it.

The other problem is in the initial level of student's language skills. One group of university students can contain the ones with the beginner level and the ones with the advanced level. This problem is more often observed at non-linguistic higher educational establishments where groups are formed on the basis of special knowledge and skills. It's very difficult for the teacher to arrange the activities in such groups efficiently.

It's generally accepted to distinguish two main approaches to teaching grammar – explicit and implicit. Explicit approach presupposes clarifying grammar rules. Implicit approach is characterised by revising and memorising grammatically correct units and structures without learning the rules. The explicit approach to teaching grammar is implemented by two main methods. They are: inductive method, in which the students are offered some language material to analyse, find some grammatical patterns and formulate the rule themselves; and deductive method, in which the teacher presents the grammar rule and then students practise it in communicative tasks. The inductive method of study is more valued from the point of view of students' cognitive development and their self-study skills formation. Educational material which was not provided to students ready-made and selected, but was found, analysed, systematised and researched by students themselves is easier memorised. Inductive method is more time-consuming and labour-intensive for the teachers and students despite

all its advantages. Under the conditions of very strict time-frames for mastering grammar at higher educational establishments of Ukraine it's almost impossible to use only the inductive method.

There are some methodological principles of teaching grammar. One of the most important ones is the principle of coherent studies. According to it grammatical material should be taught in particular succession. Though, this succession can be varied. Grammar competence can be considered as a skill acquired in the process of a complicated social and cognitive activity. Thereby, teaching grammar is integrated into the communicative approach, presupposing that mastering English grammar is reached through solving communicative problems. This approach is considered to be a more efficient one.

Explicit approach is a traditional one. This approach is based on memorising a large number of rules, paradigms, categories, exceptions etc. While using this approach, grammar rules are learnt and adapted to speech situations, students do not work independently. The implicit approach focuses its attention on the semantic component of speech. Mastering grammar skills is provided by means of reproducing and memorising forms used in speech contexts, grammatical concepts are formed by adapting speech situations to memorised forms. Thus, both these approaches are based on just one of the mechanisms available for grammar competence formation. The first one presupposes passive-conscious learning, the second one has the mechanism of subconscious learning in its base. Current methodology considers communicative and cognitive approaches as the most efficient ones. Communicative approach presupposes complete systematisation of all components of study. According to this approach any grammatical phenomenon should not be presented in isolation, but within a contextual entity. In such a way it's easier for students to understand new grammatical samples. Communicative approach does not provide students with ready-to-use knowledge, when students are given all the information about a new phenomenon and present it as an example. Mastering new material in context assumes that students should identify a new grammatical unit and its functions and features themselves. It's also necessary to understand that the process of teaching grammar should not be limited to identifying the parts of speech, or explaining the rules, it ought to be involved in oral speech, listening, reading and writing. When studying a new grammatical phenomenon, it's very important to appeal to students' prior experience, to previously studied grammar material, to compare them. Sometimes it's necessary to relate the new grammatical phenomenon to the similar one in other languages or in students'

mother tongue. Communicative approach to teaching grammar presupposes using interesting tasks with clearly set goals, and motivating students to use this or that grammatical phenomenon in making statements and communicating with their groupmates within the topics of their interests or every-day life. It provides the particular level of authenticity and eliminates the artificial, monotonous, quasi communicative manner of practising new grammatical samples. Communicative tasks require from students to give advice, express personal opinion, comment on the situation offered, predict the events etc. In such a way students feel the necessity and reasonability to use modal verbs, conditional sentences, verb tenses, passive voice etc. in real communicative situations.

Cognitive approach to teaching English grammar helps the teacher to enforce and develop students' cognitive skills, to arrange their independent work and reflexive activities, which help to provide comparative analysis, understanding, memorising, identifying and adequate use of grammatical structures in oral and written speech. Cognitive approach presupposes conscious mastering of the language and grammar in particular in certain coherence, from knowledge of rules and instructions to speech skills and abilities. We should specify, that cognitive approach to teaching English grammar is applied only if the students are active participants of the process of education, but not the objects of teachers' educational activity. Cogni-

tive approach to teaching grammar requires thorough selection of training materials, that will provide the students with large amount of information where the particular phenomenon could be observed, its functions could be identified and investigated. Teachers primary goal is to use the full range of cognitive strategies at classes and to encourage students' reflexive activity.

Currently, very often the mix of the communicative and cognitive approaches is applied to teaching English grammar at higher educational establishments of Ukraine. Three stages can be identified in teaching English grammar to students of linguistic and non-linguistic specialisms. They are: introduction of new material, its training and practising, using it in different types of speech activity.

Conclusion. Summarizing all the above mentioned issues, it's possible to make the conclusion, that grammar is an integral part of any language. It's one of the most difficult aspects of a language, and there are many problems for students to overcome while mastering it. This aspect should be investigated at the same level as the phonetic and vocabulary ones, as grammar is involved in all types of speech activity: reading, listening, writing and speaking. There's not a single, perfect approach to teaching English grammar to students of linguistic and non-linguistic specialisms, and though a mix of communicative and cognitive approaches is applied to its teaching nowadays, this issue should continue to be researched.

BIBLIOGRAPHY

1. Кокоріна Л., Літунова М. Комунікативно спрямовані методи і прийоми навчання граматики англійської мови. Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка». 2020. Том 3, № 27. С. 128–132.
2. Гришкова Р.О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 220 с.
3. Тарнопольський О.Б., Кабанова М.Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі : підручник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.
4. Стеченко Т. О. Формування професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції майбутніх філологів : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2004. 200 с.
5. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. 3rd ed. New York: Longman, 2001. 370 p.
6. Scrivener J. Teaching English Grammar – What to Teach and How to Teach it. Macmillan, 2010. 288 p.

REFERENCES

1. Kokorina L, Litunova M. Komunikatyvno spriamovani metody i pryomy navchannia hramatyky anhliiskoi movy. [Communication oriented methods and techniques of teaching English grammar]. Scientific Collection "Topical Issues in the Humanities: Intercollegiate Collection of Scientific Papers of Young Scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University". 2020. Vol.3, #27. P. 128-132. [in Ukrainian]
2. Hryshkova R.O. Metodyka navchannia anhliiskoi movy za profesiinym spriamuvanniam studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei. [Methodology of teaching ESP to students of non-linguistic specialisms]. Tutorial for higher education students. Mykolaiv : Petro Mohyla Black Sea National University, 2015. 220 p. [in Ukrainian]
3. Tarnopolskyi O.B., Kabanova M.R. Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta yikh aspektiv u vyshchii shkoli : pidruchnyk [Methods of teaching foreign languages and their aspects in higher education: a textbook]. Dnipro : Universytet imeni Alfreda Nobelia, 2019. 256 p.
4. Stechenko T.O. Formuvannia profesiino oriientovanoi anhlomovnoi hramatychnoi kompetentsii maibutnikh filolohiv. [Formation of professionally-oriented English grammar competence of future philologists]. PHD thesis: 13.00.02. Kyiv, 2004. 200 p. [in Ukrainian]
5. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. 3rd ed. New York : Longman, 2001. 370 p.
6. Scrivener J. Teaching English Grammar – What to Teach and How to Teach it. Macmillan, 2010. 288 p.

УДК 378.147.016:81'367.625:811.161.2'243
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-51>

Ольга ФЕДЬКО,
orcid.org/0000-0002-2993-9471
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри культурології та українознавства
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету
(Запоріжжя, Україна) *fedko_olga@ukr.net*

ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ НА ЗАНЯТТЯХ З «УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ»: ОСНОВНІ ТРУДНОЩІ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті здійснено спробу висвітлити основні труднощі вивчення дієслівних форм англomовними студентами та шляхи їх подолання (з наведенням зразків різнорівневих завдань). Теоретичні засади методики викладання системи часів в українській мові розроблені у працях таких науковців, як О. Ачилова, З. Мацюк, Р. Монастирська, О. Новак, К. Перинець, О. Присяжна, М. Руденко, А. Царук, Л. Шеремета, І. Юзвяк та ін. Необхідність засвоєння граматичних форм дієслова вже на початковому етапі зумовлена предикативною функцією цієї частини мови у більшості простих речень. Традиційно першими вводяться початкові форми дієслів та система закінчень теперішнього часу, оскільки це дає змогу будувати власні висловлювання про різні аспекти щоденного життя. У розвідці обґрунтовано необхідність зіставлення синтаксичних структур в українській мові і Present Simple (зокрема додавання –s/es для третьої особи) для розуміння особливості вживання особових закінчень англomовними студентами, а також проведення паралелей у використанні інфінітивних форм у складених дієслівних присудках.

Введення форм теперішнього часу має відбуватися поступово і послідовно, щоб забезпечити розуміння принципу дієвідмінювання і запам'ятовування випадків, ускладнених чергуваннями. Наголошено на необхідності систематизації граматичної теми та вказано вдалі зразки таблиць і додатків у навчально-методичних виданнях. Особливу увагу звернуто на складність розрізнення форм доконаного і недоконаного виду, запропоновано зразок зведеної таблиці для узагальнення знань і наведено приклад вправи, що ілюструє різницю у значенні дієслів різного виду.

Складність засвоєння системи часів української мови англomовними студентами та необхідність постійно повторювати вивчену систему закінчень і розширювати словниковий запас новими дієслова (які можуть мати граматичні особливості) зумовлює актуальність подальших методичних розробок. У статті розкрито потенціал навчальної платформи Memrise і Wordwall в урізноманітненні форм роботи при вивченні граматичних форм дієслова і ефективність ігрових технологій.

Ключові слова: граматична компетентність, система часів дієслова, предикативність, навчальна платформа, ігрові технології.

Olha FEDKO,
orcid.org/0000-0002-2993-9471
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Cultural and Ukrainian Studies Department
Zaporizhzhya State Medical and Pharmaceutical University
(Zaporizhzhya, Ukraine) *fedko_olga@ukr.net*

LEARNING VERB FORMS IN “UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE” LESSONS: MAIN DIFFICULTIES AND WAYS TO OVERCOME THEM

The article attempts to highlight the main difficulties of learning verb forms by English-speaking students and ways to overcome them (with examples of tasks of different levels). The theoretical foundations of the methodology of teaching the tense system in the Ukrainian language were developed in the works of such scientists as O. Achylova, Z. Matsiuk, R. Monastyrskya, O. Novak, K. Perynets, O. Prysiashna, M. Rudenko, A. Tsaruk, L. Sheremeta, I. Yuzviak and others. The need to learn the grammatical forms of the verb already at the initial stage is determined by the predicative function of this part of speech in most simple sentences. Traditionally, the infinitive forms of verbs and the system of present tense endings are introduced first, as this allows building of your own statements about various aspects of daily life. The research substantiates the need to compare syntactic structures in the Ukrainian language and the Present Simple (in particular, the addition of –s/es for the third person) in order to help English-speaking students understand the peculiarities of the use of personal endings, as well as drawing parallels in the use of infinitive forms in compound verb predicates.

The introduction of present tense forms should be gradual and consistent in order to ensure understanding of the principle of conjugation and memorization of cases complicated by alternations. The need to systematize the grammatical topic is emphasized and successful examples of tables and appendices in educational and methodical publications are

indicated. Particular attention is paid to the difficulty of distinguishing between the perfect and imperfect forms, a sample summary table is offered for generalizing of information, and an example of an exercise illustrating the difference in the meaning of verbs of different forms is given.

The difficulty of learning the system of tenses of the Ukrainian language by English-speaking students and the need to constantly repeat the learned system of endings and expand the vocabulary with new verbs (which may have irregular grammatical features) determine the relevance of further methodological researches. The article reveals the potential of the educational platform Memrise and Wordwall in diversifying the task forms in studying of the verb grammatical forms and the effectiveness of game technologies.

Key words: grammatical competence, verb tense system, predicativeness, educational platform, game technologies.

Постановка проблеми. Попри домінування у сучасній педагогічній практиці комунікативного спрямування занять з іноземної мови граматична компетенція залишається наріжним елементом вміння студента побудувати власне висловлювання. Граматична компетентність – «здатність людини правильно продукувати усні та письмові висловлювання відповідно до граматичних правил і розуміти граматику структур, які використовуються в мовленні іншими» (Скляренко, 2011: 15). Специфіці опанування граматичних тем і пошукам ефективних методів викладання присвячено праці таких науковців, як О. Вовк, Г. Воронцова, П. Гурвич, В. Резунова, О. Резунова, Н. Скляренко, З. Федорова, Г. Чекаль та ін. Формування граматичної компетентності здійснюється завдяки системі рецептивних, репродуктивних і продуктивних справ, тому їхня подальша розробка залишається актуальним методичним завданням. Виконання дієсловом предикативної функції у реченнях зумовлює необхідність вивчення цієї частини мови (і системи часів) вже на рівні А1.

Аналіз досліджень. Особливостям дієслівних форм та методиці їх викладання присвятили свої праці О. Ачилова, З. Мацюк, Р. Монастирська, О. Новак, К. Перинець, О. Присяжна, М. Руденко, А. Царук, Л. Шеремета, І. Юзвяк та ін. О. Присяжна зосереджує увагу на функціонуванні дієслів руху в різних комунікативних ситуаціях, особливостях їх словотворення (і ролі префіксів у передачі відтінків значення) та пропонує відповідний комплекс вправ. М. Руденко вводить дієслова руху у контекст, прив'язуючи завдання

до конкретної теми («У місті»), а Л. Шеремета розробляє завдання для студентів медичних спеціальностей, концентруючись на відповідних лексемах. К. Перинець пропонує цікаві зауваження щодо поширених серед англomовних студентів помилок у дієслівних формах і пропонує завдання на закріплення базових синтаксичних конструкцій на початковому рівні.

Мета статті – окреслити основні труднощі при вивченні граматичних форм українських дієслів англomовними студентами та запропонувати шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. При розробці уроків (завдань) з української мови як іноземної для англomовних студентів необхідно дотримуватися принципів послідовності (поступово вводити лексеми і граматичні форми, щоб уникнути перенасичення інформацією) та доцільності (починати з найпоширеніших дієслів, пов'язаних з лексичною темою, що вивчається). Традиційно вивчення граматичних форм дієслова починають з теперішнього часу, хоча його форми ускладнені чергуваннями. Варто розібрати на прикладі одного дієслова закінчення певної дієвідміни, завчити на пам'ять, а потім за цим зразком спробувати самостійно утворювати форми. Можна вдатися до порівняння з Present Simple в англійській мові, адже **-ти** вказує на інфінітив, як частка **to**, і втрачається в особових формах в обох мовах. Додавання у формі третьої особи однини в Present Simple **-s(es)** можна порівняти із системою закінчень теперішнього часу в українській мові, наголосивши на існуванні шести різних форм відповідно до особи – виконавця дії.

знати	я знаю	ти знаєш	він, вона, воно знає	ми знаємо	ви знаєте	вони знають
читати	я читаю					
питати						

Коли студенти засвоюють принцип, можна поступово вводити у вправи дієслова, закінчення яких ще не розбирали, але утворюються за тим самим принципом:

1. Я не (знати) відповідь. 2. Ми (слухати) викладача. 3. Ти (читати) текст. 4. Ми (розмовляти)

українською. 5. Я (питати) про свята. 6. Викладач (знати) англійську мову. 7. Вони (розмовляти) про навчання. 8. Він (читати) підручник. 9. Вони (слухати) музика. 10. Вона добре (відповідати).

Після опрацювання типових зразків можна переходити до слів із чергуваннями або постфік-

сами. Вивченню форм теперішнього часу треба присвятити багато зусиль, тому доцільним є вивчення цих форм вже на етапі відпрацювання навичок читання, що заняття додаючи одне-два дієслова. На ефективності такого підходу наголошує К. Перинець і пропонує вводити на цьому етапі вже перші синтаксичні конструкції (Перинець, 2021: 13). При цьому необхідно звернути увагу також на функціонування інфінітивів в українській мові (зокрема, як елементу складеного дієслівного присудка). Доцільним є вдаватися до порівняння з подібними конструкціями в англійській мові, які також зберігають інфінітивну частку **to**: They start **to** work. Вони починають працювати. / I want **to** read. Я хочу читати. / We plan **to** study. Ми плануємо навчатися.

Вдалим рішенням є зведення найпопулярніших дієслів із закінченнями теперішнього часу

на одній сторінці (Українська мова як іноземна для англомовних студентів-медиків, 2019: 23) для закріплення і подальшого повторення, однак варто вводити цей матеріал поступово, щоб уникнути перенавантаження. Завчивши форми теперішнього часу найпоширеніших дієслів і зрозумівши принцип дієвідмінювання, студенти будуть готові до вживання дієслівних форм у контексті при вивченні тем «Люди і речі навколо нас», «Моя сім'я», «Час. Календар. Погода» тощо, які передбачають виконання рецептивно-продуктивних вправ.

Окрім того після засвоєння другої дієвідміни необхідно систематизувати особливості дієвідмінювання з його фонетичними варіантами. Спрощено систему закінчень теперішнього часу можна представити так і записати наприкінці зошитів або розмістити у додатках:

Перша дієвідміна		Друга дієвідміна	
хотіти	читати	бачити	стояти
я хочу	я читаю,	я бачу	я стою
ти хочеш	ти читаєш	ти бачиш	ти стоїш
він, вона хоче	він, вона читає	він, вона бачить	він, вона стоїть
ми хочемо	ми читаємо	ми бачимо	ми стоїмо
ви хочете	ви читаєте	ви бачите	ви стоїте
вони хочуть	вони читають	вони бачать	вони стоять

Вивчаючи дієслівні форми, студенти-іноземці зазвичай запам'ятовують їх із відповідними займенниками, однак на практиці іноді виникають проблеми із узгодженням іменника та дієслова. Варто звернути увагу студентів на взаємозамінність іменників та займенників, що називають третю особу однини і множини і надати відповідні вправи на закріплення. Для підвищення мотивації студентів можна залучити їхні імена:

1. Акііта (робити) домашнє завдання. 2. Мрудула (робити) бутерброди. 3. Ганеш і Венугопал (робити) складну вправу. 4. Я (робити) прибирання. 5. Ми (робити) вечерю.

Окрім традиційного виконання вправ у зошиті/на дошці можна розробити систему карток, серед яких студенти по черзі отримуватимуть по картці та відповідатимуть. Такий квіз можна організувати як на офлайн заняттях (за допомогою коробки/мішку з паперовими картками), так і онлайн. Великий потенціал має платформа Wordwall (наприклад, <https://wordwall.net/uk/resource/57106982/>), на якій можна створити тестові завдання, флеш-картки з відповідями на звороті, випадкове колесо, випадкові карти тощо.

Флеш-карта	Відповідь на звороті
	

Комплекс завдань можна поступово ускладнювати, зокрема, почати з кількох дієслів, а при вивченні нових додавати картки, повторюючи пройдений матеріал і закріплюючи новий.

1. Ахмед (жити) в Україні. 2. Іван та Ашраф (слухати) нові слова. 3. Ми (розмовляти) українською мовою. 4. Оксана (відповідати) на запитання. 5. Я (навчатись) у медичному університеті. 6. Олег (робити) домашнє завдання. 7. Тетяна (іти) в університет. 8. Ти (читати) складний текст. 9. Ви (любити) слухати музику. 10. Ганна та Петро (готувати) сніданок.

Ефективним для закріплення дієслівних форм є використання різноманітних навчальних платформ (Memrise, Kahoot!, Quizlet). Наприклад, Memrise пропонує короткий курс «Ukrainian verbs to eat, to like/love, and to drink» (<https://app.memrise.com/course/696059/ukrainian-verbs-to-eat-to-like-love->

and-to-drink/), присвячений формам теперішнього часу трьох популярних дієслів. Спочатку учням пропонується запам'ятати фразу, згодом вибрати відповідний переклад у тестовій формі, а пізніше – відтворити вивчену фразу самостійно і вписати на клавіатурі. Різноманітність завдань, повторюваність матеріалу сприяють його закріпленню у довготривалій пам'яті, а ігрова форма та залучення інноваційних технологій підвищують зацікавленість студентів. Навчальні платформи, окрім наявної бази завдань, пропонують можливість створення власних з використанням зручного інтерфейсу. Однак при розробці завдань такого плану важливо подіяти дієслівні форми у контексті, який регламентує відповідну граматичну форму:

Опрацьовуючи нову лексичну тему, варто шоразу звертатися до повторення закінчень теперішнього часу на прикладі дотичних дієслів, адже багато з них містять складні для іноземців чергування. На базі форм теперішнього часу можна ознайомити студентів із простим майбутнім часом дієслів.

Розрізнення форм доконаного і недоконаного виду – складне завдання для англомовних студентів. Попри певну співвіднесеність з категоріями Perfect і Continuous, дієслівні пари залишаються справжнім викликом і потребують особливої уваги. Доцільним видається формування зведеної таблиці дієслівних пар з формами теперішнього та простого майбутнього часу, що утворюються за одним принципом.

Таблиця дієслівних пар (недоконаний / доконаний вид)

1. Утворення доконаного виду за допомогою префікса	
бачити побачити	я бачу, ти бачиш, він/вона/воно ..., ми, ви, вони я побачу, ти побачиш
вчити навчити	я вчу, ти вчиш я навчу, ти навчиш
йти піти	я йду, ти йдеш я піду, ти підеш
їхати поїхати	я їду, ти їдеш я поїду, ти поїдеш

Така таблиця може бути у готовому вигляді вміщена у додатках (Турган, Федько, 2020: 70–72) або може бути укладена спільно з учнями у зошитах або спільному документі (при роботі онлайн). Завдяки наявності бази дієслів студенти завжди матимуть можливість повторити матеріал або перевірити себе.

Для розуміння особливостей використання форм теперішнього часу недоконаного виду і простого майбутнього часу дієслів доконаного виду необхідно проаналізувати їх вживання у відповідному контексті і зіставити речення, що ілюструють незавершену / регулярну дію і одноразову завершену.

Наприклад:

1. Зараз Акііта (читати/прочитати) цікаву книгу. Завтра Акііта (читати/прочитати) цю статтю.

2. Щодня Анвеш (готувати / приготувати) кашу на сніданок. На цих вихідних Анвеш (готувати / приготувати) омлет.

3. Мої друзі часто (купувати/купити) овочі. У цю п'ятницю вони (купувати/купити) фрукти.

4. Сьогодні ми (варити/зварити) рис за 10 хвилин. Зазвичай ми (варити/зварити) його 15 хвилин.

5. Краще я (класти / покласти) телефон у кишеню. Коли я (класти / покласти) його у сумку, то довго потім шукаю.

6. Коли студенти (вивчати / вивчити) українську мову, то зможуть вільно спілкуватися. Тому на заняттях вони старанно (вивчати / вивчити) нові слова.

7. Ти завжди (пити/випити) занадто мало води. (Пити/Випити) ще склянку?

8. Зараз студентка (йти/піти) в університет. Після пар вона (йти/піти) у магазин.

9. Ви навчаєтеся в університеті, бо (цікавитися / зацікавитися) анатомією. Через п'ять років ви (цікавитися / зацікавитися) трансплантологією.

10. Я (їхати/поїхати) зараз до Ашану. Потім я (їхати/поїхати) додому.

Відпрацювавши тему на окремих реченнях, можна перейти до роботи з текстами, що дозволить закріпити лексичну тему, а також проілюструє студентам вживання доконаного і недоконаного виду носіями мови (Турган, Федько, 2020: 10).

На рівні A1 доцільним є вивчення простої форми майбутнього часу від дієслів доконаного виду (яка утворюється подібно до теперішнього часу недоконаного виду) та складеної форми від дієслів недоконаного виду (що синтаксично подібна до форм Future Simple через додавання допоміжного дієслова до інфінітиву). Складну ж форму з її відмінною системою закінчень варто

вивчати на більш просунутих рівнях, щоб уникнути сплутування форм.

Форми минулого часу зазвичай вивчаються після теперішнього і не становлять особливих труднощів завдяки порівняно невеликій кількості чергувань і винятків (як форми дієслова «йти», «істи» тощо) і однакового принципу утворення форм недокожаного і докожаного виду. Однак доцільним є повторення категорії роду іменників через невідповідність родів неістот в англійській (с.р.) та українській мові (ч.р., ж.р., с.р. залежно від закінчення).

У додатках чи довідкових матеріалах бажано розмістити таблицю з ілюстрацією системи часів в українській мові (Турган, Федько, 2020: 69). До кожної лексичної теми варто розробити комплекс коротких завдань для їх повторення. Наприклад, до заняття «Моя майбутня професія»:

Пригадайте всі граматичні форми дієслова «працювати» (за потреби скористайтеся таблицею «Система часів»). Запишіть речення, вживши дієслова у необхідній формі. Поміркуйте, які слова стали маркерами теперішнього, минулого і майбутнього часу

1. Мій батько 20 років (працювати) на заводі, а зараз вже на пенсії. 2. Я хочу (працювати) у сучасній клініці. 3. Наступного року ми (працювати) дуже інтенсивно, щоб здобути цінний досвід. 4. Вчора ви (працювати) з 08.00 до 17.00. 5. Аніруд зараз (працювати) у медпункті. 6. Минулого року мій товариш (працювати) у лабораторії. 7. У 2050 році Картік закінчить навчання і (працювати). 8. Минулого тижня моя мати почала (працювати) медсестрою. 9. Завтра мій брат (працювати) в аптеці з 09.00

до 20.00. 10. Через два роки ми (працювати) у поліклініці. 11. У 2045 році Акішта (працювати) у медичному центрі. 12. Зараз мій дядько (працювати) лікарем в Індії.

Для повторення системи закінчень дієслів у ігровій формі можна використовувати «Випадкове колесо» на платформі Wordwall. Залежно від рівня учнів викладач може сформулювати завдання як переклад, утворення форм окремого часу, системи усіх закінчень дієслова чи навіть укладення речень.

Висновки. Засвоєння системи часів в українській мові є складним завданням для англійських студентів через її специфіку, але водночас є необхідним шаблоном для формування вміння будувати власні речення. Теперішній час з притаманними йому чергуваннями та розрізненням видових форм є найбільшими викликами, які заслуговують на особливу увагу. Для закріплення вивчених граматичних форм потрібні їх постійне повторення на прикладі нових лексем та вживання у контексті, що зумовлює актуальність подальших методичних розробок на цю тему. Для посилення зацікавлення студентів варто залучати інноваційні та ігрові технології (наприклад, Memrise, Wordwall тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Перинець К. Категорія часу дієслів на заняттях з УМІ (початковий рівень). *Herald pedagogiki. Nauka i praktyka*. 2021. № 68. С. 12–16.
2. Присяжна О., Новак О. Труднощі вивчення дієслів руху в українській мові як іноземній. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 30. С. 173–179.
3. Руденко М. Система вправ для вивчення граматичних категорій часу та особи дієслів руху на заняттях із дисципліни «Українська мова як іноземна» (на прикладі теми «У місті. Урок 2»). *Медична освіта*. 2021. № 1. С. 122–128.
4. Склярєнко Н. Методика формування іншомовної граматичної компетенції в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Іноземні мови*. 2011. № 1. С. 15–25.
5. Турган О., Федько О. Українська мова (за професійним спрямуванням) : практикум для студентів – іноземних громадян і курсу мед. факультетів спец. «Стоматологія». Запоріжжя : ЗДМУ, 2020. 75 с.
6. Українська мова як іноземна для англійських студентів-медиків: у 2 книгах. Книга 1. Соціокультурна комунікація: підручник. Київ: Медицина, 2019. 504 с.
7. Федько О. Використання платформи Memrise для організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Українська мова як іноземна». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Випуск № 64. Т. 2. С. 342–346.
8. Шеремета Л. Розвиток мовленнєвих умінь і навичок під час вивчення дієслівної категорії часу іноземними студентами-медиками. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Випуск 7. Т. 2. С. 126–130.

REFERENCES

1. Perynets K. (2021) Katehoriia chasu diiesliv na zaniattiakh z UMI (pochatkovyi riven) [Category of temporal forms of verbs in the lessons of Ukrainian as a foreign language (beginning level)]. *Herald pedagogiki. Nauka i praktyka*. № 68. S. 12–16. [in Ukrainian].
2. Prysiazhna O., Novak O. (2019) Trudnoshchi vyvchennia diiesliv rukhu v ukrainskii movi yak inozemni [Difficulties in studying of the movement verbs in Ukrainian language as foreign language.]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 30. S. 173–179. [in Ukrainian].
3. Rudenko M. (2021) Systema vprav dlia vyvchennia hramatychnykh katehorii chasu ta osoby diiesliv rukhu na zaniattiakh iz dystsypliny «Ukrainska mova yak inozemna» (na prykladi temy “U misti. Urok 2”) [The system of exercises for studying the grammatical category of time and person of movement verbs in classes of the discipline “Ukrainian as a foreign language” (based on the topic “In the city. Lesson 2”)]. *Medychna osvita*. № 1. S. 122–128. [in Ukrainian].
4. Skliarenko N. (2020) Metodyka formuvannia inshomovnoi hramatychnoi kompetentsii v uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Methodology of formation of foreign language grammatical competence in students of general educational institutions]. *Inozemni movy*. 2011. № 1. S. 15–25. [in Ukrainian].
5. Turhan O., Fedko O. (2020) Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam) [Ukrainian language (professional orientation)]; praktykum dlia studentiv – inozemnykh hromadian i kursu med. fakultetiv spets. «Stomatolohiia». Zaporizhzhia: ZDMU. 75 s. [in Ukrainian].
6. Ukrainska mova yak inozemna dlia anhlo movnykh studentiv-medykiv (2019) [Ukrainian as a foreign language for English-speaking medical students]: u 2 knykhakh. Knyha 1. Sotsiokulturna komunikatsiia: pidruchnyk. Kyiv: Medytsyna. 504 s. [in Ukrainian].
7. Fedko O. (2023) Vykorystannia platformy Memrise dlia orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv z dystsypliny «Ukrainska mova yak inozemna» [The use of the platform Memrise for organizing students’ independent work of the discipline “Ukrainian as a foreign language”]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vypusk № 64. T. 2. S. 342–346. [in Ukrainian].
8. Sheremeta L. (2018) Rozvytok movlennievnykh umin i navychok pid chas vyvchennia diieslivnoi katehorii chasu inozemnymy studentamy-medykamy [The development of speech skills during the study of verbal category of the time by foreign medical students]. *Innovatsiina pedahohika*. Vypusk 7. T. 2. S. 126–130. [in Ukrainian].

Катерина ХАЛЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0003-4691-6316

аспірантка кафедри педагогіки

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К.Д. Ушинського

(Одеса, Україна) *katrin9874@gmail.com*

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Ефективність формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики залежить від рівня розуміння здобувачами освіти основних ідей педагогічної прогностики, інноваційних процесів та готовність до реалізації цих змін. У цих умовах збільшується міра відповідальності при підготовці майбутніх вчителів математики. У статті представлено структурно-змістовну модель формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики. Модель є описовим аналогом процесу формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики та складається з чотирьох етапів: змістовно-накопичувальний, гносеологічно-відображальний, конструктивно-моделювальний, професійно-ідентифікаційний. Модель спрямована на формування ціннісного ставлення до прогностичної діяльності та позитивної мотивації до освоєння прогнозування у педагогіці; системи прогностичних знань у прогностично-педагогічній діяльності та практичних умінь здійснювати педагогічний прогноз; здібності та готовності до самоаналізу та самооцінки власної прогностичної діяльності. Особливістю моделі є її реалізація в процесі вивчення дисциплін природничо-математичного циклу, зокрема, математики. Результативність процесу формування прогностичної компетентності у здобувачів освіти математичних спеціальностей закладу вищої педагогічної освіти під час реалізації моделі забезпечується комплексом педагогічних умов. Обґрунтовується структура формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики, її складають когнітивно-інформаційний, інтелектуально-ментальний, інструментально-відображальний та світоглядно-професійний компоненти, також пропонуються критерії та рівні сформованості компонентів прогностичної компетентності. Для дослідження використовуються такі методи: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, філософської літератури, її критичне осмислення.

Ключові слова: *прогноз, прогнозування, компетентність, прогностична компетентність, модель формування прогностичної компетентності.*

Kateryna HALETSKA,

orcid.org/0000-0003-4691-6316

Graduate student at the Pedagogy Department

South Ukrainian National Pedagogical University Named after K.D. Ushynskyy

(Odesa, Ukraine) *katrin9874@gmail.com*

MODEL FOR THE FORMATION OF PROGNOSTIC COMPETENCE IN FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

The effectiveness of forming the prognostic competence of future mathematics teachers depends on the level of education recipients' understanding of the fundamental concepts of pedagogical prognosis, innovative processes, and their readiness to implement these changes. In these conditions, the responsibility for preparing future mathematics teachers increases. This article represents a structural-content model for the formation of prognostic competence in future mathematics teachers. The model is a descriptive analogy of the process of forming prognostic competence in future mathematics teachers and consists of four stages: content-accumulative, gnoseological-reflective, constructive-modeling, and professional-identifying. The model aims to form a positive attitude towards prognostic activities and motivation to engage in forecasting in education; it includes a system of prognostic knowledge in pedagogical activities and practical skills for conducting pedagogical forecasts, as well as the ability and readiness for self-analysis and self-assessment of one's own prognostic activities. The peculiarity of the model lies in its implementation in the study of natural and mathematical disciplines, including mathematics. The effectiveness of the process of forming prognostic competence in education recipients majoring in mathematical specialties at higher education institutions is ensured through a complex of pedagogical conditions. The structure of forming prognostic competence in future mathematics teachers is substantiated, which includes cognitive-informational, intellectual-mental, instrumental-reflective, and worldview-professional components, along with criteria and levels of development of prognostic competence components. The following research methods are used: the study and analysis of psychological and pedagogical and philosophical literature with critical reflection.

Key words: *prognosis, forecasting, competence, prognostic competence, model for the formation of prognostic competence.*

Постановка проблеми. У сучасному світі необхідними умовами успішності та конкурентоспроможності вчителя математики у педагогічній діяльності є вміння передбачати результати своєї роботи, вчасно коригувати та вдосконалювати методи та засоби досягнення цілі.

Існуюча сьогодні практика професійної підготовки вчителя математики, на нашу думку, недостатньо орієнтована на формування системного прогнозування педагогічної діяльності, на усвідомлену професійну мотивацію. У професійній підготовці педагогів частково домінує спрямованість на результат, а не на взаємодію учасників освітнього процесу, відсутній якісний аналіз результатів діяльності майбутніх учителів математики у процесі їхньої професійної підготовки.

У державних освітніх стандартах (Стандарт вищої освіти України, 2021) за спеціальностями 014 Середня освіта зазначається, що випускник педагогічного університету повинен мати професійну компетентність: здатність і готовність здійснювати прогнозування, проектування, моделювання та експертну оцінку власної педагогічної діяльності. Формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики в реаліях сучасної освіти залишається порівняно новим підходом і потребує детальних наукових досліджень та методичних розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування прогностичної компетентності учителів різних напрямів підготовки присвятили свої роботи та дослідження: О. Попова (2000), У. Понзель (2014), А. Кінешева (2015), М. Миньківська (2015), Т. Постоян (2015), Д. Пузіков (2018), Т. Поясок (2021), В. Прошкін (2021), В. Шаравара (2021) та інші.

Аналіз педагогічної діяльності вчителя математики показує, що вчитель стикається з необхідністю передбачати результат розвитку навчання здобувачів освіти, можливість корегування обраного методу, передбачення ефективності застосованої методики навчання, прогнозування результатів педагогічної діяльності.

Таким чином, особливу актуальність набуває проблема формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики як однієї з пріоритетних у здобувачів освіти педагогічних закладах вищої освіти.

На жаль, на сучасному етапі при навчанні в педагогічному університеті дуже мало уваги приділяється цій проблемі. Немає спеціальних навчальних курсів з прогнозування в педагогіці, не розроблені основні положення педагогічної прогностики, а прогноз вивчається лише

як заключна частина процесу, як результат педагогічної діяльності.

Метою даної роботи є опис структурно-змістовної моделі формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Метод моделювання широко використовується в педагогіці та дає можливість поєднувати в ході вивчення педагогічного об'єкта експеримент та наукові абстракції (Шаравара, 2021: 85).

Модель є спеціально створеним об'єктом, який відображає характеристики існуючого педагогічного об'єкта (Головань, 2012: 22). Модель формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики ми представили у вигляді чотирьох етапів: змістовно-накопичувальний, гносеологічно-відображальний, конструктивно-моделювальний, професійно-ідентифікаційний.

Змістовно-накопичувальний етап включає мету та завдання педагогічної діяльності, а також мотивацію здобувачів освіти до опанування педагогічною прогностикою. Мета визначається необхідністю суспільства та держави у компетентних вчителів математики, обізнаних у прогнозуванні, що виражається у вимогах освітніх стандартів до рівня підготовки педагогічних працівників. Мета є ідеальний чи реальний, свідомо запланований результат педагогічного процесу. У нашому випадку метою є формування необхідного рівня прогностичної компетентності майбутніх учителів математики.

Завданнями формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики є:

- формування ціннісного ставлення до прогностичної діяльності та позитивної мотивації до освоєння прогнозування у педагогіці;
- формування системи прогностичних знань у педагогічній діяльності та практичних умінь здійснювати педагогічний прогноз;
- формування здібності та готовності до самоаналізу та самооцінки власної прогностичної діяльності.

Гносеологічно-відображальний етап відображає сенс, вкладається як у загальну мету, і у кожен конкретну задачу. Змістовний етап становить зміст освіти, яке виступає одним із засобів формування знань, умінь, навичок та професійно значущих якостей особистості майбутнього вчителя математики. Зміст освіти у вищому навчальному закладі визначається державними освітніми стандартами та кваліфікаційними вимогами до професійної підготовки здобувачів освіти у закладах вищої освіти.

Однак навчальний заклад на їх основі має право сам ретельно розробляти та затверджувати навчальні програми та навчальні плани для підготовки майбутніх фахівців. Під час проектування змісту навчання здобувачів освіти прогнозуванню ми виходили з того, що універсальними по відношенню до будь-якої галузі наукового знання є математичні методи (Ачкан, 2018: 135). Саме на заняттях з математики здобувачі освіти знайомляться з найважливішими методами прогнозування: моделюванням, екстраполяцією та методом експертних оцінок. Вивчаючи теорію ймовірностей, вони становлять імовірнісні прогностичні моделі, аналітико-статистичні моделі прогнозування розглядають у математичній статистиці.

Таким чином, цей етап складається із змісту дисципліни «Математична логіка», «Теорія ймовірності», зокрема розділів «Знаходження точкових та інтервальних оцінок невідомих параметрів», «Перевірка статистичних гіпотез», «Аналіз і прогнозування часових рядів», які сприяють формуванню евристичного, логічного та творчого мислення.

На конструктивно-моделювальному етапі ми вбачаємо організацію, управління та здійснення процесу формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики на основі формування необхідних вмінь, які відповідають за дії з аналізу прогностичного фону, прогностичної перспекції, розробки власне прогнозу, його аналізу, верифікації та коригування.

Професійно-ідентифікаційний етап відображає педагогічні здібності та педагогічну майстерність вчителя математики. Реалізується на основі вибірковій дисципліни «Основи формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики». Його складові – спецкурс, організація навчальної діяльності на основі прогнозування, управління прогностичною діяльністю об'єктів навчання – теж характеризуються діями, що входять до них.

Структуру формування прогностичної компетентності майбутнього вчителя математики складають когнітивно-інформаційний, інтелектуально-ментальний, інструментально-відображальний та світоглядно-професійний компоненти.

З метою впливу на розглянуті етапи та компоненти нашої моделі формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики виділяємо наступні педагогічні умови:

– забезпечення стійкої професійної позиції майбутніх учителів щодо необхідності використання потенціалу педагогічної прогностики;

– активізація самостійної роботи здобувачів освіти з практичного відпрацювання вмінь та навччя кок реалізації елементів педагогічної прогностики в квазіпрофесійній педагогічно-математичній діяльності;

– актуалізація міждисциплінарної інтеграції педагогічних і математичних дисциплін в процесі підготовки майбутніх учителів математики.

Необхідність виділення першої умови обумовлена тим, що згідно з метою нашого дослідження знання з прогнозування у педагогіці здобувач освіти отримує у процесі вивчення дисциплін професійного циклу на старших курсах, прогностичні вміння відпрацьовуються під час навчальної виробничої практики. Навчання прогнозування має вузькоспеціальну спрямованість, не вивчаються основні теоретичні висновки прогностики, не розглядаються найважливіші методи побудови прогнозу. Тому ми вважаємо, що основні положення прогнозування та можливості їх застосування у педагогічній діяльності необхідно вивчати, починаючи з першого курсу та протягом всіх років навчання у закладі вищої освіти для формування прогностичної компетентності вчителя математики. Навчання прогнозування має мати поетапний характер (Миньківська, 2015: 119). На першому етапі при вивченні дисциплін математичного та соціально-економічного циклу формується інтерес та ціннісне ставлення до прогнозування в педагогіці, даються настановні знання про прогнозування, зокрема визначення, форми, етапи та принципи.

На другому етапі при вивченні дисциплін природничо-математичного циклу триває формування позитивної мотивації та знань про прогнозування, розглядаються методи прогнозування, формуються якості розумових процесів, що становлять ядро здатності до прогнозування: аналітичність, гнучкість, глибина, усвідомленість, доказовість та перспективність; формуються вміння прогнозувати за засвоєним алгоритмом і в незнайомій ситуації формуються самоаналіз, самооцінка та самокорекція своїх прогностичних умінь.

На третьому етапі в процесі вивчення дисциплін професійного циклу формуються прогностичні вміння при вирішенні професійного завдання, а також потреба в самовдосконаленні своєї прогностичної компетентності.

Друга умова – активізація самостійної роботи здобувачів освіти з практичного відпрацювання вмінь та навччя кок реалізації елементів педагогічної прогностики в квазіпрофесійній педагогічно-математичній діяльності, які забезпечують

Рис. 1. Модель формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики

найбільш ефективно досягнення поставленої цілі (Галіцан, 2020). Це методи проблемного та контекстного навчання (Попова, 2000: 36), такі як проблемний виклад матеріалу, частково пошуковий метод, дослідницький метод, контекстно-інформаційна лекція, контекстно-професійна лекція, кейс-метод (Дурманенко, Бубін, 2022); методи самостійної роботи здобувачів освіти (Онищук, 2016: 23), такі як міні-дослідження, складання портфоліо, підготовка презентації та есе; методи контролю, такі як експрес-опитування, резюме занять, тестування.

Наявність третьої умови обумовлено тим, що у основі будь-якої творчої діяльності лежить прогноз – передбачення її можливих результатів. Тому творча прогностична діяльність здобувачів освіти полягає не лише у дослідженні деякої проблемної ситуації з метою складання прогнозу, а й у прогнозуванні самої діяльності, її цілей, етапів, методів, результатів. У цьому полягає навчальний потенціал творчої діяльності.

Результатом процесу формування прогностичної компетентності майбутнього вчителя математики є її рівень сформованості, який оці-

нюється з допомогою гносеологічного, індивідуально-забезпечувального, операційного, аксіологічного критеріїв. Ідеальний результат відповідає меті.

Грунтуючись на зазначеному вище, ми пропонуємо наступну структурно-змістовну модель формування прогностичної компетентності майбутнього вчителя математики (рис. 1).

Висновки. Таким чином, розроблена модель є описовим аналогом процесу формування прогностичної майбутніх учителів математики. Кожен із компонентів моделі має специфічний зміст та методичні особливості, а також вирішує певну частину загального педагогічного завдання – формування прогностичної компетентності майбутніх учителів математики у закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаравара В. В. Формування прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів комп'ютерних наук у процесі фахової підготовки : дис. ... док. філ. Дніпро. 2021. 199 с.
2. Olha Halitsan. Pedagogical aspects of formation of cognitive interest in students as a technology of interactive learning in higher educational institutions. *Systematic Reviews in Pharm.* 2020 | journal-article. DOI: 10.31838/srp.2020.8.42 (Scopus)
3. Попова О. В. Проблема прогностичного обґрунтування провідних тенденцій розвитку освітніх інновацій. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* : зб. наук. праць. Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди. 2000. С. 34–41.
4. Понзель У. В. Педагогічне прогнозування як умова реалізації міжпредметних зв'язків. *Науковий огляд*. 2014. № 5. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/231>
5. Стандарт вищої освіти України від 11.05.2021 р. № 520. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>
6. Головань М. С. Модель формування дослідницької компетентності. *Сучасні проблеми та перспективи навчання дисциплін при родничо-математичного циклу* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (21–22 березня 2012 року). СДПУ ім. А. С. Макаренка. Суми. 2012. С. 21–23.
7. Миньківська М. В. Педагогічне прогнозування в умовах інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 1 (26). С. 118–124.
8. Ачкан В. В. Професійна адаптація як складова формування готовності майбутніх вчителів математики до інноваційної педагогічної діяльності. *Актуальні питання природничо-математичної освіти* : збірник наукових праць. Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2018. № 1 (11). С. 133–140.
9. Дурманенко Є., Бубін А. Квазіпрофесійна діяльність у формуванні в майбутніх вихователів компетентності педагогічного партнерства. *Науковий журнал «Академічні студії. Серія «Педагогіка» Серія: Педагогічні науки*. Випуск 3. 2022. URL: <http://ipc-dspace.org.ua/handle/123456789/394>
10. Онищук Л. А. Концепція прогнозування розвитку загальної середньої освіти. К. : *Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка*. 2016. 32 с.
11. Гладуш В., Шилонова В., Кляйн В. Формування діагностико-прогностичної компетентності випускника магистратури спеціальної освіти. *Науково-практичний журнал «Україна. Здоров'я нації»*. Київ. 2019. № 2 (55). С. 26–33.

REFERENCES

1. Sharavara V. V. (2021) Formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti maibutnix bakalavriv kompiuternykh nauk u protsesi fakhovoi pidhotovky. [Formation of prognostic competence of future computer science bachelors in the process of professional training] Dys. dok. fil: Dnipro. – Doctoral dissertation in philosophy. Dnipro. 199 p. [in Ukrainian].
2. Olha Halitsan. (2020) Pedagogical aspects of formation of cognitive interest in students as a technology of interactive learning in higher educational institutions. *Systematic Reviews in Pharm.* 2020 | journal-article. DOI: 10.31838/srp.2020.8.42
3. Popova O. V. (2000) Problema prohnostychno obgruntuvannia providnykh tendentsii rozvytku osvitnykh innovatsii. [The problem of prognostic justification of leading trends in the development of educational innovations] *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty: zb. nauk. prats.* Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody. – Means of educational and research work: collection of scientific works. Kharkiv: KhDPU named after G. S. Skovoroda. 34-41. [in Ukrainian].
4. Ponzel U. V. (2014) Pedagogichne prohnouzuvannia yak umova realizatsii mizhpredmetnykh zviazkiv. [Pedagogical forecasting as a condition for implementing interdisciplinary connections] *Naukovyi ohliad*. – Scientific Review, 5. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/231> [in Ukrainian].
5. Standart vyshchoi osvity Ukrainy vid 11. 05. 2021 r. № 520. [Standards of higher education in Ukraine from May 11, 2021, 520] URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
6. Holovan M. S. (2012). Model formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti. [Model of research competence formation] *Suchasni problemy ta perspektivy navchannia dystsyplin pry rodnycho-matematychnoho tsyklus: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (21-22 bereznia 2012 roku)*. – Modern problems and prospects of teaching natural and mathematical disciplines: materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference (March 21-22, 2012). Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. Sumy. 21-23. [in Ukrainian].
7. Mynkivska M. V. (2015) Pedagogichne prohnouzuvannia v umovakh innovatsiinoho rozvytku zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu. [Pedagogical forecasting in the conditions of innovative development of a general educational institution] *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. – Actual problems of sociology, psychology, and pedagogy, 1 (26). 118–124. [in Ukrainian].

8. Achkan V. V. (2018) Profesiina adaptatsiia yak skladova formuvannia hotovnosti maibutnikh vchyteliv matematyky do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti. [Professional adaptation as a component of forming future mathematics teachers' readiness for innovative pedagogical activity] Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity: zbirnyk naukovykh prats. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Sumskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni A. S. Makarenka. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. – Actual issues of natural and mathematical education: collection of scientific papers. Ministry of Education and Science of Ukraine, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. Sumy: SumDPU named after A. S. Makarenko, 1 (11). 133–140. [in Ukrainian].
9. Durmanenko Ye., Bubin A. (2022) Kvaziprofesiina diialnist u formuvanni v maibutnikh vykhovateliv kompetentnosti pedahohichnoho partnerstva. [Quasi-professional activity in the formation of the competence of pedagogical partnership in future educators] Naukovyi zhurnal «Akademichni studii. Seriia «Pedahohika» Seriia: Pedahohichni nauky. Vypusk 3. – Academic Studies Journal. Series: Pedagogy, 3. URL: <http://ipc-dspace.org.ua/handle/123456789/394> [in Ukrainian].
10. Onyshchuk L. A. (2016) Kontsepsiia prohnozuvannia rozvytku zahalnoi serednoi osvity. [The concept of forecasting the development of general secondary education] Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Pedahohichna dumka. – Kyiv: Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Pedagogical Thought. 32 p. [in Ukrainian].
11. Hladush V., Shylonova V., Kliain V. (2019) Formuvannia diahnozyko-prohnostychnoi kompetentnosti vypusknika mahistratury spetsialnoi osvity. [Formation of diagnostic-prognostic competence of a master's degree graduate in special education] Naukovo-praktychnyi zhurnal «Ukraina. Zdorovia natsii». Kyiv. – Scientific-practical journal "Ukraine. Health of the nation". Kyiv, 2 (55). 26–33. [in Ukrainian].

УДК 378.011

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-53>

Світлана ХМЕЛІВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-3394-4468

кандидат педагогічних наук, доцент,

викладач кафедри іноземних мов

Поліського національного університету

(Житомир, Україна) *svitlana.khmelivska@gmail.com*

Ілона ШЕВЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5585-8547

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри екології, природничих та математичних наук

Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»

(Вінниця, Україна) *dilon2808@gmail.com*

Інна ГОРЯЧОК,

orcid.org/0000-0002-6065-1775

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології

Хмельницького національного університету

(Хмельницький, Україна) *goria@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ

В статті авторами розкривається поняття проєктного навчання та рефлексії здобувачів освіти. Зазначено, що проєктна методика є ефективною для формування високого рівня знань та вмінь, крім того, цей метод допомагає здобувачам набутти таких навичок, як колективна робота, вміння ділитися інформацією, почуттями та особистими здобутками. Дослідження, проведені як в Україні, так і за кордоном підтверджують ці аргументи. Найважливішими характеристиками проєктного навчання є формування творчого мислення у студентів у освітньому середовищі та відчуття практичної значущості знань. Встановлено, що рефлексія в процесі проєктного навчання набуває важливого значення: здобувачі, які рефлексують та можуть пояснити, чому вони виконують завдання або чому ця діяльність важлива для їх кінцевого продукту, стають на крок ближче до інтеграції нових знань. Під час цього процесу здобувачі освіти формують власні запитання для стимулювання навчання, вивчають концепції та інформацію, застосовують отримані знання на практиці в проєкті.

Дослідження було зосереджено на виявленні саморефлексії здобувачів освіти в процесі впровадження проєктного навчання. Мета дослідження передбачала завдання: результати проєктного навчання та позитивні результати рефлексії повинні бути висвітлені здобувачами через написання тез у збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інновації в освіті: закономірності, тренди, потреби».

В дослідженні брали участь здобувачі Поліського національного університету, Хмельницького національного університету та комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти». Всього взяли участь 86 здобувачів освіти. Результати цього дослідження показують, що завдяки проєктному навчанню здобувачі могли рухатись у власному темпі, мали потребу у самонавчанні та самовдосконаленні. Рефлексія протягом періоду навчання дозволила проаналізувати власний прогрес у навчанні та усвідомити особистий успішний досвід.

Ключові слова: проєкт, рефлексія, методика навчання, освітній процес, контрольна група, цифрові технології.

Svitlana KHMELIVSKA,
 orcid.org/0000-0002-3394-4468
 PhD in Pedagogics, Associate Professor,
 Lecturer at the Foreign Language Department
 Polissia National University
 (Zhytomyr, Ukraine) svitlana.khmelivska@gmail.com

Iлона SHEVCHENKO,
 orcid.org/0000-0001-5585-8547
 PhD in Pedagogics,
 Associate Professor at the Department of Ecology,
 Natural and Mathematical Sciences of the Public
 Higher Education Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing Education"
 (Vinnytsia, Ukraine) dilon2808@gmail.com

Inna HORYACHOK,
 orcid.org/0000-0002-6065-1775
 PhD in Pedagogics,
 Associate Professor at the Department of Slavic Philology
 Khmelnytsky National University
 (Khmelnytskyi, Ukraine) goria@ukr.net

FORMATION OF PERSONAL REFLECTION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PROJECT-BASED LEARNING

In the article, the authors reveal the concept of project-based learning and reflection of students. It is noted that the project methodology is effective for the formation of a high level of knowledge and skills, and this method helps students acquire skills such as teamwork, the ability to share information, feelings, and personal achievements. Studies conducted both in Ukraine and abroad support these arguments. The most important characteristics of project-based learning are the formation of creative thinking in students in the educational environment and a sense of the practical significance of knowledge. It has been established that reflection in the process of project-based learning is important: students who reflect and can explain why they are performing a task or why this activity is important for their final product are one step closer to integrating new knowledge. During this process, students formulate their own questions to stimulate learning, explore concepts and information, and apply the knowledge they have gained to the project.

The study focused on identifying students' self-reflection in the process of implementing project-based learning. The purpose of the study included the following task: the results of project-based learning and the positive results of reflection should be highlighted by students by writing abstracts in the collection of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Innovations in Education: Patterns, Trends, Needs".

The study involved applicants from Polissia National University, Khmelnytskyi National University, and Vinnytsia Academy of Continuing Education. A total of 86 students took part. The results of this study show that thanks to project-based learning, students were able to move at their own pace, had a need for self-study and self-improvement. Reflection during the training period allowed them to analyze their own progress in learning and realize their personal successful experience.

Key words: project, reflection, teaching methods, educational process, control group, digital technologies.

Постановка проблеми. З неперервним розвитком інформаційних технологій і комплексними вимогами до здібностей здобувачів та їхньої рефлексії, проєктне навчання отримало широку увагу. Проєктне навчання (ПН) вважається перспективним підходом, який покращує навчання студентів у закладах вищої освіти та відноситься до навчального методу на основі запитів, який залучає здобувачів до побудови знань, змушуючи їх виконувати значущі проєкти та розробляти реальні продукти. Вирішальним завданням вищої освіти є забезпечення інноваційної освіти для студентів, які виходять на ринок праці в майбут-

ньому, оскільки це підвищує їх конкурентоспроможність і сприяє розвитку суспільства в довгостроковій перспективі. У зв'язку з цим проєктне навчання постає як методологія, спрямована на створення низки орієнтирів, за допомогою яких здобувачі можуть брати активну участь через аналіз проблеми, що має соціальне значення, та виконання завдання, яке сприяє її вирішенню, що вписується в соціально-конструктивістську парадигму навчання. Проєктна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів (Брюховецька, 2023). Рефлекс-

сивна робота зі здобувачами освіти є одним із найцікавіших видів проєктів для створення та оцінювання. Це заохочує студентів не лише думати про «готовність до працевлаштування», але й про особистий розвиток, набуття навичок спілкування та громадянську активність. Нещодавні дослідження рефлексивних завдань у вищій освіті визначають їх як когнітивну навичку вищого рівня, коли люди беруть участь у спеціалізованому цілеспрямованому дослідженні на основі свого індивідуального досвіду (Данн, 2023). Критичне мислення з емпатією веде до інноваційного вирішення проблем, що є цінним в умовах сьогодення в Україні. Здатність до рефлексії є одним із основних способів, якими вища освіта готує своїх здобувачів до життя та роботи в 21 столітті.

Мета статті. Теоретично та практично обґрунтувати важливість проєктної методики навчання з рефлексією здобувачів освіти. Поставлена мета викликає наступні завдання: розробити методику проведення проєктного завдання з певних дисциплін; впровадити її в навчання; оприлюднити результати проєктної діяльності здобувачів через написання ними тез на всеукраїнській науковій конференції.

Аналіз наукових джерел. Проєктне навчання можна знайти в працях багатьох науковців, як українських, так і зарубіжних: Е. Коллінгс, В. Кіпатрика, А. Квятковська, Л. Височан, І. Брюховецька, Л. Карташова, О. Спірін, Є. Полат, О. Любарська та ін. Проєктне навчання набуло популярності та досліджувалося в різних контекстах і на різних етапах від початкової до вищої освіти. Хоча ПН використовувалося протягом багатьох років у різних закладах освіти, у літературі все ще тривають дебати щодо умов, які повинні бути виконані, щоб класифікувати метод навчання як приклад ПН. На сьогодні існує достатньо наукових досліджень, присвячених вивченню рефлексії, зокрема такими науковцями, як П. Блонський, Я. Бугерко, І. Брюховецька, Г. Костюк, С. Д. Максименко. Але питання рефлексії як механізму актуалізації пізнавальної діяльності студентів в процесі проєктного навчання потребує глибшого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проєктне навчання — це інноваційний підхід до навчання; воно надає безлічі стратегій, які мають вирішальне значення для успіху в двадцять першому столітті. Студенти керують власним навчанням через дослідження, а також працюють разом над дослідженнями та створенням проєктів, що відображають їхні знання: від отримання нових, життєздатних технологічних навичок до того, щоб стати досвідченими комунікаторами.

На думку дослідниці І. Брюховецької, проєктне навчання сприяє активному залученню здобувачів до освітнього процесу, розвитку творчих здібностей та проблемного мислення, а також формуванню ключових компетентностей, необхідних для успіху у сучасному світі (Брюховецька, 2023).

Результатом роботи проєктного навчання повинні бути конкретні кінцеві продукти, хоча процесі їх отримання можуть відрізнитися. Кінцеві продукти (наприклад, веб-сайт, презентація, звіт, стаття) служать основою для обговорення, відгуків та перегляду. Підсумовуючи, здобувачі освіти в процесі проєктного навчання виконують серію спільних дослідницьких дій, які повинні допомогти їм отримати нові, специфічні знання та процесі мислення для вирішення реальних проблем. Кінцеві продукти повинні відображати знання про тему проєкту (Брюховецька, 2023).

Під час проведення проєктного навчання переваги рефлексії є значними, адже здобувачі освіти отримують новий досвід:

- поглиблене навчання;
- відточені аналітичні здібності;
- інтеграція нових знань із попередніми знаннями та досвідом.

Здобувачі, які можуть пояснити, чому вони виконують завдання або чому ця діяльність важлива для їх кінцевого продукту, стають на крок ближче до інтеграції нових знань. Варто зазначити, що рефлексія має тривати протягом усього проєкту, а не лише в кінці, коли проєкт завершено. Рефлексія допомагає перевести студентів від орієнтації на завдання до більш цілісного та творчого мислення про свій досвід в закладі освіти та за його межами. Ідеї, отримані в результаті роздумів про власний досвід, можуть бути передані новими, унікальними чи творчими способами. Рефлексія - це не звіт, який просто дає перелік робіт про свої дії, це чесний погляд на свій досвід протягом певного періоду. Роздуми студентів мають допомогти нам як педагогам обдумати свою практику. Завдання з читання, аудіювання, дослідження або проведення розрахунків, які містять рефлексивний вміст від студентів, мають спонукати викладачів переглянути практику викладання та основну філософію, яка лежить в основі нашого дослідження.

Варто зазначити, що ідея ПН полягає в тому, щоб залучити студентів до дослідження автентичних проблем, рішення яких мають потенціал для реалізації та використання в реальному житті. ПН, порівняно з традиційними методами навчання, пропонує здобувачам наступні три основні переваги (Зазуліна, 2006):

1. Відчуття свободи висловлювати думки, ставити запитання та брати участь у дискусії з колегами.

2. Відчуття можливості впливати на хід процесу навчання.

3. Відчуття того, що ти робиш завдання, які можна застосувати на практиці, а також внесок у роботу команди.

Інші відомі переваги ПН включають розвиток метакогнітивних навичок, таких як саморегуляція, спів регуляція, співпраця та моніторинг, а також підтримка самостійного навчання.

Дослідниця L. Helle стверджувала, що однією з ключових характеристик ПН є співпраця, оскільки всі учасники повинні робити

внесок у спільний результат. Вона припустила, що сильна сторона ПН полягає в тому, що таке навчання не тільки дозволяє інтегрувати знання з різних дисциплін, але також має здатність поєднувати теорію та практику. У процесі співпраці над проєктною роботою здобувачі можуть побачити та відчути реальність, з якою пов'язані різні поняття та взаємодії, що сприяє зміні понять і побудові ментальних моделей, збагачених знаннями з досвіду (Helle, 2006).

У процесі дослідження автори розробили свою методику проведення занять з певних дисциплін з елементами проєктного навчання. В процесі навчання студенти рефлексували та відповідали на певні запитання чи вели журнал роздумів (рис. 1).

Після введення ПН в дисципліну чи з'явилося розуміння основних понять за фахом:
змінилося, посилилося чи поглибилося?

	Повністю не згоден	Не згоден	Важко відповісти	Погоджуюсь	Повністю погоджуюсь
Я дізнався зовсім нову для мене інформацію	☐	☐	☐	☐	☐
Я знав цю інформацію і раніше	☐	☐	☐	☐	☐
Дисципліна дала поштовх до розуміння моєї спеціальності	☐	☐	☐	☐	☐
Я буду використовувати набуті знання в подальшому	☐	☐	☐	☐	☐

Рис. 1. Рефлексія здобувачів освіти

Варто зазначити, мета дослідження передбачала завдання: результати проєктного навчання та позитивні результати рефлексії повинні бути висвітлені здобувачами через написання тез у збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інновації в освіті: закономірності, тренди, потреби», яка проходила навесні 2023 року. Бажаючі могли виступити з доповіддю щодо висвітлення результатів навчання, рефлексії за допомогою проєктного навчання, але написання тез було обов'язковою вимогою.

Проєктне завдання було розроблено таким чином, щоб дати студентам можливість:

- розвивати розуміння умов, необхідних для ефективної роботи над проєктом;

- розвивати розуміння проблем, пов'язаних з дослідницькою роботою;

- дозволити студентам усвідомити, що управління проєктами вимагає уваги до взаємозв'язку між всіма членами групи/команди.

В дослідженні брали участь здобувачі Поліського національного університету, Хмельницького національного університету та комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти». Всього взяли участь 86 здобувачів освіти, з яких 30 здобувачів Поліського національного університету, 30 здобувачів Хмельницького національного університету та 26 здобувачів комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти». Кожна

група здобувачів (всього три, тобто по одній групі з кожного закладу освіти) була розділена на 2 підгрупи; наданий перелік проєктних завдань та запропоновані теми для тез на конференцію, які відповідали завданню.

Дослідниками був визначений термін проведення експериментального навчання – 4 тижні, де ключовими були 2-й та 4-й тиждень. Навчання проводилось в змішаному форматі: частина занять проводилась аудиторно, частина – дистанційно. По закінченню другого тижня можна було відзначити, що всі студенти мали чітке уявлення

про поставлену задачу, могли її оцінити, структурувати та розуміти кінцевий результат роботи.

На 4-му тижні дослідниками було проаналізовано, як майбутні фахівці виконали проєктне завдання, до якого були поставлені певні критерії, які відповідали фаховій дисципліні. Також здобувачам запропонували відповісти на питання, проаналізувати та прорефлексувати, щодо підвищення рівня знань після ПН (рис. 2). Саме питання було поставлене так: «Після введення ПН в дисципліну чи з'явилося розуміння основних понять за фахом: змінилося, посилилося чи поглибилося?».

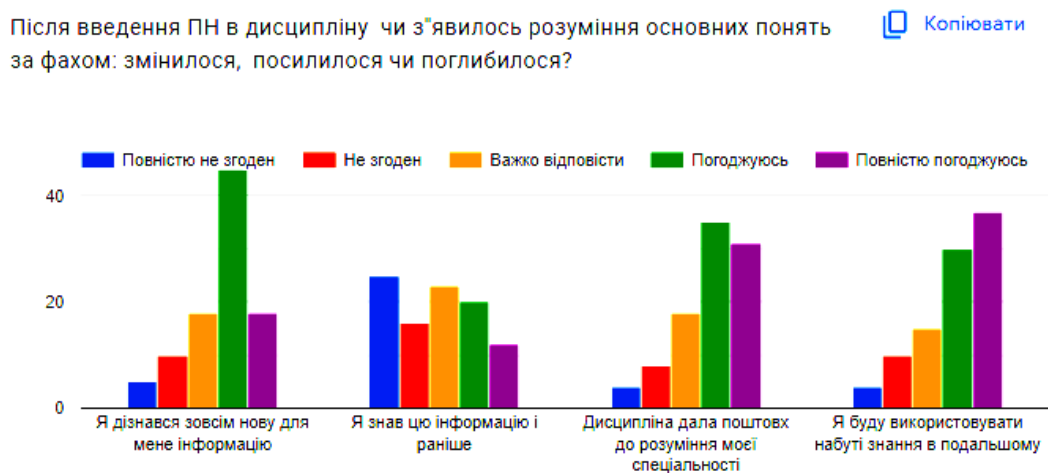

Рис. 2. Відповіді респондентів

Автори, проаналізувавши відповіді здобувачів освіти, зазначають, що рефлексія допомогла здобувачам зрозуміти результати роботи над проєктом: 45 здобувачів зазначили, що погоджуються з тим, що саме проєктне навчання дозволило їм розширити свої знання і 18 здобувачів повністю згодні з цим твердженням; 38 здобувачів повністю погодились та 30 погодились з твердженням, що «будуть використовувати знання, набуті під час ПН в подальшому».

Останнім етапом, який сигналізував про завершення проєктного навчання стало написання тез на конференцію, в які здобувачі повинні були внести свої результати роботи з проєктом та прорефлексувати над 4-тижневим періодом навчання: що їм дав проєкт, чи варто ці

знання використовувати в подальшому, чи допомагає рефлексія зрозуміти результати роботи та ін. В результаті дослідження всі підгрупи змогли правильно опублікувати свої тези на конференцію, та 2 підгрупи виступили з доповідями.

Висновки. В процесі дослідження авторами було встановлено, що завдяки проєктному навчання здобувачі могли рухатись у власному темпі, мали потребу у самонавчанні та самовдосконаленні. Рефлексія протягом періоду навчання дозволила проаналізувати власної прогрес у навчанні та усвідомити особистий успішний досвід. Спонування рефлексії в процесі проєктного навчання пришвидшило процес усвідомленого оволодіння навичками, які були набуті, вдосконалені та поглиблені під час занять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мелашенко К. М. Технологія проєктного навчання. *Завуч*. 2006. №13 (271). С. 12–14.
2. Любчак Н. Особливості формування дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти – майбутніх учителів української мови та літератури у процесі проєктної діяльності: дані емпіричного дослідження. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. 2020. Том 2, № 32. С. 171–176.
3. Helle L., Päivi T., Erkki O. Project-based learning in post-secondary education–theory, practice and rubber sling shots. *Higher education*. 2006. № 51. Pp. 287–314.

-
4. Dunn M., Penman M. Investigating the outcomes of a reflective learning strategy with students: a feasibility study. *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2023.
 5. Зазуліна Л. В. Педагогічні проекти: науково-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА. 2006. 40 с.

REFERENCES

1. Melashenko K. M. Tekhnolohiia proektnoho navchannia [Technology of project-based learning]. *Zavuch*. 2006. № 13 (271). p. 12–14. [in Ukrainian].
2. Liubchak N. Osoblyvosti formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity – maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy ta literatury u protsesi proiektnoi diialnosti: dani empyrychnoho doslidzhennia [Features of the formation of research competence of higher education students - future teachers of Ukrainian language and literature in the process of project activity: data from empirical research]. *Naukovyi zbirnyk «Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka»*. 2020. № 32 (2), p. 171–176 [in Ukrainian].
3. Helle L., Päivi T., Erkki O. Project-based learning in post-secondary education—theory, practice and rubber sling shots. *Higher education*. 2006. №51. Pp. 287-314.
4. Dunn M., Penman M. Investigating the outcomes of a reflective learning strategy with students: a feasibility study. *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2023
5. Zazulina L.V. Pedahohichni proekty: nauково-metod. posib. Kam'ianets-Podil'skyi [Pedagogical projects: scientific and methodological manual. Kamianets-Podil'skyi]. Abetka Nova. 2006. P. 40 [in Ukrainian].

UDC 37.013

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-54>

Zhang HONGWEI,

orcid.org/0009-0008-0227-8133

Master of Philosophy,

Graduate student at the Department of Philosophy

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

(Kharkiv, Ukraine) zhwhsd@163.com

THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY AND TECHNOLOGICAL NATURE OF SOCIETY AND THE EMERGENCE OF THE INFORMATION TECHNOLOGY ERA

In this article we will look at the concept of "technology". The most universal definition of the concept of technology can be considered the following. Technology is the management of natural processes aimed at creating artificial objects. Technology is effective if it manages to create the necessary conditions for the necessary processes to occur in the right direction. Natural processes are controlled not only to transform the composition, structure and form of matter, but also to record, process and obtain new information.

The purpose of the article is to research how the evolution of technology continues the natural evolution of humanity. The development of stone tools helped shape human intelligence. Metal tools increased the productivity of physical labor. Machines mechanized physical labor. On this path of development, information technology frees a person from routine mental work and enhances his creative capabilities. In the early stages of history, humans required coded communication signals to synchronize the actions they performed. The human brain solved this problem without artificially created tools: human speech developed. Speech was also the first carrier of knowledge. Knowledge was accumulated and passed on from generation to generation in the form of oral stories. Information technology information. Man's natural capabilities for accumulating and transmitting knowledge received the first technological support with the creation of writing. The process of improving information media is still ongoing: stone – bone – clay – papyrus – silk – paper, magnetic and optical media – silicon – ... Writing became the first historical stage of information technology. The second stage of information technology is the emergence of printing. It stimulated the development of science and accelerated the rate of accumulation of professional knowledge. Knowledge embodied through technology into machines, machines, and new technologies became sources of new ideas. T.O. The cycle: knowledge – science – social production – knowledge is closed. The spiral of technological civilization began to unwind at breakneck speed.

Key words: knowledge, technology concept, evolution, development, human intelligence.

Чжан ХУНВЕЙ,

orcid.org/0009-0008-0227-8133

магістр філософії,

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) zhwhsd@163.com

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЙ ТА ТЕХНОЛОГІЧНОСТІ СУСПІЛЬСТВА ТА ПОЯВА ЕПОХИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У цій статті ми розглянемо поняття «технологія». Найбільш універсальним визначенням поняття технології можна вважати таке. Технологія – це управління природними процесами, спрямоване на створення штучних об'єктів. Технологія ефективна, якщо їй вдається створити необхідні умови для того, щоб необхідні процеси відбувалися в правильному напрямку. Природні процеси контролюються не тільки для перетворення складу, структури та форми матерії, а й для запису, обробки та отримання нової інформації.

Мета статті – дослідити, як еволюція технологій продовжує природну еволюцію людства. Розвиток кам'яних знарядь допоміг сформувати людський інтелект. Металеві знаряддя праці підвищували продуктивність фізичної праці. Машина механізували фізичну працю. На цьому шляху розвитку інформаційні технології звільняють людину від рутинної розумової праці та підвищують її творчі можливості. На ранніх етапах історії людям були потрібні закодовані сигнали зв'язку для синхронізації дій, які вони виконували. Людський мозок вирішив цю проблему без штучно створених інструментів: розвинулася людська мова. Мова також була першим носієм знань. Знання накопичувалися і передавалися від покоління до покоління у формі усних розповідей. Інформація про інформаційні технології. Природні здібності людини до накопичення і передачі знань отримали першу технологічну підтримку зі створенням писемності. Процес удосконалення носіїв інформації ще триває: камінь – кістка – глина – папірус – шовк – папір, магнітні та оптичні носії – кремній – ... Першим історичним етапом інформаційних технологій стала писемність. Другим етапом розвитку інформаційних технологій є поя-

ва друкарства. Це стимулювало розвиток науки, прискорювало темпи накопичення професійних знань. Знання, втілені через технологію в машини, машини та нові технології стали джерелами нових ідей. Т.О. Цикл: знання – наука – суспільне виробництво – знання замкнутий. Спіраль технічної цивілізації почала розкручуватися з шаленою швидкістю.

Ключові слова: знання, технологічна концепція, еволюція, розвиток, людський інтелект.

Presentation of the main material. Book printing created the information prerequisites for the growth of productive forces. But the information revolution is associated with the creation of computers in the late 40s. At the same time, the era of information technology development began.

A very important property of information technology is that for it information is not only a product, but also a raw material. Electronic modeling of the real world on a computer requires processing a significantly larger amount of information than the final result contains (Solow, 1987: 36).

The development of information technology can be divided into stages. Each stage is characterized by a certain feature.

1. The initial stage of IT development (1950–1960s) is characterized by the fact that the interaction between humans and computers is based on machine languages. The computer is available only to professionals

2. The next stage (1960–1970s) is characterized by the creation of operating systems. Several tasks formulated by different users are being processed; The main goal is the greatest load on machine resources.

3. The third stage (1970–1980s) is characterized by a change in the criterion for the efficiency of data processing; human resources for the development and maintenance of software became the main ones. This stage includes the distribution of minicomputers. An interactive mode of interaction between several users is carried out.

4. The fourth stage (1980–1990s) is a new qualitative leap in software development technology. The center of gravity of technological solutions is transferred to the creation of means of interaction between users and computers when creating a software product. The key element of the new information technology is the representation and processing of knowledge. Knowledge bases and expert systems are being created. Total distribution of personal computers

Note that the evolution of all generations of computers occurs at a constant pace – 10 years per generation. Forecasts suggest that the pace will continue until the beginning of the 21st century.

Each generational change in information technology requires retraining and a radical restructuring of the thinking of specialists and users, a change of equipment and the creation of more mass-pro-

duced computer technology. IT, as an advanced field of science and technology, determines the rhythm of time of technical development of the entire society (Abernathy, 1983).

Accordingly, IT influences the economy, leading it towards knowledge intensity, while IT determines the labor-saving nature of the development of society, since IT takes over the management of many types of work and technological operations (Smith, 1937).

IT also affects the environment. It is a means of creating an artificial world, and therefore exerts environmental pressure on the natural environment. The main danger of this is the narrowing of the diversity of life forms. An example of the influence of IT is the influence of computers on human ecology. But IT, on the other hand, is a possible way to save the ecological balance of nature. Formation of the information structure of the technosphere will improve efficiency and security of technological production (Berndt, 2000).

We discussed IT from the point of view of the concept of “technology”. Now let's discuss IT from an information perspective. The term “information” comes from the Latin “informatio” – explanation, presentation, awareness. The concept of information must be associated with a specific object, the property of which it reflects.

Information is relatively independent of its carrier, since it can be transformed and transmitted through different physical media by different physical signals. The content of the information is not important (Carroll, 2000).

Information about any material object can be obtained by observation, natural or calculated experiment, as well as on the basis of logical inference. Therefore, information can be divided into pre-experimental, a priori and post-experimental, a posteriori (obtained as a result of the experiment) (Sutliff, 1901: 3).

The concept of information presupposes the presence of two objects: a source of information and a consumer; It is important that the information is meaningful to the consumer so that he can evaluate it for his own purposes. Therefore, there are three aspects of information: pragmatic, semantic and syntactic:

– The pragmatic aspect is the ability to achieve the goal and use the information received. This aspect of information influences consumer behavior depending on the effectiveness of the information. That is, this aspect characterizes the behavioral side of the problem.

– Semantic aspect – allows you to evaluate the meaning of the transmitted information. In this case, the weight of new information is assessed in comparison with existing information. Semantic connections between words or other semantic elements are reflected in a dictionary – a thesaurus.

– The syntactic aspect of information is related to the way it is presented. Depending on the actual process in which information is involved: collection, transmission, transformation, display, presentation, input or output, information is presented in the form of special signs and symbols (David, 1999).

The characteristic carrier of information is the message – everything that is to be transmitted. This may be an electrical signal, or a signal of another type of energy, transmitted through a selected physical medium (Colecchia, 2002).

Let's look at the types of information.

– Scientific information. This is logical information that adequately reflects the objective laws of the nature of a thinking society.

– Scientific information is divided by areas of receipt or use (technical, biological, political, etc.); by purpose: mass and special; by type of media: on paper – documentary, on magnetic tape, in computer memory.

– Technical information. It is used and arises when solving new problems (design, technological processes, etc.).

– Scientific and technical information – a combination of the first two.

– Technological information – it circulates in the sphere of material and technical production.

– Planning and economic information contains integral information about the progress of production and economic indicators.

The top level of information is knowledge. Knowledge arises as a result of theoretical and practical activity. Information in the form of knowledge is characterized by a high degree of structure. As society develops, information as a body of scientific and technical knowledge turns into the basis for informa-

tion services for society in all types of its activities (Epstein, 1928).

Along with energy, minerals, etc. information is a resource of society. As technological progress advances, information resource becomes the most important national resource. The efficiency of industrial exploitation of information resources determines the economic power of the country (Filson, 2001: 462).

Conclusions. The technological basis for the formation and operation of information resources is created by the computer industry. However, the transfer of labor resources from the spheres of material production to the information sphere leads to an era of “information crisis.”

Now the amount of information entering industry, management, and science is reaching alarming levels. This can lead to an “information explosion,” that is, such rapid growth will quickly cease. You can show the approach to a crisis:

The time for doubling the volume of information and accumulated scientific knowledge is 2–3 years (Kehoe, 2001: 6).

Material costs for storing, transmitting and processing information exceed energy costs.

The level of radio emissions in certain areas of the earth is approaching the level of radio emissions from the sun.

In such an information state of society, the effective use of information resources is very important. Three leading industries are responsible for the exploitation of information resources: computer technology, industrial electronics and communications play the same role for developed countries as heavy industry used to play (Gordon, 2000: 51).

Active information resources are that part of national information resources that are available to users on a commercial basis in one form or another. The ratio of the volume of active information resources to the total volume of national information resources is one of the significant economic indicators of the state of the country.

BIBLIOGRAPHY

1. Abernathy, W.J., Clark, K. and Kantrow, A. *Industrial Renaissance: Producing a Competitive Future for America*: New York, Basic Books, 1983.
2. Berndt, E.R. and Rappaport, N. ‘Price and quality of desktop and mobile personal computers: a quarter century of history’: paper presented at the National Bureau of Economic Research’s Summer Institute session on ‘Price, Output and Productivity Measurement’, Cambridge: Mass, 2000.
3. Carroll, G., Hannon, M. *The Demography of Corporations and Industries*, Princeton: NJ, Princeton University Press, 2000.
4. Colecchia, A., Schreyer, P. ‘ICT investment and economic growth in the ’90s: is the US a unique case? A comparative study of 10 OECD countries’: *Review of Economic Dynamics*, vol.5, 2002.
5. David, P., Wright, G. ‘General purpose technologies and surges in productivity: historical reflections on the future of the IT revolution’: *University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History*, no.31, September, 1999.
6. Epstein, R. *The Automobile Industry: Its Economic and Commercial Development*, New York: Arno Press, 1928.

7. Filson, D. 'The nature and effects of technological change on the industry life-cycle': *Review of Economic Dynamics*, vol. 4, 2001, pp. 460–494.
8. Gordon, R.J. 'Does the new economy measure up to the great inventions of the past?': *Journal of Economic Perspectives*, vol. 4, no.14, 2000, pp. 49–74.
9. Kehoe, L. 'PC shipments suffer fall': *Financial Times*, 21 July, 2001, p. 6.
10. Landes, D. *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge, Cambridge: University Press, 1972.
11. Lipsey, R., Bekar, C. and Carlaw, K. 'General purpose technologies and economic growth', in Helpman, E. (ed.) *General Purpose Technologies and Economic Growth*, Cambridge: Mass., MIT Press, 1998, pp. 38–43.
12. Mokyr, J. 'Are we living in the middle of an Industrial Revolution?': *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, Second Quarter, 1997, pp. 31–43.
13. Popovich, K. 'Dell predicts industry shakeout': *Eweek*, 22 January, 2001.
14. Raff, D.M.G., Trajtenberg, M. 'Quality-adjusted prices for the American automobile industry: 1906–1940' in Bresnahan, T.F. and Gordon, R.J. (eds) *The Economics of New Goods: NBER Studies in Income and Wealth: Vol.58*, Chicago: University of Chicago Press, 1997, pp. 71–107.
15. Schofield, J. 'Trouble at the top for PC giants': *The Guardian online*, 13 September, pp. 1–3, 2000.
16. Smith, A. *The Wealth of Nations* The Cannan Edition, New York: Modern Library, 1937.
17. Solow, R.M. 'We'd better watch out': *New York Times Book Review*: 12 July, p. 36, 1987.
18. Sutliff, T.J. 'Revival in all industries exceeds most sanguine hopes' *New York: Herald Tribune*, 6 April, p. 3, 1901.

REFERENCES

1. Abernathy, W.J., Clark, K. and Kantrow, A. (1983) *Industrial Renaissance: Producing a Competitive Future for America*, Basic Books, New York.
2. Berndt, E.R., Rappaport, N. (2000) 'Price and quality of desktop and mobile personal computers: a quarter century of history', paper presented at the National Bureau of Economic Research's Summer Institute session on 'Price, Output and Productivity Measurement', Cambridge, Mass.
3. Carroll, G., Hannon, M. (2000) *The Demography of Corporations and Industries*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
4. Colecchia, A., Schreyer, P. (2002) 'ICT investment and economic growth in the '90s: is the US a unique case? A comparative study of 10 OECD countries', *Review of Economic Dynamics*, vol. 5.
5. David, P., Wright, G. (1999) 'General purpose technologies and surges in productivity: historical reflections on the future of the IT revolution', *University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History*, no.31, September.
6. Epstein, R. (1928) *The Automobile Industry: Its Economic and Commercial Development*, New York, Arno Press.
7. Filson, D. (2001) 'The nature and effects of technological change on the industry life-cycle', *Review of Economic Dynamics*, vol.4, pp. 460–94.
8. Gordon, R.J. (2000) 'Does the new economy measure up to the great inventions of the past?', *Journal of Economic Perspectives*, vol. 4, no. 14, pp. 49–74.
9. Kehoe, L. (2001) 'PC shipments suffer fall', *Financial Times*, 21 July, p. 6.
10. Landes, D. (1972) *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge, Cambridge University Press.
11. Lipsey, R., Bekar, C., Carlaw, K. (1998) 'General purpose technologies and economic growth', in Helpman, E. (ed.) *General Purpose Technologies and Economic Growth*, Cambridge, Mass., MIT Press, pp. 38–43.
12. Mokyr, J. (1997) 'Are we living in the middle of an Industrial Revolution?', *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, Second Quarter, pp. 31–43.
13. Popovich, K. (2001) 'Dell predicts industry shakeout', *Eweek*, 22 January.
14. Raff, D.M.G., Trajtenberg, M. (1997) 'Quality-adjusted prices for the American automobile industry: 1906–1940' in Bresnahan, T.F. and Gordon, R.J. (eds) *The Economics of New Goods: NBER Studies in Income and Wealth: Vol.58*, Chicago, University of Chicago Press, pp. 71–107.
15. Schofield, J. (2000) 'Trouble at the top for PC giants', *The Guardian online*, 13 September, pp. 1–3.
16. Smith, A. (1937, first published 1776) *The Wealth of Nations*, The Cannan Edition, New York, Modern Library.
17. Solow, R.M. (1987) 'We'd better watch out', *New York Times Book Review*, 12 July, p. 36.
18. Sutliff, T.J. (1901) 'Revival in all industries exceeds most sanguine hopes', *New York Herald Tribune*, 6 April, p. 3.

UDC 372.881.111.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-55>

Olha TSYHANENKO,

orcid.org/0000-0002-0809-5978

*Lecturer at the English Language Department
for Maritime Officers (Abridged Programme)
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) olga.tsyhanenko@gmail.com*

Yuliia TYMOSHCHUK,

orcid.org/0000-0003-3675-7411

*Senior Lecturer at English Language Department
for Maritime Officers (Abridged Programme)
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) iuliia.tymoshchuk@gmail.com*

INTERCULTURAL COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article analyzes scientific views on the problems of intercultural communication, reveals the features and main stages of development of intercultural communication. It is noted that intercultural communication develops when the source and information is based on different cultures, so that the participants in the communication are aware of the cultural differences of one another. It was determined that intercultural communication is interpersonal communication in a special context, when one participant reveals the cultural difference of another one, and that such communication causes many problems related to the difference in expectations and prejudices that are inherent in each person and, naturally, different in different cultures. Signs of cross-cultural differences can be interpreted as differences in verbal and non-verbal codes in a specific communication context. At the same time, each participant in cultural contact has his own system of rules that function so that the messages sent and received can be encoded and decoded. The interpretation process is also influenced by the age, gender, profession, social status of the communicators, their tolerance, entrepreneurship, and personal experience. Emphasis is placed on mastering a foreign language as an integral part of the training of modern maritime specialists who must reach a high level of intercultural competence in the course of their professional activities.

Analysis of the educational process and numerous studies have shown that innovative changes in modern education are possible thanks to the introduction of components of intercultural communication into the process of teaching Maritime English.

***Key words:** intercultural communication, intercultural competence, maritime English, interaction of cultures, maritime specialists.*

Ольга ЦИГАНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0809-5978

*викладач кафедри англійської мови з підготовки морських фахівців
за скороченою програмою
Херсонської державної морської академії
(Херсон, Україна) olga.tsyhanenko@gmail.com*

Юлія ТИМОЩУК,

orcid.org/0000-0003-3675-7411

*старший викладач кафедри англійської мови
з підготовки морських фахівців за скороченою програмою
Херсонської державної морської академії
(Херсон, Україна) iuliia.tymoshchuk@gmail.com*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИКЛАДАННЯ МОРСЬКОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізуються наукові погляди на проблеми міжкультурної комунікації, розкриваються особливості та основні етапи розвитку міжкультурної комунікації. Відзначено, що міжкультурна комунікація здійснюється, якщо відправник та одержувач повідомлення належать до різних культур, якщо учасники комунікації усвідомлюють культурні відмінності один одного. Визначено, що міжкультурна комунікація - це міжперсональна комунікація в спеціальному контексті, коли один учасник виявляє культурну відмінність іншого, та те, що така комунікація викликає безліч проблем, пов'язаних із різницею в очікуваннях та упередженнях, які властиві кожній людині і, природно, різні у різних культурах. Ознаки міжкультурних відмінностей можна інтерпретувати як відмінності

вербальних і невербальних кодів у специфічному контексті комунікації. При цьому кожен учасник культурного контакту має власну систему правил, що функціонують так, щоб надіслані та отримані послання могли бути закодовані та розкодовані. На процес інтерпретації також впливають вік, стать, професія, соціальний статус комунікантів, їхня толерантність, підприємливість, особистий досвід.

Визначається сучасний стан цієї проблеми в процесі навчання морській англійській мові, показана необхідність використання англійської мови як важливий засіб міжкультурної комунікації, репрезентовані переваги використання англійської мови в процесі формування міжкультурної компетенції майбутніх морських фахівців. Акцентується оволодіння іноземною мовою як невід'ємною частиною підготовки сучасних морських фахівців, яким у процесі професійної діяльності належить діяти до високого щабля володіння міжкультурною компетентністю.

Аналіз навчального процесу та численні дослідження показали, що інноваційні зміни в сучасній освіті можливі завдяки впровадженню компонентів міжкультурної комунікації в процес навчання морської англійської мови.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, морська англійська мова, взаємодія культур, морські фахівці.

Problem statement. Ensuring the competitiveness of the training of maritime specialists according to the level of international standards, capable of social contact with representatives of another linguistic culture in the most typical situations of speech interaction is one of the most important strategic tasks at the current stage of modernization of the higher education system. That is why the modern paradigm of Ukrainian education considers a foreign language as an important means of intercultural communication.

In today's globalized world, intercultural communication has become commonplace in almost all spheres of life. This is evidenced by numerous international events, as well as labor migration, tourism, education abroad, etc. More and more people show interest in other peoples and cultures, seek to know their peculiarities, establish contacts with their representatives, solve common problems and understand each other.

The problem of intercultural communication in Ukraine is particularly relevant, since Ukraine is a multinational state located on the border of European and Asian civilizations, and its regions have unique socio-economic and ethno-cultural features.

Analysis of recent research and publications. For almost more than half a century, the problems of the development of intercultural communication have been highlighted in many scientific studies. In recent years, in the process of learning foreign languages, approaches to the joint study of language and culture have become most relevant, which helps prepare students for participation in the process of intercultural communication. This fact is confirmed by the research of such scientists as Manakin V. M., Tupchenko V. V., Shavkun I. G., Fast J., Hall E., in which the importance of the intercultural component, which determines and justifies the use of language and cultural knowledge, is especially emphasized during intercultural communication, and its impact on foreign language communicative competence of students.

Despite the high level of development of the theory of intercultural communication, there is still a need

for thorough research at the interface of intercultural communication and linguistics, as well as for the study of the problems of the formation of intercultural competence of those who study.

The purpose of the article. The main goal of this article is to analyze the specifics and main stages of the development of intercultural communication, to determine the current state of this problem in the process of teaching Maritime English.

Presenting main material. In the 1950s, the American anthropologist Edward T. Hall first introduced the concept of intercultural communication as part of the program he developed for the Foreign Service Institute (FSI) of the US State Department for the adaptation of American diplomats and businessmen while serving abroad. And already in 1954, in the book "Culture as Communication", which was written by E. Hall in co-authorship with the linguist George L. Trager, the term "intercultural communication" was first proposed for widespread use. The main provisions and ideas of intercultural communication were later significantly explored by E. Hall in his work "The Silent Language", where the author demonstrated the close connection between culture and communication, asserting that "communication is culture, and culture is communication" (Hall, 1959: 340). Developing his ideas about the relationship between culture and communication, the scientist concludes that it is necessary to study culture ("if culture is studied, it means that it can be taught") and emphasizes the need of scientists to study not so much entire cultures, but their individual behavioral subsystems.

The process of establishing intercultural communication as an academic discipline began in the 1960s, when some US universities included this subject in their curricula. This circumstance significantly changed the content of the intercultural communication training course: its exclusively practical nature was supplemented by the necessary theoretical generalizations and took the form of a classic university course, which combines both theoretical and practical lessons.

In Europe, the formation of intercultural communication as an educational discipline took place somewhat later than in the USA, and was caused by other circumstances. The creation of the European Union opened borders for the free movement of people and goods exchange: transnational corporations are created, the field of tourism develops, migration processes increase, and more and more people enter into interethnic marriages. European capitals and large cities are intensively changing their accounts due to the appearance of representatives of other cultures in them and their active inclusion in the life of these cities, and therefore the problem of mutual communication between speakers of different cultures arises.

At the same time, the problems of intercultural communication are beginning to attract the attention of scientists. Interest in the study of intercultural communication processes, in their theoretical understanding arises primarily under the influence of globalization. The modern geo-economic and geo-cultural situation forces a person to be able to coexist in a common life world, which means being able to create a mutually beneficial dialogue with all subjects of this common life space, to develop humanitarian intercultural relations between representatives of different faiths, cultures and countries (Manakin, 2012: 288).

Cognitive and social psychology, sociology, cognitive linguistics and language typology make the most significant contribution to the study of communication. The founder of intercultural communication, E. Hall, understood its teaching as intercultural education, which is based on the practical use of the facts of intercultural communication of people that arise during direct contact with speakers of other cultures. The scientist understood the educational process as the process of analyzing specific examples of intercultural communication, as a result of which the intercultural competence of those who study is expanded and difficulties in everyday communication with people of another culture are overcome (Fast, Hall, 1995: 140).

Most often, intercultural communication is defined as a process of mutual communication and interaction between representatives of different cultures. This is a specific subject-subject interaction, during which there is an exchange of information, experience, abilities and skills of speakers of different types of cultures.

Language and culture are two significant means of intercultural communication and are represented by a set of cognitive structures and formations for the organization of linguistic and cultural knowledge and experience in the mind of a linguistic individual. Using language and culture as a "system of landmarks necessary for activities in the material world"

(Hall, 1959: 272) the communicator determines his own place in the world. Thus, linguistic and cultural pictures of the world can act as conductors of linguistic and cultural information and create the context of a communicative personality with the surrounding reality as the basis of personal self-identification.

The concepts of language and culture should be considered in their close relationship and interdependence in the processes of perception of the surrounding world by the subject of communication, as well as the transmission of national and cultural experience and the expression of the specificity of the worldview in the processes of intercultural communication.

The importance of language in the culture of any nation cannot be overestimated. Language is a product of culture, its part and condition. The transfer of cultural information between generations is possible thanks to its fixation in a symbolic form. Language is a tool of culture that forms the personality of a person, who through language perceives the mentality, traditions and customs of his or her people, as well as a specific cultural image of the world.

Language is the code of any communication and the basis of human society. The concept of a language code combines the means of fixing language information using a system of language units; language is also a means of materializing various pictures of the world created by consciousness.

However, communication in intercultural situations, even if the participants have a common language code, is always characterized by conflicts between knowledge and ignorance, between someone else's and one's own, between different and common, between willingness to understand and prejudice.

Models of communicative behavior and its interpretation depend on the ideas formed by the speakers of culture about the principles of organizing linguistic interaction. The variability of these ideas, which reflects deep cultural differences, in the process of intercultural communication often ends with the transfer of (pragmatic) sociocultural norms of the native language to the foreign language and, as a result, leads to the formation of negative stereotypes about the interlocutor in the speaker. Most often, "strangers" are characterized negatively, "ours" are perceived positively, and their shortcomings are explained by the influence of external factors. It is obvious that the lack of desire to distinguish the inconsistencies of the stereotype can lead to improper generalizations, which is largely facilitated by the carriers of the culture about which foreigners form their impression. Also, quite often we deal with the phenomenon of attribution, that is, the reason for the emergence of various simplified ideas is our inherent

desire to find an explanation for the phenomena and actions that we observe. Most often, in the process of intercultural communication communicators guided by their usual worldview attribute characteristics to others based on the values of their native culture relying on the idea of their similarity.

Therefore, successful intercultural communication requires a person's constant readiness to perceive, understand and accept other people's ethnic stereotypes of behavior, peoples, customs, interests, cultural values, etc. That is why, when organizing the process of teaching a foreign language, special attention should be paid to the formation of intercultural competence of students, because it is impossible to master another language without basic cultural knowledge.

A significant part of the problems when communicating with representatives of other cultures arises from a misunderstanding of the reasons for each other's behavior, when people in a certain situation expect a certain behavior, and instead of waiting for it, they come to false conclusions about the culture with a representative of which they communicate. Therefore, it is necessary to focus the attention of students on stereotypes of behavior characteristic of another culture, including professional ones, which, on the one hand, help an individual to navigate in situations that do not require responsible decisions, and on the other hand, as an established form of prejudice, play a negative role, interfere objectively assess the contradictions that arise during the development of social relations (Shavkun, 2009: 117).

Intercultural competence generally covers the ontological aspect of personality formation, while communicative competence covers its language and speech abilities.

In our opinion, first of all, it is about rethinking the essence and content of the goals of Maritime English teaching. The requirements of intercultural communication make it necessary to teach students the skills to:

1) use Maritime English (in all its manifestations) in authentic situations of intercultural communication (the process of forming skills and abilities);

2) explain and assimilate (at a certain level) someone else's way of life/behavior (cognition process);

3) expand the individual picture of the world due to the inclusion of speakers of Maritime English in the linguistic picture of the world (development process).

The very process of learning Maritime English should be transformed into intercultural learning, into "learning to understand someone else", such learning, which is aimed at overcoming xenophobia and existing stereotypes, at fostering tolerance towards other cultures. Ukrainian researcher V. V. Tupchenko notes

that the intercultural dimension in foreign language learning pursues not only a pragmatic goal (to provide students with the necessary means for speech interaction with native speakers), but also – and even to a greater extent – developmental and general educational goals. Learning a foreign language means entering an unfamiliar world, becoming open to something new, experiencing a cultural community with native speakers, and giving communication a special fullness and multidimensionality (Tupchenko, 2013: 200).

Intercultural learning includes various components:

- language: vocabulary, grammar, speech patterns, etc.;

- historical: the difference in the assessment of the past of both countries;

- practical: rules are necessary to navigate the country;

- aesthetic: differences in lifestyle, clothing, etc.;

- ethical: differences in norms of behavior;

- stereotypical: created stereotypes in relation to one's own culture and the culture of another country;

- reflective: personal changes as a result of intercultural learning.

Intercultural learning has a pronounced dialogic character. Therefore, the modern form of learning a foreign language in Europe – "learning by learning" – is an ideal form of intercultural learning. One of these forms is tandem learning: pairs or groups of representatives of different cultures teach each other about their cultures. In modern times, there is a network of foreign language teaching centers in Europe based on the "tandem" principle (Larson, 2018).

The formation of intercultural competence at Maritime English classes requires familiarization of students with the culture of other people, constant updating of linguistic and cultural information in the conditions of continuous communicative practice, because knowledge of another national worldview and another culture is connected with the enrichment of the general picture of the world, acquaintance with other hierarchies of values, as well as with the enrichment of one's own culture and awareness of oneself as a representative of one's national community.

Communication strategies play an important role in the process of learning a foreign language as a means of intercultural communication. They are a set of speech acts of the initiator of communication, which determines the line of his speech behavior, models the achievement of goals and execution of plans, and predicts possible reactions of the recipient to them.

Specially organized training of students in the use of communicative strategies of English speech behavior in everyday situations of intercultural

(professional) communication will contribute to the improvement of their foreign language communicative competence. After all, communicative strategies are the main means of realizing the communicative intentions of the speaker, his pragmatic influence on the communication partner, solving communicative tasks, preventing communicative failures in the situation of intercultural communication.

Also, English verbal communication is based on the knowledge of verbal and non-verbal rules and expressions of attention, which allow you to conduct a casual conversation, constantly directing it in the necessary way, and at the same time not going beyond the bounds of politeness. Such rules are based on the use of stable constructions and clichés, which soften the sharpness of the statement and make the conversation less straightforward.

For the maximum efficiency of the process of formation of intercultural competence of students at Maritime English classes, texts and tasks should be used, the content of which is aimed at overcoming incorrectly created stereotypes about the culture of other people.

Thus, in the process of intercultural communication, the general and professional culture of future maritime specialists is cultivated, their worldview is expanded, a personal attitude to another culture is cultivated in the process of mastering this culture.

Conclusions. Intercultural communication in the most general formulation means the direct or indirect

exchange of information between representatives of different cultures. This exchange takes place in special conditions, when the participants, firstly, are aware of each other's cultural differences, and secondly, they communicate in a common language, which for some of them is often foreign.

Globalization processes in the world, socio-economic progress, the need for the maritime specialist to work within the multilingual crews significantly increase the need to carry out intercultural communication in the professional activities. Knowledge of one or more foreign languages becomes an integral part of the training of a modern maritime specialist.

Therefore, effective intercultural communication of students is possible if they acquire the necessary linguistic and cultural knowledge, which, together with the systematization of ideas about existing intercultural differences, will help to avoid erroneous stereotypical conclusions and, accordingly, choose the correct line of communicative behavior.

It is appropriate to include the study and creative use of foreign experience in the implementation and further integration of components of intercultural communication in the process of learning Maritime English, as well as the development of a set of communicative tasks aimed at the formation of intercultural competence, among the prospective directions of research of the outlined problem.

BIBLIOGRAPHY

1. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
2. Тупченко В. В. Викладання іноземної мови як засобу міжкультурної комунікації у вищій школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 5 (58). Луганськ : вид-во СЧУ ім. В. Даля, 2013. С. 199–204.
3. Шавкун І. Г. Міжкультурна комунікація як складова сучасної менеджмент-освіти. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряниці*. 2009. Вип. 23. С. 115–118.
4. Hall Edward T. *The Silent Language*. New York : Doubleday, 1959. – 340 p.
5. Fast J., Hall E. *The Body language. How to understand a foreigner without words*. New York: Doubleday, 1995. P. 140.
6. Larson B. F. Learner beliefs regarding tandem learning. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.cajle.ca/wp-content/uploads/2022/10/19CAJLE2018Proceedings_LarsonBenjamin_Final.pdf](https://www.cajle.ca/wp-content/uploads/2022/10/19CAJLE2018Proceedings_LarsonBenjamin_Final.pdf) (дата звернення: 19.06.2023).

REFERENCES

1. Manakin V. M. (2012) *Mova i mizhkulturna komunikatsiia: navch.posib.* [Language and intercultural communication: study guide] K. : VTs "Akademiiia". K. : publishing center "Akademiy". 288. [in Ukrainian].
2. Tupchenko V. V. (2013) *Vykladannia inozemnoi movy yak zasobu mizhkulturnoi komunikatsii u vyshchii shkoli.* [Teaching a foreign language as a means of intercultural communication in higher education] *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. Luhansk: vydavnytstvo SNU im. V. Dalia – Personal spirituality: methodology, theory and practice, coll. of science papers 5 (58). Luhansk : EUNU named after V. Dal publishing house. 199-204. [in Ukrainian].
3. Shavkun I. H. (2009) *Mizhkulturna komunikatsiia yak skladova suchasnoi menedzhment-osvity* [Intercultural communication as a component of modern management education] *Kulturolohichniy visnyk Nyzhnoi Naddnyprianshchyny – Cultural Bulletin of the Lower Dnieper region, coll. of science papers* 23. 115–118. [in Ukrainian].
4. Hall Edward T., *The Silent Language*. New York : Doubleday, 1959. – 340 p.
5. Fast J., Hall E. *The Body language. How to understand a foreigner without words*. New York : Doubleday, 1995. P. 140.
6. Larson B. F. Learner beliefs regarding tandem learning. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.cajle.ca/wp-content/uploads/2022/10/19CAJLE2018Proceedings_LarsonBenjamin_Final.pdf](https://www.cajle.ca/wp-content/uploads/2022/10/19CAJLE2018Proceedings_LarsonBenjamin_Final.pdf) (assessed: 19.06.2023).

УДК 378.4.096:17.024.4(73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-56>**Світлана ЦИМБАЛЮК,***orcid.org/0000-0002-5434-9182**аспірантка кафедри освітології та психолого-педагогічних наук**Київського університету імені Бориса Грінченка,**викладачка кафедри філології та перекладу**Київського національного університету технологій та дизайну**(Київ, Україна) s.tymbaliuk.asp@kubg.edu.ua*

ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ АКАДЕМІЧНОГО УСПІХУ (ACADEMIC SUCCESS CENTERS) В УНІВЕРСИТЕТАХ США: БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз понять «академічна успішність» (*academic success*), «студентська успішність» (*students success*), «академічний коучинг» (*academic coaching*), «менторство» (*mentoring*), «тьюторство» (*tutoring*), «додаткове навчання» (*supplemental instructions*), за допомогою яких розкривається сутність діяльності центрів академічного успіху в університетах США. Автором акцентовано увагу на способах взаємодії зі здобувачами освіти в центрах академічного успіху в університетах США з метою підвищення їхньої академічної успішності та адаптації до соціальних вимог кампусу. Розглянуто особливості освітніх технологій, які реалізуються в центрах академічного успіху університетах США. З'ясовано, що «академічна успішність» – поняття, що передбачає опанування навчальної програми, а «студентська успішність» – академічні досягнення, задоволення від навчання та набуття навичок та компетенцій для подальшого працевлаштування. Встановлено, що академічний коучинг (технологія, яка передбачає взаємодію учасників освітнього процесу, спрямована на виявлення та реалізацію потенціалу особистості, використання всіх ресурсів для досягнення успіху) та тьюторство (індивідуальне заняття викладача зі студентом, тобто врахування індивідуальних особливостей та освітніх потреб студента) є найбільш поширеними технологіями підтримки здобувачів освіти у центрах академічного успіху в університетах США. Обґрунтовано доречність застосування освітніх технологій для покращення рівня засвоєння знань здобувачів освіти вітчизняних закладів освіти. Виявлено, що деякі українські університети почали поступово запроваджувати програми менторства (Київський університет імені Бориса Грінченка, Український католицький університет, Національний університет «Кієво-Могилянська академія») Проаналізовано та порівняно використання тьюторства як додаткової технології для отримання знань в Україні та за кордоном. Проведене дослідження підтверджує ефективність застосування освітніх технологій у закладах вищої освіти та окреслює перспективи застосування зазначених технологій в практиці діяльності українських університетів.

Ключові слова: академічна успішність, академічний коучинг, вища освіта США, додаткове навчання, менторство, тьюторство, центри академічного успіху в університетах США.

Svitlana TSYMBALIUK,*orcid.org/0000-0002-5434-9182**PhD student at the Department of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences**Borys Grinchenko Kyiv University,**Lecturer at the Department of Philology and Translation**Kyiv National University of Technologies and Design**(Kyiv, Ukraine) s.tymbaliuk.asp@kubg.edu.ua*

RESEARCH OF ACADEMIC SUCCESS CENTERS IN US UNIVERSITIES: BASIC CONCEPTS

The article highlights a theoretical analysis of the concepts “academic success”, “student success”, “academic coaching”, “mentoring”, “tutoring”, “supplemental instructions”, which reveal the essence of the activity of Academic Success Centers in US universities. The author focuses on methods of interaction with students in Academic Success Centers in order to increase their academic performance and adapt them to the social requirements of the campus. It is found that “academic success” is a concept that involves mastering the curriculum, and “student success” includes academic achievements, satisfaction from learning and the acquisition of skills and competencies for further employment. Academic coaching (technology that involves the interaction of participants in the educational process, aimed at identifying and realizing the potential of an individual, using all resources to achieve success) and tutoring (individual lesson where a teacher takes into account the individual characteristics and educational needs of the student) are the most common student support technologies in academic success centers at US universities. The author justifies the importance of educational technologies usage in order to improve the level of mastering students' knowledge in domestic educational

institutions. It was found that some Ukrainian universities began to gradually introduce mentoring programs (Kyiv Borys Grinchenko University, Ukrainian Catholic University, National University "Kyiv-Mohyla Academy") The use of tutoring as an additional technology for acquiring knowledge in Ukraine and abroad was analyzed and compared. The conducted research confirms the effectiveness of educational technologies usage in higher education institutions and outlines the prospects for the use of these technologies in the practice of Ukrainian universities.

Key words: *academic success, academic coaching, higher education in the USA, supplemental instruction, mentoring, tutoring, academic success center in US universities.*

Вступ. Питання академічної успішності здобувачів вищої освіти гостро постає для усіх закладів освіти, тому актуалізується потреба у підтримці студентства під час навчання. Центри академічного успіху (Academic success centres) в університетах США (далі – Центри) спрямовують свої зусилля на всебічну підтримку і допомогу студентам, особливо звертаючи увагу на першокурсників та здобувачів освіти, які мають певні академічні проблеми. Центри імплементують сучасні та дієві технології підтримки – академічний коучинг, менторство, тьюторство, додаткове навчання. Зазначені технології призначені для всебічної академічної підтримки студентів, сприяють особистісному зростанню, підвищують академічні здобутки та продуктивність праці.

Позитивні напрацювання Центрив академічного успіху в університетах США заслуговують на вивчення з метою використання в практиці діяльності українських університетів. Адже, не зважаючи на постійне реформування вищої освіти в Україні, яке спрямоване на її ефективність та результативність, сучасні вищезгадані технології підтримки академічного успіху здобувачів освіти не отримали широкої імплементації в українських університетах. Разом з тим їхня ефективність та доречність впровадження у вітчизняну практику активно обговорюється серед науковців та освітніх практиків, що посилює науковий інтерес до ґрунтовного вивчення освітніх технологій, які використовуються у роботі Центрив академічного успіху в університетах США.

Аналіз наукових публікацій. Проблемою визначення «академічної успішності» (academic success) займаються такі зарубіжні дослідники: Дж. Шу (J. H. Schuh), С. Р. Джонс (S. R. Jones), Ш. Р. Харпер (Sh. R. Harper) «Студентські служби» (Student Services: A Handbook for the Profession) (Schuh, Jones, Harper, 2010), М. Качія (M. Cachia), С. Лайнем (S. Lynam), Р. Сток (R. Stock) «Академічна успішність: справа лише в оцінках?» (Academic success: Is it just about the grades?) (Cachia, Lynam, Stock, 2018) та інші. Поняття «академічна успішність» зустрічається в обігу у вітчизняному педагогічному дискурсі та визначається рівнем засвоєння сукупності певних знань та навичок (Виноградов, 2016). Інше визначення

цього терміну передбачає закінчення навчання, отримання диплома та здобуття продуктивних життєвих навичок (Козьменко, 2018). Чітко визначеної дефініції цього поняття у вітчизняних педагогічних словниках немає.

У сучасній зарубіжній педагогічній літературі (М. Качія (M. Cachia), С. Лайнем (S. Lynam), Р. Сток (R. Stock) «Визначення та вимірювання академічного успіху» (Defining and Measuring Academic Success) функціонують поняття «академічна успішність» та «студентська успішність». Дослідники приділяють чималу увагу для формулювання цього поняття, а також вивчають критерії, які впливають на академічну успішність. Разом з тим, виникає питання, чи є правомірним використовувати ці поняття як тотожні? За науковими джерелами проаналізуємо існуючі підходи до формулювання дефініцій цих понять та розглянемо освітні технології, які забезпечують досягнення академічної успішності студентів та ефективно використовуються у Центрах академічного успіху в університетах США.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз сутнісного змісту дефініцій базових понять дослідження діяльності центрив академічного успіху (Academic success centers) в університетах США – «академічна успішність», «тьюторство», «академічний коучинг», «менторство», «додаткове навчання» в англомовному та вітчизняному науковому дискурсі.

Результати дослідження. Академічна успішність є запорукою побудови блискучої кар'єри та реалізації в професійній сфері. Наявність якісної вищої освіти відкриває можливості кращого працевлаштування, кар'єрного росту та досягнення успіху в житті.

Проблема успішності здобувачів вищої освіти активно досліджується американськими ученими. Зокрема, Дж. Ку (G. Kuh), Дж. Кінзі (J. Kinzie), у своїй книзі «Збираємо головоломку успіху студента: дослідження, пропозиції та рекомендації» (Piecing Together the Student Success Puzzle: Research, Propositions, and Recommendations) зазначають, що успішність студента передбачає академічні досягнення, залучення до навчально-цільової діяльності, задоволення від навчання, набуття бажаних знань, вмінь і компетенцій та досягнення навчальних цілей (Kuh, 2007).

Учені Дж. М. Коста (J. M. Costa), С. Арау-джо (S. Araújo), М. Соліман (M. Soliman) and М. Ж. Суца (M. J. Sousa) у своїй статті «Методика оцінювання успішності студентів вищої освіти» (Assessment methods determining the higher education students' academic success) використовують поняття академічна успішність (academic success) та академічні досягнення (academic achievement) як тотожні, трактують їх як показник якості та ефективності процесу управління освітою і пов'язаної з ним діяльності. Такий підхід до формулювання дефініції передбачає отримання якісних знань завдяки ефективно організованому процесу навчання (Costa, 2022).

Дослідники з Великої Британія, представники Школи гуманітарних і соціальних наук (School of Human and social sciences, university of West London, Brentford, UK) М. Качія (M. Cachia), С. Лайнем (S. Lynam), Р. Сток (R. Stock) зазначають, що академічна успішність складається з успішного завершення навчального процесу, отримання предметних знань та розвитку навичок працевлаштування (Cachia, 2018). За цим визначенням поняття академічної успішності дещо звужується та сконцентровується на опануванні знань з дисциплін і подальшого їхнього застосування у професійній сфері.

В свою чергу Т. Т. Йорк (T. T. York) дослідник з університету штату Валдоста (Valdosta State University) та Ч. Гібсон (Ch. Gibson), С. Ранкін (S. Rankin) дослідники з університету штату Пенсильванія (The Pennsylvania State University) у своєму дослідженні про визначення та вимірювання академічного успіху зазначають, що академічна успішність складається з декількох компонентів: академічних досягнень; набутих знань, навичок та компетенцій. Дослідники пояснюють академічні досягнення як результат, який відображає якісну оцінку академічної роботи (оцінки курсу або середній бал) (York, 2015).

Також варто звернути увагу на формулювання дефініції поняття «студентська успішність», яку презентують у своєму звіті Дж. Ку (G. Kuh), Дж. Кінзі (J. Kinzie), Дж. Баклі (J. Buckley), Б. Бріндженс (B. Bridges), Дж. Хаек (J. Hauck). Науковці розглядають це поняття з позицій: академічних досягнень, особистого розвитку, економічного стану країни та затребуваності на ринку праці. Успішність студента визначається як академічні досягнення, залучення до виховної цілеспрямованої діяльності, задоволення, набуття бажаних знань, навичок та компетенцій, наполегливості, досягнення освітніх результатів та продуктивності після закінчення навчального закладу (Kuh,

2005). Тобто, студентська успішність – результат впливу сукупності факторів, які стосуються навчальної та подальшої професійної діяльності.

На нашу думку, найповніше визначення студентського успіху надають дослідники Дж. Шу (J. H. Schuh), С. Р. Джонс (S. R. Jones), Ш. Р. Харпер (Sh. R. Harper). У посібнику «Студентські служби» (Student Services: A Handbook for the Profession) вчені підкреслюють, що студентська успішність визначається академічними досягненнями, залученням до виховної діяльності, рівнем задоволення від навчання та набуттям компетенцій та навичок XXI століття (Schuh, 2010). Це визначення охоплює аспекти, більшість з яких пов'язані з навчанням – опанування навчальної програми, отримання задоволення від навчання (психологічний фактор), здобуття компетенцій для професійної діяльності.

Проведений аналіз підходів до формулювання дефініції понять «академічна успішність» та «студентська успішність» дозволяє зробити висновок, що академічна успішність поняття вужче, та включає в себе лише успішне опанування навчального матеріалу. У свою чергу, студентська успішність – включає не тільки успішне опанування навчального матеріалу, а ще й отримання необхідних компетенцій та навичок для подальшого працевлаштування.

Академічна успішність – це наріжний камінь діяльності центрів академічного успіху в університетах США. У США докладають багато зусиль для того, щоб студенти отримували якісні знання та після закінчення навчання застосовували набуті компетентності у професійній діяльності. Центри академічного успіху в університетах США (далі – Центри) як інституційний підрозділ закладів вищої освіти спрямовують свою діяльність на підвищення академічної успішності студентів, поглиблення знань, отримання бажаних компетенцій. Такі Центри є як в приватних закладах вищої освіти, включаючи найпрестижніші університети, які входять до Ліги Плюща, так і в державних. Ці Центри активно використовують різноманітні технології підтримки студентів, зокрема: академічний коучинг, тьюторство, менторство та додаткові інструкції.

Академічний коучинг є найпоширенішою технологією підтримки студентів. Проаналізувавши послуги різних Центрів, можна стверджувати, що майже кожен центр пропонує академічний коучинг, зокрема Гарвардський університет (Harvard University), Стенфордський університет (Stanford University), Дартмутський коледж (Dartmouth College) та інші.

Академічний коучинг – це один з численних різновидів коучингу. Його застосування в освітній практиці є доречним та актуальним, адже за твердженням одного із засновників коучингу Дж. Уітмора (J. Whitmore) коучинг – це розкриття потенціалу людини з метою максимального підвищення її ефективності. Коучинг не вчить, а допомагає навчатися (Whitmore, 2009).

Академічний коучинг сприяє визначенню та реалізації особистих рішень складних проблем. Мета академічного коучингу – допомога здобувачу освіти розкрити свій потенціал і досягти оптимальної продуктивності (Pechas & Slancheva Durst, 2021).

За визначенням М.Братко, академічний коучинг застосовується у післяшкільній та неформальній освіті, зокрема вищій школі, освіті дорослих, системі професійної підготовки та перепідготовки, корпоративному навчанні як технологія вивчення академічних результатів здобувачів освіти (Братко, 2022).

Отже, академічний коучинг – технологія, яка передбачає взаємодію учасників освітнього процесу, спрямована на виявлення та реалізацію потенціалу особистості, використання всіх ресурсів для досягнення успіху.

Практика застосування академічного коучингу в Україні ще не набула широкого застосування, але досить активно досліджується О. Антонюк «Використання освітнього коучингу для зменшення навчального стресу та посилення академічної мотивації студентів під час війни: теоретичний аспект» (Антонюк, 2022), М. Братко «Академічний коучинг: зміст поняття та сутність діяльності» (Братко, 2022), Ю. Ломага, М. Нагірна «Переваги та недоліки коучингу в Україні за умови євроінтеграції» (Ломага, Нагірна, 2022). М. Братко зазначає, що застосування академічного коучингу допомагає здобувачу вищої освіти досягти своїх цілей, збільшити продуктивність, покращити освітні результати (Братко, 2022).

Ми вважаємо, що використання академічного коучингу в закладах вищої освіти було б доцільним і ефективним. Академічний коучинг допомагає студентам знайти внутрішні сили, натхнення та мотивацію, а також розвивати внутрішній потенціал. Це, безумовно, позитивно відбивається на академічній успішності.

Ось кілька конкретних прикладів того, як академічний коучинг може допомогти студентам:

- Академічні коучі можуть допомогти студентам встановити цілі та розробити план дій для досягнення цих цілей.

- Академічні коучі можуть допомогти студентам розвинути навички тайм-менеджменту та планування.

- Академічні коучі можуть допомогти студентам подолати труднощі, з якими вони стикаються в навчанні.

- Академічні коучі можуть надати підтримку та мотивацію студентам.

- Академічний коучинг може бути цінним ресурсом для студентів у закладах вищої освіти. Він може допомогти студентам досягти їхніх академічних цілей і досягти успіху в навчанні.

Менторство – ще одна досить поширена технологія підтримки у Центрах, що передбачає взаємодію між більш досвідченішою людиною з менш досвідченішою, з метою передачі знань, умінь і навичок з певної сфери діяльності (Киричок, 2016). У Центрах, зазвичай, практикують менторство однолітків (peer mentoring) – вид менторства спрямований на підтримку академічного, професійного та соціального зростання студентів першого та другого курсів (Crisp, Lundsford, Wuetherick, 2017). Це програма, в рамках якої більш досвідчені студенти (ментори) надають підтримку та керівництво менш досвідченим студентам (підопічним). Ментори можуть допомогти підопічним у різних сферах, таких як академічні досягнення, кар'єра, особистий розвиток та соціальна адаптація. Менторами, зазвичай, є старшокурсники, які успішно опановують навчальну програму різних спеціальностей. Ментори та їхні підопічні зустрічаються щотижня, щоб обговорити різноманітні теми, такі як: пошук ресурсів для навчання у кампусі, управління часом, обмін особистим досвідом та подолання труднощів, формування позитивних звичок, встановлення цілей, залучення до життя кампусу тощо. Ментори-однолітки допомагають студентам орієнтуватися в академічному середовищі та відзначати нові успіхи (Peer Mentor Program at South Georgian, 2022).

Перевагою менторства однолітків є те, що старшокурсники діляться своїм досвідом з певних академічних питань, мотивують та підтримують першокурсників та побудувати індивідуальну стратегію навчання (Crisp, Lundsford, Wuetherick, 2017). Менторство однолітків є корисним для обох сторін. Ментори можуть відчувати задоволення від того, що допомагають іншим, і можуть розвинути свої навички лідерства та спілкування. Підопічні можуть отримати підтримку та наставництво, необхідні їм для успіху в навчанні та поза ним.

Менторство однолітків в українських закладах вищої освіти майже не використовується. Прикладом менторства може слугувати Програма мен-

торства для студентів в Українському католицькому університеті (м.Львів). Це річна програма співпраці між менторами-випускниками та студентами, спрямована академічний, професійний та особистісний розвиток підопічних (Програма менторства для студентів, 2023). З 2018 року у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» почав роботу пілотний проєкт програми менторства (Могилянка розпочинає пілотний проєкт наставництва для студентів, 2018). В Київському університеті імені Бориса Грінченка реалізується Міжнародна програма лідерства служіння (International Servant Leadership Program), в якій одним з етапів є курс менторства (Міжнародна програма лідерства служіння, 2021).

Менторство однолітків – це цінний ресурс для студентів закладів вищої освіти України. Ця технологія може допомогти студентам досягти академічних успіхів, розвивати свої навички та зростати як особистість. На нашу думку, така практика мала б успіх серед студентів, тому, що на ранніх етапах навчання першокурсники потребують поради і підтримки, особливо в академічних питаннях. Консультації менторів-однолітків були б доречними та ефективними. Ці програми можуть бути організовані університетами, студентськими організаціями або іншими організаціями. Менторство однолітків може бути як формальним, так і неформальним. Формальні програми менторства мають чітко визначені цілі та процедури, тоді як неформальні програми менторства більш гнучкі.

Тьюторство – також одна з провідних технологій підтримки в Центрах. Зважаючи на те, що тьюторство має довгу історію існування, сьогодні ця технологія являється невід’ємною частиною програм академічної підтримки закладів вищої освіти (Rheinheimer, 2010).

Топінг К. (Topping K.) визначив тьюторство однолітків (peer tutoring) як процес навчання студентів один від одного та один з одним у структурований спосіб під наглядом професійного дослідника або практика (Topping, 2013).

На відміну від академічного коучингу, тьюторство більш широко досліджений в українському науковому дискурсі.

Л. Цветкова відзначає, що тьюторство – це метод індивідуальної турботи про підопічного, що базується на взаєминах «майстер-учень», та завдяки інтегрованому підходу до розвитку людини має на меті повну реалізацію її потенціалу (Цветкова, 2018).

А. Бойко подає поняття «тьюторство» як форму індивідуальної роботи студентів і викладача, що спрямована на розвиток мотивації й інтересу до

професії, активізації самостійного формування особистості майбутнього фахівця (Бойко, 2010).

Варто зауважити, що основний акцент тьюторства – це індивідуальне заняття викладача та студента, тобто врахування індивідуальних особливостей та освітніх потреб студента. Т. Швець визначає тьюторство як процес підтримки розвитку особистості з метою розкриття її потенціалу; це особливим способом організована педагогічна діяльність, яка охоплює не лише навчальну, а й виховну сфери та спрямована на саморозвиток і самореалізацію особистості, може бути реалізована через індивідуальну співпрацю один-на-один та в малих групах; передбачає суб’єкт-суб’єктні взаємовідносини; здійснюється на засадах персоналізації: учень/студент – автор свого освітнього та життєвого шляху, активний учасник планування власної діяльності, який реалізує свій персональний шлях за допомогою тьютора-наставника (Швець, 2022).

В Україні тьюторство (частіше вживається репетиторство) імплементовано у приватне тьюторство частіше зі школярами, але дещо в іншому вигляді, ніж за кордоном. Індивідуальні заняття найчастіше передбачають виконання домашнього завдання чи повторення або узагальнення вивченого матеріалу уроку. Така практика поширена як з конкретними викладачами, які проводять додаткові заняття зі свого предмету, так само і відкриваються навчальні центри, які надають послуги тьюторів. В протизагаду такій роботі, закордоном заняття з тьютором передбачають отримання додаткових знань з предмету. На нашу думку, використання такої технології підтримки як тьюторство (за зразком моделі США) у закладах вищої освіти було б доцільним та сприяло б кращим академічним досягненням здобувачів освіти, запобіганню відрахування з навчального закладу через академічну неуспішність, підняття академічних рейтингів закладу освіти.

Особливо слід виділити технологію додаткове навчання (Supplemental Instruction (SI) – це міжнародно визнана програма академічної допомоги, розроблена, щоб допомогти студентам орієнтуватися в складних курсах шляхом додаткового ознайомлення з матеріалами курсу та практики в груповій обстановці. Додаткове навчання передбачає регулярні заплановані щотижневі оглядові сесії під керівництвом фасилітатора – студента, який успішно пройшов курс (What is Supplemental Instruction, 2023). Метою додаткового навчання є зниження показників, за якими студенти отримують оцінки D і F або відмовляються від курсу (Бурмейстер, 2013).

Додаткове навчання (SI) – це безкоштовна навчальна підтримка, яка надається студентам у вищих навчальних закладах. SI-сесії ведуться асистентами викладачів, які є досвідченими студентами, які добре знають матеріал курсу. SI-сесії зазвичай проводяться в невеликих групах, що дозволяє асистентам викладачів надавати індивідуальну увагу кожному студенту.

Метою додаткового навчання є допомога студентам зрозуміти матеріал курсу, поліпшити свої академічні навички та досягти успіху в навчанні. SI-сесії можуть бути корисними для студентів усіх рівнів академічної підготовки.

Переваги додаткового навчання:

- індивідуальна увага до студента, в якого є труднощі з розумінням навчального матеріалу;
- опанування ефективних методів навчання задля досягнення кращих результатів;
- поліпшення академічних навичок та підвищення впевненості в своїх силах.

Завдяки інструктажу «рівний-рівному» студенти мають можливість активно обговорювати та застосовувати своє розуміння матеріалу курсу та формувати власні знання (Hurley, 2008).

Керівник додаткового навчання залучає студентів до активної розмови про зміст курсу, щоб дізнатися про упередження студентів. Завдяки обговоренню та активній участі учні визнають різні неправильні уявлення у своєму мисленні, що призводить до когнітивного дисонансу. За сприяння ведучого додаткового навчання та обговорення зі своїми однолітками студенти зможуть вмістити нову інформацію у свої схеми та спільно побудувати нове розуміння шляхом повторного закріплення свого розуміння та формування логічних зв'язків (Zerger, 2008).

У США технологія додаткового навчання використовується досить давно і показала дієвий результат, вчені ретельно досліджують вплив додаткових інструкцій на академічну успішність та зниження показнику відрахування. Нещодавні дослідження О. Адебола (O. Adebola) підтвердили результативність використання додаткового навчання – покращення навчальних досягнень студентів порівняно з тими, хто не відвідував курси.

Студенти підвищили рівень знань з низького до середнього, студенти, які були не межі відрахування успішно завершували курс (Adebola, 2021).

Імплементація технології додаткового навчання в українські заклади вищої освіти стала б ґрунтовною академічною підтримкою для здобувачів освіти першого та другого року навчання. Так як, додаткового навчання передбачають опанування найскладніших дисциплін, то ця технологія сприяла б збереженню контингенту студентів закладу освіти. Формат проведення занять – дискусія, слугує розвитку логічного мислення, комунікативних навичок та навичок роботи в групі.

Висновки. Академічна успішність – важливий фактор блискучого вступу у професійну діяльність, адже це поняття передбачає успішне завершення навчання, отримання компетентностей для подальшого працевлаштування. Центри академічного успіху в університетах США спрямовують свою діяльність на підтримку здобувачів вищої освіти щодо досягнення академічного успіху завдяки ряду технологій навчання: академічний коучинг, менторство, тьюторство та додаткове навчання. Академічний коучинг спрямований на розкриття внутрішніх ресурсів, підвищення мотивації та задоволення освітніх потреб. Менторство забезпечує передачу досвіду з метою підтримки та допомоги в академічних питаннях. Тьюторство виступає основним ресурсом отримання нових знань та покращення навчальних досягнень з конкретної дисципліни. Додаткове навчання направлене на підвищення рівня знань з найскладніших дисциплін шляхом дискусії та умовиводів. Ця технологія зарекомендувала себе як одна з найефективніших для підтримки студентів низького та середнього рівня академічних здобутків. Отже, центри академічного успіху в університетах США скеровують сучасні та ефективні технології навчання для навчальної підтримки студентів задля забезпечення академічної успішності здобувачів освіти. Використання вищезгаданих технологій підтримки у вітчизняних закладах вищої освіти забезпечило б здобуття освіти на іншому рівні, тобто опанування фахових дисциплін стало б легшим та зрозумілішим для студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О. (2022). Використання освітнього коучингу для зменшення навчального стресу та посилення академічної мотивації студентів під час війни: теоретичний аспект. *Український Педагогічний журнал*, (3), 44–54. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-44-54>
2. Бойко А. (2010). Індивідуальні тьюторські завдання для самостійної роботи студентів II – V курсів (інтегрований курс теорії та історії педагогіки) / Бойко А.М – Київ-Полтава, 400 с.
3. Братко М. (2022). Академічний коучинг: зміст поняття та сутність діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. № 37 (1), 6–13.
4. Виноградов О. (2016). Академічна успішність: комплексний підхід до побудови передбачуваних моделей. *Наукові записки НаУКМА*. Том 188. *Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*, 46–49.

5. Козьменко О. (2018). Аналіз впливу різноманітних чинників на успіх студентів в університеті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету М.П. Драгоманова*. Випуск 63, 82–85.
6. Ломога Ю., Нагірна М. (2022). Переваги та недоліки коучингу в Україні за умови євроінтеграції. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 2 (8), 183–191.
7. Могілянка розпочинає пілотний проєкт наставництва для студентів. Режим доступу: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/3612-mohylianka-rozprochynaie-proekt-nastavnytstva-dlia-studentiv>
8. Міжнародна програма лідерства служіння (International Servant Leadership Programm). Режим доступу: <https://co-serve.org/programs.html>
9. Програма менторства для студентів. Режим доступу: <https://law.ucu.edu.ua/alumni/programa-mentorsta-dlya-studentiv/>
10. Цветкова Л. Тьюторство як форма педагогічного супроводу руху учня за індивідуальною освітньою траєкторією. Освітня політика. Портал громадських експертів. 06.12.2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1289-tyutorstvo-uk-forma-pedagogichnogo-suprovodu-rukhu-uchnya-za-individualnoyu-osvitnoyu-traektorieyu>
11. Швець Т. (2022). Аналіз понять «ТЮТОР» і «ТЮТОРИНГ» у вітчизняному та зарубіжному освітньо-науковому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Вип. 2, 56–65.
12. Adebola O. (2021). Supplemental Instruction as a Tool for Students' Academic Performance in Higher Education. *Journal of Culture and Values in Education*, 4(2), 42–51. <https://doi.org/10.46303/jcve.2021.4>
13. Burmeister S. (2013). Supplemental instruction: An interview with Deanna Martin. *Journal of Developmental Education*, 20 (1), 22-26.
14. Cachia M., Lynam S., Stock R. (2018). Academic success: Is it just about the grades? *Higher Education Pedagogies*, 3:1, 434–439, DOI: 10.1080/23752696.2018.1462096
15. Costa, J.M., Araújo, S., Soliman, M., Sousa, M.J. (2022). Assessment Methods Determining the Higher Education Students' Academic Success. In: Primo, T.T., Gomes, A.S., Moreira, F., Collazos, C. (eds) *Advanced Virtual Environments and Education. WAVE 2021. Communications in Computer and Information Science*, vol. 1425. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-07018-1_7
16. Crisp M., Lundsford L., Wuetherick B. (2017). Mentoring in Higher Education. *The SAGE Handbook of Mentoring*. Chapter: 20. Publisher: SAGE Publishing. P. 316–334
17. Hurley, M., & Gilbert, M. (2008). Basic supplemental instruction model. In M.E. Stone & G. Jacobs (Eds.), *Supplemental instruction: Improving first-year student success in high-risk courses* (Monograph No. 7, 3rd ed., pp. 1–10) Columbia, SC: University of South Carolina, National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition.
18. Kuh G. D., Kinzie J., Buckley J. A., Bridges B. K., Hayek J. C. (2007) *Piecing Together the Student Success Puzzle: Research, Propositions, and Recommendations* (pp. 7–10)
19. Kuh G. D., Kinzie J., Buckley J. A., Bridges B. K., Hayek J. C. (2006). *What Matters to Student Success: A Review of the Literature*. Retrieved from: https://nces.ed.gov/npec/pdf/kuh_team_report.pdf
20. Peer Mentor Program at South Georgian. Retrieved from: <https://academics.georgiasouthern.edu/success/peer-mentor-program/>
21. Pechac, S., & Slantcheva-Durst, S. (2021). Coaching Toward Completion: Academic Coaching Factors Influencing Community College Student Success. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*, 23(3), 722–746.
22. Rheinheimer, David C.; Grace-Odeleye, Beverlyn; Francois, Germain E.; Kusorgbor, Cynthia. (2010). Tutoring: A Support Strategy for At-Risk Students. *Learning Assistance Review*, v15 n1 p. 23–34.
23. Schuh J. H., Jones S. R., Harper Sh. R. (2010) *Student Services: A Handbook for the Profession* (pp. 257–259).
24. What is Supplemental Instruction. (2023). Retrieved from: <https://ung.edu/supplemental-instruction/>
25. Topping, K.J., Dehkinet, R., Blanch, S., Corcelles, M., Duran, D., 2013. Paradoxical effects of feedback in international online reciprocal peer tutoring. *Comput. Educ.* 61, 225–231.
26. Thurston, Allen, Topping, Keith J. *Journal of Cognitive Education and Psychology*. Vol. 6. Issue 3, Jan 2007. DOI: 10.1891/194589507787382070
27. Whitmore, J. (2009). *Coaching for performance: GROWing human potential and purpose: The principles and practice of coaching and leadership* (4th ed.). London: Nicholas Brealey.
28. York T. T., Ch. Gibson, S. Rankin. (2015). Defining and Measuring Academic Success. *Practical assessment, research and evaluation*. Vol. 20. Article 5. <https://doi.org/10.7275/hz5x-tx03>
29. Zenger, S. (2008). Theoretical frameworks that inform the supplemental instruction model. In M.E. Stone & G. Jacobs (Eds.), *Supplemental instruction: Improving first-year student success in high-risk courses* (Monograph No. 7, 3rd ed., pp 21–28) Columbia, SC: University of South Carolina, National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition.

REFERENCES

1. Antoniuk O. (2022). Vykorystannia osvitnoho kouchnhu dlia zmenshennia navchalnoho stresu ta posylennia akademichnoi motyvatsii studentiv pid chas viiny: teoretychnyi aspekt [Using educational coaching to reduce academic stress and enhance students' motivation during the war: A theoretical perspective]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal* (3), 44–54. [in Ukrainian].
2. Boiko A.M. (2010). Indyvidualni tiutorski zavdannia dlia samostiinoi roboty studentiv II – V kursiv (intehrovanyi kurs teorii ta istorii pedahohiky) [Individual tutoring tasks for independent work of students of II – V years (integrated course of theory and history of pedagogy)] / Boiko A.M – Kyiv–Poltava, 400 s. [in Ukrainian].
3. Bratko M. (2022). Akademichnyi kouchnh: zmist poniattia ta sutnist diialnosti [Academic coaching: concept and essence of activity]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykhohiia. Pedahohika – Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy* № 37 (1), 6–13. [in Ukrainian].

4. Vynohradov O. (2016). Akademichna uspishnist: kompleksnyi pidkhid do pobudovy peredbachuvanykh modelei [Academic success: a comprehensive approach to building predictive models]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedagogichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota – Scientific notes of NaUKMA. Volume 188. Pedagogical, psychological sciences and social work* 46–49. [in Ukrainian].
5. Kozmenko O. (2018). Analiz vplyvu riznomanitnykh chynnykiv na uspikh studentiv v universyteti [Analysis of the influence of various factors on students' success at university]. *Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu M.P. Drahomanova. – Scientific journal of the National Pedagogical University M.P. Drahomanova. Vypusk 63, 82-85.* [in Ukrainian].
6. Lomaha Yu., Nahirna M. (2022). Perevahy ta nedoliky kouchynhu v Ukraini za umovy yevrointehratsii [Advantages and disadvantages of coaching in Ukraine under the conditions of European integration]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku – Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development* №2 (8), 183–191. [in Ukrainian].
7. Mohylianka rozpochynaie pilotnyi proekt nastavnytstva dlia studentiv [National University of Kyiv Mohyla Academy is starting a pilot project of mentoring for students]. *Rezhym dostupu: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/3612-mohylianka-rozpochynaie-proekt-nastavnytstva-dlia-studentiv>.* [in Ukrainian].
8. Mizhnarodna prohrama liderstva sluzhinnia [International Servant Leadership Programm]. *Rezhym dostupu: <https://co-serve.org/programs.html>.* [in Ukrainian].
9. Prohrama mentorstva dlia studentiv [Mentoring program for students]. *Rezhym dostupu: <https://law.ucu.edu.ua/alumni/programa-mentorsta-dlya-studentiv/>* [in Ukrainian].
10. Tsvietkova L. Tiutorstvo yak forma pedahohichnoho suprovodu rukhu uchnia za indyvidualnoiu osvithoiu traektoriiu [Tutoring as a form of pedagogical support of a student's accompaniment in an individual educational trajectory]. *Osvitnia polityka. Portal hromadskykh ekspertiv – Educational policy. Portal of public experts. 06.12.2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1289-tyutorstvo-yak-forma-pedagogichnogo-suprovodu-rukhu-uchnya-za-individualnoyu-osvitnoyu-traektoriiu>.* [in Ukrainian].
11. Shvets T. (2022). Analiz poniat «TIUTOR» i «TIUTORINH» u vitchyznianomu ta zarubizhnomu osvitho-naukovomu prostori [Analysis of the concepts "TUTOR" and "TUTORING" in the domestic and foreign educational and scientific space]. *Akademichni studii. Seriya «Pedahohika». – Academic studies. "Pedagogy" series. Vol. 2, 56–65.* [in Ukrainian].
12. Adebola, O. (2021). Supplemental Instruction as a Tool for Students' Academic Performance in Higher Education. *Journal of Culture and Values in Education, 4(2), 42-51.* <https://doi.org/10.46303/jcve.2021.4>
13. Burmeister, S. (2013). Supplemental instruction: An interview with Deanna Martin. *Journal of Developmental Education, 20 (1), 22-26.*
14. Cachia M., Lynam S., Stock R. (2018). Academic success: Is it just about the grades? *Higher Education Pedagogies, 3:1, 434–439, DOI: 10.1080/23752696.2018.1462096*
15. Costa, J.M., Araújo, S., Soliman, M., Sousa, M.J. (2022). Assessment Methods Determining the Higher Education Students' Academic Success. In: Primo, T.T., Gomes, A.S., Moreira, F., Collazos, C. (eds) *Advanced Virtual Environments and Education. WAVE 2021. Communications in Computer and Information Science, vol 1425.* Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-07018-1_7
16. Crisp M., Lundsford L., Wuetherick B. (2017). Mentoring in Higher Education. *The SAGE Handbook of Mentoring. Chapter: 20. Publisher: SAGE Publishing. P. 316–334*
17. Hurley, M., & Gilbert, M. (2008). Basic supplemental instruction model. In M.E. Stone & G. Jacobs (Eds.), *Supplemental instruction: Improving first-year student success in high-risk courses (Monograph No. 7, 3rd ed., pp. 1–10)* Columbia, SC: University of South Carolina, National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition.
18. Kuh G. D., Kinzie J., Buckley J. A., Bridges B. K., Hayek J. C. (2007) *Piecing Together the Student Success Puzzle: Research, Propositions, and Recommendations (pp.7-10)*
19. Kuh G. D., Kinzie J., Buckley J. A., Bridges B. K., Hayek J. C. (2006). *What Matters to Student Success: A Review of the Literature.* Retrieved from: https://nces.ed.gov/npec/pdf/kuh_team_report.pdf
20. Peer Mentor Program at South Georgian. Retrieved from: <https://academics.georgiasouthern.edu/success/peer-mentor-program/>
21. Pechac, S., & Slantcheva-Durst, S. (2021). Coaching Toward Completion: Academic Coaching Factors Influencing Community College Student Success. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice, 23(3), 722–746.*
22. Rheinheimer, David C.; Grace-Odeleye, Beverlyn; Francois, Germain E.; Kusorgbor, Cynthia. (2010). *Tutoring: A Support Strategy for At-Risk Students.* *Learning Assistance Review, v15 n1 p. 23–34.*
23. Schuh J. H., Jones S. R., Harper Sh. R. (2010) *Student Services: A Handbook for the Profession. P. 257–259.*
24. What is Supplemental Instruction. (2023). Retrieved from: <https://ung.edu/supplemental-instruction/>
25. Topping, K.J., Dehkinet, R., Blanch, S., Corcelles, M., Duran, D., 2013. Paradoxical effects of feedback in international online reciprocal peer tutoring. *Comput. Educ. 61, 225–231.*
26. Thurston, Allen, Topping, Keith J. *Journal of Cognitive Education and Psychology. Vol 6 Issue 3, Jan 2007. DOI: 10.1891/194589507787382070*
27. Whitmore, J. (2009). *Coaching for performance: GROWing human potential and purpose: The principles and practice of coaching and leadership (4th ed.).* London : Nicholas Brealey.
28. York T. T., Ch. Gibson, S. Rankin. (2015). *Defining and Measuring Academic Success. Practical assessment, research and evaluation. Vol. 20. Article 5.* <https://doi.org/10.7275/hz5x-tx03>
29. Zerger, S. (2008). Theoretical frameworks that inform the supplemental instruction model. In M.E. Stone & G. Jacobs (Eds.), *Supplemental instruction: Improving first-year student success in high-risk courses (Monograph No. 7, 3rd ed., pp. 21–28)* Columbia, SC: University of South Carolina, National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition.

УДК 373.5.091.12:005.963.3]:94(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-57>

Ірина ЧУЯН,
orcid.org/0000-0001-5758-1043
кандидат історичних наук,
методист лабораторії методичного забезпечення,
доцент кафедри методики викладання навчальних предметів
Комунального закладу «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
(Житомир, Україна) *irynachuyan@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Постійний еволюційний розвиток нових інформаційних технологій спонукають вирішити проблеми активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти, а на сучасному етапі це стало можливим завдяки інтерактивним методам навчання з використанням технологій віртуального навчання. У статті розкрито поняття «віртуальна екскурсія», розглянуто теоретичні та практичні аспекти використання віртуальних екскурсій на уроках історії в сучасній школі та запропоновано відповідні методичні матеріали. Особливо актуальним цей вид роботи став із посиленням технічної оснащеності закладів освіти та із запровадженням дистанційного навчання.

Сьогодні у зв'язку з впровадженням нових інформаційних технологій в освітній процес закладів загальної середньої освіти суттєво змінився підхід до екскурсійної діяльності та з'явилися нові види екскурсій – віртуальні, інтерактивні екскурсії. Вони дозволяють здобувачам освіти відвідати місця, не виходячи за межі класу. Оскільки не завжди можливо провести навчальну екскурсію в певному регіоні за виокремленим тематичним напрямком, тоді як можливості віртуальної екскурсії, що незалежно від місця і часу, матеріально-технічних і людських ресурсів, може яскраво та візуально представити тематичну історію України різних періодів в поєднанні з новими медіа.

У сучасний період в Україні неважко переконатися у важливості та актуальності віртуального формату проведення екскурсій у воєнний стан. Такий вид діяльності допомагає здобувачам освіти зануритися в різні епохи, побачити те, що іноді може бути недоступним навіть особисто. Технологічне оснащення не тільки урізноманітнює процес навчання, а й поглиблює знання в багатьох сферах, при роботі з підручником та текстовими матеріалами, які оживають у ході віртуальних екскурсій.

Ключові слова: *віртуальна екскурсія, технології віртуального навчання, освітні Інтернет-ресурси, уроки історії України, заклад загальної середньої освіти.*

Iryna CHUIAN,
orcid.org/0000-0001-5758-1043
Candidate of Historical Sciences,
Methodologist of the Methodical Support Laboratory,
Associate Professor at the Department of Methods of Teaching Subjects,
Municipal Institution “Zhytomyr Regional In-Service Teacher Training Institute”
of Zhytomyr Regional Council
(Zhytomyr, Ukraine) *irynachuyan@gmail.com*

FEATURES OF THE USE OF VIRTUAL TOURS IN THE PROCESS OF STUDYING THE HISTORY OF UKRAINE IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

The constant evolutionary development of new information technologies encourages solving the problems of activating the cognitive activity of students of general secondary education institutions, and at the current stage this has become possible thanks to interactive learning methods using virtual learning technologies. The article reveals the concept of “virtual excursion”, considers the theoretical and practical aspects of the use of virtual excursions in history lessons in modern schools, and offers relevant methodical materials. This type of work became especially relevant with the strengthening of the technical equipment of educational institutions and with the introduction of distance learning.

Today, in connection with the introduction of new information technologies into the educational process of general secondary education institutions, the approach to excursion activities has changed significantly and new types of excursions have appeared – virtual, interactive excursions. They allow learners to visit places without leaving the

classroom. Since it is not always possible to conduct an educational excursion in a certain region according to a specific thematic direction, while the possibilities of a virtual excursion, which regardless of place and time, material, technical and human resources, can vividly and visually present the thematic history of Ukraine of different periods in combination with new media.

In the modern period in Ukraine, it is not difficult to be convinced of the importance and relevance of the virtual format of conducting excursions into martial law. This type of activity helps students to immerse themselves in different eras, to see what can sometimes be inaccessible even in person. Technological equipment not only diversifies the learning process, but also deepens knowledge in many areas, when working with textbooks and text materials that come to life during virtual tours.

Key words: *virtual excursion, virtual learning technologies, educational Internet resources, lessons of the history of Ukraine, general secondary education institution.*

Постановка проблеми. Стало очевидним, що формування особистісних якостей здобувачів освіти через викладання історії України є одним із найважливіших завдань сучасної школи. Актуальним є як передача знань, а також формування активної життєвої позиції та ряду компетентностей, вироблення якостей, які необхідні для повноцінного засвоєння особистістю різних соціальних ролей.

Значне скорочення подорожей та екскурсій пришвидшило популяризацію і зростання віртуальних. Тому вчитель історії може провести більш сучасний урок, зробивши його цікавим та продуктивним з використанням засобу віртуальної екскурсії, щоб історія України ожила для здобувачів освіти в межах класної кімнати. Одна з перевірених стратегій полягає в тому, щоб залучити їх до досвіду, незалежно від того, чи це давні руїни великих цивілізацій або те, що пов'язане з сучасними історичними подіями дає можливість залучити здобувачів освіти до різних історичних місць. Сьогодні здобувачі освіти є активними учасниками віртуальних екскурсій, де вони відвідують багато найексклюзивніших музеїв і культурних центрів України та світу прямо з гаджетів.

Аналіз досліджень. У науковій літературі віртуальні екскурсії почали розглядати за кордоном у другій половині ХХ століття Д. Саутворт та Е. Клем і продовжили у першій половині ХХІ століття І. Шлейхер, А. Будке та Д. Канвішер, М. Харрінгтон та ін.

Дослідженням цифрових технологій та використання віртуалізації освітнього процесу займалися К. Верес, С. Галасюк, С. Горіна, О. Коваленко, О. Сущенко та інші, які окреслили зміст поняття «віртуальна екскурсія», основні підходи до класифікації віртуальних екскурсій, їх цільове призначення, особливості проведення для різних вікових груп та предметів.

Мета дослідження полягає у висвітленні теоретичних аспектів використання віртуальних екскурсій на уроках історії України та розробці відповідних методичних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні технології, які допомагають урізноманітнити методи і форми роботи вчителя на уроці забезпечують якісне засвоєння навчального матеріалу здобувачами освіти. Вони дають можливість тематично та візуально подати новий матеріал уроку за допомогою віртуальних екскурсій. Віртуальна екскурсія дозволяє скористатися перевагами без необхідності фізичного відвідування відповідного простору. Звичайно, якість досвіду участі у віртуальній екскурсії відрізняється від освоєння матеріалу під час живого формату, тому що, крім усіх тактильних та сенсорних вражень, відсутній груповий досвід знайомства з історією, який, як і раніше, робить «реальну» екскурсію незамінною. Тим не менш, віртуальна екскурсія пропонує інші не менш важливі перспективи, недоступні у живому форматі. Недарма, наприклад, віртуальна реконструкція, інсталяція та доповнена реальність стали невід'ємною частиною сучасних виставок й експозицій у багатьох історичних музеях та культурно-просвітницьких центрах.

Звертаючись до сучасності, неважко переконатися у значущості та актуальності віртуального формату проведення екскурсій. Через пандемію Covid-19, а зараз – через повномасштабну війну здійснити екскурсії зі здобувачами освіти місцями пам'яті та меморіалами часто обмежені. У зв'язку з цим можливість проведення екскурсій із застосуванням віртуальної та доповненої реальності стає буквальним вирішенням проблеми, що склалася. На уроках історії віртуальні платформи допомагають здобувачам освіти поринути у різні епохи, побачити те, що часом може бути недоступним навіть наживо. Технологічне оснащення освітнього процесу дозволяє не лише його урізноманітнити, а й поглибити знання з багатьох напрямків.

С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» подає таке визначення категорії «екскурсія»: «(від лат. *excursio* – поїздка, подорож, похід) – пізнавальний вид діяльності, що позитивно впливає на активне сприйняття людиною нових

знань; колективні подорожі, походи до визначних місць, музеїв, промислових підприємств, сільсько-господарських виробництв, на історичні об'єкти з науковою, загальноосвітньою, культурно-освітньою метою» (Семен Гончаренко, 1997: 111).

Віртуальна екскурсія – це подорож тривалістю до 24 годин, яку особа здійснює у віртуальному просторі та реальному часі з метою дистанційного пізнання світу, що надає можливість людині сприймати віртуальні об'єкти як реальні, використовуючи інформаційний туристичний ресурс (3d-панорами), та під час здійснення якої єдиним способом пересування є комп'ютер (Божко, 2015: 151).

Загалом різні експедиції дослідників і першопрохідників можна було б розглядати як свого роду екскурсію, оскільки вони здійснювали походи та плавання з метою вивчення та освоєння нових земель. Екскурсії є практичним доповненням до освітнього процесу і надають сприятливий вплив на ступінь освоєння матеріалу здобувачами освіти.

Якщо звернутися до історії терміну «віртуальна екскурсія», можна констатувати, що це поняття досить різноманітно використовується у науково-методичній літературі і дуже змінилося з часом у зв'язку з темпами технічного прогресу. Так, віртуальна екскурсія була названа Д. Саутвортом та Е. Клемом «комп'ютеризованим засобом комунікації для подолання просторових відстаней» (Southworth, 1985: 146). Сьогодні віртуальну екскурсію М. Харрінгтон описується як «віртуальна копія просторових візуалізацій» (Harrington, 2009). Навіть із методологічної точки зору немає чіткого визначення даного поняття. І. Шлейхер описує віртуальну екскурсію як «модель реального простору, запропоновану онлайн та офлайн» (Schleicher, 2006). При цьому віртуальна екскурсія є дидактично структурованою та підготовленою пропозицією, яка може бути застосована у вигляді мультимедійного середовища навчання.

Віртуальна екскурсія передбачає такі переваги:

1. Можливість відвідування нині неіснуючих будівель та пам'яток.

2. Засіб візуалізації важкодоступних у реальному житті просторів.

3. Незалежність від зовнішніх чинників як погодних умов, фізичної відстані тощо (особливо актуально для тих випадків, коли регіонально неможливо дістатися певного об'єкта, що лаконічно позначає історичну епоху).

4. Відвідування віртуального музею може бути ефективним та корисним доповненням до реальної екскурсії як такої, оскільки мультимедійна

програма забезпечує точну просторову та візуальну орієнтацію.

Віртуальні екскурсії, звичайно, не можуть замінити екскурсії, на яких здобувачі освіти можуть фізично бути присутніми та відчувати атмосферу відвідуваного місця, проте, прямо зараз віртуальні екскурсії надають можливість для інноваційного та мотиваційного уроку історії за межами класу і вносять деяку різноманітність: відчуття особистого контакту між очевидцями, учасниками історичних подій та здобувачами освіти уможливають взаємодію за допомогою різних алгоритмів.

Рейтинг відвідуваності сайтів та сторінок віртуальних екскурсій надзвичайно високий. Їх можна розглядати як канал поширення культурних цінностей і долучення населення до культури, що створює великі перспективи для розвитку віртуального туризму (The History of Virtual Tours). Прикладом можуть послужити нещодавно розроблені нейромережі, здатні «оживити» портрети історичних особистостей, з допомогою яких можна побачити відомих історичних діячів на екрані у динамічному русі.

Характерними рисами класичної екскурсії, є наочне зорове сприйняття об'єктів, цілеспрямованість показу при наявності певної теми, екскурсантів, тривалість до 24 годин, притаманні їй віртуальним подорожам. У віртуальних екскурсіях не має потреби у кваліфікованому екскурсоводі, оскільки тури обираються самостійно та визначається маршрут подорожі (The History of Virtual Tours).

Тема та зміст віртуальної екскурсії мають відповідати вимогам модельних програм з історії України, віковим та індивідуально-психологічним особливостям здобувачів освіти та включати декілька кроків.

Крок перший – підготовка віртуальної екскурсії (необхідно визначити тему екскурсії, вибрати об'єкт вивчення та відповідні інформаційні матеріали; створити практичну роботу з ознайомлення або закріплення матеріалу, що вивчається).

Крок другий – проведення віртуальної екскурсії, а саме застосовувати історичний матеріал для проведення освітнього процесу. Тому урок історії буде побудований на двох основних методах: питання-відповідь та прийом екскурсійної довідки. Основна цільова орієнтація першого методу полягає у активізації слухачів, у зміцненні діалогової форми комунікації вчителя та здобувачів освіти. Утворюється сприятливе середовище для дискусій і, відповідно, зростатиме ефективність засвоєння матеріалу. Серед запитань у цьому методі будуть використані такі різновиди:

- запитання, на які відповідальний за проведення віртуальної екскурсії сам дає відповіді;
- запитання історичного характеру, що є твердженням у формі питання;
- запитання, на які відповідають самі учасники віртуальної екскурсії.

Метод екскурсійної довідки полягає в тому, щоб відповідальний за проведення віртуальної екскурсії повідомив короткі дані про об'єкт вивчення. Наприклад, при вивченні тем, які стосуються культурного розвитку у різні історичні періоди доцільно підготувати лаконічну інформацію про визначні пам'ятки тогочасного живопису, архітектури, цікаві факти про створення історичних пам'яток, а також кілька слів про авторів творів.

На етапі засвоєння нових знань учителем використовуються інформаційно-комунікаційні технології (аудіо- та відеофайли, презентації, зібрані на основі віртуальної екскурсії обраної експозиції музею), роздатковий матеріал (картки з екскурсійною довідкою тощо).

У рамках вивчення матеріалів віртуальної екскурсії здобувачам освіти пропонується виконання різноманітних активностей: дискусія на тему, зіставлення картин, пам'яток архітектури, авторів та їх назв, аналіз історичних подій, що з досліджуваним періодом, і навіть формування власних оціночних суджень.

Крок третій – підбиття підсумків віртуальної екскурсії. Обов'язково наприкінці підбиваються підсумки. Робиться це за допомогою методів обговорення видобутого матеріалу та складання звіту з обов'язковою фіксацією висновків про виконану роботу. Підсумки екскурсії можуть підбиватися різними способами: узагальнююча бесіда, виставка малюнків, конкурс письмових відгуків, тести, міні-твори, есе, презентації тощо.

Для використання на уроках історії України доцільним буде використання віртуальних турів українськими музеями просто неба, так званими скансенами. Є сім автентичних музеїв, кожен з яких є повноцінною віртуальною подорожжю під час якої можна перенестися в різні століття та доторкнутися до минулого. Музеї-скансени, тобто «музеї під відкритим небом» можна відвідати віртуально в Україні, де відкривається можливість здійснити віртуальну екскурсію замками, фортецями, історико-культурними заповідниками (Маньковська, 2000: 214):

- Музей архітектури та побуту в Ужгороді;
- Музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» у Львові;
- «Мамаєву Слободу» в Києві;

• Національний музей народної архітектури та побуту України в Києві;

• Музей народної архітектури та побуту середньої Наддніпрянщини в Переяслав-Хмельницькому;

• Резиденцію Богдана Хмельницького в Чигирині;

• Запорізьку Січ.

Віртуальні екскурсії цими автентичними музеями можна здійснити за посиланням: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>. Кожна віртуальна екскурсія відбувається під супровід сюжетної розповіді та екскурсійної довідки, що переносить в атмосферу реальної прогулянки з екскурсоводом.

Окрім того, для здобувачів освіти під час вивчення історії України доцільно буде здійснити й інші віртуальні екскурсії. Наприклад, пізнавальною буде екскурсія до Острозького замку (м. Острог, Рівненська область). Замок збудований на місці дерев'яного укріплення зруйнованого монголо-татарами в 1241 р., він був резиденцією князів Острозьких. Сьогодні на території Острозького замку розташований Острозький краєзнавчий музей, який є популярний серед туристів, та входить до складу Острозького історико-культурного заповідника (Державний історико-культурний заповідник міста Острога).

Замок в місті Дубно, був збудований у 1492 р. князем Костянтином Острозьким в 1492 році. На сьогодні до послуг туристів не лише нічні екскурсії замком, але є можливість здійснення віртуальної екскурсії Дубенським замком. Він є найбільш відвідуваним об'єктом Рівненщини (Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно).

Віртуальна екскурсія заповідником «Поле Полтавської битви» дає можливість пізнати історію України. Адже саме заповідник «Поле Полтавської битви» відтворює епізод битви між військами великого князя литовського Вітовта і ординського хана Темір-Кутлуя, Полтавської битви 1709 року. Окрім того, у Полтаві знаходиться садиба основоположника сучасної української мови Івана Котляревського, де він прожив усе життя і створив знамениту «Енеїду».

Важкий для кожного українця «Віртуальний музей війни в Україні», який за допомогою віртуальних турів, 3D-моделей та панорам 360° показує жахливі наслідки російських злочинів в Україні. Під час віртуальної мандрівки місцями обстрілів на Київщині, Сумщині, Харківщині, Чернігівщині можна в деталях роздивитися, як виглядає «руській мір».

На жаль, війна внесла корективи у всі галузі, і музеї не виняток. Багато з них зараз фізично не приймають відвідувачів через небезпеку, пошкодження або через те, що колекції евакуювали у сховища. У такій ситуації віртуальні екскурсії та 3D тури є чи не єдиним способом для музею продовжувати свою виставкову діяльність, а для здобувачів освіти – у цікавий інтерактивний спосіб дізнатися про свою історію та культуру.

Висновки. Таким чином, на основі теоретичних пошуків та практичного дослідження методики проведення уроку історії з викорис-

танням інформаційних технологій, можна зробити висновок, що віртуальні екскурсії – це інноваційні, мобільні та зручні форми освіти, які спрямовані не тільки на набуття досвіду, але й на формування комунікативних, пізнавальних, регулятивних освітніх процесів, сприяють підвищенню інтересу до вивчення історії України та її культурної спадщини. Завдяки віртуальним екскурсіям у здобувачів освіти формується розуміння культурної різноманітності навколишнього світу, що сприяє розвитку навичок самореалізації та національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божко Л. Д. Віртуальний туризм: нові віяння часу. *Культура України*. Випуск 49. Київ, 2015. С.149-153
2. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 1997. 366 с.
3. Державний історико-культурний заповідник міста Острога. URL: <https://ostroycastle.com.ua/> (дата звернення 20.09.2023)
4. Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно. URL: <https://dubno-museum.do.am/> (дата звернення 20.09.2023)
5. Маньковська Р.В. Музеї України в інформаційному просторі: досвід та перспективи. *Історія України*. Мало-відомі імена, події, факти. Київ, 2000. Вип. 11. С. 214–221
6. Музеї України просто неба. URL: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/> (дата звернення 20.09.2023)
7. Budke A. Des Geographen Anfang und Ende ist und bleibt das Gelände! Virtuelle Exkursionen contra reale Begegnungen. *Exkursions didaktik – innovativ!?* Erweiterte Dokumentation zum HGD-Symposium 2005 in Bielefeld. Band 40. Weingarten, 2006. P. 128–142.
8. Harrington M. C. R. An Ethnographic Comparison of Real and Virtual Reality Field Trips to Trillium Trail: The Salamander Find as a Salient Event. *Children, Youth and Environments*. 2009. No. 19 (1). P. 1–28.
9. Southworth J. H. Increasing global understanding through telecommunications. *NASSP Bulletin*. 1985. Vol. 69. Issue 480. P. 39–44.
10. Schleicher Y. Digitale Medien und E-Learning – Ein Beitrag zum Globalen Lernen im Geographieunterricht? *Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik* 29. 2006. Nr. 3. P. 13–17.
11. Schmidt D. Die virtuelle Exkursion als Lehr- und Lernumgebung in Schule und Hochschule. *Hallesches Jahrbuch für Geowissenschaften*. 2013. Band 35. P. 145–157.
12. The History of Virtual Tours. URL: <http://www.campustours.com/evolution> (дата звернення 20.09.2023)

REFERENCES

1. Bozhko L. D. (2015) Virtualnyi turizm: novi viiannia chasu [Virtual tourism: new trends of time]. *Kultura Ukrainy*. Vypusk 49. Kyiv, 2015. S. 149–153 [in Ukrainian]
2. Honcharenko S. U. (1997) *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid. 366 s. [in Ukrainian]
3. Derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk mista Ostroha [State historical and cultural reserve of the city of Ostrog]. URL: <https://ostroycastle.com.ua/> Date of application: 20.09.2023 [in Ukrainian]
4. Derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk u m. Dubno [State historical and cultural reserve in the city of Dubno]. URL: <https://dubno-museum.do.am/> Date of application: 20.09.2023 [in Ukrainian]
5. Mankovska R.V. (2000) *Muzei Ukrainy v informatsiinomu prostori: dosvid ta perspektyvy* [Museums of Ukraine in the information space: experience and prospects]. *Istoriia Ukrainy*. Malovidomi imena, podii, fakty. Kyiv. Vyp. 11. S. 214–221 [in Ukrainian]
6. *Muzei Ukrainy prosto neba* [Open-air museums of Ukraine]. URL: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/> Date of application: 20.09.2023 [in Ukrainian]
7. Budke A. (2006) *Des Geographen Anfang und Ende ist und bleibt das Gelände! Virtuelle Exkursionen contra reale Begegnungen*. *Exkursions didaktik – innovativ!?* Erweiterte Dokumentation zum HGD-Symposium 2005 in Bielefeld. Band 40. Weingarten. P. 128–142.
8. Harrington M. C. R. (2009) *An Ethnographic Comparison of Real and Virtual Reality Field Trips to Trillium Trail: The Salamander Find as a Salient Event*. *Children, Youth and Environments*. No. 19 (1). P. 1–28.
9. Southworth J. H. (1985) *Increasing global understanding through telecommunications*. *NASSP Bulletin*. Vol. 69. Issue 480. P. 39–44.
10. Schleicher Y. (2006) *Digitale Medien und E-Learning – Ein Beitrag zum Globalen Lernen im Geographieunterricht?* *Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik* 29. Nr. 3. P. 13–17.
11. Schmidt D. (2013) *Die virtuelle Exkursion als Lehr- und Lernumgebung in Schule und Hochschule*. *Hallesches Jahrbuch für Geowissenschaften*. Band 35. P. 145–157.
12. *The History of Virtual Tours*. URL: <http://www.campustours.com/evolution> Date of application: 20.09.2023

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-58>

Ірина БУЖИНА,
orcid.org/0000-0002-7455-2794
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) bugina.irina@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ГЕРМАНА ГМАЙНЕРА¹

(рецензія на монографію: Карпенко О. Педагогічні ідеї Германа Гмайнера (1919–1986) :
монографія. Дрогобич : Ред. вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка, 2013. 304 с.)

У монографії на основі ретроспективного аналізу та узагальнення німецько-, англо-, польськомовної літератури, матеріалів архіву Германа Гмайнера в Іннсбруці (399 джерел), вивчення авторкою досвіду роботи СОС-Дитячих містечок під час перебування в Австрії, Німеччині та Польщі цілісно досліджено педагогічні ідеї австрійського громадського діяча, засновника першого СОС-Дитячого містечка у м. Імст Германа Гмайнера (1919–1986).

Монографія чітко структурована, складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, додатків, резюме англійською, німецькою та польською мовами.

Історіографія проблеми дала змогу О. Карпенко відтворити передумови формування світогляду, з'ясувати джерела впливу на розвиток особистості Г. Гмайнера як педагогічної персоналії, систематизувати його педагогічні ідеї у галузі історії виховання, теорії та методики соціально-виховної роботи, стверджувати, що постать Г. Гмайнера репрезентує розвиток австрійської освіти і педагогіки другої половини ХХ ст. і є актуальною дослідницькою проблемою.

Вивчення педагогічних ідей Германа Гмайнера та їх поширення у країнах Європи, насамперед Австрії та Німеччини, у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. стало можливим завдяки перебуванню авторки на навчанні за освітньою міжнародною програмою студентських обмінів “Erasmus” із 21 вересня 2009 р. до 30 квітня 2010 р., на урядовій стипендії Польського комітету ЮНЕСКО для виконання наукового дослідження

в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у м. Варшава упродовж 15 листопада – 12 грудня 2010 р. та на стипендії Фонду стипендій Австрійської Республіки для аспірантів в Інсбруцькому Університеті (OEAD) з 1 лютого до 31 травня 2011 р.

У першому розділі «Постать Германа Гмайнера у контексті культурно-освітнього руху німецькомовних країн» (с. 12–101) авторкою висвітлено педагогічні погляди Г. Гмайнера, які визначалися загальними закономірностями розвитку суспільства в Австрії другої половини ХХ століття. У цьому контексті слід розглядати стан педагогічної теорії і практики німецькомовних країн. Однією з важливих аспектів його концепції було утворення інституційних форм виховання для дітей-сиріт. Авторка характеризує опіку над дітьми у контексті таких концепцій: будинок порятунку (мета виховання: забезпечення благочестивого життя); концепція соціально-педагогічного виховання, запропонована Й. Віхерном (мета виховання: долучення підростаючого покоління до християнського суспільства); концепція соціалістичного виховання, запропонована А. Макаренком (мета: виховання дітей у дусі соціалістичних цінностей та ідеалів). Г. Гмайнер у своїй концепції враховував важливі аспекти суспільного розвитку, а також визначав цілі виховання в контексті того часу і суспільних умов, шукав кращого вирішення проблеми допомоги осиротілим дітям, прагнув змінити світ, працювати з дітьми. Його погляди стали важливим внеском у розвиток педагогічної думки та практики в Австрії у ХХ столітті.

¹ Карпенко О. Педагогічні ідеї Германа Гмайнера (1919–1986) : монографія. Дрогобич : Ред. вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. 304 с.)

Авторка висвітлює фактори, які взаємодіяли у формуванні його характеру та педагогічних поглядів. Це родинне середовище, широкий спектр дисциплін, які вивчав у гімназії, університеті, соціальне оточення, опікунсько-виховна діяльність. Усі ці фактори взаємодіяли та сприяли формуванню його особистості та педагогічних поглядів, спрямованих на покращення долі дітей, зокрема сиріт, через прагматичний та емпатичний підхід.

Другий розділ «Педагогічні ідеї Германа Гмайнера в Австрії та Німеччині (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» (с. 102–164) присвячено основним засадам діяльності СОС-дитячого містечка. Результати історико-педагогічного аналізу дають підстави констатувати, що Г. Гмайнер розглядав СОС-Дитяче містечко як соціально-педагогічну інституцію, де впроваджував систему гуманістичного виховання для дітей-сиріт. Він створив умови для їхньої самореалізації та розвитку здібностей, а також подолання труднощів. Г. Гмайнер визначав чотири засади СОС-Дитячих містечок (мати, брати і сестри, будинок, містечко), враховуючи власний досвід та ідеї Й. Песталоцці щодо створення виховного середовища, схожого на сімейну спільноту. Сьогодні прийом дитини до СОС-Дитячого містечка обумовлений складним становищем, безвихіддям і злиднями, і не залежить від зовнішніх факторів. Основна мета роботи полягає у створенні природної сім'ї, де дитина освоює загальнолюдські та національні цінності, отримує різновиди опіки. Важливим аспектом виховання в СОС-Дитячих містечках є формування самостійності та умінь дітей розв'язувати життєві проблеми.

Авторка стверджує, що Г. Гмайнер особливу увагу приділяв сім'ї СОС-Дитячого містечка, наполягав на тому, що сім'я має жити у власному будинку, мати власне домашнє господарство. Педагог стверджував, що дім (оселя) є захисним осередком для дитини, до якого вона завжди зможе повернутися. Це формує любов до найближчого оточення, любов до малої батьківщини – власного кутка у найбільшій частині свого середовища – містечку.

Г. Гмайнер чітко вибудував структуру СОС-Дитячого містечка, в якому живе від 14 до 20 сімей. СОС-Дитяче містечко складається з багатьох сімейних будинків, будинку місцевого управління і дитячого садка, немає власної школи та власної церкви. Діти ходять до місцевих шкіл, розміщених у цій місцевості, і при цьому спілкуються з іншими дітьми. Принцип інтеграції осиротілих дітей був реалізований через вираження та діяльність у життєвому просторі громади, до якої вони належить. Педагог довів, що СОС-Дитяче

містечко є виховним середовищем, яке пропонує дитині можливість поєднати виховання з налагодженням контактів, є мостом до соціального середовища, є простою моделлю управління і не ізольованим від середовища, не обмежує власної ініціативи та власної відповідальності.

У монографії досліджено внесок Г. Гмайнера в розробку та практичну реалізацію принципів управління СОС-Дитячими містечками. Серед цих принципів – природовідповідність, гуманність, доступність, відкритість, народність, індивідуалізація, та коєдукація. Г. Гмайнер розглядав ці принципи як основу для створення природного сімейного середовища та гуманістичного виховання дітей-сиріт у цих установах. Досліджено також різні засоби виховання у СОС-Дитячих містечках, такі як ігрова діяльність, малювання, спорт, музика, праця. Ці засоби сприяють розвитку дітей та створюють можливості для їхньої самореалізації.

Авторкою обґрунтовано різні аспекти професійного зростання СОС-матерів, враховуючи чинники внутрішнього та зовнішнього визнання. Вивчено роль Асоціації СОС-Дитячого містечка у розвитку професії СОС-матері, спрямовану на підвищення кваліфікації та компетентності. Складовими компонентами професіоналізації фаху СОС-матерів, зазначає авторка, є «професійна організація; звід (кодекс) знань, тренінг СОС-матері, компетенції, напрям діяльності, вибір та умови праці, внутрішнє і зовнішнє визнання» (с. 157).

У третьому розділі «Популяризація педагогічних ідей Германа Гмайнера (друга половина Х – початок ХХІ ст.)» (с. 165–203) узагальнено діяльність SOS-Kinderdorf International та Академії Германа Гмайнера щодо поширення ідей австрійського педагога у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. SOS-Kinderdorf International, враховуючи потреби кожної країни зокрема, використовує індивідуальні напрями роботи. Принципами діяльності SOS-Kinderdorf International є: опіка дітей і доступність освіти, медичного страхування для дітей та їхніх сімей; стабілізація сімей та місцевого самоуправління, з метою організації кращої опіки дітей, їхнього здоров'я та освіти; допомога у покращенні соціальної політики та практики. Вона координує будівництво нових дитячих містечок у світі та піклується про них, пропагує педагогічні ідеї Г. Гмайнера, основні засади діяльності СОС-Дитячих містечок, подає соціальні імпульси в інших країнах, організовує курси для сімей, опікунів та працівників, на яких обговорюються проблеми виховання дітей, вирішення конфліктних ситуацій, форми і методи опіки над дітьми у різних типах сімей. Реаліза-

ція чинних програм і проектів означає, що СОС-Дитяче містечко не буде розвиватися кількісно настільки швидко, як у 90-х рр. Вони повинні стати бар'єром для ненависті, яка віддаляє та розділяє людей, взірцем взаєморозуміння та довіри, на чому наполягав Г. Гмайнер.

О. Карпенко розкриває також діяльність Академії Германа Гмайнера, яка займається популяризацією форм і методів виховання дітей-сиріт у всьому світі, розробляє концепції для забезпечення якості роботи СОС-Дитячого містечка, пропонує додаткові підготовчі програми, консультації та бере участь у підготовці і проведенні наукових досліджень, навчальних курсів, основу яких складають педагогічні ідеї Г. Гмайнера, допомагає науковцям і практикам отримати достовірну інформацію та відповіді на різноманітні питання з соціально-виховної роботи, приділяє значну увагу плеканню комплексу ідей, який охоплює потреби працівників СОС-Дитячих містечок, з одного боку, і надання нових послуг як відповідь на їхні майбутні потреби – з іншого. Основними формами діяльності організації є проведення семінарів для підвищення кваліфікації СОС-матерів та працівників СОС-Дитячих містечок. Серед них варто виділити семінари, зустрічі, конференції, міжкультурні заходи та обмін досвідом.

У монографії науково обґрунтовано етапи у розвитку педагогічних ідей Г. Гмайнера та їх реалізації в Австрії та Німеччині досліджуваного періоду. Критеріями є особистість педагога, еволюція ідей щодо виховання дітей-сиріт, поширення та визнання його практичного досвіду. Автором виокремлено три етапи (с. 205): *перший* (1949 – 1963) – етап зародження ідеї СОС-Дитячих містечок та її реалізація в Австрії, Німеччині та країнах Європи. *другий* (1964 – 1986) – етап офіційного визнання ідей та соціально-виховної діяльності Г. Гмайнера, його педагогічних здобутків та їхнє поширення у країнах світу. На цей період припадає заснування Міжнародної організації СОС-Дитячих містечок – SOS-Kinderdorf International (1964 р.), Академії Германа Гмайнера (1981 р.) – науково-дослідницького та інформаційно-зорієнтованого центру, який займається проведенням досліджень у соціально-виховній сфері з актуальних проблем, пов'язаних з різноманітними аспектами діяльності СОС-Дитячих містечок, популяризацією ідей Г. Гмайнера. В Австрії введено в дію 2 СОС-Дитячих містечка, у ФРН – 5 (1964–1971 – 5); *третій* (1986–2012) – етап змістовного вивчення та реалізації педагогічних ідей Г. Гмайнера у соціальних проектах країн німецькомовного простору та України. В Австрії

збудовано 2 СОС-Дитячі містечка (2006, 2008), у Німеччині – (на території колишньої НДР – 3 (1994 – 1, 1997 – 1, 2005 – 1)), в Україні – 1 СОС-Дитяче містечко (2010).

Сучасне СОС-Дитяче містечко виступає як ефективна форма реабілітації та соціалізації дітей, що відповідає високим стандартам освіти. Ця модель функціонує в 133 країнах і враховує історичний контекст, національні традиції, релігійні переконання та економічні особливості кожної окремої країни. Констатовано, що для українського освітнього простору педагогічні ідеї Г. Гмайнера є актуальними, заслуговують на всебічне вивчення і подальше застосування у вирішенні соціально-виховних проблем в Україні відповідно до європейських вимог. Сьогодні інфраструктуру першого СОС-Дитячого містечка у Броварах, відкритого у 2010 р., складають 13 будинків. Поруч із СОС-Дитячим містечком розташовані школа та заклад дошкільної освіти. Їхні працівники керуються такими основними принципами, як інноваційний підхід до виховання дітей, відданість своїй справі, взаємна довіра та відповідальність перед партнерами. Вони вірять у те, що кожна дитина має право на турботливу родину, люблячих батьків, братиків і сестричок, а також на власний затишний дім. Організація SOS-Kinderdorf International планує розширювати мережу СОС-Дитячих містечок у різних регіонах України. Аналіз показав, що основні засади діяльності СОС-Дитячих містечок в Австрії та Україні є подібними, і немає значущих відмінностей.

Цінними є додатки, які містять твори Г. Гмайнера або фрагменти з них, Статуту СОС-дитячого містечка, перекладені О. Карпенко українською мовою, копії документів першого СОС-дитячого містечка та ін. Цінною є розроблена авторкою навчальна програма курсу «Освітня концепція Германа Гмайнера та її реалізація у країнах німецькомовного простору».

Загалом у монографії окреслено авторкою перспективні напрямки для впровадження ідеї СОС-Дитячого містечка в Україні: адаптація змісту діяльності до рідної культури та соціально-економічної ситуації, визнання необхідності соціально-педагогічної роботи та забезпечення фінансування. Незважаючи на те, що монографія містить чимало дослідницького матеріалу, авторка намагалася створити доступний для сприйняття зацікавленого читача текст, котрий би сприяв самоаналізу й розвивав критичне мислення, усіх, хто вболіває над долею дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сучасну глобалізовану епоху XXI ст.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Сергій ЛИТВИН ОБМЕЖЕНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ПРОЯВУ БАЛЕТНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У НЕОБМЕЖЕНІЙ СМИСЛОВІЙ ПАРАДИГМІ.....	4
Сюзанна МОТРУК ЖІНОЧИЙ ДОСВІД У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ): ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ.....	10
Івона Ева ПAVЛЮС ГРУШЕВСЬКИЙ – ПРОСВІТНИК І КУЛЬТУРНИЙ ДІЯЧ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ОБРАЗИ.....	16
Назар РАДЕЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ “TRZECI MAJ” (1839–1848).....	23
Viktorii TELVAK, Vitalii TELVAK, Sviatoslav ZHURAVLOV IMAGES OF THE UKRAINIAN CLIO OF THE 19TH – 20TH CENTURIES ON THE PAGES OF THE MAGAZINE “KWARTALNIK HISTORYCZNY”.....	31
Ірина ТЮТЬКІНА ТЕХНОЛОГІЯ «ДИДАКТИЧНОГО ДИЗАЙНУ» ДЛЯ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИВАЮЧИХ ОБ’ЄКТІВ.....	40
Олена ХОМЕНКО ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р. У ПОДОЛАННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ: СТРУКТУРНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	44
Василь ХОМЦЬКИЙ ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА – СВЯТИНЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	54
Олександр ЧУЧАЛІН ЖІНОЧА УЧИТЕЛЬСЬКА ШКОЛА РЖИЩІВСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ (1870–1917 РР.).....	64
Тарас ЩЕРБАН СПІВПРАЦЯ ЮЗЕФА ШУЙСЬКОГО З ЛЬВІВСЬКИМ ЧАСОПИСОМ “PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI” (70–80 РР. XIX СТ.).....	72

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Тетяна ПОПОВА, Владислава ГУРДІНА, Марина ВАСИЛЬЄВА ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУВАННЯ ЕТНІЧНОГО ЖІНОЧОГО ОДЯГУ СЛОБОЖАНЩИНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ (1900–1930 РР.).....	79
Тетяна ПОПОВА, Ксенія КУЗНЕЦОВА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ БРИТАНСЬКОГО ДИЗАЙНЕРА ОДЯГУ АЛЕКСАНДРА МАККВІНА ЯК МАЙСТРА ШОКА І ЕПОТАЖУ.....	92
Гаррі СЕВОЯН ФОРМУВАННЯ БАЛЕТНОЇ ТРУПИ ОДЕСЬКОГО ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	100
Ірина СОРОКОПУД ПОСТМОДЕРНОВА СТАНКОВА ГРАФІКА: КИЇВ ОДИН ІЗ ЦЕНТРІВ НОНКОНФОРМІЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.).....	108
Олександр СОШАЛЬСЬКИЙ МУЗИКА КІНО: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	115

Олена СПАССКОВА, Тетяна ГОРАНСЬКА ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗІВ ДРАМИ-ФЕЄРІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ» В ІЛЮСТРАЦІЯХ В. ЄФИМЕНКА.....	121
Олександр СТАШУК ТВОРЧО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН СТЕПАНА ШЕВЧУКА.....	126
Тетяна СТРИТЬЄВИЧ АРТ-МЕНЕДЖМЕНТ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	131
Віра СУМАРОКОВА НАВЧАЛЬНІ КУРСИ «ОСНОВИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ» ТА «МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ» НА ВИКОНАВСЬКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ МУЗИЧНИХ ВИШІВ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ, СУЧАСНІ КОНТЕКСТИ ТА РЕАЛІЇ.....	139
Чжан СЯ СУЧАСНИЙ КИТАЙСЬКИЙ ПОРТРЕТ: ПРЕДСТАВНИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ.....	146
Софія ТРУСЕНКО СЕМАНТИКА ЦІЛІСНОСТІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ФІЛОСОФІЄЮ ТА МИСТЕЦТВОМ.....	151
Лі ЧЖИЧАО СУПЕРАДИТИВНИЙ АСПЕКТ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЛАСІДО ДОМІНГО	158
Микола ЧОРНИЙ ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОСІВСЬКОЇ МАЛЬОВАНОЇ КЕРАМІКИ XXI СТОЛІТТЯ.....	164
Denys SHARYKOV ON QUESTIONS OF CIRCOLOGY AND STUNTOGRAPHY IN THE CONTEMPORARY CIRCUS SPACE: SCIENTIFIC ANALYSIS AND APPLIED COMPONENT.....	171
Шань ЮЙНАНЬ ТВОРЧИЙ ДІАЛОГ ДАРИЮСА МІЙО З ЛЕО ЛАТІЛЕМ: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СТИЛЬОВОЇ СИСТЕМИ КОМПОЗИТОРА.....	175
Євгенія ЯНИНА-ЛЕДОВСЬКА ВТІЛЕННЯ СЮЖЕТУ В СУЧАСНОМУ ХОРЕОГРАФІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ	182
Наталя ЯРОПУД ВИКОНАВСЬКА СТИЛІСТИКА БАРОКО У ПОДВІЙНИХ КОНЦЕРТАХ АНТОНІО ВІВАЛЬДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ВІОЛОНЧЕЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА.....	188

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Олена КУШНІРЧУК, Наталія ГОЛОВЧАК СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У МЕДІА-ПРОСТОРІ.....	197
Olha LEMESHKO, Natalia KALYNIUK LEXICO-SEMANTIC FIELD "BORDER SURVEILLANCE": THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC ASPECTS	202
Svitlana MAKUKHINA COACHING AS MODERN TECHNOLOGY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	210
Subhan Bahadur MAMMADOV "AVESTA" MOTIFS IN GERMAN AND AZERBAIJANI FOLKLORE.....	214
Юлія МАСЛОВА ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТНА ОЗНАКА СУЧАСНОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	226

Ольга МИГОЛИНЕЦЬ ДОСЛІДЖЕННЯ КАЛЕНДАРНИХ СВЯТ НА ТЕРЕНАХ ЗАКАРПАТТЯ (В ЕТНОГРАФІЧНОМУ ТА МОВОЗНАВЧОМУ АСПЕКТАХ).....	231
Олександр МУНТЯН ЛІНГВОРИТОРИЧНІ СТРАТЕГІЇ ВПЛИВУ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ.....	237
Adilya Hasan NAZAROVA SUFISM AND THE CONCEPT OF UNITY IN AZERBAIJANI FOLK CREATIVITY (EXAMPLES FROM THE POETRY OF ASHIQ ALASGAR).....	243
Віктор РАЗЖИВІН ЖАНР ХУДОЖНЬОГО РЕПОРТАЖУ У ТВОРЧОСТІ МАКСИМА БЕСПАЛОВА.....	250
Ірина СЕРЯКОВА ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОСТЕРЕОТИПУ В АСПЕКТІ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПРОБЛЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ).....	255
Наталія СТАХНЮК ГЕНОЛОГІЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО СЛЕНГУ (НА МАТЕРІАЛІ КОНКУРСУ «МОЛОДІЖНЕ СЛОВО РОКУ»).....	260
Василь ТКАЧІВСЬКИЙ, Ольга БУЖДИГАН ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ КАТІ ПЕТРОВСЬКОЇ “VIELLEICHT ESTHER”.....	267
Цао ЦЗІН ВТІЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЕСТЕТИКИ У ТВОРАХ ЛУ ЯО У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛОКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРУ 陕北民歌.....	273

ПЕДАГОГІКА

Марія ПОЧИНКОВА, Світлана БАДЕР ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	278
Ірина РЕЗНІЧЕНКО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	286
Андрій САВЧЕНКО ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ ТАКТИЧНОГО РІВНЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	292
Валерія САМОЙЛЕНКО, Наталія МАЙБОРОДА ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ KEYС-МЕТОДУ УПРОДОВЖ ОНЛАЙН-ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 242 ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ.....	299
Лідія СПИВАК, Софія ЧОРНА ПОЧУТТЯ ГУМОРУ ЯК РЕСУРС ДЛЯ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ.....	304
Тетяна СТЕПАНОВА, Оксана КОНОЗ МІСЦЕ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ.....	310
Олеся СТОЙКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ.....	319
Володимир ТИМЕНКО, Руслана ХИНЕВИЧ, Михайло ЧЕРНІКОВ ПРІОРИТЕТНІСТЬ ДИСЦИПЛІН З ВІДЕО-ГРАФІКИ У СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІЙ СХЕМІ ОПП «МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ ДИЗАЙН».....	327
Володимир ТИМЕНКО СПОРТИВНО-МИСТЕЦЬКИЙ СИНТЕЗ У ПІДГОТОВЦІ ТРЕНЕРІВ З ФУТБОЛУ ДЛЯ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ СПОРТИВНИХ ШКІЛ.....	334

.....	
Tetiana USHATA, Olga NIKOLAIENKO, Lidia HRECHOK CURRENT APPROACHES TO TEACHING ENGLISH GRAMMAR TO STUDENTS OF LINGUISTIC AND NON-LINGUISTIC SPECIALISMS AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE.....	340
Ольга ФЕДЬКО ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ НА ЗАНЯТТЯХ З «УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ»: ОСНОВНІ ТРУДНОЩІ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	345
Катерина ХАЛЕЦЬКА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ.....	351
Світлана ХМЕЛІВСЬКА, Ілона ШЕВЧЕНКО, Інна ГОРЯЧОК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ.....	357
Zhang HONGWEI THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY AND TECHNOLOGICAL NATURE OF SOCIETY AND THE EMERGENCE OF THE INFORMATION TECHNOLOGY ERA.....	363
Olha TSYHANENKO, Yuliia TYMOSHCHUK INTERCULTURAL COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	367
Світлана ЦИМБАЛЮК ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ АКАДЕМІЧНОГО УСПІХУ (ACADEMIC SUCCESS CENTERS) В УНІВЕРСИТЕТАХ США: БАЗОВІ ПОНЯТТЯ.....	372
Ірина ЧУЯН ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	380

РЕЦЕНЗІЇ

Ірина БУЖИНА ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ГЕРМАНА ГМАЙНЕРА (рецензія на монографію: Карпенко О. Педагогічні ідеї Германа Гмайнера (1919–1986) : монографія. Дрогобич : Ред. вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. 304 с.).....	385
--	-----

CONTENTS

HISTORY

Serhii LYTVYN LIMITATION OF HISTORICAL MANIFESTATION OF BALLET TRENDS IN AN UNLIMITED SEMANTIC PARADIGM.....	4
Siuzanna MOTRUK WOMEN'S EXPERIENCE IN THE FIRST WORLD WAR (ON THE EXAMPLE OF GREAT BRITAIN AND UKRAINE): CHALLENGES AND TRENDS.....	10
Ivona Ewa PAVLOS HRUSHEVSKY, AN EDUCATOR AND CULTURAL ACTIVIST IN THE YEARS OF THE FIRST WORLD WAR: MODERN HISTORIOGRAPHIC OUTLINE.....	16
Nazar RADETSKYI UKRAINIAN TOPIC ON THE PAGES OF THE POLISH EMIGRATION MAGAZINE "TRZECI MAJ" (1839–1848).....	23
Viktoriiia TELVAK, Vitalii TELVAK, Sviatoslav ZHURAVLOV IMAGES OF THE UKRAINIAN CLIO OF THE 19TH – 20TH CENTURIES ON THE PAGES OF THE MAGAZINE "KWARTALNIK HISTORYCZNY".....	31
Iryna TYUTKINA TECHNOLOGY OF "DIDACTIC DESIGN" FOR DESIGNING DEVELOPMENT FACILITIES.....	40
Olena KHOMENKO ACTIVITIES OF THE GOVERNMENT OF THE UKRAINIAN STATE IN 1918 IN OVERCOMING THE FOOD CRISIS: STRUCTURAL AND ORGANIZATIONAL ASPECT.....	44
Vasyl KHOMITSKYI POCHAIVSKA LAVRAH SHRINE OF THE UKRAINIAN PEOPLE.....	54
Oleksandr CHUCHALIN WOMEN'S TEACHERS' SCHOOL OF RZHYSHCHIV TRANSFIGURATION MONASTERY (1870–1917).....	64
Taras SHCHERBAN COOPERATION OF JUZEF SHUYSKY WITH LVIV JOURNAL "PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI" (70–80 YEARS OF THE XIX CENTURY).....	72

ART STUDIES

Tetiana POPOVA, Vladyslava HURDINA, Maryna VASYLIEVA PECULIARITIES OF ETHNIC WOMEN'S WEAR OF SLOBOZHANSKCHYNA IN THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY (1900–1930).....	79
Tetiana POPOVA, Ksenia KUZNETSOVA THE CREATIVE ACTIVITY OF THE BRITISH CLOTHING DESIGNER ALEXANDER MCQUEEN AS A MASTER OF SHOCK AND OUTRAGE.....	92
Garri SEVOYAN FORMATION OF THE BALLET TROUP OF THE ODESSA OPERA AND BALLET THEATER IN THE FIRST QUARTER OF THE XX CENTURY.....	100
Irina SOROKOPUD POSTMODERN DESKTOP GRAPHICS: KYIV IS ONE OF THE CENTERS OF NONCONFORMISM (THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY).....	108
Oleksandr SOSHALSKYI FILM MUSIC: AN AXIOLOGICAL ASPECT OF RESEARCH.....	115

.....	
Olena SPASSKOVA, Tetiana HORANSKA ARTISTIC RECEPTION OF THE IMAGES OF LESIA UKRAINKA'S FÉERIE DRAMA "THE FOREST SONG" IN THE ILLUSTRATIONS BY V. YEFYMENKO.....	121
Oieksandr STASHUK CREATIVE AND PEDAGOGICAL PHENOMENON OF STEPAN SHEVCHUK.....	126
Tetiana STRITIYEVYCH ART MANAGEMENT: THE ESSENCE OF THE CONCEPT, TYPES, FUNCTIONS, DEVELOPMENT PERSPECTIVES.....	131
Vira SUMAROKOVA EDUCATIONAL COURSES "BASES OF SCIENTIFIC AND RESEARCH WORK" AND "METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH" AT EXECUTIVE FACULTIES OF MUSIC UNIVERSITIES OF UKRAINE: EVOLUTION, TRANSFORMATION, CURRENT CONTEXTS AND REALITIES.....	139
Zhang XIA CONTEMPORARY CHINESE PORTRAIT: REPRESENTATIVES, TRENDS, CHARACTERISTICS OF ARTISTIC LANGUAGE.....	146
Sofia TRUSENKO SEMANTICS OF INTEGRITY: THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILOSOPHY AND ART.....	151
Li ZHICHAO SUPERADITIVE ASPECT OF EXECUTIVE ACTIVITIES OF PLACIDO DOMINGO.....	158
Mykola CHORNYI THE HISTORIOGRAPHY OF THE STUDY OF THE PAINTED CERAMICS OF KOSIV OF THE 21ST CENTURY.....	164
Denys SHARYKOV ON QUESTIONS OF CIRCOLOGY AND STUNTOGRAPHY IN THE CONTEMPORARY CIRCUS SPACE: SCIENTIFIC ANALYSIS AND APPLIED COMPONENT.....	171
Shang YUNAN CREATIVE DIALOGUE OF DARIUS MILO WITH LEO LATILE: PRINCIPLES OF FORMATION OF THE COMPOSER'S STYLE SYSTEM.....	175
Yevheniia YANYNA-LEDOVSKA EMBODIMENT OF THE PLOT IN MODERN CHOREOGRAPHIC ART.....	182
Natalia YAROPUD BAROQUE PERFORMANCE STYLE IN ANTONIO VIVALDI'S DOUBLE CONCERTOS IN THE CONDITIONS OF MODERN CELLO PERFORMANCE	188

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Olena KUSHNIRCHUK, Nataliya GOLOVCHAK STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF GERMAN NEOLOGISMS IN THE MEDIA SPACE.....	197
Olha LEMESHKO, Natalia KALYNIUK LEXICO-SEMANTIC FIELD "BORDER SURVEILLANCE": THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC ASPECTS	202
Svitlana MAKUKHINA COACHING AS MODERN TECHNOLOGY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	210
Subhan Bahadur MAMMADOV "AVESTA" MOTIFS IN GERMAN AND AZERBAIJANI FOLKLORE.....	214
Yuliia MASLOVA EXPRESSIVENESS AS A DOMINANT FEATURE OF MODERN NEWSPAPER DISCOURSE IN UKRAINE DURING THE WAR PERIOD.....	226
Olha MYHOLYNETS STUDY OF CALENDAR HOLIDAYS IN TRANSCARPATIA (ETHNOGRAPHIC AND LINGUISTIC ASPECTS).....	231

Oleksandr MUNTIAN LINGUISTIC STRATEGIES OF INFLUENCE IN PROFESSIONAL COMMUNICATION.....	237
Adilya Hasan NAZAROVA SUFISM AND THE CONCEPT OF UNITY IN AZERBAIJANI FOLK CREATIVITY (EXAMPLES FROM THE POETRY OF ASHIQ ALASGAR).....	243
Viktor RAZZHIVIN GENRE OF ARTISTIC REPORTING IN CREATIVE WORK OF MAKSYM BESPALOV.....	250
Iryna SIERIAKOVA REPRODUCTION OF ETHNOSTEREOTYPES IN THE ASPECT OF CROSS-CULTURAL AND TRANSLATION PROBLEMS (ON THE EXAMPLE OF TRANSLATION OF ENGLISH MEDIA TEXTS).....	255
Nataliia STAKHNIUK GENEALOGY, STRUCTURE AND FUNCTIONING OF POLISH SLANG (BASED ON THE MATERIAL OF THE “YOUTH WORD OF THE YEAR” CONTEST).....	260
Vasyl TKACHIVSKYI, Olha BUZHDIHAN SPECIAL ASPECTS OF THE TRANSLATION OF THE NOVEL OF KATIA PETROVSKA “PROBABLY ESTHER”.....	267
Cao JING THE EMBODIMENT OF LITERARY AESTHETICS IN THE WORKS OF LU YAO IN THE CONTEXT OF THE USE OF LOCAL FOLKLORE 陕北民歌.....	273

PEDAGOGY

Mariia POCHYNKOVA, Svitlana BADER FORMATION OF CRITICAL THINKING PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF SOCIETY.....	278
Iryna REZNIHENKO PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR FAMILIES WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN WARTIME CONDITIONS.....	286
Andrii SAVCHENKO ORGANIZATION AND METHODS FOR EXPERIMENTAL RESEARCHES OF FORMING MANAGERIAL COMPETENCE IN TACTICAL LEVEL OFFICERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	292
Valeriia SAMOYLENKO, Natalia MAYBORODA THE EXPERIENCE OF INVOLVING THE CASE METHOD DURING THE ONLINE TEACHING OF THE DISCIPLINE “UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL DIRECTION” FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY 242 TOURISM AND RECREATION.....	299
Lydiia SPIVAK, Sophia CHORNA A SENSE OF HUMOR AS A RESOURCE FOR OVERCOMING STRESS.....	304
Tetiana STEPANOVA, Oksana KONOZ THE PLACE OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE STRUCTURE OF THE GENERAL EDUCATION SYSTEM.....	310
Olesia STOIKA QUALITY ASSURANCE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF TAECHER PROFESSIONAL TRAINING.....	319
Volodymyr TYMENKO, Ruslana KHYNEVYCH, Mykhailo CHERNIKOV PRIORITY OF DISCIPLINES IN VIDEO GRAPHICS IN THE STRUCTURAL AND LOGICAL SCHEME OF THE PROGRAM “MULTIMEDIA DESIGN”.....	327
Volodymyr TYMENKO SPORTS AND ART SYNTHESIS IN THE TRAINING OF FOOTBALL COACHES FOR CHILDREN'S AND YOUTH'S SPORTS SCHOOLS.....	334

<hr/>	
Tetiana USHATA, Olga NIKOLAIENKO, Lidiia HRECHOK CURRENT APPROACHES TO TEACHING ENGLISH GRAMMAR TO STUDENTS OF LINGUISTIC AND NON-LINGUISTIC SPECIALISMS AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE.....	340
Olha FEDKO LEARNING VERB FORMS IN “UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE” LESSONS: MAIN DIFFICULTIES AND WAYS TO OVERCOME THEM	345
Kateryna HALETSKA MODEL FOR THE FORMATION OF PROGNOSTIC COMPETENCE IN FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.....	351
Svitlana KHMELIVSKA, Ilona SHEVCHENKO, Inna HORYACHOK FORMATION OF PERSONAL REFLECTION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PROJECT-BASED LEARNING.....	357
Zhang HONGWEI THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY AND TECHNOLOGICAL NATURE OF SOCIETY AND THE EMERGENCE OF THE INFORMATION TECHNOLOGY ERA.....	363
Olha TSYHANENKO, Yuliia TYMOSHCHUK INTERCULTURAL COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	367
Svitlana TSYMBALIUK RESEARCH OF ACADEMIC SUCCESS CENTERS IN US UNIVERSITIES: BASIC CONCEPTS.....	372
Iryna CHUIAN FEATURES OF THE USE OF VIRTUAL TOURS IN THE PROCESS OF STUDYING THE HISTORY OF UKRAINE IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS.....	380

REVIEWS

Iryna BUZHYNA PEDAGOGICAL IDEAS OF HERMAN GMEINER (review of the monograph: O. Karpenko. Pedagogical ideas of Herman Gmeiner (1919–1986) : monograph. Drohobych: Editorial department of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 2013. 304 p.).....	385
---	------------

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 67. ТОМ 2
ISSUE 67. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душиний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 09.10.2023 р. Підписано до друку 20.10.2023 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 46,03. Зам. № 1023/622. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.